

Biljana Mišić Ilić / Vesna Lopičić

JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME: JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

Biblioteka
NAUČNI SKUPOVI

Urednice:

Prof. dr Biljana Mišić Ilić
Prof. dr Vesna Lopičić

Glavni i odgovorni urednik:

Doc. dr Gordana Đigić

Akademski odbor:

Prof. dr Miloš Kovačević
Prof. dr Vesna Lopičić
Prof. dr Biljana Mišić Ilić
Prof. dr Đorđe Vidanović
Prof. dr Sofija Miloradović
Prof. dr Tatjana Paunović
Prof. dr Mihailo Antović
Prof. dr Milica Živković
Prof. dr Savka Blagojević
Prof. dr Slávka Tomaščíková
Prof. dr Walter Epp
Prof. dr. Janoš Kenjereš
Prof. dr. Kristobal Kanovas
Prof. dr. Marija Knežević

Sekretari konferencije:

Sanja Ignjatović
Nikola Tatar

Recenzenti:

Prof. dr. Đorđe Vidanović
Prof. dr. Slavica Perović
Prof. dr. Sreto Tanasić

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

**JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME
JEZIČKA ISTRAŽIVANJA**

Zbornik radova

Urednice:
Biljana Mišić Ilić
Vesna Lopičić

Niš, 2017.

Recenzenti pojedinačnih radova:

Radmila Bodrić
Snežana Gudurić
Vladimir Jovanović
Aleksandar Kavgić
Miloš Kovačević
Vesna Lopičić
Maja Marković
Biljana Mišić Ilić
Ljilja Nedeljkov
Predrag Novakov
Vladan Pavlović
Anđelka Pejović
Dušan Stamenković
Selena Stanković
Strahinja Stepanov
Violeta Stojičić
Amina Šiljak-Jesenković
Đorđe Vidanović
Maja Vukić

SADRŽAJ

JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME: JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić
VREME U JEZIKU I JEZIK KROZ VREME 9

Софија Милорадовић
ИМЕНОВАЊЕ ВРЕМЕНА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ
НАРОДНИМ ГОВОРИМА
На материјалу дијалекатских речника из Врања, Нишке Каменице и Тимока 31

I VREME U GRAMATICI I SEMANTICI

Мирослав Вукелић
КОНЦЕПЦИЈА ВРЕМЕНА У ХИЛАНДАРСКОМ ГРАМАТИЧКОМ СПИСУ
„ОСАМ ВРСТА РЕЧИ“ 65

Милош М. Ковачевић
МОДАЛНА УПОТРЕБА ВРЕМЕНСКИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА 77

Predrag Novakov
FORMALIZOVANJE RELATIVNIH I TRANSPONOVANIH GLAGOLSKIH
VREMENA U ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU 91

Аница Глођовић
ЈЕДАН ОСВРТ НА ГЛАГОЛСКО ВРЕМЕ И ВИД У ЕНГЛЕСКОМ
И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 103

Вера Јовановић
О ЕНКОДИРАЊУ АСПЕКТУАЛНОСТИ У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ
ЈЕЗИКУ 117

Margita Petrović
ИНОВАЦИЈЕ У ГРАЂЕЊУ ПЕРФЕКТА У САВРЕМЕНОМ ВАРИЈЕТЕТУ
NAUATLA IZ SAN SEBASTIJAN SINAKATEREKA (PUEBLA, MEXIKO) ... 131

Вања Миљковић
ГЛАГОЛИ СА ПРЕФИКСОМ ЗА- КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ
ПОЧЕТНЕ СИТУАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ –
КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП 143

Александра Јањић
ТРАЈНОСТ ОСОБИНЕ КОД ПРИДЕВА НА -(Љ)ИВ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ... 159

Nenad Miladinović
TEMPORALNI GENITIV U ENGLISKOM JEZIKU 173

Маријана Богдановић ФРАЗЕОЛОГИЗМИ КАО СРЕДСТВА ИЗРАЖАВАЊА ВРЕМЕНСКИХ ЗНАЧЕЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	189
Иван Јовановић ФРАНЦУСКЕ И СРПСКЕ ПАРЕМИЈЕ У ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКОМ ПОЉУ „ВРЕМЕ“	203
Nina Manojlović МЕТАФОРИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЦИЈНОГ ДОМЕНА ВРЕМЕ	217
Анета Тривић ТЕЛЕСНЕ МЕТАФОРЕ С ВРЕМЕНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ У СРПСКОМ И ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ	229
Jan Hartman, Wei-lun Lu USE OF MULTIPLE PARALLEL TEXTS IN CONTRASTIVE COGNITIVE LINGUISTICS RESEARCH: COMPLETION IS UP IN ENGLISH PHRASAL VERBS AND ITS COUNTERPARTS IN CZECH	243
Aleksandar Petrović THE COGNITIVE SEMANTIC ANALYSIS OF THE ROLES OF THE CONCEPT OF UNLIMITED TIME IN LITERARY TEXTS	255

II

ВРЕМЕ КАО ЈЕЗИЧКА I VANЈЕЗИЧКА КАТЕГОРИЈА У ДИСКУРСУ I ДРУШТВУ

Светлана Слијепчевић ПЕРСУАЗИВНИ И МАНИПУЛАТИВНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У РЕКЛАМНО-ПРОПАГАНДНОМ ЖАНРУ У ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ	269
Svetlana Maksimović, Nikola Tatar GLAGOLSKA VREMENA U NASLOVIMA NOVINSKIH ČLANAKA U BRITANSKOJ ŠTAMPI	285
Aleksandar Kavgić, Olga Panić Kavgić KONCEPT VREMENA U PREDIZBORNIM SLOGANIMA AMERIČKIH I SRPSKIH PREDSEDNIČKIH KANDIDATA NA POČETKU 21. VEKA	299
Amira Sadiković, Selma Đuliman FROM <i>BUSHISMS</i> TO <i>TRUMPISIMS</i> : HAS THE LAPSE OF TIME AFFECTED POLITICAL RHETORIC?	315
Ivan Stamenković TIME AND POLITICALLY CORRECT LANGUAGE - THE EUPHEMISTIC “PEOPLE-FIRST” EXPRESSIONS IN THE SERBIAN PRESS	325
Светлана М. Ћирковић ВРЕМЕ ИДЕАЛИЗОВАНОГ СУЖИВОТА СРБА И АЛБАНАЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	343

Zoran Jevtović, Zoran Aracki MEDIJI I PROMENE OBRAZACA MIŠLJENJA U DIGITALNOM DOBU	361
Strahinja Stepanov NOVINSKI POLITIČKI STRIP I REKONTEKSTUALIZACIJA	375
Dušan Stamenković, Miloš Tasić TEMPORALNOST U VIZUELNOM JEZIKU STRIPA	389

III

VREME U PRIMENJENOLINGVISTIČKIM ISTRAŽIVANJIMA

Аница Крсмановић, Катарина Ивановић ВРЕМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА МОТИВАЦИЈЕ У ОБЛАСТИ УЧЕЊА СТРАНИХ ЈЕЗИКА	405
Marija Stojković MANAGING EDUCATIONAL INNOVATION IN CHANGING TIMES: AN ANALYSIS OF AN EFL TEACHER TRAINING PROGRAMME IN SERBIA	417
Danica Jerotijević Tišma INVESTIGATING THE TIME FACTOR IN THE ACQUISITION OF ENGLISH WORD STRESS PATTERNS BY SERBIAN EFL LEARNERS	431
Ивана Лазих Коњик, Маријан Јелић ЈЕЗИЧКИ СВЕТ СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА ИЗМЕЂУ СТАРОГ И НОВОГ ВРЕМЕНА	445
Dragana Đorđević RAZVOJ REČNIČKE MIKROSTRUKTURE U SREDNJOVEKOVNOJ ARAPSKOJ LEKSIKOGRAFIJI	459
Saša Trenčić THE INFLUENCE OF AGE, TIME SPENT IN CANADA AND OTHER FACTORS ON THE LEVEL OF INTERCULTURAL SENSITIVITY OF SERBIAN IMMIGRANTS	471
Elżbieta Mańczak-Wohlfeld IS ENGLISH A <i>LINGUA FRANCA</i> OF SCIENTIFIC DISCOURSE OF MODERN TIMES?	487

VREME U JEZIKU I JEZIK KROZ VREME

To kako uspevamo da prevaziđemo granice fizičkog iskustva i prenesemo ih u mentalne predstave, kako uspevamo da mislimo i govorimo o nečemu apstraktnom što ne možemo da vidimo, čujemo ili dotaknemo, može se smatrati ne samo velikom misterijom već istovremeno i najvećim, najopštijim ali i najjednostavnijim intelektualnim dometom ljudske vrste. Jedan takav izazovni fizički i mentalni domen predstavlja i vreme - sveprisutno, efemerno i relativno, vreme spada u suštinu našeg iskustva, a ne možemo ga videti.

Ono što, međutim, možemo primetiti jesu promene koje nastaju protokom vremena, bilo da se radi o astronomskim, geografskim, fizičkim, psihološkim, tehnološkim ili istorijskim promenama. Pre deset godina, kada smo pokrenuli niz tematskih konferencija sa opštim naslovom *Jezik, književnost ...* i trećim segmentom u naslovu koji je uvek bio drugačiji, želeli smo da doprinesemo pozitivnim promenama u našoj akademskoj sredini i akademskim kvalitetom skupa i izloženih radova damo doprinos razvoju naučnog kadra i naučne misli. Deset godina u razvoju naučne misli nije mnogo, ali deset godina u životu jednog međunarodnog naučnog skupa u našim naučnim disciplinama u našoj sredini predstavlja značajnu vremensku odrednicu. Na prvih devet skupova iz ugla književnoteorijskih i lingvističkih nauka bavili smo se različitim značajnim društvenim i humanističkim temama kao što su politika, globalizacija, identitet, promene, komunikacija, vrednosti, marginalizacija, diskurs i značenje. Za našu jubilarnu, desetu konferenciju kao prigodnu i prirodno nametnutu temu odabrali smo *vreme*, kao simbol našeg trajanja i jubileja, ali i kao jedan od fundamentalnih domena ljudskog iskustva. Između jezika, književnosti i vremena postoji suštinska veza. Primarno, i jezik i književnost su dostignuća ljudskog uma koja postoje u vremenu i koja se u vremenu koriste i razvijaju, kao nešto istorijski i kulturološki determinisano. Zatim, jedan od najfascinantnijih mentalnih poduhvata jeste da ljudi koriste jezik da smeste i odrede događaje u vremenu, odnosno da koriste jezik kao sredstvo da strukturiraju, predstave i konceptualizuju vreme. Napokon, putem književnosti proširuje se naše razumevanje vremena i izražavanje naše intelektualne percepcije i emotivne reakcije na vreme, vremensko, bezvremensko i svevremensko, kroz splet raznih stilističkih sredstava, hronologije i iskrivljene, fragmentirane i nelinearne temporalnosti.

Zbornik *Jezik, književnost, vreme: jezička istraživanja* predstavlja jedan od dva toma radova sa desete interdisciplinarne međunarodne konferencije *Jezik, književnost, vreme*, održane na Filozofskom fakultetu u Nišu 22. i 23. aprila 2016. godine. Kao i svih prethodnih godina, izazovna i široko koncipirana tema, koja je omogućila mnogo različitih pristupa, izazvala je veliko interesovanje istraživača iz različitih filoloških i srodnih disciplina, tako da je na konferenciji bilo preko sto pedeset učesnika sa razli-

čitih univerziteta i naučnih institucija u Srbiji i iz inostranstva (Bosna i Hercegovina, Makedonija, Slovenija, Bugarska, Poljska, Češka, Slovačka, Nemačka, Španija, Meksiko). Nakon selekcije i recenzije prispelih radova, odabrano je sedamdeset dva, koji se i ovoga puta objavljuju u dva toma – jedan koji sadrži trideset dva rada jezičkih, kako teorijskih tako i primenjenolingvističkih istraživanja, a drugi koji donosi četrdeset četiri rada iz oblasti književnih i sociokulturoloških proučavanja.

Oba toma zbornika radova sa konferencije *Jezik, književnost, vreme* imaju jasno profilisanu temu – bave se fenomenom vremena i vremenske perspektive iz ugla književnoteorijskih i lingvističkih disciplina, kroz književnoistorijska i istorijsko-lingvistička istraživanja, ali i kroz raznovrsne pristupe koji u fokusu imaju pitanja formalnih, strukturnih i žanrovskih sredstava za konceptualizaciju i iskazivanje vremena, vremenskih odnosa i razvoja jezičkih formi, funkcija i pristupa proučavanju jezika i književnosti.

Radovi izloženi na konferenciji *Jezik, književnost, vreme* u okviru jezičkih sesija, koji su uvršteni u zbornik *Jezik, književnost, vreme: jezička istraživanja*, bave se fenomenom vremena na vrlo raznovrsne načine. Sledeći viševekovnu tradiciju u lingvističkim istraživanjima vremena, veliki broj autora se bavi gramatičkim kategorijama vremena i aspekta, kao i leksičkim i frazeološkim izrazima kojima se iskazuje vreme i vremenski odnosi, a značajan broj autora sledi modernu paradigmu kognitivne lingvistike i proučava konceptualizaciju vremena naglašavajući inherentnu metaforičnost temporalnih odnosa i paralelizam između vremenske i prostorne dimenzije. Izlazeći iz okvira mikrolingvističkih istraživanja, veliki je i broj autora koji koriste interdisciplinarni pristup, pa proučavaju predstave temporalne referencije i temporalnih odnosa u različitim diskursima i kontekstima, ukazujući na temporalne odnose između jezičkih kategorija i jedinica i vanjezičkih kategorija, kao što su događaji, pojave i stanja u društvu. Od ukupno četiri plenarna izlaganja na konferenciji, dva su bila iz oblasti lingvistike, i ona se nalaze na početku i na kraju ovog Zbornika. Prema tematici, radovi su grupisani u tri velike tematske celine:

- Vreme u gramatici i semantici
- Vreme kao jezička i vanjezička kategorija u diskursu i društvu
- Vreme u primenjenolingvističkim istraživanjima

Na samom početku Zbornika je interdisciplinarna studija **Sofije Miloradović** pod naslovom „Imenovanje vremena u prizrensko-timočkim narodnim govorima: Na materijalu dijalekatskih rečnika iz Vranja, Niške Kamenice i Timoka“, što je bilo i jedno od četiri plenarna predavanja. Kombinujući pristup dijalektologije, antropološke lingvistike ali i kognitivne lingvistike, autorka pokazuje kako se tradicionalni način života u seoskim sredinama odvijao se u saglasju s prirodom i njenim zakonima, a njegovi su se vremenski segmenti smenjivali u okviru trijade koju su činili svakodnevice, nedelja i praznični dan. Na jezičkom korpusu koji čine lekseme izdvojene iz tri dijalekatska rečnika sa prizrensko-timočkog terena, a koji predstavljaju sva tri dijalekta prizrensko-timočke dijalekatske oblasti, autorka proučava

konceptualizaciju i leksikalizaciju vremena i temporalnih odnosa. Kroz oformljene semantičke nizove čija je ključna reč *vreme*, uz odgovarajuće primere iz dijalekatskih leksikografskih ostvarenja ustrojene u nizove prema morfološkim vrstama reči, autorka pokazuje kako leksika na svojevrsan način svedoči o onome što je bilo od značaja u životu jedne tradicionalne seoske zajednice i potvrđuje da su njeni pripadnici uvek nastojali da se u vremenu – i tokom radnih i prazničnih dana, i tokom smene godišnjih doba, i tokom smene dana i noći – upravljaju što svrshodnije.

Prvi segment Zbornika *Jezik, književnost, značenje: jezička istraživanja*, naslovljen *Vreme u gramatici i semantici*, sadrži petnaest radova primarno lingvističkog usmerenja koji se bave gramatikalizacijom, leksikalizacijom i konceptualizacijom pojma vremena, kako u opštelingvističkim teorijskim i istorijskim razmatranjima, tako i analizom primera iz srpskog, engleskog, francuskog, češkog i španskog jezika, kao i amerindijanskog jezika Nuaatl, pojedinačno ili kontrastivno, kroz teme iz domena istorije lingvističkih istraživanja, teorijske gramatike, morfosintakse, tvorbe reči, semantike, frazeologije i kognitivne semantike.

Na početku ovog segmenta je šest radova koji se bave gramatičkim kategorijama kao što su glagolsko vreme i vid, a koje su vezane za fenomen vremena. U veoma zanimljivom radu kakve nemamo često prilike da vidimo, na preseku istorije lingvistike i filozofije, **Miroslav Vukelić** govori o koncepciji vremena u hilendarskom gramatičkom spisu „Osam vrsta reči“. Spis je u prepisu iz XIV i XV veka pisan srpskoslovenskom redakcijom, a u prepisu iz XVI i XVII veka ruskoslovenskom redakcijom i oslanja se „Gramatičku veštinu“ Dionisija Tračanina (II-I v. st. ere). Iako je naslovljen *Osam vrsta reči*, u spisu se ne raspravlja o svih osam vrsta reči, već samo o imenu, glagolu i članu. U delu posvećenom glagolu razmatraju se poglavito kategorije dijateze, vremena i načina. Autor u radu na osnovu razmatranja terminologije u slovenskom tekstu, kao i njenih grčkih predložaka, pokazuje da se filozofska i gramatička koncepcija vremena oslanjaju delom na shvatanja Dionisija Tračanina, a delom i na stariju stoičku tradiciju koja postoji kako kod Dionisijevog sholijasta Stefana, tako i kod drugih vizantijskih gramatičara.

Takođe u domenu teorijske gramatike, ali savremene srbistike, **Miloš Kovačević** analizira modalnu upotrebu vremenskih glagolskih oblika i istražuje na kojim je kriterijumima gramatička i sintaksička srbistička literatura temeljila modalnu transpoziciju vremenskih glagolskih oblika. Analizom primenjivanih kriterijuma autor pokazuje njihovu nedoslednost u upotrebi i naučnu neutemeljenost. Pokazano je da su predikatska modalnost, modalnost modalnih leksema (modalnih reči i modalnih glagola) i modalnost zavisnih rečenica različite strukturno-semantičke kategorije modalnosti, često međusobno kongruentne, ali najčešće upotrebno i po svom delovanju neimplikativne. U radu su predloženi novi kriterijumi za klasifikaciju i potklasifikaciju kako tipova modalnosti tako i njihovih strukturno-semantičkih modela.

Sledeća tri rada bave se konkretnim fenomenima gramatikalizacije koncepta vremena u kontrastivnim istraživanjima srpskog i engleskog, odnosno francuskog jezika. U radu pod naslovom „Formalizovanje relativnih i transponovanih glagolskih vremena u engleskom i srpskom jeziku“ **Predrag Novakov** polazi od postavke da gramatikalizacija obuhvata glagolska vremena koja odražavaju fizičko vreme

deiktički (indikativna ili apsolutna vremena), relativno ili transponovano, odnosno nedeiktički, pri čemu se temporalni odnos ne odmerava direktno od trenutka govora. U radu se uz konkretan jezički materijal iz savremenog engleskog i srpskog jezika proučava relativna upotreba i transponovanje glagolskih vremena, kako u glavnim, tako i u pojedinim zavisnim klauzama. Autor ukazuje na kontekste u kojima postoje razlike između dva pomenuta jezika, imajući u vidu i činjenicu da u engleskom jeziku postoji pravilo slaganja vremena. Uz to, u radu se čini pokušaj da se relevantni primeri prikažu kroz formalizacije koje se zasnivaju na teorijskim postavkama iz dva izvora: iz starijeg teksta H. Rajhenbaha (Reichenbach 1947) o glagolskom vremenu (tri osnovne tačke kojima se glagolska vremena određuju - tačka govora, tačka događaja i referencijalna tačka) i iz jedne novije referentne gramatike engleskog jezika (Huddleston and Pullum 2002). **Anica Glodović** razmatra glagolsko vreme i vid u engleskom i srpskom jeziku sa ciljem da definiše temporalne i aspektualne relacije između engleskog prošlog perfekta i njegovih srpskih glagolskih prevodnih ekvivalenata. S obzirom na činjenicu da finitni glagolski oblici u engleskom jeziku predstavljaju kombinaciju temporalnih i vidskih distinkcija, prilikom analize najpre su uzete u obzir ove karakteristike na primerima engleskog prošlog perfekta ekscerpiranih iz savremenog britanskog romana, a zatim je učinjen pokušaj da se kontrastivnom metodom ne samo imenuju i statistički obrade njegovi značenjski srpski ekvivalenti već i da se utvrdi kako su pomenuta temporalnost i aspektualnost manifestovani u njima. U radu „O enkodiranju aspektualnosti u francuskom i srpskom jeziku“ **Vera Jovanović** bavi se načinima izražavanja aspektualnosti u francuskom i srpskom jeziku i posebno načinima iskazivanja opozicije perfektivno/imperfektivno i tipovima glagolskih situacija u ova dva jezika. U francuskom jeziku nosilac aspektske perspektive je glagolska fleksija, tip glagolske situacije je određen na leksičko-sintaksičkom nivou, a različite faze situacije se mogu iskazati i tzv. glagolskim perifrazama, dok su u srpskom jeziku usled bogate derivacione morfologije oba tipa aspektualnih informacija sadržani u samom glagolu i očitavaju se na morfološkom nivou. Gramatičkoj kategoriji vremena posvećen je i rad **Margite Petrović** „Inovacije u građenju perfekta u savremenom varijetetu Nauatla iz San Sebastijan Sinakatepeka (Puebla, Meksiko)“. Nauatl je najrasprostranjeniji amerindijanski jezik u Meksiku, izuzetno dijalekatski raslojen i bez eksplicitne norme (tj. bez standardnog varijeteta). U ovom radu autorka opisuje promene u građenju perfekta koje ranije nisu zabeležene ni u jednom drugom varijetetu u svojoj celosti, a odnose se na pleonastičko građenje perfekta koje je iz fonoloških razloga imalo za posledicu pomeranje i fonologizaciju akcenta.

U dva rada autori se bave tvorbenim morfemama kojima se u tvorbi reči u srpskom leksikalizuju određeni temporalni odnosi kao što je početnost ili trajnost osobine. **Vanja Miljković** u radu „Glagoli sa prefiksom *za-* koji označavaju početne situacije u savremenom srpskom jeziku – kognitivnolingvistički pristup“ dokazuje pretpostavku da glagolski prefiksi ne označavaju nadiskustvene, visokoapstraktne pojmove kao što je, recimo, POČETNOST (OTPOČETI NEŠTO), već iskustvene obrasce naspram kojih se indukuju takvi pojmovi (recimo – OTPOČINJANJE OTEŽANOG KRETANJA, ili OTPOČINJANJE STANJA NEPERCEPTIBILNOSTI). Odabran je prefiks za koji

literatura navodi značenje početnosti i koji se često proglašava praznim, gramatičkim prefiksom. U primarnom, prostornom značenju ovog prefiksa prepoznaje se nekoliko slikovnih shema ZAKLONA. Autor sa pozicija kognitivne lingvistike analizira iskustveni kompleks u čijoj su osnovi te sheme, locirajući u njemu obrasce početnosti, što omogućuje da se predvidi koji se iskustveni tipovi početnih situacija mogu naći među glagolima sa prefiksom *za-*. Uvidom u leksički korpus, autor je da se glagoli koji imaju ovaj prefiks i upućuju na početnost mogu smatrati eksponentima tih predviđenih situacionih obrazaca. **Aleksandra Janjić** razmatra trajnost osobine kod prideva na *-(l)iv* u srpskom jeziku na osnovu toga da li poseduju komponente skalarnosti i/ili modalnosti, u poređenju sa pandanima izvedenim sufiksom *(a)n/ni*, pri čemu su dovođeni u vezu sa trajnošću osobine. Trajnost osobine određena je prema tome da li se u celom vremenskom intervalu relevantnom u kontekstu radi o vremenski ograničenom ili neograničenom trajanju osobine referenta o kome je reč. Autorka je pokazala da je trajnost osobine dominantno u vezi sa komponentom skalarnosti, što nije jedini uslov. Od značaja je i kontekst, odnosno imenica uz koju pridev stoji, ali i sintaksička funkcija prideva.

U radu koji se bavi kombinovanim pitanjem leksikalizacije i gramatikalizacije koncepta vremena **Nenad Miladinović** razmatra temporalni genitiv u engleskom jeziku. Semantička interpretacija genitiva kao padeža izrazito je kompleksna, pa uz dominantno značenje pripadanja, genitiv u engleskom jeziku može da izrazi vremensku lokaciju, temporalnu deskripciju, neku vrednost, meru, ili trajanje. Kroz istorijski razvoj od staroengleskog jezika, preko srednje-engleskog jezika do savremenog, autor pokušava da odredi semantički raspon svih tipova temporalnog genitiva u engleskom jeziku. Osnovna pitanja kojima se autor bavi u ovom radu su pitanje glavnih tipova temporalnih imenica koje mogu biti markirane genitivnim nastavkom *-s* i njihova semantička interpretacija, kao i pitanje leksikalizacije i gramatikalizacije temporalnog genitiva, sa posebnim naglaskom na složenice koje imaju temporalno značenje.

Osim nivoa gramatike, konceptom vremena se najdirektnije bavi semantika. Dva sledeća rada bave se semantikom frazeologizama i paremija u semantičkom polju vreme. **Marijana Bogdanović** u radu „Frazeologizmi kao sredstva izražavanja vremenskih značenja u srpskom jeziku“ sa semantičkog aspekta analizira frazeologizme objedinjene opštim značenjem vremena, i na osnovu kriterijuma izraženosti kategorijalnog značenja, daje predlog kako da se rasporede u semantički centar i na semantičku periferiju kategorije temporalnosti. **Ivan Jovanović** kontrastivnim pristupom analizira francuske i srpske paremije u leksičko-semantičkom polju „vreme“ s ciljem da se pokažu sličnosti i razlike koje se javljaju na leksičkom, semantičkom i kulturološkom planu. Na osnovu Klajberove teorije o semantičkim poljima, Vježbikinog lingvokulturološkog modela i teorije o pojmovnoj metafori analizirani korpus razvrstan je u tri potpolja: paremije koje upućuju na opšti pojam vremena, paremije koje referiraju na dnevno vreme (*matin, jutro / jour, dan / soir, večer / nuit, noć*) i paremije koje se odnose na dane u nedelji. Analiza korpusa pokazuje da određeni broj paremija, osim denotativnog, razvija i konotativno značenje, odnosno, upućuje na one fragmente stvarnosti koji ne impliciraju vremensku komponentu.

Jedna od dominantnih savremenih istraživačkih paradigmi u lingvistici, kognitivna, daje značajan doprinos proučavanju koncepta vremena. Poslednja četiri rada u prvom segmentu Zbornika donose istraživanja odnosa vremena i jezika u ovom ključu. Dva rada bave se metaforičkom konceptualizacijom ciljnog domena vreme. U radu istoimenog naslova **Nina Manojlović** daje analizu metaforičkih izraza koji konkretizuju pojam VREME kao proizvod dve osnovne sheme – VREME JE TRODIMENZIONALNI PROSTOR i VREME JE ENTITET. Autorka zaključuje i da je izvorni domen TRODIMENZIONALNI PROSTOR produktivniji u smislu konceptualnih metafora od izvornog domena ENTITET, kao i da se kognitivne metafore definisane iz pozicije teorije o konceptualnim metaforama uklapaju bez ostatka u sheme napravljene u skladu sa teorijom o konceptualnoj integraciji. U drugom istraživanju, kontrastivnom, **Aneta Trivić** razmatra telesne metafore s vremenskim značenjem u srpskom i španskom jeziku u cilju da ispita na koji se način percepcija vremena konceptualizuje kroz čovekovo telesno iskustvo. Na primeru somatskih frazeologizama iz srpskog i španskog jezika uočene su različite vremenske sekvence koje ovi izrazi leksikalizuju (temporalna udaljenost ili blizina, brzina, frekventnost ponavljanja neke radnje i sl.). Na korpusu od više od hiljadu somatskih frazeologizama srpskog i španskog jezika (baziranih na opštim jednojezičnim i frazeološkim rečnicima) identifikovano je dvadesetak onih iz domena temporalnih relacija, a zatim su metodom konceptualne analize identifikovane pojmovne metafore i preslikavanja nastala na osnovu ljudskog tela, koja su motivisala nastanak frazema iz temporalnih domena. Primena kognitivnolingvističke teorije u interdisciplinarnim radovima može se videti u poslednja dva rada iz prvog segmenta. **Jan Hartman** i **Wei-lun Lu** u radu „Use of multiple parallel texts in contrastive cognitive linguistics research: COMPLETION IS UP in English phrasal verbs and its counterparts in Czech“ daju doprinos proučavanju koncepta vremena kombinujući kognitivnu lingvistiku sa metodologijom empirijskih korpusnih istraživanja. Oni koriste metod višestrukih paralelnih tekstova i upoređuju pasus iz engleske knjige *Alisa u zemlji čuda* i njegova četiri prevoda na češki. Pokazano je da, dok engleski jezik dozvoljava govornicima da koriste frazne glagole bazirane na metafori COMPLETION IS UP (ZAVRŠETAK JE GORE) kako bi iskazali krajnju tačku nekog procesa, češki jezik sistematski koristi prefiksaciju kao svoje konstrukciono sredstvo da verbalizuje tu istu ideju. Ovaj segment zaključuje rad **Aleksandra Petrovića** „Kognitivnosemantička analiza uloga pojma neograničenog vremena u književnim tekstovima“. Polazeći od kognitivnosemantičke teorije prema kojoj se vreme konceptualizuje prostornim metaforama, a u zapadnoj kulturi temelji se na metaforičkim elaboracijama fundamentalnih *slikovnih shema* PUTANJE i SADRŽANOSTI pri čemu je *ograničenost* osnovna karakteristika obeju shema. Autor je primenio kognitivnosemantički pristup konstrukciji značenja u analizi nekonvencionalnih opisa vremena koji se pojavljuju u književnim delima Vilijama Blejka i H. F. Lavkrafta. Fokusrajući se na nedostatak *ograničenosti* opisanog vremena, autor sugerise da je glavna uloga takvih opisa predstavljanje nekonvencionalnih pogleda na stvarnost i njenog posmatrača. Analizirani tekstovi se posmatraju kao predstavljanje svetonazora, odnosno, kao predstave stvarnosti, u skladu sa pojedinim semiotičkim teorijama.

Drugi segment Zbornika *Jezik, književnost, vreme: jezička istraživanja*, naslovljen *Vreme kao jezička i vanjezička kategorija u diskursu i društvu*, sadrži devet radova u kojima autori izlaze iz okvira primarno gramatičkih, leksičkih i kognitivnosemantičkih analiza kategorije i pojma vremena i prelaze na kontekstualne nivoe analize. Koristeći interdisciplinarnе metode analize diskursa, kritičke analize diskursa, pragmatike, antropološke lingvistike, multimodalne analize, teorije medija i studija stripa, autori se fokusiraju na javni, politički, novinski i medijski diskurs, ali i lične narative i jezik stripa, i u njima istražuju značenja jezičke kategorije glagolskih vremena, ali i vreme kao hronološku ili, čak, prostornu odrednicu, relevantnu za tumačenje značenja u određenim diskursima.

Prva dva rada iz ovog segmenta imaju u fokusu upotrebu glagolskih vremena u diskursu. **Svetlana Slijepčević** u radu „Persuazivni i manipulativni potencijal glagolskih oblika u reklamno-propagandnom žanru u političkom diskursu“ na materijalu srpskog jezika ispituje značenja najfrekventnijih glagolskih oblika u sloganima i lecima korišćenim u izbornim kampanjama za lokalne, parlamentarne i predsedničke izbore u periodu od 1990. godine do 2014. godine, i ukazuje na stilsku markiranost pojedinih glagolskih oblika. Polazeći od pretpostavke da se u reklamno-propagandnom žanru kao centralnom žanru političkog diskursa persuazivna i manipulativna strategija ostvaruju različitim jezičkim sredstvima, i sami glagolski oblici postaju stilski potentni. Autorka je utvrdila da su dominantni glagolski oblici prezent i futur prvi, pri čemu je evidentna iznijansiranosť u značenju u zavisnosti od lingvističkog, ali i vanlingvističkog konteksta.

Upotrebom glagolskih vremena, ali ovog puta u naslovima novinskih članaka u britanskoj štampi, bavili su se **Svetlana Maksimović** i **Nikola Tatar**, i to iz perspektive nastave gramatike engleskog jezika za studente žurnalistike i komunikologije, sa ciljem da se pruži uvid u frekventnosť upotrebe glagolskih vremena (prezent, preterit, sadašnjji perfekat) i ukaže na načine njihove upotrebe, što bi moglo imati pedagoški značaj u konkretnoj nastavi engleskog za posebne svrhe.

Sledeća dva rada se takođe bave političkim diskursom. **Aleksandar Kavgić** i **Olga Panić Kavgić** bave se konceptom vremena kao vanjezičke i jezičke kategorije u predizbornim sloganima predsedničkih kandidata u Sjedinjenim Američkim Državama i Srbiji. Kao vanjezički koncept, vreme je analizirano na semantičkoj ravni, u svetlu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, kao tri segmenta na vremenskoj osi na koje se sadržaj slogana može odnositi. S druge strane, autori su razmatrali i jezička sredstva, poput glagolskog vremena, kojima se uspostavlja veza između sadržaja slogana i vremena kao vanjezičke kategorije. Korpus za istraživanje činili su slogani predsedničkih kandidata u predizbornim kampanjama u poslednjih šesnaest godina u SAD i Srbiji. Kombinujući kvalitativne i kvantitativne metode, autori su ispitali jezičke mehanizme kojima se u dva jezika – engleskom i srpskom, i dva savremena društva – američkom i srpskom, izražava koncept vremena kao jednog od ključnih ali teško uhvatljivih egzistencijalnih pojmova kojima su prožete i uslovljene sve

čovekove delatnosti, uključujući i polje politike. Takođe, ispitali su i na koji se segment na vremenskoj osi – prošlost, sadašnjost ili budućnost – najviše odnose noviji slogani u predizbornim kampanjama za predsednike SAD i Srbije na početku ovog veka. Američkim političkim diskursom bave se i **Amira Sadiković** i **Selma Đuliman** u radu „From *bushisms* to *trumpisms*: has the lapse of time affected political rhetoric?“ Posmatrajući vreme kao hronološku kategoriju i period od petnaest godina koji razdvaja prvu predsedničku kampanju Džordža Buša i kampanju Donalda Trampa, autorke upoređuju njihove izjave o određenim pitanjima. Buš je bio poznat po izjavama za koje se često smatralo da nisu bile u opsegu tipičnog političkog diskursa, i koje su popularno nazvane bušizmi. Petnaest godina kasnije i Tramp privlači značajnu pažnju, opet neprimerenim jezikom. Autorke su izvršile detaljno poređenje u teorijskom modelu Ličovih maksima učtivosti (Leech 1983), kao najprimerenijem mehanizmu za analizu konkretnih izjava, a u svetlu činjenice da su obraćanja američkih predsedničkih kandidata usmerena ka auditorijumu koji je daleko širi od jedne zemlje, jedne političke celine i jedne kulture, te da primaoci tih obraćanja poruke percipiraju iz sopstvenog gledišta, uslovljenog sopstvenim političkim, kulturnim, etničkim, ekonomskim i drugim iskustvima.

Značaj protoka vremena za tumačenje određenih događaja, pojava i stanja u društvu, a koji se manifestuju i u jeziku, zajednička je nit koja povezuje sledeća tri, naizgled veoma različita rada. **Ivan Stamenković** u radu „Time and politically correct language – the euphemistic “people-first” expressions in the Serbian press“ ispituje hronologiju korišćenja jednog niza izraza koji se smatraju politički korektnim. Početkom poslednje decenije dvadesetog veka predložen je tzv. „people-first” jezik. Njime se u javnom diskursu forsiraju leksički eufemizmi a naročito izrazi koji stavljaju osobu na prvo mesto kada govori o ljudima sa invaliditetom, tako što premodifikovane imenice (npr. invalidne osobe) treba zameniti postmodifikovanim imenicama (npr. osobe sa invaliditetom). Ovo je najpre primenjeno u oblasti obrazovanja i psihologije u SAD, a počelo je da se širi u celom svetu tokom prve decenije 21. veka (Fox 2007). Autor se fokusira na srpsku štampu i na korpusu internet arhive Politike, nakon uvođenja „people-first” norme između 2007. i 2015. godine, ispituje frekvenciju leksičkih eufemizama i tzv. „people-first” izraza sa ciljem da utvrdi nivo do koga su ove propisane smernice za govor o osobama sa invaliditetom usvojene u srpskoj štampi. Dobijeni rezultati i njihova statistička analiza ipak nisu mogli potvrditi da su „people-first” izrazi dominantni u ukupnom broju ciljnih izraza, kao i da je protok vremena doveo do povećanja udela politički korektnih izraza. O jednom prošlom vremenu kao istorijskoj odrednici koja značajno određuje percepciju stvarnosti u svom radu „Vreme idealizovanog suživota Srba i Albanaca na Kosovu i Metohiji” piše **Svetlana Ćirković**. Ona je iz perspektive antropološke lingvistike analizirala korpus od deset razgovora sa raseljenim licima sa Kosova i Metohije, vođenih tokom 2002. i 2003. godine u kolektivnim prihvatnim centrima i privatnom smeštaju i došla do zaključka da se kao dominantna izdvaja tema o vremenu idealizovanog suživota Srba i Albanaca, koje se percipira kao idealizovano beskonfliktno, u privatnoj i javnoj sferi života, kao i u idealizovanoj poslovnoj saradnji. Indeksirajući temporalnost kao „digitalno doba”, autori **Zoran Jevtović** i **Zoran Aracki** razmatraju

medije i promene obrazaca mišljenja. Autori polaze od činjenice da transnacionalno i komunikaciono umreženo društvo stvarnost sve češće tumači na osnovu mišljenja i predstava koje pored klasičnih medija, formiraju internet i digitalizovane medijske platforme i navode brojne tehničke i sadržajne promene, od kojih je većina sadržajno negativna i štetna. Autori ukazuju na postepenu promenu komunikacione paradigme, konstatujući kako su kognitivni procesi u direktnoj zavisnosti od nametnutih medijskih diskursa i sa zabrinutošću zaključuju da mentalne i telesne matrice koje usmeravaju čovekov habitus u digitalnom okruženju postaju cilj korporativno-potrošačkih industrija, težeći da promene svest masovnog auditorijuma.

Poslednja dva rada u drugom segmentu imaju u fokusu strip kao specifični vid manje istraživanog diskursa. **Strahinja Stepanov** u radu „Novinski politički strip i rekontekstualizacija” skreće pažnju na novija kritičko-diskursna i funkcionalnostilska istraživanja koja menjaju negativni vrednosni stav prema stripu kao žanru. Autor se bavi temporalnom dimenzijom tako što daje hronologiju novijih lingvističkih istraživanja stripa, ali i predlaže da vreme treba shvatiti kao konkomitantni aspekt u stripu predočene/distorzirane stvarnosti. Ono figurira kao (hronotopski) supstrat, tj. nosilac ili pratilac događaja koji se predočava (i satirizuje) u novinskom političkom stripu a koji o(d)slikava aktuelnu politički (i uopšte širu socijalnu) situaciju i odnose među društvenim akterima. Pritom, vreme se ne javlja samo u takvom širem/ kontekstualnom/ situacionom/„supstratskom” (makro)smislu nego ono igra određenu ulogu i na nivou samih stripovnih narativa, što je ilustrovano primerima novinskih stripova iz srpskih novina. Na drugom radu, autori **Dušan Stamenković** i **Miloš Tasić** bave se temporalnošću u vizuelnom jeziku stripa. Polazeći od osnovnih postulata iz domena studija stripa i istraživanja veza između vremena i prostora, autori prikazuju načine na koje se različiti elementi proticanja vremena iskazuju u domenu stripa, tipično statičnog grafičkog medija. U okviru ovog medija, vreme i prostor su nužno direktno povezani te je tako vreme jedino moguće prikazati kroz prostornu dimenziju, a autori, uz odgovarajuće novije primere, razmatraju i subjektivni aspekt tumačenja protoka vremena, kao i specifičan ritam kojim se odlikuje grafička naracija.

U poslednjem, trećem segmentu Zbornika *Jezik, književnost, vreme: jezička istraživanja* pod naslovom *Vreme u primenjenolingvističkim istraživanjima* nalaze se radovi koji se opštom temom vremena, shvaćenog primarno kao hronološko vreme, bave iz primenjenolingvističkog ugla, a u svetlu proučavanja nastave jezika (engleskog kao stranog i srpskog jezika i književnosti), leksikografije i sociolingvistike.

Prva tri rada u ovom segmentu bave se nekim aspektima nastave stranih jezika. **Anica Krsmanović** i **Katarina Ivanović** u radu „*Vremenska dimenzija motivacije u oblasti učenja stranih jezika*” daju dijahronijski pregled istraživanja motivacije u oblasti učenja stranih jezika, u kome se mogu razlikovati četiri perioda: društveno-psihološki, kognitivno-situacioni, period procesnog modela i društveno-dinamični period. Autorke posebno ističu period procesnog modela koji karakteriše naglašavanje značaja ispitivanja dinamične i temporalne prirode motivacije, kao i

različitim faza kroz koje ona prolazi tokom procesa učenja. Dat je kritički pregled tri osnovna pristupa u okviru ovog perioda procesnog modela: Vilijamsov i Burdenov koncept motivacije, Ušiodin temporalni okvir motivacije i Dernjeijev i Otoov procesni model, kao i njihove implikacije za nastavni proces. Sa pozicija vremenske distance **Marija Stojković** u radu „Managing educational innovation in changing times: an analysis of an ELF teacher training programme in Serbia” predstavila je i analizirala jedan specifični program edukacije nastavnika engleskog jezika u osnovnim školama u periodu reformi 2002-2004., sa osvrtom na dati vremenski i društven kontekst. Konkretni program izveden je u dve konsekutivne faze: obuka nastavnika koji će voditi edukaciju i kasnija edukacija u školama širom Srbije. Autorka je predstavila sadržaj, ciljeve, postupke i ishode programa, kao i naknadnih edukacija iz druge faze ovog obrazovnog projekta na nacionalnom nivou. Još jedno konkretno istraživanje u kome se ispituje i faktor vremena u nastavi predstavlja **Danica Jerotijević Tišma** u radu „Investigating the time factor in the acquisition of English word stress patterns by Serbian EFL learners”. Autorka analizira i upoređuje percepciju i produkciju engleskih akcenata u rečima nakon primene dve vrste kurseva – intenzivni kratkotrajni kurs sa časovima koji dugo traju i uobičajeni tip nastave gde su časovi kraći ali celokupni kurs traje duže. Osnovna ideja rada temelji se na fenomenu raspoređivanja gradiva iz kognitivne psihologije, po kome je učenje i pamćenje bolje ukoliko se gradivo ravnomerno raspoređuje sa određenim vremenskim pauzama ili ako se u pauzama dobijaju i druge informacije, nego u slučaju kada se velika količina gradiva uči odjednom. Istraživanje se sastojalo iz testiranja pre i nakon intenzivnog i dugoročnog kursa, a rezultati ukazuju na neophodnost postepenog uvođenja relevantnog materijala i adekvatnih tipova vežbanja.

Baveći se nastavom srpskog jezika i književnosti **Ivana Lazić Konjik** i **Marijan Jelić** u radu „Jezički svet srpskih narodnih pesama između starog i novog vremena” razmatraju leksiku srpskih narodnih pesama na odabranom materijalu prve knjige Vukovih lirskih pesama sa stanovišta recepcije modernog čitaoca i sa stanovišta potreba nastave književnosti. Utvrđen je leksički sastav prema leksičko-normativnom statusu i udeo leksema koje za savremenog čitaoca mogu biti nepoznate, diskutovano je pitanje zastupljenosti i semantičkog predstavljanja ovih leksema u postojećim relevantnim rečnicima srpskog jezika i na kraju pitanje potreba za pravilno i prikladno razumevanje i učenje sadržaja narodne književnosti i tradicijske kulture na osnovnoškolskom uzrastu, kako bi bilo relevantno i razumljivo za učenike savremenog doba.

Zanimljiv članak koji ilustruje značaj istorijskog pristupa je rad **Dragane Đorđević** „Razvoj rečničke mikrostrukture u srednjovekovnoj arapskoj leksikografiji”. Arapska leksikografska aktivnost u srednjem veku predstavlja verovatno najbolje proučen istorijski lingvistički doprinos Arapa. Bezmalobli sve relevantne arapske i zapadne studije posvećene ovoj temi akcentiraju na analizu rečničke makrostrukture, pošto su i sami arapski leksikografi srednjeg veka najviše pažnje posvetili upravo inovacijama na tom planu, praveći anagramske, rimovane i alfabetske rečnike. Proučavajući najvažnije arapske opšte jednojezične rečnike u periodu od VIII do XV v. , autorka je izvršila pregled i analizu osnovnih odlika njihove mikrostrukture

poput lematizacije, navođenja gramatičkih i semantičkih obeležja odrednice/leme i kvalifikatora, kao i da se utvrdi način na koji se taj segment leksikografske aktivnosti kod Arapa u srednjem veku razvijao.

U sociokulturološkom istraživanju **Saše Trenčića** pod naslovom „The influence of age, time spent in Canada and other factors on the level of intercultural sensitivity of Serbian immigrants” autor koristi teorijski okvir razvojnog modela interkulturalne osetljivosti Milтона Beneta i istražuje uticaj određenih nejezičkih i jezičkih faktora na interkulturalnu osetljivost. Među nejezičkim faktorima autor posebno razmatra da li je vreme provedeno u stranoj zemlji dovoljno za pozitivan odnos prema drugim kulturama ili neki drugi faktori, kao što su upotreba i (društvena) uloga srpskog i engleskog, i prenošenje jezika na potomke, utiču na izgradnju etno-relativnog pogleda na svet.

Poslednji rad u ovom segmentu a ujedno i u Zborniku je rad **Elżbiete Mańczak-Wohlfeld**, koja je u svom plenarnom izlaganju pod naslovim „Is English a *lingua franca* of scientific discourse of modern times?” kritički razmotrila činjenicu da u savremenom svetu u naučnim publikacijama i u naučnoj komunikaciji engleski jezik postaje *lingua franca*. Autorka je istakla da je upotreba engleskog češća među naučnicima iz prirodnih i tehničkih nauka nego među onima iz društvenih i humanističkih nauka i razmotrila razloge u prilog korišćenja engleskog i protiv toga. Sa posebnim osvrtom na savremenu situaciju u Poljskoj, autorka je navela i izvesne preporuke od značaja za savremene naučnike.

Da bismo čitaocima ovog pregleda ponudili puni uvid u tematsku raznovrsnost konferencije *Jezik, književnost, vreme*, u ovom uvodu ukratko predstavljamo i drugi tom zbornika, pod naslovom *Jezik, književnost, vreme: književna istraživanja*. On sadrži četrdeset dva odabrana rada iz oblasti proučavanja književnosti i kulture, u kojima su autori u okvirima lične ekspertize i istraživačke radoznalosti, uspeli da pronađu originalan pristup konceptu vremena. Ovi radovi, izloženi u okviru književnih sekcija, u književnom tomu Zbornika grupisani su u četiri tematske celine:

- Teoretska razmatranja
- Hronotop
- Klasične studije i studije kulture
- Vreme, istorija, književnost.

Imali smo čast da jedno od četiri plenarna predavanja koja smo upriličili za sve učesnike konferencije *Jezik, književnost, vreme* bude „Vremensko iskustvo priče – ka reviziji atemporalnih aspekata teksta” **Snežane Milosavljević Milić**. Tema skupa koji je aprila meseca 2016. organizovao Filozofski fakultet u Nišu automatski nameće razmišljanja o svim aspektima temporalnosti, dok se naša plenarna autorka opredelila za intrigantnu atemporalnost da bi preispitala vremenski potencijal narativnog teksta. U pitanju je inherentna saživljenost vremena i priče koju ona proučava sa stanovišta tradicionalne poetike, klasične naratologije i njene postklasične,

kognitivističke faze, kao i iz perspektiva fenomenologije, kognitivne psihologije i filozofije fikcije. Polazeći od Aristotela koji je po autorki začeo klicu teorijske elaboracije složenih vremenskih aspekata narativa, te i sledstvenu ambivalentnost praveći razliku između fabule i zapleta, odnosno priče i diskursa, preko Žerara Ženeta koji je nekim oblicima teksta potpuno ukinuo vremensku dimenziju (opis i komentar) do Pola Rikera i njegovog paradigmatškog poretka radnje odnosno hijerarhije vremenskog iskustva, da pomenemo samo tri najznačajnije faze u razvoju naratologije, autorka polemíše sa ovim kanonskim teoretičarima i poziva se još na čitav niz savremenih viđenja opisa kao atemporalnog aspekta teksta. Na kraju zaključuje da se opisu može pristupiti i kao samoj paradigmi iskustva čitanja, na donekle sličan način kao nelinearnoj recepciji hiperteksta, budući da čitalac mora da integriše događaje u hipotetičnu globalnu narativnu strukturu koja obuhvata prošle i moguće buduće događaje. Na ovaj način Snežane Milosavljević Milić postavlja sasvim prikladan teoretski okvir za sva sledeća promišljanja fenomena vremena u književnom tekstu izložena na našem naučnom skupu.

„Izmislili su milion načina da vreme prođe, a ni jedan jedini da se zaustavi,“ navodno je rekao naš kantautor Balašević. No i on je, naravno, samo jedan od mnogih koje je neumitnost prolaznosti vremena nagnala da o njemu razmišljaju u pokušaju da ga razumeju, definišu i obuzdaju ili da dijahrono i sinhrono prate pojave koje se sa prolaskom vremena menjaju. Prvi rad u segmentu *Teoretska razmatranja* autora **Nermina Vučelja i Milana Janjića** nastoji upravo da sagleda značaj periodizacije u književnosti. Autori počinju i završavaju svoj rad retorskim ali relevantnim pitanjima: Da li su književne periodizacije iz proteklih sto pedeset godina književnoteorijskih i književnoistorijskih razmatranja uprošćeno sagledavanje prošlih epoha, time onda i iskrivljeno poimanje književne stvarnosti u prošlosti viđene očima modernosti? Treba li da upoznamo jednu epohu onakvom kakva je ona bila za njene savremenike, ili ćemo se radije *novokritičarski* baviti mogućim interpretacijama dela i onim što nam ono govori danas? Da li je *ciklična koncepcija promena u književnosti* adekvatnija za naš pristup književnim pojavama i proučavanju uslova njihovog nastanka od *linearne koncepcije razvoja književnosti*, a kojom se odnos među književnim činjenicama objašnjava evolucijom, zbog čega su autori i pristupili hronološkom raspoređivanju zvanom *periodizacija* u tekstu „Pitanje književne periodizacije: primer francuskog 18. veka.“ Sva ova pitanja su više nego bitna za celokupnu književnost, te stoga ovaj deo zbornika književnih radova otpočinjemo njihovim prilogom.

Za njim sledi i istraživanje koje se dotiče trajno važne teme položaja žene u društvu, čime se na dijahronijski način bavi **Petra Mitić** u prilogu „Drugi pol nekad i sad: vremenska distanca u recepciji feminizma Simon de Bovoar.“ Autorka razmatra status njene kultne knjige *Drugi pol* kao i složenih pitanja *slobode i odgovornosti* – pitanja kojima je Simon de Bovoar s pravom dodelila centralno mesto u svojoj analizi hijerarhijske matrice zapadne kulture. Status Simon de Bovoar kao stožerne figure u feminističkom pokretu ostaje neuzdrman, ali mnoga pitanja koja je postavila i dalje ostaju otvorena.

Još jedan egzistencijalno bitan fenomen, odrastanje, sazrevanje i starenje, u književnosti je nemoguća sagledati bez razmatranja kategorije vremena, i obratno: vreme

se ne može opisati u književnosti adekvatno ukoliko ne prati rast i mene junaka. Ovim stavom svoje istraživanje „Vreme i semantika (dugo)večnosti u savremenoj srpskoj i anglofonij prozi” otpočinje **Vladislava Gordić Petković**, i time skreće pažnju na sve važnije gerontološke studije nastale kao reakcija na sve veću prosečnu starost ljudske vrste. Kroz odabrana dela autora srpskog i engleskog govornog područja autorka podvlači tezu da se predstavljanje proticanja vremena u proznom pripovedanju zasniva koliko na hronološkoj i kauzalnoj obradi ličnog i privatnog iskustva, toliko i na kolektivnom pamćenju, tradiciji i linearnom nasleđu istorije i ideologije.

Borjan Mitrović je priložio članak „Vremenski uslovljeno transformisanje motiva rodoskrvnog grijeha u srpskoj književnosti” u kome se fokusirao na nekoliko reprezentativnih tekstova jer oni predočavaju različite vremenske, a shodno tome i kulturološke okvire u kojima se isti motiv incesta i slična fabularno-sižejna struktura ostvaruju. Budući da ovaj fenomen opstaje još od antičkih vremena, autor ga identifikuje i u srpskoj književnosti i dijahrono prati njegove transformacije od srednjeg veka do danas, te dolazi do zaključka da srednjovekovni tekst nosi pečat feudalnih društvenih okvira i žanrovske odrednice stare književnosti, dok usmene varijante oslikavaju svet srpske patrijarhalne zajednice, da bi se u savremenom pesničkom ostvarenju Đorđa Sladoja sublimirala slika vremena u kojem pesma nastaje.

Sledeće dijahronijsko razmatranje ponudila nam je **Ana Kocić** u tekstu „Kolektivne predstave o ‚drugima’ kroz vreme: nekoliko primera iz američke književnosti i kulture” i izložila na koji način se političke i društvene promene reflektuju u književnosti i kulturi. Ona prati istrajnost stereotipskih predstava o Afroamerikancima, ali uočava i veliki broj primera predstava kojima se prethodni negativni stereotipi dekodiraju, podrivaju i izvrgavaju ruglu, čime se utire put novim praksama predstavljanja koje nisu zasnovane na hijerarhijama i diskriminaciji.

Vreme u *Istoriji britanskih kraljeva* Džefrija od Monmuta predmet je istoimenog priloga **Milice Spremić Končar** koja sa historiografskog stanovišta preispituje verodostojnost i dijahronijski analizira recepciju ovog značajnog dela pre svega engleske književnosti, a manje istorije, u svetlu kasnijih osporavanja podataka koje Džefri od Monmuta navodi u svojoj ambicioznoj knjizi. Uprkos tome, ova hronika je podstakla reviziju britanske istorije, u smislu preispitivanja periodizacije, što autorka i ističe u završnim razmatranjima.

Tri rada rada koja slede imaju zajedničku temu medija. **Tatjana Vulić** hronološki prati i analizira žanr novinarske kritike u nedeljniku *NIN*, sa ciljem da ukaže na značaj ovog žanra, relevantne autore i teme kojima se novinarska kritika bavi. **Velibor Petković** i **Milan Dojčinović** obrađuju ulogu medija u službi očuvanja kulturnog identiteta, dok **Ivana Stamenković** i **Tatjana Đukić** izučavaju promenu percepcije prostora i vremena iz perspektive masovnih medija u tekstovima pod tim nazivima. Sa jedne strane, oslanjajući se na postulate mediologije i medijske transmisije informacija, autori ukazuju na značajnu ulogu medija u procesu očuvanja kulturnog nasleđa, identiteta i kolektivnog pamćenja jedne nacije, dok sa druge strane autorke razmatraju promenu percepcije i doživljaja vremena i prostora usled novih komunikacionih i medijskih tehnologija i ukazuju na opasnost od medijske manipulacije potrebama i željama konzumenata medija. U sva tri rada snažno je naglašena konstruktivna ili destruktivna moć modernih medija.

Poslednja dva rada u ovom segmentu Zbornika obrađuju književne žanrove koji se nalaze na oprečnim krajevima dijahrone skale, bajku i naučnu fantastiku. U članku „Fizička priroda vremena i teorija relativiteta u naučnoj fantastici” **Aleksandar B. Nedeljković** daje provokativno viđenje značaja nauke, pre svega teorije relativiteta u odnosu na koncepte prostora i vremena oslanjajući se na studiju Lubomira Doležela *Heterokosmika, fikcija i mogući svetovi* (2008) da bi zaključio kako savremeni čitalac ovog književnog žanra očekuje naučno zasnovane i uverljive vizije putovanja kroz vreme. Na sličan način i **Buba Stojanović** ukazuje na značaj bajki za modernog čitaoca u svom opsežnom prilogu „Vreme u bajci – spona među narodima,” uprkos tome što bajka predstavlja jednu od najstarijih književno-umetničkih tvorevina. Fokus autorkine pažnje pored ostalog jeste upravo koncept vremena.

Drugi segment zbornika *Jezik, književnost, vreme: književna istraživanja* sadrži deset tekstova kojima je zajednička nit pojam hronotopa. Bahtin verovatno nije mogao naslutiti kakvu je uslugu učinio proučavaocima književnosti kada je iz teorije relativnosti preuzeo termin hronotop i počeo da ga koristi za opisivanje načina na koji književnost obrađuje odnos prostora i vremena. Promena načina prikazivanja ova dva suštinski i nerazdvojivo povezana fenomena odgovara i žanrovskim promenama u razvoju književnosti, a Bahtin ističe da hronotop kao konstitutivna kategorija određuje i imidž čoveka u književnosti. Raznolikost načina na koje se hronotop sagledava u analizama književnih žanrova, pravaca i dela ne može se pobrojati, a autori u ovom delu zbornika pod prikladnim nazivom *Hronotop* počinju sa proučavanjem žanra. Naime, **Marijan Mišić** u istraživanju „Od profanog ka liminalnom: poetička transformacija hronotopa u američkom i srpskom međuratnom romanu o prvom svetskom ratu” uviđa da težnja ka integraciji tradicijski nepovlašćenog prostora tela, seksualnosti, raskalašnih erotskih želja i skrivenih strasti u narativnoj transpoziciji neposrednog iskustva rata predstavlja jezgro avangardnog postupka estetskog prevrednovanja tradicionalnih obrazaca u američkom i srpskom međuratnom romanu o Prvom svetskom ratu. Prvi svetski rat je, usled svoje parališuće destruktivnosti, masovnosti i tragičnosti, označio radikalni raskid sa tradicijom glorifikacije i mitologizacije rata. Autor umesto toga predlaže postavljanje sveobuhvatnog okvira liminalnosti u ovom kontekstu koji neminovno ukazuje na težnju ka stvaranju jednog poetičkog koncepta čiji je cilj nedvosmisleno i beskompromisno razaranje svake utopijske konstrukcije, a koji počiva na radikalnom transformisanju vremena, prostora i kolektivnih mitova.

Kao autor članka „Hronoshizme u romanu *Mejson i Dikson*” **Sergej Macura** topografski ostaje na prostoru Amerike, ali se hronološki vraća u 18. vek da bi tumačenjem Pinčonovog dela dotakao najnovija otkrića kvantne fizike. Pinčonova inspiracija za ovaj roman bilo je jedanaest ‚izgubljenih’ dana koji se pojavljuju u 18. veku kao posledica ranijeg prelaska sa Julijanskog na Gregorijanski kalendar, a protagonista njegovog romana upada u vremenski vrtlog i doživljava nemoguće. Njegovo svesno neuravanje u oko vrtloga jeste hermeneutički važan doprinos posmatranju svemirskih zakona. Odustavši od prelaska preko horizonta događaja, u

svakodnevni svet sa ove fantastično-naučne ekspedicije, on donosi ono što bi gravitacija progutala, a što Pinčon želi da čujemo – narativne informacije koje učvršćuju svest o paralelnim svetovima u do tada monolitnom kosmosu.

Mirjana Stošić identifikuje hronotop raskršća, kao jedan od trajno prisutnih hronotopa još iz vremena oralne književnosti, i proučava ga u vezi sa likovima iz gotskih romana *Frankenštajn* i *Vampir*. Njen prilog „Hronotop raskršća – Frankenštajn i vampir kao figure modernosti“ predstavlja pokušaj da se prikažu likovi Frankenštajna i lorda Ratvena kao formativni likovi u mozaiku viktorijskog sagledavanja čudovišnog na početku epohe modernosti, s jedne strane, a sa druge strane da se ovim likovima pristupi iz izmeštene bahtinovske perspektive romanesknog hronotopa, koji, u slučaju ova dva romana, prevazilazi ideju hronotopa romana i nastoji obuhvatiti hronotop epohe koji bi uvek bio vremeprostor raskršća, krize, strahova i nadanja. Prisutnost figura Frankenštajna i vampira u žanrovima savremene književnosti ukazuje na trajni značaj hronotopa raskršća.

„Aspekti vremena i tretiranje stvarnosti u romanu *R. C. Neminovno* Vladana Matijevića“ naslov je izlaganja **Mirjane Bojanić Ćirković** koja u romanu identifikuje tri hronotopa (kancelarija, toalet, planina) i čitav niz temporalnih odrednica (biološko, kalendarsko, ekološko, socijalno i mitsko vreme), ali naglašava da je za glavnog protagonistu najvažniji njegov predimenzionirani unutrašnji prostor i njegovo poimanje vremena zasnovano na apsurdu. Apsurd ulančava patološke maštarije Neminovnog i besciljno kretanje i bivstvovanje ostalih likova u tzv. vremenu crnog humora, tvrdi autorka nakon analize načina na koji likovi ovog romana percipiraju vreme.

Koristeći se terminima apstraktni hronotop i hronotop sreće, **Jasmina Ahmetagić** u prilogu „Vreme i moderna parabola: *Pad* Albera Kamija“ pokazuje kako vreme i prostor imaju simboličan karakter u pomenutom romanu, te da su u čvrstoj povezanosti sa njegovom strukturom i žanrom. Pariz i Amsterdam kao apstraktni hronotopi na presudan način su sučeljeni Grčkoj koja je, kao simbol idealnog prostora, hronotop sreće. Autorka zaključuje da je u jednom paraboličnom narativu kao što je *Pad*, čovekova egzistencija osuđena na ponavljanje istih situacija i lišena razvoja, te je stoga postala aistorična, bezvremena i nestvarna.

Hronotop jednog drugog grada, Londona, fokus je kako čuvenog romana Miloša Crnjanskog tako i teksta **Jelene Aleksov** „Proticanje vremena u urbanom svetu *Romana o Londonu* Miloša Crnjanskog.“ Za glavnog junaka odrednica vremena postoji jedino kao prošlost, a on odbija da prihvati metafizičku distancu prošlosti i da je projektuje u sadašnjost. Posledica sudbinske neidentifikacije sa sredinom u kojoj se našao kontekstualizovana je i nemogućnošću identifikacije sa vremenom u kome je živeo, te se time gubi svako zadovoljstvo života. Autorka smatra da kroz vremensku projekciju grad prestaje da bude puki prostor u kome se odvija ljudski život, već postaje subjekat koji te živote određuje.

London ostaje centralni hronotop i u članku **Emilije Lipovšek** „Time and Again in Babylon“ („S vremena na vreme u Vavilonu“) u kome se ona poigrava Ruždijevim toponimom Babylon kao hibridnim hronotopom koji označava i metaforički Vavilon (Babylon-don) i nadu u novi imigrantski London (Baby-London).

Postkolonijalni London tako prolazi kroz metamorfoze uporedo sa glavnim junacima Ruždijevih *Satanskih stihova*.

Iz Londona prelazimo u Valjevo gde je smeštena radnja romana *Poslednja ruža Kolubare* koji je **Petri Pešić** poslužio za razmatranje koncepta vremena u njegovim mnogobrojnim manifestacijama, tako da se u kontekstu ovog romana pre može govoriti o vremenima nego o vremenu. Vreme je tu i kalendarsko i mitsko, i istorijsko i onostrano, i hronološko i simultano. U svom radu „Vreme u romanu *Poslednja ruža Kolubare* Radovana Belog Markovića” autorka ističe da su prolaznost, nestajanje, urušavanje i uništenje dominantni motivi i teme koje otvaraju i zatvaraju okvir priče o valjevskoj (metaforičkoj) Ludoj kući.

Zigfrid Lenc je navodno rekao „Život se odvija hronološki, zašto bi to u romanima bilo drugačije?” Pa ipak, kada analizira hronotope u romanu *Zavičajni muzej* Zigfrida Lenca u tekstu pod istim nazivom, **Sonja Urošević** primećuje da Lenc koristi umetničko-književne hronotope zavičaja i muzeja kao posebno pogodne za pokušaj materijalizacije odnosno (re)konstrukcije prošlih vremena jednog kraja i jednog (ili više) naroda, bahtinovski hronotopično tražeći odgovore na večno aktuelna pitanja o mestu čoveka u prostoru i vremenu.

Na kraju ovog segmenta, **Ivan Cvetanović i Vladeta Radović** razmatraju vremensko-prostorni odnos naratora, naratera i čitaoca u romanu *Tunel* Ernesta Sabata, u prilogu sa tim nazivom. Pozivajući se na teoretska gledišta Bahtina o hronotopu kao i Abota o narativu, autori objašnjavaju stavove, motive i vremensko-prostorni odnos svih učesnika u procesu recepcije književnog dela.

Bilo je neophodno odvojiti poseban segment zbornika za priloge koji se izdvajaju, iako se eksplicitno bave vremenom. Tu mislimo pre svega na tekstove originalno napisane na latinskom jeziku kojima se bave Jelena Pilipović i Elia Marinova, široko shvaćenih studija kulture u čijim akademskim okvirima se kreću Ana Ž. Stanković i Monika Bala, kao i istorije koju kroz književnost sagledava Nataša Trnavac Đaldović. Iako je u pitanju manji broj radova, ove naučne oblasti zaslužuju svoje mesto i na skupu i u publikaciji koja ima za cilj da prikaže trenutna interesovanja, sa fokusom na pojam vremena, istraživača iz više društveno-humanističkih i filoloških nauka. Vreme u Vergilijevoj *Četvrtoj eklogi* sa aspekta pojma *Ultima aetas* odnosno konačnog vremena ili poslednjeg doba, predmet je istraživanja **Jelene Pilipović** u izlaganju pod istim nazivom. Ona pokazuje kako stepenice iz Vergilijeve pesme vode od sadašnjosti ka budućnosti i, paradoksalno, ka prošlosti i pokušava da odgovori na pitanje da li taj dvostruki temporalni tok ukazuje na dublju dvosmislenost u samom fenomenu vremena *Četvrte ekloge*. Ovaj kompleksni pojam vremena je i simbolički protagonist same pesme, dok individualno vreme postaje instrument uklanjanja istorijskog vremena, tako da se fenomen vremena poima i kao lek od ontološke manjkavosti samog bića. Iako je Petrarca živeo u 14. veku, za razliku od Vergilija koji je umro u prvom veku p.n.e., neka svoja dela napisao je na latinskom jeziku. **Elia Marinova** je za predmet svoje analize odabrala njegovo pismo broj 33 i u članku pod nazivom „Trapped in the ‘Middle Time’ (Petrarch’s *Epistulae metricae*, III,

33)” objasnila kako je borba da se oslobodi od podređenosti vremenu bila glavna Petrarkina preokupacija ne samo u poeziji već i u zbirci pisama u stihu. Poruka Pisma III, 33 po tumačenju autorke jeste da se kroz vrlinu i poetsku slavu pesnik može osloboditi stega sadašnjeg trenutka koji se opisuje kao srednje vreme, vreme između, i tako dočekati bolja vremena. Međutim, vreme je potvrdilo *Ars longa, vita brevis*.

Etnološka istraživanja koja je na području Belice oko današnje Jagodine izvela **Ana Ž. Stanković** pretočena su u prilog „Zaboravljeno pamćenje i upamćeni zaborav u predanjima Belice” sa ciljem da se ustanove mehanizmi kolektivnog i individualnog sećanja u okviru usmenog teksta predanja, a u teoretskom kontekstu Asmanove kulture sećanja. U radu su analizirana tri predanja sa različitim statusom kazivača, koja otvaraju nekoliko nivoa sećanja: od nivoa tradicije preko kolektiva do individualizovanog doživljaja, da bi se došlo do pitanja u kojoj meri se usmeni tekst predanja posredstvom kategorije vremena ostvaruje kao poseban vid umetničkog stvaranja. Slično ovome, **Monika Bala** u izlaganju „Sećanje i naracija: vremenska dimenzija u životnim pričama bukovinskih Mađara” obrađuje usmene predstave života mađarske etničke grupe u banatskoj Bukovini pri čemu narativu pristupa kao temporalnoj strukturi sa stanovišta saznanje uloge narativa. Zaključak koji na kraju izvlači jeste da reminiscencija prošlosti predstavlja hronološki struktuiran usmeni prikaz života, te da su životne priče forme koje omogućavaju da ih sagledamo sredstvima književne teorije i u analizi im pristupimo uz korišćenje teorije fikcije.

Poslednji tekst u ovom delu nosi naslov „Vreme kao večito vraćanje istog: pripovedanje nacionalne istorije u *Bezdu* Svetlane Velmar-Janković.“ **Nataša Trnavac Đaldović** ne tumači ovaj roman kao psihološki, već pre svega u kontekstu istoriografske metafikcije i pokazuje kako se različitim pripovednim strategijama osporava apsolut istorije. Autorka na taj način problematizuje način pripovedanja nacionalne istorije kao izazova prošlosti. Ovim se uokviruje treći segment zbornika radova *Jezik, književnost, vreme: književna istraživanja* u kome svih pet autorki iz perspektiva tri naučne oblasti proučava značaj koji koncept vremena ima u njima.

Četvrto poglavlje Zbornika književnih radova nosi široki naziv *Vreme, istorija, književnost* u nameri da obuhvati veliku raznovrsnost sedamnaest radova kojima je često zajedničko samo to što se na predlošku književnog teksta različitih žanrova, forme ili istorijske epohe bave načinima na koje je fenomen vremena upotrebljen za iskazivanje smisla u literarnom tekstu. Autori su istraživali žanrove romana, poezije i kratke priče i vreme sagledavali kao radno vreme, socijalno vreme, vreme apsurdna, kao izvesno ili neizvesno, anahrono ili traumatsko, distorzivno ili subjektivno, hronološko ili retorsko, dvosmisleno ili oniričko, kao vreme sadašnje, prošlo i buduće ili sve to odjednom. I još mnogo toga.

Poezija Prvog svetskog rata je detaljno istraživana u nauci o književnosti, ali **Kerstin-Anja Munderlein** ipak daje svoj doprinos u prilogu „Certainty, Death and Time in the Poetry of the Great War” time što se bavi najpre poimanjem vremena u tri verovatno najpoznatije pesme tog perioda: “The Soldier” Ruperta Bruka, “All the Hills and Vales Along” Čarlsa Hamiltona Sorlija i “Roundel” Vere Britan. Autorka

grupaše pesme Prvog svetskog rata u dve kategorije: u jednoj se smrt shvata kao neumitna izvesnost, a u drugoj kao vrhunski neizvesnost. U oba slučaja, doživljaj vremena i njegove ne/važnosti je krajnje subjektivan, ali izoštrjen zbog fokusa na skoro izvesnu smrt i neizvesnu budućnost.

Još jedan rad ima u fokusu poeziju. **Sonja Veselinović** u svom prilogu istražuje prisustvo i značaj datuma u poetskom tekstu i u njegovim rubnim prostorima, u naslovu ili na kraju pesme. Funkciju datuma uslovljavaju različita poetička uporišta ali i specifičnosti vezane za pesnikovu biografiju i aktuelne istorijske događaje. Kroz analizu primera, uglavnom iz angloameričke poezije, autorka zaključuje da datum u poetskom tekstu, bilo da ima opštu ili individualnu markantnost, vezuje pesničko delo za određeni trenutak u vremenu i time direktno upućuje na materijalnost i socijalno utemeljenje autora, ma koliko on u samoj pesmi bio apstraktna instanca.

Žanr kratke priče kao da nije bio dovoljno inspirativan autorima tako da se njime bavila samo **Biljana Vlašković Ilić** u tekstu „The Experience of Time in Ambrose Bierce’s Short Story ‘An Occurrence At Owl Creek Bridge’” sa namerom da pokaže kako Birs nasuprot usvojenoj nerazdvojjivosti prostora i vremena, vreme ipak koristi u bergsonovskom smislu kao trajanje nezavisno od prostora. Neobična radnja priče u pitanju navodi na zaključak da je ljudski um u stanju da različite aspekte vremena doživljava simultano, što u konačnom obogaćuje ljudski život, a književnosti omogućava slojevitost, pregnantne simbole i intrigantnost zbog kojih uživamo u čitanju. Sve ovo i Birs čini majstorom neverovatnog.

Romane srpskih pisaca u ovom segmentu istraživale su Jelena Veljković Mekić, Jelena Ristović i Sanja Macura kroz kategorije fikcionalnosti, oniričkog i dinamičnosti. U članku „Vreme, istorija i fikcija u noveli *Grobnica za Borisa Davidoviča*” **Jelena Veljković Mekić** još jednom analizira ovo kultno delo da bi potvrdila postmodernističku sumnju u velike metanaracije i pokazala kako Kiš svojim pripovednim postupkom uverava čitaoca da istina pojedinačnog češće zaslužuje epitet istinitosti od oficijelne historiografije.

Jelena Ristović pak razmatra oniričko vreme u tekstu „Oniričko vreme u romanima *Hazarski rečnik* M. Pavića i *Opsada crkve Sv. Spasa* G. Petrovića” na osnovu Sartrovih, Bergsonovih i Levinasovih teoretskih postavki, ali dolazi do sličnog zaključka da autori ovih čuvenih romana ističu nepouzdanost istorije dekonstruišući na taj način hronološko vreme sveta jave i istovremeno kreirajući apokrifnu istoriju. Budući da oniričko vreme funkcioniše po posebnim principima, ne poznajući hronološke odrednice prošlosti i budućnosti, ono autorima ovih romana omogućava poigravanje radnjom, likovima i temporalnošću u najboljem postmodernističkom maniru.

Rad „Statičnost dinamičnosti ili dinamičnost statičnosti u književnoistorijskom kontekstu“ o šest romana Slobodana Selenića završava se konstatacijom da raskorak između pripovednog vremena i vremena pripovedanja pisac amortizuje posežući za zgušnjavanjem vremena. Autorka **Sanja Macura** uočava da Selenić koristi vreme bazirano na retrospektivnom obrascu koji iskoračuje iz projektovane linearnosti, tako da temporalnost narativnog teksta izvire iz procesa čitanja i sposobnosti čitaoca da detektuje odloženi narativ, što postaje prepoznatljiva odlika Selenićeve proze.

Dela četiri britanska pisca, Konrada, Išigura, Vajlda i Martina Ejmisa proučava pet učesnika skupa *Jezik, književnost, vreme* sa jedinstvenog stanovišta pristupa vremenu u ovim romanima. **Nataša Tučev** prigodno počinje ovaj segment osvrtnom na anahroniju i modernistički subjektivizam i analizira pre svega romane *Srce tame* i *Lord Džim* u tekstu „Anahronija u romanima Džozefa Konrada” da bi zaključila da Konradovu upotrebu anahronije treba, pre svega, sagledati u kontekstu modernističkih poetika i težnje umetnika u ovom književnoistorijskom periodu da verodostojno prikažu unutrašnji život ljudske jedinke. **Milan Živković** ide i korak dalje te *Srce tame* dovodi u vezu sa tekućom migrantskom krizom i postkolonijalizmom u prilogu „*Srce tame* kroz prizmu vremena: dijalog prošlog i sadašnjeg doba” u kome akcenat stavlja na tezu da literarni susret sa afričkom divljinom kroz ovo Konradovo delo postaje relevantan za modernu Evropu u kojoj se u 21. veku otvaraju gotovo identična kulturološka, sociološka, politička i moralna pitanja, te se potvrđuje mogućnost dijaloga preko književnosti.

Pozivajući se na Lakana **Tijana Matović** istražuje fenomen traume u vezi sa temporalnošću uz svest da upravo psihička trauma ukazuje na nemogućnost spoznavanja sebe, što Išiguro razrađuje u svom prvom čuvenom romanu *Bledi obrisi brda*. U svom prilogu „The Temporal Aspects of Remembering Past Trauma in Kazuo Ishiguro’s *A Pale View of Hills*” autorka uočava da upotrebljeni vremenski okviri ne poštuju principe klasične linearnosti već korespondiraju sa strukturom traumatskih sećanja koja izmiču direktnom suočavanju uz pomoć distorzije samih mehanizama sećanja. Ovi kompleksni mehanizmi su srž proze Kazua Išigura.

Još jedan roman koji će svakako ostati u kanonu engleske književnosti jeste *Slika Dorijana Greja*, upravo zbog toga što povezuje estetiku sa etikom i temporalnošću, kao što uočava autorka **Sara Arva** u svom članku „Vreme kao uzrok sukoba između etike i estetike: Prolaznost u *Slici Dorijana Greja*.” Ona povezuje trenutak spoznaje prolaznosti vremena sa moralnim padom glavnog junaka, te kroz koncepte hronosa i kairosa proučava manifestacije i posledice tog pada. Vreme od kojeg je Dorijan uporno bežao, pronašlo je svoj put do njega na kraju romana.

Da li će dela Martina Ejmisa zadržati svoj današnji status pitanje je vremena, naravno, ali u ovom trenutku svakako zaslužuju kritičku pažnju **Yildiray Cevika** koji u prilogu „The Treatment of Time in *Time’s Arrow*” tumači Ejmisov pristup fenomenu vremena u zanimljivom romanu *Vremenska strela* koji tehnikom reverzne hronologije prati glavnog junaka kroz sve užase Aušvica. Jedino tako on uspeva da osmisli moralnu i narativnu potku koja mu ovaj logor smrti čini prihvatljivim, a autor još jednom dolazi do zaključka Hane Arent o banalnosti zla.

Sledeći podsegment ovog poglavlja zbornika čine tri teksta grupisana zajedno samo zato što su njihovi autori van engleskog govornog područja: Mišel Uelbek je iz Francuske, Alesandro Bariko iz Italije, a Jukio Mišima iz Japana. **Sanja Ignjatovic** i **Milan Jaćević** analiziraju Uelbekov provokativan satiričan roman *Pokoravanje* koji potvrđuje Uelbekovu reputaciju kontroverznog pisca čija su dela čak i zabranjivana. Šokantna koincidencija je to što je tek neki sat nakon izlaska romana došlo do napada na redakciju časopisa Šarli Ebdo, sa kojom je Uelek saradivao. Međutim, Ignjatović i Jaćević u svom radu „Interpreting the Present – The Rhetorical Function

of Time in Michel Houellebecq's *Submission*" izučavaju pre svega način na je koji islamska ideologija iskorišćena kao žrtveno jagnje za satiričku i retoričku neodređenost Uelbekovog narativa i ističu opasnost koja proističe iz ovakve zloupotrebe književnog teksta.

„Trauma i vremenska dislokacija u romanu *Ova priča* Alesandra Barika" naziv je članka **Ljiljane Petrović** u kome se bavi jednim od romana ovog trenutno verovatno najpoznatijeg italijanskog pisca. Autorka prati ceo proces od fizičkog ili psihičkog nasilja kao izazivača traume, preko fobije od sećanja na to nasilje, do vremenske dislokacije kao odbrane i konačno pripovedanja kao tehnike izlečenja, uprkos tome što se verbalizacija kao metod borbe sa traumom ne ostvaruje bez problema. Pisanje, pričanje i maštanje pomaže Barikoovim junacima da prežive, ali ne uvek i da se iscele.

Čuveni zen-budistički hram kod Kjota, Zlatni paviljon, čija čarobna lepota ni danas nikoga ne ostavlja ravnodušnim, pa ni glavnog junaka istoimenog romana Jukia Mišime, centralni je simbol ovog dela, s tim što njegova nestvarna lepota ovog mladića podstiče na destruktivnost. Ovim paradoksom bavi se **Ana Došen** u izlaganju „Ruševina lepote i multitemporalnost u romanu *Zlatni paviljon*" u kontekstu poimanja vremena japanskih filozofa kao večite promene, čiji deo je i prolaznost lepote što može ilustrovati ikebana čija efemerna lepota jeste lepota koja večnost otelotvoruje u trenutku. Autorka nam skreće pažnju na japanski koncept presecanje kontinuiteta kao čin otelotvorenja ideala lepote, za razliku od zapadnjačkog poimanja lepote. Koristeći istorijsku činjenicu spaljivanja Zlatnog paviljona Mišima u formi romana obrazlaže važne pojmove estetike dalekog Istoka, koje nam Ana Došen približava svojom interpretacijom ovog dela.

Poslednja dva rada u četvrtom segmentu zbornika tiču se autora američkog porekla, slavnog i mnogo puta nagrađivanog pisca Dona DeLila i čuvene pank rok pevačice i umetnice Peti Smit. Ono što je njima zajedničko jeste kritika savremenog društva i njegovih institucija moći u ova ‚opasna vremena‘, kao što kaže DeLilo. **Sladana Stamenković** analizira pojam vremena u njegovom romanu *Kosmopolis* i u članku „Koncept vremena u hiperrealnosti Don DeLilovog *Kosmopolisa*" izvlači ključak da njegovi junaci nisu prisutni u svojim životima jer su podlegli hysteriji ubrzanja i kontrolisanja vremena do besmisla, što fatalno narušava i njihove odnose sa ljudima oko sebe i uništava im život. Sa druge strane, **Ljubiša Zlatanović** bira žanr autobiografije i detaljno hronološki istražuje pojam vremena da bi ga povezo sa savremenim shvatanjem značaja pripovedanja za osmišljavanje nečije životne priče. Korpus na kome je sproveo svoju analizu jeste autobiografija Peti Smit koju je ova multimedijalna umetnica, pre svega muzičar, objavila 2013. godine (rođena 1946). Koliko je Peti Smit cenjena potvrđuje i činjenica da je na dodeli Nobelove nagrade za književnost ona predstavljala laureata Boba Dilana i otpevala jednu njegovu pesmu. O njoj je snimljen i dokumentarni film 2008. g. sa obrazloženjem da je preobrazila generacije mladih i dokazala im da čovek ima moć uprkos svemu. Zlatanović je na temelju hajdegerovskog poimanja vremena i načina na koji kao bića-u-vremenu mislimo o sebi samima i o svojim individualnim životima, u radu „Autoportret umetnika u mladosti: vreme ličnog i umetničkog sazrevanja u knjizi *Samo deca* Peti

Smit” razmotrio temu književnosti i vremena u okvirima memoarsko-autobiografske proze koju je Peti Smit posvetila ranijoj fazi svojeg stvaralaštva. To je duboko lična priča, čija temporalna dimenzija uključuje složen preplet dve različite vrste vremena: fizičkog (spoljašnjeg; linearnog i regularnog) vremena i psihološkog (unutrašnjeg, egzistencijalnog) vremena koje ostavlja traga na ceo život. Ovim člankom se prikladno zaokružuje poglavlje naslovljeno *Vreme, istorija, književnost*.

Deseta, jubilarna međunarodna interdisciplinarna konferencija održana na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu, koja se bavi proučavanjem jezika i književnosti u odnosu na neke od aktuelnih društvenih pojava i fenomena značajnih za društveno-humanistička istraživanja, imala je posebnu temu *vreme*, kao kompleksan fenomen inspirativan i relevantan za proučavanje, ali i kao svojevrsni omaž jubileju.

Organizatorima naučnih skupova jubileji predstavljaju ne samo zadovoljstvo nego i potvrdu o kvalitetu i razvoju skupa. Nadamo se da to potvrđuju i dve knjige tematskih zbornika, *Jezik, književnost, vreme: jezička istraživanja* i *Jezik, književnost, vreme: književna istraživanja*. Zahvaljujemo se svim učesnicima međunarodne konferencije *Jezik, književnost, vreme* na izloženim radovima i priložima koje su poslali za zbornike, kao i svim brojnim recenzentima pojedinačnih radova i celih tomova koji su svojim sugestijama doprineli kako kvalitetu objavljenih radova tako i publikacije u celini.

Posebnu zahvalnost za pomoć oko organizacije ovog naučnog skupa i štampanja zbornika dugujemo upravi i službama Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, kao i dekanici, prof. dr Nataliji Jovanović. Nadamo se ovakvoj podršci i aprila 2017. kada organizujemo novu naučnu konferenciju, *Jezik, književnost, prostor*.

Biljana Mišić Ilić i Vesna Lopičić

Niš, januar 2017.

**ИМЕНОВАЊЕ ВРЕМЕНА
У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА**
На материјалу дијалекатских речника из Врања, Нишке Каменице и Тимока¹

Свест се одражава у речи као сунце у малој капи воде.

Лав Виготски

Сажетак: Традиционални начин живота у сеоским срединама одвијао се у сагласју с природом и њеним законима, а његови су се сегменти смењивали у оквиру тријаде коју су чинили свакодневица, недеља и празнични дан. Корпус за овај рад представљају лексеме издвојене из три дијалекатска речника са призренско-тимочког терена, који представљају сва три дијалекта призренско-тимочке дијалекатске области. Семантички нивои који су за ову прилику оформљени, а чија је кључна реч – *време*, као и одговарајући примери из дијалекатских лексикографских остварења устројени у нивове према морфолошким врстама речи, сведоче на својеврстан начин о ономе што је било од значаја у животу једне традиционалне сеоске заједнице и потврђују да су њени припадници увек настојали да се у времену – и током радних и празничних дана, и током смене годишњих доба, и током смене дана и ноћи – управљају што сврхосходније.

Кључне речи: време као трајање, семантички нивои, врсте речи, дијалекатски речници, призренско-тимочки говори.

I

Знаменити британски математичар, космолог и историчар науке Џералд Џејмс Витроу (1912–2000) сматра време² темељном одликом људског искуства: „Наш осећај времена подразумева извесну свест о трајању, а такође и о разли-

¹ Овај текст је резултат рада на пројекту 178020: *Дијалектологика истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² **време** јек. **вријеме** **1.** (само јд.) **а.** фил. (*пored простора*) један од двају објективних и свеобухватних облика постојања материје који се испољава у виду непрекидног, континуираног трајања. **б.** апстр. трајање онога што постоји, односно што се збива које је условљено и одређено на Земљи њеном ротацијом око осе и револуцијом око Сунца (мерено сатима, данима, месецима, годинама и другим одговарајућим јединицама); ограничено, краће или дуже трајање. **в.** физ. и мат. величина која се протеже бесконачно у прошлост и будућност, бесконачан, континуиран след тренутака без почетка и без краја (РСЈ 2011: *време*).

кама између прошлости, садашњости и будућности. Постоје докази да је наш осећај ових разлика једна од најважнијих менталних способности којом се човек разликује од свих осталих живих бића“ (Витроу 1993: 18).³ Уколико заронимо дубље у прошлост, дознаћемо да је и у такозваним примитивним заједницама постојала нека метода „бележења времена и рачунања времена која се темељи или на фазама природе како их означавају временске промене климе и биљног и животињског живота, или на небеским појавама откривеним елементарним астрономским посматрањима“, док је рачунању времена претходило „назначавање времена које прибављају одређени догађаји“ (Витроу 1993: 27).

Својеврсну, стиховану илустрацију реченога налазимо у Хесиодовом старогрчком спеву *Послови и дани*. Преводаилац у Поговору овоме делу наводи да „Упутства за земљорадника, која се сматрају изворним делом *Спева*, садрже упутства земљораднику, обавештавајући га кад је најбоље време за орање, сетву, жетву и сечу шуме (...), после чега следе упутства шта и како земљорадник треба да ради у свако годишње доба“ (Хесиод 2006: 67).

*Плејаде, Атланта кћери, на небо када се дигну,
Тада са жетвом почни, с орањем када са неба оду.
Четрдесет дана и тол'ко ноћи скривене буду,
Па се појаве опет, када година мине,
Тек тад је време да срп се за жетву оштри. (ст. 383–387)
У пролеће орат', лети преорат', добро се сврши.
Засејат' угар мекана док је и сипка земља,
Угар разгони усуд, децу безбрижном чини. (ст. 462–464)*

Напоредо с простором, време се сматра једном од централних категорија митолошке слике света. Време као такво „укључује схватање природног и животног времена. Природно време се састоји од астролошких циклуса – сунчаних (година, дан и ноћ), лунарних и вегетативних“ (СМ 2001: *време*). Некадашњи природни темељи мерења времена, сасвим достатни за човека који је све своје послове обављао за видела, који је устајао у свитање, или често и пре но што зазори, а легао с првим мраком, разликују се од данашњег владајућег научног система мерења времена.⁴ Такође, некадашња готово потпуна упућеност човека на сопствену производњу, бављење њоме у оквирима породичне и сеоске заједнице, те тако и пуна зависност од приноса летине и узгоја стоке, чинили су за њега особито важним време и као астрономску и као метеоролошку категорију — заправо, важне су биле све разновидне манифестације и првога и другога времена.

³ Говорећи о усвајању временских појмова од стране детета, Витроу наводи да деца старости изнад годину и по дана најпре усвоје неколико речи које се тичу будућности и да се „искази оријентисани на прошлост умножавају спорије“ (Витроу 1993: 6–17).

⁴ „Колико је дан одмакао обично се оцењује (оцењује а не мери јер не може бити тачности) непосредним посматрањем висине Сунца. (...) Висина Сунца мери се од ока, неком мером за дужину. (...) Има такође и података да је српскоме народу познато и мерење висине Сунца непосредним путем. (...) Каже се да жене познају време када треба носити ручак и ужину радницама у пољу по хладу од кућњег прага“ (Јанковић 1951: 154).

„Наш народ замишља време као нешто што неприметно и невидљиво пролази, тече, лети, као неки конац који рука судбине мота увек у истом правцу“ (Јанковић 1951). Традиционални начин живота у српским сеоским срединама одвијао се у сагласју с природом и њеним законима, а његови су се сегменти смењивали у оквиру тријаде коју су чинили свакодневица, недеља и празнични дан (светак). Дакако, ова констатација не важи само за негдашњи, и то у не тако давној прошлости вођен начин живота у српским селима: „Время свыше суток и в пределах года мы отмеряем по месяцам и дням. У наших совсем недалгих предков было другое счисление – по церковным праздникам и постам“ (Федосюк 2001, 8). При томе су се обичајне радње – значајне за животне потребе појединца као члана заједнице и, пре свега, за заједницу у целини – изводиле у складу са дневним протоком времена (обданица и ноћ, дани у седмици – погодни или непогодни за одређену врсту послова, месеци и годишња доба – у вези са климатским условима, вегетацијом) и са сменом годишњих доба (нпр. календарски циклус празника), за разлику од савременог тренутка, у коме време на сасвим друкчији начин усмерава дневни ритам наших живота и има својеврстан, пресирајући уплив у све области живљења. Да поменемо, на пример, само тзв. дневне миграције, које су код руралног становништва довеле до значајних традицијских промена – до тога да се многи обичаји / обреди у дане појединих празника обављају доцније но што је то народна традиција вековима уназад налагала (Ивановић-Баришић 2004; Ивановић-Баришић 2005).

У различитим цивилизацијама и културама време је посматрано и поимано на много различитих начина, а истраживања тих разноликих начина сведоче „о универзалној повезаности времена и језика“ (Витроу 1993: 23). Појам *времена*, попут још једног – појма *простора*, столећима интригира научнике и надахњује уметнике. То су две жижне теме и хуманистичких и природних наука, њима се баве, између осталих, и филозофија и теологија, и физика и космологија, али ништа мање за њих није заинтересована ни лингвистика. Када је о српској лингвистици реч, неку врсту пролегомене о именовану времена и начина његове сегментације – о временским јединицама, одсечцима, периодима, о сегментима условне и сегментима природне временске сукцесије, представља незаобилазна студија Милке Ивић *Из проблематике надежних временских конструкција* (Ивић 1955–6). И у науци о језику се време посматра као кретање, трајање, протицање – као процес који тече, и управо се у том начину његовог посматрања успоставља веза временске пројекције са просторном пројекцијом: „На временској оси пројектовани су просторни односи (*време* пред нама, испред нас /*време* иза нас), тако да они метафорички пресликавају првенствено кретање човека у простору“ (Ружић 2016: 43).

Ослањајући се на језгровиту констатацију професора Недељка Богдановића – да „народни живот има свој језички израз“, којом се све савршено јасно и тачно казује и без херметичног језика модерне лингвистике, желели смо да и овим прилогом притврдимо да управо *језички израз* сведочи о ономе што је (било) од значаја у животу једне заједнице. И тим смо поводом поново посегнули за драгоценим извором дијалекатске лексике – за речницима „лекси-

кографа аматера“ са призренско-тимочког дијалекатског подручја. Тако корпус за овај прилог чини лексичка грађа из три дијалекатска речника: Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије* (2011), Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша* (2004), и Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник* (2008), а преузета је и одговарајућа грађа из богатог лексикографског додатка за Каменицу код Ниша, од истог аутора – *Додатак Речнику села Каменице код Ниша* (2007). Дакле, грађа која за ову прилику представља наш корпус потиче са терена призренско-јужноморавског (Врање), сврљишко-заплањског (Нишка Каменица) и тимочко-лужничког (Тимок) дијалекта. Намера нам је и била, да идући правцем давнашњих историјско-политичких миграција – са југа ка северу, тј. североистоку, одаберемо по један речник који ће репрезентовати све три дијалекатске јединице призренско-тимочке дијалекатске области. Треба рећи и то да су из поменутих речника преузимање оригиналне значењске дефиниције, за ову прилику без улажења у питања адекватности лексикографског интерпретирања семантичког садржаја датих лексема.

У раду су представљене именичке, придевске, глаголске и прилошке лексеме, као и синтагматски спојеви, који се односе на поимање времена као кретања и трајања, на начине његовог сегментирања на мање или веће одсечке, на његово „приписивање“ различитим ентитетима у човековом окружењу. Сама грађа је наметнула формирање значењских низова и лексичких низова оформљених према морфолошкој подели на врсте речи: 1. ВРЕМЕ и ДЕОБА ВРЕМЕНА, 2. ДАН и ДЕОБА ДАНА и НОЋИ, 3. ГОДИНА и ДЕОБА ГОДИНЕ, 4. ДАНИ и ПЕРИОДИ У ОКВИРУ ГОДИШЊЕГ ЦИКЛУСА, ЖИВОТНОГ ЦИКЛУСА И СЛАВЕ, 5. ИМЕНОВАЊА ОБРЕДНЕ ХРАНЕ, 6. ИМЕНОВАЊА ЉУДИ, 7. ИМЕНОВАЊА ЖИВОТИЊА, 8. ИМЕНОВАЊА БИЉАКА, 9. ОСТАЛА ИМЕНОВАЊА И ИЗРАЗИ, 10. ПРИДЕВИ, 11. ГЛАГОЛИ И ГЛАГОЛСКЕ ИМЕНИЦЕ, 12. ПРИЛОЗИ И ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ, 13. ПРЕДЛОЗИ, ВЕЗНИЦИ, РЕЧЦЕ.

II

Време и деоба времена⁵

бирземан 'једно време' *Съг се стије на душеџи, а у бирземан спало се на рогоџе.* (Врање 2011); *добо* 'време, доба' (НК 2004); *привреми* 'дође време нечему' *Привремила свиња за прасење.* (НК 2004); *време* в. *жэнско време* 'менструација'; *временце* 1. мет. дем. и хип. од *време*; 2. астр. дем. од *време* *Да ми дадеш још малко времџце, док зберем наре.*; *времџште* 1. мет. ауг. и пеј. од *време*; 2.

⁵ Редослед примера у оквиру свакога низа и у оквиру њихових потцелина не следи географски распоред (Врање – Нишка Каменица – Тимок), већ су примери слагани по лако уочљивом и најцелисходнијем распореду навођења за сваку од тих целина. Скраћенице за три коришћена извора су следеће: Врање 2011, НК 2004 и НК 2007, Тимок 2008. Ове су скраћенице даване у загради иза примера преузетих из датих дијалекатских речника, осим када је знатнији број примера (углавном преко три) из истог извора навођен sukcesивно у истом пасусу, и тада је скраћеница – економисања простором ради – навођена након последњег примера преузетог из датог извора.

у пеј. значењу 'прилике, стање' *Дошло е такво времиште да не знаш на коју ч стран да пристанеш.*; *заман* 1. 'време, земан' (Тимок 2008); *данџињица* 'данашње време' (НК 2004); *сэгџињица* 'садашње доба, садашњица' (НК 2004); *крај* 2. 'почетак' *Ад, да појдемо од крај.* (Тимок 2008); *крај* 1. 'почетак'; 2. 'крај' (НК 2004)

Реч *време* се, очигледно, може сматрати саставним елементом дијалекатског лексичког система када је о овде разматраним народним говорима реч, али диференцијалност у изради већине дијалекатских речника доводи до тога да се лексема *време* у њима најчешће не даје као посебна одредница, или се не даје њено основно значење, оно које се као прво наводи у *Речнику српскога језика* (РСЈ 2011: *време*), будући да се сматра стандардизованим, или се пак, као што је случај у прегледаним дијалекатским речницима, наводе само синтагматски склоп са овом лексемом као централном (*жёнско време*), искоришћен као замена за један табуисани појам, и изведенице од ње настале (*времёнце, времиште*). У прилог овоме сведочи и забележени глагол *привреми*, иако именице *време* нема посебно наведене, који је притом и леп пример за службу предметка *при*-у означавању тога да је нечему дошло време. На другој страни, међутим, треба имати у виду и то да је у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима уобичајена лексема *добо* у примерима типа *у моје добо то није имало, у старо добо*, а у призренско-тимочким се говорима среће и турцизам *земан / заман* у значењу 'доба, време; раздобље'. У целокупној грађи издвојеној за ову прилику из три дијалекатска речника нашао се, очекивано спрам разматране теме, незнатан број деминутива (и посебно аугментатива), иако је у призренско-тимочким говорима бележена шира употреба именица са деминутивним суфиксима. Забележени примери тичу се управо општег назвања *време*, при чему у лексеми *времёнце* имамо суфикс *-енце*, један од четири деривата суфикса *-це* (иначе најпродуктивнијег за градњу деминутивних именица средњег рода у савременом српском језику) који самостално функционишу. У примеру *времиште* имамо аугментативно-пејоративни суфикс *-иште*, малофреквентан у савременом књижевном језику, док он „у појединим народним говорима представља продуктиван творбени модел“ (Јовановић 2010: 65–66, 106).

Када је реч о релативним синонимима *данџињица* и *сэгџињица*, напомињемо да М. Ивић сматра да је „додељеност значења 'данашњица' изразу *данас*“, што је исправно учињено у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, „очигледно продукт својеврсне метафоризације појма 'постојање у садашњем времену““, будући да се њиме не означава временски период који има свој ток, него је то „специфична, статична, временска датост, којој није прецизно одређен ни почетак ни крај, а под чијим се обухватом налазе многи дани, укључујући и овај данашњи“ (Ивић 2008: 109).

Треба овде скренути пажњу и на именицу *крај* са значењем 'почетак', о чему је већ писано (Милорадовић 1999). Реч је о томе да се два краја, просторно гледано, могу посматрати као супротни један другоме, или пак као два

краја насупрот средини, а овде је значењска категорија времена осмишљена и уобличена према категорији простора – први или предњи крај и задњи крај (уп. *батина има два краја*). Прегледом етимолошких речника словенских језика било је утврђено да је појава лексеме *крај* (/ *коньць*) са значењем 'почетак' општесловенска црта која је у већини словенских језика потврђена као дијалектизам.

Дан и деоба дана и ноћи

Пример за то да се некада нису бројале временске јединице као целине јесте употреба речи *дан*, јер су дан и ноћ поимане као оделите појаве, а не као једна јединица која се састоји од 24 сата, па тако чак и данас има веома мало језика са посебном речју за ову значајну временску јединицу (Витроу 1993: 28). Тако се и у српском језику именица *дан* – као полисемична – користи и за означавање периода дневног светла у периоду од 24 сата и за означавање тога периода у целини (дан + ноћ), и у првом случају она припада групи појмова-периода, а у другом – јединицама временске мере (Кашић 1977: 162).

У овом семантичком низу налазе се, поред неколико општијих назива, и имена дана у седмици, потом имена делова, сегмената дана и ноћи, као и називи везани за излазак и залазак сунца / месеца.

дџн / дџн 'дан' *Сваки дџн дооди куд нас.* (НК 2004); *видело* 'дан, светлост, лампа' (НК 2004); *ноћџви / ноћџвја* 'ноћи' (Врање 2011); *тежџтник* 'радни дан' (НК 2004); *тежџтник* 'дан у који се ради' (Тимок 2008); *дџлник* 'радни дан' (Врање 2011)

„Наизменично смењивање дана и ноћи код свих примитивних народа представљаше први и најпоузданији, а неко време и једини, начин за мерење времена, те је дан свакако био прва јединица употребљена за ту сврху“ (Јанковић 1951: 153). И даље се у овоме броју *Српског етнографског зборника* могу пронаћи подаци који су од значаја и за нашу, за ову прилику сачињену нарочиту збирку дијалекатских речи из призренско-тимочких говора: „Дан, време за које се Земља обрне око своје осе, дели се на дан у ужем смислу – време када је видно – и ноћ. У нашем народном говору нема, као ни у многим другим језицима, неког заједничког назива за дан и ноћ који би одговарао рускоме *сутки*. Делење дана на двадесет четири часа није у народу познато од старина, већ се засебно рачуна и дели дан, а засебно ноћ. Само кад је реч о више дана, онда се под речју дан подразумева време од двадесет четири часа“ (Јанковић 1951: 153–154).

У Нишкој Каменици постоји лексема *дџн* за опште именовање временског периода од 24 часа, а време дана када је видно именује се речју *видело*. У *Речнику говора југа Србије* дат је, због суфигирања карактеристичног за призренско-тимочке говоре, само множински облик лексеме *ноћ*.

Два специфична назива радних дана јесу *тежџтник* и *дџлник*, мотивисани самом природом послова који се на селу обављају сваким даном осим не-

дељом, при чему у српском књижевном језику постоји реч *тежак* за земљорадника и надничара (РСГ 2011: *тежак*), као и реч *делати* са значењем 'обављати неки посао, вршити неку делатност, радити' (па тако и *делатник* 'радник, трудбеник') (РСГ 2011: *делати, делатник*); овде треба подсетити и на лексему *рабџи*, којом се у овим говорима најчешће казује да неко ради.

Дани у седмици⁶

понедељник 'понедељак'; *торник* 'уторак'; *четвртак* 'четвртак'; *петак* 'петак' (НК 2004)

Код назива дана у седмици уочава се само (морфо)фонетизам друкчији од стандардног, при чему указујемо и на суфикс *-ник* м. суфикса *-ак* којим се изводе називи за прва два дана у седмици.

Делови дана и ноћи⁷

изноћ 'у свитање, у цик зоре' (Врање 2011); *свањивање* 'свањивање' (НК 2004); *расвањало / свањало* 'свитање, праскозорје' (НК 2004)⁸; *расасвањање* 'свитање' (Тимок 2008); *расамнување* 'свануће' (Врање 2011); *освањавање* 'свањавање' (Врање 2011); *заман* 2. 'далеко после сванућа, пре подне' (Тимок 2008); *пладне* 'подне' (тако и *пладниште* за овце – *пладнују овце*, нап. С. М.) (Врање 2011); *пладне* 'подне, средина дана' (НК 2004); *ручково време* 'време ручка, подне' (Тимок 2008); *екендија* 'средина времена од поднева до заласка Сунца' (Врање

⁶ Примање хришћанства и потискивање имена дана с паганским обележјима довело је у неким језицима до тога да се почетак седмице везује за *недељу* – тзв. библијска недеља, или за *понедељак* – тзв. народна недеља, каква је у српском језику, где се, међутим, *среда* као средишњи дан седмице броји у односу на недељу. У називу *понедељак*, у српском и многим словенским језицима (са различитим морфофонетским ликовима), исказује се и релација у односу на претходни дан, а *уторак*, *четвртак* и *петак* имају у своме корену редни број, те и српски језик припада веома бројној групи језика у којима се примењује више од једнога принципа у именовању дана у седмици. Ови називи дана у народним говорима сведоче о поменутој комбинацији паганских и хришћанских веровања, али и о међукултурним те међујезичким контактима у именовању дана (Бошњаковић Жарко 2006б).

⁷ „У разним крајевима настањеним српским народом дан се дели на разне начине, а поједини делови дана не зову се свуда исто. Јутро, подне (негде пладне) и вече претстављају општу и основну поделу дана која је свима заједничка, док се мање поделе нешто разликују. Осим тога, за неке делове није сасвим сигурно да ли их треба уврстити у дан или у ноћ. Изгледа по свему да народ не рачуна да дан почиње са изласком Сунца – још мање да његово трајање износи од 6 до 18 часова – него од онда од када постане видно. (...) Најтачнији подаци о деоби дана у народу који стоје на расположењу јесу из околине Бољевца. *Зора* је чим се Венера појави на небу, а од тога времена па до *сванућа*, када зора забели на истоку, има два часа; од сванућа до излаза Сунца има један час. (...) Наредно доба јесте *мали ручак*, око осам часова, затим *велики ручак*, око 13 часова, који се зове још и *пладне*. На три часа пре заласка Сунца је *икиндија* или *заранци*, а *предвече* је 'на један час пред мрак'. Време од тренутка када Сунце почне залазити па док траје црвенило на небу зове се *заод*, а када ово црвенило нестане наступа *вече*' (Јанковић 1951: 155).

⁸ Примери овога типа могу се срести у речничкој грађи из Нишке Каменице са вокализаним полугласником у свим позицијама.

2011);⁹ *икиндија* 'време пре заласка сунца, касно поподне' (НК 2004); *примрак* 'сутон, први мрак' (Тимок 2008); *акшџм* 'залазак сунца; први мрак' (Врађе 2011); *стџвиџало* 'време када почиње да пада мрак' (НК 2004); *стџвиџање* 'смрквање, падање мрака, смрчивање' (НК 2004); *тџвнина* 'тама, мрак' (НК 2004); *тамноћа* 'тамнина, помрчина' (Врађе 2011); *пџлноћ* 'поноћ' (НК 2004); *неџдобо* 'касно у ноћ' (НК 2007); *прџви пџтли / пџтлови* (НК 2004); *дрџги пџтли* 'петлови који се чују око три часа' *Кад дрџги пџтли запојаше, ми смо већ били на пџт*. (Врађе 2011)

Почетком дана може се сматрати време када свиће и када се сунце појављује на небу, док се крајем дана може сматрати време када сунце нестаје са неба и када се смрчавује. Када свиће или свањава, тј. постаје светлије, тада настаје *сџвиџало* или *осџмнување*. Занимљив се паралелизам може успоставити између лексема *изноћ* и *примрак* (незабележених на истоме терену), код којих се предлозима казује излазак из једнога доба дана, тј. из ноћи, и примицање истом том добу, и управо се ови прелазни периоди именују „уз помоћ“ тога дела дана и његове основне карактеристике.¹⁰

Занимљива је синтагма *ручково време*, где је начињен односни придев изведен од именице *ручак*, за разлику од књижевне генитивне синтагме *време ручка*.

Лексеме којима се наговештава падање мрака – сумрак, па потом и мрак или тама, заснивају се на томе да је напољу *тџвно / тџмно*.

Синтагме типа *први петли / петлови* заправо се везују и за почетак дана, јер премда се ови петлови оглашавају док је још помрчина, њихово оглашавање најављује нови дан.¹¹

Излазак и залазак сунца / месеца

изгрџвак 'изгрев сунца' (Врађе 2011); *заџд* 'залазак сунца' (НК 2004); *заџод* 'залазак сунца' (Тимок 2008); *заџтка* 'залазак' *Глџдај да докараш крање на заџтку*. (Врађе 2011); *бабџаци* мн. 'време уочи појаве месеца' (Врађе 2011)

Време изласка / заласка сунца уписује се „у општији појмовни модел простора, организованог према двома основним физичким осама: исток – запад и север – југ“ (Бартмињски 2011: 410). „Излазак сунца у смислу в р е м е

⁹ *Икиндија* је време поподневне молитве код муслимана. *Икиндија намаз* се клања кад сунце крене са половине неба нагињати према западу, па све до акшама, тј. до сумрака.

¹⁰ „Српски народ добро зна да ноћ и дан нису увек исте дужине. О дужини ноћи нарочито се води рачуна око великог Божића, јер постепено краћање ноћи сигуран је знак да се родило ново Сунце, које од тог часа почиње расти и јачати да би поново кренуло природу из мртвила“ (Јанковић 1951: 159).

¹¹ О времену оглашавања првих петлова пише Н. Ђ. Јанковић позивајући се на М. Ђ. Милићевића: „Сада се може прећи на ноћ и њено дељење. Доба ноћи оцењује се по звездама, месецу и Венери. (...) Према Милићевићу, ноћ се дели на *сутон*, *сумрак*, *мрак*, *мркли*, *вечеру* и *велику вечеру*, што све спада у *вече*: потом долази *неко доба ноћи*, *глуво доба*, *по ноћи*, *први* (око 1 сат по поноћи – нап. С. М.), *други* (око 2 сата по поноћи – нап. С. М.) и *трећи петли*, иза којих настаје зора“ (Јанковић 1951: 157).

на доводи се у везу са светлом и даном.“ (...) „Са друге стране, залазак сунца доводи се у везу са надоласком тамом и ноћи (...) то је време завршетка послова и спремања за починак“ (Бартмињски 2011: 411).

За излазак сунца издвојен је само један назив – *изгревак*, који није мотивисан самим појављивањем сунца на небу него његовим својством одавања топлоте, као једном од његових двеју основних карактеристика, док се у основи назива *заод* (и у суфигираном *заотка*) налази глагол *ходити*, а не *лазити* (уп. именицу *залазак*).

У вези са називом *бабљаџи* можемо само поменути могући лунарни карактер бабе као старе женске особе; наиме, у *Српском митолошком речнику* се под одредницом *бабини козлићи*, која означава изненадно снежно невреме око Благовести, у народу најпознатије као *бабини јарци*, чита и следеће „Поређење са веровањима разних народа указује да би баба могла представљати лунарно биће, а јарићи месечеве српове, односно светли и тамни месец“ (СМР 1998: *бабини козлићи*).

За овај прилог прибавили смо, имајући у виду постојеће старије податке у *Српском етнографском зборнику* са терена Скопске Црне Горе (Јанковић 1951),¹² називе делова дана који се и данас чују код старијег српског становништва у Кучевишту, селу у региону Скопске Црне Горе.¹³

Деоба дана

*Дън је дън къд ће се развидели убаво све док не падне мрак, докле се не стъмни... Прѣкусак:*¹⁴ *пред пладне, као доручак. Пладне: време за ручак, тѣд је слѣнце најви́соко. По ручок о́коло 5 саат на́пре га викале обед* (мала закуска пре вечере), *а после дооди вечера. По казивању информатора, не срећу се мала и голема икиндија, већ само икиндија: икиндија слѣнце кѣд заођа, пред ноћ иде.*

Деоба ноћи

Мрак: мрак, помрачина, не се види ништо. По казивању информатора, само се чује вечера, изрази мала и голема вечера се не употребљавају. Први петли / петлови (дублетна форма) *пред зору појеу, па се накачау по њим дру́ги, па трећи петлови...*

¹² „У Скопској Црној Гори зна се за зору, прекусак, пладне, голему икиндију, малу икиндију и заођење Сунца“ (...) У Скопској Црној Гори разликују се: *мрак, мала вечера, голема вечера, подноћ, први, други и трећи петли*, а време пред зору зове се *д'и*“ (Јанковић 1951: 156–157).

¹³ За представљене податке захвалност дугујемо колеги Богољубу Нинићу, родом из Кучевишта, који их је добио од три саговорника у своме родном селу.

¹⁴ *kûs* 2. *što se jednom odgrize > zalogaj* (...) *postverbal od sveslay. i prasl (*kǫsъ) kûsati, kûsām impf. 1. gristi, 2. naglo jesti, 3. žvakati* (Skok, *Knjiga druga, K — poni*¹ Zagreb 1972).

Година и деоба године

„Поред дана, друга најважнија природна јединица времена јесте година. Ипак, мада свака година нормално даје исти циклус појава, човек је тек постепено научио да различита годишња доба обједини у одређену временску јединицу (...) јер је под 'годином' првобитно подразумевао период вегетације. Постоји важна разлика између природне године, то јест периода годишњег обртања Земље око Сунца, и рагарске године. Прва нема природни почетак или крај, док их друга има“ (Витроу 1993: 29).¹⁵

Поред општих назива, овај семантички низ садржи и имена годишњих доба, месеци, као и неких других, значајнијих периода током године.

годишњина 'годишњица, година дана' (Враће 2011); *годин* 'година' (НК 2004); *година* 'годишњица' *У недељу ће стаљамо годину на деду.* (НК 2004); *годинка* дем. и хип. од *годин* (НК 2004)

У говору Нишке Каменице могућа семантичка двозначност „преудпређе-на“ је општим називом за годину који има нулти наставак – *годин*, док се познати, стандардни лик *година* употребљава само са суженим значењем – подушје које се даје на годину дана од нечије смрти.

Уз пример *годинка* напомињемо да је од стране граматичара утврђена малобројност деминутивних именица са суфиксом *-ка* у српском књижевном језику, док је овај суфикс у призренско-тимочким говорима „најпродуктивнији деминутивни суфикс за грађење деминутивних именица женског рода“ (Јовановић 2010: 62).

Годишња доба

пролет 'пролеће' (Тимок 2008); *есен* 'јесен' (НК 2004)

„Што се тиче поделе године на годишња доба, може се рећи да се она доста разликује од астрономске поделе. Пре свега, народ дели годину на летњу и зимску половину (...). Летња половина је од Ђурђевдана (...) до Митровдана (...), а од овога до Ђурђевдана зимска половина. Негде се међутим рачуна да је зимско полугође од Божића до Петровдана, а летње од овога дана до Божића. (...) Постоје и друге поделе године на извесне периоде са посебним називима, а рачунају се од једног до другог празника, али остаје као основно деоба на четири годишња доба“ (Јанковић 1951: 171).

Месеци

јановар / јанувар 'први месец у години, јануар' (Тимок 2008); *јанувар* 'први месец у години' (НК 2004); *вебрувар* (НК 2004); *сечко* 'јануар' *Голѐм сечко јанувар.*

¹⁵ „Када је у питању назив једне од најдужих временских јединица мере, можемо констатовати да је свака група језика, уз понеки изузетак, имала самосталан развој. Наиме, из заједничког прасловенског фонда блискозначних лексема, јужнословенски језици и руски узели су *годину*, а западнословенски (...) и украјински реч *рок*. Лексема *лето* је регуларна у словеначком, а архаична у остлаим јужнословенским језицима“ (Бошњаковић Жарко 2006а: 36).

Мали сечко вѣбрувар. (НК 2007); *сечко* 'први месец у години, јануар' (Тимок 2008); *сетѣмбар* 'септембар' (НК 2004); *сектѣнбар* 'девети месец у години, септембар' (Тимок 2008); *октѣмбар* 'октобар' (НК 2004)

„За сваки месец у години постоји више народних назива, али и по селима се у данашње време углавном чују општа имена, а српска само изузетно, махом уз неке пословице или уобичајене речи. У писаним споменицима из прошлости ова имена такође су ретка, али се ипак могу наћи у по гдекојој црквеној књизи, минеју, календару (Јанковић 1951: 162).“

У забележеним називима месеци и годишњих доба уочава се (морфо)фонетизам друкчији од стандардног, али и један нарочити народни назив за месец јануар и(ли) фебруар – *сечко*.¹⁶ Надаље, наведени пример из Нишке Каменице сведочи о могућности приписивања овога назива и првome и другоме месецу у години, а дистинкција се прави атрибуирањем по јачини хладноће која у датоме месецу влада – *голем* или *мали* (*сечко*). Н. Ђ. Јанковић у своме делу *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба* помиње народна имена месеци, па тако и јануар – *сечањ*, фебруар – *сечан*, *сечко*, *сечка*, *велики сечко* итд.; не улазећи у узроке неслагања који се могу тицати дужине периода који носе народне називе, напомињемо да Јанковић бележи да се име *сечањ* могло односити чак на прва три месеца у години (па тако и *мали сечко* за март) (Јанковић 1951: 163).

Остали периоди током године

мејугнѣвице / *мејуднѣвице* 'дани између 28. августа и 21. септембра, то јест између Велике Госпојине и Богородице, мејудневице' (Тимок 2008); *мратиње ноћи* 'дуге ноћи, ноћи најпогодније за прела' (Тимок 2008); *Мратиње ноћи* 'ноћи у току Мратинаца, које се сматрају најдужим ноћима у години' (НК 2007); *лупење* 'доба године када се љушти кукуруз' *Баиш некако у лупење дојдоше та ме запросише*. (Тимок 2008); *займци* 'хладни дани у последњој недељи марта' (Врање 2011); *бабина недеља* 'последња недеља у марту' (пада снег јер *не да се баба*) (НК 2004); *бабље лето* / *сиротињско лето* 'михољско лето (лето у јесен)' (НК 2004); *циганско лето* 'временски период од 12 дана после Митровдана' (НК 2004)

Мејудневице, у Тимоку забележене са дублетним фонетским ликом, свакако се у народу сматрају значајним и због чињенице да се крај овога периода везује за равнодневицу, када дан и ноћ једнако трају, а то је 23. септембра (када није преступна година). То су „дани од Велике Госпође (15. VIII) до Мале Госпође (8. IX)“ и „тих дана народни травари и видари беру лековито биље. За овај

¹⁶ Колегиници Марини Јуришић захваљујемо на следећој причи из Врањске Пчиње, која отприлике гласи овако како је овде наводимо, а среће се у неколико сродних варијанти на поменутоме терену. Једна тврдоглава бака одлучила је да пркоси зими, тврдећи да је зима већ прошла, па је повела своје козице на испашу у планину. Сечка је то изнервирало, па је замолио Марту да му позајми неколико дана, а онда је пустио јак мраз, те су се бака и козе смрзле. Оно што је заједничко свим верзијама ове приче је то да је Сечко (фебруар) позајмио дане од Марте (март).

период везују се у српском народу и различита веровања и забране (СМР 1998: *међудневице*).

Празник Св. Мрата пада 24. новембра по новом календару, а Мратинци су код Срба познати као „вучји празници од 9. до 14. XI, понегде од 9. до 17. XI“, када „по веровању, Св. Мрата управља вуцима и упућује их (...) куда треба да иду и чију стоку да кољу“ (СМР 1998: *Мратинци*).

Пример дат уз лексему *лупење* на најбољи начин илуструје одређивање времена према значајним привредним активностима, онима које су се у традиционалној сеоској заједници тичале пољских радова, док сами датуми нису били од нарочитог значаја.

Код порекла речи *зајмци* може се претпоставити да је реч о данима које је март могао *позајмити* од протеклог хладнијег месеца – фебруара, а свакако да је за заједницу чија је пољопривредна производња зависила у великој мери од временских услова било веома значајно хоће ли ударити мраз у рано пролеће.

Бабини дани су у време између 1. и 9. марта, а у питању је Баба марта – „народна персонификација месеца марта и његових непредвиђених и наглих временских непогода“ (СМР 1998: *Баба марта, бабини дани*). *Бабиним летом* могу се називати дани од Петковдана до Митровдана, „а и други топли јесењи дани“, па тако и они око Михољдана, и они се у народу називају *михољско* или *сиротињско лето* (СМР 1998: *бабино лето, Михољдан*). Свакако, синтагматска назвања ових јесењих дана одражавају њихову позност и скромну топлину, недовољну да се неко добрано огреје, именујући летом период који то заправо није.

Дани и периоди у оквиру годишњег циклуса, животног циклуса и славе

„Годишњи обичаји су повезани са празницима који имају свој устаљени и датумски утврђени временски циклус“, јер празнични дани подразумевају обављање одређених обичајних радњи, а од њиховог су правилног извођења зависили опстанак и добробит заједнице. „У животу људи, како у прошлости тако и данас, смењују се дани који имају, за њих, различита значења, односно различито су вредновани. Свакодневни сеоски живот био је обележен сталним смењивањем радних дана, када је било време обављања разних послова везаних за потребе чланова породице или шире сеоске заједнице, и нерадних – тзв. празничних дана, када се животни ритам свакодневице мењао и прилагођавао новонасталим околностима“ (Ивановић-Баришић 2004: 257). У оквиру годишњег циклуса празнују се током календарске године одређени дани – појединачно (у породици) или колективно (сеоска заједница).

Овај семантички низ има три потцелине, које се тичу годишњег циклуса празника и обичаја (у оквиру кога су издвојени називи везани за тзв. *благе дане*), потом животног циклуса, па славе, а неколико је назива остало ван поменутих целина. Представљени називи у свим потцелинама углавном су веома провидне мотивације, а и аутори речника су се у оквиру значењских дефини-

ција постарали да објасне порекло имена из одреднице. Такође, знатнији је број забележених синтагматских спојева у овој низу.

Општи назив за празнични, нерадни дан је занимљиво мотивисана сложеница *дђбардан* (Тимок 2008), тј. синтагма *дђбар дан* (НК 2007). Овде треба подсетити на два назива за радни дан – *тежђтник* и *дђлник*, представљена у оквиру семантичког низа Дан и ДЕОБА ДАНА И НОЊИ.

Годишњи циклус празника и обичаја

Прђчиста седмица 'у којој је велики празник Ваведење Пресвете Богородице, 4. децембра по новом календару' *На Прђчисту се не перђ.* (НК 2004); *мђчкин дђн* 'Дан св. Андреје (13. децембар по новом календару)' *на пђнђер тђрамо вђрен кђрен* (НК 2004); *некрђштени дђни* 'дани од Божића до Богојављења, дани када Исус још није био крштен' (Тимок 2008); *Нејђтке* 'Крстовдан, дан пред Богојављење' *На Нејђтке се пђсти за Богојављење. – На Нејђтке се едђ насђљ остђл од Бђдњо вђче.* (НК 2004); *Зарезђч / Зарезђј(а)* 'Свети Трифун, 14. фебруара. Тога дана се симболично зареже винова лоза у винограду.' (Тимок 2008); *Голђми Спђсовдан* 'Вознесење Господње, Спасовдан' (Тимок 2008); *совђта субђта* 'субота пре зимских задушница' *На совђту субђту нђсмо работђле, ни плђле, ни ткђле, да не искђчав усђви.* (натприродно биће, изазива гнојне чиреве; нап. С. М.) (Врање 2011); *постђ* мн. 'пост, дани поста' (*на постђ...*) (НК 2004); *средопђс / средопђсје / средопђсница* 'средина неког поста' (Тимок 2008); *лђда срђда* 'прва среда Великог поста' (НК 2004); *Крђтка недеља* 'седмица пре Месних поклада. Тих дана се не праве свадбе да брак не би био кратак.' (Тимок 2008); *Сђрница / Сђрна недеља* (и *сђрни петђк*) 'седмица пред ускршњи пост када се не једе месђ, већ сир и други млђчни производи' (НК 2004); *Голђми постђ* 'ускршњи пост' (Тимок 2008); *Тђдорица* 'прва недеља поста, Чиста недеља' (НК 2008); *Честђти понедђлник* 'Чисти понедђлак, први дан ускршњег поста' *На Честђти понедђлник свђ се вђри на вђду.* (НК 2004); *Честђта недеља* 'Чиста недеља, прва недеља Ускршњег поста', *Честђти петђк* 'петак у Чистој недељи', *Честђти понедђлник, Честђти тђрник, Честђти четвртђк* (НК 2007); *Рђспети петђк* 'Велики петак, петак пред Ускрс' (НК 2004); *рђса срђда* 'четврта среда после Ускрса. Изјутра се бере магијска биљка *руса*.' (Врање 2011)

Овде из разлога економисања простором нисмо наводили бројна имена празника у чијој је основи име свеца, тј. називе у којима први део сложенице чини име свеца коме је дан посвећен, а други део сложенице представља реч *дан* (*дђн*), већ смо дали све друге народне називе за поједине празнике или празничне периоде.

На дан Св. Андреје „се обављају разни обичаји у вези с првобитним култом медведа. (...) Тада се не сме поменути име мечка, већ се медвед назива *она* или *тета*. Уочи или рано на дан Св. Андреје домаћице су кувале кукуруз и износиле мечки за вечеру на кочину, дрвљаник или на кућни кров, што се објашњава као жртва прецима који се јављају у животињском облику“ (СМР 1998: *мђчкин дан*).

У српском народу се верује да су у раздобљу од Божића до Богојављења „нарочито активне зле силе и демони, па због тога треба предузимати посебне мере

передострожности и заштите. Тада, нарочито ноћу, није добро излазити из куће“ (СМР 1998: *некрштени дани*), пре свега због тога што су се током ноћи појављивали *некрштенци* (душе деце која су умрла пре крштења), „нарочито у време некрштених дана – од Божића до Богојављења. Била су то опасна, зла бића. (...) У Стублини крај Врања веровали су да жена после порођаја не сме сама да остане у мраку. Тада би, наиме, могла наићи на некрштенце, који би јој се обесили о груди и исисали јој све млеко. Породилња и новорођенче били су најчешће али не и једине жртве. После сусрета с тим некрштеним душама стоци би такође пресушило млеко“ (Бандић 1991: 179; СМР 1998: *некрштенац, некрштени дани*).

Свети Трифун из Фригије погубљен је у трећем веку п. н. е. „По предању, од дана његове смрти нестали су инсекти који су уништавали винову лозу, па су виноградари узели Св. Трифуна за заштитника винограда“, и он се с њихове стране прославља попут сеоске славе. „У селима источне Србије назива се *Орезач* или *Заризој*, јер се на његов дан обавезно зареже једна или три гице, а одрезана лоза прелије се вином“. (СМР 1998: *Трифундан*)

Луда среда је дан на који не ваља ништа радити, а особито то важи за жене и њихов ручни рад, како је бележено у више области јужне и југоисточне Србије, пошто би могле полудети оне које нешто раде (понегде се помиње и падавица као могуће обољење услед непоштовања ове забране), а како је стока у руралној заједници важна као извор егзистенције, опасност се може и на њу односити уколико газда *прегреши* – овце могу да *побрљаве*. Посао ваља само започети, али не и обављати га дуже, и у том случају се сматра да ће он напредовати *као луд* током године (Недељковић 1990: 142).

У етнографској литератури наводи се да је седмица под именом *кратка недеља* позната управо у тимочким селима, а стоји још и следеће: „не шије се одећа јер се, по веровању, неће доживети да се поцепа“ (СМР 1998: *кратка недеља*).

Чиста недеља или *Честића недеља*, са сасвим примереним повезивањем честитости са (духовном) чистотом, позната је и као *Тудорова недеља*. „Стари људи су прва три дана ове седмице једноничили. Прва два дана ове седмице, понегде и четири, не кувају се јела“, а будући да период Великог поста не подразумева само уздржавање од хране већ уздржаност и скромност у свему – девојке не носе накит, не пева се и не игра у колу“ (СМР 1998: *Чиста недеља*). На први дан Чисте недеље, одмах по Покладама, чисти се изјутра све суђе од масноће, а истога се јутра почисти и кућа (СМР 1998: *Чисти понедељак*).

Руса среда се у јужној Србији зове и *Руса*, а важи за празник на који је најповољније израђивати црепуље, јер ће тако бити најтрајније. Она спада у покретне празнике и пада у четврту среду по Ускрсу (Недељковић 1990: 198). У вези са овим су и *русалке*, бића сродна вилама, о којима су присутна веровања у источној Србији: „Духовску или ’русалску’ недељу сматрали су, без сумње, празником русалки. (...) Као ни на друге важније празнике, тада се није смело радити. (...) Посебно су на то морале pazити жене, које су иначе биле у највећој опасности. Оне, пре свега, нису обављале своје женске послове: нису прале веш, нису преле, ткале, нису се бавиле повртарством“ (Бандић 1991: 155–157).

Благои дани

блáжан дáн 'дан када се не пости' (НК 2004); *блáгдѣн* 'дан када се мрси' *Сиротиња* и на *блáгдѣн пóсти* (Врање 2011); *блaжичѣнци* 'дани од Божића до Богојављења када се може јести мрсна храна свакога дана, па и средом и петком' (Тимок 2008); *блáга срéда* 'дан када се не пости, када се мрси' (НК 2004); *блáги пѣтáк / блáги пѣтáк* 'дан када се не пости, када се мрси' (НК 2004)

У *Српском митолошком речнику* налазимо да су *благии дани* заправо сви дани у које се празнује неки светац (уп. *благдан*). Постоје два петка на које се мрси током године – *Благии пѣтáк*, у оквиру седмице познате као *Светла недеља*, прве по Ускрсу, и други, који је у оквиру *Тројичке недеље*, први након Тројица. „У источним пределима Србије 'блажити' има значење мрсити, јести 'благоту' (млечне производе) од 'блага' (стоке)“ (СМР 1998: *благии дани, Благии пѣтáк*).

Животни циклус

кíтка 'дан када испрошена девојка шаље младожењи дар с китом цвећа' (Врање 2011); *дрвáрско вече* 'У суботу, уочи свадбе, мушкарци из младожењине куће, а и суседи, ишли су у шуму да дотерају дрва. Увече су се гостили и веселили у свекровом дому. Највише су певали шаљиве и веселе песме.' (Врање 2011); *пóјутро* 'излазак на гроб првог јутра после сахране покојника' (Врање 2011); *јúтрина* 'излазак на гроб првог јутра после сахране покојника' (НК 2004); *сúбота / сúботница* 'парастос прве суботе по сахрани' (Тимок 2008); *субóта* 'прва субота од дана смрти као и остале до четрдесет дана' *Дáвају субóту на деду*. (НК 2004); *четерѣс дáна* 'једно од подушја' (НК 2007)

Слава

зáслуг(a) 'дан уочи првог дана славе' (Врање 2011); *пóвечерје* 'вече уочи крсне славе; вечера уочи славе' (Тимок 2008); *повѣчери* мн. 'вече уочи славе, вечера уочи славе' *Идѣм у тѣткини на повѣчери*. (НК 2004); *пáтерица* 'други дан крсне славе' (НК 2004); *рукавíчка* 'трећи дан слављења крсне славе' (Врање 2011); *паничѣин дѣн / растурница* 'трећи дан крсне славе када се чисте чиније (панице) од остатака јела и када дођу комшинице да узму своје панице које су дале слављеници на послугу, а она их тада почасту оним што је остало од славе. Овај дан се још зове и женска слава.' (Тимок 2008); *есѣњи светáц* 'јесења слава' (*Гмитровдѣн и Свѣти Ђорђа су есѣњи свеци*.) (НК 2004); *зímњи / зímски светáц* 'зимска слава' (НК 2004)

Скрећемо пажњу на два занимљива назива у вези са славским данима: *зáслуг(a)* је дан уочи првог дана славе, а његово је име мотивисано отпочињањем служења гостију (уп. префикс *за-*), будући да се у овим крајевима Србије слава почиње светковати дан или вече уочи крсне славе. Забележен је на југу Србије, поред *патерица*, још један назив за трећи дан слављења крсне славе – *рукавíчка*, а претпостављамо да је у основи овога именовања руковање, тј. растајање са гостима последњега дана славе.¹⁷

¹⁷ Од проф. др Марине Јањић добили смо информацију да се у лесковачком крају трећи дан славе

Остали називи

Водени понедељник 'дан када се празнује од воде' (Тимок 2008); *Глува среда* 'народни празник који се празнује од главе' (Тимок 2008); *глуви дњови* 'дани од Петковдана до Митровдана' (Врање 2011); *Мратинци* 'седмица која се празнује ради заштите стоке од вукова' (НК 2004); *Тривунци* 'дани од првог до петог фебруара, по старом календару. Празнују се од курјака.' (Тимок 2008); *непочетни дни* 'дани у које се не почиње никакав посао' (Тимок 2008)

Забрана обављања појединих послова у дане празновања *од воде* представља, заправо, начин заштите од водене стихије, па се тако *водени дани* празнују да не би било поплава, односно, тих дана постоји забрана радова у пољу да река не би плавила усева (СМР 1998, *нетак; субота*).

У *Српском митолошком речнику* налазимо да је *Глува недеља* углавном пета седмица Великог поста, а она се тако назива „зато што се у те дане не чује песма, свирка, игра и уопште никакво весеље“ (СМР 1998: *Глуха недеља*).

У поменутом речнику постоји и податак да се *Тривунци* празнују у Заглавку (дакле, управо у тимочкој области) „да вуци не би давили стоку“ (СМР 1998: *Тривунци*).

Именовања обредне хране

вечерњача 2. 'обредни божићни хлеб који се меси на Бадње вече' (Тимок 2008); *божићњак* 1. 'обредни божићни хлеб у који се стављају зрна разних плодова и један метални новчић' (Тимок 2008); *велигденче* 'ускршња погачица с јајетом' (Врање 2011); *вечерница / вечерњача* 'обредни славски хлеб који се сече увече, уочи славе' (Тимок 2008); *вечерњак* 'обредни славски хлеб који се изнесе на сто увече уочи славе, али се не сече' (Тимок 2008).

О обредним хлебовима, међу којима су свакако најпознатији они који се везују за Божић и за крсну славу, писано је у етнологији доста, а *хлебу* је посвећен и читав зборник, објављен управо у Нишу 2010. године – *Традиционална естетска култура: хлеб*.¹⁸ Занимљиво је да у Тимоку моционски суфикси имају дистинктивну семантичку улогу када је у питању обредни славски хлеб (при чему се први назив јавља са два различита суфикса уз исту основу): *вечерница / вечерњача* биће славски хлеб који се сече увече уочи славе, док ће *вечерњак* бити славски хлеб који се те вечери само износи на сто.

Новији су свакако називи за две врсте кафе: *расънувача* 'кафа која се пије да би се човек расанио' и *испраћуша* 'кафа коју гост пије уочи одласка', оба забележена у *Речнику говора југа Србије* (Врање 2011), од којих је први мотивисан самим разлогом пијења кафе, а други – циљем који њеним испијањем треба постићи – да се испрате гости (шире је познат са овим значењем турцизам

звао и *рукавица*, те је то додатна потврда мотивацији за *рукавичку*, на чему колегиници Јањић најлепше захваљујемо.

¹⁸ Детаљније о хлебу у календарским празницима и обичајима в. у Ивановић-Баришић 2010.

сиктеруша), при чему суфикс *-уша* као експресиван даје пејоративан призвук овој лексеми.¹⁹

Именовања људи

годишња́к 'дете (или бравче) старо годину дана' (НК 2004); *светонико́лци* 'они који славе Светог Николу' (НК 2004); *субота́р* 'онај који сваке суботе иде у Књажевац на пијац' (Тимок 2008); *недеља́рка / недеља́ча* 'жена редуша (по седам дана)' (Враће 2011); *ночни́к* 1. 'натприродно биће које се јавља ноћу и људима причињава зло' (Враће 2011)

У овом су се низу нашли малобројни и посве разноврсни називи за особу – по узрасту, по свецу / дану који је узет за крсну славу, по редовним обавезама које се обављају одређеног дана или седмице. Уз ове називе придодали смо и митолошко биће *ноћник* – „ноћни демон који се, намамљен домаћом светлошћу, увлачи у кућу, па по мраку тумара и претура посуђе“, што је и најмање зло чињење које му се приписује (СМР 1998: *ноћник, ноћница*).

Именовања животиња

Бројни називи за стоку, углавном забележени у *Речнику говора југа Србије* (Враће 2011), подељени су у оквиру датог низа на пет група – на именовања мотивисана старошћу одређеног грла стоке, потом на именовања давана према добу дана, према дану у седмици, према годишњем добу у коме је младунче отељено, ојагњено и сл., или према празнику на који се крава отелила, овца ојагњила, коза ојарила и сл.

Године старости

годиња́к 'брав од године дана' (Тимок 2008); *едногóдац* 1. 'који има једну годину (за крупне домаће животиње)', 2. 'који су истог годишта'; *двогóдац* 'онај који има две године'; *двогóтка* 'женско грло стоке које има две године'; *двизџи* 'ован у другој години'; *двискá* 'овца у другој години'; *трећа́к* 1. 'трогодац (о стоци)' (НК 2004)

Доба дана

дѣне 'теле отељено дању'; *дѣнка* 'женско теле отељено дању'; *дѣнко* 'мушко теле отељено дању'; *дáнча* 'во отељен дању'; *зóре* 'теле отељено у зору'; *зóрка* 'крава отељена у зору'; *зóрко* 'во отељен у зору'; *рúчко* 'во отељен око ручка'; *вечѣрка* 'крава отељена увече'; *вечѣрко* 'мушко теле отељено увече'; *ноћка* 'женско теле отељено ноћу'; *ноћко* 'мушко теле отељено ноћу'; *петла́на* 'крава отељена ноћу (у петлово доба)' (Враће 2011)

¹⁹ Суфикс *-уша* „има готово увек пејоративан призвук, нарочито изражен у моционим изведеницама из именица мушког рода, као *пастакуша, геакуша, дивљакуша* (...)“ (Клајн 2003: 198).

Дани у седмици

понедељка 'крава отељена у понедељак'; *понедељко* 'во отељен у понедељак'; *то̀ре* 'теле отељено у уторак' (в. *торник* 'уторак'; нап. С. М.); *то̀рко* 'во отељен у уторак'; *торку̀ља* 'крава отељена у уторак'; *сре́доња* / *сре́тко* 'во отељен у среду'; *сре́дуља* 'женско теле које је крава у среду отелила'; *четве́рка* / *чети́рка* 'крава отељена у четвртак'; *четве́рко* / *чети́рко* 'во отељен у четвртак'; *петка̀на* 'крава отељена у петак'; *пéтко* / *пéтоња* 'во отељен у петак'; *пету̀ља* 'женско теле које је крава отелила у петак'; *субо́тка* 'крава отељена у суботу'; *субо́тко* 'во отељен у суботу'; *неде́љка* 'крава отељена у недељу' (Врање 2011)

Доба године

ле́тоња 'во отељен у лето' (Врање 2011); *есе́нче* 'јесење пиле' *Изве́доше се пилићи есе́нчићи*. (НК 2004)

Празници

божичња́р 'прасе које се коље за Божић'; *тодо́рка* 'овца ојагњена на Тодорову суботу'; *тодо́роша* 'коза окожена на Тодорицу'; *вели́гденче* 'јагње ојагњено на Велигден (Ускрс)';²⁰ *вели́чко* 'во отељен на Ускрс'; *ду̀шка* 'женско теле отељено на Духове'; *ду̀шко* 'мушко теле отељено на Духове'; *ђурђе́вка* 'овца ојагњена на Ђурђевдан'; *ђу̀рка* 'крава отељена на Ђурђевдан'; *ђу̀рко* 'во отељен на Ђурђевдан'; *ру̀ско* 'во отељен на празник Руса' (Врање 2011)

Бројност примера у овоме значењском низу показује од чега је зависила економска основа живота у селима. Неколико назива стоке мотивисано је њиховом старошћу – у питању су једна, две и три године старости, а има и изведених и сложених назива. Значај домаћих животиња, *блага*, за ове традиционалне руралне средине види се у називима стоке даваним према добу дана, према дану у седмици, према годишњем добу у коме је младунче отељено, ојагњено и сл., па чак и према празнику на који се крава отелила, овца ојагњила, коза ојарила. Углавном се на овај начин именовала крупна стока, а једино су имена празника мотивне речи за називе ситније стоке и младунчади – овце, козе, прасета (које је притом одређено за клање на тај празнични дан). Различита суфиксација даје могућност да се, на пример, разликују теле, крава и во који су у исто доба дана, тј. у зору, отељени: *зо̀ре*, *зо̀рка* и *зо̀рко*, а различито суфигираним лексемама прави се и дистинкција, на пример, између краве отељене на Ђурђевдан – *ђу̀рка* и овце ојагњене на тај празник – *ђурђе́вка*. Занимљиво је да се на југу Србије бележи лик *дње*, као полно неутралан, за теле отељено дању, док моционски суфикси *-ка* и *-ко* указују на женско, тј. мушко теле отељено за дана.

Код именовања према добу године нашла су се свега два назива – за вола отељеног у лето – *ле́тоња*, и за јесење пиле – *есе́нче*, што је једини назив у овоме низу који се тиче живине.

²⁰ У низу везаном за обредну исхрану имамо, такође у јужној Србији, *вели́гденче* као назив за ускршњу погачицу.

Код именовања по дану у седмици има неколико примера где се на исту основу додају два различита суфикса, а скрећемо пажњу на два пара: *четвѐрка / четірка* 'крава отељена у четвртак' и *четвѐрко / четірко* 'во отељен у четвртак', код којих је у обема основама садржан број четири, али у једној као редни, а у другој као основни број.

Ван представљеног груписања у оквиру овога наслова остаје пример *прѐвча*, што је назив за мушко теле које је крава прво отелила (Врање 2011).

Именовања биљака

У овоме значењском низу нашли су се бионими који су мотивисани годишњим добом у коме се поврће / воће / цвеће сади или даје плод, и они су најбројнији, потом они у чијој је основи име неког празника, а само је један назив – и то синтагматски – мотивисан добом дана.

Доба дана

ноћна врџла 'врста баштенског цвећа које увече отвара цветове, а ујутру их затвара' (НК 2004)

Доба године

пролетњаќ 'онај који је пролећни' (*кромпир пролетњаќ*) (Врање 2011); *есењаќ* 'јесењи бели лук' (Тимок 2008); *пролетњина* 'пролећни усеви' (Тимок 2008); *есенина* 'јесењи берићет' (Тимок 2008); *есења* / *есења* 'сваки плод који зри у касну јесен' (*крушка есења*) (НК 2004); *есењаќ* 'јесењи бели лук' (НК 2004); *есењаќ* 1. 'купус јесењаќ'; 2. 'црни лук који се сади у јесен' (НК 2007); *есењи копус* 'купус који се сади у јесен' (НК 2007); *јесењче* 'баштенско цвеће плаве боје, цвета у јесен' (Врање 2011); *зимница* 'храна припремљена за зиму' (НК 2007); *зимовача* 'врста крушке' (НК 2004); *зимовка* 'врста крушке' (НК 2007); *зимњаќка* 'врста тврде крушке средње величине која се чува за зиму' (Врање 2011); *зимовка* 'врста црвене дугуљасте јабуке, која сазрева у касну јесен; врста крушке која се зими кува или пече' (*зимовче* дем. од *зимовка*) (Врање 2011)

Највећи број ових назива везује се за јесен и зиму, а њима се углавном именују воће и поврће, при чему је најчешће у питању плод крушке са основом *зим-* и различитим суфиксима. Само је један назив везан за цвеће. Треба скренути пажњу на занимљиве парове *пролетњаќ* : *есењаќ* и *пролетњина* : *есенина*, при чему је само други пар једнако суфигираних примера забележен на истом терену; у првом случају у питању су две врсте поврћа, док у другом имамо именовање онога што се у пролеће сеје и онога што се у јесен у виду плодова сакупља.

Празници

велигденче 'весник пролећа, плућњак *Pulmonaria officinalis* L'. (Врање 2011); *видовка* 'врста крушке чији плод сазрева око Видовдана' (Врање 2011); *петровка*

'vrsta jabuke koja zri oko Petrovdana' (Тимок 2008); *петрѠвача / петрѠвка* 'vrsta jabuke koja sazreva oko Petrova dana' (НК 2004); *светирѠнђелка* 1. 'vrsta брескве, без длачица; прва стиже'; 2. 'vrsta грожђа, жуће боје' (*гѠже светирѠнђелке*) (НК 2004); *светиникѠлка* 'vrsta трешње која sazreva око летњег Св. Николе' (НК 2004)

За разлику од претходне групе примера, овде су углавном у питању имена различитих врста воћки, при чему су им називи готово редовно извођени помоћу суфикса *-ка*, док се само један назив односи на цвет.

Остало

рањкиња 'vrsta шљиве, шљива ранка' (НК 2004); *јечмѠнка* 'vrsta крушке која sazreva кад и јечам' 2007

Занимљива је мотивација за именовање крушке – према времену дозревања житарице.

ОСТАЛА ИМЕНОВАЊА И ИЗРАЗИ

Изван наведених семантичких низова остале су следеће лексеме:

јутрина 'јутарње време, јутарња студен' (Тимок 2008); *ноћник* 'ветар који се јавља у Пчињи кад је време тихо и ведро' (Враће 2011); *лѠтовица / лѠтовиште* 'летњи пашњак; пастирски стан на летњем пашњаку' (Враће 2011)

Овде дајемо и неколико израза чија је кључна реч такође *време* – појмљено на својеврстан начин.

црњи петѠк 'преносно: несрећни дан' (НК 2004); *куѠавички снег* 'нешто што кратко траје' У пословичкој поредби: *Траји како куѠавички снег*. (КуѠавица је сеоце смештено на гребену планине КуѠавице – нап. С. М.) (Враће 2011); *куѠово лѠто* 'нешто што се никад неће догодити' (Враће 2011); *куѠово лѠто* 'никад' (НК 2007); *КуѠуњѠвдѠн* 'непостојећи дан, само у изразу *на КуѠуњѠвдѠн*' (никад – нап. С. М.) (НК 2004); *у ниѠдно врѠме* 'у невреме, нѠчекивано' (НК 2004); *дошъл му дѠн* 'дошао му час смрти' (Тимок 2008)

Упутно је у вези са првим примером навести и следећи стих из старогрчког спева: *Дана петих се клони, јер су они тешки и црни* – певао је још Хесиод мислећи о походу Еринија, хеленских божанстава, чуварки моралног реда и правде (Хесиод 2006: ст. 802).

III

Уколико дијалекатске примере из начињеног корпуса устројимо према морфолошким врстама речи, поред досад представљених именичких речи у оквирима више значењских низова, примећује се и знатан број придевских и

глаголских речи, веома велики број прилошких речи и израза, као и неколико примера које смо сврстали у остале непроменљиве речи.

Придеви

Овде су у питању прави односни придеви, они којима се изражава особина која проистиче из односа према датом времену, а то могу бити дан и доба дана, година и доба године, те неколико примера који остају изван ове две целине.

Дан и доба дана

данџиџањ 'данашњи' (НК 2004); *јучерџањи* / *јучераџањи* 1. 'јучерашњи' (НК 2004); *јучерџиџањ* / *јучерџиџања* / *јучераџања* 'јучерашњи' (НК 2004); *јучерџиџања* 'јучерашњи' (Враће 2011); *јутроџиџањ* / *јутроџиџања* 'који је од јутрос' (НК 2004); *јутроџиџања* 'јутрошње' (Враће 2011); *одјутроџиџања* 'јутрошње' *Млеко је одјутроџиџања, ни си.* (Враће 2011); *ноћџиџањ* 'ноћашњи' (НК 2004)

Година и доба године

овогодиџиџања 'овогодишње' (Враће 2011); *прошлогодиџиџања* 'прошлогодишње' (Враће 2011); *лањски* 'прошлогодишњи, лањски' (НК 2004); *преклањски* 'који је био претпрошле године' (НК 2007); *пролетња* 'пролећно' (Враће 2011); *летња* / *летње* 'летње' (време) (Враће 2011); *летошања* 'летњи (односи се на прошлу годину)' (НК 2007); *јесења* 'јесење' (време) (Враће 2011); *есењи* 'јесењи' (НК 2004); *јесенљив* 'јесењи' (Тимок 2008); *зимњи* 'зимски' (НК 2004); *есенџиџања* 'јесенашњи' (НК 2004); *зимошњи* 'који се односи на прошлу зиму, који потиче од прошле, претходне зиме' *Овој су зимошња дрва.* (НК 2004)

Остало

сагџиџања 'садашњи' (НК 2004); *досагџиџања* 'досадашњи' (НК 2004); *кадџиџања* 'кадашњи, од када' (НК 2004); *кџиџања* 'кадашњи' *А мори снаво, кџиџања су ти овџа јајца?* (Враће 2011); *некњашања* 'прекјучерашњи' (НК 2007); *старињски* 'из старијих дана, из старијег времена' (НК 2004); *староврењски* 'из старијег времена' (НК 2004); *предња* 'раније, некадашње' *Такој неје било у предња време.* (Враће 2011)

Занимљиво је да се на југу Србије са значењем 'јутрошње' (млеко, на пример), поред адјективног облика *јутрошња*, бележи префигирани адјектив *одјутрошња*. Такође, поред ликова *есењи* и *јесењи*, у Тимоку је забележен и необичан придевски лик *јесенљив* (са истим значењем 'јесењи'), при чему је познато да се у књижевном језику придевски суфикс *-љив* веома ретко додаје на именичку основу, и такви придеви „означавају опседнутост или прекривеност оним што именица значи, као *црвљив*, *вашљив* (...). Њима су блиски и они који значе телесна стања, расположења или осећаје, као *зимљив*, *жучљив*, *ћудљив*

(...)“ (Клајн 2003: 283, 287). Пример *прѣдњо* са значењем 'раније, некадашње' представља потврду за преиначење простор → време.

Глаголи и глаголске именице

Глаголске речи и девербативне именице изведене од појединих издвојених глаголских лексема, све дати у оквиру ове целине, груписане су по основу мотивне речи у две потцелине – *Дан* и *делови дана*, где спада и неколико речи које су везане за излазак / залазак сунца, и *Година* и *годишња доба*, а овим двама потцелинама придодато је и неколико глаголских лексема разноврсне мотивације.

Дан и делови дана

дани 'затекне га дан, осване' (Тимок 2008); *дњување* 'дановање' (Врање 2011); *свнем* 'сванем' (Врање 2011); *свиња* 'свиће, свањује'; *свињање* 'свањивање'; *засвиња* 'почне да свиће'; *расвиња се* 'свиће, свањује' (НК 2004); *разасавина се / разбељује се / развидељује се / расвињује се* 'свиће, свањава (постаје видно)' (Тимок 2008); *расвне се / свне* 'сване' (НК 2004); *разасавинање* 'свитање' (Тимок 2008); *расмнује се* 'свиће, расвањује се' (Врање 2011); *расамнување* 'свануће' (Врање 2011); *освњује* 1. 'свиће' 2. 'освањује, затиче га зора' (Тимок 2008); *освне* 1. 'осване'; 2. 'дочека зору' (НК 2004); *освнем* 'осванем' (Врање 2011); *осмнување* 'освањивање' (Врање 2011); *видѣли* 'постаје видно, свиће' (НК 2007); *развидељује се* 'постаје видно, свиће' (НК 2007); *развиди се* 'сване' (Врање 2011); *развидује се* 'свиће' *Петлови престанаше да појев и поче да се развидује*. (Врање 2011); *дње* 'раздани се' (Тимок 2008); *раздани* 'сване' (НК 2004); *раздањује се* 'свиће, јавља се нов дан' (НК 2004); *разданује се* 'почиње да свиће' (Врање 2011); *ставни се* 'смрачи се' (Врање 2011); *стамнује се* 'пада тама' (Врање 2011); *ствиња* 'смркава се, пада мрак' (НК 2004); *ствни се* 'смркне се, падне мрак' (НК 2004); *ствињање* 'смркавање, падање мрака, смрчивање' (НК 2004); *заставина се* 'почне да се смркава, почне да пада мрак' (Тимок 2008); *заствиња се* 'почне да пада мрак, да долази вече' (НК 2004); *приствни се* 'прилично се смркне, падне први мрак'; *потавне* 'смрачи се, примркне'; *примркне* 2. 'скоро да омркне, да замркне'; *примркне се* 'почне да се хвата мрак'; *напривечерује се* 'полако пада вече' (Тимок 2008)

Излазак / залазак сунца

изгрѣва 'излази, рађа се (о сунцу)' (НК 2004); *забди* 1. 'залази, запада (о сунцу)' (НК 2004); *забди* 'залази (о сунцу)' (Тимок 2008)

Када је реч о глаголима (и глаголским именицама) којима се именује отпочињање дана, односно – време када свиће и када се сунце појављује на небу, поред претходно већ помињаних основа за извођење (код значењског низа Дан и делови дана), као што су *свн-* и *свмн-*, овде се срећу и основе *вид-* и *дњн-* / *дан-*, од којих прва носи информацију о дневном светлу, о светлости која стиже

са повлачењем ноћне тмине (отуда у једноме примеру и основа *бел-*). Уз прве две поменуте основе јављају се префикси *за-*, *раз-* (*/рас-*) и *о-*, док је уз друге две основе забележен само суфикс *раз-*. Глаголске лексеме којима се наговештава крај дана, те падање мрака – сумрак, па потом и мрак или тама, изводе се од двеју већ уочених основа у претходно поменутом семантичком низу: *(с)тъвн-* / *(с)тъмн-*, при чему овде налазимо још две основе – *мрк-* и *вечер-*, а префикси који се приписују глаголским лексема којима се навешћује ноћ јесу *за-*, *при-* и *по-* (в. и пример двоструког префигирања у *напривечерује се*). Скрећемо пажњу на један занимљив детаљ – глаголски род је послужио за семантичко диференцирање у примерима *стђвни се* 'смркне се, падне мрак' и *стђвни* 'стигне у мрак, задржи се до мрака, замркне' (други илустрован реченицом: *Појди порано, да не стђвниш.*).

Година и делови године

годињује 'проводи године' (Тимок 2008); *годињује* 1. 'каже се човеку који се непотребно задржава', 2. 'проводи године' (НК 2004); *запролети се* 'почне пролеће, дође' (Тимок 2008); *запролети* 'почне, настане (пролеће)' (Врање 2011); *есени се* 'долази јесен, почиње јесен' (Тимок 2008); *заесени се* 'зајесени се' (НК 2004); *зацими (се)* 'почне зима' (НК 2007); *позимје* 'дође зима, постане хладно' (НК 2004); *зими* 'зимује, проводи зиму' 2007

Остало

приврѐми 'дође време нечему' *Приврѐмила свиња за прасѐње*. (НК 2004); *векосује (се) / векѐше* 'векује (се)' (НК 2007); *вѐкување* 'вековање' (НК 2004); *препразњује* 'проведе време празнујући, прослављајући' (Тимок 2008); *тудоричи* 'не једе ништа цели дан на Чисти понедељак' (НК 2004); *дозѐри се* 'расани се' (НК 2004)

За разлику од познатог нам *зимује* (= проводи зиму), овде срећемо у истој значењу облик *зими* за 3. л. једнине. Занимљиви су, у односу на стандардно *векује* посматрано, аналошки лични наставци код глагола у примерима *векосује (се) / векѐше*. Скрећемо пажњу и на префигирани облик *препразњује*, у значењу 'проведе време празнујући', јер се у овом случају семантичка двозначност диференцира уз помоћ места акцента (антепенултима : пенултима) – *препразњује* 'празни неке судове од остатака, сипајући их у неки други суд'.

Глагол *тудоричи* припада кругу лексике обредне исхране и значи „уздржавати се од јела у време поста или у неке заветне дане. Тада се једе само једном у току дана“, а такво је уздржавање од јела познатије као *једноничење* (СМР 1998: *тудоричити*).

Писано је већ о граматицизацији предлога *за* у призренско-тимочким и косовско ресавским говорима, а овом приликом је важно скренути пажњу на високофреквентну употребу префикса *за-* у призренско-тимочким говорима са значењем отпочињања неке радње, и у случајевима када се у књижевном језику употребљава само конструкција са фазним глаголом *почети*,²¹ а овде је то нају-

²¹ Уп. *заврућим се* (постанем врућ), *зажнејем* (почнем да жањем), *заклуцам* (почнем да ситним), *закројим* (започнем резивање винограда), *залошим се* (постанем лош), *заневаљам* (почнем

очљивије код именовања отпочињања неког годишњег доба (у нашем језичком искуству присутно у вези са зимом – *кад азими, азимило је* и сл.) – *запролетити, заесени се*. Пример *дозори се* 'расани се' усмерава нас на паралелизам префикса *за-* и префикса *до-* у овим говорима, где је овај други такође знатно фреквентнији но у књижевном језику у примерима типа *доткајем, доцвти* (*Тој цвеће неће ни да вене, ни да доцвти.*), *дожиња* и сличним.

Прилози и прилошки изрази

У овоме низу нашли су се многобројни временски прилози и прилошки изрази, при чему су наведени прилози разноврсни у погледу врста речи од којих су настали,²² а када је о њиховој структури реч – има их и простих и сложених. Распоредили смо их у чак петанаест целина, онако како нам се учинило најцелисходнијим, тј. онако како нас је сама грађа усмерила: са основама *дън-* / *дан-* (ту долазе и они са узначењем 'читавог дана, поваздан'), *ноћ-*, *јутр-* (значања се везују и за реч *јутро* и за реч *сутра*), *вечер-*, са именима годишњих доба у основи, са основама *тъвн-* / *тавн-* и *давн-*, прилози *къд*, *съг*, *тъг* и они од њих изведени или са њима сложени, прилози префигирани са *од-*, *до-*, *по-*, *за-*, *на-*, *прек(о)-*, *у-*, као и група прилога који се нису могли сврстати ни у једну од набројаних група.

дън- / *дан-*: *дѣндѣс* / *дѣндѣске* 'данас' (НК 2004);²³ *дѣњум* 'дању' (НК 2004); *дѣњум* 'дању' (НК 2007); *дѣндѣндѣс* 'данданас'; *дѣн-издѣн* 'стално, непрестано, из дана у

побољевати), *заработим* (почнем да радим), *заскапује се* (почиње да трули), *заударам* (почнем да тучем), *заблажи* (почне да мрси), *забогатеје* (почне да се богати), *заварди* (почне да чува виноград, шљивик), *завреви* (започне, заподене разговор), *зајури* (почне да јури) итд.

²² Прилози са темпоралним значењем углавном настају од именица са темпоралним значењем којима се означавају појмови-периоди из тзв. природне временске сукцесије (јутро, вече, пролеће, јесен итд.). Они су настајали адвербијализацијом именичких облика – „од слободне именичке форме (*зими, лети*)“, потом „од везе именичког облика са предлогом“ (нпр. *ујутро, увече*), или „од падежног облика и одредбе“ (нпр. *ноћас, синоћ*) (Кашић 1977: 159–160). Ови последњи се могу поделити у две групе – они код којих се стара показна заменица *съ* налази иза именичког дела (*данас, летос*) и они код којих се ова заменица налази испред њега, што је ређи случај (*синоћ, сутра*) (Исто: 161). Прилози из обе наведене групе, „мада су образовани по истом принципу“, имају унеколико различита значења. „Док се, наиме, прилози типа *данас, ноћас* могу употребити и за означавање временског периода који је управо у току када се саопштава о вршењу неке радње, али и за означавање одговарајућег временског одсечка у прошлости или у будућности, дотле се прилози изведени од именица којима се означавају делови године – *јесенас, летос, зимус, пролетос* употребљавају у првом реду да означе временска раздобља која су углавном претходила тренутку говора; знатно се ређе овим прилозима означава време које ће тек наступити, а готово да се овим прилозима не означава период који је управо у току, односно период у који пада тренутак говора“ (Исто: 162).

²³ Прилози су по своме постанку различитог порекла. Прилози типа *данас* и *летос* припадају групи прилога који не подразумевају количину времена, већ временску релацију, удаљеност. Указивање овим прилозима на оно што је претходило може се сматрати старијим стањем, чему у прилог говори и чињеница да придеви типа *данашињи* и *летошињи* „указују на припадност прошлом или текућем“ дану или годишњем добу (Игњатовић 1961–1962: 95–98).

дан'; *даначкó* 'поодавно, прилично давно'; *вѣздэн / вѣздан / ваздэн / вѣздан* 'цео дан, током целог дана' (НК 2004); *вѣздѣнке* 'ваздан' (Врање 2011); *повѣздэн* 'преко целог дана' (НК 2004); *повѣздан* 'у току дана' (од јутра до мрака); *одвѣздѣн* 'цео дан'; *вѣздѣндѣн* 'током целог дана' (Врање 2011)

ноћ-: *наћѣс / наћѣс / наћѣске* 'ноћас' (НК 2004); *ноћаске* 'ноћас' (Врање 2011); *наћѣске* 'ноћас' (Врање 2011); *ноћум* 'ноћу' (НК 2004); *кноће* 'вечерас' (Врање 2011); *кноћи* 'довече, вечерас, кад падне мрак' (НК 2004); *кночи* 'довече' (Тимок 2008); *прикночи* 'предвече' (Тимок 2008); *синоће* 'синоћ' (НК 2004); *сву ноћ* 'целе ноћи' (НК 2004)

јутр-: *јутре* 'сутра' (НК 2004);²⁴ *јутре* 'сутра' (Тимок 2008); *јутрашињи (дѣн)* 'сутрашњи' (НК 2004); *јутредѣн* 'сутрадан' (НК 2007);²⁵ *јутредѣн* 'сутрадан' (Тимок 2008); *јутрекночи* 'сутра увече' (Тимок 2008); *јутроске* 'јутрос' (Врање 2011); *јутроске* 'јутрос' (НК 2007); *јутром* 'свакога јутра' (НК 2004)

вечер-: *навечер* 'увече' (Врање 2011); *увечерке* 'увече' (Врање 2011); *дóвечер* 'вечерас' (НК 2004); *придвечер* 'предвече' (Тимок 2008); *напридвечер* 'предвече' (Тимок 2008)

годишња доба: *отпролет* 'с пролећа, од пролећа'; *допролет* 'до пролећа'; *напролет* 'на пролеће, у пролеће'; *упролет* 'у пролеће, на пролеће'; *есенѣс* 'јесенас' (НК 2004); *есенѣс / есенѣска* 'јесенас' (Тимок 2008); *зиме* 'зиме' *ѡвце чувашемо и лете и зиме*. (Врање 2011)²⁶

тѣвн-/ тавн-: *тѣвнинóм* 'врло рано, још за време јутарњег мрака; врло касно, по мраку'; *у тѣвнин* 'по мраку'; *крóстѣвнин* 'у праскозорје, по мраку' (НК 2004); *пóтавнин* 'по мраку' (Тимок 2008)

давн-: *одамна / одамно* 'одавно' (Врање 2011); *пóодамна / пóодамно / поодамначка / поодамначке* 'прилично давно' (Врање 2011); *давначкá / давначкó* 'поодавно, прилично давно' (Тимок 2008)

кѣд, сѣг, тѣг и деривати: *кѣдá* 'када'; *кѣмкѣд* 'откад, давно'; *кѣткѣд / кѣткѣкó* 'понекад' (НК 2004); *кѣткѣкó* 'понекад' (НК 2007); *сѣг* 'сада' (НК 2004); *сѣг* 'сад'

²⁴ Ј. Кашић у своме раду наводи „симетричан списак прилога за означавање дана који су претходили дану означеном са *данас* и дана који ће уследити после њега“: *јуче, прекјуче, накјуче* ← *данас* → *сутра, прексутра, наксутра* (Кашић 1977: 163).

²⁵ О својерсној значењској структури која се приписује реченичној конструкцији са речју *сутрадан*, за разлику од примера са речју *сутра*, пише М. Ивић (Ивић 2008: 107–108).

²⁶ Адверби су најчешће граматичко средство за исказивање динамичких временских конструкција на српском језичком простору, а њихова фреквентност „тумачи се нашом представом о димензионалности или о просторности израженог називима годишњих доба“ (Бошњакковић Жарко 2006в: 199). У вези са начином исказивања неког дешавања *током* неког временског периода, Ж. Бошњакковић у истоме тексту наводи адвербе *лети, зими* као примере за специфично значење локатива. У народним говорима среће се код овога типа адверба локатив јединице на *-и* (тзв. мека промена *јо и *ја), или на *-е* (тзв. тврда промена *о или *а); први наставачки тип наводи се у примерима *лети, зими*, као и *јесени, пролети*, бележеним у дијалекатским монографијама које се тичу југоисточне Србије (Алексиначко Поморавље, Понишавље, Лужница, Црна Трава и Власина), док се облици *лете, зиме* такође срећу у овим српским народним говорима (околина Пирота, Заплање, Црна Трава и Власина) (Исто: 199).

(Врање 2011); *одсáг* / *одсѣг* 'одсад' (Врање 2011); *тáг* 'тада' (НК 2004); *домѣг* 'дотаг' (Врање 2011); *онáг* / *онáг* 1. 'ономад, пре неки дан'; 2. 'давно' (НК 2004)

од-: *одáнáс* 'од данас' (НК 2004); *оцѹтра* 'од сутра' (НК 2004); *одјѹтроске* 'од овог јутра' (Врање 2011); *ођѹтрос* 'одјутрос' (Врање 2011); *ођѹтрос* 'јутрос, од јутрос' (НК 2004); *одвечер* 'увече, предвече' (Тимок 2008); *одрáно* 'од раног јутра'; *однѣкња* 'од прекјуче'; *оцѣг* 'одсад'; *отáг* 'отада'; *отáд* 'отада'; *откáд* 'откад'; *откáдá* 'откада'; *откáкó* 'откако'; *одма* 'одмах, брзо, истог часа'; *отпре* 'пре, раније'; *одáвно* 'одавно'; *одáвначкó* 'поодавно' (НК 2004); *одавначкá* 'поодавно' (НК 2007); *одвѣк* 'одувек' (Врање 2011); (*од*) *пáнтивек* 'одувек' (НК 2004)

до-: *дóвечер* 'довече, вечерас'; *дóпролет* 'до пролећа'; *догóдин* 'кроз годину дана, идуће године';²⁷ *надогóдин* 'догодине, идуће године'; *досáг* 'досад' (НК 2004); *дочáс* / *дочáска* 'мало касније, касније, за који час' (Тимок 2008)

по-: *пóрано* 'раније, нешто раније' (НК 2004); *пóрэнáчкó* 'раније ујутру' (НК 2004); *пóраначкó* 'ујутру рано' (НК 2007); *пóтáвнин* 'по мраку' (НК 2004); *пóлани* 'претпрошле године' (НК 2004);²⁸ *пóпре* 'пре, раније' (НК 2007); *пóдоцкáн* 'касније' (Врање 2011); *пóпосле* 'касније, мало касније' (*пóпосле дојдóше... несѹ могли пóпре*) (НК 2004); *поникипѹт* 'понекад' (Врање 2011); *понекипѹт* 'понекад' (НК 2004)

за-: *зadán* 'за један дан, у току једног дана' (НК 2007); *за видело* 'пре мрака'; *зáјтре* 'прекосутра или неки други дан у седмици'; *завѣк* 'увек, заувек' (НК 2004)

на-: *наедно* 'уједно, у исто време' (НК 2007); *напослѣтак* 'напослетку' (Врање 2011)

прек(о)-: *прекодáн* 'у току дана, дању' (НК 2004); *прекодáн* 'преко дана, у току дана' (НК 2007); *преконóћ* 'ноћу, у току ноћи' (НК 2004); *прекјѹтре* 'прекосутра' (Врање 2011); *преклани* 'претпрошле године' (НК 2007)

у-: *у́вечер* 'увече' (НК 2007); *унáсад* 1. 'пре' (НК 2007)

Остало

јучѣр / *јучѣрке* 'јуче' (НК 2004); *јучѣр(а)* 'јуче' (Врање 2011); *нѣкња* 'прекјуче' (НК 2004); *њѣкња* 'прекјуче; пре неки дан' (Врање 2011); *лáни* 'лане, прошле године' (НК 2004);²⁹ *отóчке* 'малопре' (НК 2007); *отóч* 'малопре'; *ономáд* / *ономáтке*

²⁷ „Временско лоцирање нечега што ће се десити идуће године изражава се прилозима и именицама с одредбом. Прилози су углавном настали од различитих предлошко-падежних конструкција“, као нпр. *догодине, нагодину* и сл. (Бошњаковић Жарко 2006а: 33).

²⁸ „Временско лоцирање нечега што је било пре две године (претпрошле)“ исказује се у словенским језицима углавном прилогом *лане* / *лани* са префиксима предлошког порекла – у неким говорима ПТ дијалекатске области *преколани* (Бучум и Бели Поток), или *полани* (Лужница, Бучум и Бели Поток, Гора) (Бошњаковић Жарко 2006а: 31). „Поимање прошлости у већини језика је идентично – то је оно што је било *пре(д)*“, нпр. *претпрошле године* у српском језику. У мањем броју језика и дијалеката прошлост је одређена као оно што је било *по(сле)* или *тамо назад*: *полани* (нпр. у македонском и у говорима призренско-тимочке дијалекатске области) (Исто: 37).

²⁹ Ж. Бошњаковић у своме раду анализира „лексичка и граматичка средства у словенским и балканским језицима којима се изражава сукцесија година (*ове године – лане/прошле године*),

'пре неки дан'; *ра̀начко* 'прилично рано'; *соба̀јле* 'рано, изјутра, зором'; *привечер* 'предвече' (НК 2004); *до̀цкан* 'касно' (НК 2007); *мркиња̀во* / *мркња̀во* 'сумрачно' *Мркиња̀во је, укару̀јте сто̀ку. / Нѐ ги до̀бро одгледа̀, бѐше мркиња̀во.* (Врање 2011); *никѝут* 'понекад, каткад' (Врање 2011); *вѐковно* 'трајно, вечито'

Већина представљених прилога има у мањој или већој мери друкчије (морфо)фонетске ликове од одговарајућих прилошких речи са истим значењем у књижевном језику; понеки од њих се разликују и по своме начину творбе, по партикулама које су им припојене (нпр. *-ке*) и сл. Издвојићемо овде само неколико прилошких лексема које су непознате књижевном језику: *јутре* 'сутра', *кно̀ћи* 'вечерас' и *прикно̀чи* 'предвече', *напривечер* 'предвече', *отпролет* 'с пролећа, од пролећа', *до̀час* / *до̀часка* 'мало касније', *нѐкња* 'прекјуче', *мркиња̀во* / *мркња̀во* 'сумрачно'. Прилог *по̀доцкан* 'касније' потврда је аналитичке компарације прилога. У Нишкој Каменици забележен је прилог *онома̀д* / *онома̀тке* са значењем 'пре неки дан', а ваљало би утврдити и његова могућа значења (у смислу означавања кратког сегмента непосредне прошлости или, можда, и нешто даље прошлости), у другим призренско-тимочким крајевима.³⁰

Наводимо, такође, и неколико неколико занимљивих сложеница: *вездьндьн* 'током целог дана' (са плеонастичким удвајањем сегмента *дьн*), *јутреknочи* 'сутра увече', *камкэд* 'откад, давно', као и полусложеницу *ддн-изддн* 'непрестано, из дана у дан', у којој се предлог *из* повукао са почетне позиције у изразу, а по моделу, рецимо, израза *дан по дан*.

Међу представљеним адвербима нашло се и неколико деминутивно суфигираних: *дана̀чкò* 'поодавно', *давначкà* / *давначкò* 'поодавно, прилично давно', *одд̀вначко* 'поодавно', *ра̀начко* 'прилично рано', *по̀раначко* 'ујутру рано'; подсећамо да деминутивни суфикс *-ко* у књижевном језику долази на прилошку основу само у речима *малко* и *колѝчко* (Клајн 2003: 377).

Својеврсно преиначавање месних прилога и оних којима се означавају правац или смер (и прилошких израза) у временске прилоге, тј. прелазак из изражавања семантичке категорије простора у изражавања семантичке катего-

преклане/претпрошле године, пре три године – догодине/идуће године – из године у годину – годинама – годишње и сл.)“ (Бошњакковић Жарко 2006а: 27). За именовање прошлих година, тј. њиховог редоследа, користе се „прилози различитог порекла и именице (падежне конструкције – нап. С. М.) с различитим детерминаторима квалитативног или квантитативног типа“. (...) „Прва прошла година у највећем броју језика и дијалеката углавном је именована прилогом. У словенским језицима то је прилог *лани* / *лане*“ (Исто: 29).

30 Списку прилога са „леве стране“ лексеме *данас* придодаје се и прилог *омама̀д(не)*, „који за разлику од осталих сличних прилога са темпоралним значењем не означава прецизно дан у коме се вршила глаголска радња о којој се саопштава“. Не постоји паралелно образовање којим ће се именовати време вршења неке глаголске радње у будућности – то се може учинити само конструкцијама типа *кроз неколико дана*, али конструкције тога типа у књижевном језику све чешће одмењују већ архаичну лексему *онома̀д*. (Кашић 1977: 164). Д. Петровић наводи да се прилогом *онома̀д(не)* може „означавати само кратак сегмент непосредне прошлости“, као и да се њиме „одређивао врло прецизан временски одсечак 'пре два дана, прекјуче', да су према њему (макар по неким деловима српскога језичког простора) постојали аналогни обрасци *оноветчери* 'пре две вечери, прексиноћ' и *ономлани* 'пре две године, преклањске године', а да се у *онома̀д* касније замрачила етимологија и он се значењски изједначио с прилогом *нека̀д*“ (Петровић 2015: 3).

рије времена, среће се у нашем корпусу, и то илустровано не малим бројем примера. Преиначење простор → време бива „резултат метафоричког трансфера из конкретног у апстрактни домен“, а објашњење се за то „чини једноставним: основно човеково филогенетско искуство је физичко, еволутивно примарно, когнитивно најједноставније“ (Грковић-Мејџор 2008: 55).³¹ Углавном је, заправо, реч о једном прилошком облику са два значења – примарним просторним и секундарним временским.

однапред 'раније' (Врађе 2011); *однапред* 'раније, некада' (НК 2004); *нај-напред* 2. 'најпре, прво, пре свега (да се договоримо)' (НК 2007); *однајнапред* 'веома давно' (одавно – нап. С. М.) *Однајнапред су у туј малу*. (Врађе 2011); *догле* 2. 'до тог времена' (НК 2007); *потам* 'касније' *Съг је снег, дођите потам.; понатам*² 'касније' *Помери се, брѣ, понатам. / Съг имамо рабѣту, а понатам ће дођемо.; понатамке*² 'мало касније'; *открѣј* 'одувек'; *на прикрѣјку* 'при крају' (*на прикрѣјку дође до свѣћу*) (Врађе 2011); *наприкрѣјке* 'најзад, при крају' (НК 2007); *нај-накрѣј* 'на крају, напослетку' (НК 2007)

Предлози, везници, речце

по 'после' (Врађе 2011); *по* 1. 'после' *Дојди по Велигден*. (НК 2004); *преко* 1. 'кроз'; 2. 'у току, за време' (НК 2004); *како* 'кад; чим' *Како прозбори, лѣже*. (Врађе 2011); *а...а* прил. 'час...час' (*вѣкал се а там, а вам*)³² (НК 2004); *на* 'опет, поново' *Бил сам те, на чу те бијем*. (Тимок 2008)

И у употреби предлога *по* са значењем 'после' имамо „сеобу“ средстава за изражавање семантичке категорије простора у семантичку категорију времена (уп. и израз *иде по мен(е)* 'иде за мном').

IV

Семантички низови и потом лексички низови устројени према морфолошким врстама речи, сачињени од дијалекатске лексике из три призренско-тимочка лексикографска остварења, а који су за ову прилику као такви оформљени и чија је кључна реч – *време* у свим својим разновидностима, сведоче на својеврстан начин о ономе што је било од значаја у животу једне заједнице и притврђују да су припадници традиционалне сеоске заједнице увек настојали „да се управљају у времену што целиходније“ (Недељковић 1990: 67). Један сегмент Мејеових речи које се тичу тога како би се могло замишљати да је изгледао индоевропски говор, а које Ј. Грковић-Мејџор

³¹ У основи семантичког развоја је „појмовни раст од концептуално једноставнијег, конкретног и физичког ка когнитивно сложенијем, апстрактном појмовнику“, а полазна тачка у том расту „могу бити за човека релевантне појаве у природи, људско тело и његов положај у простору или елементарна интеракција са окружењем“. (Грковић-Мејџор 2008: 60).

³² У неким косовско-ресавским говорима срећу се конструкције типа *а дође, већ отиде*, са значењем 'само што је дошао, а већ оде' (из ауторове теренске грађе).

цитира представљајући принцип раста кроз процес „од посебног ка општем“, може се применити и на грађу овде изнету, која сведочи о богатству израза којима се исказују „појединости домаћег живота“ (Грковић-Мејџор 2008: 55). У представљеним овде значењским низовима нашла су се именована за јединице временске мере којима се квантификује време (*дан, годин*), за чланове условних временских сукцесија (*понеделник, торник... јановар, вебрувар...*) и природних временских сукцесија (*свињало, примрак... пролет, есен...*), потом су се нашли народни називи у оквиру календарског циклуса празника и обичаја, као и животног циклуса и славских дана, па именована обредне хране, особа, домаћих животиња, биљака – мотивисана неком временском јединицом или неким временским сегментом, периодом.

У већини наведених дијалекатских ликова сусрећемо се са фонетизмом друкчијим од стандардног, при чему се у оквиру готово свих представљених низова срећу дублетни (морфо)фонетски ликови. Такође, може се уочити и понеки пример дијалекатске творбе, премда су се творбени процеси у већини случајева одвијали по познатим (из књижевног нам језика) творбеним моделима. Када је о творби реч, треба напоменути и то да наши низови садрже одређени број деривата изведених од исте творбене основе различитим суфиксима.

Лексема субјективне оцене, односно деминутива, нема овде у знатнијем броју. То су именице: *временце, годинка, велигденче, есенче, зимовка* – све издвојене из различитих семантичких низова, као и прилози типа *даначко, одвначко* и сл. Потом, представљена именована су већином једночлана, а синтагматских има највише у значењском низу Година и ДЕОБА ГОДИНЕ и у потцелини Годишњи циклус празника и обичаја, као и међу именованима других периода током године. Када је реч о пореклу представљене лексике, она је углавном домаћа (тј. словенског порекла), а издваја се невелик број турцизама, и они се углавном везују за деобу дана и ноћи: *бирземан, заман, екендија / икундија, акшџм, собајле*.

V

„Свето и профано представљају два начина бивствовања у свету, две егзистенцијалне ситуације, које је човек преузео током своје историје.“ (Елијаде 2003: 71). Све овде представљене разноврсне речи из народног говора сведоче о томе каква је народна представа о времену као трајању, о начинима на које се то трајање све може сврховито рашчланити и о периодима током године који се издвајају по нечему што никако не ваља занемарити, дакле – о значају доба дана и годишњих доба за живи свет у најближем окружењу човека из традиционалне сеоске заједнице, а пре свега – о важној и поштованој подели на дане у које се *работи* и на оне који се *светкују*. И управо стога, овом приликом представљеној збирци речи – сачињеној по основу туђег, дугог и приметног, а више но корисног труда – приписујем и следеће запажање Н. И. Толстоја: „Народни језик, наречја, народни обреди, представе и свеукупна народна духовна култура, заједно с елементима материјалне културе у њу укљученим, представљају јединствену целину, и с научне тачке гледишта, и у представама носилаца те културе“ (Толстој 1995: 54).

У тимочкој области забележен је и израз *непóчетни дни́*, а то су они дани у које не ваља почињати никакав посао. Уколико се вратимо само мало у прошлост нашега народа, дознаћемо и следеће: „Сваком дану су понаособ принадежила одређена својства која му је народ приписивао. (...) Народ их дели на *срећне* и *несрећне* за почетак и свршетак послова, па су, тако, најчешћи срећни дани: понедељак, среда и четвртак, а несрећни уторак, петак и субота“ (Недељковић 1990: 66). А у далекој прошлости такође налазимо „образац“ по коме се ваљало владати ако су се желели добар принос и приплод, па и успешна женидба — Хесиод наводи који су то срећни и несрећни дани у месецу за обављање одређених послова и доношење значајних одлука: *Тринаестог, када је месец у расту, тад немој / Са сетвом почет', тад биљке хранит' најбоља ствар* итд. (Хесиод 2006: ст. 780–781).

„Оно што човека у савременом друштву посебно одликује од његових предака јесте чињеница да је постао све свеснији времена. У тренутку кад се пробудимо из сна обично се питамо колико је сати. Током наше устаљене свакодневне делатности ми стално бринемо о времену и увек гледамо на своје часовнике или цепне и ручне сатове“ (Витроу 1993: 31) Данас стално журимо и стално каснимо, стално се трудимо да надокнадимо – незнано ни где ни када – изгубљено време, и опет смо у сталној доцњи, те све чешће понављамо да нисмо више *господари свога времена* (као да смо па господари нечијег туђег!?). И као што знамо, а заборављамо, да на *љуту рану* иде само *љута трава*, тако нас једино поимање, а пре свега прихватање чињенице да временом никада и никако не можемо загосподарити (ко је још добио *трку с временом*) може довести до свођења на праву „меру“ нашег и свачијег времена, ону коју засад – чини се – стално губимо управо током трагања за (не прустовским) изгубљеним временом, јер наши покушаји да време сустигнемо и да се тако са заостатком у времену изборимо само чине да нам оно све више измиче. О том давнашњем, природном животном ритму, ономе у коме је било важно да се посао на имању обави *за видела* и у коме се непогрешиво знало када је *ручково време* и без часовника, сведочи пословица из пиротског краја³³ која звучи готово као стих, а свакако је поука: *Вре́ме си врему́је, путник си путу́је...*

Извори

- Врање 2011 – Момчило Златановић, *Речник говора југа Србије*, Врање: Аурора.
- НК 2004 – Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша, Српски дијалектолошки зборник*, LI, Београд, 313–688.
- НК 2007 – Властимир Јовановић, *Додатак Речнику села Каменице код Ниша, Српски дијалектолошки зборник*, LIV, Београд, 403–520.
- Тимок 2008 – Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.

³³ Пословица је забележена као илустрација уз лексему *врему́је* 'трајати, протицати (време)' у *Речнику пиротског говора*, Том I (А–Њ), аутора Драгољуба Златковића, који је објављен од стране Службеног гласника у Београду 2014. године.

Литература

- Бандић, Душан. 1991. *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: НОЛИТ.
- Бартмињски, Жежи. 2011. *Језик – слика – свет. Етнолингвистичке студије*. Београд: SlovoSlavia.
- Бошњаковић, Жарко. 2006а. Лексичка и граматичка средства којима се именује сукцесија година у словенским и балканским језицима. *Probleme de filologie slavă*, XIV, 27–40.
- Бошњаковић, Жарко. 2006б. О именовању дана у недељи, U *Susret kultura*, Zbornik radova, 571–576. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Бошњаковић, Жарко. 2006в. О употреби имена годишњих доба у динамичким конструкцијама моционог и итеративног типа у јужнословенским и балканским језицима. *Zora 44: Jezikovna predanost. Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*, 191–204.
- Витроу, Ц. Ц. 1993. *Време кроз историју*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Грковић-Мејдор, Јасмина. 2008. О когнитивним основама семантичке промене. У *Семантичка проучавања српског језика*, 49–63. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности.
- Елијаде, Мирча. 2003. *Свето и профано*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2004. Временско одређење празника и годишњих обичаја у подавалским селима. *Гласник Етнографског института САНУ*, ЛП, 257–266.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2005. Дневне миграције и њихов утицај на сеоску свакодневицу. У *Србија и савремени процеси у Европи и свету*, Зборник радова, 439–442. Београд: Географски факултет и др.
- Ивановић-Баришић, Милина. 2010. *Хлеб у календарским празницима и обичајима*. У *Традиционална естетска култура: хлеб*, Зборник радова, 189–202. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу.
- Ивић, Милка. 1955–6. Из проблематике падежних временских конструкција. *Јужнословенски филолог*, XXI, 165–214.
- Ивић, Милка. 2008. О когнитивним приступима изразу *данас*. У *Lingvistički ogledi*, 106–109. Београд: Библиотека XX век.
- Игњатовић, Душанка. 1961–1962. О временским прилозима типа *данас*, *ноћас*, *летос*, *зимус* и сл. *Зборник за филологију и лингвистику*, IV–V, 95–102.
- Јанковић, Ненад Ђ. 1951. *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*. Београд: Српска академија наука, Одељење друштвених наука (Српски етнографски зборник, Књига LXIII, Друго одељење: Живот и обичаји народни, Књига 28).
- Јовановић, Владан. 2010. *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*. Монографије 9. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Кашић, Јован. 1977. Темпорални прилози деноминативног порекла у српскохрватском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 7, 159–164.
- Клајн, Иван. 2003. Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. II део – Суфиксација и конверзија. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

- Милорадовић, Софија. 1999 (2001). Почетак од краја. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLII, 457–461.
- Недељковић, Миле. 1990. *Годишњи обичаји у Срба*. Београд: Вук Караџић.
- Петровић, Драгољуб. 2015. Две лексичке белешке. *Језик данас*, Година XI, Број 5–6, 1–3.
- Ружић, Владислава. 2016. Семантичка и синтаксичка валентност именице *време*. У *Језик, književnost, značenje: Jezička istraživanja*, В. Мишић Илић, V. Лопчић (ur.), 43–59. Niš: Filozofski fakultet.
- РСЈ 2011. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СМ 2001. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Редактори: Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић. Београд: Zepet Book World.
- СМР 1998. Ш. Кулишић / П. Ж. Петровић / Н. Пантелић. *Српски митолошки речник*. Друго допуњено издање. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Толстој, Н. И. 1995. *Језик словенске културе*. Ниш: Просвета.
- Федосјук, Ју. А. 2001. *Что непонятно у классиков или Энциклопедия русского быта XX века*. 4-е изд. Москва: Флинта – Наука.
- Хесиод. 2006. *Послови и дани*. Са старогрчког превео, поговор и коменатре сачинио Марко Вишић. Београд: Издавачка кућа „Драганић“.

Sofija Miloradović

**THE NAMING OF TIME
IN PRIZREN-TIMOK VERNACULARS**
Based On The Material from the Dialect Dictionaries of Vranje,
Niška Kamenica and Timok

Summary

The traditional way of life in rural communities ran its course in accordance with nature and its laws, and its segments alternated within the triad consisting of the everyday, Sunday, and the holiday. The corpus for this paper presents lexemes extracted from three dialect dictionaries of the Prizren-Timok area, which present all three dialects of the Prizren-Timok dialect area. The semantic units formed for this occasion (1. Time and its segments, 2. The year and its segments, 3. Days and parts of day and night, 4. Days and periods of the yearly cycle of holidays, the life cycle and the *slavas* (patron saint days), 5. Naming of ritual foods, 6. Naming of humans, 7. Naming of animals, 8. Naming of plants), with the key word – *time*, testify, in a particular way, of the important things in the life of a traditional village community and affirm that its members always attempted to act as functionally as possible with regard to the time – the shift of day and night, the change of seasons, workdays and holidays.

sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

kupa predstavlja značajnu vremensku
deceniji iz ugla književnoteorijskih i
društvenim i humanističkim temama
promene, komunikacija, vrednosti,
ubilarne, desete konferencije odabrani
mena ljudskog iskustva. Između jezika,
za. Primarno, i jezik i književnost su
emenu i koja se u vremenu koriste i
terminisano.

VREME U GRAMATICI I SEMANTICI

JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME

h poduhvata jeste da ljudi koriste jezik
nosno da koriste jezik kao sredstvo da
reme. Napokon, putem književnosti
zavanje naše intelektualne percepcije i
vremensko i svevremensko, kroz splet
krivljene, fragmentirane i nelinearne

LANGUAGE, LITERATURE, TIME

УДК 811.163.1'366.58
091=163.1'13/14'

Мирослав Вукелић

Филозофски факултет, Београд

КОНЦЕПЦИЈА ВРЕМЕНА У ХИЛАНДАРСКОМ ГРАМАТИЧКОМ СПИСУ „ОСАМ ВРСТА РЕЧИ“

Апстракт: Хиландарски спис *Осам врста речи* ослања се у крајњој инстанци на *Граматичку вештину* Дионисија Трачанина (II–I ст. ере). Већ у антици овај спис је постао познат и утицајан о чему сведоче не само схолије уз њега, које су нарочито у првим вековима Византије узеле маха и својим обимом више него многоструко надмашиле основни текст, већ и преводи на јерменски и сиријски из V века. Утицај на словенску граматичку мисао, природно, долази знатно касније, а два најстарија преписа трактата *Осам врста речи* потичу из XIV и XV века и писани су српско-словенском редакцијом, док су остали познији (XVI и XVII век) и рускословенске редакције. Иако је насловљен *Осам врста речи*, у њему се не расправља о свих осам врста речи, већ само о имену, глаголу и члану. У делу посвећеном глаголу разматрају се поглавито категорије дијатезе, времена и начина. У раду се на основу разматрања терминологије у словенском тексту, као и њених грчких предлога, показује да се филозофска и граматичка концепција времена ослањају делом на схватања Дионисија Трачанина, а делом и на старију стоичку традицију на коју наилазимо како код Дионисијевог схолијаста Стефана, тако и код других византијских граматичара.

Кључне речи: врсте речи, глагол, време, презент, имперфект, перфект, аорист, футур

Откако је још давне 1885. године Јагић у својој монографији *Исследования по рускому языку* објавио и коментарисао спис *Осам врста речи*, о овом својеврсном граматичком трактату код нас се није писало, а сам спис је остао непреведен.¹ Ову празнину уочила је проф. Гордана Јовановић, али како је тај задатак, осим поузданих знања старословенског, захтевао и асистенцију грцисте, она ми се обратила да јој помогнем у том послу. Тако је настао превод праћен коментарима, које смо дали свако из свог домена, а о питањима која су код Јагића остала недовољно разјашњена или непоменута.²

Невелик по свом обиму овај спис нам не доноси све што бисмо очекивали по његовом наслову. Од осам врста речи, како стоји у наслову, у њему се говори само о имену, глаголу и члану, док су остале врсте само набројане. Па иако необично кратак, овај спис нам је значајан јер се у њему први пут јављају словенски граматички термини од којих су неки и данас у употреби.

¹ Јагић В., *Исследования по рускому языку*, Санкт-Петербург 1885–1895.

² Студија ће бити објављена у Зборнику радова Византолошког института САНУ, у броју 53.

Осим што је кратак, овај спис је и прилично несређен и делује као компилација састављена из више извора. Сам наслов, упућује нас на Дионисија Трачанина и на његову *Граматичку вештину*, односно на онај део који носи поднаслов *Почетак расправе о осам врста речи*, а обухвата Дионисијев текст од дванаестог до двадесетог поглавља. Дионисијева *Граматичка вештина* етаблирала се још у позној антици као основни лингвистички приручник, и као таква постала је позната и ван грчког језичког простора. Још из петог века потичу преводи на јерменски и сиријски. И док јерменски превод садржи целокупан текст, сиријски је ограничен готово искључиво на овај њен део. Чини се, дакле, да се још у позној антици овај део Дионисијеве *Вештине* издвојио као посебно значајан, а његов је наслов постао нека врста синонима за граматiku, тако да на „осам врста речи“, као наслов или део наслова, наилазимо у више византијских граматичких списа (в. Јагић, 345–346). И прва грчка штампана књига, а то је Ласкаријева *Граматика*, носи наслов *Кратак увод у осам врста речи* (Ἐπιτομή τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου).

Да хиландарски текст у крајњој инстанци почива на схватањима Дионисија Трачанина сигнификантан нам је и сам број осам. Наиме, учење о *врстама речи*, како ми данас уобичајено кажемо,³ старије је од Дионисија. Колико нам је познато, τὰ μέρη τοῦ λόγου први је употребио још Платон, разликујући притом две врсте речи, *име* и *глагол* (ὄνομα и ῥήμα), али не у сасвим подударном значењу са Дионисијевим. Наиме, код Платона *име* и *глагол* имају више синтаксичко значење *субјекта* и *предиката*, а не *врста речи* у традиционалном смислу, тј. у оном свом садржају и обиму у којем се овај термин користи све до најновијих времена. Аристотел је имену и глаголу додао σύνδεσμος, *везник* (али опет не у оном свом потоњем значењу *свезе између две речи или две реченице*, већ је подразумевао све оне речи које нису имале самостално значење) и ἄρθρον, *члан*, али су ове врсте речи код њега уврштене у низ у којем се равноправно наводе још и στοιχεῖον што бисмо могли превести као *елементарни глас*, затим συλλαβή *слог*, πῶσις што код Аристотела означава *флексију* било које променљиве речи, а не само именску и, на крају λόγος што би могло да одговара *реченици*. Тек са стоицима овај термин добија своје потоње, традиционално значење. Ако је веровати Диогену Лаертију, они су разликовали пет врста речи: лична имена, апелативе, глаголе, везнике и члан, а Антипатар је овима додао још и прилоге (Лаертије, VII 57). Аристарх је био први који је *говор* (λόγος) поделио на осам делова (μέρη), тј. на осам врста речи (*име*, *глагол*, *партицип*, *члан*, *заменица*, *предлог*, *прилог* и *везник*), али је та подела постала позната највише захваљујући његовом ученику, Дионисију Трачанину, чија је *Граматичка вештина*, за разлику од Аристархових радова, сачувана интегрално. Међутим, у време кад је настала, а и неко време потом, ова подела још увек није била општеприхваћена. Тако, на пример, Варон, који је сматран нају-

³ Тачнији превод грчког τὰ μέρη τοῦ λόγου срећемо не само у латинском *partes orationis*, па отуда и у европским језицима (*parts of Speech*, *parties du discours*, *parti del discorso* etc.), него и код хиландарског писца као *чести слова*, а и у нашој новијој традицији, као *части говора*, на пример, у граматикама Љуштине и Вујића.

ченијим Римљанином и коме Аристархово учење није могло бити непознато, дели говор на четири врсте.⁴

За ову прилику није потребно да улазимо дубље у критеријуме на основу којих су вршене ове поделе. Важно нам је само да констатујемо да број осам није био опште прихваћен све до пред крај антике. Дакле, чињеница да у наслову хиландарског списка имамо број осам, већ сама за себе говори на коју се традицију ослања овај спис.

И оно што је у хиландарском спису речено, између осталог, и о глаголу јасно доводи хиландарски спис у везу са граматичком традицијом везаном за Дионисија Трачанина. Наиме, Дионисије раскида са аристотеловском традицијом у којој је време било базична категорија на основу које је извршено разликовање имена и глагола – имена су речи које не означавају време, а глаголи су речи које означавају време (Aristotelis, *De arte poetica*, 1457, 14–18) – и оно код њега постаје само једна од пратећих категорија глагола. Његову дефиницију Ῥῆμα ἐστὶ λέξις ἄπλωτος, ἐπιδεκτικὴ χρόνων τε καὶ προσώπων καὶ ἀριθμῶν, ἐνέργειαν ἢ πάθος παριστάσα (ТГ, 13 1–3) срећемо поновљену и у хиландарском спису: *Глагол је врста речи која нема падеже, а која казује лице и време, актив и пасив (и оба заједно)* (Јагић: 331).

Нас ће овде занимати само оно што се у хиландарском спису говори о категорији времена. Али, шта је за античке граматичаре било време? У одговору на то питање неопходно је најпре да констатујемо да ни грчки, а ни српски, термилошки не разликују физикално и граматичко време. Термини *ὁ χρόνος*, *време*, односе се и у српском и у грчком подједнако на оба појма, док се, на пример, у енглеском прави дистинкција између њих, а у којем је англосаксонско *time* резервисано за филозофско-физикални појам времена, док је позајмљеница *tense* (старофранцуско *tens* < lat. *tempus*) резервисана искључиво за граматички појам времена. Ово није само питање недостатности терминологије, већ представља, како ћемо покушати да покажемо, суштинско полазиште за разумевање концепције времена која нам се нуди како у хиландарском спису, тако и код Дионисија Трачанина и у традицији везаној за њега.

Оно што се у хиландарском спису прво каже о времену јесте да врме же кєсть сьпротезаемо мира сьставленїе што је Јагић довео у везу са Мосхопулом (Јагић: 356). Међутим, исказ да је време τὸ συμπαρεκτεινόμενον τῆ συντάσει τοῦ κόσμου διάστημα, дакле, *распон који се протеже од стварања света* је знатно старији и јавља се још код Григорија Ниског (Михайлов: 126). То што се каже да време тече или се протеже од стварања света представља хришћанску адаптацију античке представе о времену као бесконачној величини. Још су Милећани веровали да је време бесконачно. Само наизглед у нескладу с овим схватањем стоје митске космогонije, попут оне Хесиодове. Али, и код Хесиода космосу претходи Хаос, „а ако је већ постојао *пре* космоса, тешко је поверовати да хеленски човек није мислио да је хаос постојао у неком ранијем

⁴ У прву спадају речи које имају падеже (именске речи), у другу оне које имају времена (глаголи), у трећу оне речи које имају и падеже и времена (партиципи), а у четврту оне које немају ни падеже ни времена (партикуле).

времену“ (Арсенијевић: 63). Овде нећемо претресати све оно што је речено о времену код Старих, већ ћемо се ограничити само на оне карактеристичне ставове о времену који нам се јављају у граматичким текстовима. Тако, код Дионисијевог схолијасте Стефана читамо да је *време кретање небеског свода* (ὁ χρόνος ἐστὶ κίνησις οὐρανοῦ) (ТГ, ad 13,29 Σ^v 249, 3–6), а да је небески свод *незауостављив* (ἄσφατος). Разлика између ова два става, тј. између става да време има свој почетак и става да је оно кретање небеског свода, што имплицира да оно нема ни почетак ни крај, јер то је била готово опште прихваћена представа о времену код Грка, само је наизглед велика. У оба ова става, без обзира на то да ли оно почиње у једном тренутку или не, важно је то да оно *тече*, односно представља *кретање небеског свода*. Али, док представа о времену као *току* имплицира слику о његовој линеарности, из Стефановог става да је време *кретање* небеског свода то не следи нужно. Код римског граматичара Диомеда (IV век) каже се да је *време наизменична промена ствари* (tempus est uicissitudo rerum) *исказана у троликој променљивости* (triformiter mutabilitate comprehensa) и, наравно, уз обавезан додатак да оно *никад не стоји* (numquam stat) (Keil: 335), што веома подсећа на став из Зеноновог списка *О природи*, који нам је сачуван у старојерменском преводу с краја VI века, где се о времену, такође, говори као о *обращениш*, односно, *круговраћениш* – спис је за сада преведен само на руски (Аревшатјан: 336). Али, нама је Диомедова *Ars Grammatica* много занимљивија из једног другог разлога. Диомед је, према нашем сазнању, први који уводи дистинкцију између филозофско-физикалног и граматичког времена, означавајући их као *tempus principale*, односно као *tempora verborum*. И док Дионисије Трачанин тврди да постоје три времена (Χρόνοι τρεῖς, ἐνεστώς, παρελθούσως, μέλλον) (ТГ 13, 28–29), за Диомеда је време је једно и недељиво: in primis tempus per se nullum diremptum est omnino, cum per se in se reuoluatur et sit perpetuo unitum (*најпре, опште узевши време по себи никако није подељено, јер се по себи и у себи одвија и представља непрестану једност*). *А оно што је различито*, каже Диомед, *јесте наша радња која није увек иста* (*наиме, /ми/ или нешто чинимо, или смо учинили, или ћемо чинити*) (uerum quoniam differt poster actus | nec semper idem est (aut enim facimus aut fecimus aut facturi sumus) (Keil: 335). Иако се у хиландарском спису ова дистинкција не наводи *verbis expressis*, ипак можемо рећи да се мисли нешто слично. Наиме, констатујући да је *време протезање од стварања света и да се у оквиру њега мери свако кретање*, хиландарски писац надаље каже да *отуда постоје глаголи ...* који исказују да се нешто дешава у *времену* и да се зато *зову времена*. Тако би се став „време је протезање“ односио на *принципално време* (tempus principale), а оно што је речено о глаголима и шта они казују на *времена глагола* (tempora verborum). *Времена глагола* би, дакле, представљала глаголом исказану радњу која се одвија у појединим сегментима тока времена. И будући да време, према хиландарском спису, почиње стварањем света, отуда је и при извршеној трипартитној подели времена логично што се прво наводи прошло, па садашње и на крају будуће време: *раздѣлајетъ же се врѣме се на трое: въ прѣдѣбывшею, въ настоюще, въ боудоуще*. Код Дионисија, међутим, презент стоји на пр-

вом месту: *Постоје три времена, садашње, прошло (и) будуће*. (Χρόνοι τρεῖς, ἐνεστώς, παρελθούσως, μέλλον). Тако је и код Диомеда, а и код Максима Плануда, али не и код Варона који у *De lingua Latina* (116–27) који наводи: praeteritum, praesens, futurum.

Али, какав год био њихов редослед, сви се стари граматичари слажу у томе да постоје три времена, јер чак и Диомед, који говори о времену као о *једности*, ту *једност* представља у својој *троликој променљивости* (triformiter mutabilitate). Тек ће Хировоско релативизовати ову слику тиме што је та три времена назвао *главним* или *универзалним* временима (χρόνοι καθολικοί) (Choeroboscus II: 478), што би онда подразумевало да он зна и за нека друга времена која нису „главна“, то јест „универзална“, али он, нажалост, није даље развијао ову систематизацију.

За разлику од граматичара, међу филозофима није било ове сагласности о трипартитној подели времена. Тако у схолији 249, 3–6 (из Ватиканског кодекса) схолијаст Стефан осећа потребу да нагласи: *филозофи знају само за два /времена/, /за/ прошло и /за/ будуће. Наиме, /они/ кажу да садашње време не постоји, јер је време стално у кретању; а ако је време кретање небеског свода, а небески свод незауостављив, /онда/ не постоји садашње време*. (Οἱ φιλόσοφοι δὲ δύο ἴσασι μόνους, παρωχημένων καὶ μέλλοντα· ἐνεστώς γάρ, φασίν, οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ αἰεὶ ὁ χρόνος ἐν κινήσει ἐστίν· εἰ γὰρ ὁ χρόνος ἐστὶ κίνησις οὐρανοῦ, ἄστατος δὲ ὁ οὐρανός, οὐκ ἔστιν ἐνεστώς) (TG ad 13, 29).

Хировоско је покушао да помири ова сукобљена становишта граматичара и филозофа о садашњем времену. Он, најпре, излаже став који је у потпуној сагласности са Дионисијевим схолијастом говорећи да *садашње време не прихвата поделу, јер чини се да и није време* (Ἐκ τούτων ὁ ἐνεστώς οὐκ ἐπιδέχεται διαίρεσιν, ἐπειδὴ κινδυνεύει μὴ εἶναι χρόνος) (Choeroboscus II: 478). *Јер, неки кажу, да ако се време стално креће, оно не може да стоји. А ако не може да стане, не постоји садашње време*. (λέγουσι γὰρ τινες, ὅτι εἰ ἄρα ὁ χρόνος αἰεὶ κινεῖται, οὐκ ἄρα δύναται ἴστασθαι. Εἰ δὲ μὴ ἴσταται, οὐκ ἄρα ἔστιν ὁ ἐνεστώς χρόνος). (Choeroboscus II: 478–479) Међутим, у даљем тексту Хировоско изводи један други силогизам. Он каже: *ако неко покваси свој прст на извору ... или скваси ногу у реци ..., јасно је да их не може сквасити ни у прошлости ни у будућности, већ у садашњем времену*. (εἴαν τις βρέξῃ τὸν δάκτυλον αὐτοῦ εἰς κροῦνον αἰεὶ ρέοντα ἢ τὸν πόδα αὐτοῦ εἰς ποταμὸν αἰεὶ ρέοντα, δῆλον ὅτι οὔτε ἐν τῷ παρελθόντι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι δύναται βρέξαι αὐτὸν, ἀλλ' ἐν τῷ ἐνεστώτι χρόνῳ.) (Choeroboscus II, стр. 478–479) И Максим Плануд (XIII век) даје дефиницију која и данас валидна: *Садашње време је кад нешто радим и говорим да то радим* (ἐνεστώς ἐστίν, ὅταν καθ' ὃν χρόνον ποιῶ τότε τι καὶ λέγω ποιεῖν αὐτό) (Bachmann, Ludwig, Anecdota graeca II: 6). Надаље, да би објаснио разлику између филозофског и граматичког поимања садашњег времена, Хировоско уводи појам *ширине* времена. Док за филозофе садашње време траје веома кратко, тј, *оно постоји само док траје говорни исказ* (ἅμα τῷ λέγεσθαι ἔχει καὶ τὸ εἶναι), оно је дакле *кратко* (ἀκαριαῖος), за граматичаре садашње време може да траје и дуже – презент је, како каже, *широк* (πλατικός ἐστίν ὁ ἐνεστώς), тј. *иде у ши-*

рину (τοῦτ' ἔστιν ἐν πλάτει), као када бисмо рекли да годишњи циклус као такав представља садашње време (ὡς ὅταν εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐνεστῶς ἐναυτὸς τοιόσδε ἔστι) (Choeroboscus II: 479).

Сем овог филозофског проблема, презент није задавао других тешкоћа старим граматичарима, будући да је у грчком постојало само једно време за исказивање садашње радње.

У знатно тежем положају нашли су се граматичари када је требало да у просту слику тока времена, у којем је презент представљао краћи или дужи период између прошлости и будућности, уклопе разуђен систем глаголских облика којима се у грчком исказивала прошлост. Поимајући прошло време као једно (од три), Дионисије каже да у њему постоје *четири разлике*: τοῦτων ὁ παρεληλυθὼς ἔχει διαφορὰς τέσσαρας. Слично тврди и Хировоско, који констатује да прошло време *поседујући ширину прихвата различите поделе* (πλάτος ἔχων ἐπιδέχεται διαφορὰς διαιρέσεις). Те *разлике* или *поделе*, које ми данас називамо *прошлим временима*, Дионисије Трачанин именује придевима, паратаτικὸς, περακεῖμενος, ὑπερσυντέλικος, ἀόριστος (од којих је једино περακεῖμενος по опреклу партицип, али је употребљен придевски), док су називи *универзалних* времена дати партиципима: ἐνεστῶς је партицип перфекта пасива од ἐνίστημι „налазити се у, тј. бити присутан“, παρεληλυθὼς од παρέχομαι „проћи“, μέλλον од μέλλω. Шта је Дионисије тачно хтео да означи овим придевима (који ће потом, услед елипсе, постати именице, тј. називи за времена)? Паратаτικὸς је изведено од паратеῖνω што значи „протезати се, растегнути, продужити“, он, дакле, означава радњу ἐν паратаσί, и то у њеном *временском протезању*, у њеној *екстензији*, тј. ону коју бисмо данас назвали трајном, дуративном радњом. Хировоско о паратаτικὸς-у говори као о радњи која је *делимично прошла, а није се још завршила* (ἐν μέρει παρήλθον καὶ οὐλῶ ἐπληρώθησαν), дакле, казује управо оно што се казује не сасвим адекватним латинским преводом Дионисијевог термина паратаτικὸς као *imperfectum*. И схолијаст Стефан, слично Хировоску, каже за паратаτικὸς, тј. имперфекат, да исказује радњу чији се *један део већ део, а други се још увек дешава* (τὸ μὲν ἔχει ἤδη γεγονός, τὸ δὲ ἔτι γινόμενον), па се тако *оно што се још увек дешава спаја са садашњим временом* (καὶ ἐν τῷ ἔτι γίγεσθαι τῷ ἐνεστῶτι κοινῶνεϊ). Παρακεῖμενος је изведено од глагола παράκειμαι „лежати поред или близу некога/нечега“. Чини нам се да га је најбоље дефинисао Максим Плануд у свом *Дијалогу о граматици*, где каже: *С добрим разлогом се /ово време/ назива „лежеће поред“, јер време које је управо прошло свакако лежи уз садашње /време/ и блиско је њему* (Καλῶς ἄρα καὶ παρακεῖμενος λέγεται• ὁ γὰρ ἄρτι παρελθὼν χρόνος παράκειται πάντως τῷ ἐνεστῶτι, καὶ ἐγγύς ἐστι τούτου) (Wachmann II: 7). Ὑπερσυντέλικος, изведено од ὑπέρ и συντέλικος < συντελῶ. Ὑпέρ, као први компонент сложенице ὑπερσυντέλικος, указује нам на то да радња, која се исказује овим глаголским обликом, иде *преко* (ὑпέρ) неке друге свршене радње у прошлости. Из овога произлази да се тачка посматрања налази у садашњости, те је отуда и логично што Дионисије, при набрајању времена, полази од садашњег времена. Хировоско παραкеῖμενος (перфекат) и ὑπερσυντέλικος (плусквамперфекат) објашњава као глаголске облике који ис-

казују радњу извршену у прошлости, с тим што перфекат означава радњу која је *скорије проишла* и *скорије се завршила* (νεωστὶ παρῆλθον ... νεωστὶ ἐπληρώθη), док плусквамперфекат исказује радњу која се *десила пре много времена* (πρὸ πολλοῦ παρῆλθον). На последњем месту наводи се облик који је грчки граматиچار назвао ἀόριστος, што значи *неодређено време*, (ἀ-privativum + ὀρίζω „одредити“). Шта је то што је неодређено, а казује се овим глаголским обликом, можемо сазнати из једне ватиканске схолије уз Дионисија Трачанина – сам Дионисије ништа о томе не говори – где се каже: καὶ γὰρ εἰ εἴποις ἔτυψα, οὐχ ὀρίσω τὸν καιρὸν, πλὴν ὅτι πέπραχας, дакле, *ако би рекао „џтупса“ (= „ударих“), ја не одређујем време /кад си ударио/, осим да си /то/ учинио.* (Ad 13, 34 – Σ^v 250, 4–25). Слично, али и нешто исцрпније објашњење аориста нуди нам Хировоско: *ако се јасно не казује када се догодило оно што се догодило, то се исказује такозваним аористом, као кад кажемо ѓтупса „ударих“, нејасно је да ли је то учињено недавно или пре много времена, зато се и зове неодређено време (аорист) (ἐὰν δὲ τὰ παρελθόντα ἄδηλα ὥσι πότε παρῆλθον, ἀποτελεῖ τὸν λεγόμενον ἀόριστον, οἷον ἔτυψα ἄδηλον γὰρ εἴτε νεωστὶ εἴτε πρὸ πολλοῦ διὰ τοῦτο καὶ ἀόριστος λέγεται)* (Choeroboscus II: 480).

Да бисмо заокружили слику о временима како нам се јавља код Дионисија и у његовој традицији, треба да још кажемо нешто и о будућем времену. Као и о садашњем и о будућем времену у Дионисијевој *Грамматичкој вештини* ништа се не говори. Будуће време се само помиње као једно од три времена, а потом и у реченици у којој се утврђују „сродности“ између времена. Дионисије то чини стога што он и садашње и будуће време третира као времена без „разлика“. Ово је уочио већ схолијаст Стефан, који примећује: *Важно је да се запитамо због чега он, тј. Дионисије, не дели садашње, а ни будуће време? /Ми/ кажемо да није могао да подели садашње време, јер се чини да за то у њему нема основа, а будуће време /није могао поделити/, јер ми ништа не знамо о будућности. И, заиста, како је могућа подела онога што није стало или /онога што/ није познато? Тако је /Дионисије/, а у томе се сви слажу, могао поделити само оно што нам је од раније познато* (Ἀξιὸν δὲ ζητῆσαι, τίνας ἔνεκα τὸν ἐνεστώτα οὐ τέμνει οὔτε τὸν μέλλοντα. Λέγομεν ὅτι τὸν ἐνεστώτα τεμεῖν οὐκ ἠδύνατο, ἐπεὶ αὐτῷ τὴν ἀρχὴν ἐκινδύνευε μηδὲ εἶναι, τὸν μέλλοντα δὲ, ὅτι ἀγνωσθῆντες ἔσμεν περὶ τοῦ μέλλοντος• πῶς οὖν ἐνδέχεται τὸν μηδέπω ἐπιστάντα ἢ γνωσθέντα καταμερίζεσθαι; ὥστε ὁμολογουμένως τὸν ἤδη ἡμῖν προγνωσθέντα μόνον διελεῖν ἠδυνήθη.) (ТГ ad 13, 31 Σ^v 249, 27–32). А то је, да још једном истакнемо, само она радња која се одиграла у прошлости. Оваква Дионисијева систематизација времена, из које је изостао футур егзактни, збуњивала је, а и данас још увек доводи у недоумицу истраживаче његовог дела. Многи су у чињеници да он наводи само једно будуће време склони да виде повлачење и нестанак футура егзактног у Дионисијево време. Заиста, у антици, футур егзактни био је мање-више ограничен на атички; употребљаван је најчешће у пасиву, ређе код интранзитивних глагола, и готово увек у индикативу (Janaris: 180–181), али смо далеко од тога да можемо тврдити да је у потпуности нестало. Стога је тешко прихватити став да Дионисије Трачанин није знао за фу-

тур егзактни, а још је теже прихватити став да његова *Граматичка Вештина* рефлектује њему савремено стање грчког језика из којег је овај футур био у повлачењу из употребе (Škiljan: 351). Јер, такав став је у потпуној супротности са дефиницијом граматике којом он започиње своју *Граматичку вештину*. Да подсетимо, *граматика је* – каже Дионисије – *искусвена спознаја онога што песници и прозаисти најчешће употребљавају* (Γραμματική ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῶσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων) (ТГ 1, 1–3). Његова Граматика, дакле, није била усредсређена на актуелну стварност говорне праксе (из које је футур егзактни био у повлачењу), већ на писану традицију, дакле, на ону књижевну заоставштину чији је огроман део управо био писан на атичком . Чињеница да је сам појам граматике изведен од γράμμαта, дакле, од онога што је репрезентовано у писаној форми, а не од φωνή што би одговарало *усленом исказу* или, пак, од συνήθεια што би се односило на *колоквијални говор*, већ сама за себе довољно говори. Искључивање футура егзактног из система глаголских времена може се објаснити, по нашем мишљењу, једино из чињенице да он још увек не разликује доследно граматичко од физикалног времена, односно, да још увек оперише појмом времена на начин на који се то чинило у филозофији.

Неиздиференцираност појма времена види се и по томе кад Дионисије говори о *сродностима* (συγγένεια) међу временима. Иако је рекао да постоје три времена, садашње, прошло и будуће, а затим навео такозване *разлике* прошлога времена, он у даљем тексту каже да *међу њима постоје три сродности* (ὧν συγγένεια τρεῖς), третирајући и *времена* и *разлике* на исти начин при успостављању њихових односа сродности. Релативном заменицом ὧν обухваћена су овде како *времена*, тако и *разлике* (ТГ 13, 31–34).

Давно утврђено рађање граматике филозофије није било лак процес. Управо на то нам указују и „порођајне муке“ у којима се нашао Дионисије, а и његови настављачи, при излагању и објашњавању категорије глаголског времена. Јер, код њега се, у укупно две кратке реченице, срећемо са двома супротстављеним концепцијама времена. У првој реченици, где се говори о постојању три времена, подразумева се слика линеарног протезања времена из једне тачке, узете као садашњост, ка прошлости и ка будућности, док се из друге реченице, у којој он излаже такозване *сродности* између времена – тј. презента са имперфектом, перфекта са плусквамперфектом и аориста са футуром – таква слика не може дедуковати. Наиме, основа за одређивање сродности између (облика за времена) овде није *хронолошка*, већ *видска*. У основи ове концепције лежи Зеноново учење о временима, који је, како нас обавештава Диоген Лаертије, био родом из Китиона на Кипру. То нам је важна чињеница, јер је у Китиону још од давнина живело доста Феничана, а многи Зенонови савременици сматрали су да је и он био Феничанин. Но, био он Феничанин или не (вероватно само по мајци, јер његов отац је имао грчко име Мнасеас), Зенон је морао одлично знати феничански, јер је своју систематизацију времена извршио управо онако како се то чини у семитским језицима, у којима основни глаголски облици исказују првенствено вид, дуративни и перфективни, а тек потом, а у вези са

другим језичким конституентима, и позицију у времену. Тако је Зенон у грчком поделио времена на (а) *одређена* (ὄρισμένοι) и (б) *неодређена* (ἀόριστοι), тј. на она која јасно одређују да ли је радња трајна (παρατατικός < παρατείνω „продужити“, „про/рас/тезати (се)“) или свршена (συντελικός < συντελής „из/с/вршен“) и на она времена која у том погледу ништа не казују, те их стога он назива *неодређена*. Тек у оквирима категорија *одређених* и *неодређених* времена врши се подела, и то тако што се под поткатегијама *трајности* и *свршености* разликује позиционираност у времену, тј. *садашње* (ἐνεστώς) и *прошло* (παρωχημένος) време, а под категоријом *неодређених* времена *прошло* (ἀόριστος παρωχημένος) и *будуће* (ἀόριστος μέλλων) време. Тако је *презент* био дефинисан као *трајно садашње* (παρατατικός ἐνεστώς), а *имперфекат* као *трајно прошло* (παρατατικός παρωχημένος), док је *перфекат* био дефинисан као *свршено садашње* (συντελικός ἐνεστώς), а *плусквамперфекат* као *свршено прошло* (συντελικός παρωχημένος) (Pohlentz: 64–66).

Тако је у Зеноновој концепцији глаголских времена *вид* примарна категорија глаголских облика, а *време* је, у ствари, поткатегија вида. Како Зенонови списи нису интегрално сачувани – његово учење се реконструираше на основу фрагмената, цитата и/или коментара код других аутора – ми не можемо са сигурнишћу рећи да ли је он и термилошки одредио категорију вида. Околност да је потом у латинском и у језицима који су се развили из њега *вид* био стопљен са облицима за времена учинила је да ова категорија глагола остане непрепозната све до XIX века, када су је у западну лингвистику увели чешки класични филолози из руске граматичке теорије, а у којој се јавља још у XVII веку код Мелетија Смотричког.

Да видимо сада шта се од свега што смо рекли о времену и временима јавља код хиландарског граматичара, тј. како он третира време и времена. И он, следећи Дионисија, дели време на три дела (на три бо дѣлить се врѣме, тј. на прѣдѣбывшее, настоющее и боудоущее), али код прошлог времена он не говори више о *разликама*, већ о *подели*: и пакы дѣлить се прѣдѣбывшее въ чѣтыри, а подразумевају се четири времена. Јер, видели смо да он изричито каже да све што се дешава – дешава се у *времену*, и да се зато то што се дешава и назива *временима*.

Називи за прошла времена, која на овом месту даје, директни су калкови са грчког – имперфекат: παρατατικός – протеженое, аорист: ἀόριστος – непрѣдѣлное, плусквамперфекат: ὑπερσυντελικός – надпрѣдѣлѣмоѣ, перфекат: παρακείμενος – прѣдѣлѣжимоѣ. Да је терминологија тек у настанку види се већ по томе што за *прошло време* он нема устаљен термин, већ користи три различита назива: једном оно гласи мимошѣдѣшеѣ, други пут миноувѣшеѣ, а трећи пут прѣдѣбывшеѣ. Надаље, он се слаже са Дионисијем у томе да је садашње време недељиво (настоющее же недѣлимо ѣсть), али не и кад се ради о будућем времену. Наиме, он разликује два будућа времена, тј. дели *будуће време* (боудоущее) на *блиско будуће* (въ помалѣ бывающеѣ) и на *будуће* (боудоущее). За ово му је узор свакако морао бити Хировоско, јер назив *блиско будуће* (помале бивајушѣје) директно одговара Хировосковом μετ' ὀλίγον μέλλοντα. Треба

напоменути да је Хировоско недоследан кад говори о будућем времену. Он, с једне стране, истиче да и будуће време има *ширину* те да стога може и да прихвати поделу (ὁ δὲ μέλλων καὶ αὐτὸς ἔχων πλάτος ὀφείλει ἐπιδέξασθαι διαίρεσιν), јер *оно што ће се догодити догодиће се или после краћега или после дужијега времена* (τὰ γὰρ μέλλοντα ἢ μετ' ὀλίγον μέλλουσι γενέσθαι ἢ μετὰ πολὺ), а с друге стране каже да *оно што ће се догодити није познато, а оно што није познато не може прихватити поделу, па дакле ни будуће време не може прихватити поделу*. Међутим, одмах затим он демантује самог себе говорећи да су *Атињани то време делили на будуће и на блиско будуће*. Заокружујући представљање времена он каже да ми „налазимо шест времена, тј. садашње и будуће, и четири поделе прошлог времена, тј. имперфекат, перфекат, плусквамперфекат и аорист. Оно што Дионисије назива *разликама*, Хировоско назива *поделама*, а те поделе обухвата појмом *времена*“.

Оно што разликује хиландарски трактат од Дионисија и његове традиције јесте редослед набрајања не само три главна времена, већ и прошлих времена. Још је Јагић приметио (Јагић: 355) да се тај редослед разликује од опште уобичајеног у грчким граматичким списима (имперфекат, перфекат, плусквамперфекат, аорист). Наиме, код хиландарског граматичара иза имперфекта одмах следи аорист, а разлог за то можда се може видети из опасности самог хиландарског граматичара у којој се каже да су ова времена „непријатна за језик“. Несумњиво је овде да се „непријатност“ не односи на језик уопште, већ се тиче језика преводиоца, а што би могло да значи да су та времена још у српскословенском почела да се повлаче из употребе. Отуда је и необично што хиландарски граматичар, када наводи примере за времена, пропушта да наведе облике за перфекат и плусквамперфекат. Наиме, на месту где објашњава глагол *као радњу коју врши неко лице* он наводи три „општа“ времена: прошло, садашње и будуће, а за репрезентант прошлог времена узима имперфекат: *Петар учаше. Павле слаше. Матеј благовествоваше*. Исто поступа и када наводи пасив: *Христос распет се* – губећи у потпуности из вида комплексност прошлог времена и третирајући га као једно.

Међутим, нешто ниже у тексту, хиландарски граматичар уводи и још један термин за време које ми данас називамо имперфектом, а то је прѣдѣбывшее протеженое, дајући уз њега пример *быахъ*.⁵ У основи овог термина за имперфекат лежи стоичко учење о временима, тј. Зенонов назив *παράτατικός παρωχημένος*. Иако се у схолији Σ^v 250, 4–25 уз ТГ 13, 34 јасно види да је и Дионисијев схолијаст размишљао у сличном правцу, термин *παράτατικός παρωχημένος* не јавља се уз традицију Дионисијевог текста. Одакле је наш граматичар могао преузети овај Зенонов термин остаје тек да се утврди. Оно што за сада можемо рећи јесте да се код њега преплићу Дионисијева и Зенонова традиција, док термин *блиско-будуће време*, указује на утицај Хировоска и Плануда.

⁵ Треба рећи да се глагол „бити“, тј. „тући, ударати“, тј. *τύπτω*, јавља као парадигма и код Дионисијевог схолијасте Стефана и код Хировоска, па дакле и код Теодосија, што додатно утврђује у уверењу где треба тражити предлошке за хиландарски спис.

Литература

- Аревшатјан: *Трактат Зенона стоика „О природе“ и его древнеармянский перевод*, Вестник Матенадарана. 1956, бр. 3. Доступно на: <http://www.matenadaran.am/ftp/data/Banber3/19.S.Arevshatyan.pdf> [1. април 2016]
- Арсенијевић, Милош. 2003. *Време и времена*. Београд: Дерета.
- Вуић, Вл. 1856. *Србска граматика за гимназијалну младеж*, Београд.
- Јагић, В. 1885–1895. О восьми частяхъ слова. У *Исследования по рускому языку*. Санкт-Петербург.
- Лустина, В. 1794. *Грамматика италянская*, ВѢннѢ (Беч);
- Михайлов, П. Б., *Категория времени в христианской метафизике: Григорий Нисский и Максим Исповедник*, доступно на: <http://www.nsu.ru/classics/schole/9/9-1-mich.pdf>. [2. март 2016]
- Bachmann: *Bachmannus L.*, Anecdota graeca, I–II, Lipsiae 1828.
- Choeroboscus: Choerobosci G. *Dictata in Theodosii Canones necnon Epimerismo in Psalmos, E codicibus manuscriptis edidit Thomas Gaisford*, Tomus I–II, Oxonii MDCCCXLII.
- Jannaris, A. N. 1897. *An historical Greek Grammar*, London: Macmillan and Co.
- Keil: *Grammatici Latini ex recensione Henrici Keilii*, vol I, Lipsiae MDCCCLVII.
- Laertije Diogen. 1973. *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*. Београд: BIGZ.
- Pohlenz M. 1965. *Die Begründung der abendländischen Sprachlehre durch die Stoa. У: Kleine Schriften*, изд. Hildesheim: Heinrich Dörrie.
- Škiljan Dubravko. 1995. *Dionizije Tračanin, Gramatičko umjeće, priredio i preveo Dubravko Škiljan*, Zagreb: Latina et Graeca.

Скраћенице

ΤΓ – Τέχνη γραμματική

Σ^v – Scholia Vaticana

Miroslav Vukelić

TIME AND TENSE IN THE HILANDAR MANUSCRIPT *THE EIGHT PARTS OF SPEECH*

Summary

Already very influential in the late antiquity, Dionysius Thrax' *Art of Grammar* (1st century BC) became well-known outside the Greek linguistic space through translations into old Syrian and Armenian languages during the 5th century. Increasing interest for

Thrax' work in the Byzantine times is evident not only through countless commentaries, but also through his influence on Slavonic grammatical thought which took place in 14th century. Namely, the first two of a total of 43 Slavonic manuscripts titled *The Eight Parts of Speech* (relying mostly, but not exclusively on Thrax' "Grammar") originate from 14th and 15th century respectively and belong to the Serbian, while all the others belong to the Russian redaction. Though containing the number 'eight' in the title, the Slavonic grammatical treatise discusses only the noun, verb and article, while the part dedicated to verb examines mainly categories of voice, tense and mood. In our study, we are dealing with tense and seeking to point out the difficulty of terminology we encounter in Greek (and in Old Church Slavonic as well) in which we notice the lack of two separate terms for 'time' and 'tense' – *o chronos* covers both notions, of time and of tense as well. Having its origin in philosophy, the ancient grammatical thought demonstrates initial difficulties in defining grammatical tense distinctions. In spite of ramified tense-system of Greek, Dionysius Thrax speaks only about three tenses (present, past and future, but under the past he recognizes four *sub-species*), although it is not always quite clear if it is about 'time' or 'tense'. The fact that the *sub-species* indicate more aspectual than chronological meaning of verbal form, testifies about the influence of Zeno's theory of tenses, which is more than obvious through the parallel use of two terms for imperfect in the Hilandar treatise.

eirenokles@gmail.com

УДК 811.163.41'366.59

Милош М. Ковачевић

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

МОДАЛНА УПОТРЕБА ВРЕМЕНСКИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА

Сажетак: У раду¹ се анализира модална употреба временских глаголских облика. Истражује се на којим је критеријумима граматичка и синтаксичка србистичка литература темељила модалну транспозицију временских глаголских облика. Анализа примјењиваних критеријума показала је њихову недоследност у употреби и научну неутемељеност. Показано је да су предикатска модалност, модалност модалних лексема (модалних ријечци и модалних глагола) и модалност зависних реченица различите структурно-семантичке категорије модалности, често међусобно конгруентне, али најчешће употребне и по свом дјеловању неимплицативне. У раду се предлажу нови критеријуми за класификацију и поткласификацију како типова модалности тако и њихових структурно-семантичких модела.

Кључне ријечи: модалност, модалне ријечце, модалне реченице, временски глаголски облици, директивност, сигурност

Србистичка граматичка литература потпуно је сагласна у мишљењу да су „лични глаголски облици подељени на (а) времена и (б) н а ч и н е само према основним њиховим функцијама у реченици, односно према основним њиховим значењима“, јер се већина глаголских облика може се међусобно замењивати, и у категорији времена, и у категорији начина, тако да се „времена могу употребљавати са значењем начина и, обратно, начини – са значењем времена“ (Станојчић, Поповић 1992: 390).

У овоме раду, прије свега због просторног ограничења, бавићемо се само употребом временских глаголских облика у модалном значењу. Друкчије речено, условима транспозиције њиховог примарно временског у модално значење. Суштина временског значења глаголских облика јесте смјештање догађаја на временској оси, тј. његово одређење у односу на вријеме говорења, при чему догађај може бити или симултан, или антериоран или постериоран у односу на вријеме говорења (тренутак говора). С друге стране, модално значење гла-

---

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

голских облика подразумејева исказивање различитих говорникових ставова према чињеничном садржају исказа, какви су нпр. претпоставка, могућност, неизвејност, директивност и сл.

У србистичкој, ни научној ни граматичкој, литератури нема, међутим, општеприхваћеног става о томе који све лични глаголски облици припадају временским. Овдје ћемо – најприје због разбијања сувопарности научног дискурса или друкчије речено због поетског „зачина“ научног излагању, као и због тога што боље од немалог броја српских граматика одражава критеријалну заснованост подјеле личних глаголских облика – навести „Временску песму“ познате српске пјесникиње Милице Бакрач, у којој се временски глаголски облици српскога језика (што ћемо их у тексту пјесме курзивно истицати) стављају у поетске функционалне међуодносе:

У презенту ја ти пишем писмо,
Јер си увек садашње ми време.
Ћутиш, значи у *перфекту* ми смо,
Док *аорист* дрхти још од треме.

Имперфекат мени носи гласе:
Како беше и чекаше жена.
Свих времена кућа заљуља се,
А *плусквам* се надвио, к’о стена.

Започећу писмо са футуром!
Футур први лепе вести шаље.
Чекаћу те пред временском буром.

Футур други? Он не крочи даље.
Зар још писма љубве пише ико,
Твојом руком, драга граматико!

Систем временских глаголских облика српскога језика чине, дакле: презент, перфекат, аорист, плусквамперфекат, футур први и футур други. У србистичкој граматичкој и научној литератури подијељено је мишљење о статусу футура другог. Критеријуме које је у прилог његовом сврставању у временске глаголске облике понудила у својој монографији К. Милошевић (1970), а и чињеница да футур други у систему временских глаголских облика разматра у својој монографији *Функције и значења глаголских времена* М. Стевановић (1967: 140–165) – више су него довољан разлог да се овај лични глаголски облик сматра примарно временским. Општеприхваћено је становиште да у свим случајевима „кад глаголска времена употребљавамо у начинској или модалној служби да бисмо изrekli и психички однос говорника према вршењу радње, онда је то модална употреба глаголских времена“ (Јонке 1964: 155). Критеријуми идентификације модалне употребе глаголских времена нису, међутим, ни довољно јасни ни довољно научно егзактни. Показаћемо то упућивањем на готово општеприхваћена граматичка и научна србистичка мишљења, класификујући их према у литератури само имплицитно присутном критеријуму структурног типа синтаксичке конструкције.

На основу примјера из граматичко-синтаксичке литературе може се закључити да су примарна три структурна типа синтаксичких конструкција у којима временски глаголски облици могу добити модалну интерпретацију, а то су: а) просте реченице с личним глаголским обликом као носиоцем модалности, б) просте реченице с модалним ријечцама као нужним конституентима-носиоцима модалности, и в) зависне модалне реченице.

Литература најчешће модалну употребу временских глаголских облика у предикату простих реченица везује за презент, перфекат и футур први у императивном значењу, типа: Он *нека уђе*, а они *нека сачекају*; *Да пођемо*; *Што не седнеш?*, *Да се ниси макао!* *Нећете* више овде *пушити*. (Стевановић 1967: 27–28, 69–70, 136; Станојчић, Поповић 1992: 376, 378, 381; Танасић 2005: 386–389, 410, 442; Пипер, Клајн 2013: 402–404; и др.).

Уз то се готово по правилу констатује да се у простој реченице, или у главној клаузи сложене реченице аористом и перфектом изражава став сигурности или увјерености, као нпр.: *Помагајте*, *пропадосмо*; *Ако не помогнете, пропали смо*. (Јонке 1964: 155; Стевановић 1967: 71, 91; Станојчић, Поповић 1992: 379, 383; Танасић 2005: 410, 429; Пипер, Клајн 2013: 403; и др.).

Погдјегдје се констатује да се потврдном формом футура првог глагола *бити* „исказује, у одговарајућем контексту, и претпоставка“, као нпр. *Биће да сте се преварили*, док се одричном формом футура тог глагола „у 3. лицу јединине исказује неповерење или сумња говорног лица у погледу онога што је рекао његов саговорник или неко треће лице, нпр.: *Не знам о чему говориш*. – *Неће бити* (да не знаш); *Све смо завршили*. – *Неће бити* (да сте све завршили)“ (Пипер, Клајн 2013: 403).

Од осталих временских глаголских облика модално значење „могуће нежељене прошле радње“ констатује се за футур други, у примјерима типа: *Да не буде куда утекао с оним новцима* (Стевановић 1967: 156; Милошевић 1970: 100), док модално значење „евокације прошлог знања“ има имперфект од глагола *бити* и *звати се*, у реченицама типа: *Како се он звао?*; *Одакле ви бијасте?* (Вуковић 1976: 135–136; Стевановић 1967: 115–116; Ковачевић 2011: 208–211).

Модално значење појединих временских глаголских облика у простој реченици, најчешће футура првог, у граматичкој се литератури неријетко идентификује преко саприсуства модалних епистемичких лексема (ријечци најчешће), као нпр.: *Јамачно ће бити* и више оваквих примера; *Можда ће их чути*; *Ваљда ће се рат завршити* – или пак преко саприсуства модалних глагола у предикату основне клаузе, као нпр.: *Надамо се да ћемо их стићи*; *Не верујем да ће после тога они сматрати за корисно да пођеш са њима* (Стевановић 1967: 139–140; Станојчић, Поповић 1992: 382; Танасић 2005: 442). Притом се констатује да је у оваквим примјерима „одвећ јасан модални карактер футура“, јер у њима „модалност облика футура откривају нам уз њих употребљене модалне речце *можда* и *ваљда*. А обележје и сваке друге модалности ... могу бити дотичне модалне речце и изрази, модалност глагола управне реченице, односно било какав други језички знак, каткад и одсуство знака, једном речју језичка ситуација уопште“ (Стевановић 1967: 139). Друкчије речено, „модални карактер многим

примерима овога футура I дају модалне речце (*можда, ваљда, сигурно*), изрази или модални глаголи“ (Станојчић, Поповић 1992: 382).

Нема ниједног граматичког описа модалне употребе временских глаголских облика, а да се та употреба не везује и за *модалне зависне реченице*, најчешће условне, намјерне, допусне и зависно-упитне, као нпр.: Размишља шта да учини; Позвао их је да се с њима *опрости*; Да *кажем* истину, не би му било пријатно; Да *смо дошли* на време, видели бисмо тај филм; Ако *сам лаж чуо*, лаж вам казујем; Ако *ушtedимо* новац, ићи ћемо на летовање; Ако *поћох*, нагледах се јада, / *Ак' не поћох*, нећу видјет драге; Ми то можемо учинити ако *ћемо прегорети* неколико хиљада људи. (Стевановић 1967: 27, 71, 139–140, 146; Станојчић, Поповић 1992: 376, 382, 384; Танасић 2005: 389–390, 410; Пипер, Клајн 2013: 402–404).

Не улазећи у детаљна освјетљења, овдје смо представили само типске, готово парадигматичне случајеве начина граматичких описа модалне транспозиције временских глаголских облика. Из овог кратког приказа јасно се види да се при опису модалности временских глаголских облика, за критеријум модалности не узимају само дати временски глаголски облици, него и готово сви други типови модалних јединица. А модалност, општепознато је, може бити представљена као реална или иреална, и она се, осим модалним личним глаголским облицима, тзв. глаголским начинима (*потенцијалом I и II, императивом и оптативом*), може исказати и модалним ријечцама и изразима (*можда, ваљда, могуће, вјероватно, сигурно, заиста, по свој прилици, несумњиво, без дилеме* и сл.), модалним глаголима и глаголским изразима (*моћи, морати, смјети, хтјети, требати, бити у стању, бити кадар, није у реду, бити рад, бити вољан, бити у могућности, бити дужан, бити обавезан* и сл.), и неким зависним реченицама (*условним, намјерним, допусним* и сл.).

На основу критеријума што су како у граматицима тако и у научним синтаксичким радовима примјењивани у анализи описа модалне транспозиције временских глаголских облика, могло би се закључити да сви наведени типови модалних језичких јединица само „потпомажу“ да се временско значење глаголских облика преобрази у модално. Из таквог би тумачења логично проистицало да је лични глаголски облик доминантна модална јединица, док су све остале модалне јединице том глаголу подређене, па самим тим, у присуству личног глаголског облика, оне имају комуникативно секундарнију улогу у изражавању модалности. А да такав закључак, који се као готово нужан намеће након анализе тумачења модалне употребе временских глаголских облика у србистици, нема готово никаквог научног утемељења, самоочигледно потврђују примјери са „конгруенцијом модалности“, тј. са употребом више различитих несумњиво модалних јединица у истој реченици, као нпр.:

- а) *Можда ће требати* и следеће две-три [реченице] (Данас, 31. 12. 2014. – 2. 1. 2015, 10); *Треба ваљда* и о свом народу да водимо бригу. (Политика, 12. 5. 2015, 6); *Можда треба* почети од нечег малог, готово неважног? (Политика, 18. 1. 2015, 23); *Таман посла да нисам хтео* да играм у дербију. (Вечерње новости, 17.

12. 2014, 40); *Вероватно је требало* да будем мало агресивнији у одлучујућим поенима. (Политика, 1. 3. 2015, 32); *То можда може* да буде мотив више за већину играча. (Вечерње новости, 14. 11. 2014, 40); и сл.

б) *Ако желите* српско држављанство, морате прво да положите тест интелигенције. (Вечерње новости, 22. 1. 2015, 2); *Да могу* да вратим време, ту викендицу никад не бих направио. (Политика, 7. 12. 2014, 6); *Ако* наша роба *не може* у Хрватску, не би требало ни њихова у Србију. (Политика, 3. 12. 2014, 25); *Ако хоће* да ме врате у Хаг, мораће да дођу и да ме ухапсе. (Политика, 7. 12. 2014, 6) и сл.

в) *Можда би* Петро Порошенко данас *могао* да извуче поуку из тога. (Политика, 21. 2. 2015, 22); *Евентуално бих желео* да помогнем да се направи та Алтернатива (Политика, 8. 1. 2015, 15); *Вероватно би требало* да исцелам пре своје него књиге колеге Гаталице. (Вечерње новости, 20. 1. 2015, 15); *Можда би* чешће *требало* да идем на одмор. (Политика, 28. 2. 2015, 36) и сл.

Као што се види, у све три групе примјера остварена је лексички двоврсна, а морфосинтаксички двостука или трострука модалност. Наиме, примјери прве (а) групе репрезентују „конгруенцију“ двију модалних јединица: модалних ријечци и модалних глагола у форми глаголских времена (уп.: *Таман посла да нисам хтео; Треба ваљда; Вероватно је требало* и сл.), а примјери (б) групе: зависних условних реченица и модалних глагола у саставу предиката израженог формом глаголских времена (уп.: *Ако желите; Ако не може; Да могу* и сл.). У трећој (в) групи у форми двију лексичких модалних јединица реализују се три типа синтаксичких модалних јединица: модална ријечца, модални глагол у предикату и предикат у форми потенцијала (уп.: *Можда би могао; Евентуално бих желео; Вероватно би требало* и сл.). Могућа је чак конгруенција у сва четири типа модалних језичких јединица: облика глаголског начина, модалне ријечце, модалног глагола и модалне реченице, као нпр.: *Ако бисте можда хтјели њему платити*, он би то најбоље урадио.

Наведени примјери на најбољи начин показују да је сваки тип модалне јединице репрезентант различите врсте модалности, тако да унутар исте реченице те модалности нити се искључују нити условљавају једна другу. Друкчије речено, сваки се тип модалности може појавити или појединачно или у „конгруенцији“ с другим којим типом унутар једне (просте) реченице или пак једне клаузе у саставу сложене реченице. То даље значи да употреба неке од непредикатских модалних јединице не подразумејева нужно модални карактер лексички немодалног временског глаголског облика у предикату. Употреба непредикатске модалне јединице значи само то да цијели исказ добија модално значење, док немодалне јединице у оквиру исказа и даље остају временске, односно немодалне. Према томе, коменатрисани примјери у којима је футур први праћен модалним рјечцама или је пак у саставу допунске клаузе уз модални предикат основне (нпр.: *Можда ћемо их чути; Надамо се да ћемо их стићи*) као и примјери с везницима условних, намјерних или допусних реченица (нпр.: *Позвао их је да се с њима опрости; Да кажем истину*, не би му било пријатно; *Ако сам лаж чуо*, лаж вам казујем) никако не подразумејевају модалну вриједност футура првог, или ког другог временског глаголског обли-

ка у предикату, него искључиво модалну вриједност садржаја цијелог исказа, па самим тим и предиката као његове најнужније структурне компоненте. У супротном, морали бисмо извести потпуно *погрешан закључак* да сваки предикат изражен временским глаголским обликом употријебљен у реченици или с модалном епистемичком ријечцом, или у некој модалној реченици – обавезно има модално значење.

Наиме, између епистемичких ријечци и временског глаголског облика у структури просте реченице успостављају се различите врсте (међу)зависности, и то или а) однос констелације или неусловљености, б) однос ексклузивности или искључења и в) однос детерминације² или једноструке условљености.

Најплоднији а сљедствено и најфреквентнији у употреби јесу модели простих реченица у којима се епистемичка ријечца и временски глаголски облик налазе у односу констелације или неусловљености. Такав је случај с простим реченицама чији је предикат изражен плусквамперфектом, перфектом, имперфективним презентом и футуром првим, као нпр.: *Вјероватно/можда је тада он већ био дипломирао; Можда/вјероватно је он дипломирао; Вјероватно/можда он тражи запослење; Можда/вјероватно ће сутра дипломирати.*

Однос *ексклузивности* успоставља се између употребе епистемичких ријечци и предиката изражених *аористом* или *имперфектом*. То је зато што се аористом и имперфектом изражавају само *доживљене* радње, и то аористом доживљене радње ограниченог а имперфектом доживљене радње неограниченог трајања, па би било нелогично, будући да је говорник „очевитац“ или учесник у реализацији датих радњи уз њих наводити епистемичке ријечце као показатеље степена увјерености говорника у њихову реализацију. Зато употреба ријечци у реченицама с предикатом израженим аористом или имперфектом увијек подразумејева однос тих ријечци не према садржају предиката³ него према садржају неког непредикатског члана реченице, као нпр.: *Можда/вјероватно Марко дође* (= Дође *можда/вјероватно Марко*, а не неко други); *Можда то проповиједаше онај човјек* (= То проповиједаше *можда/вјероватно онај човјек*, а не неко други).

Ексклузивни је однос нужан у случајевима хомоформности епистемичке ријечце и временског личног глаголског облика. А до такве хомоформности долази конверзијом глаголских алолекси у модалне ријечи (в. Ковачевић 2009: 173–192). У српском језику модалне ријечце настају конверзијом облика презента, футура првог, императива и имперфекта, с тим да се творба модалних ријечи конверзијом од презентских алолекси показује најплоднијом, док је императивна, футурска и имперфекатска конверзија врло неплодна, сведена на

² Термине *интердепенденција*, *детерминација* и *констелација* употребљавамо у значењу које им даје Л. Хјелмслев (1980).

³ Истина, епистемичка ријечца се може односити и на садржај аористног предиката, када та ријечца не подразумејева изражавање степена увјерености у реализацију радње предиката, него се њом изражава степен увјерености у „квалитет“ садржаја реализоване радње, као нпр.: *Можда налагаше на те, можда си невин.* (Радослав Братић, *Смрт спасиоца*, Земун: АМД Систем; Билећа, Гацко: Просвјета, 2008, 42).

готово 'уникатне' облике. За тему нашега рада значајна је једино конверзија футурских и имперфекатских алолекси. Од футурских алолекси „једино треће лице једнине футура првог – *биће* – конверзијом постаје модална епистемичка партикула са епистемичким значењем вјероватноће“ (Ковачевић 2009: 189), као нпр.: *Биће* да је у кафани свога завичаја скупио колико треба потписа за кандидовање за посланика (Политика, 1. 6. 2005, 6); «Оманули» су, *биће*, Новосађани (Блиц, 14. 11. 2004, 6). И имперфекатске алолексе такође су сведене на само један облик једнога глагола, и то облик трећег лица једнине *беше* у функцији евокативне деиктичке партикуле (Ковачевић 2009: 149–159), као нпр.: Ни издалека нисам обожавалац дела тог књижевника. Како се оно *беше* зове? (Курир, 26. 10. 2005, 12–13: Александар Тијанић). Будући партикуле настале конверзијом од глагола дате лексеме није могуће разматрати као модално употријебљене глаголске облике, како се то неретко, посебно за модалну ријечцу *биће* чини у граматичким описима.

Употреба футура другог и перфективног презента за будућност у простој реченици могућа је само уз употребу и модалне ријечце *можда* (Ковачевић 2009: 109–148). Тако ријечца *можда* и предикат просте реченице изражен футуром другим или перфективним футурским презентом стоје у односу једноструке зависности или детерминације. Јер: кад год се футур други или перфективни футурски презент употријебе у предикату просте реченице, мора се употријебити и модална ријечца *можда*, али не и обрнуто; као нпр.: *Можда* за 10 година *будемо играли* егал са њима, и на крају их и добијемо (Блиц, 22. 8. 2016, 38); *Можда* их *добијемо* за 10 година (Блиц, 22. 8. 2016, 38). На основу наведених потврда јасно је да се футур други и перфективни презент у значењу будуће епистемички модалне радње увијек могу употријебити у синтаксички неспорно простим реченицама с модалним прилогом *можда* као нужним конституентом. Тако се модални прилог *можда* показује и нужним и довољним условом реализације простих реченица с футуром другим у предикату (Ковачевић 2009: 117), односно епистемичке футурске употребе перфективног презента у простој реченици.

Као што модалне партикуле и временски глаголски облици при истовременој реализацији ступају у различите типове логичко-синтаксичких односа, тако се и између везника модалних зависних реченица и типа временског глаголског облика у предикату такође успостављају различити типови (међу)зависности, и то: а) констелација или слободна зависност (неусловљеност), б) детерминација или једнострука зависност, и в) интердепенденција или међузависност. Тако од у литератури навођених форми реченица у којима временски лични глаголски облици наводно имају модално значење – реална условна реченица с везником *ако* (или *уколико*) може да се реализује с било којим временским глаголским обликом у предикату, као нпр.: *Ако* се тада био *родио*, морао је запамтити тај догађај; *Ако је* он мени зло *мислио*, ја њему нисам; *Ако* то *чињаху* њему, чиниће и мени; *Ако пођох*, нагледах се јада, / *Ак'не пођох*, нећу видјет драге; *Ако идеш* тим путем, иди за дана; *Ако ћеш ићи* до трафике, купи ми новине; *Ако будеш ишао* до трафике, купи ми новине. Већ сами наведени примјери показују да у

реалним условним реченицама везник *ако* и тип временског глаголског облика у предикату не стоје у односу зависности, односно да стоје у односу слободне зависности или констелације. Зато је тим чудније да се у граматичким описима модалне употребе временских глаголских облика ова форма реченице наводи селективно као критеријум модалне употребе најчешће само презента и перфекта. Још чудније је да се ни у једном опису модалне транспозиције не помиње плусквамперфект, који у овом типу реченице није ништа неуобичајенији од нпр. аориста. А највише чуђења без сумње изазива готово општеприхваћено, а нетачно, мишљење да је „имперфект глаголски облик који није склон модалном транспоновану“ (Танасић 2005: 433). Томе у прилог наводи се као чињеница да „немамо пословица у облику имперфекта ни модално обојених, јер се овим обликом осим у сложеним предикатима, дакле у композицијама имперфекта модалног глагола с његовом допуном, не означава модалност ни у другим приликама“ (Стевановић 1967: 119). Притом се потпуно заборавља могућност употребе имперфекта у реалним условним реченицама, која није ништа необичнија од употребе аориста, па и могућност употребе уз епистемичку ријечцу кад се не пита за истинитост реализације радње предиката него за „квалитет“ њеног садржаја, као нпр.: *Можда/вероватно све што говораху лагаху* на те.

Друкчији је случај с иреалним условним (али и у литератури по правилу неспомињаним допусним) реченицама. У тим реченицама зависни везник *да* и тип временског глаголског облика у предикату стоје у односу интердепенденције или двоструке импликације. Да би се исказало условно иреално значење, ако је предикат основне клаузе у потнецијалу, везник *да* захтијева да предикат зависне клаузе буде у неком претериталном глаголском облику или пак имперфективном презенту, као нпр.: *Да се био* тада *родио*, живот би му био друкчији; *Да је* тада *дошла*, све би сазнала; *Да оста* још двадесетак дана, претекао би Вучића. (Печат, 15. 8. 2014, 4); *Да он мени добро мишљаше*, и ја бих њему; *Да знам*, не бих вам крио. Према томе, тип предиката и лексички тип везника стоје у односу међузависности. Ако је један од ових двају услова неостварен, зависна клауза престаје бити ирелано условна⁴.

Кад је ријеч о модалним намјерним реченицама с презентом као предикатом, у њима везник *да* и презентски предикат стоје у односу детерминације. Наиме, употреба презента захтијева употребу везника *да*, док употреба везника *да* не захтијева нужну употребу презента (пошто умјесто презента може бити употријебљен и потенцијал), као нпр.: Отишао је *да купи* новине.

Из наведене анализе (међу)односа истовремене употребе модалних ријечци и временских глаголских облика с једне стране, и употребе модалних везничких зависних реченица (између којих смо издвојили само на оне у литератури најспомињаније) с друге стране, могу се извести бар два врло значајна закључка. И модалне партикуле као модани реченични прилози садржај цијелог

⁴ Најбоља потврда томе је замјена имперфективног презента перфективним, чиме условна реченица губи иреално условно а добија потенцијално условно значење, као нпр.: *Да дођеш*, све бих ти испричао (О свим формалним и семантичким типовима условних реченица в. Ковачевић 2011: 159–174; 176–217).

исказа, па самим тим и предиката као његове основне структурне компоненте, чине модалним, баш као што то чине и модални глаголски облици (глаголски начини). То, међутим, не значи да модалне ријечце и модалне реченице преводне временске глаголске облике у модалне, него само укидају њихову значењску „чињеничност“. Због тога се намеће нужан закључак да је у реченицама с комбинацијом модалних ријечци и временских глаголских облика у предикату носилац модалности модална ријечца, која модалну „ирадијацију“ шири на цио садржај реченице. Исти је случај и са комбинацијом везника зависних модалних реченица и временских глаголских облика у њиховом предикату: носилац модалности је сама реченица, репрезентована везником као структурном-семантичком инваријантом. Временски глаголски облик у саставу такве реченице по правилу је условљен правилима комбинаторности са датим везником, при чему је везник комбинаторни „ослонац“, комбинаторно полазиште. Једном ријечју, модалне ријечце и везници модалних реченица хиперординирани су у изражавању модалности у односу на временски глаголски облик реченице. Из тих разлога у датим случајевима и није исправно говорити о модалној употреби временских глаголских облика, него искључиво о употреби временских глаголских облика у модалним конструкцијама (чија модалност није задата немодалним глаголом у предикату).

Тако се, с обзиром на улогу носиоца модалности, јасно диференцирају два типа модалних конструкција: а) конструкције с глаголом у предикату као носиоцем (предодређивачем) модалности, и б) конструкције с носиоцем модалности који није глагол у предикату.

У савременом српском књижевном језику у конструкције с глаголом као носиоцем модалности спадају све просте реченице (саме или као дијелови независносложене реченице) и још и основне клаузе зависносложених реченица, будући да су структурно изоморфне простим реченицама (као нпр.: Упомоћ, *утопих се!* Не помогнете ли, *пропао сам!*). Граматичари и синтаксичари треба да испитају да ли се и у којим лексичко-морфолошким условима наведеним конструкцијама могу изразити само неке или свака од слједећих шест категорија: обавеза, допуштање, забрана, нужност, могућност и способност, за које „лингвисти у свијету већ неколико десетљећа воле употребљавати ознаку *модалност*“ (Trask 2005: 201). Таквих радова у србистици готово да и нема, па се као позитивни изузетак може издвојити рад М. Бабић (2017), у коме је освијетљена структура система временских глаголских облика у директивној функцији, уз издвајање свих „семантичко-прагматичких карактеристика директивности“. Показано је да у тај систем улазе четири временска глаголска облика: 1) презент, у пет форми: а) *да+презент* (нпр. *Да кренемо*), б) *перформативни презент +да-клауза* (нпр. *Заповедам да слушате*), в) *хоћу + да-клауза* (нпр. *Хоћу да растераш кокоши*), г) *има(и) + да+презент* (нпр. *Има да слушате мене*), и д) *нема+глаголска именица* (нпр. *Нема шале*); 2) перфекат, само у форми: *да+перфект* (нпр. *Да си то одмах вратио назад!*), 3) футур први, у својој аналитичкој или синтетичкој морфолошкој форми (нпр. *Ти ћеш ме, сестро, укупати!*), и 4) аорист, у својој морфолошкој форми (нпр. *Упрска ме!*), с

тим да „значење директивног аориста подразумејева императивну антонимију, јер је садржај захтјева у семантичком императивном трансформу супротан од садржаја изреченог исказа“ (уп.: *Упрска ме* > Не прскај ме) (Бабић 2017).

Уз категорију директивности за конструкције с временским глаголским обликом у предикату као носиоцем (предодређивачем) модалности најкарактеристичнија је модална категорија *сигурности* или *увјерености*⁵. Тај се тип модалности изражава трима претериталним и једним футурским глаголским обликом, и то: перфектом, аористом и имперфектом, и футуром првим. Префектом и аористом изражава се увјереност да ће се радња исказана као претеритална (прошла) сигурно реализовати у будућности (као нпр.: Помозите, *утопих се!*; Не помогнеш ли, *страдао сам!*). Управо из тих разлога аорист и перфект којима се изражава став сигурности у будућу реализацију радње представљене као прошле неријетко се у литератури називају *футурски аорист* и *футурски перфект* (Jonke 1964: 155).

Као што се аористом и перфектом временска радња из прошлости модално пројектује у будућност, тако се футуром првим будућа радња пројектује као модална у садашњост. Наиме,

„футуром првим најчешће глагола *бити* може се изразити модална садашњост, и то у потврђивачким реченицама типа: *Он ће бити у праву кад то каже*. Овакав футур увијек је замјењив презентом, уп.: *Он је у праву кад то каже*. Футур и презент, међутим, у таквој употреби нису потпуни синоними. Док се презентом изражава искључиво временско значење садашњости, дотле је код футура првог временско значење садашњости само једна од значењских компонената, будући да се с њом увијек као најмање равноправна комбинује и модална епистемичка компонента. Та компонента може бити изражена и посебном модалном јединицом, као нпр.: *Он ће вероватно/ по свој прилици бити у праву кад то каже*. Могућност одвајања епистемичке компоненте од футурског облика више је него јасан показатељ да се у свим оваквим примјерима у футуру првом комбинују двије равноправне семантичке компоненте: а) временска компонента садашњости, и б) модална епистемичка компонента. Због тога се такав футур први у савременом српском језику увијек и остварује као *модални презентски футур*“ (Ковачевић 2011: 213).

По модалној транспозицији радње у садашњост, футуру првом сличан је имперфект од глагола *бити* и *звати се*. Имперфект од тих глагола, по правилу у упитним реченицама типа: *Како се он зваше? Како му беше име?*, може се замијенити презентом (уп.: *Како се он зове? Како му је име?*). Презент и имперфект, међутим, у таквим реченицама никада нису потпуно синонимни. Презент исказује само значење садашњости, док имперфекат значење садашњости комбинује с модалним значењем ’евокације прошлог знања’. Такав „имперфекат у савременом српском језику зато је увијек носилац двију семантичких компоненти: а) временске компоненте садашњости, и б) модалне компоненте ’евокације прошлог знања’. Због тога је презентски имперфект у савременом

⁵ Чешко *jistota* (сигурност) и руско *уверенность* (увјереност, сигурност) Д. Сесар (2001: 205) преводи као *вјеродостојност*.

језику увијек *модални презентски имперфект*“ (Ковачевић 2011: 2013). За разлику од футурског аориста и футурског перфекта којима се увијек изражава став сигурности, презентским футуром и презентским имперфектом увијек се исказује став *несигурности*: футуром став вјероватноће, док се имперфектом исказује став несигурности у „запамћеност прошлог“, или друкчије речено: значење несигурне „евокације прошлог знања“.

Из проведене прегледне анализе модалних категорија директивности и сигурности може се закључити да у изражавању обје категорије учествују по четири временска глаголска облика. Категорија директивности изражава се презентом, перфектом, футуром првим и аористом, док се категорија сигурности изражава аористом, перфектом, имперфектом и футуром првим. Обје категорије могу се, дакле, изразити трима истим временским глаголским облицима: презентом, аористом и футуром првом, док је презент маркиран само категоријом директивности, а имперфект специфичном категоријом сигурности. Дати временски глаголски облици у датим конструкцијама носиоци су дате категорије модалности. Они су уједно и темељни конституенти модалних модела (о модалним моделима в. исцрпно Sesar 2001), чији број није подударан броју временских глаголских облика, јер се нпр. само у оквиру директивног презента остварује пет модела.

Анализа конструкције с носиоцем модалности који није глагол у предикату – иако се у свим србистичким и/или сербокroatистичким радовима и граматицама доводи у везу не само с модалном транспозицијом временских глаголских облика него методолошки за основ модалности узима временски глаголски облик – не потпада, нити у критеријално заснованој анализи може потпадати, под модалну употребу временских глаголских облика. Таква анализа не подразумеијева моделе модалности с временским глаголским обликом као основом, него за основу имају или структурне моделе зависносложених реченица (када је ријеч о реченичној модалности), или структурне моделе с модалном ријечцом или модалним глаголом као упоришним конституентом (када говоримо о моделима с модалним ријечцама или прилозима и моделима с модалним глаголима као доминантним компонентама).

Извори

Блиц – *Blic*, dnevne novine iz Beograda.

Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.

Данас – *Danas*, dnevne novine iz Beograda.

Курир – *Kurir*, dnevne novine iz Beograda.

Печат – *Печат*, недељне новине из Београда.

Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.

Литература

- Бабић, Миланка. 2017. Временски глаголски облици у директивној функцији, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 46/1 (Београд: МСЦ) (у штампи).
- Vuković, J. 1967. *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Jonke, Lj. 1964. Modalna upotreba glagolskih vremena. У *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Nakladni zavod Znanje, 154–155.
- Ковачевић, М. 2009. *Огледи из српске синтаксе*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ковачевић, М. 2011. *Граматичка питања српскога језика*. Београд: Јасен.
- Ковачевић, М. 2015. *О реченици и њеним члановима*. Београд: Јасен.
- Milošević, K. 1970. *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Sarajevo: ANUBiH.
- Пипер, П. и И. Клајн. 2013. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Sesar, Dubravka. 2001. Modalni modeli u hrvatskom i drugim slavenskim jezicima. *Suvremena lingvistika*, (Zagreb) 51–52, 203–218.
- Станојчић, Ж. и Љ. Поповић. 1992. *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд- Нови Сад: Завод за издавање уџбеника и наставна средства.
- Стевановић, М. 1967. *Функције и значења глаголских времена*, Београд: Научно дело.
- Танасић 2005: Срето Танасић, Синтакса глаголских облика. У Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 345–476.
- Trask, R. L. 2005. *Temeljni lingvistički pojmovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hjelmslev, L. 1980. *Prolegomena teoriji jezika*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Miloš Kovačević

THE MODAL USE OF VERB TENSE FORMS

Summary

The paper analyses the modal use of verb tense forms. The research has shown that Serbian grammar and syntax literature so far have treated the modal transposition of verb tense forms not only on scientifically inexact criteria but also on scientifically contradictory criteria. The analysis of the criteria applied in Serbian literature demonstrated their inconsistency in use and their lack of scientific foundation. It has been proven that predicate modality, the modality of modal lexemes (modal particles

and modal verbs) and the modality of subordinate clauses are different structural and semantic categories of modality, which are often mutually congruent but most often in their use modally mutually non-implicative.

The analysis has shown that, considering the role of the modality indicator, there are two clearly distinguishable types of modal constructions: a) constructions with the verb in the predicate as the modality marker, and b) constructions with the modality marker that is not the predicate verb.

In contemporary Serbian literary language, the constructions with the verb as the modality marker include all simple sentences (in isolation or as parts of a compound sentence), as well as main clauses in complex sentences, since they are isomorphic with simple sentences (e.g. Help, *I'm drowning!*, Unless you help me, *I am finished!*). The analysis included all the modals expressing directives and certainty which have the verb tense form as the modality marker. It was shown and proven that the analysis of modal constructions whose modality markers are modal particles, modal verbs and modal, in a category-based analysis, cannot be treated as the modal use of verb tense forms.

mkovacevic31@gmail.com

FORMALIZOVANJE RELATIVNIH I TRANSPONOVANIH GLAGOLSKIH VREMENA U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU¹

Sažetak: Vreme, kao jedan od bazičnih koncepata fizičkog sveta, na više načina je povezano sa jezikom kao sredstvom za komunikaciju. Naime, osim što se jezik može proučavati dijahrono, kroz prizmu vremena, sam koncept vremena kodira se unutar jezičkog sistema i može biti leksikalizovan ili gramatikalizovan. Gramatikalizacija obuhvata glagolska vremena koja odražavaju fizičko vreme deiktički (indikativna ili apsolutna vremena), relativno ili transponovano, odnosno nedeiktički, pri čemu se temporalni odnos ne odmerava direktno od trenutka govora. U radu se uz konkretan jezički materijal iz savremenog engleskog i srpskog jezika proučava relativna upotreba i transponovanje glagolskih vremena, kako u glavnim, tako i u pojedinim zavisnim klauzama. Cilj proučavanja je da se ukaže na kontekste u kojima postoje razlike između dva pomenuta jezika, imajući u vidu i činjenicu da u engleskom jeziku postoji pravilo slaganja vremena. Uz to, u radu se čini pokušaj da se relevantni primeri prikažu kroz formalizacije koje se zasnivaju na teorijskim postavkama iz dva izvora: iz starijeg teksta H. Rajhenbaha (Reichenbach 1947) o glagolskom vremenu (tri osnovne tačke kojima se glagolska vremena određuju – tačka govora, tačka događaja i referencijalna tačka) i iz jedne novije gramatike engleskog jezika (Huddleston and Pullum 2002).

Ključne reči: engleski jezik, glagolsko vreme, indikativ, relativna vremena, srpski jezik, transponovana vremena

1. Uvod

Pojam vremena, jedan od bazičnih koncepata fizičkog sveta, očekivano ima svoj odraz u jezičkom sistemu sa kojim se može povezati na više načina. Naime, fizičko vreme (engleski termin *time*) može se sagledavati kao spoljašnja dimenzija u odnosu na jezik, kroz dijahrono proučavanje razvoja jezičkog sistema u vremenu, ali i kao kodirano unutar jezičkog sistema kroz procese leksikalizacije i gramatikalizacije (up. Comrie 1985: 8–9). Ovaj rad usredsrediće se na gramatikalizaciju vremena u jeziku, ostavljajući po strani korišćenje leksičkih jedinica i fraza (poput adverba i adverbijala) za označavanje fizičkog vremena. Pri tome, razmatraće se finitni glagolski

---

¹ Ovaj rad je pripremljen u okviru naučnog projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (broj projekta 178002).

oblici, jer nefinitni poput glagolskog priloga sadašnjeg i prošlog u srpskom jeziku, mogu da naznače temporalne odnose u klauzi/rečenici (anteriornost, simultanost, posteriornost), a ne deiktičko vreme.

1.1. Gramatikalizovano vreme

Kao što je poznato, sagledavanje vremena kao fizičke kategorije može zavisiti od pogleda na svet određene civilizacije, što potom utiče i na gramatikalizaciju tog vremena u datom jeziku. Ostavićemo po strani shvatanja fizičkog vremena kakva imaju pojedini narodi, na primer američki Indijanci Hopi, koji prema opisu B.L. Vorfa (Whorf 1988) ne razlikuju uobičajenu prošlost, sadašnjost i budućnost, već vreme izražavaju kroz kategoriju subjektivno i objektivno; usredsredićemo se na tipično zapadnjačko poimanje fizičkog vremena po kojem je vreme linearni tok koji prolazi kroz prošlost i sadašnjost krećući se ka budućnosti. Odras takvog poimanja fizičkog vremena predstavlja izapadnjačka gramatikalizacija vremena, odnosno glagolsko vreme (engleski *tense*): vreme je linija koju deiktički centar (trenutak govora) deli na prethodni i naredni deo, uz moguće sekundarne podele tih bazičnih segmenta. Dakle, uz linearno vreme i deiktički centar kao orijentacionu tačku, glagolska predikacija u klauzi gramatikalizuje vreme pomoću glagolskih vremena; ta gramatikalizacija može biti indikativna (ponekad nazivana i apsolutna) ili relativna, a postoji i transpozicija glagolskog vremena. U ovom radu razmotriće se pojedine relativne i transponovane upotrebe glagolskih vremena u engleskom i srpskom jeziku.

1.2. Ciljevi rada

Osnovni cilj ovog rada jeste da se uporede pojedini slučajevi relativne upotrebe i transponovanja glagolskih vremena u engleskom i srpskom jeziku, kao i da se ukaže na sličnosti i razlike između dva pomenuta jezika, imajući u vidu da u engleskom jeziku postoji i pravilo slaganja vremena. Rad se posebno fokusira na razlike u slučaju kada engleski jezik dozvoljava da se ne primeni slaganje vremena, a zatim i u slučaju zavisnih kondicionalnih i temporalnih klauza. Ta tematika sagledava se u okviru dva srodna načina formalizacije temporalnih odnosa: starijih teorijskih postavki H. Rajhenbaha (Reichenbach 1947) o glagolskom vremenu, kao i formalizacije u okviru jedne novije gramatike engleskog jezika (Huddleston and Pullum 2002). Naime, oba pomenuta izvora svoje postavke ilustruju primerima iz engleskog jezika, a ovom prilikom će se ti primeri uporediti sa odgovarajućim primerima iz srpskog jezika.

Ukoliko nije drugačije naznačeno, primeri koji se navode u radu su autorovi, kao i prevodi engleskih primerana srpski jezik.

2. Teorijske postavke o glagolskom vremenu

Glagolsko vreme predstavlja osnovni način temporalnog lociranja proposicionog sadržaja, jer se kroz finitni glagol iz predikacije uvodi temporalna determinacija

iskaza. On se smešta u određeni temporalni segment (up. Piper i dr. 2005: 346–347). Kao što je već naznačeno, indikativna ili apsolutna temporalna determinacija podrazumeva lociranje događaja na vremenskoj osi isključivo u odnosu na deiktički centar, dok relativna upotreba glagolskog vremena znači da se kao primarni orijentacioni centar uzima neka druga temporalna tačka ili temporalni segment. Konačno, vremenska značenja mogu biti i prenesena ilitransponovana (up. Piper i dr. 2005: 754): u tom slučaju finitni oblici glagola u predikatu lociraju događaj izvan svog indikativnog značenja, u segment koji ne obuhvata njihov tipičan temporalni domen.

Drugim rečima, kako to formuliše B. Komri (Comrie 1985: 26) glagolska vremena imaju tipična značenja koja je moguće definisati nezavisno od konteksta, odnosno osnovna indikativna značenja. Pri tome, glagolska vremena mogu imati više od jednog značenja – osnovno značenje i tumačenja u određenom kontekstu, što bi podrazumevalo relativna i transponovana značenja. Naravno, treba imati u vidu da i u okviru osnovnog značenja (na primer, prezenta) često postoje dodatne komponente bez izlaženja iz osnovne indikativne upotrebe (na primer, aktuelni prezent, prošireni prezent, svevremenski prezent, kvalifikativni prezent u srpskom, up. Piper i dr. 2005: 749–750).

Nakon ovog sažetog prikaza osnovnih teorijskih postavki, rad se usredsređuje na način izražavanja temporalnih značenja kroz simbole i matematičke znakove; prikazuju se dva takva načina – jedan stariji (Reichenbach 1947) i jedan relativno noviji (Huddleston and Pullum 2002), uz poseban fokus na relativnu i transponovanu upotrebu vremena. Polazeći od postavki ta dva pristupa, u radu se čini pokušaj da se te postavke po potrebi dopune da bi se formalno izrazile uočene razlike između engleskog i srpskog jezika.

2.1. Hans Rajhenbah (1947)

H. Rajhenbah je u svojoj knjizi o formalnoj logici (Reichenbach 1947) postavio i osnove za kompleksnije definisanje i tumačenje glagolskih vremena (up. Novakov 2004, Novakov 2010). Kao što je poznato, Rajhenbah je glagolska vremena odredio kao kombinacije tri temporalne tačke na vremenskoj osi; te tačke su tačka govora (S, engl. *speech*), tačka događaja (E, engl. *event*) i referencijalna tačka (R, engl. *reference*). Između te tri tačke mogu postojati odnosi simultanosti (koja se označava zarezom), posteriornosti ili anteriornosti (što se označava crticom).

Iz samih naziva jasno je šta označavaju tačke S i E; treća tačka R predstavlja tačku iz temporalnog konteksta koja stoji u određenom odnosu prema drugim tačkama i omogućava definisanje relativnih vremena. Međutim, ona se u formulu upisuje čak i kod indikativnih vremena i tada je simultana sa tačkom S, kao što se vidi iz primera (1). Naime, kako to formuliše Binik (Binnick 1991: 112), relativno vreme podrazumeva specifičan odnos S i R, dok je kod apsolutnog vremena R pozicionirano sa S.

Prema tome, Rajhenbah glagolska vremena nije odredio kao proste, osnovne pojmove (engl. *primitives*), već kao kombinacije tri pomenute tačke (up. Binnick 1991: 111). Ilustrujući te postavke primerima iz engleskog jezika, Rajhenbah sva

glagolska vremena predstavlja pomoću formula i na vremenskoj osi. Na primer, engleski prosti prezent (engl. *present simple*) predstavljen je ovako:

$$1) \quad \frac{I \text{ see John (Reichenbach 1947: 290)}}{E, R, S} \quad E, R, S$$

Dakle, formula E, R, S označava da su sve tri tačke simultane, a vremenska osa pokazuje da su locirane u trenutku govora. U ovom tekstu Rajhenbah ne razlikuje kategoriju aspekta (glagolskog vida), ali uvodi termin ekstenzija (engl. *extension*) za engleska trajna ili progresivna vremena; tako se za engleska ekstenzivna vremena u formulu unosi proširenje kod tačke E:

$$2) \quad I \text{ was seeing John (Reichenbach 1947: 290)} \\ E, R - S \text{ (sa ekstenzijom iznad E)}$$

Mada ovaj pristup pruža elemente za potpunije tumačenje glagolskih vremena, on sadrži i neke nedostatke, pa je kasnije modifikovan. Tako, osim što u opis ne uključuje aspekt, još jedan problem se ogleda u tome što se ovaj pristup formule glagolskih vremena uglavnom povezuje sa njihovom tipičnom upotrebom u engleskom jeziku, ali ponekad i sa sekundarnom, kao u slučaju engleskog prostog prezenta. Naime, primarno, najfrekventnije indikativno značenje tog oblika je habitualnost, iterativnost u proširenom sadašnjem segmentu (slično kao prošireni present u srpskom), a ne aktuelni ili pravi present kako to dijagram i formula (1) impliciraju – da se radnja izvršava simultano sa trenutkom govora; tek nakon te najfrekventnije upotrebe, engleski prosti prezent sreće se u značenju pravog prezenta. Dakle, prikaz u primeru (1) više odgovara engleskom progresivnom prezentu.

Uz to, formule sa simbolima koje navodi Rajhenbah ne sadrže simbol za označavanje relativnih i transponovanih upotreba. Međutim, Rajhenbah piše i o vremenima u složenoj rečenici, pri čemu se svaki predikat predstavlja formulom za vreme koje sadrži, bez povezivanja sa drugim predikacijama u tom kontekstu. U vezi sa glagolskim vremenima u složenoj rečenici, Rajhenbah navodi pravilo o permanenosti referencijalne tačke R (engl. *the permanence of the reference point*) koje zatim modifikuje u pravilo o pozicionoj upotrebi R. Naime, on prvo piše da u engleskim složenim rečenicama tačke R treba da budu u istom stupcu kada se ispišu formule za predikate; navodno, samo u tom slučaju engleska rečenica je gramatična. Neki od tipičnih primera koje on navodi su sledeći:

$$3) \quad I \text{ had mailed the letter when John came and told me the news. (Reichenbach 1947: 293)}$$

- 1. klauza: E – R – S
- 2. klauza: E, R – S
- 3. klauza: E, R – S

$$4) \quad * I \text{ had mailed the letter when John has come. (Reichenbach 1947: 293)}$$

- 1. klauza: E – R – S
- 2. klauza: S, R – E

Dakle, rečenica u primeru (3) ima tri predikacije i sve su prikazane pomoću formula koje odgovaraju datim engleskim vremenima; tačke S u svim klauzama su uvek u istom stupcu, jer je trenutak govora zajednički za sve situacije u jednom kontekstu. Kada se upišu u tačke E i R prema mestu koje zauzimaju u odnosu na tačku S, vidimo dasu tačke R u istom stupcu, te je rečenica gramatična. Ukoliko primenimo istu proceduru za primer (4), primena Rajhenbahovog pravila pokazuje da ta rečenica ne bi trebalo da bude gramatična (tačke R nisu u istom stupcu) i to predviđanje je ispravno, što potvrđuje i analiza rečenice. Međutim, predviđanje o gramatičnosti ne funkcioniše u primeru (5), a primer (6) ilustruje pravilo slaganja vremena u engleskom jeziku:

5) He **was** healthier when I **saw** him than he **is** now. (Reichenbach 1947: 295)

- 1. klauza: E, R - S
- 2. klauza: E, R - S
- 3. klauza: S, R, E

6) a) She **did not tell** him that she **would move out**.

b) *She **did not tell** him that she **will move out**.

- a') E, R - S   b') E, R - S
- E, R - S   S, R - E

Naime, prema pravilu o permanentnosti R, primer (5) ne bi trebalo da bude gramatičan, ali jeste, iako tačke R nisu u istom stupcu. Primer (6b) pokazuje da je bez primene pravila u slaganju vremena engleska rečenica negramatična, a da je uz tu primenu gramatična (6a) – što Rajhenbahovo pravilo ispravno predviđa. Poslednji primer iz ove grupe (7), ukazuje na još jednu vrstu problema sa ovim pristupom:

7) I'll **take** your photograph when you **arrive**. (Reichenbach 1947: 296)

- 1. klauza: S, R - E
- 2. klauza: S, R, E

Naime, rečenica (7) jeste gramatična i Rajhenbahovo pravilo to i predviđa, ali problem predstavlja formula za drugi finitni oblik (*arrive*): taj oblik je engleski prosti prezent, pa je i prikazan formulom za taj oblik. Međutim, on je ovde upotrebljen relativno i označava segment budućeg vremena, što ovaj formalni prikaz ne pokazuje. Uzimajući u obzir te razloge, Rajhenbah modifikuje svoje pravilo preimenujući ga u pozicionu upotrebu R (engl. *the positional use of the reference point*, Reichenbach 1947: 295), što znači da se glagolski oblik, uključujući i tačku R, reinterpreтира u odnosu na kontekst, čime se implicitno otvara prostor za definiciju relativnih i transponovanih upotreba vremena.

Ukoliko ovakvu analizu primenimo na srpski jezik, dobijamo drugačije rezultate (Novakov 2010: 276):

8) a) **Zapazili su da se** na ulici **okupljaju** ljudi.

b) *They **noticed** that people **are gathering** in the street.

c) They **noticed** that people **were gathering** in the street.

- a'/b') E, R - S   c') E, R - S
- S, R, E   E, R - S

9) a) Sutra **polazimo** ranije nego što **smo** prvobitno **planirali**.

b) Tomorrow we **start** earlier than we first **planned**.

S, R, E

E, R-S

10) a) Čim **stigne** proleće, učenici **će krenuti** na izlete.

b) As soon as spring **arrives**, students **will go** to excursions.

S, R, E

S, R – E

Uporedimo li prvo rečenice iz primera (8), očito je da je zavisna nominalna objekatska rečenica u engleskom jeziku – koja sledi iza glagola percepcije u prošlom vremenu, čime se inicira slaganje vremena – gramatična samo uz prošlo vreme (8c), što je u skladu sa Rajhenbahovom analizom. Isto tako je očito da srpska rečenica (8a) ne zahteva da tačke R budu u istom stupcu, zbog relativne upotrebe prezenta. Za razliku od primera (8) koji ukazuju na razmimoilaženja između dva jezika, primeri (9) i (10) pokazuju da postoje i sličnosti. Naime, u kontekstu koji ne zahteva slaganje vremena u engleskom jeziku, u adverbijalnim klauzama, u oba jezika primer (9) je gramatičan mada nije ispoštovana prva verzija pravila o permanentnosti R. U glavnoj klauzi prezent se transponuje u segment budućnosti, a zavisna sadrži indikativno prošlo vreme. Konačno, primer (10) ilustruje gramatičnu strukturu u kojoj su i tačke R u istom stupcu, a u oba jezika u adverbijalnoj klauzi relativni prezent implicira budućnost.

2.2. R. Hadlston i Dž.K. Pulam (Huddleston and Pullum 2002)

U ovoj novijoj gramatici engleskog jezika polazi se od osnovnih postavki H. Rajhenbaha, ali se one razrađuju i dopunjuju, da bi se došlo do kompleksnije i sveobuhvatnije formalizacije glagolskih vremena (Huddleston and Pullum 2002: 125–142). Ovom prilikom taj pristup prikazaćemo u osnovnim crtama.

Prvo, umesto tri, ovi autori koriste četiri temporalne tačke:

Tr – referencijalno vreme

To – orijentaciono vreme

Tsit – vreme situacije

Td – deiktičko vreme

Ovim tačkama se pridaju specifična značenja: Tr označava vreme na koje se upućuje u datoj situaciji (nije jednaka Rajhenbahovoj tački R), To vreme koje u datom kontekstu služi za orijentaciju, Tsit vreme kada se neki događaj desio, a Td trenutak govora. Uz to, ova gramatika koristi i sledeće matematičke simbole za označavanje temporalnih odnosa:

= simultanost

< anteriornost

> posteriornost

/ identičnost.

Tako je, na primer formula za prošlo vreme $T_{sit} < T_d / T_o$ jer je situacija locirana pre deiktičkog centra, a orijentaciono vreme je identično tom deiktičkom centru. Ova složenija struktura vremenskih tačaka autorima omogućava da izraze određene suptilnije razlike. Na primer, mada bi se očekivalo, T_r nije uvek jednako T_{sit} , a T_d nije uvek jednako T_o , na primer:

11) a) I already **knew** how to do it.

b) If she beats him, he'll claim she **cheated**. (Huddleston and Pullum 2002: 126)

Naime, autori konstatuju da oblik *knew* u primeru (11a) upućuje na određeno vreme dato u kontekstu (T_r), ali subjektivno znanje podrazumeva širi vremenski opseg (T_{sit}), pa T_r čini samo jedan deo T_{sit} , ono je obuhvaćeno T_{sit} . Isto tako, T_o ne mora biti jednako T_d , kao u (11b). Naime, *cheated* ne označava deiktičku prošlost, a T_d nije jednako T_o : u ovom kondicionalu vreme realizacije za *cheated* nije neposredno anteriorno u odnosu na trenutak govora, već u odnosu na T_o (*beats*). Dakle, T_o u stvari ima funkciju Rajhenbahove tačke R.

Kao što je i očekivano, T_d je trenutak govora, koji obično implicira vreme enkodiranja poruke (12a); međutim, to može biti i vreme dekodiranja (12b):

12) a) **I am writing** this letter while the children are at school.

b) You **are** now **leaving** West Berlin. (Tabla sa informacijom)

(Huddleston and Pullum 2002: 126)

Dalje, autori napominju da deiktičko tumačenje glagolskog vremena znači da je T_o jednako T_d ($T_o = T_d$), što je dakle indikativna ili apsolutna upotreba, a osim nje postoji i nedeiktička ili relativna upotreba. Tako se, na primer, pravi prezent prikazuje formulom $T_r / T_{sit} = T_o / T_d$, što znači da tačka T_r ne zauzima poseban položaj u odnosu na situaciono vreme, kao i da nije potrebno orijentaciono vreme različito od deiktičkog vremena. Autori konstatuju da je glavna funkcija glagolskog vremena da izrazi odnos između T_r i T_o (Huddleston and Pullum 2002: 127), mada bi se moglo reći i da se radi o odnosu T_o / T_d i T_{sit} .

Ova gramatika engleskog jezika pominje i proširenja (*extension*) u upotrebi vremena (Huddleston and Pullum 2002: 130), pod čim se podrazumeva relativna upotreba i transpozicija. Tako, na primer, prezent može biti konceptualizovan za prošle događaje:

13) At that moment in **comes** a message... (Leech 2004: 11)

T_{sit} prošlost, nedeiktički prezent

T_o prošlost (*at that moment*)

$T_r / T_{sit} = T_o < T_d$

Isto tako, prezent može biti konceptualizovan za segment budućnosti u zavisnim adverbijalnim klauzama; u toj upotrebi postoji paralela sa srpskim jezikom (u primeru 14 perfektivni glagol *vratiti se*):

14) a) I'll finish it before you **return**. (Huddleston and Pullum 2002: 130).

b) Završiću to pre nego što **se vratiš**.

$T_r / T_{sit} > T_d > T_o$

Pomenimo još da se u ovoj gramatici engleski perfekatski oblici tretiraju kao sekundarna prošla vremena, ne kao glagolski vid. Na primer, engleski *past perfekt* i *prezent perfekt* predstavljaju se na sledeći način (Huddleston and Pullum 2002: 139–141):

- 15) a) *past perfekt* $Tr_2 < To_2/Tr_1 < To_1/Td$
       b) *prezent perfekt* $Tr_2 < To_2/Tr_1 = To_1/Td$

Formule pokazuju da je za *perfekat* (*prezent* ili *past*) osim situacije označene samim perfektom potrebna i druga situacijaili temporalni segment čije su tačke Tr_1 i To_1 u temporalnom odnosu sa tačkama samog perfekta T_2 .

Kao što je i uobičajeno, autori obrađuju i slaganje vremena u engleskom jeziku konstatujući da, u slučaju da kontekst ne zahteva primenu ovog pravila, To (uvodni glagol) nije u prošlom vremenu; u slučaju da je uvodni glagol u prošlom vremenu pravilo se primenjuje i tada dolazi do pomeranja: To (uvodni glagol) jeste prošlo vreme i $Tr = To$ (Huddleston and Pullum 2002: 154). U srpskom jeziku tog ograničenja nema, već postoji relativna upotreba datog vremena. Na primer:

- 16) a) John admitted that he **hated** spiders.
       b) Džon je priznao da **mrzi** paukove.

Dakle, u engleskom primeru (16a) Tr za *hated* je pomeren i ono je simultano sa To (*admitted*).

Na kraju, autori konstatuju da slaganje u engleskom jeziku može biti opcionalno (Huddleston and Pullum 2002: 155–156), odnosno da postoji mogućnost i da se ono ne primeni, što izjedanačava strukturu sa situacijom u srpskom jeziku. Na primer:

- 17) John admitted that he **hates** spiders. (Leech 2004: 108)

Jedan od razloga da se glagol u zavisnoj objekatskoj klauzi ne pomeri jeste implikacija da je izvorni iskaz još validan. Prema tome, To za oblik *hates* ostaje Td , odnosno vreme kada je iskaz u zavisnoj klauzi prvobitno izgovoren.

3. Diskusija

U prethodnom odeljku prikazana su dva pristupa kategoriji glagolskog vremena, posebno načini za formalizaciju finitnih glagolskih oblika i njihovih upotreba. Dok prvi pristup H. Rajhenbaha postavlja osnovne okvire za određivanje glagolskih vremena u engleskom jeziku (uz pretpostavku da su postavke opšteg karaktera i da se mogu primeniti i na druge jezike), gramatika engleskog jezika pruža kompleksniju aparaturu za opis glagolskih vremena. U ovom odeljku pozabavićemo se primenom prikazanih formalizacija, kao i njihovom doradom ili dodatnom specifikacijom, kako bi se na taj način označile sličnosti i razlike između dva proučavana jezika.

3.1. Pravilo o slaganju vremena

Ukoliko se pravilo engleske gramatike o slaganju vremena sagleda u svetlu pomenutih postavki o glagolskom vremenu, ono se može prikazati kao specifičan slučaj relativne upotrebe vremena. Naime, u odgovarajućem kontekstu indirektnog govora, u zavisnim nominalnim objekatskim klauzama finitni glagolski oblik se odmerava u odnosu na Rajhenbahovu referencijalnu tačku R ili To po terminologiji koju primenjuju Hadlston i Pulam. Pritom, svakako treba imati u vidu činjenicu da postoje situacije u engleskom jeziku u kojima se to pravilo ne mora primeniti, pa se relevantni finitni oblik odmerava u odnosu na deiktički centar. Međutim, čini se da taj slučaj zahteva dodatne komponente u formalizaciji, jer nije u potpunosti isti kao relativna upotreba vremena u istom kontekstu u srpskom. Možda bi zato trebalo dodatno specificovati simbole prilikom analize ovakvih rečenica, pa bi se mogao uvesti simbol Trel (engl. *relative*) za označavanje ovih struktura. Na primer:

- 18) a) Jill said she **had** too many commitments.
- b) Jill said she **has** too many commitments. (Huddleston and Pullum 2002: 155)
- c) Džil je rekla da **ima** previše obaveza.

Prva dva primera (18a,b) ilustruju dve opcije u engleskom jeziku: primenu pravila (18a) i izostanak primene (18b). Kad se uporede (18b) i srpski prevod (18c), stiće se utisak da engleski primer, kao markirani slučaj, podrazumeva jednu dodatnu implikaciju o validnosti izvornog iskaza u trenutku govora, dok srpski primer samo održava relativnu upotrebu – prezent koji se odmerava od orijentacione tačke To (*je rekla*) bez naznake stava govornika o validnosti (što je slučaj i sa engleskim primerom 18a). Iz tih razloga bi trebalo tu razliku naznačiti i formalno, na primer koristeći simbole Trel prema Tseq – ovaj drugi za naznaku dodatne implikacije (engl. *seq – sequence of tenses*).

3.2. Relativna upotreba glagolskih vremena

Kada se radi o relativnoj upotrebi izvan konteksta za slaganje vremena, engleski i srpski jezik polaze od istih teorijskih osnova i definisanja relativne upotrebe glagolskih vremena, ali – kao što je već napomenuto – postoje izvesne razlike u primeni tih osnova. Naime, na osnovu primera i komentara iz engleskih i srpskih gramatika, može se konstatovati da sličnosti, ali i razlike postoje kada se radi o segmentu budućnosti. Uporedimo li adverbijalne klauze (temporalne, realne kondicionalne), koje događaj smeštaju u budućnost, zapazićemo da se u engleskom jeziku, u tom kontekstu, koristi relativni prezent (prosti ili trajni, futur je negramatičan). Dakle, u ovom jeziku relativni prezent koji upućuje na budućnost u stvari predstavlja tipičan izbor, nemarkirani slučaj. U srpskom jeziku se u tom kontekstu uz relativni prezent koristi i futur II. Na primer:

- 19) When they **arrive**/***will arrive**, we'll go for to the cinema.
- b) Kada oni **stignu**/**budu stigli**, ići ćemo u bioskop.

- 20) a) If you **see**/***will see** her, let me know.
 b) Ako **je vidiš/budeš video**, javi mi.

Primeri pokazuju da i u temporalnoj (19) i realnoj kondicionalnoj zavisnoj klauzi (20) engleski jezik implicira upotrebu relativnog prezenta, pri čemu je To budući trenutak iz glavne klauze. Imajući u vidu značaj relativnog vremena za gramatičnost u ovom kontekstu, njegovu obaveznost, možda bi se u ovom slučaju ta činjenica mogla naznačiti simbolom Trel/obl (engl. *relative obligatory*). Uz to, treba napomenuti da se u srpskoj klauzi u primeru (20b, ali ne i 19b) može upotrebiti i futur I (*Ako ćeš je videti...*), ali u specifičnom značenju „ako si već u prilici da vidiš”. Isto tako, u engleskom jeziku u temporalnoj klauzi (19a) moguća je i manje frekventna upotreba *present perfect* (*When they have arrived*, up. Cochrane and Kalogjera 1987); ta upotreba (kao i srpski futurII) zahteva detaljniju empirijsku analizu i eventualno specifičnu formalizaciju.

3.3. Transpozicija glagolskih vremena

Konačno, kada se radi o vremenskoj transpoziciji indikativnih oblika (dakle, ne o subjunktivu ili nerealnim kondicionalima, jer to zahteva posebno proučavanje), engleski i srpski pokazuju iste tendencije, pre svega u transponovanju prezenta. Kao što tipično beleže gramatike ova dva jezika, prezent se može transponovati u prošlost i budućnost, što bi se takođe moglo označiti simbolima Tsit/trans/past ili Tsit/trans/fut (engl. *transposed for past/future*). Prošlost ilustruje primer (21):

- 21) a) There was I playing so well even I couldn't believe it and along **comes** this kid... (Huddleston and Pullum 2002: 130)
 b) Igrao sam tako dobro da nisam mogao poverovati u to a onda **dolazi** taj mali ...

4. Zaključak

Nakon sažetih komentara o nekim slučajevima relativne i transponovane upotrebe glagolskih vremena u engleskom i srpskom jeziku, kao i predloga za njihovu formalnususpecifikaciju, u zaključku se rezimira ono što je rečeno uz ilustrativne primere sa formalizacijama u relevantnim složenim rečenicama.

Kada se radi o slaganju vremena, ono je sagledano kao specifičan oblik relativne upotrebe vremena, a zatim je ukazano na činjenicu da u engleskom jeziku postoje izuzeci u primeni tog pravila, pa i na suptilnu razliku koja u tom slučaju postoji u odnosu na srpski jezik. S tim u vezi, predloženo je da se slaganje vremena u analizi obeleži i formalno. Na primer:

- 22) a) She said she **was leaving** at the weekend.
 b) She said she's **leaving** at the weekend. (Huddleston and Pullum 2002: 156)
 c) Rekla je da **odlazi** za vikend.

Moguća formalizacija koja bi označila gorepomenutu razliku implikaciji je sledeća:

- 22') a) uvodna klauza: Tsit < Td/To
 zavisna nominalna klauza Tsit/seq < To/Td
 b) uvodna klauza: Tsit < Td/To
 zavisna nominalna klauza Tsit/seq = To/Td
 c) uvodna klauza: Tsit < Td/To
 zavisna nominalna klauza Tsit/rel < To/Td

U vezi sa relativnom upotrebom vremena van konteksta slaganja vremena, rad se koncentrisao na zavisne adverbijalne (temporalne i kondicionalne) klauze i ukazao na činjenicu da engleski u tom slučaju tipično koristi relativni prezent (uz mogućnost *prezent perfekta* u temporalnoj klauzi), dok je u srpskom uz relativni prezent moguć i futur II. Na primer:

- 23) a) As soon as he **arrives**, I will let you know.
 b) Čim **stigne**, ja ću ti javiti. (Cochrane and Kalogjera 1987: 252)

Da bi se ukazalo na tu razliku, može se iskoristisledeći način formalizacije:

- 23') a) temporalna klauza Tsit/rel/obl < To > Td
 glavna klauza Tsit > Td/To
 b) temporalna klauza Tsit/rel < To > Td
 glavna klauza Tsit > Td/To

(Uz napomenu da u temporalnoj klauzi u (23' a) postoji i mogućnost za *prezent perfekt*, što se može dodatno kodirati.)

Kada se radi o transponovanju prezenta u segment budućnosti, i u engleskom i u srpskom jeziku (primer 21) može se primeniti sledeća formalizacija:

- prva klauza (*was playing/igrao*) Tsit < Td/To
 druga klauza (*could't believe/nisam mogao poverovati*) Tsit < Td/To
 treća klauza (*comes/dolazi*) Tsit/trans/past < To/Td

Na samom kraju, treba konstatovati da ovaj rad komentariše samo jedan mali segment relativne i transponovane upotrebe glagolskih vremena u engleskom i srpskom jeziku, na osnovu opisa i primera iz gramatika i relevantne literature o ta dva jezika. Ideje iznesene u ovom radu svakako bi trebalo razmotriti na širem korpusu, empirijski, što prevazilazi obim ovog rada.

Literatura

- Binnick, R. I. 1991. *Time and the Verb*. New York/Oxford: Oxford University Press.
 Cochrane, N. and D. Kalogjera. 1987. The Future Tense in Serbo-Croatian and English. U: *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika*, vol. III, Filipović, R. (ur.), 242–260. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

- Comrie, B. 1985. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huddleston, R. and G. K. Pullum 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leech, G. 2004. *Meaning and the English Verb*. London: Longman.
- Novakov, P. 2004. Rajhenbahova teorija glagolskog vremena u engleskom i srpskom jeziku. *Lingvističke analize*, Podgorica: Institut za strane jezike, 215–225.
- Novakov, P. 2010. Referencijalna tačka u engleskim i srpskim glagolskim vremenima. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XXXV-2*, 271–278.
- Piper, P. i dr. 2005. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Reichenbach, H. 1947. *Elements of Symbolic Logic*. New York: The Free Press.
- Whorf, B. L. 1988. *Language, Thought and Reality*. Cambridge, Mass.: MIT.

Predrag Novakov

FORMALIZING RELATIVE AND TRANSPOSED TENSES IN ENGLISH AND SERBIAN

Summary

Time, as one of the basic concepts of physical world, can be related to language as a means of communication in several ways. Namely, in addition to the diachronic study of language, through the prism of time, the concept of time is encoded within the language system and can be lexicalized or grammaticalized. Grammaticalization includes tenses which reflect physical time deictically (indicative or absolute tenses), relatively or through transposition, that is nondeictically; in the latter case, temporal relations are not measured directly from the point of speech. With concrete language material from contemporary English and Serbian, the paper investigates specific relative and transposed uses of tenses both in the main and some subordinate clauses. The goal of the research is to point out the contexts in which there are differences between the two languages, specially having in mind the English rule of the sequence of tenses. The paper particularly focuses on the implicational differences when the English grammar allows nonapplication of the sequence of tenses and on the subordinate temporal and conditional clauses. Finally, the paper makes an attempt to present the relevant English and Serbian examples within the formalizations based on the two sources: H. Reichenbach's approach to tenses (Reichenbach 1947) and a relatively recent grammar of English (Huddleston and Pullum 2002).

predragnovakov@sbb.rs

ЈЕДАН ОСВРТ НА ГЛАГОЛСКО ВРЕМЕ И ВИД У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: Полазећи од савремених интерпретација глаголског времена и глаголског вида у енглеском и српском језику, циљ овог рада је дефинисање темпоралних и аспектуалних релација између енглеског прошлог перфекта и његових српских глаголских преводних еквивалената. С обзиром на чињеницу да финитни глаголски облици у енглеском језику представљају комбинацију темпоралних и видских дистинкција, приликом анализе најпре су узете у обзир ове карактеристике на примерима енглеског прошлог перфекта ексцерпираних из савременог британског романа, а затим је учињен покушај да се контрастивном методом не само именују и статистички обраде његови значењски српски еквиваленти већ и да се утврди како су поменута темпоралност и аспектуалност манифестовани у њима.

Кључне речи: глаголско време, глаголски вид, енглески прошли перфекат, српски преводни еквиваленти, контрастивна лингвистика

Увод

Глаголска времена као деиктичке категорије које лоцирају глаголске ситуације у времену, односно представљају граматикализацију концепта времена значајан су изазов за анализу, нарочито приликом утврђивања граматичке и лексичке (не)компатибилности финитних глаголских облика у два различита језика. Циљ овог рада је карактеризација енглеског прошлог перфекта и његових српских глаголских еквивалената у погледу својстава темпоралности и аспектуалности. Дакле, контрастивном методом, а затим и методом анализе и синтезе утврђујемо формалне сличности и разлике између глаголских времена која успостављају однос еквиваленције на значењском плану.

Као језички узорак за истраживање послужили су облици прошлог перфекта ексцерпирани из првих пет поглавља савременог британског романа аутора Алана Холингхерста (*The Line of Beauty*) и њихови преводи на српски језик (*Hum lepote*, превод Горан Капетановић). Енглески део корпуса састоји се од 294 реченична примера са прошлим перфектом у непрогресивној форми у активним и пасивним конструкцијама. Српски преводни еквиваленти прошлог перфекта нису искључи-

во финитни глаголски облици, већ се неки од њих испољавају и као придеви, именице или као аналитички предикати, дакле као изрази који нису подложни анализи приписивања одређеним типовима глаголског вида и/или времена те су ове преводне форме у оквиру студије укључене само у основну статистику.

Старије традиционалне граматике убрајају перфекатске облике у категорију глаголског времена, док се у оквиру новијих проучавања они сврставају у глаголски вид. Осим тога, српски језик, као словенски језик, другачије изражава глаголски вид. Због тога би упоредно изучавање енглеских перфекатских облика и њихових преводних еквивалената у српском језику помогло да се утврде системске сличности и разлике између њих, а и да се одреде евентуалне разлике у њиховој употреби.

2. Глаголско време и глаголски вид

Да бисмо приступили било којем контрастивном проучавању енглеског и српског језика (или било која два језика), неопходно је јасно дефинисати основу за поређење компонената двају система. Пошто је циљ рада утврђивање темпоралних и видских карактеристика, најпре треба дефинисати појмове глаголског времена и вида на начин на који су схваћени у овој студији.

2.1. Глаголско време

Кверк и Гринбаум (Quirk and Greenbaum 1972: 40) време посматрају као универзални, нелингвистички концепт са поделом на прошлост, садашњост и будућност док под глаголским временом подразумевају кореспонденцију између облика глагола и нашег концепта времена. Хадлстон и Пулум (Huddleston and Pullum 2002: 116) под основним значењем глаголског времена подразумевају лоцирање ситуације или дела ситуације у неку временску тачку или временски период. Глаголско време Комри дефинише као лоцирање ситуације на временској линији у односу на тренутак говора (деиктички центар) те мерено у односу на деиктички центар, прошлост је одељак на временској линији који му претходи, будућност следи након деиктичког центра док је садашњост симултана са њим (Comrie 1985: 14). Сви поменути ставови дефинишу глаголско време у односу на тачке у оквиру концепта физичког времена, те је стога теорија глаголског времена у овом раду заснована на Рајхенбаховим поставкама (Raichenbach 1947) који сва енглеска глаголска одређује као комбинације три временске тачке: тачке говора (Г), догађаја (Д) и референцијалне тачке (Р). Између ове три временске тачке могу постојати следећи односи: симултаност (у формулама означена зарезом) и антериорност/постериорност (у формулама означена цртицом). На основу овог теоријског оквира дефинисаћемо једно енглеско и сва српска глаголска времена.

При опису синтаксе глаголских облика у српском језику неопходно је узети у обзир и опозицију референцијалност/нереференцијалност глаголске

радње. Пипер и др. пишу да када се радња везује за један моменат она је представљена као референцијална док су радње које се врше у низу временских интервала представљене као неререференцијалне (Пипер и др. 2005: 347–348). Српски језик, као и други словенски језици, нема два посебна система глаголских облика за исказивање референцијалних и неререференцијалних радњи. Један и други тип радње исказује се углавном истим глаголским облицима, уз одређене специфичности њихове употребе (нпр. прошле референцијалне радње исказују се перфектом оба вида, а неререференцијалне само несвршеним перфектом).

2.2. Глаголски вид

У овој студији поћи ће се од опште дефиниције глаголског вида коју даје Комри, а која глаголски вид тумачи као начин посматрања унутрашње временске структуре неке ситуације (Comrie 1976: 3). Постоје два начина посматрања: сагледавање ситуације као целине (без наглашавања унутрашњих сегмената ситуације) и сагледавање ситуације као структуре (уз наглашавање сегмената ситуације) (Comrie 1976: 4). Сличну реинтерпретацију глаголског вида спровео је и Риђановић закључивши да је основно значење глаголског вида дељивост (нетотивност)/недељивост (тотивност) временске димензије глаголске ситуације (Riđanović 1976: 83). До сличних закључака дошао је и Новаков сматрајући да је дихотомија имперфективност (несвршеност)/перфективност (свршеност) прототипски заснована на обележјима названима структура (дељивост)/целина (недељивост) (Новаков 2005).

Глаголски вид у енглеском језику испољава се искључиво на синтаксичко-семантичком нивоу, и то непосредно у сегменту глаголске фразе или глаголског облика. Новије граматике енглеског језика редовно помињу две видске опозиције у енглеском језику: прогресивни/непрогресивни и перфекатски/неперфекатски облик. Као што пише Комри, те две опозиције представљају две врсте глаголског вида које се могу комбиновати, при чему прва означава целину/структуру, а друга повезивање ситуације с одређеним тренутком или другом ситуацијом (Comrie 1976).

У српском језику глаголски вид је граматичка категорија која се испољава већ на морфолошко-лексичком нивоу, и то код оних глаголских лексема које формирају двочлани или чак трочлани микросистем видски обележених јединица, или на синтаксичко-семантичком нивоу, код оних глаголских лексема које на морфолошко-лексичком нивоу нису видски обележене (двовидски глаголи).

Дакле, и за енглески и за српски језик може се претпоставити да перфективни вид подразумева тотивност (целину) ситуације, а имперфективност нетотивност (структуру) и на тај начин створена је основа за упоређивање глаголских облика у два језика с формално различитим видским системима.

3. Прошли перфекат у енглеском језику

3.1. Перфекат у енглеском језику

У енглеском језику термин перфекат означава глаголски облик који се састоји од личног облика помоћног глагола *have* (у садашњем или прошлом времену) и прошлог партиципа лексичког глагола, а за будуће време користе се одговарајући модални с инфинитивом перфекта.

Ако се већ поменути дефиниција глаголског времена примени на енглеске перфекатске облике, јављају се одређени проблеми. Наиме, енглески перфекатски облици подразумевају временску димензију, односно ситуација означена перфекатским обликом повезује се са неким другим тренутком/периодом или ситуацијом, односно референцијалном тачком (Raichenbach 1947: 288). Аргументи за став да енглески перфекатски облици представљају глаголски вид, мада другачији вид од опозиције имперфективност/перфективност коју помиње Комри (Comrie 1976: 52), јесу управо чињенице да уз темпоралну компоненту енглески перфекатски облици садрже још неке, нетемпоралне компоненте. Те компоненте могу бити трајање ситуације до одређене референцијалне тачке у прошлости, садашњости или будућности, присутност резултата ситуације у време означено референцијалном тачком, окончавање ситуације до референцијалне тачке и слично. Те компоненте могу се схватити као секундарна значења перфекта као видског облика у енглеском језику. Најчешће се срећу термини које помиње Комри (Comrie 1976: 56–61): перфекат резултата, искуствени перфекат, перфекат трајне ситуације и перфекат блиске прошлости. Као једну од примедби на Комријеву класификацију Дал (Dahl 1987: 133) наводи и спорадично преклапање појединих категорија, нарочито презент перфекта са значењем резултата са презент перфектом блиске прошлости. Иначе, чини се да перфекат блиске прошлости не припада овој подели с обзиром на то да се његово значење заснива на темпоралном критеријуму, док су остала три значења из Комријеве поделе заснована на нетемпоралним критеријумима (резултат, искуство, трајање ситуације).

Енглески перфекат може се јавити и у комбинацији с другим видским значењима, на пример са прогресивним обликом као у примеру (1):

- (1) The Sophie Tipper thing had been dragging on pointlessly since the second year at Oxford, as if Toby were pliantly fulfilling expectations by dating the daughter of a tycoon (50).¹

Комри констатује да је то могуће јер се ради о две врсте глаголског вида: један повезује ситуацију с каснијим тренутком, а други представља ту ситуацију као целину или као структуру.

¹ Иза сваког наведеног примера у загради наведен је број који означава страницу на којој се налази дати пример у извору.

3.2. Прошли перфекат у енглеском језику

Као што је већ наведено, енглески прошли перфекат представља синергију темпоралних и нетемпоралних карактеристика које ће бити размотрене у наставку.

3.2.1. Темпоралне карактеристике

На основу Рајхенбахове теорије глаголских времена (Raichenbach 1947), непрогресивни прошли перфекат у енглеском језику може се представити као Д---Р---Г, односно формулом *Д пре Р пре Г* зато што догађај обично претходи и деиктичком центру и референцијалној тачки.

За разлику од садашњег перфекта, енглески прошли перфекат има јасније изражену временску компоненту (антериорност), али и он означава резултате и последице, искуство, трајање, па се може сврстати у глаголски вид заједно са садашњим перфектом. Као што тврди Гајишин (Gajišin 2011: 184), тип перфекта означен као „недавна прошлост“ нам говори само о врсти антериорности. Неки догађај се може одиграти много пре неке тачке у прошлости, односно референцијалне тачке (пример број (2)), може непосредно да јој претходи (пример (3)) или време одигравања не мора бити спецификовано (пример (4)):

(2) ‘Looking after the Cat’ was how Gerald had put it long before they went away, with the suggestion that the task was as simple as that, and as responsible (7).

(удаљена антериорност)

(3) They had only just started calling each other darling, and it seemed a nice part of the larger conspiracy of life at Kensington Park Gardens (18).

(непосредна антериорност)

(4) Nick was more and more seriously absorbed, but then before he came he had had a brief vision of himself, as if the trees and bushes had rolled away and all the lights of London shone in on him (40).

(неодређена или неспецификована антериорност)

Прошли перфекат може да изрази сва три поменута типа антериорности. Удаљена и непосредна антериорност, за разлику од неодређене антериорности, спецификоване су контекстом.

3.2.2. Нетемпоралне карактеристике

Осим темпоралних значења, прошли перфекат у енглеском може и има остала, нетемпорална значења међу којима су и три претходно поменута: перфекат резултата, искуствени перфекат и перфекат трајне ситуације. Ова значења раздвајају прошли перфекат од прошлог простог времена не дозвољавајући тако да облик прошлог перфекат постане редувантан и застарео.

Комри (Comrie 1976: 56–57) пише да се „код презент перфекта са значењем резултата на садашње стање гледа као на резултат неке прошле ситуације“ додајући да овај тип перфекта претпоставља да је тај резултат и даље

значајан, али „не износи шта је то што конституише тај резултат, већ само да постоји неки резултат који траје“. Пример број (5) илуструје резултативно значење прошлог перфекта:

(5) A breeze had slammed his door and his own room was stifling, the books and papers on the table by the window curled up and hot (11).

Промаја је затворила врата и последица тога била је загушљивост у соби. С обзиром на то да други догађај (загушљивост, увијеност папира) представља последицу првог догађаја (затварање врата), логично је да су утицаји првог догађаја релевантни у тренутку другог догађаја. Стога Новаков (Novakov 2008: 54) предлаже други назив за овај тип перфекта – „perfect of correct relevance“ (перфекат тренутног значаја) и то нетемпорално значење релевантности илуструје следећи пример:

(6) He gathered up the letters and found that Gerald had sent him a postcard (10).

Пример (6) показује да не само да је Џералд послао разгледницу пре него што је субјекат купио писма (темпорално значење релативне прошлости Д > Р), већ и да је у време тог сакупљања поменута разгледница и даље била ту (нетемпорално значење релевантности).

Искусвени перфекат показује да се дата ситуација одиграла барем једном у току неког прошлог периода и тај податак је од значаја за референцијалну тачку, као у примеру (7):

(7) He had met Peter Crowther once, and heard him described as a hack and also as a ‘mordan analyst’ (3).

До референцијалне тачке (тренутка када је он чуо како други описују Питера Краудера), догађај (њихов сусрет или састанак) одиграо се једном.

С обзиром на то да се искусвено значење енглеског прошлог перфекта не односи на неку појединачну појаву одређене ситуације, обично се схвата као неререференцијално. У српском језику, неререференцијалност прошле ситуације обично се изражава имперфективним глаголима у перфекту (у примеру (8б) – *није чуо*):

(8a) It was his own conviction that his large placid girlfriend, who had never been known to raise her voice, was dangerously excitable (88).

(8б) Из незнаног разлога, био је увећан да је његова крупна спокојна девојка, коју нико никад није чуо да виче, опасно раздражљива (82).

Перфекат трајне ситуације представља ситуације које су трајале до референцијалне тачке указујући на то да дати догађај обухвата не тренутак у времену, већ временски период. У примеру (9) певушење се наставило неко време (до тренутка када је Ник заћутао), док је у примеру (10) Лео иронично сажаљевао млади пар до тренутка док није рекао да је познаје од раније:

(9) Nick started to climb the stone stairs, and had hummed several bright anticipatory bars from Schumann’s Fourth Symphony before he stopped himself (150).

(10) Leo had kept up an attitude of steady ironic contemplation of the young couple, but then he said, ‘I know I’ve seen you,’ and looked faintly embarrassed by his own gambit (114).

Енглески прошли перфекат може имплицитно или експлицитно да изрази и догађај који нема тренутни/садашњи значај зато што се у референцијалној тачки одиграо други догађај који је укинуо његов утицај и стога га лишио значаја (дакле, у питању је дезактуализованост прошле радње), као у примеру (11) где се родила идеја о заједничкој прослави рођендана, али више није поменута:

(11) Nick’s birthday was eight days after Toby’s, and for a moment there had been an idea that the party for Toby’s twenty-first should be a joint celebration. ‘Makes obvious sense’, Gerald had said; and Rachel had called it ‘a fascinating idea’. Thereafter, though, it was never mentioned again (44).

3.3. Енглески прошли перфекат за секундарну и примарну прошлост

Пре него што се позабавимо тиме како су поменуте темпоралне и аспектуалне карактеристике енглеског непрогресивног прошлог перфекта манифестоване у његовим српским глаголским преводним еквивалентима, приликом самог погледа на корпус, видимо да постоје разлике између прошлог перфекта употребљеног за секундарну и оног употребљеног за примарну прошлост. Одељак прошлости на временској линији може бити подељен на два дела: секундарна прошлост (одељак на временској линији пре неке друге прошле тачке) и примарна прошлост (одељак након секундарне прошлости, а пре деиктичког центра, искључујући деиктички центар).

3.3.1. Енглески прошли перфекат за секундарну прошлост

Прошли перфекат се јавља у реченицама у контексту секундарне прошлости у ситуацијама када се у непрошлом временском контексту може употребити садашњи перфекат, као у примеру (12):

(12) Perhaps his own return had always played a part in her design (13).

или просто прошло време, као у примеру (13):

(13) Leo was certainly quite an egotist – Catherine’s graphological analysis had been spot on (33).

Прошли перфекат је запажен и у зависним клаузама, док је прошло време пре којег се одиграва глаголска радња у зависној клаузи сигнализирано глаголом у главној клаузи (у примеру (14) то је глагол *persuaded*). У већини клауза у српском језику у корпусу коришћен је српски перфекат као еквивалент енглеском прошлом перфекту (овде: *је помишљала, се суочила и је одбацила*):

(14a) He persuaded himself that disaster had been contemplated, stared at, and rejected (12).

(14b) Убедио је себе да је Кетрин помишљала на најгоре, суочила се с тим и одбацила га (19).

Као што је то приметно и Спалатин (Spalatin 1971: 119), у временским реченицама српски перфекат са глаголима перфективног вида је двосмислен, с обзиром на то да може да означава или примарну или секундарну прошлост (у примеру (15) да ли су се пријатељи попели након што је музика престала или је музика престала по њиховом доласку):

(15a) A group of his friends had come up (came) here when the music stopped, and they seemed lazily to assess him (85).

(15б) Група пријатеља попела се ту кад је музика престала, и чинило се да га доконо процењују (80).

Ова двосмисленост може се разрешити коришћењем плусквамперфекта (*се била попела*) или увођењем неког од прилога (*већ се попела*) или њиховом комбинацијом (*већ се била попела*). Што се тиче перфективног вида глагола у перфекту у српском језику, он је у оваквим темпоралним клаузама неутралан у погледу примарне или секундарне прошлости – он једноставно значи прошлост. Перфекат модификован прилозима као и плусквамперфекат односе се на секундарну прошлост, док имперфективни вид глагола у перфекту указује на примарну прошлост (*Група пријатеља се пела кад је музика престала*). Уопштено узев, српски перфекат у темпоралним клаузама не нуди једноставан увид у времена у енглеском језику.

Када су у питању објекатске клаузе, као што ћемо и касније видети, најчешћи преводни еквивалент који се користи за период пре прошлости је српски перфекат, са глаголима имперфективног (или ређе имперфекат или плусквамперфекат) или перфективног вида (као у примеру (16б); или ређе аорист):

(16a) Nick wondered for a moment if he'd inadvertently contradicted him (33).

(16б) Ник се начас упитао ја ли му се ненамерно супротставио (36).

У објекатским клаузама, српски језик чува разлику која се се изгубила у слагању времена код енглеског простог прошлог времена и садашњег перфекта. У примеру (17б) презент имперфективног глагола *посматрати* је преводни еквивалент прошлог перфекта *had looked*, односно садашњег перфекта у слагању времена:

(17a) She said that all his life he'd looked at furniture from odd angles...(109)

(17б) Рекла је да он читавог живота намештај посматра из чудних разлога... (100).

Прошло време *looked* у слагању времена било би преведено перфектом глагола имперфективног вида (*је посматрао*). Међутим, кад су у питању перфективни глаголи (у примеру (18б) глагол *прочитати*), њима се може изразити само секундарна прошлост:

(18a) Exactly, I knew I'd read something by him (137).

(18б) Управо тако, знала сам да сам прочитала нешто његово (123).

3.3.2. Енглески прошли перфекат за примарну прошлост

Од примера употребе прошлог перфекат за примарну прошлост запажена је његова употреба у кондиционалним реченицама. Српски перфекат у зависној клаузи који корелира са потенцијалом у главној клаузи представља превод енглеског прошлог перфекта у зависној клаузи који корелира са кондиционалом у главној клаузи као у примеру (19):

(19a) Martine smiled but said nothing, and Nick looked at her wide pale face for signs of the triumph he would have felt himself if he had become engaged to Wani (74).

(19б) Иако се насмешила, Мартина није ништа рекла, а Ник је на њеном широком бледом лицу потражио знаке победе какву би осећао да се сам верио са Оанијем (70).

4. Преводни еквиваленти енглеског прошлог перфекта у српском језику

Након идентификације и обраде српских преводних еквивалената енглеског прошлог перфекта добија се следећа слика:

Српски преводни еквиваленти енглеског прошлог перфекта	Број примера	Број примера у процентима
перфекат	269	91,6%
плусквамперфекат	10	3,4%
придеви	4	1,4%
презент	4	1,4%
именице	3	1%
аорист	1	0,3%
аналитички предикат у презенту	1	0,3%
футур први	1	0,3%
без превода	1	0,3%
укупно	294	100%

Табела 1. Дистрибуција српске преводне парадигме енглеског прошлог перфекта

Одмах се уочава да између поменутих глаголских облика у ова два језика постоји однос дивергенције, јер једном енглеском облику одговара више глаголских облика у српском језику. Највећи је број преводних еквивалената у перфекту (актив или пасив): 269 (91,6%). Међутим, као што ћемо видети у наставку, постоји разлика у оквиру овог перфекта и то у погледу вида употребљених глагола: перфективних и имперфективних.

4.1. Еквиваленција са перфектом

На основу Рајхенбахове теорије, перфекат у српском језику се може представити формулом Д, Р-Г (дакле, лоцира ситуације у прошлости, тј. пре момента говора, и ни у ком погледу је не спецификује). Када су посредни референцијалне радње, перфекат се може градити и од имперфективних глагола као што је глагол *бринути се* у примеру (20б) и од глагола перфективног вида као што је глагол *показати* у примеру (21б):

(20а) He 'd worried a lot the night before that there might be some awful knack to it (40).

(20б) Вече пре тога силно се бринуо да би се могла захтевати нека гадна мајсторија (41).

(21а) Catherine had passed round a selection of the pictures at dinner the week before (98).

(21б) Кетрин је недељу дана раније показала одабране слике за вечером (90).

Значај глаголског вида приликом употребе српског перфекта као превода енглеског прошлог перфекта огледа се и у томе што са глаголима имперфективног вида има једну функцију која се не остварује кад су посредни перфективни глаголи. У питању је исказивање прошле радње чији резултат није актуелан у моменту говора јер се у међувремену десила нека друга прошла радња која је поништила тај резултат као у следећем примеру:

(22а) The theme of Leo's coming over had cropped up several times since their first date, and hung and faded (124).

(22б) Леов долазак искрсавао је као тема неколико пута од њиховог првог састанка, лебдео у ваздуху и нестао (112).

Када су посредни глаголи перфективног вида, овакво значење исказује се искључиво обликом плусквамперфекта (*је био искрсао*).

За прошле нереференцијалне радње, као у примеру (23б), у перфекту се могу користити само глаголи с имперфективним видским својством (глагол *гледати*):

(23а) He had seen her in this little flowered dress day after day, it was what she strode about the streets in... (11).

(23б) Дан за даном гледао ју је у тој малој цветној хаљини у којој је шетала напољу... (18).

Нереференцијалним се схвата и искуствено значење енглеског прошлог перфекта с обзиром на то да се не односи на неку појединачну појаву одређене ситуације и као и остале нереференцијалне радње изражен је глаголом имперфективног вида (у примеру (24б) – *посматрати*):

(24а) All his life he 'd looked at furniture from odd angles, and he still had his childhood sense of tables and sideboards as elaborate little wooden buildings... (109).

(24б) Читавог живота је намештај посматрао из чудних углова и још га је држало дечје поимање столова и креденаца... (100).

На плану прошлости видска разлика уочава се као релевантна у још једном случају – када глагол прати негација:

(25a) Kessler had never married, but there was nothing perceptibly homosexual about him (50).

(25б) Кеслер се није женио, али није одисао ничим уочљиво хомосексуалним (50).

Имперфективном видском верзијом исказује се радња конципована као постојећи факат, као у примеру (25б) *женити*, док би се перфективним глаголом *оженити* указивало на појединачну радњу догађајно конциповану.

4.2. Еквиваленција са плусквамперфектом

У корпусу је запажено 3,4%, односно 10 примера плусквамперфекта. Темпорално, он изражава антериорност у односу на референцијалну тачку смештену у прошлости што значи да се глаголска ситуација у плусквамперфекту никада не може повезати са моментом говора. О његовој семантици претхођења сведоче и примери у којима се он не може заменити перфектом без последица на плану временског значења као у примеру (26б) где би замена плусквамперфекта перфектом (*је мимоишла*) довела до обртања следа вршења радњи:

(26a) Leo was saying hello and offering his hand but she had already drifted past him and in through the open front door (103).

(26б) Лео ју је поздравио и пружио руку, али га је била мимоишла и ушла у кућу (92).

Специфичност српског плусквамперфекта лежи и у једном случају његове употребе са значењем које само он може да искаже, а то је исказивање прошлих радњи чији је резултат дезактуелизован као у примеру (27б), где закључујемо да је страх постојао, али је у међувремену та радња поништена неком другом радњом која чак не мора бити спецификована:

(27a) He said, 'I thought we'd had a break-in for a moment' – but the fear of it had already gone (11).

(27б) Казао је: „Начас сам помислио да је неко провалио у кућу“ – али страх од те могућности га је био напустио (17).

Као што смо већ рекли, перфекат има способност да изрази то значење само са имперфективним глаголима (и често замењује плусквамперфекат јер је економичније изражајно средство).

Плусквамперфекат се ретко јавља с имперфективним глаголима као у примеру (28б):

(28a) Nick had pictured Pete as the fruity kind of antique-dealer, or even as a sexless figure like his own father, with a bow tie and a trim white beard (106).

(28б) Ник је Пита био замишљао као теткастог антиквара, чак и асексуалног попут свог оца, с лептир-машном и штуцованом седом брадом (97).

С обзиром на то да се у српском језику теличне ситуације могу представити као перфективне, а ателичне као имперфективне, следи да се плусквам-

перфекту не може недвосмислено приписати значење изражавања циља јер тај значењски ефекат није могућ код имперфективних ситуација Међутим, пошто су имперфективни глаголи у плусквамперфекту ретки, можемо закључити да је теличност изражена плусквамперфектом доминантна.

Ако посматрамо еквиваленцију енглеског прошлог перфекта и српског плусквамперфекта, запажамо подударање у погледу темпоралних (антериорност) и нетемпоралних карактеристика (већинска резултативност и дезактуализованост прошле радње).

4.3. Остали преводни еквиваленти

Презент као преводни еквивалент енглеског прошлог перфекта забележен је у 1,4% случајева и илуструје његову релативну употребу, односно истовременост са прошлим радњама и то тако што се у управној клаузи налази неки прошли глаголски облик (у примеру (29б) перфекат *je осетио*).

(29а) Nick glanced dismissively at the card but felt he'd been taught a lesson by it (84).

(29б) Ник презриво погледа картицу, али је осетио да му она очитава лекцију (79).

Пипер и др. разликују две синтаксичке функције аориста у савременом српском стандардном језику: исказивање радњи које су се извршиле непосредно пре момента говора и радњи које су се извршиле знатно пре тог момента (Пипер и др. 2005: 424). У једином примеру из корпуса, облик аориста употребљен је за исказивање референцијалне радње која се извршила у прошлости знатно пре момента говора:

(30а) Nick started to climb the stone stairs, and had hummed several bright anticipatory bars from Schumann's Fourth Symphony before he stopped himself (150).

(30б) Ник пође уз камене степенице и отпевуши неколико радосних тактова из Шуманове Четврте симфоније пре но што је ућутао (134).

При оваквом саопштавању прошлог догађаја као у примеру (30б) аорист је представљен у низу сукцесивних радњи (*пође, отпевуши*) и, уз информисање о својству доживљености, у причање уноси и динамичност.

Јединим примером футура првог из корпуса исказана је релативна будућа радња (*играће*) која је будућа у односу на неку прошлу радњу (у примеру (31б) исказану перфектом *je омогућило*):

(31а) ...Nick's hesitations as he answered only half allowed him to hear the truth that Lipscomb dragged out of Sophie, that she wasn't playing Lady Windermere herself, but 'Oh, just a minor part... Oh no, not her, that's a wonderful part... Anyway it will probably all be ruined by the director...' and that in fact she'd been cast as Lady Agatha, a role which famously contained nothing but two words 'Yes, mamma' (141).

(31б) ...а Нику је оклевање омогућило да чује истину коју је Липском извукао из Софи: не глуми саму леди Виндермир него „Ох, само једну мању улогу...О, не, не њу, то је дивна улога... У сваком случају, редитељ ће ме сигурно упропастити“. Играће леди Агату, улогу чувену по обиму од укупно две речи: „Да, мама“ (126).

5. Закључак

На основу изложеног можемо закључити следеће:

1. Енглески непрогресивни прошли перфекат представља комбинацију темпоралних и видских примарних и секундарних карактеристика.
2. Преводну парадигму примера из корпуса чини 5 глаголских облика, али у највећем броју случајева преводи се прошлим глаголским временима у српском, и то у 91,6% перфектом и у 3,4% плусквамперфектом, те стога запажамо темпоралну подударност.
3. Значај видског облика глагола у српском перфекту огледа се на примеру временских реченица јер са глаголима перфективног вида он може бити двосмислен у погледу примарне и секундарне прошлости, али и у томе што са глаголима перфективног вида изражава референцијалне, а са глаголима имперфективног вида и референцијалне и неререференцијалне ситуације. Такође, значењски ефекат дезактуализације стања означеног енглеским прошлим перфектом може бити преведен српским перфектом, али искључиво од глагола имперфективног вида. Када глагол прати негација, перфективном видском верзијом исказује се појединачна радња, а имперфективном – радња конципована као постојећи факат.
4. Српски плусквамперфекат представља формални еквивалент енглеског прошлог перфекта. Међутим, знатно већа учесталост перфекта у српском делу корпуса наводи на закључак да перфекат може преузети главна темпорална значења плусквамперфекта – значење релативне прошлости. Међутим, главна разликовна функција плусквамперфекта није у означавању релативне прошлости већ у означавању догађаја чији резултат није више релевантан. Ако посматрамо еквиваленцију енглеског прошлог перфекта и српског плусквамперфекта запажамо да таквим преводом остаје мо верни темпоралним и нетемпоралним карактеристикама оригинала.
5. А што се тиче питања да ли овакво упоређивање говори нешто о граматичкој категорији којој припадају проучавани облици у два језика, може се извести важан закључак о статусу плусквамперфекта у српском. Наиме, он се убраја у глаголско време, али видимо да поседује и нека друга својства која га сврставају у перфекатски вид јер постоји референцијална тачка у односу на коју се одређује тренутак реализације глаголске ситуације.

Литература

Извори

- Hollinghurst, Alan. 2005. *The Line of Beauty*. London: Picador, Pan Macmillan Ltd.
- Холингерст, Алан. 2005. *Hum lenome*. Београд: Лагуна (превод на српски Горан Капетановић).
- Comrie, Bertrand. 1976. *Aspect: an Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Comrie, Bertrand. 1985. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Östen. 1987. *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gajišin, Vesna. 2011. Temporal and Aspectual Characteristics of English Past Perfect and Its Serbian Equivalents. *Primenjena lingvistika* 12, 178–189.
- Huddleston, R. and G.K. Pullum. 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Новаков, Предраг. 2005. *Глаголски вид и тип глаголске ситуације у енглеском и српском језику*. Нови Сад: Фатура публикације.
- Novakov, Predrag. 2008. *A Guide to Time and Tense in English and Serbian*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Пипер П. и др. 2005. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ / Нови Сад: Матица српска.
- Quirk, R. and S. Greenbaum. 1972. *A University Grammar of English*. London: Longman.
- Reichenbach, Hans. 1947. *Elements of Sybolic Logic*. New York: Free Press.
- Ridjanovic, Midhad. 1976. *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbo-Croatian*. Cambridge, Mass: Slavica.
- Spalatin, Leonardo. 1971. The English Past Perfect Tense and Its Serbo-Croatian Equivalents. In *The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project*, R. Filipovic, ed., 112–127. Zagreb: Institute of Linguistics / Washington D.C.: Center for Applied Linguistics.

Anica Glodović

SOME ISSUES ON TENSE AND ASPECT IN ENGLISH AND SERBIAN

Summary

This paper applies descriptive and contrastive methods for yielding results on temporal and aspectual features of English Past Perfect Tense and their Serbian translation equivalents. The collected data were subjected to both quantitative and qualitative analysis. The analysis was performed on the corpus excerpted from the modern British novel by Alan Hollinghurst, so that it can reflect the current state in this field. This study defines certain typological similarities and differences between English and Serbian in order to contribute the general theoretical model of tense and aspectual relations within the verbal systems of these two languages.

glodjovicanica@yahoo.com

О ЕНКОДИРАЊУ АСПЕКТУАЛНОСТИ У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: Рад се бави начинима изражавања аспектуалности у француском и српском језику те се уписује у оквиру контрастивне синхронијске лингвистике. Посебно се утврђују начини исказивања опозиције перфективно/имперфективно и типова глаголских ситуација у двама језицима. У француском језику носилац аспекатске перспективе је глаголска флексија, тип глаголске ситуације је одређен на лексичко-синтаксичком нивоу, а различите фазе ситуације се могу исказати и тзв. глаголским перифразама. У српском језику су услед богате деривационе морфологије оба типа аспектуалних информација садржана у самом глаголу и читавају се на морфолошком нивоу.

Кључне речи: аспектуалност, глагол, аспекатска перспектива, перфективни глаголи, имперфективни глаголи, тип глаголске ситуације, српски језик, француски језик

1. Увод

Категорију аспекта у француском и српском језику разматрамо у оквиру теорије двокомпонентне аспектуалности (Smith 1991), према којој тип ситуације заједно са глаголским видом (опозицијом перфективно/имперфективно) даје пуну аспектуалну информацију садржану у предикацији. То су две независне али комплементарне категорије које напоредо стоје у реченици. Опозиција перфективно/имперфективно указује на перспективу под којом је сагледана ситуација. Перфективна перспектива указује на то да је радња сагледана од почетка до краја, као цела остварена. Имперфективном перспективом се радња приказује у току, без истицања њеног почетка и краја, њених временских граница. Избор перспективе под којом се посматра глаголска ситуација зависи од намере говорног лица и субјективног је карактера. С друге стране, тип глаголске ситуације је лексичко-семантичка категорија која осликава објективне карактеристике глаголске ситуације представљене глаголом (Јовановић 2013: 434). На основу присуства или одсуства особина теличности, стативности и трајања разликују се четири типа ситуација: стања, активности, достигнућа и остварења (Novakov 2005). Тако се активности описују збиром особина: -стативност, -теличност, +трајање, а стања одликују осо-

бине: +стативност, -теличност, +трајање. И један и други тип спадају у нетеличне ситуације, тј. ситуације које немају *телос*, нужни, инхерентни крај после ког се радња не може наставити, већ може само почети испочетка (нпр. глагол *претрчати* обележава теличну ситуацију, јер када се једном *претрчи улица* не може се иста радња наставити већ само поновити испочетка). С друге стране, достигнућа се описују карактеристикама: -стативност, +теличност, +трајање, а за остварења важе особине: -стативност, +теличност и -трајање. Додајмо и то да је тип глаголске ситуације категорија која одражава ванјезичко стање ствари, представља начин реализације ситуације и њену природу (Novakov 2005: 27).

И француски и српски језик имају исту аспектуалну базу, а различитим језичким формама енкодирају два поменућа лика аспектуалности – глаголски вид и тип ситуације. У француском су обе категорије јасно формално разграничене и то тако што се опозиција перфективно/имперфективно огледа у глаголској флексији, а тип глаголске ситуације је представљен глаголском лексемом (и њеним допунама попут објекта и прилошких одредби). На међи између лексике и граматике налазимо групу тзв. глаголских перифраза (*les périphrases verbales*) којима се такође могу исказати одређене аспектуалне информације. С друге стране, у српском језику глаголска лексема је носилац и једног и другог аспекта те су они морфолошки енкодирани.

2. Начини енкодирања глаголског вида и типова ситуација у француском језику

Аспект у француском језику био је предмет бројних студија, како традиционалних, тако и модерних. Глаголска флексија носилац је опозиције перфективно/имперфективно, те се перфективна визура енкодира перфективним глаголским временима као што су француски аорист (в. пр. 1), перфекат (2), плусквамперфекат и антериорни перфекат. Ови облици указују на ограниченост глаголске радње која је сва извршена од почетка до краја. Њима се ситуације представљају глобално, као целина. Носиоци имперфективне перспективе су презент и имперфекат (3) те се њима ситуација приказује у току трајања, уз могуће истицање њене медијалне фазе. Међутим, постоје и глаголска времена попут простог футура, која су неутрална у погледу аспекта. С обзиром на то да је опозиција перфективно/имперфективно енкодирана глаголском флексијом, ова видска категорија је граматикализована, те се у франкофоној стручној литератури неретко наводи као *граматички аспект* (*l'aspect grammatical*).

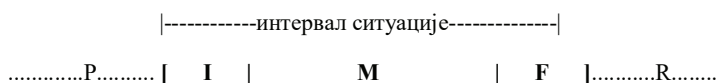
(1) *Lupin ouvrit la porte et appela le capitaine et deux matelots. Ceux-ci saisirent l'Anglais, et après l'avoir fouillé lui ficelèrent les jambes et l'attachèrent à la couchette du capitaine* (Leblanc : 93).

(2) *Je l'ai connu, dit Brotteaux, et je puis dire sans me flatter que j'ai été durant quelque temps de ses plus familiers : il aimait à fréquenter la canaille* (France : 68).

(3) *L'hôtel de la Cloche était rustique. Une branche de houx pendait sur la porte charretière, qui donnait accès à une cour toujours humide où picoraient les poules. Au*

fond de la cour s'élevait l'habitation, composée d'un rez-dechaussée et d'un étage, coiffée d'une haute toiture de tuiles moussues et dont les murs *disparaissaient* sous de vieux rosiers tout fleuris de roses (France : 68).

Значењска разлика између перфективне и имперфективне перспективе односи се на то који се део глаголске ситуације смешта у фокус поруке. Перфективом се осветљава цела ситуација, док имперфектив не укључује цео интервал ситуације већ само његову медијалну фазу. У одређеним комбинацијама перфектива или имперфектива, с једне стране, и једног од типова глаголске ситуације, с друге стране, у информацијски фокус се могу ставити и почетна и завршна, али и припремна и резултативна фаза глаголске ситуације (в. хронограм 1) (Јовановић 2013).

Хронограм 1: Интервал и фазе глаголске ситуације

(I = иницијална фаза, M = медијална фаза, F = финална фаза, P = припремна фаза, R = резултативна фаза)

Када је реч о другој аспектуалној компоненти, типу ситуације у француском језику, уочава се да је он углавном део лексичког значења глагола. Тако се за неке глаголе јасно може рећи да ли обележавају стање (*croire*), активност (*courir*) или остварење (*sortir*). Међутим, често се у одређивању присуства или одсуства особина теличности, стативности и трајања морају узети у обзир и допуне глагола, те дефинисање типа ситуације представља аспектуалну класификацију предиката а не само глагола. То посебно важи за теличне ситуације достигнућа исказане прелазним глаголима, али и за ситуације стања исказане глаголско-атрибутским спојем, или пак ситуације активности обележене прелазним глаголом чији је објекат неодређена именичка синтагма. Тако се нпр. глаголом *lire* у непрелазној конструкцији означава нетелична ситуација активности, док се предикатом *lire un roman* обележава телична ситуација достигнућа (4).

(4) Elle a lu un roman en deux jours¹.

Природа именичке синтагме у функцији директног објекта, тачније њена бројивост поставља инхеретни крај ове ситуације те се она интерпретира као телична. Међутим, исти глагол у синтагми *lire des romans* постаје део предиката активности јер је бројива именица у функцији објекта уведена неодређеним чланом у множини (5).

¹ Само се нетелични предикати могу комбиновати са одредбом *pendant x*. Телични предикати компатибилни су са одредбом *en x*, која имплицира да је радња доведена до природног краја, после ког се не може наставити.

(5) Elle a lu des romans toute sa vie².

У овом примеру неодређени члан указује на то да је денотат дате именичке синтагме неограничен (в. Станојевић 2009), те се читава глаголска ситуација интерпретира као нетелична. Дакле, ово је још један показатељ да се тип ситуације не може везивати само за лексички ниво будући да једна грамема, као што је детерминатив у именичкој синтагми у функцији директног објекта, може бити кључна у одређењу теличности глаголске ситуације на плану аспектуалности.

Поред тога, само се мали број предиката стања исказује једном глаголском лексемом, као нпр. *savoir, vouloir, posséder*, док је у већини случајева за одређење аспектуалне класе неопходно узети у обзир и именски део предиката (у француској терминологији *l'attribut*) као нпр. *être frileux, être plein, être joli, être étudiant* итд.

Неки аутори тврде да се у холандском, енглеском и француском, у одређењу аспектуалне информације, мора узети у обзир читава реченица, а не само глаголска синтагма (Verkuyl 1972). У одређеним случајевима то се и потврђује. Погледајмо предикате у наредним примерима (6–7).

(6) Mon fils a poussé son camion dans la chambre pendant 10 minutes (*en 10 minutes).

(7) Mon fils a poussé son camion jusqu'à la porte en 10 secondes (*pendant 10 secondes).

У обе реченице имамо исту глаголску синтагму *pousser son camion*, но тип ситуације у првој разликује се од типа ситуације у другој, на шта указује (не) могућност комбиновања са одредбама за трајање радње *pendant x* и *en x*³. Природа именичке синтагме *son camion* у функцији директне објекатске допуне није утицала на аспектуално одређење будући да је у оба случаја та синтагма иста. Препозиционална синтагма са локативним значењем *dans la chambre* у функцији глаголског модификатора (6) не утиче на интерпретацију аспектуалног значења предиката који се сврстава у нетелични тип активности. Међутим, предлошка синтагма дирекционалног значења *jusqu'à la porte* у служби модификатора у примеру (7) одређује циљ коме тежи ситуација. Тај просторни циљ маркира и природни крај којем тежи глаголска ситуација и после ког се она не може наставити. Поменута прилошка одредба постаје одлучујући фактор у одређењу ситуације као теличне те се у примеру (7) говори о ситуацији достигнућа.

Комбинаторика глаголског вида и одређеног типа ситуације кључна је за интерпретацију аспектуалног значења садржаног у реченици. Наиме, један исти глагол (или глаголска синтагма) у перфективном или имперфективном глаголском облику може исказивати различита аспектуална значења или додат-

² Прилошка одредба *toute sa vie* сврстава се у семантички тип одредби *pendant x* и комбинује се само са нетеличним предикатима.

³ Могућност комбиновања са одредбом *pendant x* указује на нетеличност, а могућност комбиновања са одредбом *en x*, која имплицира да је радња доведена до природног краја, указује на теличност дате глаголске ситуације.

не значењске ефекте. То се посебно односи на оне случајеве у којима су нетелични глаголи у аористу, као и на оне случајеве у којима су телични глаголи у имперфекту. Ако поново погледамо *хронограм 1*, можемо рећи да се у комбинацијама перфективног или имперфективног аспекта са различитим типовима ситуација у информацијски фокус доводи одређени подинтервал глаголске ситуације или пак цео интервал ситуације.

Немаркираним аспектуалним спојевима показују се предикације у којима се ограничена аспекатска перспектива, изражена неким перфективним глаголским обликом, комбинује са теличним, инхерентно ограниченим глаголским ситуацијама, као што су достигнућа и остварења (8–9). Радња је приказана као цела остварена, а њен инхерентни циљ је достигнут, телос је остварен. Ситуација је посматрана са оне стране њеног краја, те се може рећи да је у фокусу информације цела ситуација. Немаркиране су и комбинације имперфективне перспективе и нетеличних, инхерентно неограничених ситуација какве су активности и стања (10–11). Нетелична ситуација је приказана у току одвијања, те је информацијски фокус на медијалној фази. Немаркиране су и комбинације нетеличних ситуација и ограничене перфективне перспективе будући да се на тај начин ограниченом перспективом одређују само арбитрарне границе ситуације (12–13). Перфективном перспективом је на тај начин „осветљен“ цео интервал нетеличне ситуације, а радња бива омеђена временском границом. Перфективом се истиче да је активност трајала и престала, или да је неко стање, нека особина важила и више не важи, међутим, такав арбитрарни крај није природни циљ каквом теже теличне ситуације.

(8) L'après-midi même, vers 4 heures, quelqu'un *frappa* à la porte (Nothomb : 15).

(9) Le docteur *prit* le même fauteuil que la veille, *accepta* une tasse de café et *se tut* (Nothomb : 18).

(10) Tandis qu'il descendait de la tribune, des voix s'élevaient dans l'assemblée : « À bas le tribunal révolutionnaire ! À bas les modérés ! » (France : 59).

(11) Elle *avait* un sourire doux. Mais jamais naïf. Son visage *était* rayonnant, mais réservé. Ses yeux *étaient* vifs, verts, pétillants, mobiles, mais fragiles, petits, cassés (Angot : 6).

(12) Ils *se sont promenés* dans des sentiers, ils sont entrés dans un sous-bois, par principe comme c'était le 1er mai ils remuaient le feuillage, et regardaient au loin sans y croire (Angot : 21).

(13) Juliette *a toujours été* ma femme ; elle *a aussi toujours été* ma sœur et ma fille (Nothomb : 10).

Маркиране аспектуалне комбинације односе се на фузију опречних аспектуалних информација енкодираних глаголским обликом и глаголском синтагмом. Такве су комбинације перфективне перспективе и природно неограничене, нетеличне ситуације, односно спој имперфективне перспективе и инхерентно ограничене глаголске ситуације достигнућа или остварења. Погледајмо пример (14) у ком је глагол стања *être roi* у аористу (*le passé simple*). Перфективном перспективом фокусира се не целина ситуације већ само њена иницијална фаза, а то на семантичком плану овде значи транзицију, улазак у

стање обележено глаголском синтагмом. Контрадикторност споја ограничене перфективне перспективе и нетеличне ситуације стања разрешава се кроз активирање додатног инхоативног значењског ефекта. Неки аутори би овакав пример тумачили појавом *коерције*, тј. промене типа глаголске ситуације под утицајем аспекатске перспективе (Vet 1994, De Swart 1998). Аорист је утицао на промену аспектуалне информације енкодиране на лексичком нивоу, те је дошло до промене класе предиката из стања у остварење. Стативна ситуација *être roi* се под оваквим условима семантички изједначава са теличном ситуацијом *devenir roi*. Слично објашњење важи и за пример (15), у коме се предикат стања *être effrayé*, под светлом перфективне перспективе, семантички изједначава са теличном ситуацијом остварења.

(14) En 1643, Louis XIV fut roi (Vetters 2009: 7).

(15) Mais comment pouvait-on vivre dans ce trou perdu sans le goût de la lecture ? J'en fus effrayé (Nothomb : 21).

Контрадикторни spoj имперфективне перспективе и теличне ситуације такође се разрешава на нивоу реинтерпретације (16). У литератури се оваква колизија аспектуалних информација често именује као *имперфективни парадокс* (Caudal et Vetters 2005), парадокс који се разрешава брисањем границе теличне ситуације под утицајем имперфекта. Наиме, имперфективном перспективом у информацијски фокус се доводи само део глаголске ситуације, при чему је искључена и њена иницијална и финална тачка. Радња се приказује у току а не као цела остварена, њен потенцијално присутни телос није реализован, на шта указује и контекстуални наставак.

(16) Quand les gendarmes sont arrivés, l'enfant se noyait, mais heureusement ils sont arrivés juste à temps et ils ont pu le sauver (Vetters 2009: 7).

Навешћемо и посебан случај употребе француског имперфекта са глаголом који енкодира теличну ситуацију, тзв. *наративни имперфекат* (17–18). Контрадикторност аспектуалних информација садржаних у глаголском времену и глаголској лексеми разрешава се генерисањем посебног стилског ефекта. За разлику од претходног примера (16), у ком телична ситуација није реализована до краја, у овом телична ситуација јесте реално цела остварена. Ограничени сингуларни догађај представља се као неограничен, бришу се његове реалне границе ради постизања посебног ефекта. Употребом имперфективне перспективе намерно се модификује перцепција догађаја, и то тако што се фокусира само медијална фаза ради стилског истицања, посебног скретања читачеве пажње. У оваквој употреби француског имперфекта психолингвистички параметар надвладава семантичко-аспектуални.

(17) Le 14 octobre, le tribunal de grande instance de Paris ordonnait le blocage du site « Copwatch », qui répertoriait jusque-là quelque 450 policiers de l'Île-de-France (Liberation).

(18) A ce moment, exténué, Samourai s'arrêtait, laissait tomber le bouquet et s'étendait sur les planches perpendiculaires aux miennes (Makine: 49).

Поред језичких средстава описаних у досадашњем делу рада (глаголска флексија и глаголска лексика), маркирању одређеног дела интервала глаголске ситуације служе и глаголске аспектуалне перифразе (19–24).

(19) *L'hilarité allait l'emporter quand je me rappelai ma mission* (Nothomb: 114).

(20) *J'étais en train de mesurer les pièces, dit Wilson, quand j'ai aperçu une ombre dans le jardin. Je n'ai eu qu'une idée...* (Leblanc: 112).

(21) *Monta d'abord du sol un grondement sourd suivi aussitôt d'une première vibration qui partit à l'assaut des jambes de Guylain avant de traverser son corps tout entier. Bientôt, le hangar se mit à trembler du sol au plafond au rythme des coups de boutoir du puissant moteur diesel* (Didierlaurent: 4).

(22) *Et il demeurait des heures entières les yeux attachés sur les louis, comme un enfant qui, au moment où il commence à voir, contemple stupidement le même objet* (Balzac: 117).

(23) *Même l'image de Nino, qui venait de quitter la salle tel un archange sans Annonciation, s'affaiblit* (Ferrante: 4).

(24) *Je venais de fêter mon quatorzième anniversaire quand, pour la première fois, je mis les pieds dans une fabrique de chaussures* (Desforges: 7).

Поменуте перифразе су лексичко-синтагматски спојевима у којима је полу-помоћни глагол носилац категорије глаголског времена, а глагол у инфинитиву носилац лексичке информације и типа глаголске ситуације. У лингвистичкој литератури се наводи да глаголске перифразе заузимају различите позиције између лексема и грамема будући да су се отиснуле на историјски пут граматикализације (Gosselin 2010). С обзиром на то да процес граматикализације у оваквим спојевима није остварен до краја, полупомоћни глагол није сасвим лишен свог лексичког значења које утиче на одређење аспектуалне информације читаве конструкције. Глаголске перифразе у француском језику омогућавају маркирање одређене фазе процеса, и то: а) припремна фаза: [*aller* Vinf], [*s'apprêter à* Vinf], [*être sur le point de* Vinf], [*être prêt à* Vinf]; б) иницијална фаза: [*se mettre à* Vinf], [*commencer à* Vinf], [*se prendre à* Vinf]; в) медијална фаза: [*être en train de* Vinf], [*continuer de* Vinf]; г) финална фаза: [*finir de* Vinf], [*cesser de* Vinf], [(s') *arrêter de* Vinf]; д) резултативна фаза: [*venir de* Vinf], [*rentrer de* Vinf], [*sortir de* Vinf] (Gosselin 2010, 2011).

3. Начини енкодирања глаголског вида и типова ситуација у српском језику

Глаголски вид се у српском језику односи на опозицију перфективно/имперфективно и представља граматичко-лексичку категорију базирану на морфолошкој деривацији. За разлику од француског, у српском језику у ма ком глаголском облику да је реализована глаголска лексема аспект остаје исти, те је он класификациона категорија. Глагол је перфективан или имперфективан (ако изузмемо двовидске глаголе) независно од глаголског облика у ком се јавља, с тим што постоје извесна ограничења да се од глагола одређеног вида не

граде поједини глаголски облици. Као критеријум за одређивање (им)перфективности у српском језику у модерним студијама наводи се критеријум (не)ограничености радње (Пипер и др. 2005: 781). Исти аутори истичу то да је код перфективних глагола временска граница сигнал промене стања, а ту је реч о телосу, инхерентном крају какав поседују само теличне глаголске ситуације. Перфективним глаголима се у српском углавном енкодирају управо теличне ситуације.

Подела глагола на перфективне и имперфективне није довољна да би се обухватиле све аспектуалне нијансе представљене српским глаголима. О томе су писали различити аутори (Грубор 1953, Riđanović 1976, Стевановић 1979, Novakov 2005, Stanojević i Ašić 2008, Јовановић 2013). Модерније студије (Borik 2002, Filip 1999, Arsenijević 2006, Daynovska 2009), у којима се разматрају различита питања аспектологије, указују на чињеницу да су префикси у појединим словенским језицима истовремено носиоци аспектуалних категорија перфективности и теличности. У српском глаголу понекад није лако разграничити глаголски вид и тип ситуације, одн. (им)перфективност и (не)теличност, али их зато нипошто не треба поистовећивати (Јовановић 2012).

Као и у француском, тип ситуације у српском можемо одредити за било који глагол на основу присуства или одсуства особина стативности, трајања и теличности (в. тестове за српске глаголе у Јовановић 2013). Имперфективним глаголама (простим и изведеним) могу се представити различити типови ситуација, како нетеличне, тако и теличне. Нетеличне ситуације су увек представљене имперфективним глаголом, било да су приказане као ограничене (*Спавао је од два до пола три*) или неограничене (*Певали су, играли, смејали се*). На пример, предикати активности означени су имперфективним глаголима: *ходати, трчати, тетурати, лупати, плести, причати, попричати, писати* (25), стања глаголима: *веровати, знати, белети се, бити леп/ плав/ тужан* (26).

(25) Привезан умашћеним појасом Луке Филипова, Паша је ошамућен *тетурао* преко камењара, на коме је изгубио своју прву битку у животу (Капор: 44).

(26) *Била је савршена, имала је кожу младе, црносмеђе магарице, имала је лик у профилу скинут са неке пирамиде...* (Пантић: 70).

Теличне ситуације су обично представљене перфективним глаголима. Такве глаголе налазимо у следећим изразима који енкодирају остварења: *написати роман, препливати реку, скувати ручак*, одн. достигнућа: *сести, пасти, лупити*. Међутим, могу бити енкодиране и изведеним имперфективним глаголима уколико су приказане као неограничене, у току одвијања или као понављане радње. Тако су остварења представљена имперфективним глаголима: *устајати, силазити, падати, седати, престајати* (27), а предикати достигнућа такође садрже имперфективне глаголе: *писати роман, препливавати базен, преправљати хаљину* (28).

(27) Мирис бензина мало ме дозвоао себи, зујање у глави полако је *престајало*, почео сам постепено да склапам слике минулог послеподнева, проведеног у стану Горјаниног оца (М. Пантић, АЈТЈ, 31).

(28) Док су бројни посетиоци Аде Циганлије *препливали Савско језеро* из разоноде и рекреације, Марија Росић је неслутећи пливала у свој први брак (*Блиц*, 20. 8. 2009).

Када је реч о теличним ситуацијама енкодираним имперфективним глаголима, као нпр. *преписивати причу*, *утоваривати дрва*, *довршавати ручак*, таква ситуација је представљена у току, с акцентом на њеној медијалној фази. Потенцијално присутни телос није остварен с обзиром на то да је у фокусу фаза која претходи реализацији телоса (тако у примеру 29 потенцијално присутни телос није реализован, радња није сва извршена јер се појавила полиција). Исте теличне ситуације енкодираним одговарајућим перфективним глаголима (*преписати причу*, *утоварити дрва*, *довршити ручак*) биле би представљене као целе остварене (30).

(29) Милисава И. и Николу Р. из Михајловца полиција је затекла на паркингу [...] док су у теренско возило „лада нива“ *утоваривали дрвена плакарска крила* [...] (*Блиц*, 11. 8. 2011).

(30) Каналом Рајна – Мајна – Дунав дошли су до Дунава, где су [...] *утоварили додатно оружје* (*Блиц*, 28. 11. 2016).

Треба нагласити и то да се у српском језику имперфективним глаголима насталим деривацијом од глагола перфективног вида, префигираних и непрефигираних, могу енкодирати и вишекратне, поновљене теличне (30) и нетеличне ситуације (31).

(30) Повремено су ме *изненађивала* разјапљена уста пећина и рупа у стенама као да су то неке изумрле животиње од којих су само костурови *претекли* (В. Стевановић, Т, 13).

(31) Увек је издвајао филомове Жике Павловића [...]. Са истим жаром *говорио је* и о филмовима Душана Макавејева (*Блиц*, 29. 12. 2016).

С друге стране, перфективним глаголом не могу се означити стања, ни активности, сем у случају глагола са префиксом *по-* са делимитативним значењем, као нпр. *поиграти се*, *поживети*, *поћутати*. Глаголи са овим префиксом су изузеци међу префигираним перфективним глаголима будући да се њима обележава истовремено перфективна перспектива и нетелична ситуација (в. Јовановић 2012). Сем поменутих глагола који енкодирају активности, већина перфективних глагола у српском језику служи исказивању теличних ситуација достигнућа и остварења. Дакле, перфективним глаголима се најчешће конструишу теличне ситуације, и то остварења (*насти*, *ући*, *сести*, *сићи* итд.) и достигнућа (*написати роман*, *препливати базен*, *преправити хаљину*), а у мањем броју и активности с префигираним глаголима на *по-* (*поседети*, *попричати*, *поиграти се*).

У српском језику се оба лика аспектуалности – глаголски вид и тип ситуације – налазе у обличкој фузији, енкодирани истом језичком формом – глаголом. Њихово разграничавање лакше се постиже упоређивањем глагола са истом творбеном основом. *Писати* енкодира имперфективну перспективу и тип ситуације активност. Префигирани дериват *преписати* обележава перфективну

перспективу и тип ситуације достигнуће. С обзиром на то да је префикс *пре-*, као и остали интерни префикси, маркер и перфективности и промене лексичког значења (Arsenijević 2006), дошло је истовремено до промене обе аспектуалне информације у односу на мотивни глагол. Ако исти глагол *преписати* даље подвргнемо процесу имперфективизације, добијамо имперфективни глагол *преписивати*. Новодобијени дериват енкодира имперфективну перспективу, али тип ситуације остаје непромењен. Наиме, суфикс за имперфективизацију није утицао на промену особине (не)теличности, одн. на промену типа ситуације у односу на полазни глагол. Важно је истаћи да се имперфективним глаголом у српском могу означити и телична (*преписивати*) и нетелична ситуација (*писати*). Видски пар глагола *сићи* и *силазити* енкодира различите аспектуалне перспективе, перфективну одн. имперфективну, али исти тип теличне ситуације достигнућа. Глаголом *сићи* се показује да је ситуација сва извршена и да је телос остварен, док се његовим видским парњаком *силазити* иста ситуација приказује као у току где потенцијално присутни телос није остварен.

4. Закључак

У раду смо показали којим се средствима и на које начине исказују аспектуалне информације у француском и српском језику полазећи од теорије сложене, двокомпонентне аспектуалности. У француском језику аспекатска опозиција перфективно/имперфективно и глаголско време исказују се личним глаголским обликом, те се налазе у некој врсти морфолошке фузије. Тип ситуације као друга суштинска аспектуална категорија енкодирана је глаголском лексемом или глаголском синтагмом или пак читавом предикацијом. На одређење типа ситуације у овом језику утичу карактеристике аргумената глагола, као нпр. објекта и различитих прилошких одредаба. Такође, интеракције аспекатске перспективе и типа ситуације носе одређена ограничења у српском језику док су у француском без ограничења. Одређене комбинације двеју аспектуалних компоненти у француском, нарочито комбинације теличних предиката и имперфекта, и нетеличних предиката и аориста, генеришу специфичне значењске ефекате.

У српском језику су једном истом формом, глаголском лексемом, енкодиране друге две категорије, а то су аспекатска перспектива, тј. опозиција перфективно/имперфективно, и тип глаголске ситуације. Имперфективност и нетелиčnost, одн. перфективност и теличност нису међусобно условљене. Наиме, перфективним глаголима могу се исказати и теличне ситуације (достигнућа и остварења) и нетеличне ситуације (само активности код глагола са делимитативним префиксом *по-*), као што се међу имперфективним глаголима налазе и они који обележавају нетеличне ситуације (стања и активности) и они који енкодирају теличне ситуације у току (достигнућа и остварења).

Литература

- Arsenijević, Boban. 2006. *Inner aspect and telicity : The decompositional and the quantificational nature of eventualities at the syntax-semantics interface*. PhD Dissertation. Leiden University.
- Barceló, Gérard Joan et Brès Jacques. 2006. *Les temps de l'indicatif*. Paris : Ophrys.
- Borik, Olga. 2002. *Aspect and Reference time*. PhD thesis, University of Utrecht.
- Borik, Olga and Reinhart, Tanya. 2004. Telicity and perfectivity : two independent systems, In L. Hunyadi, G. Rakosi and E. Toth, eds, *Proceedings of LOLA 8 (Symposium on Logic and Language)*, Debrecen, Hungary, 13–34.
- Vendler, Zeno. 1957. Verbs and Times, In *The Philosophical Review* 66, 143–160, прештампао у: Vendler, Zeno. 1967. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 97–121.
- Verkuyl, Henk J. 1972. *On the Compositional Nature of the Aspects*. FLSS, vol. 15. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Vet, Co. 1980. *Temps, aspect et adverbes de temps en français contemporain*. Genève: Droz.
- Vet, Co. 1994. Petite grammaire de l'Aktionsart et de l'aspect. *Cahiers de grammaire*, n° 19, 1–17.
- Vetters, Carl. 1996. *Temps, aspect et narration*. Amsterdam, Rodopi -Atlanta, GA.
- Vetters, Carl. 2006. L'interaction entre sémantique et pragmatique dans l'interprétation des temps du passé du français. In *Entre sens et signification: Constitution du sens : points de vue sur l'articulation sémantique-pragmatique*, Dominique Verbeke ed.. Paris : L'Harmattan.
- Gosselin, Laurent. 2010. Entre lexicale et grammaire : les périphrases aspectuelles du français, *Cahiers de Lexicologie* 96, 67–95.
- Gosselin, Laurent. 2011. L'aspect de phase en français : le rôle des périphrases verbales. *French Language Studies* 21, 149–171.
- Грубор, Ђуро. 1953. *Аспектна значења*. Загреб: Југословенска академија знаности и умјетности.
- Daynovska, Denitsa. 2009. *Analyse de quelques préverbes et prépositions français et bulgares dans une perspective cognitive et formelle*. Thèse de doctorat, Université Paris IV Sorbonne, Université de Sofia St. Clément d'Ohrid.
- De Swart, Henriëtte. 1998. Aspect Shift and Coercion, *Natural Language and Linguistic Theory*, n° 18, 347–385.
- Јовановић, Вера. 2012. Глаголи са префиксом *по-* у светлу теорије сложеног аспекта и њихови преводни еквиваленти у француском језику. *Српски језик*, број XVII, 433–440.
- Јовановић, Вера. 2013. *Перфекат у српском језику и његови еквиваленти у француском језику*. Докторска дисертација, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу.
- Caudal, Patrick et Vetters Carl. 2005. Que l'imparfait n'est pas (encore) un prétérit. *Cahiers Chronos* 14, 45–77.

- Novakov Predrag. 2005. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Пипер, Предраг, и др. 2005. *Синтакса савременог српског језика : проста реченица*, у редакцији Милке Ивић. Београд, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад, Матица српска.
- Riđanović, Midhat. 1976. *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbo-Croatian*. Cambridge, Massachuset: Slavica.
- Smith, Carlotta. 1991. *The Parameter of Aspect*, Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers.
- Stanojević, Veran i Ašić Tijana. 2008. *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Станојевић, Веран. 2009. Члан, аспект и време у француском језику. *Наука и настава на универзитету*, књ. 3/1, Пале, 121–133.
- Стевановић, Михаило. 1979. *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Танасић, Срето. 2005. Синтакса глагола. У *Синтакса савременог српског језика : проста реченица*, Предраг, Пипер и др., у ред. Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 345–475.
- Filip, Hana. 1999. *Aspect, Eventuality Types And Nominal Reference*. New York: Routledge, Taylor and Francis Group.

Извори

- Angot, Christine. 2015. *Un amour impossible*. Paris : Flammarion.
- Balzac, Honoré. 2002. *Eugénie Grandet*, Scènes de la vie privée. Paris : Larousse.
- Blic, dnevne novine Доступно на: <http://www.blic.rs/> [29.12. 2016.]
- Desforges, Jean-Louis. 2014. *La rivière amère*. Paris : De Borée.
- Didierlaurent, Jean-Paul. 2014. *Le liseur du 6h 27*. Paris : Au diable Vauvert.
- Ferrante, Elena. 2016. *Le nouveau nom*. Paris : Gallimard.
- France, Anatole. 2014. *Les dieux ont soif*. Paris : Livre de poche.
- Капор, Момо. 2006. *Зелена чоја Монтенегра*. Београд: Књига комерц.
- Leblanc, Maurice. 1908. *Arsène Lupin contre Herlock Sholmès*. Доступно на: <http://bibliothequenumerique.tv5monde.com/> [2. 8. 2016.]
- Liberation*, 26. 10. 2011.
- Makin, Andreï. 1994. *Au temps du fleuve Amour*. Paris : Gallimard.
- Nothomb, Amélie. 1995. *Les Catilinaires*. Paris : Albin Michel.
- Пантић, Михајло. 2003. *Ако је то љубав*. Београд: Стубови културе.
- Proust, Marcel. 1913. *Du côté de chez Swann, A la recherche du temps perdu*, Tome I. Доступно на : <http://casden.mybookforge.com> [1. 4. 2016]
- Стевановић, Видосав. 1987. *Тестамент*. Београд: Српска књижевна задруга.

Vera Jovanović

L'ENCODAGE DE L'ASPECT EN SERBE ET EN FRANÇAIS

Résumé

Le travail porte sur les manières de l'encodage de l'aspect en serbe et en français. Nous précisons les formes par lesquelles sont encodés la visée aspectuelle (perfective ou imperfective) et le type de situation (l'état, l'action, l'accomplissement, l'achèvement). En serbe, grâce à la riche morphologie dérivationnelle, les deux informations aspectuelles sont exprimées par le verbe. En français, la flexion verbale sert à exprimer la visée aspectuelle tandis que le type de situation est déterminé au niveau lexico-syntaxique.

lullabyav@gmail.com

INOVACIJE U GRAĐENJU PERFEKTA U SAVREMENOM VARIJETETU NAUATLA IZ SAN SEBASTIJAN SINAKATEPEKA (PUEBLA, MEKSIKO)

Sažetak: Nauatl je najrasprostranjeniji amerindijanski jezik u Meksiku, izuzetno dijalekatski raslojen i bez eksplicitne norme (tj. bez standardnog varijeteta). U ovom radu opisuju se promene u građenju perfekta koje ranije nisu zabeležene ni u jednom drugom varijetetu u svojoj celosti, a odnose se na pleonastičko građenje perfekta koje je iz fonoloških razloga imalo za posledicu pomeranje i fonologizaciju akcenta.

Ključne reči: *nauatl, perfekat, fonologizacija akcenta, augment, particip, perfektivna osnova, imperfektivna osnova*

1. Lingvistički diverzitet u Meksiku

Nauatl je jedan od mnogobrojnih amerindijanskih jezika koji se govori u Meksiku. Njihov tačan broj, koji je teško utvrditi zbog kompleksnog odnosa između jezika i dijalekta, kreće se od 68 prema Nacionalnom institutu za indijanske jezike (INALI 2010), preko 94 u skladu sa klasifikacijom Nacionalnog instituta za statistiku i geografiju (INEGI), dok *Ethnologue* navodi 287 jezika, od kojih su 4 izumrla. Ono oko čega ne postoje nesuglasice jesu lingvističke porodice zastupljene u Meksiku, kojih ima 11: algonkingska, uto-astečka/uto-naua, majanska, mihe-sokeanska, totonačko-tepeuanska, kočimi-jumana, seri, taraska, uave i čontal iz Oahake (INALI 2010:32). Njihova distribucija može se videti u Mapi 1.

Danas približno 6.700.000 Meksikanaca govori nekim od amerindijanskih jezika, što i nije toliko veliki broj budući da oni čine svega 6% ukupne populacije starije od 5 godina. Najbrojniji među njima su govornici nauatla (1.544.968 govornika ili 23% indijanske populacije), potom slede govornici majanskih (11,7%), mistečkih (7%) i sapotečkih jezika (6,35%).

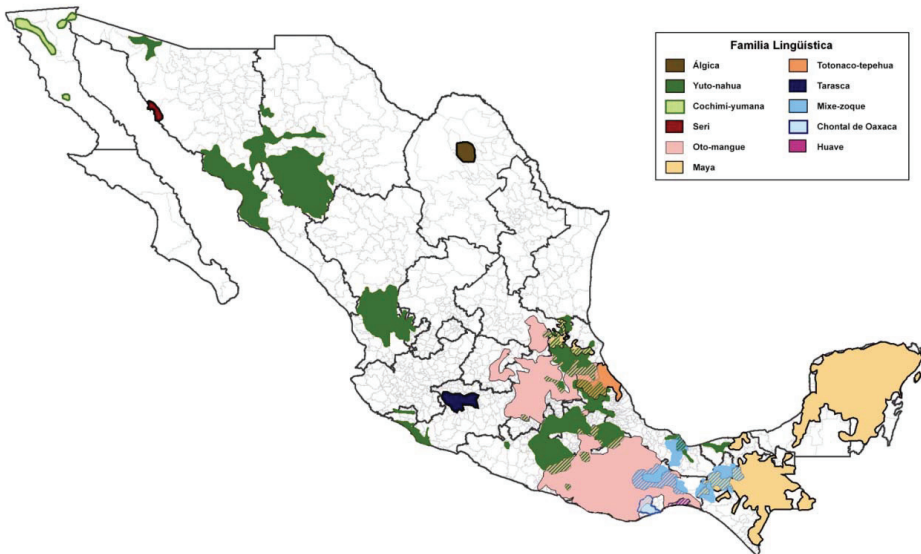
Uprkos velikom lingvističkom diverzitetu, ogroman broj amerindijanskih govornih zajednica karakterišu lingvistička nestabilnost i suptraktivni bilingvizam, što se

---

¹ Zahvaljujem se urednicima i anonimnom recenzentu (recenzentima) na više nego korisnim komentarima, kao i Mr Ana Seliji Martines Ernandes (UNAM) na pomoći prilikom pravljenja Mape 3.

ogleda u masivnim pozajmljenicama na svim jezičkim nivoima, preključivanju kodova, konvergenciji. Takva situacija na duge staze i pod odgovarajućim uslovima vodi zameni jezika, čiji je krajnji rezultat, u najgorem slučaju, takozvani „lingvicid“ (Kristal 2003), ili smrt jezika, što se već desilo sa jezicima tepecano, tubar, opata, eudeve i počuteko iz uto-astečke porodice; kočimi iz porodice kočimi-jumana, ćikomuselteko i ćolti iz majanske porodice; južni pame, mange, ćiapaneke, subtiaba iz porodice oto-mange i tapaćulteko iz mihe-sokeanske (INALI 2010, Lastra 2003). Opšta tendencija ka zameni jezika ogleda se i u činjenici da je od početka XIX veka procenat govornika amerindijanskih jezika u odnosu na ukupnu populaciju u stalnom padu (od 60% sa početka XIX veka, preko 26% 1895 godine, (INALI 2008:18), da bi se 2010 došlo na svega 6%), što je dovelo do situacije da su danas dve trećine ovih jezika ili u opasnosti ili u procesu izumiranja.

Mapa 1: Amerindijanske jezičke porodice u Meksiku.

Izvor: Instituto Nacional de Lenguas Indígenas 2008:16

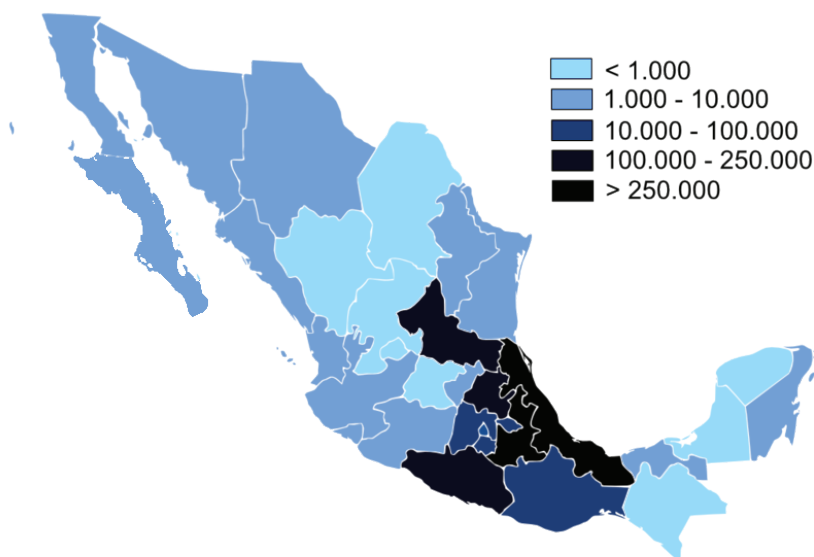
2. Identitet nauatla

Nauatl pripada uto-astečkoj porodici jezika, zajedno sa papagom, pimom, južnim i severnim tepeuanskim jezikom iz grupe pima; kora i vićol iz grupe kora-vićol; jaki, majo, taramura i gvarihio iz grupe tarakaita (INALI 2010:70). Najjužniji jezik ove jezičke porodice, pipil, govori se u El Salvadoru, mada ne postoji saglasnost među lingvistima u pogledu njegove autonomije. Neki ga smatraju dijalektom nauatla (Lastra 1986, Canger 1988), dok je Campbell (1985) jedan od najglasovitijih zagovornika njegove samostalnosti.

Nauatl se govori u gotovo svim meksičkim državama, ali je u Puebli, Gerreru, San Luis Potosiju, Idalgu i Verakrusu skoncentrisano preko 90% svih govornika

ovog jezika (distribucija nauatla prema veličini govorne zajednice data je u Mapi 2.) Iako ima preko 1,5 milion govornika, ne može se smatrati jezikom velike vitalnosti². Prema rečima Flores Farfana (2000:89) „svi amerindijanski jezici u Meksiku su ugroženi, samo u različitim stepenima” i nauatl nije izuzetak (*cf.* Hill & Hill 1986). Ovo ne znači da će nestati u bliskoj budućnosti, ali na duge staze, to bi mogla biti njegova sudbina ukoliko se aktuelna tendencija zamene jezika nastavi. Prema izveštaju *Ethnologue*-a, od 28 varijeteta nauatla³, jedan je već u uslovima izumiranja (nauatl iz Tabaska), jedan *moribund*, 7 ugroženih, 5 u procesu zamene i svega 5 varijeteta se smatraju vitalnim (www.ethnologue.com [2016-18-01]).

Mapa 2: Zastupljenost nauatla u meksičkim državama prema veličini govorne zajednice.

Izvor: Petrović (2016: 120), prema podacima Nacionalnog instituta za statistiku, geografiju i informatiku (INEGI), 2010.

Obično se dijalekti nauatla grupišu u centralne (inovativne) i periferne (konzervativne), pri čemu se među ovim potonjim razlikuju istočni i zapadni dijalekti (Canger 1988). Lastra (1986), sa druge strane, izdvaja nauatl iz oblasti La Uasteka kao zasebnu, treću grupu perifernih dijalekata, dok ga Canger svrstava u centralne. Kao što je već pomenuto, nauatl je izuzetno dijalekatski raslojen jezik, te nije neuobičajeno da se govornici iz različitih regiona ne razumeju, mada razlike postoje čak i među govornicima

² Ova tvrdnja odnosi se na većinu varijeteta, nipošto na sve. U nekim delovima Meksika nauatl se smatra snažnim simbolom etničke pripadnosti i koristi se za komunikaciju unutar grupe, kao što je slučaj sa nekim zajednicama u oblasti reke Balsas u Gereru (Flores Farfán 2000) ili na severu Pueble (Castillo Hernández 2007).

³ Nacionalni institut za indijanske jezike identifikovao je 30 varijeteta nauatla (INALI 2010).

iz susednih sela. Recimo, u mestima u oblasti Teuakana (Puebla) postoji čak 5 različitih reči za potvrđnu rečcu „da“: *shaa* (Altepehi), *kema* (Koapan, Visente Gerero), *nely, naa* (Kojomeapan), *chamo* (Sokitlan); za „kišu“: *tiowatl* (San Huan), *kiavitl* (Sokitlan), *kivy* (Kojomeapan) i *kiavi* (Šitlama); „pijan“: *iwitki* (San Huan) i *paxixicui* (Kojomeapan) ili za „plašljiv“: *mojketl* (San Huan) i *mavii* (Šitlama)⁴.

Osim u leksici, razlike su prisutne i na fonološkom, morfološkom i sintaksičkom nivou. Što se fonologije tiče, postoje dijalekti koji naspram /ɳ/, karakterističnog za centralne dijalekte, imaju /t/ ili /l/: *tlakatl – takat – lakal*. Dugo /e:/ iz klasičnog nauatla dalo je diftong /ie/ u Tetelsingu, Morelos: *nesi vs. niesi* „naći“, dok se u Santa Ana Tlakotenu diftongacija vrši samo na početku reči: *etl vs. yetl* „pasulj“ (Launey 1992). Sa druge strane, naspram diftonga /we/ stoji /o/ u Sinakatepeku: *mokwepa vs. mokopa* „vratiti se“ (Petrović 2016). U Gereru je zabeležena sonorizacija velarnog okluziva u intervokalskom položaju: *maka vs. maga* „dati“ (Flores Farfán, 2006).

Na morfološkom nivou, razlike se ogledaju u odričnim zamenicama (*amitla vs. xtlá* „ništa“; *amaka vs. amiga vs. xaka* „niko“), množini prezenta *-h vs. -lo vs. -n* (*ti-k-itta-h vs. ti-k-itta-lo vs. ti-k-itta-n* „vidimo ga/je“), množini futura *-keh vs. -i* (*ti-k-chiwa-s-keh vs. ti-k-chiwa-s-i* „uradićemo“), objekatskoj ličnoj zamenici u 2.l.pl. (*amech-itta vs. namech-itta vs. nemech-itta vs. ammits⁵-itta* „on/ona vas gleda“) (Flores Farfán & Petrović 2012).

Što se sintakse tiče, možemo razlikovati više ili manje polisintetički nauatl, odnosno, konzervativni i hispanizovani (Flores Farfán & Petrović 2012):

Naxkaw vs. in de newa „moj“

Kal-itik vs. itik kahli „u kući“

No-wa vs. iwa ne „sa mnom“

Nitlakwati vs. niyo nitlakwas „idem da jedem“ (*idem*)

Ovakva situacija navela je neke uvažene lingviste, poput Suaresa (1983), da negiraju nauatlu postojanje lingvističkog jedinstva. Flores Farfán (2011:217) deli ovo stanovište i tvrdi da „nauatl verovatno nije, niti je ikada bio jedan jezik“ i dodaje da se sastoji „od još uvek neutvrđenog broja zasebnih jezika“. Suprotnog mišljenja je John Sullivan, koji smatra da su velike razlike među varijantama ipak samo mit.

3. O istraživanju

Tema ovog rada proistekla je iz jednog obimnijeg istraživanja o lingvističkom kontaktu između nauatla i španskog, koje je sprovedeno na jugoistoku meksičke države Puebla, u mestu San Sebastijan Sinakatepek (v. Mapu 3). Od oko 15 000 žitelja, polovina je dvojezična, tj. pored španskog govora i nauatl, dok je procenat jednojezičnih govornika nauatla zanemarljiv (0,57%).

⁴ U ovim primerima poštovala sam grafiju ispitanika, studenata Tehnološkog univerziteta u Teuakanu (Universidad Tecnológica de Tehuacán), koji su učestvovali u radionici posvećenoj revitalizaciji i očuvanju jezika organizovanoj 9. oktobra 2012. godine na inicijativu dr Žan-Lea Leonarda (Jean-Léo Leonard, Université Paris-Sorbonne).

⁵ U obliku *ammits* zapažamo jukstapoziciju 2. lica plurala subjekta (*am-*) i 2. lica jednine objekta (*-mits-*).

Mapa 3: Lokalizacija San Sebastijan Sinakatepeka.

Izvor: <http://inafed.gob.mx/work/enciclopedia/EMM21puebla>

Prvobitno istraživanje jezičkog kontakta bilo je isplanirano kao studija slučaja u kojem je učestvovala porodica Martínez Alejandro, koja je u tom trenutku brojala 10 članova⁶ i svi su živeli u istom domaćinstvu u San Sebastijan Sinakatepeku. Osnovni razlog za njihov odabir je to što se u porodici Martínez Alejandro ogleda čitav proces zamene jezika: od nauatla, na jednoj strani kontinuuma, do španskog na drugoj, sa svim međufazama dvojezičnosti između (dominantni, balansirani⁷ i pasivni/receptivni bilingvizam)⁸. Osim toga, generacijske razlike prisutne su i u upotrebi jezika - dok je za odrasle karakterističan konzervativni nauatl, kod mladih je on prilično hispanizovan.

U istraživanju je korišćena proširena Svadešova lista (250 reči) za prikupljanje osnovne leksike, kao i za tu priliku osmišljen upitnik na osnovu kojeg su dobijeni osnovni podaci o ispitanicima, njihovom maternjem jeziku, domenima upotrebe španskog i nauatla, kao i o stavovima prema pomenutim jezicima. Okosnicu korpusa čine intervjui, priče i spontani razgovori među članovima porodice koji su snimani⁹, a potom transkribovani i morfološki analizirani. Osim toga, za opis lokalnog varijeteta nauatla korišćeni su i snimci interakcije između prodavaca i kupaca na pijaci, kao i u prodavnici koja je u vlasništvu porodice Martínez Alejandro¹⁰. Preliminarni

⁶ Sedmero dece od 9 do 25 godina, njihovi roditelji i deda po očevoj liniji.

⁷ Pod ovim pojmom podrazumevam *približno* jednako poznavanje jezika.

⁸ Sve faze zamene jezika u ovom konkretnom slučaju mogu se predstaviti na sledeći način: N - šN - ŠN - Šn - Š(n) - Š, gde šN i Šn predstavljaju dominantni bilingvizam (nauatl, odn. španski kao dominantni jezik), ŠN balansirani bilingvizam, a Š(n) pasivni/receptivni.

⁹ Na ovaj način je snimljeno 23 sata materijala.

¹⁰ Na pijaci sam i ja bila jedan od učesnika, dok je u prodavnici primenjena opservacija bez učestvovanja. Na taj način, osim lingvističkog materijala, prikupljeni su i podaci o izboru jezika.

zaključci o inovacijama u građenju perfekta su potom provereni na terenu u neformalnim razgovorima sa žiteljima San Sebastijan Sinakatepeka, kao i tokom radionice o jezičkoj revitalizaciji u kojoj su učestvovali studenti Tehnološkog univerziteta u Teuakanu. Takođe sam sprovela i jedan eksperiment koji je podrazumevao namerno pogrešno akcentovanje u perfektu, što je uvek izazivalo reakciju sagovornika, bilo da me isprave ili da me zbunjeno pitaju na koga mislim.

Nauatl iz San Sebastijan Sinakatepeka pripada dijalektu koji se naziva Teuakan-Songolika ili, alternativno, nauatl iz jugoistočne Pueble. Iako Canger (1988), Kaufman (2001) i Dakin (2003) svrstavaju ovaj dijalekat u grupu istočnih perifernih, smatram prihvatljivijim stanovište Lastre (1986) koja ga ubraja u centralne, zato što nekoliko obeležja koje ovaj varijetet deli sa istočnim perifernim dijalektima (npr. *-t-ok* za progresivni aspekt) nisu dovoljni da bi se okarakterisao kao takav, naročito ako se uzme u obzir njegova sličnost sa ostalim centralnim dijalektima (vokalska dužina, gubljenje finalnog /n/, prisustvo augmenta, negacija *amo*, lična zamenica 3. lica množine *yehwan*, povratna zamenica 1. lica jednine *no*).

4. Odlike perfekta

Perfekat je jedan od najkompleksnijih glagolskih oblika u nauatlu i predmet brojnih diskusija, što zbog brojnih dubleta, što zbog njegovog građenja u kojem se, prema Valinjasu, reflektuju osobena ograničenja svakog pojedinačnog dijalekta (Valiñas 1980:321). Najstarije sačuvane gramatike iz XVI i XVII veka koje su pisali misionari (Olmos [1547] 2002, Molina [1571] 2004, Carochi [1645] 1983) sadrže prve pokušaje njegove sistematizacije, što je nastavljeno i u savremenim gramatikama (Launey 1992, Campbell & Karttunen 1989, Wright Carr 2007¹¹ *inter alia*), ali i dalje bez opšteg konsenzusa.

Glagoli u perfektu imaju sledeću strukturu: prefiks *o-* za kojim sledi subjekat, a potom, u zavisnosti od valence glagola, povratna zamenica, indirektni i/ili direktni objekat. Nakon tih prefiksa ide osnova, na koju se dodaje particip (u zavisnosti od osnove može biti *-k* ili nulta morfema) i na kraju, eventualno, sufiks za množinu:

(O)- SUBJ –(REFL)- (I.O.) – (D.O)¹² – OSNOVA – PARTICIP – (pl. -ke)

4.1. Augment

Augmentom se naziva prefiks ili partikula *o-* (Karttunen 1992) čije prisustvo, nasuprot mišljenju Campbella i Karttunena (1989), nije obavezno, niti je vezano isključivo za ovo glagolsko vreme¹³. Karttunen (1992: 175) navodi da se augment može javiti i kod glagola u futuru, označavajući da će radnja biti završena u nekom trenutku u budućnosti. Takođe se koristi i u imperfektu, kao u primerima *o-panoa-ya*

¹¹ Kritički pregled dat je u Valiñas 2013.

¹² Prisustvo povratne zamenice i lične zamenice direktnog i indirektnog objekta je uslovljeno valencom glagola.

¹³ Karttunen (1992:175) ga čak naziva “redundantnim obeležjem prošlosti”.

„prolazio / prolazila je”, *o-k-ihto-a-ya* „govorio / govorila je”¹⁴, dok se u Sinakatepeku njegova upotreba proširila čak i na glagolske oblike kojima se izražava pravac-vreme:

o-ki-temo-ko „došla je da je traži”

o-ki-tlamotla-to „otišla je da to baci”

o-k-kowa-to „otišla je da kupi”

Ukoliko augmentu prethodi partikula *ya* „već”, onda se spajaju u *yo-*:

y-o-mó-kop-ke „već se preobrazio”

y-o-ti-mochi-ke „već nas je bilo mnogo”

y-o-tleyua-k „već je svanulo”

U nekim varijetetima, poput onog iz Santa Ana Tlakotenka, registrovan je i alomorf *yu-* kada je *yo-* pod akcentom: *yumik* „umro je”, *yutla* „završilo se” (Launey 1992:349).

4.2. Osnove za građenje perfekta

Perfekta se u nauatlu gradi ili od pune ili od redukovane glagolske osnove, koje Launey (1992) naziva *tema 1* (duga) i *tema 2* (kratka, redukovana), a Valiñas (2013) *imperfektivna* i *perfektivna osnova*. Puna, duga ili imperfektivna osnova je nemarkirana, ona koju nalazimo u prezentu i završava se uvek vokalom, te je njena silabička struktura CCV, CVCV, CVCVV ili CVCCV. Glagoli koji perfekta grade od pune (imperfektivne) osnove dodaju particip *-k*¹⁵ na osnovu. To su glagoli sa silabičkom strukturom CCV, CVCCV, i neki CVCV, odnosno, sledeće grupe glagola:

1. Glagoli koji se završavaju vokalom *-o*:

pano „šeta se” > *o-pano-k* „šetao se”

temo „silazi” > *o-temo-k* „sišao je”

2. Glagoli koji se završavaju na *-tla*:

ki-motla „baca” > *o-ki-motla-k* „bacio je”

3. Glagoli koji se završavaju na *-ka*:

choka „plače” > *o-choka-k* „plakao je”

4. Glagoli kod kojih finalnom vokalu osnove prethodi konsonantska grupa:

ni-k-itta „vidim” > *o-ni-k-itta-k* „videla sam”

ahsi „stiže” > *o-ahsi-k* „stigao je”

5. Jednosložni glagoli (*kwi* „uhvatiti”, *kwa* „jesti”) iz fonotaktičkih razloga uvek grade perfekta od pune osnove, jer ne mogu da dozvole gubljenje jedinog vokala i stvaranje konsonantske grupe na kraju reči.

ki-kwi „hvata ga” > *o-ki-kwi-k* „uhvatio ga je”

tla-kwa „jede (nešto)” > *o-tla-kwa-k* „jeo je”

¹⁴ U nauatlu ne postoji gramatička razlika između muškog i ženskog roda. Da bi se izbeglo u prevodu na srpski navođenje i muškog i ženskog oblika, u nastavku rada ću davati oblike samo za jedan ili drugi rod.

¹⁵ Lockhart (2001) tvrdi da ovaj oblik potiče od sufiksa *-ca* koji se prvobitno dodavao osnovi bez ikakvih promena, ali je doživeo različite sudbine u zavisnosti od konteksta u kojem se nalazio.

Valiñas (2013:308) smatra da finalno **-k** kod punih osnova nije nikakav sufiks, već „rezultat fonološkog procesa građenja perfektivnih osnova koji se primenjuje samo kod glagola čija se osnova, takođe iz fonoloških razloga, ne završava konsonantom”. Ipak, u nastavku rada videćemo primere koji dovode u sumnju ovu tvrdnju. Pomenuti autor ide i korak dalje, sugerišući da čak ne postoje sufiksi za građenje ni prezenta, ni perfekta, već da su same osnove (imperfektivna, za građenje prezenta, i perfektivna, za građenje perfekta) morfološki eksponenti TAM¹⁶ (*idem*, str. 309).

Kratka ili redukovana (perfektivna) osnova dobija se gubljenjem finalnog vokala pune osnove, a u nekim slučajevima taj proces uključuje i ceo slog. Kada se perfekat gradi od redukovane osnove, particip ima oblik $\emptyset$ morfeme. Vokalska redukcija osnove vrši se u sledećim slučajevima:

1. Kada se glagol završava na *-ia, -oa*
ni-tech-ilia „ja ti kažem” > *o-ni-tech-ili* „ja sam ti rekla”
ni-k-nankilia „odgovaram mu/joj” > *o-ni-k-nanquili* „odgovorila sam mu/joj”
ni-k-pewaltia „počinjem” > *o-ni-k-pewalti* „počeo sam”
2. Ili vokalima *-i, -a* kojima prethodi konsonant
ni-nehnemi „hodam” > *o-ni-nehnen* „hodala sam”
ki-teki „seče” > *o-ki-tehtek*¹⁷ „sekla sam”
ki-maka „daje” > *o-ki-mak* „dao je”,
witsa „dolazi” > *o-wits* „došao je”
3. Glagoli na *-wi/-wa* gube čitav slog:
ki-chiwa „pravi” > *o-ki-chi* „pravila je”
ni-k-kowa „kupujem” > *o-ni-k-ko* „kupila sam”

Glagoli čija se redukovana osnova završava vokalom, imali su u klasičnom nauatlu na kraju osnove glotalni ploziv koji se u većini modernih dijalekata u potpunosti izgubio u jednini, dok se u medijalnom položaju čuva u množini ispred sufiksa za množinu *-ke* (kl. *-quē*), koji se smatra složenom morfemom¹⁸ (*cf.* Launey 1992, Valiñas 2013).

o-ni-tla-kwa „jeo sam” (*cf.* kl. *onitlacuā*) vs. *o-ti-tla-kwaʔ-ke* „jeli smo”
o-ni-mo-namikti „udala sam se/oženio sam se” vs. *o-ti-mo-namiktiʔ-ke* „venčali smo se”
o-walla „stigao je” vs. *o-ti-wallaʔ-ke* „stigli smo”

Ipak, sve ovo gore navedeno je samo jedan pokušaj sistematizacije na osnovu centralnih dijalekata, mada postoje i odstupanja. U Santa Ana Tlakonteku, glagoli na *-ia, -oa* imaju dubletne oblike: *ocholo* i *ocholok* od gl. *choloa* „beži”.

Ista grupa glagola (tj. oni na *-ia*) u Kuecalanu (Siera Norte, Puebla) ima perfekat na *-ik mo-tlati-k* „opekao se” (od *motlatia*) (Launey 1992). I dok Launey implicitno tretira oblik *-ik* kao alomorf participa *-k*, smatram da je sufiks u ovom slučaju ipak samo *-k*, a da *i* pripada redukovanoj osnovi. Ipak, neosporni alomorf participa je *-ki*, koji je zabeležen u Šalpatlauaku (Gerero) i Kuecalanu (planinski deo severa

¹⁶ TAM je skraćenica za *tense/aspect/mode*, odnosno, vreme/gl. vid/način.

¹⁷ Slog *teh-* u *okitehtek* je reduplikacija osnove, čime se unosi iterativno značenje.

¹⁸ Sastoji se od participa *-k* i sufiksa za množinu *-e(h)*.

Pueble) u jednini perfekta kada se osnova završava konsonantom (Launey 1992): *kitehki* „sekao je“, *tlaawetski* „padala je kiša“

U oblasti La Uasteka nema elizije finalnog vokala u jednini, dok se u množini vokal gubi pred sufiksom *-keh*: *kochi-k* „plakao je“, *koch-keh* „plakali su“.

4.3. Pleonastičko građenje perfekta

Primeri koje sam registrovala u San Sebastijan Sinakatepeku pobijaju Valinjasovu tezu o morfemi *-k* i imperfektivnim osnovama. Naime, inovacije koje se počinju u naslovu ovoga rada odnose se na čitav jedan niz promena koje su inicijalno prouzrokovane onim što nazivam pleonastičko građenje perfekta, odnosno, kombinovanje redukovane (perfektivne) osnove i participa. Redukovana osnova glagola *notsa* „zvati, pozvati“ je *nots-*. Pošto je u pitanju glagol valence 2, tj. prelazni glagol, prisustvo objekatske lične zamenice je obavezno, pa dobijamo oblik *o-nech-not-s*¹⁹. U klasičnom nauatlu, a i prema Valinjasu, ovo bi već trebalo da bude perfekatska osnova, pošto ona mora da se završava konsonantom. Međutim, u nauatlu iz San Sebastijan Sinakatepeka, na ovakvu redukovanu osnovu se dodaje particip *-k*, čime dobijamo oblik *o-nech-nots-k*.

Budući da fonotaktička pravila nauatla ne dozvoljavaju konsonantsku grupu na kraju reči, javlja se paragogičko /i/, stvarajući alomorf participa *-ki*: *o-nech-nots-ki*. Ovakva upotreba paragogičkog /i/ dobro je dokumentovana još od klasičnog nauatla, npr. kod apsolutiva *-tl/-tli* koji se dodaju na imenske osnove u zavisnosti od toga da li se završavaju vokalom ili konsonantom: *tlāca-tl* „čovjek“ / *toch-tli* „zec“. Međutim, u ovoj varijanti nauatla, finalno /i/ je izuzetno nestabilno i zamenjeno je vokalom /e/, što potvrđuju sledeći oblici:

1. Apsolutivi *-tle / -le* naspram *-tli / -li* u ostalim centralnim dijalektima:
tiankistle vs. *tiankistli* „pijaca“
sitlalle vs. *sitlalli* „zvezda“
tlaxkalle vs. *tlaxkalli* „tortilja“.
2. Množina imenica čija osnova se završava konsonantom: centralno *-tin* dalo je *-te* kada se /i/ našlo u na kraju reči nakon gubljenja finalnog /n/:
pipiltin > *pipilti* > *pipilte* „deca“
3. Derivacija imenice *ikxi-tl* „noga“. Kada se na osnovu *ikxi-* doda sufiks *-me* za množinu, finalni vokal osnove /i/ se čuva, jer se nalazi u medijalnom položaju: *ikxime*. Međutim, u prisvojnom obliku, našavši se /i/ na kraju reči, biva zamenjeno sa /e/: *no-kxe* (<no-kxi) „moja noga“.
4. U sufiksima kojima se označava pravac-vreme (u oblicima za množinu prezenta): *-tiwe* (San Sebastijan Sinakatepek) vs *-tiwi* (ostali centralni dijalekti). Istu pojavu zabeležio je Launey (1992: 345-6) u Santa Ana Tlakonteko: *titlakowatiwi*: *titlakowatiwe* „idemo u kupovinu“.

Ovim putem particip je dobio oblik *-ke*, izjednačivši se po svom fonetskom liku sa sufiksom za množinu: *o-nech-nots-ke*. Pošto 3. lice jednine i množine subjek-

¹⁹ *O-* je ovde augment. Za njim sledi subjekat, koji je u ovom slučaju u 3. licu, pa stoga ima oblik nulte morfeme.

ta ima oblik nulte morfeme, onda nije moguće razlikovati njihove oblike. Da bi se izbegao ambigvitet, akcenat je priskočio u pomoć pomerivši se u jednini na antepenultimu, uprkos tome što je nauatl jezik sa fiksnim akcentom na penultimi.

onechnotske „pozvao me je” vs. *onechnotske* „pozvali su me”
onechtláhtlanke „tražio je moju ruku” vs. *onechtlahtlanke* „tražili su moju ruku”
omókopke „postao je” vs. *omokopke* „postali su”

Na taj način došlo je do fonologizacije akcenta, budući da je sam akcenat jedino sredstvo za razlikovanje jednine i množine.

Zaključak

U ovom radu opisan je proces građenja perfekta pomoću participa i već redukovane osnove, što je iz fonotaktičkih i fonoloških razloga dovelo do izjednačavanja oblika za 3. lice jednine i množine. Taj ambigvitet razrešen je pomeranjem i fonologizacijom akcenta.

Reference

- Campbell, Lyle. 1985. *The Pipil Language of El Salvador*. Berlin: Mouton Publishers.
- Campbell, Joe & Frances Karttunen. 1989. *Foundation Course in Nahuatl Grammar. Vol. 1: Texts and Exercises*. Austin: The University of Texas at Austin and The Institute of Latin American Studies.
- Canger, Una. 1988. Subgrupos de los dialectos nahuas. In *Smoke and Mist: Mesoamerican Studies in Memory of Thelma D. Sullivan*, J. Kathryn Josserand, Karen Dakin, eds., 473-498. Oxford: BAR International
- Carochi, Horacio. [1645] 1983. *Arte de lengua mexicana con la declaración de los adverbios della*. Reproducción facsimilar de la edición de 1645 con un estudio introductorio y notas de Miguel León Portilla. Universidad Nacional Autónoma de México: Instituto de Investigaciones Históricas, Instituto de Investigaciones Filológicas.
- Castillo Hernández, Mario Alberto. 2007. *Mismo mexicano pero diferente idioma: Identidades y actitudes lingüísticas en los maseualmej de Cuetzalan*. México: INAH, UNAM-IIA.
- Dakin, Karen. 2003. Uto-Aztecán in the linguistic stratigraphy of Mesoamerican prehistory. In *Language contacts in prehistory: Studies in stratigraphy*, Henning Andersen, ed., 259-288. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Flores Farfán, José Antonio & Margita Petrovic. 2012. Unidad y diversidad en el náhuatl. Izlaganje na konferenciji *La diversidad lingüística, cultural y ambiental del vértice tehuacano*. Tehuacán, 8-10 oktobar 2012.
- Flores Farfán, José Antonio. 2000. Transferencias náhuatl-español en Balsas (Guerrero, México). Reflexiones sobre el desplazamiento y la resistencia lingüística en el náhuatl moderno. *Amerindia* 23, 87-106.

- Flores Farfán, José Antonio. 2006. En los márgenes del contacto náhuatl-español. Los últimos estertores del náhuatl. *Signos lingüísticos* 4, 9-32.
- Flores Farfán, José Antonio. 2011. Desarrollando buenas prácticas en revitalización lingüística. In *Antología de textos para la revitalización lingüística*, José Antonio Flores Farfán, ed., 211-231. México: INALI.
- Gordon, Raymond G. (ur.). 2005. *Ethnologue: Languages of the world, 15th edition*. Dallas, Texas: SIL International. Online izdanje: www.ethnologue.com [2016-18-01]
- Hill, Jane H. & Kenneth C. Hill. 1986. *Speaking Mexicano. Dynamics of syncretic language in Central Mexico*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Instituto Nacional de Estadística, Geografía e Informática (INEGI). N. d. Clasificación de las lenguas indígenas. Dostupno na: http://www.inegi.org.mx/est/contenidos/proyectos/aspectosmetodologicos/clasificadoresycatalogos/doc/clasificacion_de_lenguas_indigenas.pdf [28/08/2016]
- Instituto Nacional de Lenguas Indígenas (INALI). 2010. *Catálogo de las Lenguas Indígenas Nacionales. Variantes lingüísticas de México con sus autodenominaciones y referencias geoestadísticas* (primera reimpresión). México: INALI.
- Instituto Nacional de Lenguas Indígenas (INALI). 2008. *Programa de revitalización, fortalecimiento y desarrollo de las lenguas indígenas nacionales 2008-2012 (PINALI)*. México: INALI.
- Instituto para el Federalismo y el Desarrollo Municipal (INAFED). 2010. *Enciclopedia de los municipios y delegaciones de México*. México: INAFED, Secretaría de Gobernación. Dostupno na: <http://www.inafed.gob.mx/work/enciclopedia/EMM21puebla/index.html> [27/12/2016]
- Karttunen, Frances. 1992. *An analytical dictionary of Nahuatl*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Kaufman, Terrence. 2001. The history of the Nawa language group from the earliest times to the sixteenth century – some initial results. In *Project for the documentation of the languages of Mesoamerica* [online]. Dostupno na: http://www.albany.edu/ims/PDLMA_publications_new.html [19/07/2015]
- Kristal, Dejvid. 2003. *Smrt jezika*. Beograd: XX vek.
- Lastra, Yolanda. 1986. *Las áreas dialectales del náhuatl moderno*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Antropológicas.
- Lastra, Yolanda. 2003. *Sociolingüística para hispanoamericanos: una introducción*. México: El Colegio de México.
- Launey, Michel. 1992. *Introducción a la lengua y a la literatura náhuatl*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Antropológicas.
- Lockhart, James. 2001. *Nahuatl as written. Lessons in older written Nahuatl with copious examples and texts*. Nahuatl Studies Series Number 6. Stanford: Stanford University.
- Molina, Alonso fray, [1571] 2014. *Arte de la lengua mexicana y castellana*. Edición crítica, estudio introductorio, transliteración y notas de Ascensión Hernández de León Portilla. México: UNAM, Fideicomiso Felipe Teixidor y Montserrat Alfau de Teixidor, Instituto Tecnológico y de Estudios Superiores de Monterrey.
- Molina, Alonso fray. [1555] 2004. *Vocabulario de la lengua castellana/mexicana, mexicana/castellana*. Estudio preliminar de Miguel León Portilla. México: Editorial Porrúa.

- Olmos, Andrés fray. [1547] 2002. *Arte de la lengua mexicana*. Edición, estudio introductorio, transliteración y notas de Ascensión Hernández de León Portilla y Miguel León Portilla. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Históricas.
- Petrović, Margita. 2016. *Aspectos formales de la alternancia de códigos: evidencias de náhuatl/español*. Magistarska teza. México: Universidad Nacional Autónoma de México
- Suárez, Jorge. 1983. *The Mesoamerican Indian Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Valiñas Coalla, Leopoldo. 1980. Un intento de clasificación del verbo náhuatl con base en el pretérito perfecto. *Anales de antropología* vol. XVII, t. II, 315-324.
- Valiñas Coalla, Leopoldo. 2013. El adjetivo y sus constituyentes en el náhuatl clásico. *Cuadernos de lingüística de El Colegio de México*, vol. 1, 287-323.
- Wright Carr. 2007. *Lectura del náhuatl. Fundamentos para la traducción de textos en náhuatl del período Novohispano Temprano*. México: Instituto Nacional de Lenguas Indígenas.

Margita Petrović

INNOVATIONS IN PRETERIT FORMATION IN MODERN NAHUATL VARIETY OF SAN SEBASTIÁN ZINACATEPEC (PUEBLA, MEXICO)

Summary

Nahuatl is a Mexican indigenous language with the largest speech community with more than 1.5 million speakers and 28 different varieties. The present paper describes changes in the preterit formation in San Sebastian Zinacatepec Nahuatl, which hadn't been registered before altogether. Those changes refer to "pleonastic formation" of the preterit which, for phonological reasons, has caused the stress movement to antepenultimate syllable and the phonologization of accent.

margita.petrovic@gmail.com

ГЛАГОЛИ СА ПРЕФИКСОМ ЗА- КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ПОЧЕТНЕ СИТУАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП¹

Сажетак: Основни циљ овог рада јесте да се на примеру глагола са префиксом *за-* покаже да је оправданије претпоставити да глаголски префикси не означавају надискуствене, високоапстрактне појмове као што је, рецимо, почетност (отпочети нешто), већ искуствене образце наспрам којих се индукују такви појмови (рецимо – отпочињање отежаног кретања, или отпочињање стања неперцептибилности). Одабрали смо префикс код кога сви консултовани аутори препознају значење почетности и који се у литератури често проглашава празним, граматичким префиксом. У примарном, просторном значењу овог префикса препознаје се неколико сликовних схема заклона. Анализирали смо искуствени комплекс у чијој су основи те схеме, лоцирајући у њему образце почетности, што нам је омогућило да предвидимо који се искуствени типови почетних ситуација могу наћи међу глаголима са префиксом *за-*. Увид у лексички корпус показао је да се глаголи који имају овај префикс и упућују на почетност могу сматрати експонентима тих предвиђених ситуационих образаца.

Кључне речи: глаголски префикс *за-*, почетност, сликовне схеме, заклон, семантика префикса

У србистичкој и кроатистичкој дериватологији глаголским префиксима се често приписују и врло апстрактна, граматичка значења, а једно од таквих јесте и – почетност. Преглед домаће литературе показује да се то значење доводи у везу са великим бројем префикса, као и да њихов инвентар није подударан код различитих аутора². Међу ретким префиксима који су сви аутори повезали са почетношћу јесте, управо, префикс *за-*, за који се, поред тога, често констатује да се реализује и као семантички испражњен, граматички префикс (исп., нпр.,

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178009: *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног језика САНУ*, који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Консултовали смо следеће студије: Белић (2000), Грубор (1953), Стевановић (1970), Клајн (2002), Бабић (2002), Ивановић (2012). Готово сви аутори помињу почетност у вези са префиксима *за-*, *уз-* и *про-*, а свеукупно се почетност региструје код десетак префикса, мада тачан инвентар није усаглашен.

Грицкат 1966–1967, Клајн 2002). Савремена, когнитивнолингвистички оријентисана истраживања глаголских префикса у словенским језицима показују пак да је оправдано сматрати да се значење префикса никада не уопштава до граматичке информације и да је, стога, оправданије говорити о преклапању префиксалног значења са значењем основе него о семантички празним префиксима (в. Janda et al. 2013; Šarić 2014).

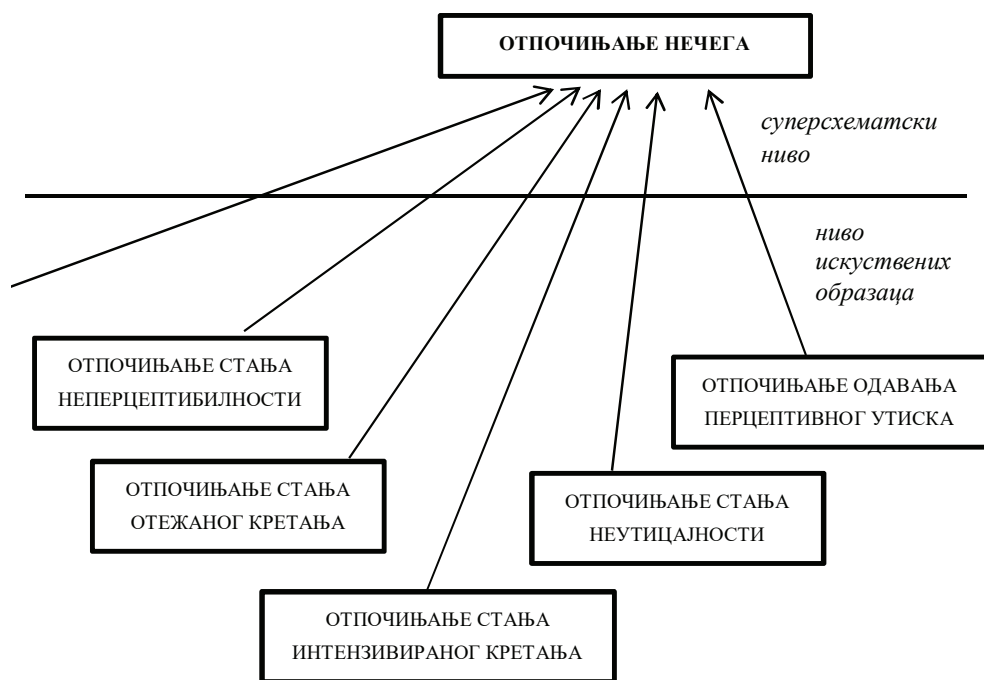
Идеју да се глаголским префиксом може изразити апстрактно, граматичко значење можемо одредити као *суперсхематску хипотезу*, користећи термин *суперсхема* којим је Џ. Грејди (2008) означио мисаони ниво апстрактнији од нивоа сликовних схема. Суперсхематском нивоу, заправо, припадају категорије које нису саме по себи искуствено доступне. Рецимо, не можемо ни видети ни замислити ЕНТИТЕТ све док га са суперсхематског нивоа не спустимо на искуствени – са КАМЕНОМ или ЗГРАДОМ такав проблем немамо. Слично је и са појмовима као што су РЕЛАЦИЈА, СТАЊЕ, ОГРАНИЧЕНА АКТИВНОСТ, НЕОГРАНИЧЕНА АКТИВНОСТ, ПОЧЕТНОСТ, ИЗВРШЕНОСТ и сл.

Рећи да одређени префикс може означавати почетност, на први поглед, изгледа потпуно разумљиво: глагол *невати* означава радњу, а глагол *запевати* отпочињање те радње. Међутим, ако суперсхематском хипотезом покушамо да осветлимо парадигматику глаголских префиксата, наћи ћемо се у ћорсокаку. Наиме, ако два префикса имају исто значење, можемо очекивати да ће бити и међусобно заменљиви. Аутори се, на пример, углавном слажу да и *за-* и *про-* могу значити почетност, што нас оставља у недоумици зашто поред *прорадити* („почети радити, функционисати“) немамо и **зарадити* у истом значењу, или зашто поред *заћутати* немамо **проћутати*, а имамо *ућутати*.

Наша је претпоставка да се значење почетности не остварује као суперсхематска категорија већ да префикс има приступ само оним искуственим типовима почетних ситуација³ које се могу извести из сликовне схеме (или сликовних схема) на коју (које) префикс примарно упућује. Овакав модел, дакле, подразумева да префикси могу бити заменљиви само ако упућују на исти искуствени образац. Тако, на пример, префикси у *заћутати* и *ућутати* реализују образац отпочињања стања НЕПЕРЦЕПТИБИЛНОСТИ (УКИДАЊА ПЕРЦЕПТИБИЛНИХ СИГНАЛА), који је повезан са сликовним схемама ЗАЊИ и УЊИ (када неко зађе из нечега или уђе у нешто – у типичном случају престаје да буде перцептибилан онима који су га до тог тренутка јасно видели). Ту општу хипотезу о значењима глаголских префикса можемо стога назвати *хипотезом искуственог (несуперсхематског) нивоа*. У овом раду смо на корпусу глагола са префиксом *за-* који означавају почетност проверили оправданост овакве хипотезе.

³ Под типом почетности М. Ивановић (2012) подразумева три категорије почетног значења: иницијално-инхоативно, иницијално-ингресивно и иницијално-резултативно значење. Ми, међутим, термин *тип почетне ситуације* користимо у другачијем смислу – њиме означавамо искуствене образце преко којих се индукцијом долази до граматичке, суперсхематске категорије почетности (в. дијаграм 1).

Дијаграм 1. Однос суперсхематских и искуствених појмова: суперсхематски појам отпочињања доступан је индукцијом наспрам многобројних конкретних искуствених ситуација отпочињања, од којих су само неке приказане на дијаграму

Методологија коју смо применили састојала се из следећих корака:

1. Саставили смо корпус глагола са префиксом *за-* и значењем почетности, ексцерпирањем лексема из Једнотомника Матице српске (РМС). За проверу значења и допуну корпуса користили смо велики Речник САНУ.
2. Сликвосхематском анализом установили смо које типове почетности можемо очекивати код глаголског префикса *за-*.
3. На корпусу смо проверили да ли се претпостављени типови почетности заиста остварују, односно – да ли забележени глаголи припадају искуственим обрасцима које је предвидела сликвосхематска анализа.

1.1. Сликвосхематски приступ глоголском префиксу *за-*

Теоријско-методолошки модел од кога полазимо у истраживањима глаголских префикса⁴ почива на следећим теоријским поставкама:

1. Глаголски префикси своја значења остварују у посебним појмовним матриксама, које означавамо као искуствене комплексе (И-комплекс)

⁴ Овај рад је део когнитивнолингвистичких истраживања које спроводимо за потребе докторске тезе о глаголским префиксима у савременом српском језику.

- се). Сваки И-комплекс организован је око неког основног типа просторних објеката (просторног примитива⁵). Рецимо, префикс *из-* дела у комплексу АБЛАТИВНОГ САДРЖАТЕЉА, док се префикс *у-* повезује са комплексом АДЛАТИВНОГ САДРЖАТЕЉА.
2. Центар сваког И-комплекса чине обрасци једноставног просторног искуства – сликовне схеме, у којима се у улози оријентира појављује исти просторни примитив.
  3. Сливковне схеме су подложне трансформацијама.⁶
  4. Изнад сликовносхематског центра налази се мрежа натчулних импликација.⁷

Ако узмемо у обзир просторно значење предлога *за*, као и глаголе просторног искуства са префиксом *за-*, постаје јасно да је овај префикс повезан са И-комплексом заклона. Заклоном сматрамо сваки просторни ентитет који се налази између неког објекта и референтне тачке (посматрача) тако да наспрам референтне тачке својом структуром делимично или потпуно прекрива структуру тог објекта. У центру овог комплекса налазе се две сликовне схеме, које одговарају човековим основним просторним искуствима са објектима типа заклона: ЗАЛАЖЕЊЕ (релокализација у домен заклона) и ЗАКЛАЊАЊЕ (постављање заклона наспрам неког објекта). Оба поменута искуства су у лексичком фонду посведочена одговарајућим глаголима, које, у појмовном смислу, можемо сматрати основним *за-*префиксатима: *заћи* (ЗАЛАЖЕЊЕ) и *заклонити* (ЗАКЛАЊАЊЕ). Ове сликовне схеме подразумевају постојање три актанта: заклоњивача, заклоњеног објекта и заклона. Последњи актанта се језички кодира одговарајућим предлошко-падежним конструкцијама (рецимо *заћи иза зида*, *заћи у шуму*, *заклонити завесом*), док се заклоњивач и заклоњени објекат, као специфичне реализације агенса и пацијенса, изражавају посредством глаголске валентности. Како су код залажења заклоњивач и заклоњени објекат референцијално стопљени – трајектор је у исто време и каузатор који својим кретањем узрокује локализацију иза заклона и пацијенс који бива заклоњен – ова схема се граматички реализује у форми једновалентних глагола. Са друге стране, заклоњивач и заклоњени објекат су аутономни ентитети у ситуацији заклањања, па су и глаголи који репрезентују ову сликовну схему двовалентни. Рефлексивном трансформацијом⁸, ипак, могуће је од схеме заклањања извести схему у којој ће се заклоњивач и заклоњено изједначити, чиме је добијена трећа сликовна схема – РЕФЛЕКСИВНО ЗАКЛАЊАЊЕ, која се језички манифестује појавом постформанта *се*: *заклонити се*.

И-комплекс заклона садржи и друге искуствене обрасце који су когнитивно наслоњени на поменуте три централне сликовне схеме. Погледајмо, ре-

⁵ Исп. термин просторни примитив код Mandler, Kanovas (2014).

⁶ О трансформацијама сликовних схема видети Lakoff (1987)

⁷ Исп. термин *интеграције* код Mandler, Cánovas (2014), као и термине *искуствене корелације* и *просторне сцене* у Grady (2003; 2005; 2008).

⁸ О рефлексивној трансформацији в. Lakoff (1987, 430–433).

цимо, гл. *заглавити*, за који се не може рећи да је директна реализација сл. схеме ЗАКЛАЊАЊА, али је ипак у вези са њом. Реч је о обрасцу ДОВЕСТИ ОБЈЕКАТ У ПОЛОЖАЈ НЕПОКРЕТЉИВОСТИ, који се може сматрати дериватом обрасца ЗАКЛОНИТИ ОБЈЕКАТ ДРУГИМ ОБЈЕКТОМ. Наиме, онемогућена покретљивост је једна од типичних импликација заклањања (када објекат заклонимо нечим, заклон га спречава да се креће у том правцу). Ова егзистенцијална, искуствено мотивирана појмовна веза прераста у метафоричку, чиме се омогућава префиксу којим се примарно указује на искуство заклона (а тек преко њега и на импликацију непокретљивости) да директно означи и искуство непокретљивости која није узрокована заклоном.

Овакво ширење опсега искуствених схема на које префикс упућује можемо означити као осамостаљивање искуствених импликација сликовних схема. На овај начин могуће је објаснити и како префикс који упућује на неко базично просторно искуство може бити доведен у везу и са обрасцима апстрактног, непросторног искуства. Погледајмо, рецимо, глагол *заинтересовати*, који би припадао појмовној парадигми заклањања. Једна од импликација постављања заклона јесте и усредсређивање пажње заклоњеног објекта на сам заклон. Претварањем ове искуствене условљености у метафоричку везу, префиксу који је повезан са чулним искуством омогућен је продор у натчулно сазнање.

Све три основне сликовне схеме ЗАКЛОНА (ЗАЛАЖЕЊЕ, ЗАКЛАЊАЊЕ и РЕФЛЕКСИВНО ЗАКЛАЊАЊЕ) представљају, очигледно, завршене темпоралне структуре, а не почетне ситуације. У управо представљеном теоријском моделу почетност би се могла уочити у импликацијском пољу поменутих схема, што би значило да префикс *за-* значење почетности метафоричким везама⁹ изводи из централних просторних образаца, односно да се глаголи са префиксом *за-* и значењем почетних ситуација могу објаснити као продукти осамостаљивања натчулних импликација сликовних схема ЗАКЛОНА. Наш први задатак у провери ове хипотезе, стога, јесте идентификација импликацијских образаца који имају форму почетности у И-комплексу глаголског префикса *за-*.

1.2. Почетност у И-комплексу заклона

У овом одељку представимо само део импликацијског поља И-комплекса заклона, указујући на обрасце почетности који се у њему уочавају. Која то стања отпочињу након што је агенс стигао иза заклона или поставио заклон испред неког објекта? Заклон се одражава на неколико искуствених димензија заклоњеног објекта – његову перцепцију и перцептибилност, његово

⁹ Те везе би се без проблема могле означити Грејдијевим термином *примарна метафора* јер испуњавају све услове које Грејди (Grady 2005) поставља. У расправу о томе да ли су сва метафоричка проширења префиксалног значења која смо у овом кратком прегледу навели примарне метафоре, овде не можемо дубље улазити. Нема сумње да метафора препозната у случају *заинтересовати* може бити примарна, али метафора у случају *заглавити* захтева преиспитивање Грејдијевог принципа супротстављености изворног и циљног појма по критеријуму чулности. Изгледа да би тај критеријум било оправдано свести на Грејдијев пар сликовни : одазивни садржај (в. Grady 2008).

кретање, његову могућност делања и изложеност утицајима. Све те димензије размотрићемо понаособ.

Перцептибилност заклоњеног објекта постаје зависна од самог заклона. У типичном случају заклон је нетранспарентан, па заклањање имплицира отпочињање стања *неперцептибилности* – заклоњени објекат нам више није видљив (сл. 1а). Међутим, заклон може бити мање или више провидан, па нам заклоњени објекат постаје чулно доступан кроз сам заклон, због чега ово стање можемо назвати *медиоперцептибилношћу* (сл. 1б). Ако је заклон пак мањи од заклоњеног објекта, он га само делимично сакрива и може се интегрисати у његову представу као нови перцепат, чиме, заправо, отпочиње специфично визуелно стање: перцептибилна модификованост новим елементом (који, стога, називамо *неоперцептатом*, па читаво стање можемо означити као *неоперцептибилност*; сл. 1в).

		
<p>1. а. неперцептибилност (заклоњени објекат се не види од заклона)</p>	<p>1. б. медиоперцептибилност (заклоњени објекат је видљив кроз заклон)</p>	<p>1. в. неоперцептибилност (заклон се интегрише у визуелну представу заклоњеног објекта као нови визуелни елемент)</p>

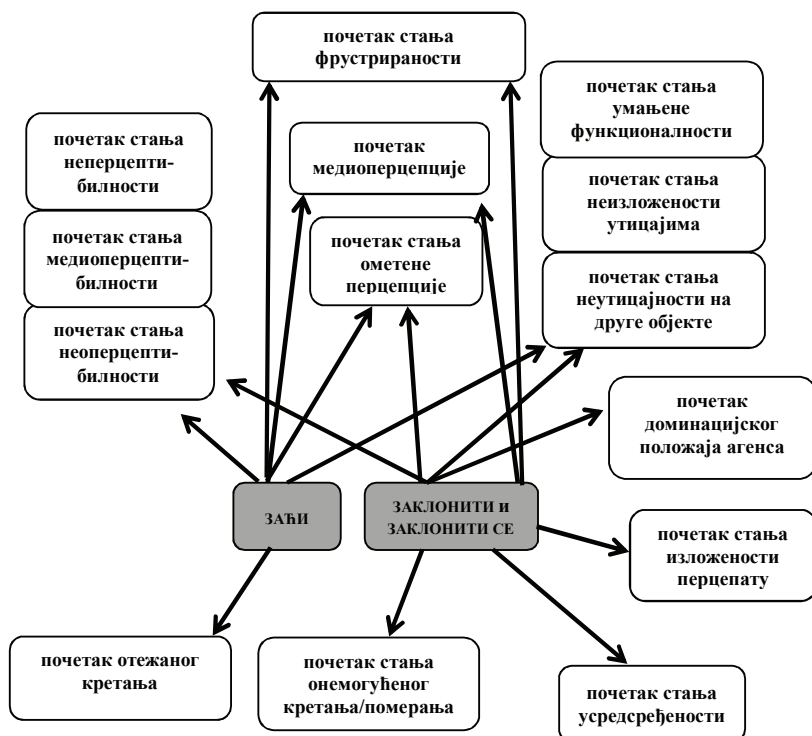
Дијаграм 2. Зависност перцептибилности заклоњеног објекта од заклона (заклон је у форми квадрата, заклоњени објекат у форми троугла)

И у домену перцепције коју има заклоњени објекат уочавамо неколико импликација. У типичном случају достизање стања заклоњености поклапа се са отпочињањем стања *потпуно онемогућене перцепције* – заклоњени не види објекте који су са друге стране заклона (или их бар не види јасно). Ако је заклон делимично транспарентан, можемо говорити о импликацији *почетка медиоперцепције* (заклон филтрира поглед заклоњеног ка другим објектима). Поред тога, заклон који се постави испред некога доминира његовим видним пољем, што указује на импликацију *отпочињања стања изложености једном перцептату*. На крају, будући да је заклон једини (или бар доминантни) објекат у видном пољу заклоњеног, он преокупира његову пажњу, што значи да се заклон повезује и са *отпочињањем перцептивне усредсређености на нешто*.

Лимитативна функција залона уочава се и у искуству кретања: заклоњеност може подразумевати *отпочињање стања онемогућеног или отежаног кретања*. Ако је заклон дискретни предмет, кретање је најчешће заустављено, а ако је заклон материја у коју агенс улази (рецимо *заћи у шуму, заронити у воду*), кретање је отежано јер подразумева пробијање кроз ту материју.

Заклон се на сличан начин рефлектује и на могућност делања заклоњеног објекта. Иза заклона, заклоњени више не може физички да утиче на објекте од којих га заклон дели (импликација *отпочињања стања неутицајности*). Са друге стране, ни сам заклоњени објекат више није изложен утицајима објеката с оне стране заклона, што значи да се искуство заклоњености може повезати и са *отпочињањем стања неизложености*. Сл. схема заклонити одликује се и једном специфичном импликацијом – постављање заклона испред неког објекта, тај се објекат доводи у субмисивни положај, односно само постављање заклона може бити *почетак стања доминације агенса над заклоњеним*. Поред тога, заклањање се може негативно одразити на функционалност заклоњеног објекта (ако, рецимо, извор светла или звука заклонимо нечим, тренутна функционалност тих предмета се смањује), па можемо говорити и о импликацији *отпочињања стања дисфункционалности*. На крају, ако имамо у виду да се највећи број поменутих импликација, заправо, реализује као инстанца ограничавајућих околности за заклоњени објекат, јасно је да је искуство заклона повезано са *отпочињањем општег доживљаја фрустрираности* (због ометене перцепције, отежаног кретања и онемогућеног утицаја).

Свих 14 поменутих импликацијских образаца почетних ситуација приказано је на дијаграму 2.

Дијаграм 3. Образци почетности у импликацијском пољу сликовних схема залажења и заклањања

И-комплекс заклона садржи још једну, перифернију сликовну схему, која представља специфично чулно искуство повезано са заклањањем, заправо са његовом импликацијом визуелне неоперцептибилности. Реч је о схеми ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ. Она подразумева да објекат, под одређеним околностима, сам емитује материју која добија улогу неоперцепата, новог перцептивног елемента у визуелној представи тог објекта (уп. ситуацију *он је заплакао* – сузе су нови перцептивни елемент на субјектовом лицу). Како су агентативни и пацијативни актанти у овој сл. схеми референцијално изједначени (агенс замог себе „заклања“ емитованом материјом), глаголи који репрезентују ову схему граматички су једновалентни.

Треба приметити још и да се ЕМИТОВАЊЕ МАТЕРИЈЕ по својој темпоралној структури значајно разликује од централних сл. схема заклона. Док је код централних само заклањање дискретног темпоралног карактера (залажење иза заклона или постављање заклона испред нечега имају јасно уочљив завршетак), у овом случају заклањање је континуирано – већ при отпочињању емитовања материја добија функцију неоперцепата, али се њено емитовање наставља. У том смислу сликовна схема ЕМИТОВАЊА ЗАКЛОНА је, сама по себи, ситуација почетности, за разлику од сл. схема залажења и заклањања, које су претпочетног карактера, односно тек имплицирају отпочињање одређеног стања.

Можемо, стога, очекивати да глаголи почетности са префиксом *за-* означавају или осамостаљени импликацијски образац (ИМ-образак) почетности у парадигмама централних сликовних схема заклона или реализацију периферне сликовне схеме ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ.

2. Анализа корпуса

2.1. Деривати сликовне схеме залажења

Учено је више од 50 глагола који означавају почетну ситуацију и који се могу довести у везу са сликовном схемом залажења. Притом, потврђено је осамостаљивање пет ИМ-образаца импликацијског поља ове сликовне схеме.

Да се образац почетак стања ОНЕМОГУЋЕНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ (СУБЈЕКАТ ВИШЕ НЕ ПРИМА ПЕРЦЕПТИВНЕ СИГНАЛЕ) осамосталио у односу на визуелно заклањање показују управо глаголи који не припадају домену визуелног искуства а репрезентују тај образац: *заглувети*, *зажмурити*, *зажмирити*, *заслепети*. Овом низу можемо придружити и глаголе *заспати*, *задремати* будући да је стање спавања, заправо, стање готово апсолутне суспензије перцепције спољног света.

Осамостаљени образац ОТПОЧИЊАЊЕ СТАЊА НЕПЕРЦЕПТИВИЛНОСТИ репрезентују глаголи из аудитивног домена: *замучати*, *заћутати*, *зашутети*, *затихнути*, *замрети* (о звуку), *замирити*. Занимљив је и глагол *затињати*, који је пример енантисемије. Он може значити „почети слабије горети, почети се гасити“ и „почети тињати, почети слабо горети, запалити се слабим пламеном“.

У првом случају овај глагол би означавао смањену перцептибилност, будући да је реч о прелазу из интензивног горења у слабо горење. У другом случају пак реч је о почетности која је повезана са схемом ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ (в. одељак 2.3).

Почетак отежаног кретања, како то показују наши налази, представља богату глаголску групу. Ове глаголе можемо поделити у неколико подгрупа у зависности од тога како се отежавајући фактор конкретизује. У типичном случају отежавајућа околност се огледа у материји кроз коју кретање отпочиње: *запловити*, *запливати*, *заронити*, *загњурити*¹⁰, *завеслати*, *заглибити*¹¹ као и данас архаични глагол *загрзати* („почети газити кроз снег“).

Други лик отежавајуће околности био би избор лоше путање (због чега ће кретање трајати дуже него да се ишло одговарајућим путем): *застранити* („поћи странпутицом“), *заколити* („поћи околним путем“), *заблудети* („кретути погрешним путем“).¹²

Најбројнију подгрупу представљају глаголи код којих је отежавајућа околност сам начин кретања, који кретање чини ако не увек тежим онда бар споријим: *заврлудати*, *загегати*, *захрамати*, *затетурати*, *замиголити*, *закривудати* („почети се кретати цик-цак“), *заскакутати*, *заскакати*, *зашевељати* („почети се кретати љуљајући се“), *забауљати* и сл.

Отежавајућа околност се може реализовати и као неопходност поседовања одговарајуће вештине. Тако глаголи *забродити*, *заједрити*, *зајездити* (на коњу) и *зајахати*¹³ подразумевају да трајектор уме да управља одговарајућим превозним средством. У корпусу није забележен глагол *залевитирати*, који би такође припадао овој групи (да би се отпочело левитирање, неопходно је поседовање способности левитације).

¹⁰ Треба разликовати значење „заћи испод површине воде“ и „отпочети кретање, гњурење испод површине воде“. У првом случају глаголи *заронити* и *загњурити* представљају директне експоненте сл. схеме заћи (са наглашеном импликацијом укидања перцептибилности). У другом случају они представљају глаголе почетности и репрезентују дериват исте сл. схеме.

¹¹ РСАНУ међу секундарним значењима овог глагола издваја и значење отпочињања кретања по меком, влажном тлу у које се пропада, што се илуструје примером: *Поведе под њоме коња и заглиби кроз блато*.

¹² Занимљиво је да су сва три глагола у савременом језику своје доминантно значење померили са искуства кретања у натчулни домен моралног понашања. Та промена је, наравно, остварена метафором ПОНАШАЊЕ ЈЕ КРЕТАЊЕ.

¹³ Разликујемо прелазно *зајахати коња* и непрелазно *зајахати* (*Зајахао је кроз поље*).

Дијаграм 4. Подгрупе глагола са префиксом *за-* који означавају почетак отежаног кретања

Регистровани су и глаголи који означавају ПОЧЕТАК СТАЊА СМАЊЕНЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ. Сви глаголи ове групе значе отпочињање неког специфичног стања које лимитира делатни потенцијал субјекта, било да је реч о стању физичке ограничености (*затупети* „почети бити туп“: *нож је затупео, затруднети, заболовати, ослабити, занемоћати, закржљати*), било да је реч о менталним способностима (*заблентавити, забудалити, заглупавити, заглупети, забенавити*). Неки од глагола у овој групи примарно могу означавати почетак стања физичке лимитираности, а секундарно почетак стања менталног ограничења (нпр. *закржљати, затупети*). Глаголи *забрљавити* и *зашепртљати*, који значе „почети неспретно, сметено радити“, у први план стављају не само стање сметености већ активност која је репрезент тог стања.

ОТПОЧИЊАЊЕ СТАЊА ФРУСТРАЦИЈЕ обухвата како глаголе физичке фрустрације (*загладнети, зажеднети, зазепсти*), тако и фрустрациона стања чији је изазивач менталне природе (*зажалити, затужити, забеснети*). И глагол *заратити* може се разумети као отпочињање фрустрационог стања, али у домену политичких односа.

2.2. Деривати сликовне схеме ЗАКЛАЊАЊА

Пронађено је око четрдесетак глагола који означавају почетне ситуације деривираних из основне варијанте сл. схеме ЗАКЛАЊАЊА. Глаголи ове групе су увек прелазни, а потврђено је осамостаљивање пет ИМ-образаца сл. схеме.

Велики број глагола ове скупине може се подвести под општи образац отпочињања ДОМИНАЦИЈСКЕ АКТИВНОСТИ. Глаголи ове групе означавају почетак физичке модификације неког објекта: *заорати, зажвакати, закосити, закресати, застругати* и сл.

Пронађени су и глаголи који одговарају обрасцу ОТПОЧИЊАЊЕ ИЗЛОЖЕНОСТИ ЈЕДНОМ ПЕРЦЕПАТУ. Као што смо видели, овај ИМ-обрасац се темељи на чињеници да заклон (као визуелни перцепат) доминира видним пољем односно тренутним перцептивним искуством заклоњеног. Да образац осамостаљен од визуелног заклањања показује управо то што перцепат у овим случајевима припада домену доидира: *заголицати*, *замиловати*, *зачешати*, *заитипати*, *запецкати*, *засврбети* и др. Овде спадају и глаголи као *зажигати*, *заболети*, код којих је перцепат сензација бола.

Засебну групу чине глаголи перформативно-почетног значења, као: *запевати*, *засвирати* (*неку композицију*), *запевушити*, *завиждукати* (*неку мелодију*), *заплесати* (*неку врсту плеса*), *заиграти* (*неку врсту плеса*). Сви они означавају почетак ситуације извођења нечега, односно репрезентују осамостаљивање ИМ-обрасца ОТПОЧИЊАЊА МЕДИОПЕРЦЕПТИБИЛНОСТИ (заклоњени објекат је видљив само кроз заклон). Наиме, *песма која се пева* или *врста плеса који се плеше* представљају менталне објекте који добијају своју видљиву форму кроз специфично понашање агенса (плесање, играње), па онај ко изводи нешто представља, заправо, перцептивни медијум за оно што се изводи, односно *плес* и *песма* постају перцептивно доступни кроз извођача (као што је заклоњени објекат перцептивно доступан кроз транспарентни заклон).¹⁴

Пажњу привлаче и глаголи који означавају отпочињање осећања љубави, мржње или жеље: *завоleti*¹⁵, *замиловати* („почети воleti неког“), *задрагати*, *замрзети*, *зажелети*. И ови глаголи се темеље на медиопрцептибилној импликацији заклањања. Наиме, примарном метафором доживљај је гледање медиопрцептибилни образац почети видети некога/нешто кроз заклон преводи се у почети доживљавати некога/нешто кроз неку емоцију. Доживљавач је, дакле, у позицији метафоричког заклоњивача, емоција – метафоричког заклона, а објекат емоције – метафоричког заклоњеног објекта.

Видели смо у анализи сликовне схеме да једна од импликација почива на чињеници да заклоњивач након постављања заклона више нема директан физички приступ заклоњеном. Глаголи *занемарити*, *запустити*, *забаталити*, *запарложити* означавају отпочињање ситуације физичког занемаривања нечега, па се могу сматрати управо реализацијом осамостаљеног ИМ-обрасца ОТПОЧИЊАЊА СТАЊА НЕУТИЦАЛНОСТИ.

¹⁴ Овде би спадао и глагол *заглумити*, који није забележен у консултованим речницима, али се потврде могу наћи на интернету: *Ја бих се притајила, заглумила да сам мртва; Питала сам, заглумила невинице*.

¹⁵ РСАНУ бележи и прелазну неререфлективну реализацију *заљубити неког* („почети воleti“), али она, рекли бисмо, није нимало блиска савременом говорнику. Разлог треба тражити у томе што је глагол *заљубити се* у свести савременог говорника повезан само са сл. схемом ЗАКЛОНИТИ СЕ, односно – савремени говорник овај глагол не доводи у везу са сл. схемом ЗАКЛОНИТИ, па му је неререфлективна употреба овог глагола страна.

2.3. Сликавна схема РЕФЛЕКСИВНОГ ЗАКЛАЊАЊА

У речничком корпусу је регистровано око 100 глагола који означавају почетност која би припадала парадигми сликовне схеме ЗАКЛОНИТИ СЕ. Сви глаголи ове групе имају, наравно, постформан *се*.

Прву групу чине глаголи који се могу подвести под опште значење ОТПОЧИЊАЊЕ НЕОПЕРЦЕПТИБИЛНОСТИ. Овај образац, наиме, има карактер импликације када је у ситуационом центру активност која доводи до стања неоперцептибилности (нпр. *замаскирати се* или *зацрвенити се* „намазати се црвеном бојом“). Међутим, када ситуација означава процес којим се појављује неоперцепат, овај образац постаје самосталан. Неоперцепати таквих процеса су нови визуелни елементи (*запени се*, *запенушати се*, *загнојити се*, *заперутати се*), нова боја (*зацрвенети се* „почети бити црвен у лицу“, *закрвавити се*, *зајанурити се*, *зажутети се*¹⁶), визуелни утисак светлости и сјаја (*засребрити се* „почети сијати као сребро“, *забисерити се* „почети сијати као бисер“, *засијати се*, *зацаклити се*, *заблистати се*). Неоперцепатом се може сматрати и покрет¹⁷, па тако имамо низ глагола који означавају отпочињање серије истоврсних покрета: *зањихати се*, *заталасати се*, *закотурати се*, *залелујати се*, *заклатити се*, *закопрцати се*, *залепршати се* и сл.

Регистрована је и група глагола који се могу подвести под опште значење ПОЧЕТКА СТАЊА УМАЊЕНЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ: *загрцати се*, *зајецати се*, *заплакати се*, *зајектати се*, *засмејати се*, *закикотати се* и др. Сви они, наиме, означавају отпочињање стања у којима субјекат не може нормално да говори. Веза овог обрасца за схемом рефлексивног заклањања је јасна – када се закљони нечим, субјектова функционалност је ограничена самим закљоном (као што је у наведеним ситуацијама ограничена специфичним гестовима: грцањем, јецањем, плачем, смејањем и сл.).

Глаголи као *загледати се*, *запиљити се*, *заблентавити се*, *забуљити се* конкретизују осамостаљени ИМ-образец отпочињања ПЕРЦЕПТИВНЕ УСРЕДСРЕЂЕНОСТИ. Метафором МЕНТАЛНО ИСКУСТВО ЈЕ ВИЗУЕЛНО ИСКУСТВО ТАЈ ОБРАЗАЦ СЕ ТРАНСФОРМИШЕ У ОТПОЧИЊАЊЕ МЕНТАЛНЕ УСРЕДСРЕЂЕНОСТИ, ШТО ИЛУСТРУЈЕ ГЛ. *заинтересовати се*.

Учени су и глаголи отпочињања специфичних менталних стања, као: *заљубити се*, *заблентавити се*, *заћорити се*, *залудети се* (нечим), *зарадовати се*, *заинатити се*, *зајогунити се*, *заплашити се*, *задивити се*, *зачудити се*, *заколебати се*. У тим се ситуацијама одређена емоција (љубав, инат, страх...) види као метафорички закљон који потпуно преокупира субјектов доживљај стварности: у метафоричком смислу, његово видно и делатно поље ограничено је тим закљонима, други објекти се могу видети, односно – доживети, само ако је закљон транспарентан, а и тада уз његову филтрирајућу улогу. Ови глаголи,

¹⁶ У значењу „почети бити жут, почети бити у жутом тону“, рецимо: *Цео екран се одједном зажутео*.

¹⁷ Покрет, као и сваки неоперцепат, може отежати препознавање објекта (уп. струну која мирује и струну која трепери).

стога, репрезентују образац отпочињања стања ограниченог доживљаја, која се метафором доживљавање је гледање доводи у везу са осамостаљеним ИМ-образцем отпочињање стања медиоперцепције.

Треба приметити да се отпочињање стања љубави изражава и глаголом *заволети некога* – чији је догађајни образац дериват сл. схеме заклонити – и глаголима као *заљубити се* – код којих учавамо догађајни образац изведен од сл. схеме заклонити се. Они се, како наша анализа показује, не могу сматрати апсолутним синонимима управо због тога што се ангажовањем различитих визуелних схема (заклонити : заклонити се) отпочињање осећања љубави концептуализује из различитих углова – у првом случају фокус је на промени субјектовог доживљаја вољене особе (види је кроз метафорички заклон љубави), а у другом пак на промени субјектовог менталног стања (он се метафорички заклонио том љубављу).

2.4. Сликавна схема ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ

Реч је о врло богатој групи једновалентних глагола почетности – у нашем корпусу има их преко 250. Већ смо напоменули да је ово једнина скупина у којој се значење почетности везује за саму сл. схему, као и да емитована материја има улогу неоперцепата. У основном облику неоперцепат је визуелне природе и представља материју која прекрива површину емитера: *забалити, загнојити, закрварити, заслинити, заплакати, засузити, запенити* и сл. У типичним случајевима емитовани неоперцепат привлачи пажњу посматрача и представља истовремено перцептивну доминанту.

Пронађен је и велики број глагола који репрезентују не директно схему ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ већ управо осамостаљену импликацију отпочињања ЕМИТОВАЊА ПЕРЦЕПТИВНЕ ДОМИНАНТЕ. У визуелном домену она се реализује као светлост (*забуктати, запламтети, засветлуцати, засијати, зажарити*), боја (*образи су зацрвенели, забледео је одједном*) и покрет (*зацупкати, затреперити, замлатарати, заталасати*¹⁸).

Перцептивна доминанта може бити и олифакторне природе (*засмрдети, замирисати, завоњати, забаздети*), а забележен је и глагол из домена чула укуса – *загорчати* („почети бити горак“). Посебно место по бројности, како у парадигми схеме ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ тако и у целокупној скупини глагола са префиксом за- који значе почетност, заузимају глаголи код којих се перцептивна доминанта остварује у аудитивном домену (забележили смо преко 150 таквих глагола), рецимо: *забрујати, забрботати, завикати, загаламити, загудети, зазвиждати, закликтати, залупкати, зањакати, запискати, затрешитати, заћурликати, зацијукати, зашкргутати...*

Уочена је и мала скупина безличних глагола који означавају почетак неког збивања у природи: *закишити, заросити, заснежити, зајарити, запиркати* и сл. У овим случајевима перцептивне доминанте су природне појаве у чијој је основи материја или перцепат сличан материји који није нужно (само) визуел-

¹⁸ Реч је о непрелазним глаголима, рецимо: *површина реке је заталасала*.

не природе (киша, роса, снег, ветар, светлост, топлота). Као сложени перцепати (који се ослањају на комбинацију утисака из различитих чулних домена) појављују се годишња доба: *зајесенити*, *зазимити*, *залетити*.

3. Закључак

Анализа коју смо у овом раду спровели подразумевала је два корака: прво смо у И-комплексу ЗАКЛОНА лоцирали обрасце почетности, а потом смо проверили да ли глаголи са префиксом *за-* који означавају почетност репрезентују те теоријски предвиђене схеме. Централне сликовне схеме овог комплекса (ЗАЛАЖЕЊЕ, ЗАКЛАЊАЊЕ И РЕФЛЕКСИВНО ЗАКЛАЊАЊЕ) не изражавају почетност, али се почетност може уочити у њиховом имплицитном пољу. Са друге стране, сликовна схема ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ, која у сликовном комплексу ЗАКЛОНА заузима периферан положај, по својој темпоралној структури јесте образац почетног догађаја. У том смислу, претпоставили смо да *за-*префиксати са значењем почетности представљају реализације или те периферне сликовне схеме или неког осамостаљеног импликацијског обрасца централних схема. Испоставило се да се сви анализирани глаголи могу видети као експоненти тих очекиваних образаца почетних ситуација.

На самом почетку уочили смо да суперсхематска хипотеза не може да објасни зашто, на пример, префиксом *за-* не можемо заменити префикс у примеру *прорадити* („почети радити, функционисати“), иако је реч о глаголу почетности. Са друге стране, сликовносхематска анализа коју смо понудили може бити добра основа за објашњење таквих односа: *прорадити*, наиме, репрезентује образац ОТПОЧИЊАЊА ФУНКЦИОНАЛНОГ СТАЊА, са којим сликовне схеме ЗАКЛОНА, као што смо видели, нису повезане.

У светлу наше анализе, дакле, може се рећи да глаголски префикс *за-* има приступ догађајним обрасцима искуствене, нерафинисане, конкретизоване почетности, што, даље, говори у прилог хипотези о искустеном, несуперсхематском значењу глаголских префикса.

Литература

- Белић, А. 2000. *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*. Изабрана дела, 14. том. Београд: ЗУНС.
- Грицкат, И. 1966–67. Префиксација као средство граматичке (чисте) перфективизације. *Јужнословенски филолог*, XXVII, 185–223.
- Грубор, Ђ. 1953. *Аспектна значења*. Загреб: ЈАЗУ.
- Ивановић, М. 2012. *Изражавање акционалности у украјинском и српском језику*. Докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету у Београду.
- Клајн, И. 2002. *Творба речи у савременом српском језику*. Први део. Београд / Нови Сад: ЗУНС, Институт за српски језик САНУ, Матица српска.

- Стевановић, М. 1970. *Савремени српскохрватски језик, I, друго издање*. Београд: Научна књига.
- Babić, S. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku, treće, poboljšano izdanje*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus.
- Grady, J. and Ch. Johnson. 2003. Converging evidence for the notions of subscene and primary scene. In *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*, R. Dirven, R. Pörings, eds., 533–554. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Grady, J. 2005. Primary metaphors as inputs to conceptual integration. *Journal of Pragmatics*, 37, 1595–1614.
- Grady, J. 2008. Superschemas and the grammar of metaphorical mappings. U *Cognitive Linguistics Research: Language in the Context of Use : Discourse and Cognitive Approaches to Language*, A. Tylor, Y. Kim, M. Takada (ured.), 339–360.
- Janda, L. et al. (2013). *Why Russian aspectual prefixes aren't empty*. Bloomington: Slavica Publishers.
- Johanson, M. 1987. *The Body in the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: Chicago University Press.
- Mandler, J. / C. P. Cánovas. 2014. On defining image schemas. *Language and Cognition*, 6/4, 510–532.
- Šarić, Lj. 2014. *Prostor u jeziku i metafora*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Извори

- Речник српског језика (РСЈ). 2007. Нови Сад: Матица српска.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика (РСАНУ). Београд: Српска академија наука и уметности.

Vanja Miljković

VERBS WITH PREFIX ZA- WHICH DENOTE INITIAL SITUATIONS IN THE CONTEMPORARY SERBIAN – A COGNITIVE LINGUISTIC APPROACH

Summary

In traditional Serbian and Croatian linguistic literature, a few verbal prefixes are often seen as language units with grammatical meanings, among which there is the meaning of initiation. Although there is no consensus among researchers regarding the number of prefixes which have that meaning, there is an agreement that prefix *za-* can denote beginning of an action or a state. The main problem with traditional approach is that prefixes, which are theoretically assigned to have the same grammatical meaning, are not actually interchangeable. For example, the meaning of initiation is found for both

prefixes *za-* and *pro-*, but the beginning of the state of quietness is expressed only with the verbs that have prefix *za-* ('*zaćutati*', '*zašuteti*') and the beginning of speech act is expressed with the verbs with prefix *pro-* ('*progovoriti*'). Therefore, we hypothesized that prefix *za-* could not mean an initiation at an abstract, grammatical level of thought but on the experiential level of specific kinds of events which is associated with spatial meaning of this prefix. In the physical domain this prefix could be linked with four image schemas: 1. schema of GOING INTO THE COVERING PLACE ('*zaći*'); 2. schema of PLACING A COVERING OBJECT IN THE FRONT OF SOMETHING ('*zakloniti*'); 3. reflective variation of the second schema ('*zakloniti se*'); 4. EMISSION OF THE MATTER schema ('*zaplakati*'). Only the last one is an initial event. The other schemas do not have the meaning of initiation but they are experientially linked to the specific kinds of initial situations. We recognized 14 such initial patterns, which are implied by these schemas (such as 'initiation of imperceptibility' or 'initiation of dysfunctionality'). Our analysis shows that *za-* verbs which mean initiation and do not belong to the EMISSION OF MATTER schema, are, in fact, realizations of these initial patterns.

vanja.miljkovic@isj.sanu.ac.rs
pablo_astrid@yahoo.com

ТРАЈНОСТ ОСОБИНЕ КОД ПРИДЕВА НА *-(љ)ив* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: У раду су придеви на *-(љ)ив* анализирани на основу поседовања компоненте скаларности и/или модалности, у поређењу са панданима изведеним суфиксом *-(а)н/-ни*, при чему су довођени у везу са трајношћу особине. Трајност особине одређена је према томе да ли се у целом временском интервалу релевантном у контексту ради о временски ограниченом или неограниченом трајању особине референта о коме је реч. Показано је да је трајност особине доминантно у вези са компонентом скаларности, што није једини услов. Од значаја је и контекст, односно именица уз коју придев стоји, али и синтаксичка функција придева (као и код других придева), чиме се нисмо детаљније бавили.

Кључне речи: придеви, модалност, скаларност, трајност особине, суфикс *-(љ)ив*, суфикс *-(а)н/-ни*, српски језик

1. Увод

Предмет овог рада су придеви на *-(љ)ив* у српском језику са становишта привремености/трајности (сталности) особине према томе да ли се у целом временском интервалу релевантном у контексту ради о временски ограниченом или неограниченом трајању особине референта о коме је реч. Циљ нам је да детаљније анализирамо опозицију тзв. временски глобалне и временски локалне придевске модификације,¹ односно трајности особине именице коју модификују.

Трајност особине придева на *-(љ)ив* посматрамо у односу на досадашње поделе, превасходно се усредсређујући на ону која се односи на поседовање семантичке компоненте модалности и/или скаларности. Такође, поредимо их и са одговарајућим придевима на *-(а)н/-ни*. Значења придева наводили смо према речницима српског језика, уз, по потреби, додавање оних у којима је испоштован принцип композиционалности (када није експлициран у одговарајућој лексикографској одредници).

Структура рада је следећа: у другом одељку осврнућемо се на досадашња истраживања придева на *-(љ)ив* и њихових пандана из других језика. Посебну

¹ Када говоримо о опозицији временски глобалне и временски локалне модификације, мислимо на енглеске термине *individual level* и *stage level*. Поменуте преводе на српски и поглед на њихово значење преузели смо из: Станковић 2015.

пажњу обратићемо на њихове карактеристике и различите поделе, као и на поделу придева на оне са временски глобалним и временски локалним значењем. Затим, у трећем одељку придеве на *-(љ)ив* који садрже компоненту скаларности и/или модалности по значењу супротстављамо одговарајућим придевима на *-(а)н/-ни* (уколико постоје), обраћајући притом пажњу на преклапања значења и издвајајући неке колокације које би прецизније показале могућа значења. Закључне напомене су у четвртом одељку.

2. Досадашња истраживања

Придевима на *-(љ)ив* у српском (српскохрватском) језику бавили су се А. Шојат (1959), М. Стевановић (1963), Ј. Шакић (1965), Р. Драгићевић (2001), И. Клајн (2003), А. Јанић (2016а; 2016б), а њиховим панданима у другим језицима Т. Раупер и А. ван Хаут (1999), П. Слеман (2011), А. Крацер (2013), И. Олтра-Масует (2013), као и контрастивно М. Поповић (2000). Повезаним темама у вези са истраживањима придева, попут синтаксе и семантике придева, бавили су се, између осталих, Г. Чинкве (2010), Б. Станковић (2015), разликом између временски глобалног и локалног значења (енгл. *individual/stage level*) В. Ескандел-Видал и М. Леонети (2002), Р. Марин (2009), а скаларношћу аутори попут К. Кенедија и Л. Мекнели (2005), С. Красикове (2010), И. Митић (2012).

Један од најпродуктивнијих суфикса за извођење придева у српском јесте суфикс *-ан/-ни*,² а следи суфикс *-ив/-љив/-јив*. Будући да је суфикс *-ан/-ни* семантички немаркиран, Рајна Драгићевић (2001: 71) сагласна је са Стјепаном Бабићем (1986: 398), који наводи да је заједничко „svima n-sufiksima što sami немају никакво значење, semantički su prazni, služe samo da od različitih osnova tvore pridjeve, који значење добивају према значењу основе”. У раду ће нам обе групе придева бити од значаја, поготово када им се поклапа неко од значења.

Иван Клајн (2003: 265) наводи да придеви на *-ан/-ни* од глаголских основа имају агентивно (попут *бујан* „који буја”) или ређе пасивно значење (*наследан* „који се наслеђује”). Иако се придеви на *-ив/-љив* сматрају специјализованим за модално значење (конкретније, могућности), Клајн издваја и неке придеве на *-ан/-ни* са таквим значењем. Будући да ћемо придеве на *-ив/-љив* у раду посматрати упоредо са одговарајућим на *-ан/-ни*, као и случајеве када не постоји одговарајући парњак, овде само издвајамо оне које Клајн (2003: 265) помиње: *достиган* „који се може достићи”, те са парафразом истог типа и *доступан*, *прегледан*, *приметан*, *чујан*, *видан* (када је синониман са *видљив*), *провидан*, *прозиран*, *плован*, а још чешће код негираних придева са префиксом *не-* који

² Наглашавамо да немају сви придеви на *-ни* пандан са суфиксом *-ан*, односно немају сви форму неодређеног вида. Они који имају оба вида сматрају се описним, а у другој поменутој групи су односни придеви (в. Грицкат 1990). Стјепан Бабић (1986: 404–405) наводи следећу тенденцију при разграничавању описних од односних придева са истом основом: да се из језика губе придеви са суфиксом *-(а)н* или се пак узимају други суфикси, међу којима је и *-(љ)ив*, за шта наводи примере *пробављив*, *заражљив*, *жучљив* уместо *пробаван*, *заразан*, *жучан*.

садрже и суфикс, попут *неодложан* „који се не може одложити”. Негираним придевима нећемо се детаљније бавити у овом раду.

За девербативне придеве на *-љив/-ив* Клајн (2003: 283) наглашава да имају значење могућности (*разумљив* „који се може разумети”) или типичне особине (*пажљив* „који пази”), а издваја и придеве са оба: *променљив* („који се може променити”) или „који се брзо и често мења”), *покретљив*, *раздражљив*, *плашљив*, *страшљив*, *збунљив*, *кварљив*, *запаљив*, о чему ће бити више речи у наставку рада.

Анализирајући придеве на *-ив/-љив*, Антун Шојат (1959) дели их на оне са активним (*брбљив* „који брбља”) и пасивним значењем (*упоредив* „који се може упоредити”), што касније чини и Стјепан Бабић (1986: 423–424). Михаило Стевановић (1963) помиње *одређивање субјекта* (*попустљив* „који попушта”) или *одређивање објекта* радње глагола који је мотивисао придев (*неуништив* „који се не може уништити”), Јања Шакић (1985: 83) говори о „константности остваривања дате радње” (*миришљив* „који мирише”) и „константно присутној способности да се оствари дата радња” (*изводљив* „који се може извести”), а Александра Јанић (2016а; 2016б) посматра их с обзиром на поседовање компоненте скаларности (*брбљив* „који брбља”), модалности (*савитљив* „који се може савити”) или пак скаларности и модалности³ (*уморљив* „који се лако и брзо умори”), при чему унутар сваке може опстати подела на активно и пасивно значење. Модално-скаларни приступ биће нам од посебног значаја за анализу примера у овом раду.

Опозицијом временски глобалног и временски локалног значења, између осталих, у шпанском језику бавио се Рафаел Марин (2009), који такође истиче њихову разлику у употреби са помоћним глаголом *ser* или *estar*. Наиме, осим појединих изузетака, уз први глагол иду придеви са временски глобалним, а уз други они са временски локалним значењем, односно са значењем подвргнутим временским ограничењима. Ситуације где су обе поменуте могућности дозвољене у шпанском Ескандел-Видал и Леонети (2002) појашњавају кривљењем (енгл. *coercion*). Поред наведене опозиције у шпанском, временски опсег значења придева могуће је одредити у одговарајућим контекстима, попут секундарне предикације, односно актуелног квалификатива, као и тзв. пропратне околности.

Једна од најчешће помињаних именичких синтагми са придевом на *-ble* у вези са положајем придева и њиховим значењем јесте *visible stars – stars visible*, односно у преводу *видљиве звезде – звезде видљиве*. Закључак тамо наведен важи и за наведене српске преводе. Уколико је придев у енглеском и српском испред именице, може имати и временски локално и временски глобално читање. Ако је иза именице, само временски локално (в. Станковић 2015: 256).⁴ Таквим синтаксичким ограничењима по тумачење оствареног значења придева

³ И када надаље помињемо јављање скаларности над модалношћу, подразумевамо равноправност двеју компоненти (значење је скаларно-модално).

⁴ У италијанском је обрнуто, па је преноминална позиција маркирана за временски локално читање, а постноминална може имати оба читања (в. Станковић 2015: 257).

neћemo се бавити, а могућност оба значења у преноминалној позицији такође објашњавамо и двозначношћу самог придева, који има скаларну или модалну компоненту.

3. Трајност особине код придева на *-љив/-ив* у односу на придеве на *-ан/-ни*

Типично значење придева на *-љив/-ив* јесте модално, односно значење могућности. Уколико имају само компоненту модалности, радња исказана мотивним глаголом оствариће се бар у једној могућој ситуацији. С друге стране, када се јављају и скаларност и модалност, радња исказана мотивним глаголом оствариће се у већем броју могућих ситуација, већем од стандардне вредности за њено извршење, при чему у композиционој парафрази постоји прилог попут *лако* или *често*. Трећа могућност је појава чисто скаларног значења, иначе карактеристичнија за (девербативне) придеве на *-ан/-ни*, која се огледа у трајности особине,⁵ а у значењску композициону парафразу може се додати прилог *увек*. Будући да се трајност особине, чини се, доминантно везује за скаларне (девербативне) придеве на *-ан/-ни*, а код оних на *-(љ)ив* компоненту скаларности имамо у подгрупи са чисто скаларним значењем и код оних код којих постоји скаларност над модалношћу, све придеве на *-(љ)ив* посматраћемо у контрасту са панданима на *-ан/-ни*, поредећи притом сва њихова значења и могућа укрштања.

3.1. Опозиција модално–немодално

Очекиван, издиференциран однос придева на *-љив* и *-ан/-ни* види се у односу примера попут *поправљив–поправан* будући да први има модално (и пасивно) значење, а други скаларно (и активно): *поправљив* (поступак) „који се може поправити”,⁶ *поправни* (испит, дом) „[којим се нешто поправља, нпр. оцене, понашање], који служи, који је одређен за поправак некога или нечега; који се односи на поправак”.⁷

⁵ Истичемо опозицију *болестан–паметан*, при чему су оба придева изведена истим суфиксом, а онај први ипак не карактерише сталност особине. Рајна Драгићевић (2001: 73) наглашава да се код деноминалних придева изведених суфиксом *-ан/-ни*, при чему мотивне именице означавају неко осећање, добијено значење придева због константности емоција прераста у особину. За примере наводи *жалостан* „онај који (стално) осећа жалост” и *пркосан*, за који је објашњење следеће: „*Пркосан* је онај код кога се кад год је то могуће или потребно, буди осећање пркоса, па је због сталности то осећање прешло у особину” (Драгићевић 2001: 73).

⁶ Значења придева цитирана су према *Речнику српскога језика* Матице српске (2007), а када није било одговарајућих у складу са принципом композиционалности, давали смо их у угластим заградама. Укратко, под принципом композиционалности подразумевамо: „Значење израза је функција значења његових делова и начина на који су синтаксички комбиновани” (Partee 2014: 153).

⁷ Пренесеним значењима нећемо се детаљније бавити у овом раду.

Однос модалног и немодалног значења уочава се и у сваком наредном пару примера: *разумљив* (нпр. *поступак*) „који се може разумети, схватљив, јасан, логичан”, *разуман* (нпр. *поступак*, *човек*) „који има разума, који је с разумом обављен, изведен и сл., мудар, паметан”; *поновљив* „[који се може поновити]”, *понован* „који се поново дешава и врши, поновљен, [који се поновио]”; *потрошљив* „[који се може потрошити]”, *потрошан* „који се троши”; *састављив* „[који се може саставити]”, *саставни* „који саставља, везује два или више делова, 2. који улази у састав веће целине”.

Парове *платив–платни*⁸ и *покретљив–покретан* детаљније ћемо прокоментарисати будући да имају неколике специфичности у односу на претходнопоменуте при поређењу модалног и скаларног значења. Значења су им следећа: *платив* „који има платежну способност; који се може, мора (на)платити”, *платни* „који се односи на плату, на плаћање”; *покретљив* „а. који се може покретати, покретан. б. који је брзих покрета, окретан, [који се брзо покреће]”, *покретан* „1. који нешто покреће. 2. који има способност покретања. 3. који се лако може покретати, покретљив. 4. који је у покрету, немиран”.

У првом пару се за придев на *-ив*, поред модалног значења могућности, у значењској парафрази помињу и способност, али и јака неопходност (изражена модалним глаголом *морати*), чиме се наглашава увереност да ће се остварити радња исказана значењем мотивног глагола, те се због устаљених норми и правних закона такво значење прагматички изводи.

Што се тиче другог пара примера, у првом њиховом значењу видљива је опозиција модално–скаларно. Ипак, видљива је разлика у скаларном значењу: „који је брзих покрета, окретан, [који се брзо покреће]” у односу на „који нешто покреће”, а за придев на *-ан* у речнику се наводи и модално значење синонимно првом значењу придева на *-љив* „који се лако може покретати, покретљив”, као и оно са скаларношћу над модалношћу: „који има способност покретања, [који има способност да се покрене]”.

Управо компонента модалности која постоји у значењима посматраних придева доприноси значењу тренутне, привремене особине, што се види и у споју са именицом. На пример, *покретљива трака* је она која се може покретнути, а *покретна трака* била би трака коју иначе карактерише та особина, као и за покретне степенице.

Надаље ћемо се у раду бавити примерима код којих чиста модалност није везана искључиво за придев на *-љив*, нити чиста скаларност за оне на *-ан/-ни*.

3.2. Опозиција скаларност над модалношћу – скаларност

Појава истовременог јављања компоненте скаларности и модалности, односно скаларности над модалношћу, честа је за придеве на *-(љ)ив*, а препознатљива је по прилозима попут *лако*, *често* или исказивањем склоности у парафрази. Поменуто се види у следећим значењима придева на *-љив* у односу

⁸ Уколико придев на *-ан/-ни* има само одређени вид, наводићемо га у одређеном, ако има оба вида, онда у неодређеном.

на пандане на *-ан/-ни*: *кварљив* „који се може покварити, склон кварењу, лако се квари, који је покварен, често метафорички”; *кваран* „1. а. захваћен ферментацијом, презревања, покварења, гњио, б. оштећен, покварен, руниран. 2. загађен, заражен. 3. фиг. искварен”; *плачљив* „а. који лако (за)плаче, плаче ни за шта. б. сличан плачу, жалостив, тужан, плачеван”, *плачан* „а. који је у вези са плачем, праћен плачем, који одражава бол, тугу, жалостан, б. оквашен, обливен сузама, пун суза”.

С друге стране, постоје и супротни примери, у којима придев на *-љив* има чисто скаларно значење, а, диференцирања ради, скаларност над модалношћу уз додатну компоненту узрока може се у том случају јавити код пандана на *-ан/-ни*: *ззорљив* „који зазира”, *ззоран* „који изазива ззор, осуду. б. непристојан, порочан, в. који изазива подозрење, сумњив”. Такође, немодална значења могу композиционо бити готово идентична или нијансирана, као у: *упитљив* „који изражава питање, упитни”, *упитан* „који је под знаком питања”.

Без обзира на компоненту модалности код придева на *-(љ)ив* или његове вишезначности, па и постојања модалног значења и код придева на *-ан*, диференцијација међу њима може се огледати и у опозицији активно–пасивно значење. Тако је у односу *осетљив–осетан*, при чему бисмо рекли да се, с обзиром на вишезначност и разноврсност придева на *-љив*, његов пандан на *-ан* лексикализовао, или је бар на путу ка лексикализацији у значењу „у великој мери”. Наводимо сва њихова значења:

Осетљив „1. а. који брзо, лако, интензивно региструје спољне утицаје, надражаје, сензибилан. б. који емотивно и субјективно доживљава свет око себе, склон емоцијама. в. (на нешто, на некога) који се лако вређа, узбуђује, реагује осећајно, увредљив. г. који се одликује лепим осећањима, племенит, нежан (према некоме), осећајан. 2. а. који веома тачно функционише или брзо реагује и на најмање промене, утицаје, прецизан, тачан. б. који се лако квари, нежан. в. (на нешто, према нечему) који неповољно реагује, врло неотпоран, ненавикнут. 3. а. који захтева, претпоставља изузетну пажњу, опрезност, умешност и сл., суптилан. б. опасан, ризичан”, *осетан* „који се може осетити, запазити, приметити (чулима), приметан, знатан изразит”.

Будући да придев *читљив* нема пандан на *-ан/-ни*, посматраћемо га у односу на пандан са суфиксом *-ак*. Иако се у речничкој одредници назире (потпуна) синонимност: *читак* „који је јасно, разговетно написан, који се лако чита, читљив”, ипак бисмо могли да их упоредимо и са становишта привремености/трајности особине. Читљиво је оно што се може прочитати, а читко оно што се лако чита (уп. *читљив рукопис* и *читак рукопис*). Тако је читљив рукопис онај који се бар у једном могућем свету може прочитати, а читак рукопис се пак може прочитати у већем броју могућих светова, изнад стандардне вредности за реализовање те радње.

Опозицију модално–немодално видимо и у односу придева *гневљив* „који се лако, брзо гневи” и *гневан* „пун гнева, срдит, разјарен, љут”, где код првог постоји скаларност над модалношћу, а у другом је уочљива трајност особине. Попут придева *разуман*, и код придева *гневан* би мотивна реч могла бити име-

ница, не нужно глагол, што не утиче на нашу анализу.

Такође, у односу *болешљив* „1. који је слабог здравља, који често болова. 2. који одаје болест” и *болестан* „1. а. који има неку болест, који пати од неке болести. б. захваћен болешћу, оболео, в. заражен, болешћу, заразан” уочава се ограничено трајање особине код другог примера, док је у првом доминантна тенденција (због јављања скаларности над модалношћу). Отуда је болестан човек онај који је боловао у периоду о ком се говори, а болешљив не мора нужно бити болестан у том тренутку, само је склон разбољевању.

На крају наводимо пар *тужан–тугаљив*. *Тужан* има скаларно значење „који изражава тугу, унесрећеност, жалост; обузет тугом, жалостан; суморан”, а код *тугаљив* „који изазива тугу, тужан, жалостан” постоји скаларност над модалношћу, уз додатну компоненту узрока.

И у оваквим примерима доминантно се уочава сталност особине, са тенденцијом честог испољавања код оних на *-(љ)ив*. Наравно, остварено значење зависи и од именице уз коју придев стоји, па је тако *кварљива роба* она која се лако квари, а не она која је покварена, што је трајна особина. Насупрот томе, нечији глас може бити плачан, као стална карактеристика, док се не може рећи *плачан човек. Уз обе именице може пак стајати придев *плачљив*, што би за човека могла бити привремена особина, а за глас трајна или привремена.

3.3. Дељење значења са модалном компонентом

У овом одељку поредићемо парове примера на *-љив* и *-ан* код којих се јавља модално значење (бар у једном од њих уколико их имају више), уз ситније разлике које постоје. У паровима попут *преносан–преносив* већ је као прво значење наведено оно са *моћи*, уз видску разлику која даје елемент учесталости код придева на *-ив* због глагола несвршеног вида у допуни модалном глаголу у парафрази: *преносан* „1. који се преноси, који се може пренети, 2. који служи за преношење. 3. пренесен”, *преносив* „који се може преносити”.

Модално значење уобичајено је за придеве на *-љив*, отуда не чуди да се може поклопити тек са трећим значењем пандана на *-ан*, што се види у пару *утешљив–утешан*: *утеш(љ)ив* „који се може утешити”, *утешан* „1. који доноси утеху, који олакшава тугу, који умањује, ублажује бриге, умирујући. 2. који се додељује оном који није освојио главне награде. 3. који се може утешити, утешљив”.

Пар *проводљив–проводни* показује да оба имају компоненту модалности, али је код другог придева, поред скаларног значења и истицања намене, наведено и оно са скаларношћу над модалношћу и додатном компонентом способности: *проводљив* „који може проводити електричну струју, топлину, звук”, *проводни* „који има способност провођења, који служи за провођење”.

Када је бар један од придева из пара на *-љив/-ан* вишезначан, може се јавити синонимност бар у једном од значења, па и код значења са скаларношћу над модалношћу и додатном компонентом узрока: придев *гадљив* има модално скаларно значење „који се лако гади” и модално скаларно са додатном компонен-

том узрока „који изазива гађење”, *гадан* „а. који својим изгледом изазива гађење, одвратан, ружан б. гнусан, покварен, низак, непоштен, в. врло незгодан, непријатан, неугодан, тежак, неповољан, г. лош, рђав. Исти тип подударача видљив је у пару *грозљив–грозан*, с тим што придев на *-(љ)ив* има и чисто скаларно значење: *грозљив* „који се грози, осећа грозу” (чисто скаларно значење) и „који изазива грозу” (модално скаларно са компонентом узрока), *грозан* „1. који изазива грозу, језив, страشان, ужасан, 2. врло лош, opak, суров, ужасан”. За последњи пар примера закључујемо да се значење придева *грозан* лексикализовало, а модално значење пандана на *-(љ)ив* радије бисмо изабрали да формулишемо у виду „[који се лако грози]”, са скаларношћу над модалношћу.

Преклапање значења са додатном компонентом узрока присутно је и у следећем пару примера, с тим што је чисто скаларно значење овде наведено код придева на *-ан*: *страшљив* „који се лако страши” (скаларно модално значење) и „који изазива страх, страشان” (скаларно модално са додатном компонентом узрока), *страшан* „1. који садржи претњу, који изазива осећање страха, стравичан, ужасан. 2. а. веома велики (по интензитету, степену). б. који оставља лош утисак. в. разг. који оставља изузетан утисак, сасвим добар”. У овом случају, сагласни смо са избором лексикографа у вези са тим да чисто скаларно значење стави код придева на *-ан*, али чини нам се да није било неопходно наводити узрочно значење код пандана на *-љив*.

Иако се нека значења наводе као синонимна, сматрамо да су се издиференцирала значења *видљив* и *видан*: *видљив* „1. који се може видети, видан, уочљив. 2. в. видан”, *видан* „1. а. који се види, видљив. б. који се лако може видети, уочити, који пада у очи. 2. истакнут, значајан, знатан, запажен, важан”. Наиме, лексикализовало се значење истакнут, запажен код придева на *-ан*. Прокоментарисаћемо и значења „који се може видети”, „који се лако може видети”. Будући да сматамо да је компоненту модалности довољно истаћи модалним глаголом *моћи* („који се може видети”) или скаларност над модалношћу прилогом *лако* („[који се лако види]”), опцију искоришћену у речнику „који се лако може видети” са формалним маркирањем модалности уз прилог *лако* не сматрамо неопходном из семантичког угла, што само води неуједначеностима у лексикографском смислу, те би и тако нешто требало имати у виду код дефинисања ових придева.

Преклапање значења видљиво је у пару *дремљив–дреман*, у формулацији *обузет сном* и *обузет дремежом*, те навођењем придева *дремљив* као синонимног за *дреман*: *дремљив* „који често осећа потребу за сном, коме се често дрема, обузет сном, поспан, сањив”, *дреман* „обузет дремежом, дремљив, поспан, сањив”. У овом случају бисмо могли закључити да придев *дреман* иначе није толико фреквентан у употреби, те код пандана на *-(љ)ив* постоји тенденција преузимања скаларног значења, поред оног са скаларношћу над модалношћу које већ поседује.

На крају наводимо пар *смешљив–смешан*, који показује да скаларност постоји над модалношћу код оба, с тим што први или нема додатну компоненту или се ради о способности, а други има додатну компоненту узрока: *смешљив*

„који се радо и много смеје, који је склон смејању”, *смешан* „који својом садржином, појавом и сл. изазива смех. 2. који изазива подсмех, иронију, неодговарајући, бесмислен”. Разлика је у томе што је *смешљив* оријентисан ка субјекту, а *смешан* ка објекту, односно први је семантички активан, а други пасиван, док су граматички оба активна због перспективе парафразе наведене у речницима – из угла номинативног, субјекатског облика. Такође, оба се односе на привремену особину.

3.4. Дељење скаларног значења

Поред дељења модалног, могуће је да неки парови придева деле и скаларно значење, на пример: *видљив* „1. који се може видети, видан, уочљив. 2. в. видан”, *видан* „1. а. који се види, видљив. б. који се лако може видети, учити, који пада у очи. 2. истакнут, значајан, знатан, запажен, важан”. Слично упућивање значења придева на *-(љ)ив* на она која има пандан на *-ан/-ни* као синониман уочава се и код наредних придева, из чега произлази да је значење придева на *-(љ)ив* комплексније, односно свеобухватније.

Заношљив „1. који се лако заноси, поводљив. 2. в. заносан: 1. који заноси, привлачи, изазива дивљење. 2. који доводи до помућености свести”, *заносан* „1. који заноси, привлачи, изазива дивљење. 2. који доводи до помућености свести. 3. одушевљен, занесен”.

Лажљив „1. који лаже, склон лагању. 2. који заварава, варљив, лажан”, *лажан* „1. а. који представља лаж, неистину. б. погрешан, нетачан. 2. неискрен, извештачен. 3. а. који се представља као прави а није то, тобожњи. б. који подражава, имитира оно што значи именица уз коју стоји (обично с циљем да обмане, превари). 4. а. који својим изгледом или неком другом особином подсећа на оно што значи именица уз коју стоји...”.

Стидљив „а. који се стиди, срамежљив; б. који одаје стидљивост, несигуран”, *стидан* „1. а. који осећа стид, који се стиди, срамежљив, стидљив. б. који изазива стид. 2. којег се треба стидети”.

Брижљив „а. који се брине, који води бригу о нечему. б. у коме се испољава, читује нечија брига”, *брижан* „1. а. који је у бризи, пун бриге, забринут, неспокојан. б. који изражава бригу, забринутост. 2. в. брижљив”.

Посматрајући парове *приметљив–приметан*, *пркошљив–пркосан*, уобичајенији су они на *-ан*, а лексикограф прве припаја другима по значењу, упућујући једино на њих као на синониме: *приметљив* „в. приметан”, *приметан* „који се примећује, видљив, уочљив, упадљив”, *пркошљив* „в. пркосан”, *пркосан* „који упорно остаје при своме, својеглав, тврдоглав, задрт, који изражава такве особине”.

У пару *штедљив–штедан* видимо опозицију привремености и трајности особине, при чему је само значење сужено и лексикализовано код другог: *штедљив* „који штеди, умерен у коришћењу новца и материјалних средстава”, *штедни* „који се односи на штедњу, који служи за штедњу” јер се друго односи само на штедњу као резултат (нпр. у банци), а прво на сам процес када неко штеди (новац и др.).

Сматрамо да између придева на *-(љ)ив* и *-ан* постоји већа разноврсност у односу на компоненте скаларно и модално, активно–пасивно значење, те и на ситније семантички издиференциране разлике, те би потпуна преклапања у скаларном и/или модалном значењу било добро избегавати.

3.5. Придеви на *-(љ)ив* без пандана на *-ан/-ни*

У случају постојања придева на *-(љ)ив*, али не и његовог пандана на *-ан/-ни* закључујемо да скаларно значење, које је карактеристично за другу групу, буде обухваћено придевима из прве групе.

Поменуто илуструјемо следећим примерима (курзив у значењима је наш): *убедљив* „1. заснован на реалности, очигледан, уверљив. 2. који има способност убеђивања, који уме да убеди, да убеђује”, *узбудљив* „1. који изазива узбуђење, узнемирење, који узбуђује. б [2] који се лако узбуђује, осетљив”, *раздражљив* „1. који се лако раздражује, узрујава, љути. 2. који раздражује, узрујава, који претерано надражује чула, органе, који појачано делује на нагоне, изазивачки”; *сумњив* „1. а. који изазива сумњу, подозрење, неповерење у себе (због својих поступака, држања, карактера и сл.). б. који је малих способности, недорастао, слаб. в. слаб, неодговарајући, рђав. г. неприличан, непристојан. д. који изазива сумњу у своје тумачењу, који може бити схваћен двојачко, непоуздан. 2. који је склон сумњичењу, неповерљив, сумњичав, који изражава сумњу, неповерење”.

Ипак, то није правило, већ придев на *-(љ)ив* може имати и само модално значење, као у наредним, а чисто скаларно најчешће преузима придев настао конверзијом од трпног глаголског придева (*прилагођен, савијен, схваћен* и сл.):

Савитљив „1. који се може савијати, гибак, еластичан”, *схватљив* „који се може схватити, разумети, разумљив, појмљив”. Што се тиче трајности особине у оваквим случајевима, *савитљив лењир* може се односити на конкретни лењир који је направљен од гуме и у сваком тренутку се може савити, а може се односити на привремену особину због, рецимо, загревања пластике од које је направљен.

У значењској парафрази уместо *моћи* јавља се и глагол *умети*:

Прилагодљив „који се лако може, уме прилагодити”, *суздржљив* „који уме да се суздржи, да се савлада, да се контролише, којим се испољава таква особина”, *сустежљив* „који уме собом владати, уздржљив”.

Показатељ да анализирани придеви не морају нужно да показују трајност особине јесу и следећи примери: *променљиво време* је оно које је склоно промени (метеоролошки), *променљиви аргументи*, *променљив одговор (на рачунару)*, *променљиво време (састанка)* јесу они који могу бити промењени, то им је карактеристика.

4. Закључак

Трајност (сталност) особине не јавља се доследно код придева на *-ан* (*паметан–болестан*), а у раду смо из угла теорије могућих ситуација показали да то није случај ни са придевима на *-(љ)ив*. Поредеша значења код одговарајућих

придева на *-ан/-ни* и *-(љ)ив*, најчешће су диференцирани тако што први имају скаларна/немодална значења, а други модална. Ипак, преклапања показују да им се могу поклопити скаларна значења, модална значења и она у којима има и скаларности и модалности, односно у којима се јавља скаларност над модалношћу. Преклапања значења су најчешћа када су у питању вишезначне одреднице, те смо у том смислу коментарисали и неке изборе значења, сужавање и лексикализовање значења.

За опозицију временски глобалне и временски локалне придевске модификације у реченици била би од значаја позиција придева. Будући да је постноминална позиција маркирана, колокације су навођене са придевом испред именице да тај фактор не би утицао на значење. Нисмо се детаљније бавили синтаксичким аспектом, који би једноставно могао исто утицати на све придеве.

Значење придева на *-(љ)ив* посматрамо у светлу теорије могућих ситуација, а од значаја је поседовање семантичке компоненте модалности и/или скаларности. Код придева само са скаларном компонентом попут *завидљив* „који завиди” уочљива је трајност, константност особине (*завидљив човек* у свакој (релевантној) могућој ситуацији завиди некоме). С обзиром на трајност, на другој страни су придеви са компонентом модалности. Када постоји скаларност над модалношћу (*гневљив* „који се лако гневи”), вероватноћа да ће се радња мотивног глагола извршити већа је од стандардне вредности за њено извршење (за *гневљивог човека* важи да се гневи у највећем броју релевантних могућих ситуација). Само модалну компоненту има придев *опростив* „који се може опростити”, што значи да за спојеве попут *опростив поступак* важи да постоји бар једна могућа ситуација у којој ће тај поступак бити опроштен. У случају јављања исте компоненте значења код придева на *-(љ)ив* и *-(а)н*, семантика самих придева се често диференцирала, што је често могуће код скаларних (попут *осетљив–осетан*).

Закључујемо да је трајност особине донекле у вези са компонентом скаларности, али то није једини услов. Од значаја је и контекст, односно именица уз коју придев стоји, али и синтаксичка функција придева, као и код других придева, чиме се нисмо детаљније бавили.

Литература

- Babić, S. 1986/1991. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Грицкат, И. 1990. Прилог дискусији о описним и односним придевима, *Наши језик*, 28, н. с., 214–223.
- Драгићевић, Р. 2001. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Escandell-Vidal, V. and M. Leonetti. 2002. Coercion and the Stage/Individual Distinction. *From Words to Discourse*, J. Gutiérrez-Rexach, ed., 159–179. New York / Amsterdam: Elsevier.

- Јанић, А. 2016а. Семантичке нијансе код вишезначних изведених придева на *-(љ)ив* у српском језику. У *Језик, књижевност, значење: језичка истраживања, Зборник радова*, Б. Мишић Илић, В. Лопичић (ур.), 177–188. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- Јанић, А. 2016б. Карактеристике придева на *-(љ)ив* за изражавање емоција у српском језику. У *Емоције у култури Срба и Бугара*, Д. Костадиновић (прир.), 89–102. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- Клајн, И. 2003. *Творба речи у савременом српском језику*, књига 2. Београд, Нови Сад: ЗУНС, Институт за српски језик САНУ, Матица српска.
- Kennedy, C. and L. McNelly. 2005. Scale Structure, Degree Modification, and the Semantics of Gradable Predicates, *Language*, 81/2, 345–381.
- Krasikova, S. Scales in the Meaning of Adjectives. A. Grønn, I. Marijanovic (eds.), *Russian in Contrast, Oslo Studies in Language*, 2/1, 2010, 51–74.
- Kratzer, A. 2013. *The modality for the 21st century* [Online]. Available: <http://semanticsarchive.net/Archive/DRIZmNmY/modality-21century.pdf> [2015, April 15]
- Marin, R. 2009. Spanish individual-level and stage-level adjectives revisited [Online]. Available: http://semanticsarchive.net/Archive/mY5NjQzZ/Spanish_IL_SL_adjectives.pdf [2015, April 16]
- Митић, И. 2012. *Скаларност и поларност код придева у српском језику*, необјављен мастер рад. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Николић, М. (ур.). 2007. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Oltra-Massuet, I. 2013. *Deverbal Adjectives at the Interface: A Crosslinguistic Investigation into the Morphology, Syntax and Semantics of -ble*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Partee, B. 2004. *Compositionality in Formal Semantics: Selected Papers by Barbara H. Partee*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Поповић, М. 2000. Суфиксално поље француских придева на *-ble (-able, -ible, -uble)*. *Анали Филолошког факултета*, 20, 327–342.
- Roepers, T. and A. van Hout. 1999. The Impact of Nominalization on Passive, *-able* and Middle: Burzio's Generalization and Feature-Movement in the Lexicon. *MIT Working Papers in Linguistics*, 35, 185–211.
- Sleeman, P. 2011. Verbal and adjectival participles: Position and internal structure, *Lingua*, 121, 1569–1587.
- Станковић, Б. 2015. *Синтакса и семантика придевског вида у српском језику*, необјављена докторска дисертација. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Стевановић, М. 1963. Придеви с наставцима *-ив* и *-љив*, *Наш језик*, 13, н. с., 197–207.
- Cinque, G. 2010. *The syntax of adjectives*, Cambridge: MIT Press.
- Шакић, Ј. 1965. Придеви са суфиксом *-ив*, *-љив* у српскохрватском језику, *Прилози проучавању језика*, 1, 75–100.
- Шојат, А. 1959. Придјевски наставци *-ив* и *-љив*, *Филологија*, 2, 93–110.

Aleksandra Janjić

THE PERMANENCE OF PROPERTIES AMONG SERBIAN ADJECTIVES ENDING IN *-(LJ)IV*

Summary

The analysis of Serbian adjectives ending in *-(lj)iv* was from the perspective of the possible situations theory, as well as by comparing them with (deverbal) adjectives ending in *-(a)n/-ni*. The former group predominantly has a modal meaning and the latter group has a scalar meaning. Their meanings can overlap (scalar, modal and ones containing both), especially when they are polysemic. The narrowing of meaning and the process of lexicalization were noticed when the same type of meaning was present in a pair of adjectives ending in *-(lj)iv* and *-(a)n/-ni*.

The constant adjective feature is visible in adjectives with the scalar component (e.g. *zavidljiv* 'envy+ble'). On the other hand, there are adjectives with the modal component. When there is a scale over modality, the possibility of the action expressed by the motivational verb to accomplish is greater than the standard value for its accomplishment (e.g. *gnevljiv* 'angry+ble'). When an adjective has just the modal component, it means that there is at least one situation in which the action expressed by the motivational verb is or will be accomplished (e.g. *oprostiv* 'forgivable').

The permanence of an adjective's property is in connection with the scalar component. Nevertheless, that it is not the only condition. The context itself is also relevant, as well as the noun modified by the adjective and the syntactic position/function, which was not separately considered in this article.

aleksandra.janic@filfak.ni.ac.

TEMPORALNI GENITIV U ENGLSKOM JEZIKU

Sažetak: Cilj ovog rada je da se prikaže razvoj temporalnog genitiva (*the temporal genitive*) ili genitiva vremena (*the genitive of time*, Jespersen 1965) u engleskom jeziku. Ova, u osnovi semantička interpretacija genitivnog padeža prisutna je u engleskom jeziku još od anglosaksonskog perioda i izuzetno je frekventna u današnjim tekstovima na engleskom jeziku.

Semantička interpretacija genitiva kao padeža izrazito je kompleksna. To je padež sa daleko najvećim brojem značenja (Huddleston & Pullum 2002), među kojima je dominantno i najfrekventnije značenje posesije odnosno pripadnosti (Quirk et al. 1985, Poutsma 1914, Đorđević 1997). Međutim, jedna od veoma važnih osobenosti genitiva u engleskom jeziku je mogućnost da izrazi vremensku lokaciju, temporalnu deskripciju, neku vrednost, meru, odnosno trajanje. Takav genitiv se može označiti terminom temporalni genitiv ili genitiv vremena. Glavni zadatak ovog ispitivanja je da se odredi semantički raspon svih tipova temporalnog genitiva u engleskom jeziku prateći njegov razvoj od staroengleskog jezika, preko srednjoengleskog jezika do njegove upotrebe u savremenom engleskom jeziku. Osnovna pitanja kojima se autor bavi u ovom radu su pitanje glavnih tipova temporalnih imenica koje mogu biti markirane genitivnim nastavkom –*’s* i njihova semantička interpretacija, kao i pitanje leksikalizacije i gramatikalizacije temporalnog genitiva, sa posebnim naglaskom na složenice koje imaju temporalno značenje. Ova analiza će omogućiti da se temporalni genitiv uvrsti među osnovna značenja genitiva čime će se osnažiti njegov status u okviru semantičke interpretacije jedinog padežnog oblika u savremenom engleskom jeziku.

Ključne reči: temporalni genitiv, trajanje, vremenska lokacija, temporalnost, genitivni marker –*’s*.

1. Uvod

Predmet ovog rada predstavlja temporalni genitiv u engleskom jeziku, odnosno vremenska interpretacija genitiva. Ova u osnovi semantička analiza ima za cilj da pruži uvid u razvojne tendencije temporalnog genitiva u engleskom jeziku. Rad obuhvata kako dijahrono ispitivanje evolucije i razvoja temporalnog genitiva od staroengleskog perioda do savremenog engleskog jezika, tako i sinhrono ispitivanje sintaksičkih, semantičkih i distributivnih funkcija ovog genitivnog oblika. Cilj ispitivanja je dati odgovor na pitanje koja su se značenja temporalnog genitiva izgubila

a koja razvila tokom evolucije engleskog jezika, dati detaljan opis semantičkih i sintaksičkih osobenosti temporalnog genitiva u savremenom engleskom jeziku kao i poređenje njegovih upotrebnih i distributivnih karakteristika sa upotrebom i distribucijom genitiva uopšte. Takav opis bi obezbedio kompletan pregled karakteristika jedne od veoma značajnih semantičkih interpretacija genitiva u engleskom jeziku, a rezultati ispitivanja bi mogli da se koriste i u pedagoške svrhe.

Ispitivanje temporalnih relacija koje se u engleskom jeziku prenose pomoću padežnog nastavka za genitiv je tema koja se u anglističkoj lingvističkoj literaturi može pronaći samo mestimično, gotovo u tragovima, što autoru daje mogućnost i prostor za detaljan opis sintaksičkih i semantičkih osobenosti ovog tipa genitiva. U velikim istorijskim gramatikama (Jespersen 1975, Sweet 1892, Poutsma 1914, Strang 1970) ne može se pronaći termin '*temporal genitive*'. Strang u svojoj *Istoriji engleskog jezika* naglašava da je od zajedničkog pretka staroengleski genitiv nasleđio dve funkcije – adnominalnu i partitivnu funkciju, i da je razvio novu adverbijalnu funkciju (Strang 1970: 304) koja može imati temporalno značenje, a njegova značenja opisuje kao kvaziadjektivna kao u primeru *yesterday's rain* (Strang 1968: 110). Sweet navodi da se imenice koje se odnose na vreme frekventno koriste kao primeri neličnog genitiva (Sweet 1892: 51). Jespersen ukazuje da je genitiv posebno frekventan u frazama kojima se prenosi značenje '*measure of time*' (Jespersen, 1965: 329) i daje nekoliko ilustrativnih primera. Poutsma ne izdvaja temporalni genitiv kao jedan od tipova genitiva, a značenje '*a length of time, duration*' svrstava pod genitiv mere (Poutsma 1914: 41, 63). U gramatikama o staroengleskom jeziku (Mitchel 1992, Wright 1914, Quirk and Wrenn 1955) nema pomena o postojanju temporalnog genitiva, moguće je naći samo nekoliko rečenica kojima se ukazuje na adverbijalnu funkciju genitiva sa temporalnim značenjem. U gramatikama savremenog engleskog jezika takođe se ne može naći termin '*temporal genitive*'. U gramatici *A Comprehensive Grammar of the English Language* (Quirk et al 1985 193) navodi se da je fraza *summer's day* primer deskriptivnog genitiva bez insistiranja na temporalnom značenju, kao i da je genitiv moguće koristiti sa temporalnim imenicama kao u *decade's events, a day's work*. Termin '*the genitive of time*' kojim se specifikuje vremenska lokacija moguće je naći u gramatici *Longman Grammar of Spoken and Written English* (Biber et al 1999: 295) i autori ističu njegovu frekventnost u novinarskom stilu. Huddleston i Pullum svrstavaju fraze poput *an hour's delay, one week's holiday* pod genitiv mere (Huddleston and Pullum 2002: 470) i navode da je [d is time of h] jedna od 23 semantičke relacije između posesora i posesuma (Huddleston and Pullum 2002: 474) u okviru genitivne imeničke fraze ali bez detaljnih sintaksičkih i semantičkih opisa ovog značenja.

Imajući u vidu kompleksna značenja temporalnog genitiva, njegovo postojanje od samog nastanka engleskog jezika, kao i njegovu frekventnost u današnjim tekstovima (Biber et al 1999: 299) temporalni genitiv je neophodno posmatrati kao jednu od osnovnih semantičkih interpretacija genitiva u savremenom engleskom jeziku i detaljno opisati njegove sintaksičke, semantičke i distributivne funkcije.

2. Temporalnost

Temporalnost predstavlja jednu od fundamentalnih kategorija kognicije i ljudskog iskustva uopšte. Veza između jezika i temporalnosti ogleda se u upotrebi vremena, odnosno kada se govori da se nešto dogodilo, da se događa ili se još nije dogodilo. Dakle, osnovni lingvistički izraz temporalnosti jeste VREME, gramatikalizovani izraz lokacije u vremenu (Haspelmath 2001: 557). U svim indoevropskim jezicima, a i u većini ostalih jezika, temporalnost se sistematski izražava pomoću dve glagolske kategorije – vremena i aspekta, što ukazuje na činjenicu da se temporalnost prototipično gramatikalizuje u vidu morfologije glagola (Magnusson 1997: 253).

Na osnovu ispitivanja semantike genitiva u engleskom jeziku, došlo se do zaključka da je temporalnost moguće izraziti i pomoću takozvanog temporalnog genitiva, što ukazuje da temporalnost nije isključivo u vezi sa glagolskim sistemom jednog jezika, već da se značenje vremenske lokacije može preneti i u okvir sistema imenica, odnosno može se izraziti kroz gramatičku kategoriju padeža. Kako je ovo moguće? Odgovor na ovo pitanje leži u činjenici da je jedan od najočiglednijih izvora genitiva relativna klauza koja ima formu *X has Y*, odnosno *X is time of Y* u slučaju temporalnog genitiva.

3. Genitiv u engleskom jeziku – kratak pregled strukturalnih, sintaksičkih i semantičkih osobenosti

Flektivni genitiv je formalno postpoziciono obeležen. Sastoji se od posedora, odnosno, imeničke fraze (imenice) koja je formalno obeležena relacionim markerom/flektivnim nastavkom -'s za genitiv i posuma, odnosno, imeničke fraze u okviru koje se nalazi upravna reč (imenica) (Rosenbach 2002: 7):

posesor	relacioni marker	posesum
imenička fraza ₁	+ nastavak 's +	imenička fraza ₂

Posesor tipično vrši funkciju determinatora upravne reči. Pored te funkcije moguća je i funkcija modifikatora upravne reči u slučajevima klasifikativnog i takozvanog deskriptivnog genitiva.

3.1. Sintaksičke funkcije genitiva u engleskom jeziku

Na osnovu sintaksičkih funkcija koje genitiv može imati u modernom engleskom jeziku mogu se razlikovati:

1. atributivni genitiv, kao u primeru: *We can only surmise many factors that contributed to John's decision to follow his brother to Ohio and to move on to Indiana.*
2. predikativni genitiv, kao u primeru: *The retirement party is John's.*
3. genitiv u funkciji subjekta rečenice, kao u primeru: *Damian's is the*

birthday party,

4. i genitiv kao komplement predlogu, kao u primeru: *Whenever Jane stayed at Mary's, she slept with Stanley...*

3.2. Semantička interpretacija genitiva u engleskom jeziku.

Genitiv je padež koji ima veoma kompleksna značenja. Nijedna klasifikacija značenja genitiva nije u potpunosti zadovoljavajuća zato što se jedan primer genitiva može tumačiti na više načina. Međutim, i sam proces klasifikacije predstavlja „vid neminovnog prisiljavanja” kategorija u određene relacije čime dolazi do stvaranja veštačkih barijera između značenja koja su u bliskoj vezi. Na taj način se veštačkim putem prave razlike koje u realnosti izgledaju veće nego što one zapravo jesu. Svakako je neophodno uzeti u obzir činjenicu da se većina značenja genitiva preklapa sa ostalim značenjima. Ipak, je neophodno imati neku vrstu kategorizacije značenja genitiva kako bi se on mogao lakše proučavati.

Primarno, osnovno i dominantno značenje genitiva je kvalifikativno. Najvažnija uloga genitivne fraze je da specifikuje referencu imeničke fraze čiji je deo, na isti način kao i determinator. Kvalifikativni genitiv daje upravnoj reči neko posebno, specifično, individualno značenje. Genitivna fraza je tipično određena imenička fraza, koja daje specifičnu referencu nadređenoj imeničkoj frazi.

Kvalifikativnim genitivom mogu se identifikovati značenja kao što su pripadnost, vlasništvo, poreklo, količina, vršilac radnje, mera, najčešće prostora i vremena, deo nečega, opis, objekat, veličina, izvor i slične relacije. Na osnovu ovih parametara mogu se razlikovati sledeće semantičke interpretacije kvalifikativnog genitiva: prisvojni ili posesivni genitiv, genitiv porekla, partitivni genitiv, kvantitativni genitiv ili genitiv mere, deskriptivni genitiv, kvalitativni genitiv koji može biti: genitiv agensa i genitiv pacijensa.

Domen posesije može se opisati kao konstelacija formi, funkcija i semantičkih kategorija koje su u vezi sa psihološkim i fizičkim fenomenima na referencijalnom nivou. Lingvistička posesija pretpostavlja konceptualnu posesiju koja se može definisati kao relacija između entiteta A, POSESORA, sa prototipičnim obeležjima [+Animate, +Human, +EGO] i entiteta B, POSESUMA koji ima obeležje [±Animate]. Posesor je entitet koji je poznat i istaknut, on je tema i informacija koja je data. Posesum kao konkretan entitet, komentar, nova informacija mora da bude u vezi sa posesorom kako bi se mogao individualizovati.

Semantički karakter posedora. Genitivnim markerom -'s moguće je, po pravilu, označiti imenice/imeničke fraze koje se, pre svega, odnose na ljudska bića, dakle koje imaju obeležje [+Animate, +Human]. U manjem stepenu imenice koje se odnose na životinje, sa obeležjem [+Animate, -Human, +Animal] imaju oblik sintetičkog genitiva. Posebno imena životinja koje se nalaze visoko na evolutivnoj skali, odnosno, životinje koje su poznatije i bliže ljudima ili veće u fizičkom smislu, posebno kada im se pripisuju personalne karakteristike, kao *dog, cat, horse*, javljaju se u obliku sintetičkog genitiva frekventnije u odnosu na analitički genitiv. Pored toga, postoji i veća frekvencija sintetičkog genitiva kod imenica koje se odnose na vreme, *October's weather* se češće javlja od *the weather of October*.

3.3. Frekventnost genitiva

Frekventnost genitiva (*token frequency*) podrazumeva učestalost genitiva, odnosno, broj pojavljivanja genitiva u nekom tekstu. Navedeni podaci u tabeli 1 (Biber, 1999: 299) odnose se na genitivne oblike zajedničkih i vlastitih imenica.

genitiv imenice	govorni jezik	književnost	vesti	akademska proza
lična imena	■ ■	■ ■ ■ ■ ■ ■	■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■	■ ■
kolektivne imenice	□	□	■ ■ ■ ■ ■	□
mesto	□	□	■ ■	■
vreme	□	□	■	□
ostali	□	■	■	■

Tabela 1: Distribucija zavisnih genitiva (analiza je rađena na milion reči)
svako ■ predstavlja 500

svako □ predstavlja manje od 250

Dati podaci ukazuju da je frekvencija temporalnog genitiva značajna u odnosu na broj reči koji je ispitivan i da se temporalna interpretacija genitiva može smatrati jednom od osnovnih semantičkih interpretacija genitiva. Pored toga, može se uočiti da je temporalni genitiv najfrekventniji u vestima u odnosu na ostale registre što se može objasniti činjenicom da je vremenska lokacija događaja izrazito relevantna za novinarski stil.

4. Temporalni genitiv – pojam, termini, sintaksička i semantička interpretacija

4.1. Temporalni genitiv u staroengleskom jeziku

U staroengleskom jeziku, temporalni genitiv koristio se u značenju:

1. 'extent of *time*', kao u primeru *wintres and sumeres* 'during winter and summer', i u značenju
2. 'point of *time*' kao u primeru *fearthan geares* 'in the fourth year'.

Pored ove tipične funkcije temporalnog genitiva, staroengleski jezik karakteriše i adverbijalna (*adverbial*) funkcija genitiva. Adverbijalna funkcija genitiva je u bliskoj vezi sa objekatskim genitivom. Određen broj imenica koje su formalno

obeležene nastavkom za genitiv, mogao se koristiti adverbijalno sa vremenskim značenjem. Nastavak za genitiv singulara se u staroengleskom jeziku koristio za formiranje priloga za vreme, kao što su:

as ānstrecas 'continuously',
dægcs 'daily, by day',
dægcs ond nihtcs 'by day and night',
sungangcs 'moving with the sun',
hū gēares 'at what time of year',
īdægcs 'on the same day',
innanbordcs 'at home',
īsīþcs 'at that time',
samtīngcs 'immediately, forthwith' (Wright, 1914: 292).

Nastavak *-cs* ponekad se mogao naći i sa imenicama ženskog roda u adverbijalnoj funkciji. Na taj način formirani su prilozii:

nīhtcs 'at night, by night',
dæglangcs 'during a day',
nīhtlangcs 'all night long',
sīngalcs 'always, ever',
sīmbles 'ever, always' (Wright, 1914: 292 – 293).

Prefiksi *in-* i *tō-* mogli su se ponekad naći u kombinaciji sa imenicom u genitivu singulara. Takva kombinacija imala je adverbijalnu funkciju, na primer:

in-stāþcs 'instantly, at once',
tō-ǣfencs 'till evening' (Wright, 1914: 293).

I oblici genitiva plurala mogli su vršiti adverbijalnu funkciju u okviru staroengleskih rečenica, među kojima se mogu izdvojiti:

gēara ofyore 'formerly',
ungēara 'not long ago, recently' (Wright, 1914: 293).

Sledeći segment iz staroengleskog teksta *Genesis A* poslužiće kao ilustracija genitiva u adverbijalnoj funkciji:

1330 *and feora fæsl þe þu ferian scealt*
geond deop wæter dægriþcs worn on lides bosme.
 1330 *which thou shalt bear across the deep water for many*
days, in the bosom of thy vessel.

Ostatak genitiva u funkciji adverbijala u modernom engleskom jeziku može se naći u severnoameričkim idiomima, kao na primer: *He works nights*; gde *nights* nije

istorijski plural već genitiv singulara *nihtes* koji se koristi sa priloškim značenjem (Alexander 1969: 68). Nastavak *-es* za genitiv singulara muškog i srednjeg roda je postao opšti oblik koji se upotrebljavao u adverbijalne svrhe. Regularni genitiv singulara ove imenice ženskog roda ima nastavak *-e*.

Adverbijalna funkcija genitiva nestala je u srednjoengleskom periodu razvoja engleskog jezika.

4.2. Temporalni genitiv u srednjoengleskom jeziku

Značenja temporalnog genitiva u srednjoengleskom jeziku identična su njegovim značenjima u staroengleskom jeziku. Jedina novina je gubljenje adverbijalne funkcije genitiva. Sledeći primer može da posluži kao ilustracija temporalnog genitiva u srednje-engleskom periodu:

What sholde I seye? but, at the monthes ende
 (“What should I say but that, at the month’s end”)

4.3. Temporalni genitiv u savremenom engleskom jeziku

Pod pojmom temporalni genitiv u engleskom jeziku podrazumeva se tip sintetičkog genitiva kojim se prenosi ideja temporalnosti, odnosno kojim se specifikuje vremenska lokacija. Postoji više termina kojima se može označiti ova semantička interpretacija genitiva među kojima se mogu izdvojiti sledeći: temporalni genitiv (temporal genitive), genitiv vremena (the genitive of time), vremenski genitiv. Temporalni genitiv se očekuje kod imenica ili priloga koji leksički uključuju temporalni element.

Kada se govori o strukturi temporalnog genitiva potrebno je napraviti distinkciju između sledeće dve konstrukcije, koje se razlikuju po temporalnim posesorima:

temporalni posesor	relacioni marker	posesum
temporalna imenica ₁ (day, week, month, year) / imenička fraza ₁	+ nastavak <i>’s</i> +	upravna reč/imenička fraza ₂

temporalni posesor	relacioni marker	posesum
prilog za vreme (yesterday, today, tomorrow)	+ nastavak <i>’s</i> +	upravna reč/imenička fraza ₂

Temporalni genitiv može imati imeničku frazu kao upravni konstituent što je primer za takozvani grupni, odnosno frazni temporalni genitiv, kao u primerima:

this week’s scriptures,
every second year’s flowering,
the twentieth century’s sustained antipathy.

4.4 Klase imenica koje mogu formirati temporalni genitiv

Sledeće klase neanimatnih / temporalnih imenica normalno imaju nastavak - *'s* u genitivu, mada se i *of*-genitiv može javiti u većini slučajeva:

- a) temporalne imenice, odnosno, neanimatne imenice koje ukazuju na vreme mogu imati sintetički genitiv, kao u primerima: *the minute's silence, a week's holiday, day's wage,*
- b) nazivi dana u nedelji: *Saturday's magazine,*
- c) nazivi praznika: *Halloween's pagan past,*
- d) nazivi meseca u godini: *January's coldest day,*
- e) nazivi godišnjih doba - može se reći i *a winter's day* i *a winter day,* kao i *a summer's day* i *a summer day,* kao u primerima:

The Winter's tale is constructed to generate an experience of wonder.

I see your smile, and I am filled with thoughts of summer's dream come to end.

Postoji tendencija da se genitiv koristi ukoliko je ispred njega pridev, kao u *a cold winter's day,* a ako nema prideva onda nema ni genitiva, kao u *a winter day* (Jespersen 1965: 278). Danas se sve više koriste oblici bez genitiva, čak i kada pridev prethodi, kao u: *a black winter morning, a dull winter afternoon, the pleasant summer air, one bright summer day* a moguće je naći i primere sa genitivom a bez prideva, kao u: *on a summer's day, a winter's morning*

Imenice *spring* i *autumn* ne javljaju sa nastavkom za genitiv, osim kada su personifikovane (Thomson & Martinet 1992: 30).

Pored pomenutog, značenje temporalnog genitiva mogu prenositi i brojevi koji stoje kao upravne reči sa referencom na određenu godinu, kao u primerima:

Similar timing will apply for 2016's payments.

As the above look at 2004's box office showed, most Indies come and go unnoticed by most of the national audience.

4.5 Sintaksičke funkcije temporalnog genitiva

Kao i bilo koji drugi tip genitiva, i temporalni genitiv može vršiti sledeće sintaksičke funkcije:

1. atributivnu funkciju, kao u primeru:

Yesterday was today's future and today will be tomorrow's past.

2. predikativnu funkciju, kao u primeru:

The date of the pheasant shoot was today's - only a year earlier.

3. funkciju subjekta, kao u primeru:

Today's is sold to subscribers alone and strictly on its merits.

4. funkciju komplementa predlogu, kao u primeru:

For example, if today's close, high and low, are all higher than yesterday's, then take buy signals.

4.6. Semantička interpretacija temporalnog genitiva

Ukoliko se zavisni član fraze, odnosno, genitivne imeničke fraze, označi slovom d i upravna reč, slovom h, prototipična semantička relacija između posesora i posesuma kod temporalnog genitiva može se predstaviti na sledeći način:

[d is time of h] (Huddleston & Pullum 2002: 474)

što se može uočiti u primeru i analoškoj interpretaciji datog temporalnog genitiva:

A new model car is more popular than an old one, and this year's new fashion always supplants last year's. [this year's new fashions = this year is a time of new fashions.]

Glavne semantičke relacije između posesora i posesuma kod temporalnog genitiva. Raspon semantičkih relacija između genitivne imeničke fraze i upravne reči izuzetno je širok i obuhvata: lokaciju u vremenu – prošlost, sadašnjost, budućnost, trajanje, vrednost/meru, deskripciju, raspored, učestalost i redosled.

Prototipično genitiv vremena ili temporalni genitiv koristi se da specifikuje lokaciju u vremenu. Ovaj tip je naročito frekventan u vestima, gde je lokacija događaja u vremenu od velikog komunikativnog značaja. Primeri za temporalni genitiv su:

The Christmas cards I got this year are left over from last year's sale.

The freedom of this summer's adventure was thrilling, and he could appreciate others wanting that experience.

Primarno značenje temporalnog genitiva i njegova sekundarna značenja:

1. 'point in time – temporal location – time position' – položaj u vremenu, ova interpretacija temporalnog genitiva daje odgovor na pitanje 'when' i predstavlja osnovnu i dominantnu semantičku interpretaciju ovog tipa genitiva. Vremensku lokaciju definiše semantički karakter imenice ili priloga koji je markiran genitivnim nastavkom a moguće je preneti referencu:

- a) prošlosti (past), kao u primeru:

Trying to understand yesterday's culture may help us put on a pair of corrective glasses, but it fails in entirely correcting our vision.

- b) sadašnjosti (present), kao u primeru:

In today's news, a greater portion of those eighteen minutes are dedicated to the more sensational style stories, if they can be found.

- c) budućnosti (future), kao u primeru:

By the time you finish reading this article, you'll be able to predict tomorrow's weather; and perhaps the next day's, with better accuracy than the eternally smiling TV weatherman.

2. 'duration - extent in time' - trajanje - vremenska specifikacija kojom se prenosi značenje 'time during which...', odnosno kvantitativno značenje,

te se ovaj vid temporalnog genitiva može povezati i sa kvantitativnim genitivom, odnosno genitivom mere. Primeri koji ilustruju trajanje su:

Walter Hawley was a science teacher at St. Paul's School, the private school in New Hampshire, on a year's sabbatical.

Parents are entitled to an additional 6 months' leave before the child is age 8...

Or, to put it more simply, if a worker wants two weeks' holiday, he or she has to give his or her employer four weeks' notice.

Long before the meeting began the big hall was crowded with veiled women, a few of whom never raised their face veils during the whole three hours' meeting.

The Program of April 22 consisted of organ music, Pilgrim's Chorus from Wagner's Tannhauser, a 45 minutes' lecture by the President on 'The Mysteries of the Druids'...

Dots represent mild contractions of less than 20 seconds' duration.

3. 'value - quantity; measure; length; distance'; I ovakvo semantičko tumačenje je u veoma bliskoj vezi sa kvantitativnim genitivom. Temporalni izrazi koji se odnose na trajanje mogu se koristiti za izražavanje daljine, vrednosti i količine uopšte, kao u primerima:

'distance' - During a week's journey from Richmond to Washington, we came to a considerable settlement of Friends, at Cedar creek.

'quantity' - By 1984, the official forecast for British coal was down to 90 years' supply.

'length' - Also, exactly how long does it take to save just one month's income for reserves?

4. *description/classifying meaning - summer's day vs. winter's day* - značenje kojim se prenosi ideja o vrsti odnosno tipu, 'what kind of' i time se izražava klasifikacija ili deskripcija.

It was a cold winter's day, br.

On a hot summer's day, Big Springs is the best place to cool off ...

5. 'worth' - Izrazi sa *worth* često sadrže genitiv mere koji se odnosi na trajanje ili količinu:

Keep a minimum of nine months expenses in a joint mutual fund account Tracy and I have a joint checking account with at least one month's worth of expenses.

6. 'timetable' – naredni primeri ilustruju značenje rasporeda:

Yes, they booked four tickets on Sunday's train to Brussels.

It was really a glorified reserve game but, after Monday's training session, there seemed no chance of me playing – or so I thought.

7. 'frequency' – značenje frekvencije odnosno učestalosti, takođe je moguće preneti temporalnim genitivom, kao u primeru:

First, once a stem has finished flowering it must be removed at ground level; second, the clump must be lifted after every second year's flowering, the rhizomes broken up and replanted after the bed has been thoroughly dug over and heavily...

8. 'order in time' – redosled u vremenu moguće je izraziti temporalnim genitivom pomoću fraza koje sadrže redne brojeve, kao u primeru:

It is suggested that when the seed quality is expected to be constant, the seed company chooses: (i) a lower price for the first year's foundation seed stock than the present value of the second year's foundation seed price if they sell more ...

Temporalni analitički genitiv, kojim se specifikuje vremenska lokacija, može se uočiti u sledećim primerima:

This government will be rebuilt after the terrible events of last Friday.

I began to think of the happenings of yesterday and I felt that all had pretty much gone according to plan.

Part Six closes the book, with a penultimate chapter that summarizes the lessons learned and their implications for transit systems and cities of tomorrow.

Pored ovih primarnih značenja temporalnosti, analitički kvantitativni genitiv ili genitiv mere, prenosi ideju trajanja, kao u primeru:

In one particularly elegant experiment, students were offered a choice of snacks during weekly classes, from a menu of six options over a period of three weeks.

4.7 Upotreba i distribucija temporalnog genitiva

Cilj ovog odeljka je da se ispituje upotreba i distributivne karakteristike temporalnog genitiva. Polazi se od pretpostavke da se distribucija temporalnog genitiva poklapa sa pravilima o distribuciji sintetičkog genitiva uopšte. Mogu se izdvojiti sledeća pravila:

Temporalni genitiv spada u grupu neličnih genitiva jer, po pravilu, sadrži posesum koji ima semantičko obeležje [-Animate, -Human] frekventan kod imenica koje se odnose na vreme, kao u *a day's journey, a minute's notice, one week's pay*.

Na osnovu činjenice da li se temporalni genitiv upotrebljava sa upravnom rečju ili ne, moguća je podela genitiva na: zavisne temporalne genitive i nezavisne temporalne genitive. Genitivne fraze se, najtipičnije, koriste kao zavisni elementi u okviru imeničke fraze i tada se nazivaju zavisnim genitivima. Ukoliko se genitivna fraza pojavi bez upravne reči onda se takvi genitivi nazivaju nezavisnim genitivima. Eliptični temporalni genitivi (*the elliptic temporal genitive*) su primeri nezavisnih temporalnih genitiva.

For I repeat and I insist, and I have always held most strongly, that a tragedy such as yesterday's is not the less tragic because it happened in humble life.

1. Dva genitiva od kojih je jedan temporalni genitiv mogu se naći u koordinaciji sa posesivnim ili bilo kojim drugim tipom genitiva imenice i odnose se na istu upravnu reč, kao u primeru:

I see free-floating T-shirts polka-dotted with red, bags under every pair of thousand-yard stares, and about two dozen faces drooped over in resignation toward tomorrow's and history's marionette fate.

2. Dve temporalne imenice ili dva priloga za vreme u koordinativnoj strukturi mogu biti obeležena tako da svaki element koordinacije ima obeležje genitiva, i modifikuju istu upravnu reč, kao na primer:

Here, I revisit this work by noting continuing trends in yesterday's and today's courts, trends that may portend tomorrow's courts.

3. Dve temporalne imenice ili dva priloga za vreme u koordinativnoj strukturi mogu biti obeležena jednom zajedničkom morfemom genitiva i to na poslednjem elementu fraze, kao u primeru:

Since the number in the value cell is preceded by \$ sign the same number will appear in both today and tomorrow's values.

4. Temporalni genitiv može modifikovati dve imeničke fraze koje su u koordinaciji, kao u primeru:

Could you just enter your full name and address at the top of this paper, together with your date of birth and today's date and time?"

5. Kada se u rečenici pomene jedna imenica koju modifikuje jedan genitiv, ne mora se ponavljati posle drugog genitiva, kao u primeru:

Dynamic adjustment will work to make this month's price spread lower than last month's.

6. Temporalni genitiv često se javlja u kombinaciji sa analitičkim genitivom, kao deo *of*-frazе, kao u primeru:

Dilemmas of tomorrow's world.

4.8 Leksikalizacija temporalnog genitiva

Leksikalizacija genitiva bila je zastupljena još u staroengleskom periodu kada su nastale složenice poput *Tuesday, Wednesday, Sunday, Monday*.

U savremenom engleskom jeziku, moguće je naći leksikalizovane oblike temporalnih genitiva koji prenose značenje mere, odnosno, kvantifikacije u smislu vremena. To su sledeće složenice: *day's run, day's-journey, day's-sail* koje prenose vremensku relaciju.

Temporalni genitiv kao deo idiomatskih izraza. Temporalni genitiv se koristi u velikom broju tradicionalnih idiomatskih izraza. Mnogi idiomatski izrazi predstavljaju primere leksikalizovanih genitivnih fraza koje se koriste kao samostalne

leksičke jedinice. U sledećim izrazima genitiv ima gramatičko značenje: *from year's end to year's end, from one year's end to another's, from week's end to week's end, from one week's end to another's, New Year's eve.*

4.9 Gramatikalizacija konstrukcija koje prenose genitivno značenje

Temporalnost se prenosi u složenicama poput: *summer time, a three-day journey, ten-year period, Christmas Eve, May lily, weekend, Easter Sunday, summer school, year end, winter sports, Easter egg hunt.*

4.10 Temporalni genitiv deadjektivnih nominala

Deadjektivni nominali, po pravilu, imaju semantičko obeležje [+Human] koje isključuje kvantitativnu interpretaciju genitiva deadjektivnih nominala, a time i mogućnost postojanja kvantitativnog genitiva, odnosno, genitiva mere kojim se prenosi prostorna, vremenska ili vrednosna specifikacija.

Postojanje temporalnog genitiva deadjektivnih nominala je veoma diskutabilno, pošto, kao što je već rečeno, deadjektivni nominali imaju obeležje [+Human]. Međutim, moguće je pronaći nekoliko slučajeva genitiva deadjektivnih nominala koji ukazuju na određenu vremensku lokaciju ili nekakav redosled, a što je uslovljeno pragmatiskim faktorima, kao u primerima:

Consider the mystery that must have flooded the ancient's mind as he beheld the lifeless body of the saber-toothed tiger.

We are at the ancient's beginning, the ancient's home, the place before creation and life, the prelude to our reality.

Migrants are less likely than non-migrants to be married, reflecting the former's younger age.

If a player knows another player's type - that is, its preferences - the former can predict the latter's moves in the future.

Analitički genitiv deadjektivnih nominala takođe može imati temporalno značenje, kao u primeru:

The sense of the ancient was heightened because most were finished in staff, a blend of plaster of Paris and water reinforced by jute, which was painted white to simulate marble.

5. Zaključak

Temporalno značenje je distinktivno obeležje genitiva u engleskom jeziku, prisutno od staroengleskog perioda sve do danas. Semantički raspon temporalnog genitiva u staroengleskom jeziku nije tako širok kao u savremenom engleskom jeziku. Ono što karakteriše staroengleski temporalni genitiv jeste postojanje takozvanog adverbijalnog genitiva, odnosno mogućnost da se genitivni nastavci koriste pri formaciji priloga za vreme. Ova funkcija genitiva se izgubila tokom srednjoeengleskog

perioda. Međutim, tokom evolucije, temporalni genitiv u engleskom jeziku značajno je proširio svoju semantičku interpretaciju, te je danas njime moguće izraziti širok spektar vremenskih značenja kao što su: *'point in time, duration /extent in time (past, present, future), value (quantity, length, distance), description, worth, timetable, frequency, order in time'*. Prototipična semantička relacija između posesora i posesuma kod temporalnog genitiva može se predstaviti formulom [d is time of h], a značenje *'point in time'* može se proglasiti primarnim i dominantnim značenjem temporalnog genitiva. Sintaksičke funkcije temporalnog genitiva u potpunosti se poklapaju sa sintaksičkim funkcijama genitiva uopšte i obuhvataju atributivnu i predikativnu funkciju, kao i funkciju subjekta rečenice i funkciju komplementa predlogu. Upotreba temporalnog genitiva i njegove distributivne karakteristike u potpunosti se poklapaju sa upotrebom i distribucijom genitiva uopšte. Temporalni genitiv moguće je pronaći u određenom broju složenica i leksikalizovanih genitivnih fraza, kako u staroengleskom tako i u savremenom engleskom jeziku, te ga je moguće smatrati produktivnim u procesu kreiranja samostalnih leksičkih jedinica u okviru vokabulara engleskog jezika. Pored toga, u savremenom engleskom jeziku, moguće je naići i na primere temporalnog genitiva deadjektivnih nominala koji prototipično nemaju ovu interpretaciju usled činjenice da se odnose na ljudska bića. Određen broj primera genitiva deadjektivanih nominala uslovljen je pragmatikom i može da ukaže na vremensku lokaciju ili redosled u vremenu, te su distinktivni u odnosu na ostala značenja genitiva deadjektivanih nominala.

Ispitivanjem semantičkog raspona temporalnog genitiva u engleskom jeziku došlo se do veoma značajnog zaključka da se temporalnost kao kategorija može preneti i na gramatičku kategoriju padeža, odnosno može se izraziti pomoću temporalnog genitiva. Opis ovog gramatičkog oblika na način kako je to izloženo u ovom radu značajan je i sa pedagoške tačke gledišta jer se naglašava jedno značenje genitiva koje se ne nalazi u pedagoškim gramatikama engleskog jezika, a koristi se u jeziku sa značajnom frekvencijom posebno u novinarskom registru u kome je vremenska lokacija događaja od izuzetne komunikativne važnosti.

Temporalni genitiv u engleskom jeziku predstavlja atipični izraz temporalnosti u jezicima sveta jer se vremenska lokacija izražava kroz morfologiju imenica, odnosno gramatičkom kategorijom padeža, što je u suprotnosti sa prototipičnim izrazom temporalnosti gramatičkim kategorijama vremena i aspekta, kroz morfologiju glagola. Značajna frekventnost temporalnog genitiva u engleskom jeziku, koja je data u Tabeli 1 (Biber, 1999: 299) i njegova izuzetno kompleksna semantička interpretacija, koja je prikazana u ovom radu, omogućavaju da se temporalni genitiv proglasi jednim od dominantnih značenja genitiva u engleskom jeziku, te da mu se dodeli ravnopravni status u semantičkoj analizi kakav imaju posesivni, kvantitativni, partitivni genitiv i genitiv porekla.

Bibliografija

- Alexander, Henry. 1969. *The Story Of Our Language*. New York: Doubleday Anchor Books.
- Biber, Douglas et al. 1999. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Dorđević, Radmila. 1997. *Gramatika engleskog jezika*. Beograd: Čigoja Štampa.
- Haspelmath, Martin. 2001. *Language Typology and Language Universals: An International Handbook, Volume 1*. Berlin: Walter de Gruyter
- Huddleston, R., and G.K. Pullum. 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jespersen, Otto. 1954. *A Modern English Grammar; On Historical Principles; Part II Syntax (First Volume)*. London: George Allen & Unwin LTD.
- Jespersen, Otto. 1965. *A Modern English Grammar; On Historical Principles; Part VII Syntax*. London: George Allen & Unwin LTD.
- Magnusson, David. 1997. *The Lifespan Development of Individuals: Behavioral, Neurobiological, and Psychosocial Perspectives: A Synthesis*. Cambridge: Cambridge University Press
- Mitchell, Bruce. 1992. *A Guide To Old English (fifth ed.)*. Oxford: Blackwell.
- Poutsma, Hendrik. 1914. *A Grammar Of Late Modern English: Part II - The Parts Of Speech. Nouns, Adjectives And Articles*. Groningen: P. Noordhoff.
- Quirk, Randolph et al. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman Group Limited.
- Quirk, Randolph., C.L. Wrenn. 1955. *An Old English Grammar*. London: Methuen.
- Rosenbach, Anette. 2002. *Genitive Variation in English: Conceptual Factors In Synchronic And Diachronic Studies*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Strang, Barbara. 1970. *A History Of English*. London: Methuen.
- Strang, Barbara. 1968. *Modern English Structure; Second Edition*. London: Edvard Arnold (Publishers) LTD.
- Sweet, Henry. 1892. *A New English Grammar. Part II: Syntax*. Oxford: Clarendon PressWarehouse.
- Thompson, A.J., A.V. Martinet. 1992. *A Practical English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Wright, J., E.M. Wright. 1914. *Old English Grammar*. Humphrey Milford: Oxford University Press.

Nenad Miladinović

THE TEMPORAL GENITIVE IN THE ENGLISH LANGUAGE

Summary

The aim of this paper is to show the development of the temporal genitive (the genitive of time (Jespersen 1965)) in the English language. This basically semantic interpretation of the genitive case has been present in English since the Anglo-Saxon period and has a significant token frequency in the texts written in contemporary English.

The semantic interpretation of the genitive case is of a great complexity. It is a case with the greatest number of meanings (Huddleston & Pullum 2002), among which the possessive meaning is dominant and the most frequent (Quirk et al. 1985, Poutsma 1914, Đorđević 1997). However, one of the main properties of the English genitive is a possibility to express a temporal location, temporal description, value, measure, and duration. Such genitive can be termed the temporal genitive or the genitive of time. The main goal of this investigation is to define the semantic range of all types of the temporal genitive in English following its development from Old English, through Middle English up to its use in contemporary English. The basic questions the author of this paper deals with are: the main types of temporal nouns which can be marked with the genitive suffix *-s* and their semantic interpretation, as well as the questions of lexicalization and grammaticalization of the temporal genitive, with the emphasis on the genitive compounds with temporal meaning. This analysis will enable the implementation of the temporal genitive in the basic meanings of genitive and thus strengthen its grammatical status within the semantic interpretation of the only case in contemporary English.

nenad_miladinovic@yahoo.com

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ КАО СРЕДСТВА ИЗРАЖАВАЊА ВРЕМЕНСКИХ ЗНАЧЕЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Сажетак: Предмет рада су фразеолошке јединице којима се у српском језику изражавају различити видови временских односа. Циљ рада јесте да се са семантичког аспекта анализирају фразеологизми обједињени општим (глобалним) значењем времена, те да се они, на основу критеријума изражености категоријалног значења, распореде у семантички центар и на семантичку периферију категорије темпоралности.

Кључне речи: српски језик, фразеологија, временско значење, семантичка категорија темпоралности

1. Уводне напомене

1.1. Предмет и циљеви рада. Корпус

Предмет истраживања у овом раду представљају фразеологизми као специфична језичка средства за изражавање временских значења у српском језику.

Циљ рада јесте да се са лексичко-семантичког аспекта анализирају фразеологизми чије се опште (глобално) значење односи на различите видове временских односа. Наиме, лексичко-семантичком анализом ексцерпираних фразеологизама настоји се утврдити разноврсност временских значења која они исказују, при чему се значење времена може јавити као примарно или комбиновано са неким другим категоријалним значењем (значењем квантификације, квалификативности итд.). На основу критеријума изражености категоријалног значења фразеологизми ће се распоређивати у семантички центар (ужи и шири) и на периферију категорије темпоралности.

Корпус је формиран на основу *Фразеолошког рјечника хрватскога или српског језика* Јосипа Матешаћа, као и на основу општих речника српског језика – *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности и *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске. Наиме, за потребе рада ексцерпирани су фразеолошке јединице обје-

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

дињене заједничким категоријалним значењем времена, које је у основи семантичке категорије темпоралности.

2. Појмовно-терминолошка одређења

2.1. О појму семантичке категорије темпоралности.

Под појмом темпоралности подразумева се семантичка категорија² која представља мање или више граматикализовану језичку интерпретацију времена као једне од основних категорија универзума и функцију сваког његовог дела (Пипер 2001: 195–196). Семантичка категорија темпоралности издваја се међу другим категоријама комплексношћу семантичког система у који су разноврсна временска значења организована, као и разноврсношћу и бројношћу облика језичких средстава којима се она исказују.

У семантичком центру категорије темпоралности налазе се језичке јединице у којима доминира дато категоријално значење, док се на семантичкој периферији налазе језичке јединице у којима је исто категоријално значење мање или више заклоњено неким другим значењем. У раду ће центар и периферија семантичке категорије темпоралности бити описани са аспекта фразеологизама као специфичних језичких средстава за изражавање временских значења у српском језику.³

Граматички центар семантичких категорија представљају изразитије граматикализована средства за изражавање категоријалног значења, док су на граматичкој периферији јединице код којих је значење мање граматикализовано, а више лексикализовано. У граматичком центру семантичке категорије темпоралности налазе се временски облици глагола у предикату (гл. времена), док су неглаголска лексичка средства за изражавање категоријалног значења – лексичка и фразеолошка – на периферији дате категорије. Како истиче А. Мушовић (1997: 124), глаголске форме саме по себи по правилу нису довољне

² Семантичком категоријом се назива значење врло високог степена општости, које може бити разноврсно по облику, а у изразу није ограничено једном синтаксичком, морфолошком, лексичко-граматичком или творбеном категоријом, нпр. темпоралност као укупност свих временских значења независно од степена граматикализованости односно лексикализованости израза са временским значењем (Пипер и др. 2005: 576). Као еквивалент појму семантичка категорија, у теорији Бондаркове функционалне граматике користи се термин функционално-семантичко поље (Бондарко 1984). Теорија семантичких поља је први пут доследно примењена у монографији М. Ковачевића о узрочном семантичком пољу, чије је прво издање изашло 1988, а друго 2012. године.

³ „I frazemi su jezične jedinice kojima se mogu izraziti prostorni i vremenski odnosi kao jedna od mogućnosti da se ono što je apstraktno, nedimenzionalno i aperceptivno iskaže u okviru zajedničkoga ljudskoga iskustva. U frazemima su ugrađene konkretne pojavnosti kako bi se imenovale pojave i okolnosti koje nemaju tjelesnu dimenziju, a takve su i kategorije vremena i prostora” (Опашић 2011: 65). О фразеологизмима као средствима за изражавање семантичке категорије степена в. Николић 2014: 250–264.

да означе све нијансе временске оријентације, те им је често неопходна помоћ од стране лексичких или фразеолошких јединица, као корелата временских прилога. То утолико пре што различита средства помоћу којих се изражавају временски односи најчешће узајамно делују у контексту у циљу стварања што комплетнијег временског плана.

2.2. О појму фразеолошке јединице.

У стручној фразеолошкој литератури под појмом фразеолошка јединица⁴ обично се подразумева језичка јединица која се као целина репродукује у говорном акту, располажући притом најмање двома пунозначним (аутосемантичким) речима, од којих бар једна упућује на семантичку претворбу, тако да значење фразема никад не одговара збиру значења његових чланова. Те јединице даље имају способност уклапања у контекст, попут сваке друге речи, те могу вршити синтаксичку функцију у реченици (Матешкић 1982: VI). Као категоријална фразеолошка особина наводи се још и експресивност – важан критеријум за диференцирање фразеолошких јединица од сродних синтагми устаљене структуре и лексичког састава (Мршевић Радовић 1987: 17).

Као категоријалне особине фразеологизама се, дакле, према пресеку досадашњих дефиниција словенске и несловенске литературе, издвајају: репродуковање, устаљеност (релативна стабилност), целовитост значења и идиоматичност, секундарна (индиректна) номинација, конотативност и експресивност (Вуловић 2016: 25).

У прикупљеном материјалу фразеолошких јединица са временским значењем знатан је број оних које се одликују мањим степеном идиоматичности, а самим тим и експресивности. Идиоматичност је схваћена као „семантичка промена бар једне лексичке компоненте у саставу фразеологизма, тако да значење целог израза не настаје сабирањем појединачних значења лексема-компоненти” (Гољак 2008: 53), слабије је изражена код фразеолошких јединица чије саставне компоненте нису у довољној мери трансформисале своје лексичко значење (*овог часа, овог трена, из дана у дан* и сл.).⁵ Наиме, у структури великог броја фразеологизама временске семантике партиципирају лексеме из семантичког поља времена, које у саодносу са осталим структурним компонентама померају своје право лексичко значење у већој или мањој мери (не означавају више тачно одређени временски одсечак, већ попримају другачији смисао). Одређена временска значења пак представљена су фразеологизмима са великом експресивношћу и идиоматичношћу (*од Кулина бана, кад на врби роди грожђе, док лупиш дланом о длан, кад јавор јабукама роди* итд.).

⁴ У литератури се за основну јединицу фразеолошког система употребљавају различити називи (исп. Ковачевић 2012: 6), а ми ћемо у овом раду синонимично користити термине фразеологизам и фразеолошка јединица.

⁵ О идиоматским и неидиоматским адвербијалним фразеолошким јединицама на материјалу савременог руског и српског језика исп. Мушовић 1997: 16–20.

3. Семантичка анализа фразеологизама са временским значењем

Фразеолошке јединице временске семантике могу се, у најопштијем смислу, поделити на оне којима се именује временска локализација и фразеологизме којима се означава временска квантификација. У првој групи су, наиме, фразеолошке јединице којима се реченична предикација *смешта* у времену, док фразеологизми из друге групе радњу *одмеравају* у времену.⁶ Фразеологизми са значењем временске локализације долазе као реплике на питање *када* и, самим тим, представљају семантички центар категорије темпоралности. Фразеолошке јединице којима се појам изражен предикатом временски квантификује представљају реплике на питања *колико дуго* или *колико често* и репрезентују семантичку периферију категорије темпоралности, у којој се основно категоријално значење времена изразитије преплиће са значењем квантификације (у неким примерима се јавља, као треће, и значење квалитативности).

3.1. Фразеологизми са значењем временске локализације

Фразеолошке јединице којима се означава временска локализација смештају реченичну предикацију у одређени временски тренутак или интервал и представљају реплике на граматичко питање *када*. Као такви, они чине семантички центар категорије темпоралности (исп. Чепуренко 2013)⁷. У зависности од тога да ли се временско значење остварује као једино или се уз њега јавља и неко 'пратилачко' значење, фразеологизми временске локализације могу се распоредити у ужи и шири центар категорије темпоралности.

3.1.1. Фразеологизми временске локализације: ужи семантички центар категорије темпоралности

Типична фразеолошка средстава за означавање временских односа репрезентују фразеолошке јединице којима се појам изражен предикатом локализује на једном од три временска плана (прошлости, садашњости или будућности). У семантици тих фразеологизама не читава се ниједно друго пратеће значење до чисто временског.

а) Временска локализација на равни прошлости врши се помоћу фразеологизама са семантичком компонентом 'давно': *кад је Бог по земљи ходио, кад је Куљен по свијету ходио, за Кулина бана, у стара (давна, древна) времена, пре Христа, пре Томине куге*.

Карактеристика ових фразеологизама јесте временска неодређеност, будући да оне не именују тачан временски тренутак, већ радњу генерално локализују на плану прошлости (исп. Чепуренко 2013). При томе се наведеним

⁶ Када је реч о анализи околносног аспекта типа време, у литератури се подела на временску локализацију и временску квантификацију среће, нпр., у Пипер и др. 2005, као и у монографији И. Антонић (2001), с тим што ова ауторка за тип временске локализације користи термин временска идентификација.

⁷ У електронској верзији рада, коју смо ми користили, стране нису нумерисане.

фразеологизмима радња временски детерминише на великој удаљености од тренутка говора као оријентира, прецизније смешта се у равни далеке прошлости. Нешто што се збило давно, у прошлости, осмишљава се, како истиче С. Гољак (2008: 57), првенствено или према религијским сазнањима (*кад је Бог по земљи ходио*) или према старим историјским догађајима (*за Кулина бана*).⁸ Као временски оријентир може се јавити и неки појединачни догађај смештен у далеку цивилизацијску прошлост или на сам њен почетак, а да то време не одговара правом историјском времену догађања (уп. фразеологизам *пре Томине куге*) (Мршевић Радовић 2008: 85).

б) Временска локализација на плану будућности врши се помоћу неколико група фразеолошких јединица.

Појам означен предикатом локализује се на равни будућности помоћу фразеологизама са семантичком компонентом 'убрзо, ускоро': *за (до) коју (неки) дан, у брзо вријеме* (само ијек.), *за мало часа*.

Реченична предикација смешта се на план будућности и фразеолошким јединицама са интегралном семом 'кад дође смрт': *кад мотика зазвони над главом, кад лопата зазвони над главом, кад пукне будак изнад главе*.

За временску локализацију радње на плану будућности користе се и две фразеолошке јединице са неодређеним временским значењем: *једног лепог дана*⁹ и *пре или касније*. Фразеологизмом *пре или касније* изражава се увереност говорника да ће се оно што се исказује предикатом и остварити, и то у ближој или даљој будућности (слично са прилогом *кад-тад*). Иронично конотирана, фразеолошка јединица *једног лепог дана* углавном се односи на неодређени временски одсечак на плану будућности, премда може означавати и временску локализацију у прошлости. Исп. следеће примере:¹⁰

Локализација у будућности: *Сваки од директора, међутим, само је обећавао да ће тамо, једног лепог дана, сваког пролећа, почети „друга или трећа фаза радова”* (Политика, 27. 1. 2001).

Локализација у прошлости: *Наш однос је спласнуо од досаде и једног лепог дана престали смо да се виђамо и да се јављамо једно другом* (Марио Варгас Љоса, „Авантуре неваљале девојчице”).

Фразеологизми *једног лепог дана* и *пре или касније* могу се наћи и комбиновани, чиме се поред значења неодређености времена у ком ће се реченична предикација остварити потенцира и говорникова увереност у њено остварење: *Једног лепог дана, пре или касније, на административној линији између Косова и уже Србије зауставити [ће се] аутомобил, или аутобус, са косовским таблицама, косовским саобраћајним документима...* (Политика, 27. 2. 2010).

⁸ По речима Д. Мршевић Радовић (2008: 79), фразеологизам са компонентом Кулин бан *кад је Куљен по свијету ходио* образован је као варијанта старог и општег модела *кад је бог по земљи ходио*.

⁹ Фразеологизам *једног лепог дана* настао је на темељу формуле из бајки. Идентични фразеологизам постоји и у руском језику, где се сматра калком из француског језика *un beau jour* (Финк 2007: 242).

¹⁰ Примери су преузети из корпуса савременог српског језика Математичког факултета у Београду (<http://korpus.matf.bg.ac.rs>).

Једним бројем фразеолошких јединица одриче се могућност реализације радње на плану будућности. То су фразеологизми са семантичком компонентом 'никад'. Значење 'никад' најчешће је представљено фантастичним моделима са дословним значењем немогуће природне појаве или посебног дана који никад неће доћи (Гољак 2008: 57). У ову подгрупу спадају следеће фразеолошке јединице из нашег корпуса: *о Ђурину петку, кад на врби роди грожђе, кад јавор јабукама роди, о шкрипову дне, на свето Јуријево, на свето Живка, на свето нигдарјево, на свето никад*. Како истиче Д. Мршевић Радовић (2008: 45), фразеолошке јединице са значењем 'никад' могу се груписати у два структурно-семантичка модела: а) „календарски” модел са синтагматском структуром (*на свето Јурјево, на Ђурин петак* и сл.) и б) „парадоксни” модел који обухвата алогичне фразеологизме с реченичном структуром (*кад на врби роди грожђе* и сл.) за које се са синхроног аспекта не може утврдити реална и логична веза међу појмовима.¹¹

в) Временска локализација на плану садашњости врши се помоћу следећих фразеологизама *овог (истог) часа, овог трена, ове секунде*. Како истиче А. Мушовић (1997: 127), ове јединице имају значење 'сада' и њима се указује на однос „радња локализације поклапа се с оријентиром који представља моменат њеног саопштавања и односи се на садашњост”.

3.1.2. Фразеологизми временске локализације: шири семантички центар категорије темпоралности

Шири семантички центар категорије темпоралности репрезентују фразеолошке јединице које, такође, представљају реплике на граматичко питање *када*, међутим, код већине њих временско значење као доминанто, праћено је и значењем квалификативности (особине или начина), као секундарним.

а) Знатан број фразеологизама из анализираног материјала појам исказан предикатом временски локализују упућујући на неки сегмент дневног циклуса. То су фразеолошке јединице којима се реализација реченичне предикације квалификује као 'рано' или 'касно' у односу на неко оријентационо време (у прошлости, садашњости или будућности). Фразеолошке јединице са семантичком компонентом 'рано ујутру' регистроване у нашем корпусу јесу: *у сву зору, у цик зоре, у прве (у друге, у треће) кокоте, у прве петле, у попасно доба, из девет зора*. Фразеологизми који изражавају појам 'касно' су следећи: *у задње, у глуво доба, у ситне сате, у задњи час, у минут до дванаест, у пет (минута) до дванаест*. Из последња три наведена фразеологизма читавају се и додатне квалификативне вредности: именована временска тачка представља последњу могућност да се појам означен предикатом оствари. У ову подгрупу долази и фразеологизам *усредбела дана* (и варијанта *у по бела дана*), којим се указује на средишњи део дневног циклуса. Овај фразеологизам говори о нешто краћем временском одсечку и, како истиче Ж. Финк (2007: 243), за њега су битне две чињенице: прва је реализација онога што се исказује предикатом при дневној

¹¹ О фразеологизмима са значењем 'никад' у бугарском, хрватском, македонском и српском језику исп. Васунг 2011.

светлости, што имплицира другу чињеницу: догодило се нешто што су сви могли видети управо зато што се одвијало дању, кад је светлост најјача (у средини дана), али и свима на видiku, на отвореном. Значење времена овде је, дакле, удружено са значењем квалитативности.

б) Један број анализираних фразеолошких јединица појам исказан предикатом временски локализују упућујући на неки сегмент животног циклуса човека. Ти фразеологизми реферишу на одређено доба у људском животу:

- 1) млађе животно доба: *у цвету младости, у пеленама, у школској (ћачкој) клупи*
- 2) средње животно доба: *у најбољим (најлепшим) годинама, у зрелим годинама*
- 3) старије животно доба: *под седу (стару) главу, под седу косу, под седе власи, под (у) старе дане, у високим годинама*

Животна доба човека у фразеолошким јединицама именују се преко механизма метафоре и метонимије. Како истиче С. Гољак (2008: 57–58), у метафоричким моделима људски живот постаје сличан динамици природних појава и објеката – смењивању дана и ноћи, расту биљака, птичјем животу и сл.: уп. у *цвету младости*. У метонимијским изразима се спомињу културно-социјални или природни атрибути одређеног узраста: уп. у *школској клупи, у пеленама*.

У наведеним фразеологизмима уз временско значење имплицитно је садржано и значење квалитативности, прецизније квалификације особине. Наиме, узраст човека је у корелацији са његовим психичким и физичким особинама. Тако се за млађе животно доба везује неискуство и незрелост, па и физичка неразвијеност, за средње животно доба карактеристична је пуна психофизичка развијеност, док се за старост везује велико искуство и животна мудрост. Ови фразеологизми, дакле, у погледу изражености категоријалног значења, припадају ширем центру семантичке категорије темпоралности, будући да уз примарно временско значење актуализују и значење квалификације особине.

в) Један број фразеолошких јединица поред значења временске локализације реченичну предикацију квалификују према критеријуму правовременост, благовременост :неправовременост, неблаговременост. Значење 'у право време, кад треба, правовремено' изражавају следеће фразеолошке јединице: *у добар час, у прави час, у срећно доба, на време, у право време, у своје време*, док значење 'у погрешно време, кад не треба, неблаговремено' илуструју фразеологизми *у зло доба, јадно доба, у зао час*. Наведене фразеолошке јединице представљају одговоре на питање *када*, те улазе у центар семантичке категорије темпоралности, међутим, репрезентују његов шири део, због присутне интерференције (узајамног деловања) временског и квалитативног значења.

3.2. Фразеологизми са значењем временске квантификације

Како истиче И. Антонић (2001: 126), комбиновање темпоралности и квантификације у јединствено значење уобичајена је појава у језику из простог разлога што се време, као једна од базичних детерминанти човека и његове егзистен-

ције, ostvaruje u protičanju i podložno je odmeravaњу. Pored frazeologizama sa značenjem vremenske lokalizacije – smesta u vremenu – veliki je broj frazeoloških jedinica sa značenjem vremenske kvantifikacije – odmeravaња u vremenu.¹² Ti frazeologizmi dolaze u periferiju semantičke kategorije temporalnosti, budući da vremensko značenje равноправно interfерира sa značenjem kvantifikacije (sa utливом или без utлива трећег категоријалног значења – квалификативности). Класификација frazeoloških jedinica sa značenjem temporalne kvantifikacije може се извршити на основу следећа три критеријума:

1. критеријум дуративности (дужине трајања) у времену
2. критеријум темпа (брзине) одвијања у времену
3. критеријум фреквентности (учесталости) појављивања у времену

3.2.1. Критеријум дуративности радње

Дужина трајања појма на који реферише предикат у српском језику може бити исказана већим бројем frazeoloških jedinica. Овај тип temporalne kvantifikacije подразумева опште значење *колико дуго*. У зависности од тога да ли семантика тих frazeoloških jedinica подразумева и лимитативну компоненту, издвајају се frazeologizmi sa značenjem лимитативно ограничене временске kvantifikacije и frazeologizmi sa značenjem временске kvantifikacije без лимитативног ограничења.

1) Frazeologizmi sa značenjem временске kvantifikacije без лимитативног ограничења могу означавати дуготрајност или краткотрајност времена обухваћеног глаголском радњом или стањем. Дуготрајност је изражена у frazeologizmima sa семантичком компонентом 'непрестано, непрекидно, све време у току дана и/или ноћи': *без краја и конца, дан и ноћ, дан-ноћ, дан на дан, дан за дан(ом), дању и ноћу, по цели (цео, читав) боговетни (божји) дан, (по) сву драгу, целу, читаву, боговетну ноћ*, као и у frazeoloшким јединицама са семантичком компонентом 'вечно', којима се изражава бесконачно време: у *веке векова, на/засве веке (векова), за вечита (сва) времена*. Како истиче Д. Мршевић Радовић (2008: 99), у црквеном frazeologizmu у *веке векова*, век означава „време Бога који је све створио и чијом вољом све може нестати, док једини Он припада бесконачном и вечном”. Значење краткотрајности се пак читава у frazeologizmu са семантичком компонентом 'за кратко време': *на трен (ока)*.

2) Frazeologizmi sa značenjem лимитативно ограничене временске kvantifikacije могу се класификовати у неколико група.¹³

а) У прву групу долазе frazeoloшке јединице у којима је истакнута почетна границана временској оси.

¹² Frazeoloшке јединице из ове групе служе за аспектуално уобличавање одређеног временског одсечка. Наиме, семантичком категоријом temporalности, уколико се temporalност шире схвати, обухваћена је и семантичка категорија аспектуалности. Ове две категорије, због изразите сродности, чине категоријални комплекс (Пипер и др. 2005).

¹³ У формирању значења frazeoloгизама лимитативне временске kvantifikacije учествују предлози *од* и *до*, и то својим основним значењем (исп. Мушовић 1997: 143).

У једном броју фразеологизама почетна тачка пада у далеку цивилизацијску прошлост или на сам њен почетак, те од ње време тече. Фразеологизми са семантичком компонентом 'одувек, одвајкада, одискона': *од века, откако је света и века, од памтивека, од Адама и Еве, од Кулина бана, од Кулина банаи добријех дана, откако је крме реп искривило, откако је гавран поцрнιο*. По одређењу Д. Мршевић Радовић (2008: 70–71), овим фразеолошким јединицама осликава се динамички аспект категорије времена, за разлику од статичког аспекта, који именују фразеологизми са значењем времена које пада на сам почетак нашег схватања времена, које се поклапа са њим (пример: *кад је бог по земљи ходио*)

Код неких фразеологизама из нашег корпусног материјала временска квантификација се врши у односу на почетни сегмент дневног циклуса: *од звездеили пак у односу на почетни сегмент животног циклуса човека: од мала маличка (малена), од оволицног, од мале малоће, од малих (малених) ногу, од пелена, од колевке*.

б) У другој групи нашли су се фразеологизми којима се истиче завршна граница на временској равни. Они се остварују у различитим семантичким вредностима:

Семантичку компоненту 'заувек, до краја времена' имају фразеологизми: *док тече (траје) сунца и месеца, до краја конаца, док је света и века*. Десна граница временског интервала представљена овим фразеологизмима пада у далеку будућност и поистовећује се са неминовним 'крајем света'.

Семантичку компоненту 'до краја живота, до смрти': *до свога (нашег и сл. века), до последњег (задњег) даха, до судњег дана, до гроба, док је у коме душе, док је коме на рамену глава (главе), докле коме срце у грудима бије, док кога сунце греје*. Завршна тачка временског интервала пада у далеку будућност и поистовећује се са тренутком краја човековог живота.

Семантичку компоненту 'досад, до овог тренутка' имају фразеологизми *до дана данашњег и до наших дана*. Они се односе на временски одсечак који започиње у прошлости, а завршава се у садашњости, при чему се раздобље прошлости само имплицира, а експлицитно се спомиње само садашњи тренутак (Финк 2007: 242).

в) У фразеологизмима из треће групе истакнута је и почетна и завршна граница временског интервала на који се реченична предикација односи. У тим се фразеолошким јединицама поред дужине наглашава и „континуитет временског интервала који је обухваћен радњом и који је ограничен двома конкретним тачкама” (Мушовић 1997: 133).

Фразеологизми са семантичком компонентом 'цели живот' из анализираниог корпуса су следећи: *од колевке до гроба, од повоја до покрова, од порода до покрова, од бешике до мотике*. У наведеним јединицама, временска локализација процеса, стања или радње подразумева почетну тачку која сликовито представља рођење и завршну тачку која сликовито репрезентује смрт.

Семантичку компоненту 'дуго, по цео дан, непрекидно, непрестано' имају фразеологизми: *од јутра до мрака, од јутра до сутра, од (ране) зоре до*

(*мрклог*) *мрака, од зрака до мрака, од звезде до звезде, од зоре до мрака, од јутра до мркла*. Временски интервал који они репрезентују ограничен је или на период од 24 часа или на период од изласка до заласка Сунца и сликовито истиче значење дуготрајности и непрекидности.

Семантичку компоненту 'врло кратко време' има фразеологизам: *од пет-ка до суботе*.

3.2.2. Критеријум темпа вршења радње

Значење темпа (брзине) одвијања у времену читава се у већем броју фразеолошких јединица, с тим што се подразумева могућност разликовања у степену интензитета. На основу тог критеријума, издвајају се две групе. У првој групи налазе се фразеолошке јединице којима се указује на завршеност радње и брзо постизање резултата. То су фразеологизми са семантичком компонентом 'врло брзо, зачас': *час посла, у један трен, за трен (у трен) ока, за секунду, у (за) тили (тињи, мали) час у очни трен, док оком тренеш, колико (док, што) би оком тренуо, док би дланом о длан ударио (пљеснуо), док неко припне опанак (опанке), у два корака, док си (би) рекао бритва (пиксла), док си рекао кекс, док лушиш дланом о длан, док се окренеш*.

У већини примера из дате групе, наведено значење исказано је посебном сентенцијалном формом. То су реченичне конструкције са везником *док* и перфективном предикацијом (исп. Антонић 2001: 194). За значење ових фразеологизама релевантну улогу има слика временског плана изграђена на основу представе о изузетно малом временском интервалу који је потребан да се изведе одређена физичка радња означена конструкцијом (Мушовић 1997: 122). Један број фразеологизма из ове групе радњи даје значење муњевитости и тренутности, чему доприносе компоненте са лексичким значењем веома малог временског интервала (*час, секунд, трен*).

У другој групи налазе се фразеолошке јединице којима се наглашава постепено повећавање темпа радње и њено трајање у континуитету. То су фразеологизми са интегралном семом 'све више и више, све брже': *из минута у минут, из дана у дан, из часа у час, дан по дан, из трена у трен, с трена на трен*.

Фразеолошке јединице издвојене по критеријуму темпа вршења радње карактерише дифузност значења¹⁴, будући да је у њима уз значење времена и квантификације тесно везано значење квалификативности (и то начина реализације радње).

¹⁴ Дифузност значења подразумева случајеве да неке лексеме имају два или више чврсто повезаних значења због чега их је у реченицима готово немогуће раздвојити. „Тако, на пример, прилог *брзо* у реченици *Марш одавде брзо!* истовремено значи *одмах* (а под тим се подразумева да треба истог тренутка устати и напустити простор, али можда и спорим корацима), и *не-споро* (што значи брзим корацима). Ова значења су различита, али у овом примеру неодвојива” (Драгићевић 2007: 138).

3.2.3. Критеријум фреквентности вршења радње

Значење темпоралне фреквенције подразумева учесталост појављивања реченичне предикације у времену (Антонић 2001: 184). При томе, темпорална фреквенција може да се остварује као регуларно понављање и повремено понављање. Фразеологизми којима се исказује значење учесталости појма означеног предикатом представљају реплике на граматичко питање *колико често*.

а) Значење регуларног понављања читава се у фразеолошким јединицама са интегралном семом 'увек, стално, свакодневно': *сваки (боговетни) бојџи дан, светком и петком, из дана у дан, из године у годину, из месеца у месец, опет и опет*.

Већина наведених фразеолошких јединица је вишезначна, будући да може означавати редовност вршења радње (регуларног понављања), али могу значити и постепено повећавање темпа (интензитета) појма означеног предикатом. Нпр. *У рат нико није сумњао, о томе се говорило из дана у дан* (РСАНУ). *Многе карактерне особине нашег народа, из дана у дан, све више ишчезавају* (РСАНУ).

б) Значење повременог понављања исказује се различитим фразеолошким јединицама којима се исказује фреквенција различитог интензитета. У складу са тим, издвајају се следећи семантички типови за означавање повременог понављања.

- 1) Фразеологизми са семантичком компонентом 'повремено': *од часа до часа, час по час, на замахе¹⁵, откад-докад, с времена на време, од времена до времена, од дана до дана, на махове, с маха на мах*.
- 2) Фразеологизми са семантичком компонентом 'често': *сваки час, свако мало, свако толико*.
- 3) Фразеологизми са семантичком компонентом 'ретко': *с мене па на уштап, сваке преступне године, једном у сто година, ту и тамо, у ретке петке*.

4. Закључна разматрања

Фразеологизми обједињени глобалним значењем времена остварују се у бројним и разноврсним семантичким нијансама. У основи спроведеног истраживања била је семантичка анализа ексцерпираних фразеолошких јединица, на основу које су се оне распоређивале у семантички центар и на семантичку периферију категорије темпоралности. Закључци истраживања могу се изложити у неколико тачака.

1. Главни услов за припадност семантичком центру јесте тај да се фразеологизмом радња локализује у времену, друкчије речено – да фразеологизам представља реплику на граматичко питање *када*. Ако се датом фразеолошком јединицом радња

¹⁵ Овај фразеологизам је вишезначан. Поред значења 'повремено' има и значење 'на махове, у налетима'.

локализује на конкретном временском плану (садашњости, прошлости или будућности) у односу на тренутак говора као референтну тачку, при чему њена семантика подразумева чисто временско значење, говоримо о ужем семантичком центру, а ако се пак у фразеологизму читава и неко 'пратилачко' значење (обично значење квалификативности) – реч је о ширем семантичком центру категорије темпоралности.

2. Семантичку периферију категорије темпоралности илуструју фразеолошке јединице којима се врши временска квантификација појма израженог предикатом, прецизније – фразеолошке јединице које представљају реплике на граматичка питања *колико дуго* или *колико често*. У њима временско значење равноправно интерферира са значењем квантификације, а остварују се у бројним семантичким нијансама у односу на критеријуме дуративности, темпа и фреквентности вршења реченичне предикације.

3. Када је посреди бројчани однос фразеологизама из семантичког центра и периферије категорије темпоралности, из анализе је уочљиво да је центар репрезентован мањим бројем јединица него семантичка периферија дате категорије, којој припада већина корпусног материјала.

Литература

- Бондарко, А. В. 1984. *Функционална граматика*. Ленинград: Наука.
- Vasung, Ana. 2011. Frazemi sa značenjem nikada u bugarskom, hrvatskom, makedonskom i srpskom jeziku. *Filološke studije*, 1/6, Zagreb, 167–178.
- Вуловић, Наташа. 2015. *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Гољак, Светлана. 2008. Градуелност у фразеологији (на примеру српских и белоруских фразеологизама). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 37/1, 51–59.
- Драгићевић, Рајна. 2007. *Лексикологија српског језика*. Београд: Филолошки факултет.
- Ковачевић, Милош. 2012. *Узрочно семантичко поље*. 2. изд. Сарајево: Јасен.
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Мршевић Радовић, Драгана. 1987. *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Мршевић Радовић, Драгана. 2008. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Мушовић, Абдулах. 1997. *Фразеолошки адвербијали (на материјалу руског и српског језика)*, Приштина: Универзитет у Приштини.
- Николић, Марина. 2014. *Категорија степена у српском језику (сложена реченица)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Орашић, Маја. 2011. Prilog analizi kategorije vremena i prostora u hrvatskoj frazeologiji. *Lahor*, 11, 65–87.

- Пипер, Предраг. 2011. *Језик и простор*. Београд: XX век.
- Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ. и Тошовић, Б. 2005. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. (у ред. М. Ивић), Београд–Нови Сад: Институт за српски језик САНУ–Београдска књига–Матица српска.
- Fink, Željka. 2007. Hrvatski priložni frazemi s komponentama *dan* i *noć* i njihovi ekvivalenti u drugim jezicima. *Frazeologičke študie*. (ed. Dana Balakova, Peter Durčo), V, Ružomberok, 239–250.
- Чепуренко, А. А. 2013. *Структура семантичкој категорији времена квалитативно-обстојатељствених фразеологизмов русског језика*, доступно на: <http://conf.rae.ru/pdf/2013/06/2313.pdf> [2016, 5. март].

Извори

- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO „Školska knjiga”.
- Речник српскохрватског књижевног језика*. 1967–1976. Нови Сад–Загреб: Матица српска–Матица хрватска.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ, 1959–. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Marijana Bogdanović

PHRASEOLOGISMS AS A WAY OF EXPRESSING TEMPORAL MEANING IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this paper are phraseological units which are used to express different forms of temporal relations in the Serbian language. The aim of the paper is to perform a semantic analysis of phraseologisms united by universal (global) temporal meaning and then, based on the criterium of expression of categorical meaning, to place them either in the semantic core or in the semantic periphery of the category of temporality.

marijana.bogdanovic@isj.sanu.ac.rs

ФРАНЦУСКЕ И СРПСКЕ ПАРЕМИЈЕ У ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКОМ ПОЉУ „ВРЕМЕ“

Резиме: У раду се контрастивним приступом анализирају француске и српске паремије у лексичко-семантичком пољу „време“ с циљем да се покажу сличности и разлике које се јављају на лексичком, семантичком и културолошком плану. На основу Клајберове теорије о семантичким пољима, Вјежбицкиног лингвокултуролошког модела и теорије о појмовној метафори анализирани корпус разврстан је у три потпоља: паремије које упућују на општи појам времена, паремије које реферирају на дневно време (*matin*, јутро / *jour*, дан / *soir*, вече / *nuit*, ноћ) и паремије које се односе на дане у недељи.

Анализа корпуса показује да одређени број паремија, осим денотативног, развија и конотативно значење, односно, упућује на оне фрагменте стварности који не имплицирају временску компоненту.

Кључне речи: време, паремије, лексичка структура, семантичка структура, француски језик, српски језик

1. Увод

Паремије су специфична врста језичких творевина које према својим општим својствима припадају реду лингвистичких јединица, „а својим посебним особеностима образују врсту знакова посебног постања и намене – као и посебних начина испољавања својих особености“ (Јовановић 2008: 32). Изучавање паремија предмет је паремиологије, научне дисциплине, која се у ужем смислу бави пословицама, њиховом класификацијом, поетиком и библиографијом пословичке грађе, док у ширем смислу обухвата и народне изреке.

Из угла стилистике, паремије су веома важне и занимљиве за проучавање и носиоци су одређених функционално-стилистичких обележја, па су, према томе, посебан функционално-стилистички тип језичких и фолклорно-литерарних форми, са специфичном структуром и стилским особеностима. Миливоје Кнежевић подвлачи да је и књижевна вредност паремија велика „зато што садрже мисаоно језички уобличено вишевековно људско искуство и моралну повест духовног живота једног народа“ (Кнежевић 1957: 174).

Паремије се, по правилу, односе на човека, на његове особине, мане и врлине и на међусобне људске односе. Говори се о храбрости и кукавичлуку,

о брзоплетости и смишљености, умности и глупости, знању и незнању, вештини и неумешности, затим о слози, пријатељству, љубави, о лепоти, истини, правди, о лажи и греху, о судбини и срећи, о човековом односу са животињама (Латковић 1967: 212).

Паремије потичу из различитих друштвено-социјалних слојева, средина и временских периода. Велики број потиче из периода ратовања, док оне са хришћанским схватањима потичу из црквене литературе које су преко калуђера свештеника доспеле у народ.

У оквиру паремиолошког поља, Миливоје Кнежевић прави јасну разлику између пословица и изрека. Он пословице дефинише као потпуне довршене мисли, које стоје самостално, независно од разговорног контекста. Од изрека се разликују по томе што су изреке више регионалног карактера него пословице и везане су за локални говор једнога краја (Кнежевић 1957: 176). Ми ћемо додати да су пословице метафоричког карактера, док се изреке јављају искључиво у свом денотативном значењу.

Ален Ре додаје да, иако лингвисти и песници паремије дефинишу као реченице устројене формалним и реторичким законима, а семантичари као исказ „симетричне основе“, који карактерише систем супротности, оне нису у довољној мери одређене (Rey 1989: 11). Ре сматра да је потребно тачно описати њихову „поруку мудрости“, што је задатак паремиолога, али такође и историчара, социолога и фолклориста. Упркос очигледној културолошкој разлици, свим пословицама заједнички је садржај (Rey 1989: 11).

У овом раду се контрастивним приступом анализирају француске и српске паремије у лексичко-семантичком пољу „време“ с циљем да се покажу сличности и разлике које се јављају на лексичком, семантичком и културолошком плану. На основу Клајберове теорије о семантичким пољима, Вјежбицкиног лингвокултуролошког модела и теорије о појмовној метафори, анализирани корпус разврстан је у три потпоља: паремије које упућују на општи појам времена, паремије које реферирају на дневно време (*matin*, јутро / *jour*, дан / *soir*, вече / *nuit*, ноћ) и паремије које се односе на дане у недељи.

Грађа за овај рад ексцерпирана је из три француска паремиолошка речника: *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*, Мориса Малуа (Maurice Maloux), *Dictionnaire des dictions des terroirs de France*, Габријеле Косон (Gabrielle Cosson), и *Dictionnaire de proverbes et dictions*, Флорансе Монтрје-но (Florence Montreynaud), Ањес Пиерон (Agnès Pierron) и Франсоа Сузонија (François Suzzoni), док српски корпус чине *Српске народне пословице*, Вука Караџића, *Народни обичаји веровања и пословице код Срба*, Милана Вуковића, *Пословице у делима Доситеја Обрадовића*, Боривоја Маринковића, *Пословице и изреке у Војводини*, Јована Михајловића и *Српске народне пословице досад нештампане*, Ђорђа Рајковића.

2. Паремиије које упућују на општи појам времена

Време се често описује као линеарни континуум, неповратни след који се протеже према назад (у прошлост) и према напред (у будућност). У зависности од теоријског оквира, овај след се схвата као бесконачан или као коначан. На супрот модерном схватању времена, неке друге културе време не опажају у бескрајном простирању, или чак не поседују реч за време. Концептуализовање и апстраховање нечега што се назива време није заједничко свим културама, али је људском роду својствено да користи временску димензију како би се оријентисао у оквирима стварности (Pavlović 1997).

Као темељно средство оријентације за сва људска бића, време је од суштинског значаја за религијско мишљење. Различита религијска схватања времена имају често облик једноставних геометријских фигура, као што су линија и круг.

Обично се архајска и индијска схватања повезују с кругом (циклично време) а јеврејска, хришћанска и конфучијанска с правом линијом (линеарно време) (EŽR 2004). Ж. К. Шевалије и А. Гербран (Chevalier, Gheerbrant 1982: 938) сматрају да је људско време коначно, а божје бесконачно, односно, да је оно негирање времена. Између ова два појма не постоји никаква веза, јер први се манифестује кроз векове, а други кроз вечност. У том светлу, паремиија: *свачија је сила до времена, а божја довека*, потврђује наведену тврдњу¹.

У зависности од тога како се време манифестује и поима у свести француских и српских говорника, паремиије које припадају овој групи могли бисмо поделити на следеће концепте: а) концепт времена као покретног објекта који мења и обликује материјални свет: *avec la paille et le temps, se mûrissent les nêfles et les glands / с временом и са сламом мушмуле сазру; le temps ne maintient que ce qu'il a élevé; le temps n'a pas de loisir; време гради, време разграђује / време гради низ Которе куле, време гради, време разграђује / време руши куле и градове;* б) концепт времена као покретног објекта који утиче на стварање одређених ситуација и догађаја у којима је главни актер човек: *чекај, ђевојко, времена, не изгуби имена²* или животиње: *време сламу једе³ / време сламу једе, јечам блато гази*. Потоња паремиија се такође односи на лоше временске услове, а јечам у нашем случају метонимијским путем асоцира на коња који је угојен

¹ Ј. Михајловић (1972: 166) истиче да се у Војводини користи паремиија: *сила до времена, невоља по реду* која упућује на несрећу, а која је проистекла из горенаведене паремиије.

² Паремиија се односи на моралну чистоту девојака које не би требало да ступају у сексуалне односе пре склапања црквеног брака, јер у супротном бацају љагу на свој образ и образ својих породица. Семантика пословица произилази из учења Светог апостола Павла који говори о томе да је предбрачна чистота услов за складан и уравнотежен брак међу младенцима и за изградњу узајамног поверења (Свето Писмо, Нови Завет 1998). Ћ. Рајковић (1876: 145), као синонимни облик, наводи паремиију са делимично измењеним конституентима: *не губи секо имена, дочекаћеш времена*.

³ Паремиија упућује на лоше временске услове, односно, на чињеницу да су животиње приморане да уместо сена једу сламу када је лоше време.

јечмом. Друкчије речено, први део паремије метафорички може упућивати на сиромашан друштвени слој, док јечам, тј. угојени коњ, асоцира на богаташе; в) концепт времена као простора кроз који се креће човек: *ако је и рђаво вријеме, путници путују*⁴. Време се може концептуализовати и као човеково постојање у садашњем тренутку, а догађаји и временске јединице јесу ентитети у покрету (Кликовац 2004: 127): *иде време носи бреме / није дошло време да погинемо, него да видимо ко је какав*⁵.

3. Паремије које упућују на дневно време

3.1. *Matin, matinée*/јутро

У француској и српској традицији, јутро симболише време у коме је светлост најчистија и најблиставија, представља најбољи тренутак рајског живота, а може исказивати сигурност у себе, у друге и у опстанак: *le matin est plus sage que le soir / старије је јутро од вечери*. Јутро је знак бојје моћи и најава његове победе над светом мрака и над светом злих.

Народна веровања Француза везана за јутро сагледавају се кроз паремије које углавном упућују на временске прилике. Неповољно време у јутарњим сатима које се најчешће манифестује кроз маглу, најављује дан без падавина: *brumeuse matinée promet belle journée / brune matinée, belle et claire journée / matinée obscure, journée sûre*. Наиме, јутарње магле су густе након појаве првих сунчевих зрака, те формирају кишни облак. Након тога, атмосфера се прочисти и одмах наступа лепо и сунчано време. У култури Срба наилазимо на супротну слику, јер јутро, заправо одређује какав ће дан бити, односно, почетак наговештава какав ће бити крај: *по јутру се дан познаје*.

Јутарње падавине метафорички се могу посматрати као препреке ка одређеном циљу: *pluie du matin n'effraie pas le pèlerin, pluie de midi l'envoie dormir*. Верници се сусрећу са различитим искушењима када крену на ходочашће, али им чврста вера, љубав према Богу и упорност помажу да савладају напор. Јутарња киша јесте прва и најважнија препрека која стоји пред верницима и отежава им да испуне свој духовни циљ, а то је присуство на светој литургији, узношење молитве и причешћивање; поподневна киша нема никакве важности за њих у духовном смислу, већ им пружа могућност да се после напорног јутра одморе и спреме за повратак својим кућама.

Иако јутро може бити лепо и сунчано, потребно је бити обазрив у току дана и сачувати се од нежељених временских неприлика: *pour tant que le matin soit beau, le berger ne doit partir sans son manteau*.

⁴ Паремија упућује на временске прилике, на нужност и неопходност завршетка одређеног посла без обзира на постављене препреке. Паремија, такође, представља алузију на упорност и одлучност.

⁵ Није време да по сваку цену, тј. непромишљено, улазимо у решавање одређених проблематичних ситуација, већ је потребан здрав разум, добра моћ расуђивања и процењивања у циљу изналажења најваљанијег решења. Неопходно је показати врлине, а скрајнути мане, односно, недостатке.

У српском корпусу један број паремија са лексемом *јутро* имплицира негативан след догађаја које могу довести до нежељених последица: *доћи ће и њему зло јутро*⁶ / *често увече плаче ко се изјутра смејао*⁷ / *што се увече говори, ујутру се не спомиње*⁸.

У српском корпусу пронашли смо и две паремије које имају метафоричко значење. Прва паремија упућује на јутро као временски интервал који траје: *госту је госта вазда јутро*⁹, док друга паремија: *јутро је паметније од вечери* осветљава мудрост¹⁰.

3.2. *Jour, journée*/дан

Симболика именице *jour*, *дан* у француској култури огледа се у аналогији са природним следом догађаја: рођењем, одрастањем и умирањем човека, док се у српској традицији његова симболика поима кроз разне митолошке представе везане за људску делатност. Такође, симболика *дана* у оба језика уочљива је и у паремијама библијског порекла: *à chaque jour suffit sa peine* / *доста је сваком дану зла свога*¹¹.

Многи послови обављају се док напредује дан, од јутра до поднева, да би се увече видели његови резултати: *le beau jour se prouve au soir* / *увече се дан хвали; journée bien commencée, journée bientôt passée*.

Две паремије односе се на лоше временске услове, односно, упућују на то да њихово трајање и пуноћа зависе од дужине дана: *aux grands jours, les grands froids* / *jours croissants, froid cuisant*.

Српске паремије које смо сврстали у ову групу можемо поделити на следеће подврсте: а) паремије које упућују на ентитет доколице: *баба баби гребла*

⁶ Пре или касније испаштаће онај који чини зло. Из наведеног примера закључујемо да јутро има негативну димензију која се ређе јавља, за разлику од синтагме *добро јутро* коју Вук такође бележи у својој збирци пословица и која се искључиво јавља у позитивном контексту. Наиме, као што смо већ напоменули, јутро је метафора за нови почетак, за поновно рађање и буђење наде и љубави, из чега је зло искључено. Када се некоме пожели *добро јутро*, читав дан му се благосиља, док *зло јутро* асоцира на погинуће и смрт, а по нашем мишљењу се чак може сматрати и неком врстом клетве коју изриче јединка којој је повређен морални и физички интегритет.

⁷ Неопходно је бити умерен у свему, па и у радости и срећи, јер према српском веровању, претерано радовање праћено грохотним смехом призива зло.

⁸ Треба водити рачуна о томе где се, шта и пред ким говори и ради, јер у супротном, због непромишљености може се испаштати. Паремија је алузија на неког цара који је пијан увече говорио нешто од чега се после покајао. Кад ујутру њему дођу она господа која су увече код њега била на разговору, цар је узео нож па гради све мале шилчиће; кад су га они упитали шта њему то, он им је узвратио да их треба „турити у нос ономе ко би споменуо оно што је синоћ говорено“ (Караџић 1985: 314).

⁹ Паремија је алузија на Херцеговца који је казао приморцу који му је у подне затражио кафе и ракије, да се то пије само у јутарњим сатима.

¹⁰ Значење паремије упућује на то да треба размислити хладне главе о нечему и да не треба чинити исхитрене кораке. Зато је потребно преспавати, па ујутро још једном размислити шта ваља радити.

¹¹ Паремија се јавља у Јеванђељу по Матеју. Њена семантика упућује на то да не треба обраћати пажњу на недаће које ће доћи сутра, већ је неопходно усредсредити се на оне проблеме који нас тиште у садашњем времену (Свето Писмо, Нови Завет 1998).

длан да јој заман прође дан / трла баба лан да јој прође дан; б) паремије које упућују на време смрти: *мука душе не вади, но суђен дан / нема смрти без судњега дана / нема суда без страшнога дана / нико не зна шта носи дан, а шта ноћ / дан по дан док и смрт за врат / чувај бијеле паре за црне дане*; в) паремије које се односе на дангубу: *ко старо љуби, дане губи / старо љуби данке губи / старо крпи, конце трати*; г) паремије које упућују на кратко трајање одређених појава и ситуација: *свакога госта три дана доста / гост је за три дана / свако чудо за три дана / свако чудо за три дана, ал' срамота довијека / цигу мигу за три дана, леле куку довека*. Потоња паремија истиче аспект женидбе и удаје. Из три последња примера може се видети да поред именице *дан*, кључну улогу има и број три. Сматрамо да његова симболика досеже до хришћанске традиције, с обзиром на то да је Исус Христос три дана лежао у гробу пре него што је васкрсао и учинио чудо над чудима; д) паремије које наглашавају недостатак среће: *ко нема среће до подне, нема ни поподне*; њ) паремије које упућују на немогућност реализације датих обећања: *ових дана по Светог Јована* (Михајловић 1972: 165); е) паремије које се односе на непоштовање верских празника: *не знала она који је данас дан* (Рајковић 1876: 145).

3.3. *Soir, soirée*/вече

Француске паремије које припадају овој групи упућују на време као метеоролошки феномен и истичу његове различите аспекте: *beau temps du soir au nigaud donne espoir / l'éclaircie du soir ne vaut pas une poire / pluie du soir fait son devoir*. Према веровању Француза, кише које почињу да падају крајем дана најављују период лошег времена који ће дуго потрајати.

У области Савоа постоји уврежено веровање да је после 15. августа¹² вечерња свежина толико присутна у планинским областима да најављује крај лета и почетак зиме, о чему нам сведочи следећа паремија: *soirée d'août, soirée d'hiver*.

У српској традицији, вече је тренутак када се планирају и договарају активности за наредни дан, али од устаљених норми постоје одступања која могу проузроковати нежељене последице: *који домаћин не мисли увече шта ујутру ваља радити, ту нити је куће ни домаћина / увече триста, а ујутру ништа*.

Свакодневне животне потребе метафорички се могу сагледати кроз паремију: *честа су јутра и вечери*, а као синоним можемо навести и облик: *више је дана него кобасица*. Паремија: *весело вече, кисело јутро* фигуративно упућује на лоше расположење проузроковано претераном употребом алкохола (Михајловић 1972: 162).

3.4. *Nuit*/ноћ

Лексеми *nuit, ноћ* у оба језика приписује се негативна симболика. Сматра се неповољним добом повезаним са тамом, мраком, присуством демона, са смрћу и болестима. Међутим, семантика паремија које смо уврстили у ову гру-

¹² Према српском веровању, хладније време почиње након Светог Илије (2. август), па отуда и паремија: *после Светог Илије сунце све милије*.

пу не произлази из наведене симболике, већ је заснована на доживљеним искуствима предака везаним за дати временски период, што нам указује на чињеницу да лексема *ноћ* у датим паремијама не имплицира негативан контекст. Реч је углавном о паремијама које упућују на време као метеоролошку појаву и најчешће детерминишу повољне временске услове или најављују краткотрајне падавине слабог или јаког интензитета: *calme et claire nuit de l'an à bonne année donne l'élan / sérénité de la nuit et beauté de femme ne durent pas / le vent de la nuit, la pluie avant midi / temps qui se fait beau la nuit dure peu quand le jour luit / vent de la nuit, de l'eau dans les fossés*.

У француском језику пронашли смо две паремије које, осим што упућују на временску компоненту, метафоричким путем описују одређену активност (љубавну везу и интиман однос између мушкарца и жене): *la nuit, on prend les anguilles* или пренаглашену сличност: *la nuit, tous les chats sont gris / свака крава ноћу црна*¹³.

У српском језику, паремије са именицом *ноћ* могу имати денотативно значење и везују се за навике предака током одређеног годишњег доба: *дође ноћ као и синоћ*¹⁴/ *дуга ноћ као царева година*¹⁵/ *дуга ноћ као уочи Божића*¹⁶, док оне са конотативним значењем имплицирају следеће ентитете: индивидуални рад: *волиј сам до ноћи него његове помоћи*, започињање неког посла под старе дане: *под ноћ тикве цветају*, ментално болесну особу: *није трећу ноћ дочуван*. Метафоричност потоње паремије могли бисмо довести у везу са симболиком лексеме *ноћ*. Наиме, у одређеним периодима ноћи који се сматрају опасним по човека, потребно је бити будан и обазрив како би се заштитило од разних болести и нечастивих сила.

4. Паремије које упућују на дане у недељи

У француском језику, већина имена дана у недељи директно проистиче од имена божанстава која се доводе у везу са одређеним планетама. Сваком дану у недељи приписује се по једно божанство коме се додаје реч *Dies*. *Lundi* : *Lunae Dies*, дан посвећен месецу; *mardi* : *Martis Dies* : дан посвећен Марсу; *mercredi* : *Mercurii Dies* : дан посвећен Меркуру; *jeudi* : *Jovis Dies* : дан посвећен Јупитеру; *vendredi* : *Veneris Dies*, дан посвећен Венери; *samedi* : *Sambati Dies* : дан посвећен Шабату¹⁷; *Dimanche* : *Dies Dominicus*, дан посвећен Свевишњем.

У српском језику називи дана у недељи воде порекло из прасловенског језика. Понедељак, као први дан у недељи,¹⁸ име је добио на основу групе речи

¹³ Ноћу, све ствари личе једна на другу и тешко их је разликовати.

¹⁴ Дата паремија се изговара при првоме мраку.

¹⁵ Каже се зими када су ноћи дугачке.

¹⁶ Једва се чека када ће сванути.

¹⁷ Назив потиче из хебрејске културе и значи „свети одмор“.

¹⁸ Пре појаве хришћанства, понедељак је био други дан у недељи.

„после недеље“. Уторак, као други дан у недељи, назив је добио по старословенској речи *vtori* (други). Среда, будући да пада „у сред недеље“, у српком језику је по томе добила назив. Четвртак је четврти дан у недељи и отуда долази његово име. Код старих Словена, називан је именом Перун – дан по врховном богу Перуну. Петак је пети дан у недељи и због тога је то име добио код нас. Субота је, према грегоријанском календару, шести дан у недељи, а име је добила, као и код Француза, од хебрејске речи *shabat*, с обзиром на то да је код неких народа то био дан одмора, односно, последњи дан у недељи. Недеља је, код словенских народа, добила име по забрани рада, тј. делања. Отуда и име „не дјела“, односно, дан када се не ради, не дела.

Анализирајући одабрани корпус, установили смо да су француске паремије које имплицирају дане у недељи далеко бројније од српских и да у већини случајева детерминишу временске прилике и њихов утицај на пољопривредне културе, али упућују и на различите животне ситуације и околности. Њихова семантика произлази из веровања и обичаја који се везују за сваки дан посебно.

Понедељак је и у француској и у српској култури и традицији најсрећнији дан за започињање било каквог посла, с обзиром на то да је први седмични дан. Какав буде био понедељак, таква ће бити читава недеља: *bon lundi, bonne semaine / tout lundi vaut bonne lune / la semaine fuit, le lundi revient*. Паремије: *vent qui se lève le lundi dure trois jours ou le même finit / vent du lundi est épuisé le jeudi* упућују на ограничено време трајања одређених метеоролошких појава. Оне могу бити дуже или краће, у зависности од њиховог интензитета који проистиче из односа понедељка (*Lunae Dies*) и месеца за који се сматра да својом енергијом утиче на различите атмосферске појаве.

Такође, у зависности од тога у којој је фази и какав му је пут кретања око сунца, месец утиче на различите појаве на земљи. Французи верују да је месец који излази понедељком нефункционалан због тога што је тада у првој почетној фази, тзв. младини, која се осликава у облику танког српа: *la lune du lundi est lune pourrie*. У свакој следећој фази месец остварује већу функционалност на земљи.

Као што смо већ претходно констатовали, понедељак је дан када треба започети сваки посао и не треба се ни у једном тренутку двоумити, јер када је човек у било ком послу који му је користан у физичко-духовном смислу, његов ум је усредсређен само на рад и тада, према хришћанској традицији, зле силе му не могу ништа, односно, не могу да наруше његову духовну равнотежу и смирен ум. У прилог томе нам сведочи следећа паремија: *qui n'a pas peur du lundi, n'a pas peur du démon*.

У српском корпусу, пронашли смо једну паремију, у форми пословице, која, иако садржи лексему *понедељак* реферира на онај фрагмент стварности који не садржи временску компоненту: *волим ја постити понедељник за њега него он за мене да пости*. Наиме, пословица упућује на смрт и мотивисана је чињеницом да духовници од своје духовне деце, која су починила неки злочин са смртним исходом, захтевају да, осим среде и петка, посте и понедељком како би окајали своје грехе¹⁹.

¹⁹ Пословица дословце значи: боље је да ја убијем њега него он мене.

Уторак је дан који се у француској култури сматра најдинамичнијим даном у недељи, будући да се етимолошки везује за Марсову ратничку енергију, његову снагу и моћ. Верује се да све атмосферске појаве које започну у уторак трају дуго и да имају јак интензитет: *le vent du mardi, n'est qu'un cornard / si la pluie commence à tomber un mardi, elle dure jusqu'au lundi*. Њихову појаву и дужину трајања условаљавају такође и месечеве мене: *lune de mardi, tonnerre entendras / prends du temps la règle commune au premier mardi de la lune / s'il pleut le premier mardi de la lune, il pleut toute la lune*.

Уторак се такође сматра даном у којем се испољава највећа количина негативне енергије и сматра се најнеповољнијим у недељи. У француској и српској традицији везују га за дан мртвих, па тога дана не треба започињати никакве послове, а поготово треба избегавати женидбу и удају јер то може донети несрећу: *qui se marie un mardi, se pend un mardi*.

Среда се у француској култури сматра даном који је под заштитом планете Меркур, а у хришћанској традицији даном поста и светости, будући да је Јуда на тај дан издао Христа учинивши велику људску неправду, о чему сведочи следећа паремија: *mercredi est rarement nuageux, car ce jour-là la lumière vient de Dieu*. С обзиром на то да се среда сматра светим даном, није препоручено тога дана започињати било какве послове, јер временске прилике никако неће ићи на руку онима који тај закон прекрше: *mercredi couvert, pluie avant les fêtes / lune de mercredi, lune venteuse*.

У српском језику пронашли смо једну паремију са лексемом *среда* која упућује на чињеницу да ни уочи среде не треба радити, јер се на тај начин призива зло: *уочи среде кад нико не преде* (Рајковић 1876: 149).

Четвртак је дан у недељи који кореспондира са Јупитером, а према народним веровањима тумачи се као срећан и повољан за разне врсте пољопривредних и кућних делатности.

Међутим, у појединим деловима Француске, за четвртак се везују неповољне временске прилике, с обзиром на то да се овај дан сматра даном грмљавине и лошег времена, односно, да је био посвећен неком паганском божанству које је господарило облацима и громовима: *le vent du jeudi 3, 6, 9 il pleut / le vent du jeudi, il pleut vendredi ou il dure neuf jours / quand le soleil se couche embrumé le jeudi, la semaine ne se passe pas sans pluie / si le soleil se couche sous les nuages le jeudi, il pleuvra avant dimanche / vent du jeudi, il pleut avant samedi*.

У српском језику, пронашли смо једну паремију која садржи лексему четвртак, али која својим садржајем упућује на онај фрагмент ставрности који не садржи временску компоненту, већ детерминише слогу или неслогу у друштвеној заједници: *подједнака дружина једе меса и на Велики петак, а неједнака ни на Претили четвртак*. Мотивација паремије заснива се на чињеници да се на Велики петак строго пости на води, будући да је на тај дан на крсту разапет Христос. На Претили или Бели четвртак, који се празнује прве недеље по Духовима, увек се једе масна храна. Дакле, на основу изреченог закључујемо да у фигуративном смислу добро организована група људи спремна је да по сваку цену одступи од устаљених норми и закона ради остварења личних

интереса док лоше организоване групе, и поред различитих повољности које им се нуде, нису у стању да испуне постављене циљеве и задатаке.

Петак се у француској традици веује за Венеру, док је у хришћанству дан сећања на страдања Господња. Реч је о дану строгог поста и уздржавања од било којих активности и послова. Сваки петак у години сматран је опасним даном, а посебно строго су поштоване забране и препоруке у петак уочи великих празника из страха од казне и освете више силе: *aller en voyage le vendredi, se raser, ôter les cendres du feu, nettoyer l'écurie, faire la lessive, changer sa chemise, se marier, cela porte malheur*. Ни уочи петка није препоручљиво радити, о чему нам сведочи паремија: *Света Петка недељина мајка*²⁰. Код Француза, а и Срба, постоји веровање да ако у петак почне да пада киша, или наступи нека друга временска појава, трајаће целог дана, три дана, пет дана или до следећег петка. У француском корпусу нашли смо неколико примера за нашу тврдњу: *si la pluie commence le vendredi, elle dure jusqu'au lundi / tel vendredi, tel dimanche / quand vendredi arrive la gelée, le dimanche, elle est partie / s'il pleut le vendredi, jamais trop la terre se ramollit / lune qui commence le vendredi est pluvieuse sur toutes ses phases / le vent du vendredi rend tendre le samedi*. Такође, према српском веровању, ако Божић падне у петак, читавом народу прети глад и несрећа, док је код Француза то четвртак: *Noel jeudi, c'est la famine*.

У српском корпусу јављају се примери с именицом *петак*, али који упућују на невременску компоненту. Прва паремија односи се на смрт и страдање: *доћи ће и њему црни петак*, друга на халапљивост и прекомерност у јелу: *изио би масно ћебе на Велики петак*, док трећи пример евоцира слогу и јединство: *сложна браћа и у петак месо једу*. Прва паремија, по нашем мишљењу, мотивисана је разним библијским догађајима који су се дешавали у петак, а чији је исход био трагичан. Најтрагичнији догађај који се везује за петак јесте Исусово страдање, а верује се да је у петак Ева навела Адама да загризе јабуку, те да је Каин убио свога брата Авеља. Синтагму *црни петак* можемо заменити и синтагмом *петак 13*, која се такође везује за смрт и страдање, а чија симболика потиче једним делом из хришћанске традиције. На пример, верује се да је Јуда био тринаести ученик када је издао Исуса, а стари Римљани како се вештице углавном формирају у групама од 12 чланова, а да је тринаести члан сам ђаво. Страх од броја 13 везује се и за норвешки мит о дванаесторо богова који су приредили вечеру на коју је дошао непозван тринаести гост. Он је навео слепог бога таме Ходера да убије бога веселја Балдера. Након његове смрти, цела земља је била завијена у црно. У астрологији се број 12 сматра бројем савршенства, а додавањем броја један нарушава се савршен склад.

Субота се у француском језику етимолошки везује за Шабат, празник Јаховиног савеза са Јеврејима. Према народном веровању, субота је дан за започињање свих врста аграрних послова, јер су сунце и лепо време тада најизраженији. Наиме, ова тврдња може бити аргументована чињеницом да се за

²⁰ Ово изговарају старије жене кад остављају преслице уочи петка за суботу ујутру (Рајковић 1876: 147).

суботу везује и Сатурн, један од најважнијих богова у римској митологији, који је био бог сетве и ратарства: *en hiver comme en été, jamais samedi n'est passé que le soleil n'y ait mis son nez / il n'est pas de samedi dans l'année qui ne soit ensoleillé / pas de samedi sans soleil ni de veuve sans conseil / le soleil, par excellence, au samedi fait sa révérence / Mistral du samedi n'a jamais vu le lundi*. Међутим, у појединим деловима Француске, постоје друкчија веровања везана за суботу. Наиме, то је дан када најчешће дува ветар, а који може бити праћен и кишом: *le vent du samedi dure neuf jours / le vent du samedi ne va pas au lundi sans pleuvoir*.

У српском корпусу, пронашли смо три паремије са лексемом *субота*. Прва паремија: *Бог не плаћа сваке суботе*, метафоричког је карактера и имплицира неправду, тј. упућује на људе који пролазе некажњено за учињено зло. Глаголска синтагма: *плаћати сваке суботе* првобитно се односила на надничаре који су се исплаћивали на крају сваке радне недеље, тј. суботом, а касније се њено значење проширило и постало провербијално. Друга паремија: *субота ћачка бубота* употребљена је у свом денотативном значењу и настала је на основу обичаја који су се везивали за однос између учитеља и ђака. Наиме, обичај је био да суботом ђаци добијају батине од својих учитеља без икаквог разлога, поред батина које су добијали у току недеље за ненаучену лекцију или ненаписан домаћи задатак. Трећа паремија: *тамо, субота је смела! Кад се вратилом опасала, а ужем поштапала, тадар му наудила*, детерминише какву жену која пољуби дете, а за коју се сматра да је вештица и која му може наудити. За разлику од Француза који верују да је субота повољан дан за започињање аграрних послова, Срби суботу сматрају даном умрлих и тада није препоручљиво започињати било какав посао, а женама је посебно забрањено да шију, плету, везу, удају се и контактирају са другима. Оне жене, које би се оглушиле о забрану, кажњаване су од стране виших сила, а проклетство бачено на њих природно и непосредно се преносило и на људе у њиховом окружењу.

Недеља је дан који је, како у француској тако и у српској традицији, посвећен Богу. У словенским језицима назив овог дана потиче од израза са значењем „не радити, не делати“ и уско је повезан са средом и петком, а чак се у неким крајевима сматра и „Малим Ускрсом“. Црква је на Сабору у Елвири 306. године донела одлуку да се недеља одређује за нерадни дан, цар Константин 321. године забрањује сваку врсту активности у недељу сем пољопривредних радова. Француски краљеви су се такође строго придржавали забране рада недељом све до доласка на власт Филипа Августа који је изречене забране на неки начин ублажио. Дозвољавао је народу да недељом тргује житом и свим осталим намирницама неопходним за преживљавање. Међутим, свака друга активност била је најстроже кажњавана и то затвором, новчаном казном или одузимањем ствари. Ове забране су биле на снази у читавој Француској и важиле су како за људе тако и за животиње које су биле коришћене у разним пословима. Коњи су, на пример, имали право на одмор на дан Светог Тодора, који се сматра њиховим заштитником, а волови на дан Светог Власија (Cosson 2010: 110).

Народна веровања у француској традицији везана за недељу сагледавају се кроз паремије које упућују на лоше временске услове настале као после-

дице месечевих мена: *si la lune se renouvelle un dimanche, l'eau emporte ponts et planches* или проистеклих из симболике везане за недељу као свети дан: *du dimanche au matin la pluie bien souvent la semaine ennue*. Временски услови у недељу најчешће зависе од тога какви ће бити у петак: *le temps que dimanche peut avoir se prépare déjà vendredi soir*.

У српском језику, пронашли смо две паремије које реферирају на рад уочи недеље или у саму недељу: *сјетила се преља куђеље уочи неђеље* (паремија на фигуративан начин упућује на лењост), *циганине, ти у неђељу кујеши!* – *Па како ми добро видиш?* Наиме, према народном веровању код Срба, уочи недеље се не преде, а ко то чии, говори се да ће побеснети. Недеља се у народу сматра за светицу и највећа је мученица, јер се у њено тело сваког њеног дана забадају справе оних занатлија који раде у њен дан, тако да је сваки посао тада осуђен на пропаст, а извршиоци на божју казну. Такође, према Библији, Бог је за шест дана створио свет, а седмог дана се одмарао.

5. Закључак

На основу добијених резултата можемо закључити да оба језика обилују паремијама које упућују на време и то на време као општи појам, на дневно време и на дане у недељи. У већини случајева, паремије су употребљене у свом основном, денотативном значењу, али постоје случајеви где оне развијају и богата конотативна значења, односно својим садржајем упућују на оне ентитете који се не односе на време. У оба језика, у појединим случајевима, утврдили смо формална и значењска поклапања која нам потврђују да су односи према времену и његов одраз у језику, у француском и српском, веома слични. Сличност је такође уочена и у оним паремијама које своју семантику заснивају на темељима и симболици хришћанске традиције, док је разлика најоучљивија у примерима који упућују на време као атмосферску појаву, с обзиром на то да у француској и српској култури постоји другачији однос заједнице према конституентима датих паремија или самим феноменима на које се паремије односе. Наведену констатацију можемо аргументовати чињеницом да Французи, у зависности од области у којој живе, велику пажњу поклањају временским приликама од којих им зависе приноси усева, обрада земљишта, сетва, па су, на основу колективно доживљеног искуства, креирали и богату ризницу паремија које испољавају различите аспекте метеоролошких појава. Осим тога, Французи сматрају да на развој временских прилика утиче и појава месечевих мена. У српској култури, мање је пажње посвећено времену, као атмосферском феномену, а више као интервалу за који се везују разне митолошке представе које имају пресудну улогу у организацији и осмишљавању начина живота код Срба. Временске прилике, иако описане у неколико паремија, не заузимају посебно место у културолошкој матрици Срба и нису од пресудног значаја за њихов живот, као што је то случај код Француза.

Тakoђе, извесна разлика на семантичком плану испољава се код паремија које имплицирају дане у недељи, будући да је у француском језику њихова се-

мантика базирана на симболици која потиче из римске религије и митологије или је повезана са зодијачким знацима, док се у српском језику значење паремиија које упућују на дане у недељи развијало као последица различитих култова, обичаја и веровања присутних у словенској митологији.

Литература

- Вуковић, М. 2004. *Народни обичаји, веровања и пословице код Срба*. Београд: Сазвежђа.
- Chevalier, J.C., Gheerbrant, A. 1982. *Dictionnaire des symboles*. Paris : Bouquins.
- Cosson, G. 2010. *Dictionnaire des terroirs de France*. Paris : Larousse.
- Enciklopedija živih religija*, 2004. Београд: Nolit 5 (ЕЖР).
- Zuković, Lj. 1980. Narodne izreke i poslovice u delu Ive Andrića. *Veselin Masleša*, 438–456.
- Јовановић, Ј. 2006. *Књига српских народних пословица*, књига 1. Београд: Научно друштво за неговање и очување српског језика.
- Јовановић, Ј. 2008. *Стилистика и семантика српских народних пословица*, књига 2. Београд: Јасен.
- Караџић, В. 1985. *Српске народне пословице*. Београд: Просвета/Нолит.
- Kleiber, G. 1994. *La Sémantique du prototype*, Paris : PUF.
- Klikovac, D. 2004. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Београд: Библиотека XX век.
- Кнежевић, М. 1957. *Антологија народних умотворина*. Нови Сад: Матица српска, СКЗ.
- Lakoff, G, Johnson, M. 1985. *Les métaphores dans la vie quotidienne*. Paris : Les éditions de Minuit
- Латковић, В. 1967. *Народна књижевност 1*. Београд: Народна књига.
- Maloux, M. 2006. *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*. Paris : Larousse.
- Маринковић, Б. 1960. *Пословице у делима Доситеја Обрадовића*. Бања Лука: Глас.
- Марков-Јоргован, Ј. 2012. Од Текелије до данас у вилајету Поморишја (пословице и пословичке изреке), *Савез Срба у Румунији*, 73 – 80.
- Михајловић, Ј. 1965. *Пословице и изреке у Војводини*. Нови Сад: Институт за јужнословенске језике.
- Montreynaud, F, Pierron, A, Suzzoni, F. 2006. *Dictionnaire de proverbes et dictons*. Paris : Le Robert.
- Pavlović, B. 1997. *Filozofski rečnik*. Београд: Plato.
- Рајковић, Ђ. 1876. *Српске народне пословице досад нештампане*. Нови Сад: Матица српска.
- Rey, A. 1989. *Dictionnaire des locutions et expressions françaises*. Paris : Les usuels du Robert.
- Stivens, E. 2005. *Arijadnino klupko. Vodič kroz simbole čovečanstva*. Београд: Stylos.

- Свето Писмо, Нови Завет*, 1998. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.
- Taylor, A. 1931. *The proverb*. Harvard University: Press Cambridge – Massachusetts.
- Tolstoj, S, Radenković, Lj. 2001. *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*. Beograd: Zepeter Book Word.
- Чажановић, В. 1921. *Из наших народних пословица*. Београд: Прилози за књижевност, језик и фолклор, Књига I, свеска 2.
- Wierzbicka, A. 1990. Podwójne życie człowieka dwujęzycznego. *Język polski w świecie*, PWN, 71–104.

Ivan N. Jovanović

LES PARÉMIES FRANÇAISES ET SERBES APPARTENANT AU CHAMP LEXICO-SEMANTIQUE « TEMPS »

Résumé

Dans cet article, à travers l'approche contrastive, nous analysons les parémies françaises et serbes qui appartiennent au champ sémantique « temps » afin de démontrer les ressemblances et les différences sur les plans lexical, sémantique et culturel. Sur la base de la théorie de George Kleiber des champs sémantiques, du modèle linguistique et culturel d'Anne Wierzbicka et de la théorie de la métaphore conceptuelle de Lakoff et Johnson, le corpus analysé est classé en trois sous-champs : a) les parémies qui réfèrent à la notion générale du temps, b) les parémies qui dénotent le temps journalier (matin, jutro, jour, дан, soir, вече, nuit, ноћ) et c) celles qui se rapportent aux jours de la semaine. Nous avons également constaté qu'un certain nombre de parémies, à part la valeur dénotative, connaissent les emplois connotatifs, c'est-à-dire, réfèrent aux entités qui n'impliquent pas la composante temporelle.

ivan.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

UDK 81:159.9

81'373.612.2

Nina Manojlović

Univerzitet u Kragujevcu

Filološko-umetnički fakultet

METAFORIČKA KONCEPTUALIZACIJA CILJNOG DOMENA VREME

Sažetak: Cilj ovog rada jeste ispitivanje konceptualnih, ali i jezičkih metafora koje konkretizuju pojam VREME kao i u kakvom odnosu stoje date metafore u smislu izvornih domena koji učestvuju u njihovom formiranju. Osnovni pristup jeste kognitivnosemantički, i to iz pozicije teorije o konceptualnim metaforama sa osvrtom na teoriju konceptualne integracije. Metafore koje konkretizuju pojam VREME odabrane su za ovo istraživanje iz razloga što postoji veliki broj radova o metaforičkom mapiranju izvornih domena (najpre se misli na domen PUTANJE, VERTIKALNE ORIJENTACIJE i NOVCA) na ciljni domen VREMENA, i ove metafore pokazuju visok stepen doslednosti pri mapiranju. Cilj rada je pokušaj sistematizacije sheme mapiranja izvornih domena na ispitivani ciljni domen.

Ključne reči: ciljni domen, izvorni domen, VREME, teorija o konceptualnim metaforama, teorija konceptualne integracije

1. Uvod

Metafora, kao jezički izraz, tema je mnogih lingvističkih i književno-teorijskih istraživanja. Ono što nas u ovom radu interesuje jeste na koje načine ljudska kognicija konkretizuje pojam VREME i kako se to može ispitati analizom metaforičkih izraza koji kao ciljni domen imaju upravo ispitivani pojam. Predmet istraživanja u ovoj oblasti bile su mahom konceptualne metafore sa različitim izvornim domenima i nivoima konkretizacije, ali se neka istraživanja dotiču i figurativnih metafora. Ovaj rad je preglednog tipa i predstavlja pokušaj sistematizacije rezultata dobijenih u okviru datih istraživanja uz pokušaj iznalaženja jedinstvenog pristupa metaforičkim izrazima koji konkretizuju pojam VREME. Primeri koji su navedeni u radu, a u svrhu ilustrovanja iznetih zapažanja, preuzeti su kako iz navođenih studija, tako i internet pretragom.

Ciljni domen VREME odabran je iz primarnog razloga što je doživljaj vremena, kao četvrte dimenzije postojanja, u velikoj meri subjektivan i neopipljiv čoveku, te se očekuje da će mapiranje ovog ciljnog domena predstavljati poseban izazov za jedan sveobuhvatan i eksplantorno adekvatan pristup. Smatramo da se može iznaći osnovni izvorni domen(i) koji bi pružio priliku za širenje i dalje umrežavanje ra-

zličitih izvornih domena koji iz njega proističu. Kövecses (2002: 38) primećuje da metaforičko mapiranje, između ostalog, pruža osnovnu strukturu za naše poimanje i razumevanje ideje vremena, te da je teško i zamisliti kako bi izgledao naš koncept vremena da nije metafore.

2. Kognitivnosemantički pristup proučavanju metaforičkih izraza

Metafore preovlađuju u jeziku (i mišljenju) i nije neobično što su često predmet istraživanja, a pristup koji preovlađuje pri proučavanju metaforičkih izraza jeste kognitivnosemantički. Prema ovom pristupu metafora predstavlja jedan od organizacionih principa pojmovnog sistema ljudi. Najveći broj postavki koje su i danas aktuelne, ali koje predstavljaju i bazu za istraživanja i modifikacije koje su usledile u potonjim istraživanjima, zastupljen je u delu *Metaphors We Live By* (Lakoff & Johnson 1980). Istraživanja ove oblasti pretežno se bave motivacijom i utemeljenjem (u iskustvu čoveka) pojmovnih metafora (Klikovac 1998, 2004, Taylor 1998, Kövecses 2002, Gibbs 1996, Evans 2003, 2013 i dr.). Gibbs (1996: 310) primećuje da je pre pojave kognitivne lingvistike način na koji ljudi sistematizuju različite koncepte ostao zanemaren od strane istraživača.

Kognitivna lingvistika posmatra jezik kao neodvojivi deo čovekovog pojmovnog aparata i u skladu sa tim za cilj ima da objasni opšte principe prema kojima funkcioniše ljudska kognicija. U okviru ovog pristupa značenje se izjednačava sa konceptualizacijom (Klikovac 2004), što bi značilo da pojmove stvaramo, kategorišemo i povezujemo na osnovu čovekovog iskustva, pre svega fizičkog, to jest čulnog, ali i emotivnog. Postoji jasna veza između čovekovog telesnog iskustva, metaforičkog mapiranja slikovnih shema u cilju boljeg razumevanja apstraktnih koncepata i načina na koji se o tim konceptima govori (Gibbs 1996: 317). Prema ovom pristupu, konstruisanje metaforičkih izraza prati navedeni princip i predstavlja jedno od osnovnih sredstava za konstruisanje konceptualnog sistema ljudi, koji dalje upravlja našim poimanjem stvarnosti do najsitnijih detalja. Ovako shvaćena, metafora igra važnu ulogu u oblikovanju naše stvarnosti, kao i poimanja sveta oko nas i naših postupaka.

Brojni su pojmovi čovekovog konceptualnog sistema koji nisu opipljivi ili vidljivi, te metafore služe da se, kroz predstavljanje jedne stvari (nepoznate) – ciljnih domen, uz pomoć druge (poznate) – izvorni domen, bolje razumeju apstraktni pojmovi. Isti pojam možemo predstaviti i razumeti uz pomoć više različitih metafora koje se međusobno dopunjuju, ali koje ne moraju nužno biti u saglasnosti (Klikovac 1998: 37). Smatramo da je ovo usko povezano sa terminom *perspektivizacija* u smislu biranja određenih aspekata semantičke strukture (Taylor 1998: 90). Koncepti su privremene i dinamične strukture, koje u velikoj meri zavise od konteksta, te nije neobično to što postoje različita metaforička mapiranja koja konceptualizuju jedan isti pojam (Gibbs 1996: 313–314). Metafore, kao „frazalne leksičke jedinice“ ili „izrazi sa fiksiranom formom“ u velikom broju slučajeva funkcionišu kao pojedinačne reči u datom jeziku i skup metafora koje su koherentne međusobno obrazuju sklop obuhvaćen jednim metaforičnim konceptom (Lakoff & Johnson 1980). Izražena siste-

matičnost metaforičkog mapiranja koja nam omogućava da razumemo jedan aspekt određenog koncepta uz pomoć drugog za posledicu ima neminovno prikriivanje drugih aspekata datog pojma koji nisu u saglasnosti sa datom pojmovnom metaforom.

Lakoff i Johnson (1980) metafore dele na strukturne metafore (RASPRAVA JE RAT, LJUBAV JE PUTOVANJE i sl.), orijentacione (BUDUĆNOST JE GORE, DOBRO JE GORE, MOĆ JE GORE i sl.) i ontološke (UM JE MAŠINA, INFLACIJA JE ENTITET i sl.). Pored toga, u svojoj analizi nisu zaobišli ni *imaginativne* ili *figurativne* metafore. Međutim, ove metafore se stavljaju u kontrast sa *doslovnim* metaforama i stoga one ne ulaze u predmet analize (Lakoff & Johnson 1980: 53). Kövecses takođe priznaje da književnost obiluje nekonvencionalnim metaforama koje autoru omogućavaju da pruži drugačiji pogled na stvarnost, te su ovakve metafore manje jasne na račun toga što imaju bogatije i raznovrsnije značenje (2002: 49).

Osim toga, postoje metafore koje su neuobičajenije od drugih i takve metafore mogu imati različit stepen „neobičnosti”, a uklapaju se u sheme koje stvaraju doslovne metafore. One mogu jednostavno biti metafore sa višim nivoom konkretizacije, odnosno razrađenosti metafore¹ (Klikovac 2004: 91). Nekada nove metafore pružaju drugačije razumevanje sopstvenog iskustva i mogu da daju novo značenje našoj prošlosti, verovanjima ali i svakodnevnim aktivnostima (Lakoff & Johnson 1980: 140). Isto tako, nove metafore, kao deo našeg konceptualnog sistema, mogu stvoriti i novu realnost (Lakoff & Johnson 1980: 139–146). Štaviše, oni smatraju da se velike kulturološke promene mogu smatrati posledicom uvođenja novih metafora. Primer bi bila metafora VREME JE NOVAC koja je izazvala promenu ka zapadnjačkom načinu razmišljanja i poimanja stvarnosti u mnogim kulturama širom sveta.² S druge strane, može se smatrati da je kulturna promena usloвила pojavu date metafore (Klikovac 1998: 36). Prema pristupu principijelne polisemije (Evans 2003) navedena metafora je nastala proširivanjem implicitnog značenja lekseme *vreme* koje podrazumeva *finitnost*. U svakom slučaju, jasno je da je veza između metafora jednog jezika, društvene organizacije ljudi koji se tim jezikom služe i njihovog poimanja stvarnosti čvrsta i neraskidiva, kao i da nam proučavanje metafora jednog jezika može pružiti potpuniju sliku o konceptualnoj stvarnosti govornika datog jezika.

Teorija konceptualne integracije (*conceptual integration* odnosno *blending theory*) ima nešto drugačiji pristup metafori, mada za cilj ima da ispita iste jezičke pojave. Iako postoje razlike između dva pristupa, za potrebe ovog rada smatraćemo ih komplementarnim te nastojati da u radu primenimo i teoriju konceptualne integracije, posebno kada je reč o inovativnim, odnosno figurativnim metaforama. Obe teorije posmatraju metaforu kao konceptualni fenomen, a ne čisto lingvistički i predviđaju sistematična mapiranja među konceptualnim domenima. Glavna razlika leži u tome što, pored izvornog i ciljnog, postoje još dva domena – generički i projekcijski prostor (Fauconnier & Turner 1998). Ovakva analiza pruža objašnjenje slučajeva

¹ Duška Klikovac kao primer navodi metaforu MISAO JE PTICA kao konkretizaciju opštije metafore MISAO JE GORE (MISAO JE U GLAVI) (Klikovac 2004: 85–99).

² Metafora VREME JE NOVAC se dalje razlaže na VREME SE MOŽE TROŠITI / VREME JE OGRANIČEN RESURS, te čovek može *gubiti vreme* na nešto, ovo će ti *uštedeti vreme*, *imaš li vremena* da mi pogledaš rad?, *hvala Vam na izdvojenom vremenu* (Lakoff & Johnson 1980: 7–8).

kada je metaforički izraz mnogo više od mapiranja izeđu dva domena, kao što ćemo i videti u radu.

3. Kognitivnopragmatički pristup proučavanju metaforičkih izraza

Pristup metafori koji pruža drugačije uvide u kognitivne procese razumevanja metaforičkih izraza jeste kognitivnopragmatički. Prema ovom pristupu, metafora je poseban slučaj jedne šire jezičke pojave – a to je da je značenje rečenica (iskaza) fragmentarno i da nameravano značenje umnogome prevazilazi okvire jezički kodiranog značenja. Figurativna upotreba jezika jasno ilustruje razliku između onoga što je rečeno i saopšteno. Osnovne pretpostavke ovog pristupa metafori jesu (Wilson & Carstonn 2006): a) upotreba metafore u jeziku smatra se delom kontinuuma koji sadrži druge primere labave upotrebe jezika, uključujući hiperbolu; b) interpretacija metafora je u celosti inferencijalan proces, koje ne zahteva asocijativno mapiranje od jednog domena ka drugom; c) izvođenje emergentnog svojstva ne zahteva upotrebu posebnih interpretativnih mehanizama potrebnih pri interpretaciji doslovnih iskaza.

Dve osnovne odlike ovog pristupa leksičkoj pragmatiki jesu tvrdnja da postoji kontinuum slučajeva od doslovne upotrebe jezika preko aproksimacije i hiperbole do metafore i tvrdnji da izbor između različitih mogućih interpretacija umnogome zavisi od konteksta (Wilson 2011: 202). Wilson u istom radu navodi da je pristup iz pozicije teorije relevancije komplementaran kognitivnolingvističkom pristupu više nego kontradiktoran i u završnim razmatranjima izlaže dva glavna načina na koja kognitivna lingvistika može imati koristi od postavki teorije relevancije (Wilson 2011: 211). Prvi način tiče se izazova sa kojim je suočena kognitivna lingvistika kada je u pitanju objašnjenje na koji način sagovornici ne samo razumeju većinu metaforičkih izraza, već ih razumeju na nameravani način. Drugi aspekt tiče se objašnjenja na koji način su zagarantovani zaključci do kojih sagovornik dolazi u procesu inferencije.

Oba pristupa pružaju nove i interesantne uvide u problematiku polisemičnosti jezičkih izraza. Međutim, iz pozicije kognitivne lingvistike predmet analize bile su uglavnom konceptualne metafore, dok su predmet analize kognitivnih pragmatičara jezičke metafore (Mišković-Luković 2015: 128). U okviru našeg rada, metaforički izrazi biće analizirani u skladu sa kognitivno-lingvističkim pristupom stoga što su primeri koji konkretizuju pojam VREME mahom konceptualne metafore, a ne jezičke. Osim toga, pristup iz pozicije teorije konceptualne integracije pruža mehanizam za analizu i figurativnih, ne samo doslovnih metafora, o čemu će biti više reči dalje u radu.

Kada govorimo o pristupima metafori treba se kratko osvrnuti i na hibridni pristup koji je razvio Tendahl (2009), a koji predstavlja jedan od pokušaja iznalaženja sveobuhvatnog rešenja kada je reč o ovoj problematici. Tendahl razlikuje konceptualne domene i mentalne prostore (*mental spaces*), a centralna kategorija hibridne teorije jeste pojam konceptualnih regiona (*conceptual regions*). Konceptualni domeni su stabilne mentalne reprezentacije koje se nalaze u dugotrajnoj memoriji i sadrže informacije koje pripadaju istim iskustvenim domenima koji su organizovani u sistem. Mentalni prostor je kognitivni prostor koji se stvara u procesu automatskog

formiranja značenja gde značenjske strukture imaju određene vrednosti na osnovu date situacije, odnosno, možemo reći da zavise od konteksta. Ovde Tendahl uvodi radikalni pristup formiranju *ad hoc* koncepata i negira mogućnost da se leksički koncept pojavi u iskazu bez bilo kakve dalje modifikacije. Konceptualni region Tendahl (2009: 200) definiše kao jedinicu koja je nezavisna od konteksta a vezana je za određenu reč, te se *ad hoc* koncepti formiraju na osnovu konceptualnih regiona, koji sadrže neke leksičke informacije, kao i proceduralne informacije o tome kako formirati *ad hoc* koncept. Dakle, element iskaza vrši dovoljan kognitivni pritisak na sagovornika (primaoca poruke) i konceptualni region se aktivira. S druge strane, usled poddeterminacije aktiviranog konceptualnog regiona, cilj interpretacije je da se prazna mesta konceptualnog regiona popune inferencijom strukture eksternog znanja na način koji je relevantan za postizanje nameravanog efekta. Rezultat ovakve modulacije koncepta jeste *ad hoc* koncept koji je modifikovan u odnosu na svoje odlike i koji se uklapa u kontekst iskaza.

U okviru naše analize primenićemo pristup iz pozicije teorije o konceptualnim metaforama, ali i iz pozicije teorije konceptualne integracije, jer je glavni cilj ovog rada sistematizacija sheme izvornih domena koji učestvuju u značenjskom ulančavanju, kao i način na koji su povezani sa generičkim i projekcijskim prostorom.

Pojam VREME je apstraktan pojam koji zahteva metaforičko definisanje (Lakoff & Johnson 1980: 118) i o vremenskoj dimenziji se (ako izuzmemo vreme kao gramatičku kategoriju) uglavnom govori kroz metaforičke izraze, jer ga gotovo neizostavno doživljavamo kroz druge vidove iskustva (VREME JE PUTANJA, VREME JE NOVAC, VREME JE OBJEKAT KOJI SE KREĆE i sl.). Stoga se očekuje da će analiza pojmovno-značenjskih ulančavanja različitih izvornih domena koji konkretizuju pojam VREME doprineti sveukupnim jezičkim dokazima koji idu u prilog teoriji konceptualne metafore.

4. VREME kao ciljni domen

U okviru našeg rada pokušaćemo da primere podelimo prema sledećim kategorijama (priznajući da jedan isti metaforički izraz može biti realizacija više konceptualnih metafora i da su preklapanja neminovna, te da iznalaženje pojmovne metafore, koja je posredi, može umnogome da zavisi od konteksta): kretanje, sadržavanje, orijentacione metafore, merenje (skala), roba, personifikacija, figurativne metafore. Sledeći korak jeste ispitivanje koji su to osnovni izvorni domeni iz kojih se mogu izvesti navedeni konkretniji domeni. Pokušaćemo da pokažemo da konceptualne metafore koje konkretizuju pojam VREME proizilaze – na osnovu konceptualne integracije – iz dva osnovna izvorna domena: TRODIMENZIONALNI PROSTOR i ENTITET.

Evans (2003) pokazuje da leksema *vreme* u engleskom jeziku (pored osnovnih značenja *trajanja*, *trenutka*, *slučaja* i *dogadjaja*) ima značenje *matriksa*, *agensa*, *mere* i *robe*. U njegovom istraživanju predmet je bila isključivo leksema *vreme* sa osvrtnom na lekseme *prošlost*, *sadašnjost* i *budućnost*. Mi ćemo uključiti i primere koji sadrže lekseme koje stoje u metonimijskoj vezi sa leksemom *vreme* (*dan*, *godina*, *leto*, itd.)

4.1. Vreme je trodimenzionalni prostor

Ovde ćemo poći od okvirne sheme izvornog, ciljnog, generičkog i projekcijskog prostora. Iskusalac (*experiencer*) u oba slučaja je čovek, ali se razlikuju delovi, odnosno etape, promene, mera, osobine. Ovu shemu možemo prikazati i tabelarno:

Generički prostor	Ciljni domen	Izvorni domen	Projekcijski prostor
iskusalac	čovek	čovek	čovek
promena	p r o t o k vremena	pređena razdaljina	prolaženje vremena je prelaženje razdaljine
delovi/etape/mera	jedinice vremena (dani, trenuci, itd.)	jedinice mere razdaljine (korak, dužina, put, itd.)	dani mogu biti dugi, događaji putovanja, može se kretati kroz vreme, i sl.
osobine	linearno, kretanje unapred	tri dimenzije, kretanje u svim pravcima	vreme je sadržatelj; možemo se vratiti u prošlost/prošlost može biti ispred nas, i sl.

Iz navedene sheme proizilaze konceptualne metafore kretanja, sadržavanja, merenje/skala, kao i orijentacione metafore.

Najmnogobrojniji metaforički izrazi koji konceptualizuju pojam vremena mogu se svrstati pod okrilje pojmovne metafore VREME JE KRETANJE. Smatramo da je ljudska kognicija spoznaje protok vremena kao kretanje zbog poteškoće poimanja ove četvrte dimenzije nekim čulom. Vreme doživljavamo kroz promene (dana, godišnjih doba, starenja itd.), a kretanje i jeste promena – promena mesta u svom osnovnom iskustvenom poimanju, ali ulančavanjem značenja može se odnositi na čitav niz promena koje čovek doživljava (kad nešto *ide* na bolje, godišnja doba *dolaze* i *prolaze*, odnosno *time will come*, *time passes us by*, itd.). Ovde se mogu posebno izdvojiti i metaforički izrazi koji se odnose na brzinu protoka, odnosno *prolaženja* vremena. Tako vreme može da se *vuče*, ali i da prolazi brzo – vreme *leti*, dani *sporo prolaze*, odnosno *the day is dragging*, *time flies*, itd.

Ova pojmovna metafora višeg reda pod svojim okriljem ima brojne pojmovne metafore nižeg reda – VREME JE OBJEKAT KOJI SE KREĆE³ (time-moving schema), VREME JE STACIONARNO I MI SE KREĆEMO KROZ VREME (ego-movig schema), VREME JE KRUŽNA PUTANJA i sl. Rasulić (2002) pokazuje da se u oba posmatrana jezika AKTIVNOST/RADNJA KOJA TRAJE TOKOM NE-

³ Iako, moramo priznati, metafora VREME JE OBJEKAT KOJI SE KREĆE može pre biti shvaćena kao konkretizacija pristekla iz projekcijskog prostora koji nastaje od izvornog domena ENTITET i ciljnog domena VREME.

KOG VREMENSKOG INTERVALA konceptualizuje kao KRETANJE U PROSTORU SA GORNJE STRANE TOG INTERVALA, OD NJEGOVOG POČETKA DO KRAJA.

Lakoff i Johnson (1980) navode i metaforu SADRŽAVANJA gde se događaji i aktivnosti/rad povezuju sa ograničenim vremenskim intervalima, te se konceptualizuju kao SADRŽITELJI. Klikovac (2000: 323) nalazi da su periodi kroz koje čovek svojim postojanjem prolazi SADRŽATELJI za ono što se događa (otuda upotreba predloga *in* (odnosno *u*) u vremenskom značenju).

Što se orijentacionih metafora tiče, Lakoff i Johnson pokazuju da se vreme konceptualizuje kroz pojmovnu metaforu FORSEEABLE FUTURE EVENTS ARE UP (and AHEAD), vidimo da postoje neslaganja pri konceptualizaciji budućnosti koja bi bila gore (posebno kada govorimo o primerima u srpskom jeziku). Kako je vertikalna dimenzija jedan od osnovnih domena ljudskog iskustvenog poimanja stvarnosti, ne bi trebalo da se očekuje visok stepen neslaganja pri metaforičkom mapiranju vertikalne dimenzije na ciljni domen VREME. Postoji i mišljenje da konceptualizacija vremena u vertikalnoj dimenziji i ne postoji (Evans 2003). Na primer, najčešće navođen primer konkretizacije pojmovne metafore BUDUĆNOST JE GORE, *What's up?* nema parnjak u srpskom jeziku⁴. Osim toga, kako metafore ne moraju da budu uvek u saglasnosti, nalazimo izraz koji bi, prema analogiji sa izrazom *What's up?* bio konkretizacija pojmovnog preslikavanja BUDUĆNOST JE DOLE – *It's about to go down*. Smatramo da su u engleskom jeziku navedeni izrazi leksikalizovani, dakle, predstavljaju fraze za čije razumevanje se ne aktivira značenje vertikalnosti predloga *up* odnosno *down*. Izražena polisemičnost ovde je rezultirala formiranjem odvojenih koncepata (UP, UP*, UP** itd). U srpskom jeziku postoji pojmovno ulančavanje vertikalne dimenzije pri konkretizaciji ciljnog domena VREME (Rasulić 2002), ali često su u pitanju figurativne metafore koje se mogu razumeti dvojako. Naime, u svojoj disertaciji, Rasulić je u okviru metaforičkog mapiranja vertikalne dimenzije obradila i VREME kao ciljni domen. Osim najčešćih primera koji se tiču vertikalne organizacije pojma VREME u ljudskoj kogniciji (*Whats up? Over the weekend / preko cele godine*) postoje i drugi primeri koje je navela a gde se može primetiti da dolazi do svojevrsnog *slabljenja* centralnog, osnovnog značenja predloga, te se jedna ista metafora može razumeti uz pomoć drugog izvornog domena. Na primer, Rasulić (2002: 371) navodi primere kao što su:

1. Starac dubi putanju *u dnu prošlosti* tragajući za danom kada su obrisili bili jasni...
2. ... njegova misao *se vertikalno spušta kroz nanose vremena*.
3. Bilo je gore nego u Rusiji *pod Staljinom* / That was unlikely *under the Nazis*.

Vidimo da, kada su figurativne (imaginativne) metafore u pitanju – primeri 1) i 2) – pojmovno preslikavanje BUDUĆNOST JE GORE omogućava kreativno nadovezivanje, s tim da se može primetiti interferencija druge pojmovne metafore

⁴ Navedeni primer nema parnjak ni u drugim jezicima koje smo u okviru preliminarnog istraživanja proverili (španski, francuski nemački). Navedena fraza uglavnom se prevodi uz pomoć leksema *íde* (*Kako ide?*) i *imati* (*Šta ima?*).

SADRŽAVANJA (u primeru 1) gde prošlost ima *dno*. S druge strane, primer 3) može se shvatiti i kao konkretizacija pojmovne metafore MOĆ JE GORE, iako se opisuje vremenski period, ali je to vremenski period kada je Staljin, odnosno Nacisti, imao vlast – dakle moć.

Klikovac (2000) pokazuje da se vreme i u engleskom i u srpskom jeziku konceptualizuje kao tok i to *iznutra* (VREME JE TUNEL) i *spolja* (VREME JE SKALA), što se takođe uklapa u projekcijski prostor izvornog domena TRODIMENZIONALNI PROSTOR i ciljnog domena VREME. Primeri uključuju metaforičke izraze sa predlozima *u, kroz, iz, izvan*, odnosno *at, on, in, within, into, through*.

Dakle, sve navedene metafore koje imaju različite izvorne domene, kao i nivoe konkretizacije ispitivang ciljnog domena, mogu se podvesti pod okrilje sheme prikazane na početku ovog pododeljka – VREME JE TRODIMENZIONALNI PROSTOR. Ovakva analiza dalje daje mogućnost ispitivanja i figurativnih metaforičkih izraza u okviru istog teorijskog modela.

4.2. Vreme je entitet

Metaforički izrazi koji se, strogo posmatrano, ne uklapaju u gorenavedenu shemu mogu se podvesti pod okrilje jednog širokog pojma koji se najpribližnije može odrediti kao ENTITET. Ovakva shema objasnila bi metaforičke izraze kao što su *vreme je novac / time is money*, ili *vreme leči sve rane / time heals all wounds* i sl. Dakle, na sličan način kao što je prikazano u prethodnom odeljku, konceptualnom integracijom izvornog domena ENTITET i ciljnog domena VREME, dobijamo konceptualne metafore VREME JE ROBA, VREME JE AGENS i sl. Iz ovih pojmovnih metafora višeg reda proizilaze brojne metafore nižeg reda – VREME JE NOVAC, VREME JE IZLEČITELJ, VREME JE NEPRIJATELJ, VREME JE OGRANIČENO i dr.

Kao što je spomenuto, metaforički izrazi pokazuju visok stepen sistematičnosti, pa tako pojmovna metafora TIME IS MONEY (VREME JE NOVAC) realizuje svoje pojmovno preslikavanje u brojnim metaforičkim izrazima (*imati vremena, gubiti vreme, traćiti dane*, odnosno *to spend time, have (enough) time, waste time, live on borrowed time* i sl.). Navedena pojmovna metafora usko je povezana sa metaforičkim konceptima TIME IS A RESOURCE i TIME IS A VALUABLE COMMODITY i sa njima čini jedinstven sistem (Lakoff & Johnson 1980: 7–9).

Osim navedenih metafora koje se mogu podvesti pod konceptulnu metaforu VREME JE ROBA drugu veliku grupu činili bi metaforički izrazi koji proizilaze iz konceptualne metafore VREME JE AGENS. Tako imamo veliki broj metafora koje VREME konceptualizuju kao ENTITET KOJI LEČI/MENJA (*Time will heal all wounds / Time will make you forget; Time is a great teacher but unfortunately it kills all its pupils*, odnosno *vreme leči sve rane* i sl.). Takođe smo u našoj pretrazi naišli na brojne metafore koje VREME predstavljaju kao NEPRIJATELJA (PROTIV KOGA SE ČOVEK BORI) – *He is fighting a losing battle against time, race against time*, odnosno *boriti se sa vremenom, trka s vremenom* i sl. Ovde bismo se osvrnuli i na problematiku vezanu za metaforički izraz *face the future*, odnosno *suočiti se sa budućnošću*. Naime, pristup u našem radu nije drugačiji samo kada su

orijentacione metafore u pitanju (ovde se pre svega misli na analizirane primere sa leksemama *up* i *down* iz prethodnog odeljka). Na primer, metaforički izraz *Face the future* (*Suočiti se sa budućnošću*) može da se razume kao konkretizacija pojmovne metafore VREME JE OBJEKAT KOJI SE KREĆE (Lakoff & Johnson 1980: 42–43), međutim, bez uzimanja potencijalnog konteksta u obzir, isti metaforički izraz može se razumeti i kao vrsta ontološke metafore, odnosno personifikacije pojma VREME, dakle VREME JE NEPRIJATELj ili VREME JE NEPRIJATAN ENTITET/DOGAĐAJ, itd. Jasno je da je glagol *face* polisemičan i kada su u pitanju izrazi koji nisu metaforički upotrebljeni.

Osim toga, ovako postavljena shema metaforičkog ulančavanja domena korisna je kada je potrebno analizirati figurativne metaforičke izraze. Osvrnucemo se kratko i na ovu problematiku. Pogledajmo sledeće primere:

1)

Time, You Old Gypsy Man

Will you not stay,

Put up your caravan

Just for one day?

(Ralph Hodgson, "Time, You Old Gipsy Man")

2)

Time is a circus, always packing up and moving away.

(Ben Hecht)

3)

Time is a flowing river. Happy those who allow themselves to be carried, unresisting, with the current. They float through easy days. They live, unquestioning, in the moment.

(Christopher Morley, *Where the Blue Begins*)

4)

Yesterday is a canceled check; tomorrow is a promissory note; today is the only cash you have, so spend it wisely.

(Kay Lyons)

Iako su očigledno u pitanju umetničke, odnosno figurativne metafore, možemo primetiti da se mogu analizirati u skladu sa shemama predloženim u ovom radu. Naime, personifikacija pojma VREME – kao što je, recimo, slučaj u primeru 1) – uklapa se u konceptualnu metaforu višeg reda VREME JE ENTITET. Isto važi i za izjednačavanje vremena sa cirkusom, rekom ili novcem – primeri 2), 3) i 4). Pored toga, može se uočiti i svojevrsna interferencija metafore VREME JE OBJEKAT KOJI SE KREĆE (*will you not stay, always packing up and moving away*), koja je navedena u prethodnom odeljku iako je napomenuto da se može smatrati da metaforički izrazi koji su konkretizacija ove konceptualne metafore proizlaze iz sheme VREME JE ENTITET. Kada govorimo o figurativnim, odnosno umetničkim metaforama, neka pitanja, kao što vidimo, ipak ostaju otvorena.

5. Zaključak

U ovom radu predložena je analiza metaforičkih izraza koji konkretizuju pojam VREME u skladu sa kognitivno-lingvističkim pristupom. Predložena analiza podrazumeva da se navedeni metaforički izrazi mogu analizirati kao proizvodi dve osnovne sheme – VREME JE TRODIMENZIONALNI PROSTIR i VREME JE ENTITET.

Vidimo da je izvorni domen TRODIMENZIONALNI PROSTOR produktivniji u smislu konceptualnih metafora od izvornog domena ENTITET. Takođe možemo da primetimo i da se kognitivne metafore definisane iz pozicije teorije o konceptualnim metaforama uklapaju bez ostatka u sheme napravljene u skladu sa teorijom o konceptualnoj integraciji.

Ostaje otvoreno pitanje figurativnih metafora, posebno onih metaforičkih izraza koji su izraz umetničkog poimanja jezika i stvarnosti. Teorija konceptualne integracije nudi potencijalna rešenja, ali bojimo se da bi objašnjavanje jezičkih i inovativnih (figurativnih) metafora samo kroz izvođenje iz opštih izvornih domena bilo neozbiljno uprošćavanje stvarnog stanja stvari. Jezičkim metaforama bave se pristalice kognitivne pragmatike i ovaj pristup, kao što je navedeno, nije u koliziji sa teorijom o konceptualnim metaforama. Osim predmeta analize, još jedna tačka razilaženja tiče se pitanja da li metafore razumemo kroz mapiranje domena ili uz pomoć pragmatičke inferencije. Predlog kognitivne pragmatike jeste da konceptualni domeni i slikovne sheme mogu uticati na proces uzajamnog podešavanja tako što utiču na dostupnost kontekstualnih pretpostavki i implikacija, s tim da će interpretacija iskaza biti prihvaćena kao nameravano govornikovo značenje samo ako zadovoljava sagovornikovo očekivanje relevancije (Wilson & Carston 2006: 429).

Literatura

- Evans, V. 2013. *Language and time: A cognitive linguistics approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, V. (ed.). 2003. *The structure of time: Language, meaning and temporal cognition*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fauconnier, G., M. Turner. 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science*, 22:2, 133–187.
- Gibbs, R. W. 1996. Why many concepts are metaphorical. *Cognition*, 61(3), 309–319.
- Klikovac, D. 2004. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Klikovac, D. 2002. *Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet
- Klikovac, D. 1998. Metafore naše nasušne. *Svet reči: srednjoškolski časopis za srpski jezik i književnost*, 6(8), 35–37.
- Kövecses, Z. 2002. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G., M. Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

- Mišković-Luković, M. 2015. *Pragmatika*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Rasulić, K. 2002. *Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Filološki fakultet.
- Taylor, J. R. 1998. *Linguistic categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Tendahl, M. 2009. *A hybrid theory of metaphor: Relevance theory and cognitive linguistics*. Palgrave Macmillan.
- Wilson, D. 2011. Parallels and differences in the treatment of metaphor in relevance theory and cognitive linguistics. *Intercultural Pragmatics*, 8(2), 177–196.
- Wilson, D., R. Carston. 2006. Metaphor, relevance and the ‘emergent property’ issue. *Mind & Language*, 21(3), 404–433.

Nina Manojlović

HOW DO WE UNDERSTAND TIME?

Summary

The aim of this paper is to examine the conceptual as well as the linguistic metaphors that concretize the concept of TIME and the way in which they can be organized considering the source domains employed. The main approach is the cognitive-linguistic approach, both from the point of view of conceptual metaphor theory and conceptual integration theory (or blending theory). Metaphors that have TIME as the goal domain are chosen for this paper because there is a great number of papers on metaphoric mapping of the source domains (mainly we refer to the domains PATH, VERTICAL ORIENTATION and MONEY) onto the goal domain TIME and these metaphors exhibit high level of consistency in mapping. The goal of this paper is to try and systemize the source domains mapping scheme when it comes to the examined goal domain.

manojlovic.nina@gmail.com

ТЕЛЕСНЕ МЕТАФОРЕ С ВРЕМЕНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ У СРПСКОМ И ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: У раду испитујемо на који се начин перцепција времена концептуализује кроз човеково телесно искуство. На примеру соматских фразеологизама српског и шпанског језика уочавамо различите временске секвенце које ови изрази лексикализују (темпорална удаљеност или близина, брзина, фреквентност понављања неке радње и сл.). Теоријску основу истраживања представља когнитивна лингвистика, која истиче важност физичког искуства за разумевање света који нас окружује. На корпусу од више од хиљаду соматских фразеологизама српског и шпанског језика (базираних на општим једнојезичним и фразеолошким речницима) идентификујемо двадесетак оних из домена темпоралних релација. Циљ је да се методом концептуалне анализе идентификују појмовне метафоре и пресликавања настала на основу људског тела, која су мотивисала настајак фразема из темпоралних домена. Методом контрастивне анализе упоређујемо ове врсте концептуализација у српском и шпанском језику.

Кључне речи: време, соматски фразеологизми, српски, шпански, концептуализација, појмовна метафора

1. Теоријски оквир

У истраживању полазимо од начела когнитивне лингвистике, према којима је језик „неодољиви део укупне психолошке организације” (Klikovac 2004: 9), а језичка способност зависна од свеукупног когнитивног и сензомоторног развоја, од меморије, перцепције и искуства уопште. Језик није аутономна и изолована појава, већ је један мањи, површински део човекове когниције и може се адекватно моделирати коришћењем општих концептуалних структура и когнитивних способности (Croft, Cruse 2004: 1). Будући да нисмо свесни нашег концептуалног и когнитивног система (како је структуриран, по којим принципима функционише), један од начина да га боље разумемо јесте да се осврнемо на језик, зато што се он заснива на истом појмовном систему који користимо док мислимо и делујемо, и који је важан извор доказа о томе какав је тај систем (Николић и др. 2012: 212).

У когнитивној лингвистици изградња језичког значења објашњава се концептуализацијама – образовањем појмова на основу човековог физичког, чул-

ног, емоционалног и интелектуалног искуства (Klikovac 2004: 9), а метафора се описује као један од основних механизма мишљења, који је уткан у нашу свакодневицу, али често остаје непримећен и непрепознат. Управо је језик површина на којој се појмовне метафоре остварују и материјализују. Од Лејкофа и Џонсона (1980) прихвата се да је наше мишљење највећим делом метафоричко, док метафору примењујемо несвесно и аутоматски кад год се за тим укаже потреба. Она није само изолован језички израз, већ систематски однос који се успоставља између концептуалних домена, изворног и циљног, при чему је концептуални домен или концепт вербализовани смисао „изражен низом језичких реализација које образују лексичко-семантичку парадигму” (Пејановић 2010: 407). Појмовна метафора заправо је низ пресликавања, кореспонденција између два домена: изворног и циљног (Kövecses 2010: 237). Ти концептуални домени не повезују се насумице и без реда, већ путем процеса *пресликавања* или *мапирања* (енгл. *mapping*), те је концептуална метафора низ пресликавања, кореспонденција између та два домена (Кевечеш 2010: 237). Метафора је такође и средство језичке економије и ефикасности, јер њоме можемо да опишемо неки доживљај тако да саговорник добије јаснију и сликовитију представу о том догађају (Николић и др. 2012: 212).

У анализи коју спроводимо настојимо да утврдимо како говорници шпанског и српског језика у својој слици света концептуализују апстрактне појмове (време) помоћу соматских фразеологизама.

2. Корпус и методе истраживања

Предмет наше анализе су соматски или корпорални фразеологизми који реализују временска значења. Соматски фразеологизми се дефинишу као устаљене и идиоматичне конструкције код којих је једна од компоненти соматизам, назив за видљиви део тела код човека (Чермак 2000: 57). Називи за делове тела или соматизми једно су од основних лексичко-семантичких поља свих језика и једно од базичних лексичких знања човека. Њихово познавање дубоко је укорењено код говорника. Фразеологизми мотивисани људским телом представљају језичку универзалију, будући да не постоји језик који их не познаје (Чермак 2000: 57), а одликују их висока продуктивност и фреквентност употребе.

Елаборација корпуса, који је ексцерпиран из лексикографских и фразеолографских извора (PMC/MX, PMC, FRHSJ, ФРСЈ, DFDEA, DFEM, DLVEE), показала је да је, од више од хиљаду соматских фразеологизама српског и шпанског језика, идентификовано тек двадесетак оних који имају временско значење. У раду их представљамо кроз контекстуализоване примере из савременог српског и шпанског језика, настојећи да прецизно и адекватно илуструјемо њихову семантичку и употребну вредност и да откријемо њихове значењске нијансе на унутар и међујезичком плану.

Шира анализа соматских фразеологизама у којој смо се управљали према семантичком и ономасиолошком критеријуму (Тривић 2015) показала је да

су ови фразеологизми са значењског аспекта изразито антропоцентрични, зато што именују различите концепте који се готово неизоставно односе на човека. Они најчешће исказују радње које човек врши и стања у којима се налази (нпр. „мислити”: **врзма/мота се (некоме) по глави**, „мотрити, надзирати”: **имати/држати (некога) на оку, не (ис)пуштати с очију**); исказују апстрактне појаве које човека окружују (нпр. „смрт”, „опасност”: **доћи главе (некоме), платити главом, радити (коме) о глави, носити/метнути/ставити главу у торбу/на коцку/на пањ, глава (некоме) виси о/на концу/власи**)); затим особине које карактеришу човека или његова тренутна расположења (нпр. „неразуман”: **(бити) с главом у облацима, изгубити главу/разум, (бити) (као) (мува) без главе, имати бубе/ бубице/мушице у глави**, „бес”: **мрак пао на очи, смркло/смрачило се пред очима**).

У односу на свеукупан допринос који соматски фразеологизми имају у фразеолошким системима српског и шпанског језика¹, број оних који описују различите аспекте околносног оквира (време, место, начин, количину) веома је мали. Број оних израза који именују појаве из темпоралног домена још је мањи. Реч је о јединицама које се индиректно односе на човека и служе као дескриптори његове околине, онога што што ради и што га окружује. На материјалу српског и шпанског језика за исказивање апстрактних појава из домена темпоралности најпродуктивнијим се показују лексеме *рука* и *тапо* (срп. шака/рука) и *око* и *ојо* (срп. око). Лексеме *зуб*, *diente* (срп. зуб), *длан* и *ноге* спорадично се везују за појам времена, док лексеме *нос*, *nariz* (срп. нос), *глава*, *cabeza* (срп. глава), *уши*, *orejas* (срп. уши), *уста*, *boca* (срп. уста), *језик*, *lengua* (срп. језик) не остварују значења из овог домена.

У анализи се служимо методама контрастивне и концептуалне анализе, и њиховим процедурама, већ утврђеним и опробаним у теоријским оквирима контрастивне и когнитивне лингвистике. Контрастивна анализа је по свом тематском и проблемском потенцијалу најшира од свих контрастивнојезичких процедура, а за циљ има уочавање сличности и разлика између два или више језика (Ђорђевић 2004: 2). У овом истраживању проблему компарабилности или упоредивости приступамо узимајући у обзир семантички критеријум. У уској вези с питањем компарабилности стоји питање избора лингвистичког модела и у истраживању примењујемо когнитивнолингвистички модел концептуалне анализе.

3. Концептуализација времена у когнитивној лингвистици

Време је несумњиво један од најапстрактнијих и човеку најтеже разумљивих појмова. Како би разумела и објаснила време, организовала и „поређала” догађаје које треба хронолошки описати, западна цивилизација је исцртала јед-

¹ Око 20% свих фразеологизама једног језика чине управо соматски фразеологизми (Čermák 2000, Wotjak 2000).

ну хоризонталну „временску” линију на коју уписује различите историјске догађаје. За свој основни оријентир узела је годину Христовог рођења и у односу на њу организује и уписује остале догађаје на тој линији. Ова хоризонтална линија мотивационо подсећа на било коју хоризонталну раван, на путању на којој се оно што је испред тачке посматрача перцепира као будућност, а оно што је иза као прошлост.

Когнитивна лингвистика (Lakoff, Johnson 1980, Johnson 1990, Cifuentes 1989, и др.) истиче важност телесног, физичког искуства за разумевање и дескрипцију концепта времена. Перцепција времена је, као и перцепција осталих апстрактних појмова, крајње субјективна и антропоцентрична. Људско тело поседује свет, поседује окружење, простор, време у том смислу да они као оријентир не могу постојати ван самог субјекта који их описује (Cifuentes 1989: 316–343).

Када је реч о поимању концепта времена, време је нарочито тешко разумети зато што не може бити предмет директног опажања било којег људског чула. Кевечеш (Kövecses 2010: 26) наводи управо време као један од најважнијих циљних домена, који људи исказују помоћу различитих концептуалних метафора у настојању да га боље да разумеју. У већини језика је потврђено да се концепт времена најчешће описује помоћу просторних термина, релација и метафора. Наше метафоричко разумевање времена помоћу простора биолошки је предодређено, зато што наш визуелни систем нема детекторе за време као што их има за простор око себе, за објекте који се покрећу и за њихово просторно локализовање (Lakoff 1993: 218). Један од основних разлога за концептуализацију времена помоћу простора лежи у томе што се ради о два магнитудама (просторној и временској) које су структурисане на сличан начин, у смислу да су обе „егоцентричне”, да се управљају у односу на човекову позицију у свету (Mellado Blanco 2012: 36). На исти начин на који један објекат заузима одређени део неког физичког простора ће и један догађај (збивање) заузети одређени временски простор (интервал).

Когнитивна лингвистика истиче неколико основних метафоричких пресликавања којима се појам времена описује и конкретизује уз помоћ просторних односа. Међу просторно мотивисаним метафорама најпродуктивније су структуралне метафоре **ВРЕМЕ ЈЕ КРЕТАЊЕ** (односно **ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЛИ СЕ КРЕЋЕ**) и **ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР**.

Концептуализација времена се, глобално посматрано, најчешће базира управо на метафори **ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЛИ СЕ КРЕЋЕ** (Kövecses 2010). Тако је и у српском и у шпанском језику. У основи оваквог метафоричког пресликавања је слика времена које се покреће као неки објекат, док посматрач мирује и посматра га (нпр. **доћи ће време / тренутак / час** и шп. **llegará un tiempo / momento / hora, одложили смо то за следећу недељу** и шп. **lo hemos pospuesto para la semana siguiente, рок се приближава** и шп. **se está acercando la fecha límite**). Проток времена се концептуализује као једна равна линија, тзв. лонгитудинална оса, по којој се неки објекат – време креће. Будућност се схвата као просторно испред, а прошлост као објекат који стоји иза посматрача, што потврђују

оријентационе метафоре БУДУЋНОСТ ЈЕ ИСПРЕД (на тој замишљеној темпоралној линији: **година која долази**, шп. **el año entrante**), и ПРОШЛОСТ ЈЕ ИЗА (на истој тој хоризонталној линији: **недеља иза нас, седмица која је прошла** и шп. **la semana que pasó**, шп. **el mes saliente** досл. ‘месец који излази’).² Време које пролази је објекат који се креће, док је посматрач пасиван и мирује. Време као објекат који се помера може да се креће кроз ваздух (**време лети** и шп. **el tiempo vuela**), по земљи (**време иде, пролази време** и шп. **andando el tiempo**), а може се кретати и као текућа вода (**време протиче, протицање времена** и шп. **el fluir del tiempo**) (Mellado Blanco 2012: 34–42). Будући да простор није једнодимензионална, већ тродимензионална категорија, поред лонгитудиналне осе (напред–назад), и вертикална (горе–доле) и латерална (лево–десно) оса представљају потенцијалне домене за метафоричка пресликавања (нпр. ПРОШЛОСТ ЈЕ ГОРЕ, БУДУЋНОСТ ЈЕ ДОЛЕ).

Друга продуктивна, просторно условљена метафора о времену је ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР. Док су у претходно описаном пресликавању језички изрази били мотивисани сликом времена као објекта који се креће и мирног, пасивног посматрача, и читав тај проток објекта-времена подсећа на гледање филма (Sastre 2010: 1241), метафора ВРЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР мотивисана је другачијом сликом. Овде је посматрач тај који се креће по темпоралној линији, док је та линија пасивна и мирује. Посматрач је као путник у константном покрету, као у наредним примерима: **проводио је време радећи на рачунару**, шп. **pasaba el tiempo trabajando en su PC**; **приближавамо се конференцији** (у временском смислу), шп. **estamos acercándonos a la conferencia** (Sastre 2010: 1241); **долазимо до закључка**, шп. **estamos llegando a la conclusión**.

Метафоричка пресликавања којима се концептуализује појам времена не морају бити просторно мотивисана, иако то најчешће јесу. Она могу представљати време као неки важан ресурс или спремиште, а често су и културолошки условљена (нпр. важним догађајима из живота једног народа). У тим пресликавањима истичу се различите карактеристике времена: ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЛИ ОСТАВЉА ТРАГ ЗА СОБОМ (**трагови времена**, шп. **las huellas / marcas el tiempo**, **време је оставило трага на некоме/нечему**), ВРЕМЕ ЈЕ ДРАГОЦЕНИ ОБЈЕКАТ (**красти време** (**некоме**) и шп. **robarle a alguien su tiempo**, **поклонити своје време, губити време** и шп. **perder el tiempo**, шп. **el tiempo es oro**, досл. ‘време је злато’), ВРЕМЕ ОТКРИВА ИСТИНУ (**време ће показати** и шп. **el tiempo lo dirá**, шп. **el tiempo pone las cosas en su sitio**, досл. ‘време поставља ствари на своје место’).

4. Тело и време

У раду испитујемо начин на који поједини делови људског тела мотивишу настанак фразеологизама којима се исказују временски односи. Чињеница

² У шпанском језику се за *будућност*, поред устаљеног *el futuro*, користи и именица *el porvenir* (досл. ‘који треба да дође’).

да се велики број идиоматских израза базира на метафори људског тела указује на значај који човеково тело и телесно искуство имају у процесу метафоричких преноса значења, а телесност или корпоралност (енгл. *embodiment*, шп. *corporalidad*) окосница је когнитивнолингвистичке језичке теорије. „Значење базирано на телесном искуству (*the 'embodiment' of meaning*) можда је централна идеја когнитивнолингвистичког схватања метафоре и, засигурно, когнитивнолингвистичког схватања значења” (Kövecses 2010: 18). Соматски фразеологизми можда најбоље показују како човек и његово тело служе као параметар, кантар, мерило за разумевање и дескрипцију света и догађаја у њему. Делови тела представљају срж човековог поимања света, појава и дешавања у њему, човекових реакција и вредновања других људи, догађаја, сопственог окружења. „Тело, будући конкретно, постаје прототип помоћу кога се концептуализују апстрактне категорије (...). Правац концептуализације иде од познатог ка непознатом, односно од тела ка простору” (Стојановић 1998: 359). Људско тело најчешћи је и идеалан изворни домен у процесу метафоричког пресликавања (Kövecses 2010: 18), зато што га веома добро познајемо.

Свеобухватна анализа соматских фразеологизама српског и шпанског језика с компонентама *глава/cabeza*, *око/ojo*, *рука/brazo*, *шака/mano* (Тривић 2015) недвосмислено је показала да се, упркос веома високој фраземотворној активности ових лексема, временски односи изузетно ретко лексикализују помоћу соматских фразеологизама. Делови тела који доминантно учествују у конституисању ових језичких јединица су *рука*, *mano* (срп. шака/рука), *око*, *ojo* (срп. око), и спорадично *зуб*, *diente* (срп. зуб), *длан*, *ноге*. Они служе као изворни, полазни домени у процесима метафоризације у којима су непосредно физичко искуство и перцепција искоришћени као полазна тачка за објашњење и разумевање категорије времена.

На међујезичком плану уочава се да лексеме *рука* и *mano* (срп. шака/рука) конституишу фразеолошке јединице које означавају блиску будућност. Када кажемо за неку радњу или појаву да је **на дохват(у) руке** то значи да ће „бити ускоро”. Овај израз примарно припада домену простора и просторних односа, и директно је условљен начином на који човек перципира своју околину. У том основном значењу именује непосредну близину и мотивисан је метафором близу је оно што се може додирнути. Овакво просторно пресликавање се у даљем процесу метафоризације преноси на концепт времена, те је у основи израза с временским значењем метафоричко пресликавање БЛИСКА БУДУЋНОСТ ЈЕ ОНО ШТО СЕ МОЖЕ ДОДИРНИТИ. Како блиска будућност укључује и сему извесности, тако се овај израз користи у ситуацијама када се са сигурношћу прејудуцира да ће се нешто десити.

- (1) Dogovor po pitanju zajednice srpskih opština na Kosovu na dohvata ruke i ako bude postignut, biće to važan iskorak ka normalizaciji odnosa Beograda i Prištine (rts.rs 05.04.2013).

Шпански еквивалент (**estar/encontrarse**) **al alcance de la mano** (досл. 'бити/ налазити се надохват руке') такође проширује свој семантички опсег

са конкретнијег просторног значења („у непосредној близини”) на апстрактно, временско. И он именује блиску будућност, као и извесност да ће се нека радња остварити. На међујезичком плану ова два израза граде однос апсолутне преводне еквиваленције, будући да деле све формалне, семантичке и прагматичке карактеристике.

- (2) Al mismo tiempo, el PIB ha crecido en Alemania un 2% en la primera mitad de año, con lo que el Gobierno federal considera que está al alcance de la mano lograr el objetivo fijado de un 2,5% para todo el año. (Истовремено, ПДВ у Немачкој је порастао на 2% у првом делу године, те Савезна влада сматра да је зацртани циљ од 2,5% на годишњем нивоу на дохвату руке.) (gae.es 10.02.2014)

У српском језику се идиоматски изрази с компонентом *рука* могу односити и на брзину којом се нека радња обавља. Варијанте (**као/док би/што би**) **руком о руку** и у савременом језику заступљенија варијанта **док би дланом о длан** означавају „врло брзо, у тренутку” (РМС/МХ) „зачас, одмах”. За разлику од претходне групе израза нису мотивисане просторним релацијама, већ покретима људског тела, тачније гестом пљескања руку. У основи израза је метафора БРЗО ЈЕ ПЉЕСАК (РУКАМА / ДЛАНОВИМА). На велику брзину одвијања неке радње указује и конструкција **на брзу руку**, која је високе фреквентности употребе.

- (3) SAD se ubrzano priprema za unutrašnje nemire. – Jedinice pomorske pešadije se na brzu ruku prebacuju iz Avganistana u SAD i obučavaju vođenju borbenih dejstava u gradskim uslovima (vestinet.rs 10.10.2013).

У српском језику је радња која се обавља у великој брзини често негативно конотирана будући да имплицира и журбу, брзоплетост, а неретко и неопрезност, лоше резултате или негативан исход догађаја, као у наредном примеру.

- (4) Oprez: Mašinovođe na brzu ruku dobili 'vozačke' dozvole (...). Mašinovođe koji su navodno obučeni da upravljaju novim vozovima iz Španije, dan pred njihovo puštanje u saobraćaj su bez ijednog pitanja položili stručni ispit (vecernjevesti.com 20.07.2013).³

Конструкција **као руком однесено** има функцију временског и начинског квалификатора и означава да је нешто нестало, да је прошло брзо и ефикасно. Мотивисана је метафором РУКА ЈЕ ОРУЂЕ, а *рука* универзално симболише средство и ефикасно оруђе (за рад). У овом случају, захваљујући том оруђу нестaje бол, болест, долази до потпуног оздрављења. У шпанском језику овој конструкцији одговара облик потпуно другачије метафоричне основе (**desaparecer como por encanto** (досл. '(нестати) као зачарано'), која се користи у истим комуникативним ситуацијама.⁴

³ О негативној перцепцији радњи које се врше на брзину сведочи народна пословица **што је брзо то је и кусо**.

⁴ У српском језику, слично, *чаробни штанић* симболише ефикасно средство за решавање проблема на чудотворан начин.

- (5) Namaži „Pavlovićevu mast” i biće kao rukom odneseno! (...) Mast u čiju su se lekovitost i blagotvornost uverile mnogobrojne generacije, napravio je dr Živorad Žika Pavlović, vrsni beogradski dečji lekar, nenadmašni dijagnostičar (novosti.rs 05.01.2014).

У шпанском језику лексема *mano* конституише фразеологизам **de manos a boca** (досл. 'с руку на уста'), који служи као временско-начинска одредба за именовање радњи које се одвијају брзо. Садржи и семему изненадности, неочекиваности када се користи као део шире конструкције (**darse/encontrarse/tropezarse**) **de manos a boca** (досл. '(наћи се, сусрести се, набасати на некога) с руку на уста'), да означи „изненада, одједном” у ситуацијама које описују ненадани сусрет.

Паралелан опис соматских фразеологизама српског и шпанског језика указује да лексеме *oko* и *ojo* у оба језика конституишу изразе који указују на временски оквир одвијања неке радње. У шпанском је то **en un abrir y cerrar de ojos** (досл. 'у једном отварању и затварању ока'), који означава „у кратком временском интервалу“, „веома брзо“.

- (6) Los monos son normalmente muy hábiles y les gusta robarte cosas; por ejemplo, si tú vas con un bolígrafo en el bolsillo superior (...), saca la mano por la reja y te lo quita en un abrir y cerrar de ojos. (Мајмуни су обично веома спретни и воле да краду; на пример, ако носиш хемијску оловку у горњем џепу (...), он ће провући шаку кроз решетке и украшће ти је у трен ока.) (rae.es 08.05.2012)

Српски еквиваленти **у/за/на трен ока, док оком тренеш, док би/колико (што) би оком трепнуо** („веома брзо”) су, као и у шпанском језику, мотивисани метафором (У)БРЗО ЈЕ ТРЕПТАЈ ОКА, насталој на основу мимичког покрета. Због нешто другачије формалне структуре ови изрази граде однос парцијалне еквиваленције.

- (7) Jagoš Marković: Rekosmo i da je nacionalizam majka janja za fašizam, a ovaj prvi dok oком трепнеš preraste u ovaj други (blic.rs 19.01.2013).⁵

⁵ Ови изрази српског и шпанског језика примарно означавају брзину одвијања неке радње. У оба језика су брзина („брзо”) и блиска будућност („убрзо”) семантички блиске категорије, које се и у овим изразима међусобно преплићу. Контрастивна анализа идиоматских израза ова два језика показује да оба познају велики број израза из домена блиске будућности („убрзо”, „за тренутак/часак”, „одмах”). У шпанском језику се као нарочито продуктивне истичу две формалне групе израза. Прву чине изрази који се формирају по моделу *en un + sustantivo* (досл. 'у један + именица'): **en un dos por tres** (досл. 'у једном два по три'), **en un instante** (досл. 'у једном часу'), а другу оне формиране по моделу *en menos que* (досл. 'пре него што'): **en menos que canta un gallo** (досл. 'пре него што петао закукуриче') (Пејовић, Тривић 2012: 265). У српском језику су продуктивни формални модели *у + именица/синтагма*: **у трен ока** и **док + глагол (с одредбама)**: **док си оком трепнуо**. У шпанском језику су најбројнији изрази чије компоненте-лексема припадају домену религиозности: **en un decir Jesús** (досл. 'док си рекао Исус'), **en un amén** (досл. 'у једном амену'), **en un decir amén** (досл. 'док си рекао амен'), **en un santiamén** (досл. 'у једном светом амену'), **en un Avemaría** (досл. 'у једном Авемарија'), док се у српском језику не уочава таква појава (Пејовић, Тривић 2012: 265). У шпанском језику је упадљива употреба лексема оноματοпејског карактера, којима се имитирају одређени звукови из човековог окружења: **en un tris, en**

Домену темпоралности припада и израз **no lo verán sus ojos** (досл. 'то његове очи неће видети') којим се истиче немогућност остваривања неке радње и има значење „никад”. Његов садржај могуће је пренети у српски језик конструкцијом сличне форме, али различитих дијасистемских обележја, **то моје/твоје очи неће видети**, која се ретко употребљава у савременом језику. У позадини ових израза је пресликавање оно што се не може видети не постоји (НЕЋЕ СЕ ДЕСИТИ).

- (8) Cuando encuentres una buena chica y te cases...- No lo verán tus ojos.
(Када будеш пронашао неку добру девојку и ожениш се... – Никад.)
(DFDEA)⁶

Темпоралном домену донекле припада и колоквијално одређени фразеологизам **por las narices** (досл. 'носевима'). Представља језичко средство за одбијање онога што саговорник износи или предлаже. Веома је експресивно средство изражавања, између осталог и због своје алогичне структуре. Садржи временску компоненту утолико што имплицира да се оно што саговорник изговара никада и никако неће остварити. У српски језик га преносимо неком од колоквијално маркираних конструкција: **ни у сну / лудилу, нема шансе, ни по коју цену, мало сутра**.

- (9) Viene un tío...y le dice a mi abuelo que le dé doscientas pesetas. Y mi abuelo le suelta: -Por las narices te voy a dar yo doscientas pesetas. (Долази неки тип...и каже мом деди да му да двеста песета. А овај ће: Мало сутра ћу ти их дати.) (DFDEA)⁷

un triquitraque, en un pispás („врло брзо”). Ове компоненте нису пунозначне лексеми и не користе се ван оквира датих идиоматских израза. Д. Мршевић–Радовић (1987: 20) објашњава да у српском језику употреба оваквих чудних, „звучних” лексема у фразеологији утиче на висок степен експресивности код фразеологизама на звучном и формалном плану. У српском језику ову појаву илуструју примери **док си рек'о кекс, док си рек'о пиксла, док си рек'о бритва**, који, иако се састоје од пунозначних лексема, имају алогичну структуру, а њихова звучност (консонантска комбинација *кс*) такође доприноси њиховој експресивности (Пејовић, Тривић 2012: 265).

⁶ Српски и шпански језик поседују мноштво високо илустративних фразеологизама који именују ову темпоралну вредност („никад”). Они су садржински истоветни, али се значајно разликују у метафоричним основама: **cuando la rana críe pelo** (досл. 'када жаба буде пустила длаке'), вулгарно маркирани **cuando meen las gallinas** (досл. 'када кокошке буду мокриле'), **када баба буде имала бркове, кад на врби роди грожђе, на куково лето**. О структурно-семантичким моделима фразеологизама српског језика који означавају „никад” (*календарски*: **на Ђурин петак, на куково лето** и *парадоксним* или *алогичним*: **кад врба/јавор јабукама роди, кад на врби роди грожђе**) в. Мршевић–Радовић 2008: 45–67. О структурним моделима израза са значењем „никад” у шпанском језику в. Пејовић, Тривић 2012.

⁷ Занимљиво је указати на готово истоветан облик **por narices** (досл. 'носевима'), који се од претходно анализираних израза формално разликује само у одсуству одређеног члана *la(s)*, али развија потпуно опречно значење „свакако, обавезно, неизоставно, по сваку цену, без изузетка” (DFEM) и у српском језику нема адекватан преводни еквивалент који би био формално сличан. Оваква појава доста је ретка у фразеологији шпанског језика, будући да присуство/одсуство (не) одређеног члана унутар фразеолошке јединице углавном не утиче на њено значење, већ припада домену формалне варијантности те јединице.

Лексема *dientes* (срп. зуби) у шпанском језику формира један фразеолошки израз из домена темпоралности: **haber echado/ haberle nacido/salido los dientes a alguien (haciendo algo)** (досл. 'никли / порасли /изашли су неке зуби (док је радио нешто)'). Мотивисан је пресликавањем НАЈРАНИЈЕ ДЕТИЊСТВО (ДАВНА ПРОШЛОСТ) ЈЕСУ ПРВИ ЗУБИ, а означава веома дуг временски период који је хронолошки смештен у далеку прошлост („одавно”). У српском језику му одговара метонимијски мотивисан соматски израз **од малих ногу**. Код оба израза испреплетене су семантичке вредности далеке прошлости („одавно”, „одувек”) и фреквентности вршења неке радње („често”).

(10) Naturalmente que mi hijo sabe inglés; ha echado los dientes hablando esta lengua, pues nació en Londres. (Наравно да мој син зна енглески. Од малих ногу га говори, будући да је рођен у Лондону.) (DFEM)⁸

У српском језику се лексема *зуб(и)* не везује за давну прошлост као у шпанском језику, већ у колокацији с именицом *време (зуб времена)* означава „разарачку силу година и времена” (PMS/MX) које неповратно пролазе. Ова конструкција специфична је за српски језик и нема адекватан формални еквивалент. Мотивисана је метафором ВРЕМЕ ЈЕ ОШТРО/ОПАСНО, зато што попут неке надмоћне силе уништава и гута све пред собом. Ова метафора није универзално распрострањена попут других представа о времену (ВРЕМЕ ЈЕ ДРАГОЦЕНИ ОБЈЕКАТ, ВРЕМЕ ОТКРИВА ИСТИНУ, ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЈИ ОСТАВЉА ТРАГ ЗА СОБОМ, ИТД.) које су потврђене у већини хришћанских и тзв. западних култура.

5. Закључак

Време и временски односи се, као и готово све остале апстрактне појаве које се односе на човека и његово окружење, могу лексикализовати у језику уз помоћ соматских фразеологизама. Многобројни соматски – телесно мотивисани изрази потврда су значаја које људско тело и телесно искуство имају у процесу лексикализовања сложених и апстрактних појмова. Људско тело заправо је најчешћи и идеалан изворни домен у процесу метафоричког пресликавања и велики број идиоматских израза базираних на метафори људског тела оправава важност која се у когнитивнолингвистичкој језичкој теорији приписује појмовима *телесност* или *корпоралност*.

Паралелан опис соматске фразеологије српског и шпанског језика показује да су соматски фразеологизми који описују околности оквир неке радње и имају прилошке вредности (временске, месне, начинске) малобројни у односу

⁸ Изрази који описују давну прошлост у шпанском и српском језику различито су мотивисани. Често су у питању историјски, религиозни, обичајни параметри (**пре сто година, пре Христа, у камено доба, (el) año de la polca** (досл. 'у доба полке'). Далека прошлост се везује за нешто непознато у пресликавању ДАЛЕКО ЈЕ НЕПОЗНАТО (**бог те пита кад, ко зна кад**). О овим и осталим временским фразеологизмима који нису мотивисани телесним метафорама в. Пејовић, Тривић 2012.

на њихов свеукупан допринос фразеолошким системима ових језика. Квантитативни допринос израза с темпоралним значењем још је мањи, а готово да нема израза који развијају само временска значења која не укључују друге семантичке компоненте. Лексеме које доминантно учествују у конституисању двадесетак излованих фразеологизама из домена темпоралности су *рука*, *mano* (срп. шака/рука), *око*, *оjo* (срп. око). Лексеме *зуб*, *diente* (срп. зуб), *длан*, *ноге* спорадично концептуализују појам времена, док остале фразеолошки продуктивне лексеме, као што су *глава*, *cabeza* (срп. глава), *нос*, *nariz* (срп. нос), *уши*, *orejas* (срп. уши), *уста*, *boca* (срп. уста), *језик*, *lengua* (срп. језик) и др., не остварују значења из овог домена.

Телесно мотивисани фразеологизми из теморалног домена настају на основу слике људског тела, неког телесног покрета, геста и мимике. Упркос чињеници да су метафоре из темпоралног домена готово универзално мотивисане простором и просторним односима, соматски фразеологизми с временским значењем се ретко базирају на слици положаја тела и његове оријентације у простору. Идентификовани изрази именују временске секвенце попут прошлости и будућности, које се у њима описују као ближе (**на дохвату руке**, **al alcance de la mano**) или даље (**од малих ногу**), именују брзину одвијања неке радње (**на брзу руку**, **у трен ока**, **en un abrir y cerrar de ojos**), као и фреквентност (нпр. изрази који означавају „никада“: **no lo verán sus ojos**, **то моје/твоје очи неће видети**).

Методом концептуалне анализе идентификовали смо појмовне метафоре које су мотивисале настанак израза и утврдили начин на који оне функционишу као полазна тачка, изворни домен у процесу описивања сложеног и апстрактног феномена какво је време. Оне настају на основу универзалних метафоричких преноса базираних на човековом телесном искуству и показују како се перцепција и разумевање времена концептуализују помоћу људског тела и телесног искуства, који у овим изразима постају основа за схватање временских односа. Реч је о метафорама блиска будућност је оно што се може додирнути, брзо је плесак (рукама/длановима), рука је оруђе (за рад), (у)брзо је трептај ока, оно што се не може видети не постоји (неће се десити) (никад) односно близу (у времену) је оно што се види, најраније детињство (давна прошлост) су први зуби.

Један од закључака је да соматски идиоматски изрази који исказују временске односе то чине на крајње субјективан начин, постављајући човека као основни параметар при успостављању и одређивању временских релација. Управо се у односу на човека, његов тренутни положај, покрет и гест, нека радња квалификује као временски блиска или удаљена, као брза или спора, као мање или више фреквентна.

Извори

CREA: Real Academia Española: Banco de datos, *Corpus de Referencia del Español Actual*.

(<http://www.rae.es>)

- DFDEA: Seco de Arpe, M. 2005. *Diccionario fraseológico documentado del español actual*. Madrid: Aguilar.
- DFEM: Varela, F., H. Kubarth. 1996. *Diccionario fraseológico del español moderno*, Madrid: Gredos.
- DLVEE: Penadés Martínez, I. 2002. *Diccionario de locuciones verbales para la enseñanza del español*, Madrid: Arco Libros
- PMC/MX: 1967-1976. *Речник српскохрватскога књижевног језика, I–III*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- ФРСЈ: Оташевић, Ђ. 2012. *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.
- FRHSJ: Matešić, J. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Литература

- Cienfuentes Honrubia, J. L. 1989. *Lengua y espacio. Introducción al problema de la deixis en español*. Alicante: Universidad de Alicante.
- Croft, W., D. A. Cruse. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čermák, F. 2000. Revisando los idiomatismos somáticos. En *Trabajos de lexicografía y fraseología contrastivas*, J.D. Luque Durán, A. Pamies Bertrán (eds.), 55–62. Granada: Método.
- Klikovac, D. 2004. *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: XX vek.
- Kövecses, Z. 2010. *Metaphor. A Practical Introduction*, New York: Oxford University Press.
- Lakoff, G., M. Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. 1993. The contemporary theory of metaphor. In *Metaphor and Thought*, A. Ortony, ed., 202–251. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mellado Blanco, C. 2012. La conceptualización del tiempo a través del espacio en la fraseología alemana y española. En *Tiempo, espacio y relaciones espacio-temporales en la fraseología y paremiología españolas*, C. Sinner y consejo, ed., 34–49. München: Peniopo.
- Милановић, С. 2014. Фразеологизми с компонентом *око*: универзално и специфично, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/1, 385–393. Београд: МСЦ.
- Мршевић-Радовић, Д. 2008. *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Николић, И., А. Шарчевић, А. Тривић. 2012. Когнитивна теорија метафоре: културолошке сличности и разлике у концептима хране и пића на шпанском, енглеском и српском језику. У *Јела и пића у шпанском језику, хиспанским књижевностима и култури*, А. Пејовић и ур.одбор, ур., 211–229, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Пејановић, А. 2010. Концептуални статус лексеме образ у српској фразеологији, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/1, 405–415. Београд: МСЦ.
- Пејовић, А., А. Тривић. 2012. El concepto del tiempo en la fraseología española y serbia. *Verba hispánica*, XX/2, 259–275.

- Sastre, M.S. 2010. Metáforas del tiempo en inglés y en español. En *La renovación de la palabra en el bicentenario de la Argentina. Los colores de la mirada lingüística*, V. M. Castel, L. Cubo de Severino, eds., 1240–1244. Mendoza: Editorial FFyL, UNCuyo.
- Стојановић, С. 1998. Соматске метафоре у енглеском и српском језику: контрастивна анализа. *Српски језик*, 3/1–2, 335–360.
- Тривић, А. 2015. *Лексичко-семантичка анализа соматизама у фразеологији савременог шпанског и српског језика: контрастивни приступ*. Универзитет у Крагујевцу (необјављена докторска дисертација).

Aneta Trivić

LAS METÁFORAS CORPORALES EN LAS LOCUCIONES TEMPORALES SERBIAS Y ESPAÑOLAS

Resumen

En este papel examinamos cómo se conceptualiza el fenómeno del tiempo a través de la experiencia física. Identificamos diferentes secuencias temporales que se lexicalizan en los fraseologismos somáticos serbios y españoles (ej. distancia temporal, rapidez, frecuencia, etc.). La base teórica de la investigación es lingüística cognitiva, que destaca la importancia de la experiencia corporal en el proceso del entendimiento y la descripción del mundo (Lakoff, Johnson 1980, Johnson 1990, Klikovac 2004, Mršević-Radović 2008, Kövecses 2010, Cienfuentes Honrubia 1989/Mellado Blanco 2012). En el corpus basado en más de un mil fraseologismos serbios y españoles (extraídos de los diccionarios generales y fraseológicos monolingües PMC/MX, PMC, FRHSJ, ФРСЈ, DFDEA, DFEM, DLVEE) identificamos unos veinte fraseologismos que expresan relaciones temporales. El objetivo que se persigue es identificar las metáforas conceptuales y los procesos de proyección (mapping) basados en el cuerpo humano que han motivado el origen de los fraseologismos somáticos temporales. De ahí el método aplicado es el análisis conceptual, junto con el análisis contrastivo (cuando comparamos las conceptualizaciones en estas unidades en el serbio y español). Las conclusiones llegan a indicar que, en comparación con la contribución total de los fraseologismos somáticos en los sistemas fraseológicos serbios y españoles, los del dominio temporal representan una parte poco numerosa. Otra observación se refiere a la motivación de los fraseologismos somáticos temporales, que está basada en el cuerpo humano, más precisamente en algún movimiento, como gesto o mímica. Raramente estas unidades están motivadas en el espacio (a diferencia de gran mayoría de las metáforas temporales). Las metáforas identificadas predominantes son EL FUTURO CERCANO ES LO QUE SE PUEDE TOCAR CON LAS MANOS, LO RÁPIDO ES UN PALMOTEO, LA MANO ES UNA HERRAMIENTA (PARA EL TRABAJO), LO PRONTO/RÁPIDO ES UN PARPADEO (DE LOS OJOS), LO QUE NO SE PUEDE VER NO EXISTE/NO SUCEDERÁ (NUNCA) O LO QUE ESTÁ CERCA (EN EL TIEMPO) ES LO QUE SE PUEDE VER, LA PRIMERA INFANCIA (EL PASADO LEJANO) SON LOS DIENTES PRIMEROS.

morena77@ptt.rs

Jan Hartman

Masaryk University, Faculty of Arts

Wei-lun Lu

Masaryk University, Faculty of Arts

USE OF MULTIPLE PARALLEL TEXTS IN CONTRASTIVE COGNITIVE LINGUISTICS RESEARCH: COMPLETION IS UP IN ENGLISH PHRASAL VERBS AND ITS COUNTERPARTS IN CZECH^{1*}

Abstract: The present paper introduces a Multiple Parallel Text Approach to cognitive linguistics, focusing on COMPLETION IS UP in English and its counterparts in Czech. We compare a passage in *Alice in Wonderland* and its four published Czech translations to find out how the two languages differ. It is shown that while the English language allows its speaker to use COMPLETION IS UP in profiling the endpoint of a process, the Czech language systematically uses prefixing as its own conventional constructional tools in verbalizing the same idea. The paper makes contribution to the study of TIME by combining cognitive linguistics with an empirical research methodology that helps us investigate human languages and thought in contrast.

Keywords: Aspect; completion; conceptual metaphor; Multiple-Parallel-Text; particle; perfective; translation; telicity; verb-particle construction

1. Introduction

The English phrasal verb is a unique *construction* (in the sense of Goldberg 1995) as unlike most other parts of speech, the basic meaning of the verb can be altered by adding an additional free morpheme (a particle). One might argue, that negative prefixes or adjectival suffixes possess the same function, but, in fact, they can only switch the polarity of the expression (Dušková 2006:338). In contrast, particles in phrasal verbs have the ability to change the meaning of a verb completely and independently of the original meaning, add various notions and alter temporal verbal category, such as the lexical aspect. In most cases, the change is not arbitrary but motivated by creating a different conceptualization of a specific part of described conceptual scene (unlike the previously mentioned negative affixes that only operate with the dictionary meaning and its polarity). One of the prominent features of the

---

¹ An earlier version of this paper was read at the conference “Language, Literature and Time” held at the University of Niš in April 2016. The authors thank the conference participants and an anonymous review for useful comments, with the typical disclaimer that applies.

scene is encoded and serves as a carrier of supplementary information. For instance, a wind can *blow*, while an old building scheduled for demolition can *blow up* - pieces of the structure will fly upwards into the air, as if they were carried by wind.

In sharp contrast, such feature of morphological meaning alternation is anything but uncommon in Czech. Verbs with attached morphemes, specifically prefixes, which are able to manipulate the verbal meaning, are used on a regular basis and certain situations are even impossible to code without a prefixed verb. For instance, there is no synonym to the verb (1) *rozpustit*, “to dissolve” (Filipec 2005: 364), which means that the existence of the linguistic expression solely depends on the presence of the prefix *roz-*.

(1)	<i>roz-pusti-t</i>
	PFX-drop-INF

The above-mentioned resemblance in behavior of particles in English phrasal verbs and prefixes in Czech verbs is only a cursory one, serving to show the similarity between the two languages. However, note that the two languages also differ in an irreducible way, which is the main theme that we will show in the present paper with cognitive linguistic tools.

In this paper, we discuss functions of the morphemes in greater depth, in order to determine their nature and contribution to the verbal meaning. To this end, we use a *Multi-ParT* methodology (short for Multiple Parallel Text), a useful methodology for comparing and contrasting languages (Lu and Verhagen 2016; Lu, Su and Verhagen, In press; Shurma and Lu 2016). In the present paper, we use one original text, Lewis Carroll’s book *Alice’s Adventures in Wonderland*, along with its four Czech translations. The advantage of Multi-ParT is that it allows us to make generalization and observe variation across different verbalizations of the same literary scene, produced by the translators who are highly fluent and skillful in the target language and can thus be seen as representative text producers from a given language.

This paper mainly deals with the English particle *up* and Czech verbal prefixes under the initial assumption that they can modify the same verbal features, and influence meaning, both semantic and grammatical in a more or less equivalent way. Examples are compared side by side and analyzed, followed by a theoretical discussion. What we will focus on here is the ‘completive’ meaning of *up* and how that is rendered in the Czech versions.

2. Grammatical properties of Czech verbs and verbal prefixes

Verbs in Czech have the same function as verbs in other Indo-European languages, which is representing dynamic indication of substantival occurrences in time (Petr & Komárek 1986: 129). There are two basic verbal forms - the finite form and the non-finite form. Non-finite forms can be divided into infinitives and participles. Finite forms create the predicative core of a sentence, describing actions

taken by the subject, while non-finite forms constitute secondary functions that are unrelated to a specific entity (not marking grammatical person).

Grammatical aspect of Czech verbs expresses relation of the verb to completion of a process. Perfective verbs denote temporal and structural limitedness of a process - it ends when a temporal endpoint is reached. Imperfective verbs do not comment on the completion of a process. Note that grammatical aspect is not to be confused with lexical aspect, which is, unlike grammatical aspect, not formally marked in Czech and must be understood from the context. Also, grammatical aspect is not dependent on tense, with the exception of perfective aspect that cannot appear in the present tense. The majority of Czech verbs can be easily converted from one aspect to another with the exception of modals and certain stative verbs whose meaning is incompatible with perfectivity. Similarly, there is a small group of verbs, being perfective only.²

In many cases, the perfective aspect is marked by adding a prefix to an imperfective verb, but never the other way around. A small group of verbs can also change their aspect independently on the prefix by changing their root (Poldauf 1954). However, it is important to say that in the majority of cases, a prefix may change not only the grammatical aspect but also the meaning of the base verb (Karlík 1996:318).

Therefore, affixation is crucial for verb creation in Czech. All the grammatical categories described are formed by attaching prefixes and suffixes to the root morpheme. Some affixes are purely grammatical (mostly suffixes that express person, tense, etc.), others (mostly prefixes) contribute to word formation, more specifically derivation, that alternates or completely changes the meaning of the root/stem (Petr & Komárek 1986:412).

There is no difference between Czech and English verbs when it comes to semantic and syntactic roles and functions, but what is different is the form of the expressions. While Czech verbs are heavily inflected and morphologically recognizable, English verbs tend to be less so, retaining the same form as nouns or adjectives (Levin 1993:3). They express the same verbal categories as Czech verbs with the exception of grammatical aspect.

3. Metaphor

One of the main concepts relevant to the analysis is conceptual metaphor. Metaphor used to be considered as a very specialized use of language in literary texts that creates an artistic impression. However, it has been found to be one of the very basic cognitive mechanisms that shape human language and thought (Lakoff and Johnson 1980; Lee 2001; Ungerer & Schmid 1996). Metaphor is a device that conceptualizes one experiential domain in terms of another. A use of metaphor consists of a source and a target domain; the target domain is conceptualized in terms of the source domain, which means that one

---

² Interested readers are referred to Karlík (1996) for details of Czech verbs and morphology.

thinks and reasons about the target domain having certain mutual features as the source. For instance, the metaphor TIME IS MONEY has various instantiations in the English language such as *You're wasting my time*, *How do you spend your time?*, *Is that worth your while?*, and so on. In these examples, the target domain, TIME (which is an abstract entity), is treated as having properties of the source domain, MONEY, which represents real world discrete objects.

Lakoff and Johnson proposes a typology of conceptual metaphors, from which orientational metaphor is the most important for this work, as “[s]uch metaphors organize[s] a whole system of concepts with respect to one another” (Lakoff and Johnson 1980:14). These concepts are mainly related to spatial orientation and they are rooted in human physical and cultural experience (so they can differ depending on culture where they are used).

4. The semantics of *up*

The metaphorical meanings of *up* are based in real-world events in which vertical orientation plays a certain role. What matters in usages where MORE IS UP is the correlation between vertical elevation and an increase in quantity (Tyler & Evans 2003) - for instance in the sentence *Pump/turn up the volume/heat*, the particle refers to the direction in which a knob or a slider moves (in the case of a knob, it is of course only the first semicircle) or a button located typically above the decrease-volume button.

The ‘improvement’ sense, which is analogical to GOOD IS UP metaphor present in the analysis, roots in MORE IS UP, since quantity (of food, money, etc.) is closely tied to positivity (Tyler & Evans 2003:139). When the quantity of positive inputs increases, one can speak about an improvement of a related state.³

Another important meaning, also the one that will be addressed in the present paper, is ‘completive’, which has been argued to come from the notion of increasing, because “in many circumstances, a limit is reached at which point there can be no further increase. This entails that the increase is complete” (Tyler and Evans 2003:139). Here we can see the working of the conceptual metaphor COMPLETION IS UP, which involves a metaphorical transfer from the domain of SPACE to TIME, mapping UP, as a spatial concept, to COMPLETION as a temporal concept (for details of this particular metaphor, see Hampe 2000:91; Kövecses 2001:105; Lu 2016, Forthcoming). However, it is also interesting and paradoxical that the completive meaning can work in quite the opposite way, which is used to mean “depletion” rather than increase. In instances such as *eat up*, *drink up*, *use up*, etc., the trajector is not being filled in, but removed from a container, which constitutes a linguistic mystery that deserves scholarly attention.

Therefore, we will pursue the ‘completive’ meaning of *up* and the working of COMPLETION IS UP and see how the same meaning is verbalized in a different language, using Czech as illustration. In particular, we identify a passage where *up* means

³ Interested readers are referred to Lu (2016) for a detailed discussion of the relation between GOOD IS UP and MORE IS UP in the semantics of *up*.

‘completive’ in English in *Alice in Wonderland*, which is where the conceptual metaphor COMPLETION IS UP is at work, and will identify the corresponding passage(s) in the four Czech versions that verbalize the same scene, to see how the identical literary scene is elaborated with the linguistic tools available to speakers of the Czech language.

5. Analysis of *eat up*

Presented below is our sample analysis of a passage that contains *eat up* in the English version of *Alice in Wonderland* and the corresponding passages in the four Czech versions, so we can see the usefulness of Multi-ParT in contrasting how different languages verbalize the same scene with the constructional tools, understandable to the representative users of each of the languages. Excerpt (2) is the original English passage.

(2) ... *who had got burnt, and eaten up by wild beasts...* (Carroll)

In (2), we see that the use of *up* in *eat up* is to *profile* (in the sense of Langacker 1987) the end of the eating process. Compare the example with the following constructed counterpart with the particle omitted.

(3) ... *who had got burnt, and eaten by wild beasts...* (constructed)

In (3), the ‘completive’ meaning is much weaker than the version with *up*, so it is obvious that the function of *up* is to highlight the end of the eating process in the conceptual scene verbalized.

Listed below, Excerpts (4) to (7) are Czech translations of the same part of the narrative.

(4)	<i>které</i>	<i>se</i>	<i>po-páli-l-y</i>	<i>byl-y</i>	<i>se-žrá-n-y</i>
	that	REFL	PFX-burn-PST-PL(F)	were-PL(F)	PFX-gorge-PASS-PL(F)
	<i>dravý-m-i</i>		<i>zvíř-at-y</i>		
	predatory-INS-PL		animal-INS-PL		
	‘... that burnt themselves were gorged by predatory animals’ (Váňa)				

(5)	<i>které</i>	<i>se</i>	<i>po-páli-l-y</i>	<i>jež</i>	<i>div-á</i>	<i>zvěř</i>
	that	REFL	PFX-burn-PST-PL(F)	whom	wild-F	animals
	<i>roz-sápa-l-a</i>					
	PFX-shred-PST-F					
	‘... that burnt themselves whom wild animals shredded’ (Houdek)					

(6)	<i>byly</i>	<i>sněd-en-y</i>	<i>div-ou</i>	<i>zvěř-í</i>
	were	eat-PASS-PL(F)	wild-F	animals-INS
	'... were eaten by wild animals' (Císař)			

(7)	<i>jak</i>	<i>je</i>	<i>div-á</i>	<i>zvěř</i>	<i>se-žra-l-a</i>
	how	them	wild-F	animals	PFX-gorge-PST-SG(F)
	'... how wild animals gorged them' (Skoumal and Skoumalová)				

In (4), we see the use of the verb *se-žrá-n-y* 'PFX-gorge-PASS-PL(F)', where the prefix *se-* is a phonetic variant of prefix *s-*, which represents movement towards one another or down. Also, in (4), the prefix marks the perfective aspect, the semantic function of which is also to highlight the end of the eating process so it corresponds to the function of *up* 'completive', motivated by COMPLETION IS UP in English. Note that the spatial meaning of *se-* is vague, and that one can find an interesting contrast with the word *roze-žra-t* 'PFX-gorge-INF', which means to corrode, to burn with acid, or to eat parts of something. The prefix *roz-* (or its vocalized variation *roze-* in this case) carries a different meaning from *se-*, which is 'away from one another'. So our example (4), with the prefix *se-*, means to eat everything, but the constructed example *rozežrat*, with the prefix *roz-*, means to eat only bits of something (Poldauf 1954).

The prefix *roz-* is also present in (5), as in *roz-sápa-l-a* 'PFX-shred-PST-F'. When an object is being shredded, its individual parts are torn away from one another, so that creates a very different image schema (in the sense of Johnson 1987), with each piece of the whole moving away from one another. In addition to a difference in image schemata, the Czech verb in (5) does not specify what happens after the act of shredding, so it is not ensured that eating takes place at all.

Similar to (4), the prefix *roz-* in (5) marks the perfective aspect. However, the problem in such verb as (5) is that unlike eating, shredding an object can be an infinite process, the completeness of which cannot be determined by any standardized means and is solely dependent on individual opinion of an observer, as there is no objective and measurable endpoint of an action like shredding. Therefore, the English text with its denotation of completeness differs from (5), which, despite its perfective aspect, does not necessarily have to fulfill the idea of "being shredded completely", and a given conceptualizer is free to come up with his own idea of what he considers "shredded enough".

There are two other versions that provide a translation equivalent that is closer to *eat up*, which are *sněd-en-y* 'eat-PASS-PL(F)' in (6) and *se-žrá-n-y* 'PFX-gorge-PASS-PL(F)' in (7). But the construals of the same literary scene are still different from that of the English text.

Note that it is interesting that the above representative Czech text producers take advantage of prefixes which refer to opposite directions, which at the conceptual level means actual use of completely different image schemata, i.e. *se-* 'towards one another' and *roz-* 'away from one another'.

6. Semantic properties of the orientational metaphor

In order to explore the relationship between the particle in English phrasal verbs and verbal prefixes in Czech and their impact on meaning, it is important to explore the semantic properties of the morphemes at issue.

As seen in the examples, both Czech and English verbs may contribute to a similar construal, even though the actual conceptual metaphor or the image schemata used is very different. To illustrate, *eat up* and *sežrat* use an equivalent base verb that is modified by an added particle/prefix with different spatial (and metaphorical) concept that serves similar aspectual functions - expressing telicity. Therefore, although in general, the original text and its Czech counterparts provide the reader with similar ideas of what happens in the fictional world (i.e. a child being completely devoured by wild beasts), the same literary scene is approached with very different constructional tools equipped with the different languages and that results very different construals of the same literary scene.

7. The problem of compatibility

As has been discussed above, there is a major difference in the function of a particle in English phrasal verbs and the Czech prefix. We argue that the difference lies in the compatibility of the verbs and their modifying morphemes. Specifically, in English, the particle *up* generally contributes to the creation of meaning based on an orientational metaphor (COMPLETION/MORE/HAPPY/RATIONAL IS UP) and can be used with a wide range of verbs. For instance, the completive *up*, the semantic motivation of which is based on COMPLETION IS UP, may systematically occur with a variety of verbs and in all those situations consistently profile the end of the process.

In Czech, on the other hand, the usage of prefixes is more limited than in English. In other words, Czech prefixes are highly polysemous, and the meaning may change depending on the verb to which they are connected. Similarly, different verbs take on different prefixes, even though the prefixes carry more or less equivalent semantic features. To illustrate, consider the prefix *vy-*, which can mean 'to supply/furnish something with another', as in *vytapetovat* 'to put on wallpapers' and in *vybetonovat* 'to lay concrete'. The prefix can also describe the opposite process, which means 'to remove something from another', as in *vyprostit* 'to free/get somebody or something out of a container' and in *vymáčkat* 'to squeeze out' (Lebeděvová 1968).

From the above comparison, it is apparent that English is much less restrictive in using additional verbal morphemes than Czech. The particle *up* may combine with a wide range of verbs while retaining the same form and its span of meanings that are systematically related to each other by means of conceptual metaphor. The premise is that the various orientational metaphors COMPLETION/HAPPY/GOOD/RATIONAL IS UP are all based on the positive pole of the vertical dimension in space, linguistically elaborated by the particle *up*.

In contrast, Czech prefixes work in a very different way. Their individual meanings are not always stable and may change depending on the verb that they appear with. Sometimes, two different prefixes may express the same meaning, while the same prefix can develop meanings that are quite the opposite. As in the particles, there is usually a prototypical sense that connects individual meanings of prefixes together, but the semantic prototype is usually rather cryptic and not as transparent as in case of particles. Here, we see the radically different nature of the English and the Czech *construct-i-con* (in the sense of Goldberg 2003).⁴

8. Conclusion

The present paper shows how the particle in the English phrasal verb construction and verbal prefixes in Czech can influence the meaning of the verb in each case. The analysis showed that the morphemes in fact do alter certain properties of the verbal meaning, but such changes are not always transferable between the languages. In particular, we see that in the English text, the conceptual metaphor COMPLETION IS UP is at work, creating a mapping between the conceptual domains SPACE and TIME to express the completive meaning that profiles the endpoint of a process, while the Czech texts *consistently* do not take advantage of the conceptual pattern in verbalizing highly similar usage events. Instead, the architecture of the Czech language makes it representative users *systematically* use its own conventional constructional tools (the prefixes) in rendering the similar concept of profiling the endpoint of a process.

With the above finding and discussion, we hope to have shown the usefulness of a Multiple-Parallel Text Approach - it not only allows us to compare and contrast verbalizations of the same usage event across languages in an empirical way but also helps us make valid generalizations across a certain number of representative speakers in the same language so we may make claims with confidence whether and how one language systematically differs from another.

List of abbreviations used

1	1st person
2	2nd person
ACC	accusative
F	feminine
INF	infinitive
INS	instrumental
M	masculine
PFX	prefix
PST	past

⁴ We suspect that similar differences may exist between English and other Slavic languages. But it would require a large scale investigation to make that claim.

PL	plural
REFL	reflexive
SG	singular
STM	stem creating suffix

References

- Combrie, B., M. Haspelmath, B. Bickel. 2008. 'Leipzig glossing rules: Conventions for interlinear morpheme-by-morpheme glosses' in *Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology* [Online]. (Available: <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php> [2015, October 12])
- Dušková, L. 2006. *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. 3. vyd. Praha: Academia.
- Filipec, J. 2005. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.
- Goldberg, A. E. 1995. *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goldberg, A. E. 2003. Constructions: A new theoretical approach to language. *Trends in Cognitive Sciences* 7 (5). 219–224.
- Hampe, B. 2000. Facing up to the meaning of 'face up to': A cognitive semantic pragmatic analysis of an English verb-particle construction. In Ad Foolen and F. van der Leek (eds.), *Constructions in cognitive linguistics: Selected papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference, Amsterdam 1997* (81-102). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Johnson, M. 1987. *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination and reason*. Chicago: Chicago University Press.
- Karlík, P. 1996. *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vyd. Praha: Lidové noviny.
- Kövecses, Z. 2001. Learning idioms in an FLT context. In Martin Pütz, Susanne Niemeier, René Dirven (eds.), *Applied cognitive linguistics II: Language pedagogy* (87-115). Berlin: De Gruyter.
- Lakoff, G., M. Johnson. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar, vol. 1*. Stanford: Stanford University Press.
- Lebeděvová, A. 1968. Slovesné předpony z hlediska syntaktického. *Naše řeč*, 51(4). (Available: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5399#_ftn15 [2015, September 25])
- Lee, D. 2001. *Cognitive linguistics: An introduction*. Melbourne: Oxford University Press.
- Levin, B. 1993. *English verb classes and alternations: A preliminary investigation*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Lu, Wei-lun. Forthcoming. A constructional approach to conceptual metaphor: The case of COMPLETION IS UP in Chinese. *Studies in Figurative Thought and Language*, ed. by Angeliki Athanasiadou. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- Lu, Wei-lun. 2016. Polysemy and the semantic-pragmatic interface: The case of *up* in a context-based model. *Intercultural Pragmatics* 13(4). 563–589.
- Lu, Wei-lun and Arie Verhagen. 2016. Shifting viewpoints: How does that actually work across languages? An exercise in parallel text analysis. In Barbara Dancygier, Wei-lun Lu, Arie Verhagen (ed.). *Viewpoint and the Fabric of Meaning: Form and use of viewpoint tools across languages and modalities* (169-190). Berlin: De Gruyter.
- Lu, Wei-lun, Arie Verhagen and I-wen Su. In press. A Multiple-Parallel-Text approach for viewpoint research across languages: The case of demonstratives in English and Chinese. In Szilvia Csábi (ed.). *Expressive Minds and Artistic Creations: Studies in Cognitive Poetics*. Oxford: Oxford University Press.
- Petr, J., M. Komárek. 1986. *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- Poldauf, I. 1954. Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině. *Slovo a Slovesnost* 15(2). (Available: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=746> [2015, September 28])
- Quirk, R. 1985. *A Comprehensive grammar of the English language*. London: Longman.
- Shurma, Svitlana and Wei-lun Lu. 2016. A Cognitive Poetic analysis of LIFE and DEATH in English and Ukrainian: A Multiple-Parallel-Text approach to Hamlet's soliloquy. *Theatralia* 19(2) 9-28.
- Tyler, A., V. Evans. 2003. *The semantics of English prepositions: Spatial science, embodied meaning and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ungerer, F., H. Schmid. 1996. *An introduction to cognitive linguistics*. London: Longman.

Corpus sources

- Carroll, L. 1994. *Alice's adventures in Wonderland*. London: Penguin Books.
- Carroll, L. 1902. *Malé Elišky země divů a příhod*. J. Váňa. Trans. Praha: Alois Hynek.
- Carroll, L. 1904. *Kouzelný kraj*. J. Houdek, Trans. Praha: J.R. Vilímek.
- Carroll, L. 1931. *Alenčina dobrodružství v říši divů*. J. Císař, Trans. Praha: František Borový.
- Carroll, L. 1961. *Alenka v kraji divů*. A. Skoumal & H. Skoumalová. Trans. Praha: SNDK.
- Davies, M. 2008-. *The Corpus of Contemporary American English: 450 million words, 1990-present*. (Available: <http://corpus.byu.edu/coca/> [2015, September 23])

Jan Hartman, Wei-lun Lu

**UPOTREBA VIŠE PARALELNIH TEKSTOVA U
KONTRASTIVNIM ISTRAŽIVANJIMA U OBLASTI
KOGNITIVNE LINGVISTIKE: METAFORA 'ZAVRSETAK JE
GORE' U ENGLESKIM FRAZNIIM GLAGOLIMA I PREVODNI
EKVIVALENTI NA ČEŠKI**

Rezime

U radu se koristi metod višestrukih paralelnih tekstova u kognitivnoj lingvistici, sa fokusom na metaforu COMPLETION IS UP u engleskom i njene prevodne ekvivalente u češkom. Upoređujemo pasus iz knjige *Alisa u zemlji čuda* i njegova četiri prevoda na češki da bismo utvrdili kako se ova dva jezika razlikuju. Pokazano je da, dok engleski jezik dozvoljava govornicima da koriste COMPLETION IS UP kako bi iskazali krajnju tačku nekog procesa, češki jezik sistematski koristi prefiksaciju kao svoje konstrukciono sredstvo da verbalizuje tu istu ideju. Rad daje doprinos proučavanju koncepta vremena kombinujući kognitivnu lingvistiku sa metodologijom empirijskih istraživanja, što pomaže da se proučavaju ljudski jezici u kontrastu.

hartman.honza@gmail.com
weilunlu@gmail.com

THE COGNITIVE SEMANTIC ANALYSIS OF THE ROLES OF THE CONCEPT OF UNLIMITED TIME IN LITERARY TEXTS

Abstract: The understanding of time is considered one of the most fundamental concepts that define human existence. According to the cognitive semantic theory, it is metaphorically defined in terms of space (Lakoff and Johnson 1980: 135) and the definitions of time, as conventionally conceived of in the Western culture, are metaphorical elaborations of the fundamental *image schemas* of PATH and CONTAINMENT (Johnson 1987: 117; Lakoff and Johnson 1980: 59). *Boundedness* is the essential characteristic of both image schemas, and time is most commonly understood in terms of its limits (Johnson 1987: 22, 28). This paper aims to apply the cognitive semantic approach to the construction of meaning in surveying the unconventional descriptions of time found in the literary works written by William Blake and H.P. Lovecraft and identifying their roles in those texts. Particularly, it focuses on the lack of *boundedness* of the described time and arguing that the role of such descriptions is to suggest views of reality and its perceiver (the self) alternative to the conventional one. The analyzed texts are viewed as representational and as means of positing a worldview, in line with the semiotic theories (Chandler 2007: 66). The paper relies on its author's master's thesis.

Key words: unlimited time, William Blake, H. P. Lovecraft, cognitive semantics, conceptual metaphor, image schema, PATH, CONTAINMENT

1. Introduction

This paper is concerned with the significance of the concept of *unlimited time* in the works of the English Romantic poet William Blake and the American horror author H.P. Lovecraft. It focuses on the importance of this concept in the authors' descriptions of their respective “alternative” or “mythical” worlds, found in the texts. The purpose of the analyses is to prove that the role of the target concept (unlimited time) in these descriptions is to present the unconventional views of reality the authors are trying to assert. It is argued in the paper that these views are presented through destabilization of what is in cognitive semantics known as the conventionalized *conceptual metaphors* and that the target concept has an important role in this destabilization.

In achieving its goals, the paper relies on the theoretical framework of cognitive semantics, as explained in seminal works of the field, Lakoff's and

Johnson's *Metaphors We Live By* and Johnson's *The Body in the Mind*, as well as in Saeed's overview of the theory, found in *Semantics*. Furthermore, it is supported by literature dealing with the application of cognitive semantic theory in literary analysis written by Peter Stockwell and George Lakoff and Mark Turner, as well as by social constructivist approach to studies of literature found in Daniel Chandler's *Semiotics, the Basics*. Finally, the thesis of the paper is also founded upon findings of several literary critics dealing with Blake and Lovecraft.

A more detailed layout of the theoretical framework is found in the following section of the paper, while the one after it deals with the analyses of Blake's and Lovecraft's respective worldviews and the roles of the target concept in them. The final part offers a summary of conclusions.

It is important to note that this paper is a possible reading of the texts of these two authors, based on a relatively small portion of the critical work written about their literature.

2. Theoretical Framework

2.1 An Overview of the Cognitive Semantic Theory and Its Application in Literary Analysis

Cognitive semantics adopts the experientialist view of reality, seen as alternative to the mutually exclusive objectivist and subjectivist views. Experientialism endorses both the basic objectivist notion that objective reality exists, as well as the subjectivist notion of inaccessibility of objective reality to humans. Humanly knowable reality, experientialism proposes, consists of concepts, "which people have formed from their experience growing up and acting in the world" (Saeed 2004: 344). These concepts comprise "the conceptual system" which "plays a central role in defining our everyday realities" (Lakoff and Johnson 1980: 3). When it comes to language, experientialism proposes that linguistic items do not refer to anything from the outside world directly, but to the said concepts, or mental representations, of the outside world. In other words, the meaning of any linguistic construction can only be a "speaker's intended meaning in particular contexts of language use" or "a way an observer construes a situation, based on his or her conceptual framework" (Saeed 2004: 343-344).

A notion essential to the cognitive-semantic understanding of language is the notion of *conceptual metaphor*, which is seen not as a literary device but a vehicle of human understanding of reality – a meaning-generating structure that has a "central role in thought and language" (Saeed 2004: 347). The metaphorical structures that underlie our thinking are, cognitive semanticists suggest, discernible from language, "[s]ince communication is based on the same conceptual system that we use in thinking and acting" (Lakoff and Johnson 1980: 3). Lakoff and Johnson describe conceptual metaphor as "understanding and experiencing one kind of thing in terms of another" (5), in that way defining concepts in terms of other concepts. This also

implies that different *source domains* (concepts used to define other concepts) allow us to focus on different aspects of a particular *target domain* (the defined concept) and that metaphor allows us to comprehend things partially, since they “cannot be comprehended totally” (Lakoff and Johnson 1980: 193). For example, expressions “running against the clock” (reflecting the metaphor TIME IS AN OPPONENT) and “time heals all wounds” (reflecting the TIME IS A HEALER metaphor) reveal two very different conceptualizations of TIME. Although metaphorical structures are considered to be central to our conceptualization of the world, cognitive semantics also presupposes the existence of preconceptual structures defined as the basis of metaphorical projection, called *image schemas*. For instance, conceiving of LIFE as a STORY, presupposes the existence of the concept of a STORY, a sequence of events, which are based on the application of the image schema of PATH – the mental schema we use to conceive of anything with a beginning, an end, and stages in between.

Cognitive semantics does not see either metaphors as fixed in our minds, or image schemas as some sort of templates. Rather, these are considered dynamic structures (Johnson 1987: 21, 29), and as a result, the final product of metaphorical projection - conceptualization of the world - is seen as “an evolving process or activity in which [...] organizing structures [image schemas and metaphors] [...] partially order and form our experience and are modified by their embodiment in concrete experiences” (Johnson 1987: 30). Consequently, concrete experiences change the way we connect concepts – metaphorical structures we use to conceptualize reality are constantly restructured, and, in return, the changed metaphorical structures cause changes in further conceptualization of reality. As human thinking is shaped not only by the physical experiences but also by social, emotional, cultural ones, etc., changes in the metaphorical structure can take place not only with people undergoing experiences themselves, but also through second hand experience, such as appropriating a point of view in the process of reading. Cognitive semanticists have often pointed out to art (especially literature) as material for the study of the inner workings of the human meaning-generating mechanism based on the application of image schemas and metaphorical projection. Analyzing literary language using terminology and findings originating in the cognitive semantic theory is in line with one of the basic principles of cognitive semantics – the attitude that ordinary and literary (figurative) language are parts of the same continuity (Stockwell 2009: 3). Furthermore, early works in cognitive semantics have provided much evidence showing that “poets use the same basic conceptual resources available to us all” (Lakoff and Turner 1989: 26) and that those resources are deductible from literary texts (1-8). The conclusion is that writers often “manipulate” these conceptual resources (metaphorical structures, primarily) in order to represent the subject matter in a particular way (Lakoff and Turner 1989: 40-43, 67-68), or to “destabilize” the metaphorical structures conventionalized in a culture (51-52).

For the purposes of such analysis of a literary text, art has to be seen as representational, as it is often seen in *semiotics* (Chandler 2007: 160). Textual representations of reality are “sites of struggle” (Chandler 2007: 66) between different ways in which concepts comprising reality, and therefore, reality itself, are

understood. Simply put, literary representation of reality can aim to “defamiliarize” reality (Stockwell 2002: 14) – pose a challenge to the conventionalized understanding of it.

2.2 Mythical worlds and the concept of unlimited time in Blake and Lovecraft

Literary scholars dealing with Blake and Lovecraft have often pointed out that the mythical or alternative worlds they created in their texts are essential for the understanding of the authors’ worldviews. In other words, the mythical worlds represent their alternatives to the conventionally conceptualized realities. Northrop Frye and Irene Langridge both insist on the importance of “the higher spiritual world” (Frye 1969: 8) and the “new Genesis” (Langridge 1904: 116) of that world in Blake’s work. It is especially evident in Frye’s explanation of the worldviews Blake is asserting, as he outlines Blake’s take on the history of humanity and the entities inhabiting his mythical world in great detail (Frye 1969: 125-143). Dejan Ognjanović, on the other hand, claims that the mythical world created by Lovecraft “should be considered an objective correlative of his philosophy of life” (321) – that it is a representation of reality he is asserting in his texts. In their concise account of Lovecraft’s poetics, Murray and Corstorphine also state clearly that the mythical representations of reality found in Lovecraft’s stories articulate his “philosophy of perception” (158-159). Both mythical worlds are “an addition to what is known [the conventionally conceptualized reality]” (Ognjanović 2014: 339) and are offering an unconventional understanding of reality.

In order to assert alternative realities, Blake and Lovecraft offer alternative understanding of fundamental concepts that comprise our realities. Experiencing time is one of those concepts. In both of their mythical worlds, the concept of “unlimited time”, or “eternity”, plays a very important role. Blake, attempts to present the “infinite and eternal reality”, comprised of concepts uncontainable in both space and time (Frye 1969: 59), while certain scholars recognize an attempt to “subvert linear time” and destabilize the conventional concept of a fixed chronology in Lovecraft’s work (Carlin and Allen 2013: 73).

2.3 The concept of time in cognitive semantics

Although experience of time is fundamental to our existence, time is still a very elusive and abstract concept. According to cognitive semantic research, in Western culture, of which both Blake and Lovecraft are representatives, time is generally conceived of in terms of space. Lakoff and Johnson conclude that human temporal experience is grounded in the experience of traversing space, because it takes time to traverse portions of space (59). For this reason, they add, we use “spatial words like *in* and *at* for time expression” (135). The conceptualization of time based on spatial experience is also evident in our representations of time like the faces of clocks and timelines in history textbooks. Experience of motion through space itself is, in turn, conceptualized on the basis of image schemas of CONTAINMENT and PATH (Johnson

1987: 32-37, 113). This means that temporal experience, which is grounded in the spatial experience, is also based on the metaphorical extensions of these two image schemas. When it comes to CONTAINMENT, human time is viewed as limited, as well as composed of discrete units (days, hours, etc.). Therefore, it is, like space, conceptualized in terms of its limits. The main characteristics of the image schema of PATH include stage-based structure (it is a sequence of limited, or contained, periods), temporality (a timeline is usually mapped onto a path) and directionality (time is seen as moving from the past towards the future) (Johnson 1987: 114; Saeed 2004: 356).

The conceptualization of time in terms of space gives rise to two more specific metaphorical definitions of time, which point to some other characteristics of this concept, essential for human functioning. The first of these is TIME IS A LIMITED RESOURCE. It comes from the already explained CONTAINMENT of time, and is reflected in such expressions as “time-wasting”. The schema of PATH also plays a role in this metaphor, as portions (stages) of paths are either traversed (time spent, the past), or are about to be (time to be spent, the future).

The second one is the NOW-THEN orientational metaphor, analogous to the spatial HERE-THERE orientational structure, rooted in the perceived central position of an individual in the world (Johnson 1987: 124-125). One of the most essential elements of functioning in space is the impossibility of existence in two different places at once. Therefore, the perceiver is always contained in a particular spot (HERE) while everything else is THERE. Analogously to that, perceiver cannot exist in two different moments at once, but is contained in the NOW (present moment) while the past and the future are THEN. The perceiver perceives himself/herself as being CONTAINED inside the central present moment while all other moments are outside. This concept also presupposes a PATH, with stages already traversed and stages yet to be traversed, all categorized as THEN-moments. Directionality of the PATH is also important for this metaphorical structure – only movement can be oriented, and therefore, the NOW-THEN structure implies the existence of movement from a source point (the past), towards a goal (future).

The aim of the paper is to show that Blake’s and Lovecraft’s descriptions of time are, to a great extent, alternatives to the already outlined conventionalized descriptions. In other words, their descriptions of time are seen as destabilizations of the NOW-THEN orientation and the conception of TIME AS A LIMITED RESOURCE. Since time is fundamental concept in our perception of reality, Blake’s and Lovecraft’s texts are seen as also destabilizing the conventionalized views of reality and asserting alternative ones.

3. Research

3.1 Unlimited time in Blake

Eternity and Eternals

Firstly, in Blake's myth, there is an original state of the world, called *Eternity*, the progenitor of the world we know. Northrop Frye defines it as a constant act of imagination - a "time-space complex [...] in which time and space as we know them disappear" (46). Namely, "real space for him [Blake] is the eternal here [...] just as real time is the 'eternal Now' of our personal experience" (Frye 1969: 48). Eternity lacks any objectively existent time or space and is continuously being shaped by the "imagination", to use Blake's own term, of its inhabitants. Eternity is inhabited, or rather, comprised of "Eternals" – entities unbounded in space and time. Together they comprise "the Immortal" or "Jesus" (Blake 2007: 256, Frye 1969: 125) – the personification of the whole universe or Eternity represented as one man. Briefly, Eternity is not external to its inhabitants – it is the sum of all Eternals, who also simultaneously "resolve themselves into vast numbers of individual men" (Frye 1969: 125). The question of being a whole of itself or a part of a larger unit is a matter of perspective in Eternity (Frye 1969: 125). Eternals, existing as multitudes of individuals and the universe itself simultaneously, do not understand time and space in terms of their limits. Their existence is not bounded within one location (HERE) and therefore not in one moment (NOW) either. Their existence spans through all moments at once – all moments are NOW to them, and there are no THEN moments to orient toward or away from. Blake, therefore, presents an understanding of time that is not bounded by the NOW-THEN orientation. The PATH schema we use to describe the passage of time, with the NOW- and THEN-moments, is not part of the Eternals' perception. Additionally, this representation removes the CONTAINMENT schema from the metaphorical structure which underlies the understanding of time, as time cannot be a LIMITED RESOURCE to the Eternals.

To illustrate this, here is a description of Eternity from "The Book of Urizen":

Earth was not, nor globes of attraction.
The will of the Immortal expanded
Or contracted his all-flexible senses.
Death was not, but eternal life sprung. (Blake 2007: 256)

Eternity differs fundamentally from the world we know. Firstly, there is no Earth or other celestial bodies, which is probably what "globes of attraction" refer to, as Blake was familiar with the Newtonian idea of gravity. Units of time are conventionally defined by the movement of celestial bodies, however, this universe-entity has no need for timekeeping. Secondly, there is no death – time is not viewed, as it conventionally is, in terms of its limits, based on the human experience of mortality. By removing time measurement and its ultimate limit, Blake asserts an understanding of time alternative to the understanding of TIME as a LIMITED RESOURCE. Furthermore, the Immortal possesses "all-flexible senses" which are contracted and expanded according to its will – as far as temporal experience is concerned, this

entity can experience each and every moment, individually or simultaneously, at will. It is not necessarily contained in one NOW-moment, which renders NOW-THEN orientation meaningless to its existence.

The Fall

The described Eternals are not non-human intelligence. Rather, they are a representation of humanity with a different perception of the world. They exist as multitudes of individuals and represent human imaginations achieving “a spontaneous cooperation” (Frye 1969: 90). Frye explains that, for Blake, “imagination cannot exist except as a bodily form, but the body is only what others on the same plane of existence see of our soul or mind [-][h]ence when the imagination changes its world it can change its bodily form” (38). *Planes of existence* are key concepts in Blake’s understanding of the world. The conventional perception of the world – the world of divisions, defined in spatial and temporal terms – is characteristic of the plane of existence Blake labels *Generation*. The highest plane of existence, however, is Eternity, which makes the Eternals the highest possible form of human existence. *The Fall*, in Blake’s take on Genesis, is therefore, the one from Eternity (often called *Eden* in his texts) and from the perception of the Eternals into the perception of fixed limits of space and time. Describing this change of perception as the Fall, Blake implies that the Eternals’ perception is actually “natural”. When it comes to the experience of time, to Blake, “clock time” (conventional perception of it) “is a mental nightmare” (Frye 1969: 46), a consequence of the fallen state of humanity.

In “The Book of Urizen” Blake names Urizen, one of the Eternals, as the perpetrator of the change:

1. Lo, a shadow of horror is risen
In Eternity! Unknown, unprolific,
Self-closed, all-repelling. What demon
Hath formed this abominable void,
This soul-shuddering vacuum? Some said
‘It is Urizen.’ But unknown, abstracted,
Brooding secret, the dark power hid.

2. Times on times he divided, and measured
Space by space in his ninefold darkness,
Unseen, unknown. Changes appeared
In his desolate mountains (Blake 2007: 255)

In this excerpt, Urizen’s separation from the rest of Eternity is seen as abominable. The important thing is, however, that his leaving of Eternity (and the subsequent creation of the world we know) comes through *division of time* and *measuring of space*– he starts perceiving time and space in terms of their limits. In cognitive semantic terms, he creates the concept of limited time. By depicting our conventional perception of time as something that was *created* and is not an inherent part of our perception, Blake implies that, like other human creations, the concept of time is also subject to change.

Blake on artistic creation

Finally, Blake also holds that some portions of human experience are not bounded in time. Particularly, the experiences associated with artistic creation and imagination in general. According to Frye's interpretation, an act of creation "exists neither in time nor space, but in their eternal and infinite union" (97), as through them one sees the "permanent reality" (47) and not the transient one that we know. Together, acts of creation (through the already mentioned "spontaneous cooperation" of human imaginations) "build up a permanent structure, which Blake calls Golgonooza, above time" (91). With time understood as a line (or PATH) the preposition *above* is an accurate illustration of Blake's description of the relation between acts of creation and time.

For example, in *Milton*, Blake explains that:

There is a Moment in each day that Satan cannot find,
Nor can his watch-fiends find it; but the industrious find
This Moment & it multiply. (Blake 2007: 584)

It has already been explained that Blake sees "clock time" as a "mental nightmare," therefore it is not strange that he places Satan and his fiends in charge of it. However, according to him, "the industrious" (the imaginative, artists), are capable of transcending "clock time" – the moments in which artistic creation takes place are beyond the conventional perceptual apparatus, symbolized by Satan. As such, these moments are beyond the NOW-THEN orientation – they cannot be oriented toward or away from. Additionally, being "multiplied" by creative imagination, they cannot be viewed as a LIMITED RESOURCE. In this way, both analyzed metaphors are presented as inadequate means of time conceptualization.

3.2 Unlimited time in Lovecraft

Lovecraft's cosmic chronology

The motif of unlimited time is also common in the descriptions of Lovecraft's mythical world. The history of this world takes place across periods described as "infinite years," "eternal day," and "cycle[s] of eternity" (Lovecraft 2010: 401¹, 168, 1101). Lovecraft uses terms denoting limited units of time together with adjectives denoting the lack of limits. These illogically placed bombastic adjectives serve to suggest that objects described (periods of time) do not fit existing concepts reflected in language (Ognjanović 2014: 341). Setting his stories in a world that is an extension to the known human world, but whose history spans over "cycle[s] of eternity" completely unknown to the human race, fits Lovecraft's intent to "render human chronology meaningless" (Carlin and Allen 2013: 73). The anthropocentric perception of time is further destabilized through the introduction of entities, like the famous Cthulhu, which have persisted through all of these humanly inconceivable

¹ The number refers to the Location marker in the Kindle edition of the work in question, which was used for the purposes of this paper. Same formatting will be employed from now on for quotations from (Lovecraft).

periods of time and the changes that occurred. These “aeons old deathless ‘gods’” serve to “deconstruct human history at a fundamental level” (Carlin and Allen 2013: 75) – the level of human conceptualization of time.

An illustration of this treatment of conventionally conceptualized time can be found in the famous Lovecraft’s quote, featured in several stories:

*That is not dead which can eternal lie,
And with strange aeons death may die.* (Lovecraft 2010: 46)

Describing Cthulhu lying in the sunken city of R’lyeh unaffected by the passage of time, Lovecraft attempts to “dismantle” the definition of TIME as a LIMITED RESOURCE – to Cthulhu, time is obviously not limited. The second line suggests that anything may change over time – even death as a phenomenon may disappear – which represents the human conception of time and its limits as unstable and transient. Similarly to Blake, Lovecraft implies that everything is ultimately subject to change. However, in Lovecraft’s world, humans are not in control of the change, but forces beyond human conceptualization, like Cthulhu.

Trans-epochal eruptions

In their essay “Slime and Western Man: H.P. Lovecraft in the Time of Modernism”, Carlin and Allen recognize plot devices through which Lovecraft attempts a “subversion of linear time” (73). In terms borrowed from cognitive semantics, these devices allow for the destabilization of the definition of TIME as linear and firmly set within certain boundaries. One of these devices is “trans-epochal eruptions” – the moments in Lovecraft’s stories when “primordial horrors erupt into the present” (74). The conception of time based on the NOW-THEN orientation and the TIME IS A LIMITED RESOURCE metaphor implies that the past moments are contained “behind” the NOW-moment – they are the used up time, impossible to co-occur with the present moment. However, in Lovecraft, “modernity and an abysmal antiquity” intersect and “time crumbles as a narrative” (75). What is perceived as CONTAINED within the traversed part of the TIME-PATH re-emerges in the NOW-moment, often without existing in the moments in between.

An illustration of this can be found in the culmination of “The Rats in the Walls” – the monologue of the protagonist, Delapore:

Something bumped into me – something soft and plump. It must have been the rats; the vicious, gelatinous, ravenous army that feast on the dead and the living... Why shouldn’t rats eat a de la Poer as a de la Poer eats forbidden things?... The war ate my boy, damn them all... and the Yanks ate Carfax with flames and burnt Grandsire Delapore and the secret... No, no, I tell you, I am not that daemon swineherd in the twilit grotto! It was not Edward Norry’s fat face on that flabby fungous thing! Who says I am a de la Poer? He lived, but my boy died!... Shall a Norrys hold the land of a de la Poer?... It’s voodoo, I tell you... that spotted snake... Curse you, Thornton, I’ll teach you to faint at what my family do!... ‘Sblood, thou stinkard, I’ll learn ye how to gust...wolde ye swynke me thilkewys?... Magna Mater! Magna Mater!...Atys...Dia ad aghaidh’s ad aodaun...agus bas dunarch ort! Dharas ‘sdholas ort, agusleat-sa!... Ungunl...rrlh... chchch... (Lovecraft 2010: 21656-21661)

The protagonist, originally “comfortable in his modern mind-set” (Carlin and Allen 2013: 84), descends both the historical and evolutionary ladder within seconds. This is reflected in his language – he speaks several languages of his ancestors, which he had never spoken or learned before, and ends up producing only animal grunts; but also in his behavior – he is found crouched over the half-eaten body of one of his companions. The experience in the secret shrine of his ancestors erases centuries of human development in Delapore’s personality, bringing back what was considered “contained” within the past. Thusly, Lovecraft introduces “phenomena” to which conventionally perceived temporal limits do not apply, destabilizing the stage-based structure which is presupposed by the PATH schema and underlies any concept of a chronological order.

The world in a constant liminal moment

The possibility of a trans-epochal eruption taking place at any moment is implied in most of Lovecraft’s stories. It is generally left as a conclusion to stories, leaving readers with the impression that “time ‘in its humanly accepted sense’ has become a thin film through which human annihilation or degradation could erupt at any moment” (Carlin and Allen 2013: 75). Together with the implications that humans are not in control of the surrounding world because the forces that cause them are unperceivable and inconceivable to them (Ognjanović 2014: 315), these ideas shape Lovecraft’s mythical world as one constantly “fixed upon a liminal moment before the axe falls” (Carlin and Allen 2013: 85). This description of the world destabilizes the NOW-THEN temporal orientation and the underlying PATH schema even further. The constant danger of the past moments returning implies that the passage of time, and therefore the movement down the presupposed PATH (reflected in the concepts of “progress”, “development”, “evolution”), objectively has no lasting effect and is a human illusion. Such a world excludes the directionality and the stage-based structure from time conceptualization – the distinction of discrete moments and the presupposed movement from NOW to THEN become inadequate concepts in this reality.

This is illustrated in the final paragraph of “The Call of Cthulhu”, in which, after facing the danger of a trans-epochal eruption, the protagonist states:

I have looked upon all that the universe has to hold of horror, and even the skies of spring and the flowers of summer must ever afterward be poison to me. [...] Who knows the end? What has risen may sink, and what has sunk may rise. Loathsomeness waits and dreams in the deep, and decay spreads over the tottering cities of men. A time will come – but I must not and cannot think! (Lovecraft 2010: 1336-1343)

Adopting a new perspective, the protagonist is not capable of seeing anything good or beautiful in the world anymore – he now knows that all of these things can vanish abruptly and without any humanly comprehensible warning (“Who knows the end?”). He starts perceiving life and the world he finds himself in as something completely outside of his, and humanity’s, control and understanding. Such a world, where anything may happen at any time and nothing is ever left behind (“What has

risen may sink, and what has sunk may rise.”), is perceived as caught in one endless moment.

4. Conclusion

Comparison of Blake’s and Lovecraft’s descriptions of time and the conventional conceptual metaphors underlying our comprehension of temporal experience show that the motif of “unlimited time” serves to destabilize the conventional understanding of time (formulated in the two fundamental conceptual metaphors) in both Blake’s and Lovecraft’s texts. In this way the two authors do not only assert alternative views of time, but also of reality. However, the alternative realities they argue are fundamentally different. Blake insists that there are portions of human experience which are not bounded in time, as well as that the perception of time as unlimited, is natural to humans. Presenting “unlimited time” as accessible to humans, Blake creates a world in which human experience is much richer and abilities much greater than conventionally conceived of. Unlimited time is a source of hope for humans to realize their full potential. Lovecraft, on the other hand, insists on the possibility of existence and intelligence for which time is not limited in the same way it is for humans. He argues a reality which is mostly beyond human perception and conceptual system, therefore shaking the anthropocentric perspective omnipresent in human cultures. In Lovecraft’s world, therefore, “unlimited time” becomes a source of horror, as it denies humankind its supposed control over itself and the outside world.

References

- Blake, William. 2007. *Blake: The Complete Poems*. Ed. W.H. Stevenson. 3rd ed. London and New York: Routledge.
- Carlin, Gerry, N. Allen. 2013. Slime and Western Man: H.P. Lovecraft in the Time of Modernism. In *New Critical Essays on H.P. Lovecraft*, David Simmons, ed., 73-90. New York: Palgrave Macmillan.
- Chandler, Daniel. 2007. *Semiotics: The Basics*. London and New York: Routledge.
- Johnson, Mark. 1987. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Frye, Northrop. 1969. *Fearful Symmetry: A Study of William Blake*. Princeton: Princeton University Press.
- Lakoff, George, M. Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George, M. Turner. 1989. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Langridge, Irene. 2011. *William Blake: A Study of His Life and Art Work*. 1904. The Project Gutenberg.

- Lovecraft, Howard Philips. 2010. *The Definitive H.P. Lovecraft: 67 Tales of Horror in One Volume*. Halcyon Classics Series. Kindle AZW file.
- Murray, Chris, K. Corstorphine. 2013. Co(s)mic Horror. *New Critical Essays on H.P. Lovecraft*. David Simmons, ed., 157-191. New York: Palgrave Macmillan.
- Ognjanović, Dejan. 2014. *Poetika horora*. Novi Sad: Orfelin izdavaštvo.
- Saeed, John I. 2004. *Semantics*. 2nd ed. Malden, Oxford and Carlton: Blackwell Publishing.
- Stockwell, Peter. 2002. *Cognitive Poetics: An Introduction*. London and New York: Routledge.
- Stockwell, Peter. 2009. *Texture: A Cognitive Aesthetics of Reading*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Aleksandar Petrović

KOGNITIVNOSEMANTIČKA ANALIZA ULOGA POJMA NEOGRANIČENOG VREMENA U KNJIŽEVNIM TEKSTOVIMA

Summary

Vreme je jedan od osnovnih pojmova koji definišu ljudsko postojanje. Prema kognitivnosemantičkoj teoriji, ono se definiše prostornim metaforama, odnosno, razumeva se tako što se izjednačava sa prostorom (Lejkof i Džonson 1980: 135). Razumevanje vremena, onako kako je ono koncipirano u zapadnoj kulturi, temelji se metaforičkim elaboracijama fundamentalnih *slikovnih shema* STAZE i SADRŽANOSTI (Džonson 1987: 117; Lejkof i Džonson 1980: 59). *Ograničenost* je osnovna karakteristika obeju shema, što znači da se vreme definiše svojom ograničenošću (Džonson 1987: 22, 28). Ovaj rad je pokušaj da se kognitivnosemantički pristup konstrukciji značenja primeni u analizi nekonvencionalnih opisa vremena koji se pojavljuju u književnim delima Viliijama Blejka i H. F. Lavkrafta, te da se na taj način definišu uloge ovih opisa u tim tekstovima. Rad se pre svega bavi nedostatkom *ograničenosti* opisanog vremena i predlaže da je glavna uloga takvih opisa predstavljanje nekonvencionalnih pogleda na stvarnost i njenog posmatrača. Analizirani tekstovi se posmatraju kao predstavljanje svetonazora, odnosno, kao predstave stvarnosti, u skladu sa pojedinim semiotičkim teorijama (Čendler 2007: 66). Rad se oslanja na mastersku tezu autora rada.

apetrovic018@gmail.com

**VREME KAO JEZIČKA KATEGORIJA
U DISKURSU I DRUŠTVU**

JEZIK, KNJIZEVNOST, VREME

LANGUAGE, LITERATURE, TIME

ПЕРСУАЗИВНИ И МАНИПУЛАТИВНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У РЕКЛАМНО-ПРОПАГАНДНОМ ЖАНРУ У ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ¹

Сажетак: Предмет овог рада јесте персуазивни и манипулативни потенцијал глаголских облика у рекламно-пропагандном жанру у политичком дискурсу на материјалу српског језика. Циљ рада јесте испитати значења најфреквентнијих глаголских облика у слоганима и лецима коришћеним у изборним кампањама за локалне, парламентарне и председничке изборе у периоду од 1990. године до 2014. године, као и указати на стилску маркираност појединих глаголских облика. Полазимо од претпоставке да се у рекламно-пропагандном жанру као централном жанру политичког дискурса персуазивна и манипулативна стратегија остварују различитим језичким средствима, те тако стилски потентни постају и глаголски облици. Истраживање показује да су доминантни глаголски облици презент и футур први, при чему је евидентна изнијансираност у значењу у зависности од лингвистичког, али и ванлингвистичког контекста.

Кључне речи: политички дискурс, рекламно-пропагандни жанр, манипулација

1. Увод

1.1. Предмет овог рада јесте персуазивни и манипулативни потенцијал глаголских облика у рекламно-пропагандном жанру у политичком дискурсу на материјалу српског језика. Под рекламно-пропагандним жанром у политичком дискурсу подразумевамо говорне, писане и друге симболичке манифестације изражавања мишљења и ставова политичких актера у материјалима који се с јасним политичким циљем користе у предизборним кампањама.

1.2. Рекламно-пропагандни жанр се не може посматрати независно од околности у којима настаје, будући да предизборне кампање представљају период у ком се најинтензивније одвијају пропагандне активности политичких странака, отуда сама језичко-стилска анализа не би дала комплетну слику овог жанра, те се ово истраживање ослања и на методолошке поставке критичке анализе дискурса, која тексту неретко приступа из субјективне перспективе,

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

jer, polazeћи od чињенице да постоји интенционалност у одабиру језичких средстава, истраживач издваја само такве карактеристике за које сматра да су плански употребљене. Јака контекстуална условљеност, с друге стране, поред језичко-стилске анализе, захтева и дескриптивну, критичку интерпретацију резултата будући да је језик у изборној кампањи коришћен тако да услови деловања реципијената.

2. Корпус, методологија, хипотеза, циљеви

2.1. Корпус чини рекламно-пропагандни материјал на српском језику коришћен у предизборним кампањама у периоду од 1990. године до 2014. године. У обзир су узети плакати, леци и видео-спотови.

2.2. Полазимо од претпоставке да се у рекламно-пропагандном жанру као централном жанру политичког дискурса персуазивна и манипулативна стратегија остварују различитим језичким средствима, те тако политички потентни, а дискурсно и стилски маркирани, постају и глаголски облици.²

2.3. Циљеви рада су: испитати значења најфреквентнијих глаголских облика у слоганима, лецима и видео-спотовима коришћеним у изборним кампањама за локалне, парламентарне и председничке изборе у периоду од 1990. године до 2014. године, као и указати на стилску маркираност појединих глаголских облика; указати на њихов манипулативни и персуазивни потенцијал; указати на контекстуалну (лингвистичку и ванлингвистичку, политичку) условљеност.

2.4. Најопштији критеријум ког смо се придржавали формулисан је, заправо, у Ван Дајковом раду – при анализи политичког дискурса у обзир треба узети све језичке стратегије које се могу политички контекстуализовати,³ те следи полазно питање: „да ли су језичка средства употребљена у конкретном политичком дискурсу искоришћена мање или више ефикасно зарад одређеног политичког циља и колико су условљена политичким контекстом” (Ван Дајк 1997: 24).

² Истраживања рађена на енглеском, али и на другим језицима, показују да се средства у циљу манипулације и персуазије користе на свим језичким нивоима (лексички ниво, граматички ниво, текстуални и интертекстуални ниво), као и да су углавном удружена с невербалним елементима. Ван Дајк низом примера показује да се на синтаксичком нивоу манипулација у енглеском језику одвија на следећи начин: специфичном употребом заменица, специфичним редом речи, комбинацијом активних и пасивних конструкција, номинализацијом, усложњавањем реченица (Ван Дајк 1997: 34).

³ Ради обезбеђивања што објективније језичко-стилске анализе, у овом раду се по страни оставља друштвени контекст (повезивања су вршена само када је то неопходно како би се објаснила нека језичка или стилистичка датост), као и детаљно навођење извора (означени су само према годинама, не према странкама нити према типу избора на које се односе).

3. Кључни појмови и кратак осврт на важнија истраживања

3.1. Методологија, која се ослања на Ферклафову критичку анализу, подразумева формалнолингвистички аналитички и дескриптивни приступ којима је придодат интерпретативни критички. Марина Катнић-Бакаршић Ферклафову методологију разрађује за потребе истраживања дискурса моћи, а ми прилажавамо нашем истраживању.

3.2. На морфосинтаксичком нивоу у досадашњим истраживањима учене су фреквентне граматичке категорије којима се постиже ефектност, а при томе је испитана њихова манипулативна сврха. Примећује се да поједине граматичке категорије више од других могу бити употребљене ради остварења персуазивних и манипулативних циљева. Примера ради, у обраћању, чешће се употребљава множина од једине како би се обухватило што шире гласачко тело (*сви* више него *свако*), а овим истраживањем указујемо на то да су фреквентни глаголски облици они који не разликују род (презент, футур први, императив), као и да поједини глаголски облици имају полифункционалне улоге у обликовању рекламно-пропагандног материјала.

3.3. Под манипулацијом се подразумева „вешто смишљена подвала, превара, ујдурма, махинација” (2. значење у РСАНУ), а неретко се као синоним користи лексема *манипулативност*, док персуазија (лат. *persuasio*) представља „наговарање, убеђивање, уверавање” (Ш–К), што је донекле синонимично с *агитацијом*, која значи „подстицање, убеђивање (обично ширег круга људи) у корист неког мишљења, идеје” (једино значење у РСАНУ). У лингвистичким истраживањима истиче се важност разликовања ова два појма, јер се, с етичког становишта, персуазија сматра легитимним средством,⁴ за разлику од манипулације, која је неморално средство за постизање одређених циљева.⁵

3.4. Како истиче Вилсон, проблем није манипулација у политичком језику, већ циљ те манипулације (Вилсон 2001: 201), а у рекламно-пропагандном жанру циљ је углавном недвосмислен – придобити што већи број гласова за своју политичку опцију. Манипулацијом политичари могу да сакрију негативне аспекте своје партије, кампање, биографије или политичког програма корис-

⁴ Марина Катнић-Бакаршић истиче фактор етике као дистинктивни: „Док увјеравање, које постоји у свим облицима персуазивног дискурса, може бити и легитимно и позитивно, манипулација је увјек изразито негативна и увјек је везана за злоупотребу моћи” (Катнић-Бакаршић 2012а: 21–22).

⁵ Мартина Подбој у сербокроатистичку литературу доноси интерпретацију Ван Дајковог одређења манипулације: „Ван Дајк (2006) нуди тродимензионалну дефиницију манипулације: у контексту друштва, манипулацију можемо дефинирати као неоправдану и неваљану доминацију која потврђује друштвену неједнакост, спознајно манипулација као контрола ума значи уплитање у процесе разумјевања, обликовање пристрасних менталних модела и друштвених репрезентација као што су знања и идеологије, а дискурзивно манипулација укључује уобичајене облике и формате идеолошког дискурса” (Подбој 2011: 126).

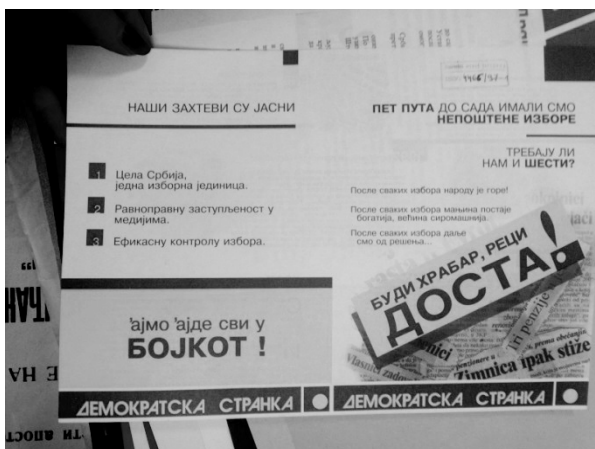
тећи специфичне језичке формулације, и то тако да рецепијент не може да уочи суштину, односно шта се пред њим заиста налази (Вилсон 2001: 400).

3.5. Међу глаголским облицима, као најучесталији издвајају се императив, презент, футур први и перфекат.

4. Анализа

4.1. Презент

Временски употребљеним презентом неретко се постиже динамичност, чак и драматизација, јер се ситуација приближава реалном времену, а оно што је потенцијално представља се као неизбежно. Наиме, у питању је квалификативни презент несвршених глагола (*народу је горе, мањина постаје богатија, даље смо од решења*) који је временски локализован генитивном одредбом за време *после сваких избора*, те указује на понављану радњу (о нереперенцијалним радњама којима се исказује мноштво у Танасић 2005б: 348). Овакав сценарио, у којем се најпре нуде последице (квалификативним презентом представљају се као стална својства и сталне ситуације), а онда и решење, начињен је како би се направила основа за побуну. Према Симићевим речима: „Основа револуционарне побуне управо је у антиципацији, у поверењу у будућу срећу, у оправданост жртве, у сјај оног што чинимо пред следећим генерацијама, који маме и подстиче на акцију, улива храброст и позива на акцију” (Симић 1987: 76–77), а управо је финални исказ, резервисан за слоган, искушавање храбрости, а то искушавање је обликовано заповедним начином и фразом разговорног карактера *Буди храбар, реци ДОСТА*.

Пример 2: Избори 1997.

Транскрипт:

НАШИ ЗАХТЕВИ СУ ЈАСНИ

1. Цела Србија, једна изборна јединица.
2. Равноправну заступљеност у медијима.
3. Ефикасну контролу избора.

'ајмо 'ајде сви у БОЈКОТ !

ПЕТ ПУТА ДО САДА ИМАЛИ СМО НЕПОШТЕНЕ ИЗБОРЕ ТРЕБАЈУ ЛИ НАМ И ШЕСТИ?

После сваких избора народу је горе!

После сваких избора мањина постаје богатија, већина сиромашнија.

После сваких избора даље смо од решења...

БУДИ ХРАБАР, РЕЦИ ДОСТА! ДЕМОКРАТСКА СТРАНКА

Транспозиција презента у будућност је веома честа (Танасић 2005б: 382; Кликовац 2009: 57). Душка Кликовац каже да поред решености, релевантна за овакву употребу презента јесте и говорникова увереност да ће се ситуација остварити у будућности, као и да та увереност може бити повезана с неким емотивним набојем (Кликовац 2009: 60), а управо је емотивни набој услов за усмеравање рецепијената, па и за манипулацију. Дакле, најчешћи је презент за будућност, којим се показује јака убеђеност политичке партије у извесност избора (*МИ побеђујемо, СВИ добијају* и сл.) или намера, идеја која треба да се реализује (*Не дам Србију*), као и презент модалних глагола који често има императивно значење, као што је у примеру *Хоћемо, можемо боље*⁶:

Хоћемо, можемо боље. (избори 1992); Ми се нисмо променили. Ми долазимо (избори 1993); Идемо даље (избори 1996); МИ побеђујемо СВИ добијају (избори 2000); Знамо – умемо Хоћемо – смемо// **ХОЋЕМО СВОЈУ ДРЖАВУ! ХОЋЕМО СВОЈА ЗНАМЕЊА!** (избори 2002); Можемо боље! (избори 2004); Не дам Србију (избори 2008).

4.1.3. Презент модалних глагола доминира и у примеру видео-спота из кампање 2008. године:

Хоћу да нађем посао!

Нећу да други троше моје време!

Моји унуци заслужују праву шансу!

Људи, не смемо сад да станемо!

Морамо много брже!

Коначно имамо праву прилику!

Хоћемо да радимо!

Донели смо праву одлуку!

Потписали смо споразум о стабилизацији и придруживању са Европском унијом.

А то конкретно значи и одбрану Косова, и више инвестиција, и лакше путовање, и савременије образовање за младе, и двеста хиљада нових радних места. Људи,

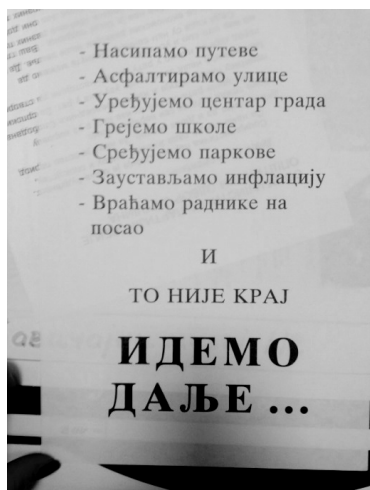
⁶ На императивну компоненту у презенту модалних глагола указује Танасић: „Има у српском језику таквих глагола који не образују облик императива. Они припадају различитим семантичким групама. Неки од њих су модални глаголи, као *моћи, морати, смети, требати*, а и неки други се понашају тако. Додуше, њима је својствено то да они могу обликом презента исказивати нека императивна значења, о чему сведоче следећи примери: (1) Можеш предати рад на оцену. (2) Не смеш више тако радити. (3) Ти мораш да идеш кући (Д. Ћосић)“ (Танасић 2005б: 455).

ову прилику не смемо да пропустимо, јер посао не може да чека! 11. маја гласајте за нова радна места, за бољи живот, за европски живот. За европску Србију. За европску Србију, Борис Тадић (1) (на екрану) Избори 2008.

У примеру који наводимо издвајају се два блока: најпре се смењују различита лица која изговарају по једну реченицу, а затим следи обраћање кандидата.

Искази приликом смене лица у првом блоку нису међусобно повезани, дакле, не чине дијалог, а прилагођени су социјално-економском статусу (млада жена изговара *Хоћу да нађем посао!*, дакле, тиме се обраћа млађој незапосленој популацији, старија жена изговара *Моји унуци заслужују праву шансу!*, што представља обраћање пензионерима, али и унуцима тих пензионера истовремено, старији човек с брадом у оделу и с краватом је, вероватно, представник пословних људи: *Људи, не смемо сад да станемо!*). Ови искази језички су интересантни зато што су углавном сачињени од модалних конструкција у презенту (*хоћу да нађем, нећу да други троше моје време, не смемо да станемо, хоћемо да радимо*). Тим конструкцијама се изражавају и жеље и намере, али и упозорења (*не смемо да станемо*). Други блок чини обраћање политичара. Ситуациони оквир остаје исти: снимано је напољу, дан је ведар и сунчан, кандидат је окренут ка камери и обраћа се директно. Само обраћање има два дела: први део као да чини представљање резултата, а други је агитациони. Прва три исказа представљају резиме урађеног, употребљава се перфекат свршених глагола којим се истиче резултативност, а затим следи надовезивачки везник *a* и кумулација наводних последица учињеног, којој доприноси квалификативни презент: *А то конкретно значи и одбрану Косова, и више инвестиција, и лакше путовање, и савременије образовање за младе, и двеста хиљада нових радних места*. У другом делу обраћања нижу се агитациони елементи: почиње вокативом, следи употреба инклузивне множине и упозорења реализованог модалном конструкцијом с глаголом *смети* у презенту који има императивну компоненту: *Људи, ову прилику не смемо да пропустимо, јер посао не може да чека*. Последњи искази су кратки и представљају основне и помоћне слогане актуелне у изборној кампањи те странке, те је императивни презент и очекиван.

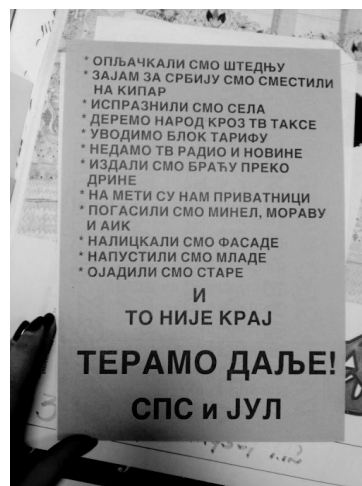
4.2. Перфекат и презент

Пример 3: Избори 1996.

Транскрипт:

Насипамо путеве
Асфалтирамо улице
Уређујемо центар града
Грејемо школе
Сређујемо паркове
Зауостављамо инфлацију
Враћамо раднике на посао
И ТО НИЈЕ КРАЈ ИДЕМО ДАЉЕ...

Пример 4: Избори 1996.

Транскрипт:

ОПЉАЧКАЛИ СМО ШТЕДЊУ
ЗАЈАМ ЗА СРБИЈУ СМО СМЕСТИЛИ НА
КИПАР ИСПРАЗНИЛИ СМО СЕЛА
ДЕРЕМО НАРОД КРОЗ ТВ ТАКСЕ
УВОДИМО БЛОК ТАРИФУ НЕ ДАМО ТВ
РАДИО И НОВИНЕ ИЗДАЛИ СМО БРАЋУ
ПРЕКО ДРИНЕ НА МЕТИ СУ НАМ ПРИ-
ВАТНИЦИ ПОГАСИЛИ СМО МИНЕЛ,
МОРАВУ И АИК НАЛИЦКАЛИ СМО ФА-
САДЕ ОЈАДИЛИ СМО СТАРЕ И ТО НИЈЕ
КРАЈ... ТЕРАМО ДАЉЕ! СПС И ЈУЛ

Летак у примеру 2 представља антикампањски летак мотивисан летком у примеру 1, па их стога овде дајемо заједно. Ова два летка стоје у истом односу у ком стоје слоган и контраслоган, јер је други начињен иронизацијом првог.

У првом летку, странке на власти таксативно наводе шта су све учиниле током година на власти, да би на крају поентирале слоганом. Други летак садржи два блока: најпре, одговор на таксативно навођење, а затим и контраслоган.

Као и већина антикампањских летака, летак у примеру 2, иако потписан, остаје, заправо, анониман (јасно је само да је опозициони).

На први поглед уочава се да је синтаксичка структура оба блока иста у оба летка: нижу се реченице грађене по истом моделу, с незнатним одступањима – изостављен је субјекат, али се подразумева ексклузивно *ми* садржано у личном глаголском облику у предикату, експлицитан је прави објекат. Треба напоменути да је у антикампањском летку ексклузивно *ми* иронизовано, те тиме и стилски веома маркирано. У првом летку, предикати су реализовани низом несвршених прелазних глагола у презенту, чиме се у први план истиче трајање и ток контину-

ираних радњи (*насињемо, асфалтирамо, уређујемо, грејемо, сређујемо, заустављамо, враћамо*), али и симултаност (низ несвршених глагола у презенту истиче истовременост ових, Танасић 2005б: 377–378), док је у антикампањском летку време промењено, али и вид, те тиме и аспект: динамичност се постиже сменом перфекта и презента у другом летку, али се перфектом свршених глагола у први план ставља резултативност: *опљачкали смо, сместили смо, испразнили смо*, а онда *деремо, не дамо* – несвршени презент за истицање тока радње. Приметно је и да су у другом летку чести глаголи деструкције (*испразнили, издали, ојадили, погасили* и сл.) и жаргонска лексика (*налицкали, терамо*).

У другом, мањем блоку, слоган из првог летка супституцијом лексеме промењен је у другом летку у контраслоган: од *Идемо даље* добијено је *Терамо даље* (презент је остао квалификативни, свежажећи, с тим што је иронично употребљен у контраслогану), а уводни део, чија је функција да уведе (контра) слоган и на њега усмери фокус, остаје готово непромењен: *И то није крај*.

4.3. Императив

Императив је врло погодан за формирање слогана, пре свега, зато што је типично значење овог облика изражавања заповести или жеље да се изврши радња означена глаголом (Стевановић 1969: 677; Станојчић, Поповић 2003¹¹: 397; Танасић 2005а: 36; и др.). Иако се императивом најчешће изражава заповест, понекад се њиме може изражавати и молба или подстицај на вршење неке радње или на њен прекид, забрану вршења (Танасић 2005б: 453), што омогућава више од једне интерпретације:

Пробудили смо свест српском народу. Будите то што јесте. // Вратимо пријатеље, осмех, наду Србији. // Гласајмо за боље. (избори 1992); Бирајмо најбоље. Време је. (избори 1996); Изаберимо најбоље (избори 1996); Сачувајте образ! // Победимо у миру // Гласајте за храброст и лојалност (избори 2000); Гласајте за самосталну Србију! (избори 2002); Будимо људи (избори 2003); Гласајте за истину (избори 2003); Гласајмо за нови устав! (избори 2007); Гласај за резултате и ДЕЛА! (избори 2012).

Глаголи у императиву су најчешће свршени⁷: *сачувати, победити, пробудити, избрати*.

⁷ Марина Спасојевић скреће пажњу на то да је императив карактеристичан по томе што у зависности од избора вида преноси прагматичке информације (Спасојевић 2015: 90–92). Тако се, примера ради, негираним императивом од имперфективног глагола преноси строга забрана (Ивић 1958б; Јонке 1964–1965: 71). Свршеним видом изражава се неутралнија заповест, јер је овај облик учтивости, док је несвршени вид резервисан за вишестратност, али може бити и неформалан и изражавати строгу заповест или грубу наредбу (Бенаћио 2013: 170; Кликовац 1996: 138). Спасојевић истиче да се свршени вид користи за једнократне радње с фокусом на постизање циља (молба, учтива наредба са задатком, савет, препорука) у примерима као што су: *Отворите врата, молим вас; Прочитајте причу; Дечак има слаб слух. Пошаљите га код лекара*, а несвршени за вишестратне, процесуалне и има значење „приступања дејству” и строге забране у примерима: *Пишите: напишите нам по који ред сваки дан; Не бацајте смеће*, док се значење одобрења уочава у примерима *Пушите, пушите мени то не смета* (Бенаћио 2013: 181–182; Спасојевић 2015: 92).

Као манипулативно средство ретко се јавља искључиво глаголски облик, већ је он углавном комбинован с још неким језичким средством, такав је пример слогана *Гласајмо за боље*, при чему су могуће најмање две интерпретације: *Гласајмо да нам буде боље* (прилог за начин) или *Гласајмо за боље политичаре (странке) од садашњих* (описни придев). Оваква двосмисленост с једне стране омогућава реципијенту слободно тумачење, а с друге стране пошиљаоцу обезбеђује врсту отклона од директне самопромоције, нарочито када се узме у обзир да се императивом 1. лица множине гл. *гласати* и пошиљалац и реципијент стављају у исту равн посредством инклузивне множине.

Императивни позиви и упозорења, формирана од фраза разговорног карактера, појачани директним вокативним обраћањем, имају јак сугестивни карактер и у лецима, тако корпус бележи у тексту летка из 2006. године и следеће обраћање: *Драги пријатељу, освети се! Мућни главом и стави прст на чело; Покажимо свима да смо убедљива већина; Будите солидарни; Будите одлучни; Не заборавите.*

Императив није редак ни у видео-спотовима:

– Програме знате, да вас не оптерећујем. Извол'те на изборе! Бирајте не странку, него човека. – др Милан Станисављевић, интерниста ендокринолог (избори 1993. године)

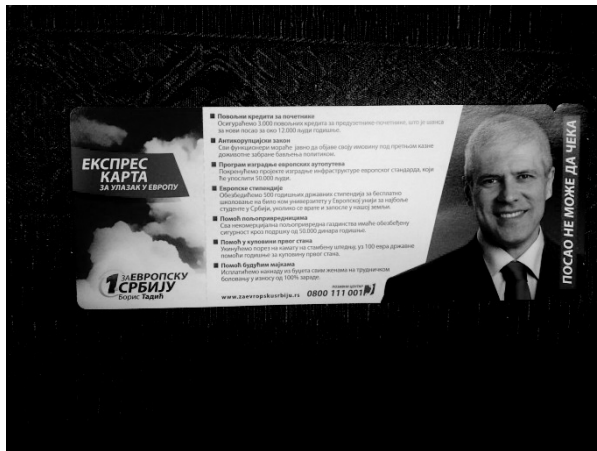
Овај видео-спот је изузетно кратак, обраћање се састоји из свега три реченице. Политички кандидат се обраћа бирачима и при томе користи 2. лице множине. Финалном реченицом позива се на њихову обавештеност, а друге две су подстрекачке, грађани се позивају на изборе. Последња реченица је саветодавна, формирана од императива, а интересантно је што указује на широко распрострањену појаву персонализације политике (*Бирајте не странку, него човека*). Такође, препознаје се и својеврсни парадокс између прве и последње реченице: *програме знате – бирајте не странку, него човека*. Наиме, позивање бирача да се одлуче на основу афинитета према личности кандидата у други план ставља политички програм.

4.4. Футур први

Футур први се јавља као облик који је најпогоднији за формирање обећања. Репрезентативан пример представља летак из 2008. године, чији транскрипт наводимо.

Избори 2008, страна 1.

Избори 2008, страна 2.

Транскрипт:

ПОСАО НЕ МОЖЕ ДА ЧЕКА
ЕКСПРЕС КАРТА ЗА УЛАЗАК У ЕВРОПУ
ЗА ЕВРОПСКУ СРБИЈУ Борис Тадић (страна 1)

Молимо путнике да буду спремни за полетање јер овај пут не може да чека.

ЕКСПРЕС КАРТА ЗА УЛАЗАК У ЕВРОПУ
ЗА ЕВРОПСКУ СРБИЈУ Борис Тадић

Повољни кредити за почетнике

Осигураћемо 3.000 повољних кредита за предузетнике-почетнике, што је шанса за нови посао за око 12.000 људи годишње.

Антикорупцијски закон

Сви функционери мораће јавно да објаве своју имовину под претњом казне доживотне забране бављења политиком.

Програм изградње европских путева
Покренућемо пројекте изградње инфраструктуре европског стандарда, који ће
упослити 50.000 људи.
Европске стипендије
Обезбедићемо 500 годишњих државних стипендија за бесплатно школовање на
било ком универзитету у Европској унији за најбоље студенте у Србији, уколико
се врате и запосле у нашој земљи
Помоћ пољопривредницима
Сва некомерцијална пољопривредна газдинства имаће обезбеђену сигурност
кроз подршку од 50.000 динара годишње
Помоћ у куповини првог стана
Укинућемо порез на камату на стамбену штедњу, уз 100 евра државне помоћи
годишње за куповину првог стана.
Помоћ будућим мајкама
Исплатићемо накнаду из буџета свим женама на трудничком боловању у износу
од 100% зараде.
ПОСАО НЕ МОЖЕ ДА ЧЕКА (страница 2)

Најупадљивија карактеристика овог летка јесте дизајнерско решење. Наиме, у питању је дословно спроведена метафора о процесу придруживања ЕУ процес придруживања ЕУ је путовање, која има своје импликације у конкретнијим метафорама ЕУ је ДЕСТИНАЦИЈА, СРБИЈА ЈЕ ПУТНИК, ИТД. (о овим метафорама више у Силашки и др. 2009: 139–153; Богдановић 2015: 117). Овакво графичко решење није ефектно само због оригиналности и креативности, већ му се може признати и дубљи смисао: бирачима се приказује веза између путовања и политичког опредељења тиме што се истичу најповољније стране путовања, дакле, оваква коресподентност, заправо, треба да изазове не само интересовање већ и очекивање да ће процес придруживања ЕУ бити брз (придев *експрес* детерминише карту) и лускузан и комфоран (*авионска карта*, а не возна⁸ или аутобуска).

На првој страни налазе се слогани карактеристични за ову политичку партију у изборној кампањи 2008. године, а на другој текст који на различитим нивоима кореспондира са текстом који изговарају стјуардесе при полетању авиона. Након уводног дела, који је овде веома креативан и стилски потентан, будући да постиже дијалогичност са потпуно другачијом врстом текста (*Молимо путнике да буду спремни за полетање јер овај пут не може да чека*), следи други део који садржи шест мањих целина, при чему је свака најављена син-

⁸ Бавећи се начином означавања европских интеграција Србије из лексичке и фразеолошке перспективе, Драгана Мршевић-Радовић издваја неколико метафоричних сценарија путовања: један од њих је пловидба (упловити у брачну луку, доживети бродолом), као стара метафора живота пре свега, из које израња држава-брод, још из египатске цивилизације, као и вођа као кормилар; а затим метафору државних кола, која могу да крену низбрдо, и на крају метафора воза, који симболише и промену: „Избор ‘воза’ као најповољнијег средства за придруживање земљама Европске уније, намеће се захваљујући постојећој симболици повезивања коју има развијена железничка мрежа (’она симболизује повезаност и координацију различитих путева који се укрштају, уп. РС)’” (Мршевић-Радовић 2007: 289). Наш корпус показује да ове метафоре потискује метафора авиона, који представља брже и луксузније превозно средство.

тагмом-темом. Након сваке теме следе искази формирани у духу ексклузивне множине и с футуром првим, чији је говорни чин углавном близак обећањима (*осигураћемо, покренућемо, обезбедићемо*). Футуром првим свршених глагола овде се будуће радње приказују готово као остварени догађаји, а не као догађаји који су у току (о футуру првом свршених глагола Танасић 2005б: 435 и даље), дакле, представљају се као радње које ће се неминовно остварити. Ови искази обилују и бројчаним подацима, који нису поткрепљени конкретним изворима (*3000 повољних кредита, 12.000 људи, 30.000 људи, 500 годишњих државних стипендија, 50.000 динара*). Могуће је да се овде футуром прави отклон од садашњости, јер обећања даје странка која је у том моменту на власти, дакле, већ је имала прилику да неке планове оствари.

У корпусу наилазимо и на пример једног летка из 1997. године, у којем се излаже програм странке. Од ускоадминистративног стила одудара се различитим средствима на различитим језичким нивоима: најпре је уочљива употреба футура првог несвршених глагола, без временске локализације, што значи да су у питању неререференцијалне радње:⁹ *зауставићемо¹⁰, преиспитаћемо, донећемо, легализоваћемо, настојаћемо*; затим, у текст овог летка укључена је критика власти, што није карактеристично за политичке програме као жанр – читава се чак и застрашивање подацима чији се извори не наводе. Наиме, након статистичког дела следе обећања или коментари чија је функција критика актуелне власти: *Обезбедићемо веће пензије и исплату свих дугова пензионерима којих има око 1.500.000 у Србији. Чињеница је да трећина пензионера гладује. Пензије ће пратити раст плата*. На овај начин рецепијенти се најпре застрашују подацима без извора, а истовремено им се нуде решења, такође без аргументованих поступака који доводе до тих решења – изостају све одредбе узрока, услова или околности, те се тиме овакви искази свде на обећања без покрића, какво је, примера ради: *Обезбедићемо да борци и ратни војни инвалиди буду поштовани и материјално обезбеђени*. У оваквим и сличним

⁹ О футуру првом за исказивање неререференцијалних радњи у Танасић 2005б: 436.

¹⁰ Транскрипт:

1. ЗА ПОВЕЋАЊЕ ПРОИЗВОДЊЕ ПУТЕМ БЕСКАМАТНИХ КРЕДИТА 10–20 ГОДИНА.
2. ЗАУСТАВИЋЕМО РАСПРОДАЈУ НАШИХ ПРЕДУЗЕЋА, ДОКАПИТАЛИЗАЦИЈА УМЕСТО РАСПРОДАЈЕ.
3. ПРЕИСПИТАЋЕМО ПОД КОЈИМ УСЛОВИМА СУ СЕ ДОБИЈАЛИ ИНОСТРАНИ КРЕДИТИ (ВИСИНА КАМАТА, РОКОВИ ВРАЋАЊА И СЛ.)
4. ПРЕИСПИТАЋЕМО КОЛИКО ЈЕ ДОНАЦИЈА ДОШЛО ИЗ ИНОСТРАНСТВА И КАКО СУ ПОТРОШЕНА ТА СРЕДСТВА
5. ДОНЕЋЕМО НОВИ ЗАКОН О ПРИВАТИЗАЦИЈИ КОЈИ ЋЕ ЗАШТИТИТИ РАДНИКЕ ОД ОТПУШТАЊА СА ПОСЛА И КОЈИ ЋЕ САЧУВАТИ НАША НАЈБОЉА ПРЕДУЗЕЋА У КОРИСТ РАДНИКА. ДОНЕЋЕМО ЗАКОН О ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈИ ПРЕ ЗАКОНА О ПРИВАТИЗАЦИЈИ
6. ВРАТИТИ ОТЕТУ ИМОВИНУ ГРАЂАНИМА И ЦРКВИ
7. ЛЕГАЛИЗОВАЋЕМО БЕСПРАВНО ПОДИГНУТЕ ОБЈЕКТЕ БЕСПЛАТНО
8. НАСТОЈАЋЕМО ДА СЕ СТРАНИ КАПИТАЛ ИНВЕСТИРА У ЛОШЕ СТОЈЕЋЕ ФАБРИКЕ КОЈЕ ИМАЈУ БУДУЋНОСТ, ЗА МАЛА И СРЕДЊА ПРЕДУЗЕЋА КОЈА ЋЕ ЗАПОШЉАВАТИ НЕЗАПОСЛЕНЕ.

примерима укида се и агенс: објекатска реченица формирана је од пасива, па се на месту субјекта налази пацијенс, а информација о агенсу, тј. о томе ко ће их поштовати и обезбедити – изостаје.

5. Закључак

Истраживање показује да су доминантни глаголски облици презент, императив и футур први, а неретко се јављају и перфекат и крњи перфекат, при чему је евидентна изнијансираност у значењу у зависности од лингвистичког, али и ванлингвистичког контекста.

Фреквентни су глаголски облици који не разликују род, а када се употребе они који разликују род (какав је перфекат), онда је чешћа употреба у множини. Квалитативним презентом постиже се динамичност, али и драматизација, карактеристичан је за летке, у којима су развијени типови текстова, јер последице представља као сталне ситуације. У лецима се у великој мери користе и несвршени низови презента за паралелне радње, којима се акценат ставља на ток радње, а и пажња се усмерава на више радњи истовремено. Овај презент комбинује се с перфектом и на текстуалној равни (пресеца низ перфекта) и на интертекстуалној равни (као што је у примеру антикампањског летка) како би се остварила манипулативна или персуазивна стратегија. Транспозиција презента у будућност је врло честа у слоганима јер сугерише убеђеност говорника да ће се ситуација остварити, па тиме доводи реципијенте у заблуду. Чест је и императивни презент модалних глагола којим се показује јака убеђеност у извесност избора или се реципијенти подстичу на деловање и усмеравају (као што је у примерима слогана и видео-спотова). Футур први најпогоднији је за обећања, али истовремено служи као отклон од садашњости, односно од скоре реализације обећања, док се императив користи с истом функцијом као и императивни презент модалних глагола. Сами глаголски облици не јављају се као изоловано средство манипулације, али њој служе у садејству са другим језичко-стилским средствима, који се, као што смо видели, јављају на различитим нивоима: лексичком, морфосинтаксичком, стилском итд.

Литература

- Benacchio R. 2013. Еще раз о глагольном виде и категории вежливости в императиве: сопоставление славянских языков с новогреческим. *Јужнословенски филолог*, књ. 69, Београд, 169–183.
- Ивић, М. 1958 (а). Словенски императив уз негацију. *Радови X* / Научно друштво НР Босне и Херцеговине; књ. 4., Сарајево.
- Ивић, М. 1958 (б). Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. *Годишњак Филозофског факултета*, књ. 3, Нови Сад: Филозофски факултет, 139–152.

- Jonke, Lj. 1964. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Nakladni zavod Znanje.
- Богадновић, М. (2015). О концепту Европа у савременом српском језику и култури. Д. Ајдачић (ур.), *О вредностима у српском језику, зборник етнолингвистичких радова*, Београд: Алма, 98–124.
- Teun Van Dijk, T. 1997. Discourse, power and access. C. R. Caldas-Coulthard, M. Coulthard (eds.), *Texts and Practices. Reading in Critical Discourse Analysis*, London: Routledge, 84–104.
- Teun Van Dijk, T. 1998. What is Political Discourse Analysis, In: *Political linguistics*, Dostupno na: <http://discourses.org/OldArticles/What%20is%20Political%20Discourse%20Analysis.pdf> [2015, June 2]
- Van Dijk, T. 2006. *Discourse and manipulation. Discourse and Society*, Vol. 17 (2), London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: SAGE Publication, 359–383.
- Van Dijk, T. 2008. *Discourse and Power*. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.
- John Wilson, J. 2001. Political discourse. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen i Heidi E. Hamilton (eds), *The Handbook of Discourse Analysis*, Massachusetts, Oxford: Blackwell Publishers, 198–418.
- Marina Katnić-Bakaršić, M. 2012 (a). *Između diskursa moći i moći diskursa*. Zagreb: Naklada Zoro.
- Marina Katnić-Bakaršić, M. 2012 (b). Uloga zamjenica mi i oni u konstrukciji odnosa moći u diskursu. *Bosanskohercegovački lingvistički kongres*, knjiga I, Sarajevo: Slavistički komitet, 399–407.
- Кликовац, Д. 2009. О презенту несвршених глагола за означавање будућних ситуација. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, 57–71.
- Мршевић-Радовић, Д. 2007. Фразеолошки неологизми у српском језику (ономасиолошки и функционално-стилски приступ). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 36/1, Београд, 283–291.
- Podboj, M. 2011. Manipulacija u političkom diskursu – kritički pristup. *Hrvatistika* 5/5, Osijek, 123–134.
- Надежда Силашки, Н. Ђуровић, Т. Радић-Бојанић, Б. 2009. *Јавни дискурс Србије*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета.
- Спасојевић, М. 2015. *Двовидски глаголи у савременом српском језику*. Докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Танасић, С. 2005 (а). *Синтаксичке теме*. Београд: Београдска књига.
- Танасић, С. 2005 (б). Синтакса глагола. М. Ивић (ред.), *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 345–470.
- Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis*. New York: Longman.
- Fairclough, N. Wodak, R. 2005. Critical discourse analysis, in: Teun Van Dijk (ed.), *Discourse as Social Interaction*, London: Sage.
- Fairclough, N. 2003. *Analysing discourse textual analysis for social research*, London: Routledge.
- Fairclough, N. 2012. *Political discourse analysis*. London: Routledge.

Речници

Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ. Књига I–XIX, Београд: Институт за српскохрватски језик, САНУ, 1953–2014.

Шипка, М. Клајн, И. *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2012.

Svetlana Slijepčević

PERSUASIVE AND MANIPULATIVE POTENTIAL OF VERB FORMS IN THE GENRE OF ADVERTISING AND PROPAGANDA IN THE POLITICAL DISCOURSE

Summary

The corpus for this study consists of advertising and promotional material in Serbia used in election campaigns in the period from 1990 to 2014. Posters, leaflets, and video-clips were considered in this study. The most general criteria with which we complied it is formulated in the works of leading critical linguists – in the political discourse analysis all linguistic strategies that can be politically contextualized must be taken in consideration. In more specific words, we have directed our attention in this study towards the most frequent verb forms which are politically potent, motivated by manipulative or persuasive goals. The methodology involved the formal linguistic analytical and descriptive approach accompanied by critical interpretation.

s.slijepcevic@gmail.com

UDK 811.111'366.58:070

Svetlana Makismović

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

Nikola Tatar

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet

GLAGOLSKA VREMENA U NASLOVIMA NOVINSKIH ČLANAKA U BRITANSKOJ ŠTAMPI

Sažetak: Novinski naslovi predstavljaju zanimljivu temu za istraživanje i omogućavaju različite vrste analiza. Ovaj rad će se baviti analizom upotrebe glagolskih vremena u naslovima novinskih članaka u britanskoj štampi za potrebe nastave gramatike engleskog jezika za studente žurnalistike i komunikologije. Analiza ovakve vrste mogla bi da pruži uvid u frekventnost upotrebe glagolskih vremena i ukaže na načine njihove upotrebe. U vezi s ovim, mogu se postaviti brojna pitanja, primera radi: da li je prezent najčešće korišćeno glagolsko vreme u naslovima novinskih članaka, da li preterit zauzima drugo mesto po frekventnosti upotrebe, koliko se često koristi sadašnji perfekt, koje je njihovo značenje, i da li se, kako Biber i dr. tvrde (Biber et al. 1999: 456), prezent i preterit javljaju u istoj razmeri. Cilj ove analize je da unapredi nastavu gramatike u okviru učenja engleskog jezika za posebne svrhe.

Ključne reči: glagolska vremena, naslovi, frekventnost, engleski jezik za posebne svrhe

1. Uvod

Lingvisti i druge naučnike koji se bave jezikom i komunikacijama oduvek je zanimao jezik medija. Bel (Bell 1995: 23) daje četiri razloga zašto je to tako: pristupačnost i dostupnost tekstova iz medija kao izvora jezičkih podataka, važnost medija kao dokaza za upotrebu jezika i za stavove o jeziku, način na koji mediji upotrebljavaju jezik, i kao poslednje, način na koji mediji odražavaju kulturu, politiku i socijalni život. Stil pisanja britanskih novina uglavnom se sastoji iz tri dela. To su: naslov, uvodni paragraf i tekst. Ono što je sa lingvističke strane najinteresantnije među njima jeste naslov, zato što su njegova upotreba i gramatika veoma karakteristični. Ferklou (Fairclough, 1995: 22) navodi da naslovi imaju distinktivne sintaksičke osobine, što ih čini gramatički osobenim. Stoga se u ovom radu iz datog specifičnog registra, tj. medijskog diskursa, izdvajaju novinski naslovi, koji u engleskom jeziku predstavljaju veoma zanimljivu temu za istraživanje iz više razloga. Prema Kverku i drugima (Quirk et al. 1999: 845), naslovi sadrže takozvani blok jezik (*block language*) koji karakteriše uobičajeno izostavljanje determinatora, zamenica i ostalih reči koje pripadaju zatvorenim grupama reči u engleskom jeziku (Quirk et al. 1999: 900). O ovome takođe govore

i Biber i dr. (Biber et al. 2007: 263), navodeći istovremeno da tačna interpretacija blok jezika umnogome zavisi od konteksta, što bi u našem slučaju bio novinski tekst koji sledi. Svon daje detaljniji opis novinskih naslova, govoreći pritom o posebnom jeziku, gramatici i vokabularu na koje možemo da naiđemo prilikom čitanja ili, u ovom slučaju, istraživanja istih (Swan, 2005: 211–221). U odeljku o gramatici Svon dalje navodi da se prosta vremena uglavnom koriste češće umesto progresivnih ili perfekat-skih formi, kao i da se prezent može koristiti kako za sadašnjost tako i za prošlost. Kao nešto vrlo zanimljivo, izdvojili bismo to što se u ovom odeljku govori i o specifičnim pravopisnim pravilima kojima se treba voditi prilikom pisanja, tj. razumevanja naslova novinskih članaka (npr. MOTORWAY CRASH: DEATH TOLL RISES).

Uzevši sve ovo u obzir, očigledno je da, kada su novinski naslovi na engleskom jeziku u pitanju, možemo vršiti čitav niz analiza: počevši od članova, specifičnih pravopisnih pravila, upotrebe glagolskih vremena, itd. Ovaj rad baviće se analizom upotrebe glagolskih vremena u naslovima novinskih članaka u britanskoj štampi za potrebe nastave gramatike engleskog jezika za studente žurnalistike i komunikologije. Analiza ovakve vrste mogla bi da pruži uvid u frekventnost upotrebe glagolskih vremena i da ukaže na načine njihove upotrebe. Može se naići na veliki broj pitanja u vezi s ovim, kao, npr.: da li je prezent najčešće korišćeno glagolsko vreme u naslovima novinskih članaka, da li preterit zauzima drugo mesto po frekventnosti upotrebe, koliko se često koristi sadašnji perfekt, koje je značenje ovih glagolskih vremena, i da li se, kako Biber i dr. tvrde (Biber et al. 1999: 456), prezent i preterit javljaju u manje-više istoj razmeri.¹ Očekuje se da istraživanje koje je sprovedeno za potrebe ovog rada i njegovi rezultati doprinesu proučavanju savremenog engleskog jezika i to u smislu učenja engleskog jezika za posebne namene.

Stoga se i ovaj rad sastoji od pet delova. Pored uvodnog dela, u drugom je opisan korpus, dok smo u trećem delu ovog rada predstavili rezultate do kojih smo došli. Četvrti deo predstavlja odeljak u kome se razmatra veza između rezultata i nastave engleskog jezika na Departmanu za komunikologiju i novinarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu. U završnom delu dali smo osvrt na sve relevantne zaključke do kojih smo došli.

2. Korpus

Istraživanjem je obuhvaćeno 666 naslova britanskih novinskih članaka. Tokom perioda prikupljanja materijala za naš korpus, trebalo je ograničiti registre, pri čemu smo se odlučili za političke, ekonomske i članke iz oblasti biznisa, odnosno njihove naslove, iz razloga njihove zastupljenosti u britanskim novinama, a i iz razloga

¹ Ovde bi valjalo pomenuti i način na koji smo razrešili neke bitne terminološke probleme. Za razliku od engleskog jezika, srpski jezik ne pravi razliku između hronološkog vremena i vremena kao gramatičke kategorije, a što je u engleskom jeziku rečeno uz pomoć dva termina: *time* i *tense*. Za gramatički pojam u ovom radu koristićemo uobičajeni termin: *glagolsko vreme*. *Prošlost* će biti izraz koji će biti korišćen kada se govori o nekoj prošloj situaciji (*past time*), dok ćemo terminom *preterit* označiti prosto prošlo vreme u engleskom jeziku. Terminom *sadašnji perfekt* biće označen engleski *the Present Perfect Tense*.

aktuelnosti tema iz ovih oblasti široj čitalačkoj publici. Međutim, oblasti biznisa i ekonomije predstavljaju dve bliske oblasti, gde jedna proističe iz druge, a u nekim dnevnim listovima se i prepliću, tj. nejasna je granica u podeli naslova po oblastima, tako da smo se u takvim slučajevima trudili da ih, nakon uvida u same članke, razvrstamo u dve razdvojene oblasti, a samim tim i grupe – biznis i ekonomiju. Za korpus smo odabrali novinske članke, odnosno njihove naslove iz sledećih dnevnih novina: *The Independent*, *The Times*, *The Guardian* i *The Daily Telegraph*.

Valjalo bi ovde objasniti da smo novine čiji će naslovi kasnije biti korišćeni izabrali na osnovu dostupnih rezultata Nacionalnog čitalačkog istraživanja (National Readership Survey)² od marta 2016. godine i rezultata Biroa za proveru tiraža (Audit Bureau of Circulations)³. Potrebno je takođe napomenuti da smo preuzimali naslove iz elektronskih izdanja, iz prostog razloga što su dostupniji. Prema ovim podacima Nacionalnog čitalačkog istraživanja, čiju bazu čine Britanci stariji od 15 godina, štampano izdanje dnevnih novina *The Independent* imalo je 3.844.000 čitalaca na mesečnom nivou, ali je zato preko kompjutera 4.532.000 ljudi čitalo elektronsko izdanje ovih novina. Štampana izdanja dnevnih novina *The Times* čitalo je 4.473.000 ljudi, a preko kompjutera se iz ovih novina informisalo 436.000, što ukupno čini skoro pet miliona čitalaca koji su stariji od 15 godina. *The Guardian* i *The Daily Telegraph* su u samom vrhu po čitanosti. Naime, elektronsku verziju dnevnih novina *The Guardian* pročitao je više od osam miliona čitalaca, tačnije 8.227.000, a štampanu verziju 4.030.000. Informacije u štampanom izdanju dnevnih novina *The Daily Telegraph* pronašlo je 3.848.000 ljudi, a u elektronskom 7.665.000 odraslih Britanaca. Mišljenja smo da smo ovim već opravdali relevantnost korpusa, ali ćemo ipak prikazati i podatke Biroa za proveru tiraža pre nego što predstavimo rezultate. Naime, ova agencija izračunava prosečni tiraž po danu za mesec januar svake godine i prema njenim podacima, januara 2016. godine prosečni dnevni tiraž lista *The Times* bio je 404.155, lista *The Guardian* 164.163, dnevnih novina *The Daily Telegraph* 472.033, i lista *The Independent* 55.193 koji je u poslednje vreme počeo više da se fokusira na elektronska izdanja.

3. Rezultati

S obzirom na to da su naslovi svrstani po oblastima politika, ekonomija i biznis, javiće se tri grupe naslova. U skladu sa tim, napravili smo i statistički pregled javljanja glagolskih vremena u tri grupe naslova u svakoj od četiri dnevne novine. Prisetimo se ovde da smo u uvodnom delu postavili pitanja vezana direktno za tri glagolska vremena (prezent, preterit i sadašnji perfekt), te smo u naš statistički pregled uvrstili samo ova tri glagolska vremena (536 naslova), a pojedine nepredviđene oblike (uključujući i neka glagolska vremena), na koje smo naišli u našem istraži-

² Ovi rezultati objavljeni su na sajtu <http://www.nrs.co.uk/downloads/padd-files/may-2016-release/pdf/newspapers-apr-15-mar-16.pdf>

³ Rezultati ovog tela dostupni su na sajtu Vikipedije: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_newspapers_in_the_United_Kingdom_by_circulation

vanju, izostavili smo (130 naslova). Stoga možemo reći da unutar ovog korpusa, postoji i korpus prezenta, preterita i sadašnjeg perfekta koji je za nas znatno bitniji. Onda smo izvršili i statističku obradu i izračunali procenat frekventnosti upotreba glagolskih oblika i to ne samo u odnosu na deo korpusa u kome se javljaju glagolska vremena već i u odnosu na celokupni korpus. Smatrali smo da za potrebe ovog rada nije od velike važnosti uvrstiti u naše statističke podatke do kojih smo došli i druge oblike na koje smo nailazili. Značajno je istaći ovde da je za potrebe ove analize dovoljno sve rezultate predstaviti putem tabela, zato što se time može vrlo jednostavno videti koji su glagolski oblici najbrojniji i u kakvom brojnom odnosu stoje jedan prema drugom, pa ćemo ih stoga tako i predstaviti.

U tabelama broj 1 do broja 4 dat je prikaz frekventnosti upotrebe prezenta, sadašnjeg perfekta i preterita za svaki od četiri britanska dnevna lista.

Tabela 1: Analiza frekventnosti upotrebe vremena u dnevnom listu *The Independent*

THE INDEPENDENT	<i>Politika</i>	<i>Ekonomija</i>	<i>Biznis</i>	Ukupno
Prezent	37	43	59	139
Sadašnji perfekt	1	0	0	1
Preterit	3	0	0	3
Ukupan broj naslova	41	43	59	143

Tabela 2: Analiza frekventnosti upotrebe vremena u dnevnom listu *The Times*

THE TIMES	<i>Politika</i>	<i>Ekonomija</i>	<i>Biznis</i>	Ukupno
Prezent	29	28	25	82
Sadašnji perfekt	0	0	0	0
Preterit	0	0	0	0
Ukupan broj naslova	29	28	25	82

Tabela 3: Analiza frekventnosti upotrebe vremena u dnevnom listu *The Guardian*

THE GUARDIAN	<i>Politika</i>	<i>Ekonomija</i>	<i>Biznis</i>	Ukupno
Prezent	56	46	52	154
Sadašnji perfekt	0	0	0	0
Preterit	1	2	1	4
Ukupan broj naslova	57	48	53	158

Tabela 4: Analiza frekventnosti upotrebe vremena u dnevnom listu *The Daily Telegraph*

THE DAILY TELEGRAPH	<i>Politika</i>	<i>Ekonomija</i>	<i>Biznis</i>	Ukupno
Prezent	57	42	41	146
Sadašnji perfekt	0	1	0	1
Preterit	4	1	1	6
Ukupan broj naslova	61	44	42	153

U **Tabeli 5** dat je sažetak frekventnosti upotrebe prezenta, sadašnjeg perfekta i preterita u britanskoj štampi.

Tabela 5: Analiza frekventnosti upotrebe vremena u britanskoj štampi

BRITANSKA ŠTAMPA	<i>The Independent</i>	<i>The Times</i>	<i>The Guardian</i>	<i>The Daily Telegraph</i>	Ukupno	%
Prezent	139	82	154	146	521	97,2
Sadašnji perfekt	1	0	0	1	2	0,37
Preterit	3	0	4	6	13	2,42
Ukupan broj naslova	143	82	158	153	536	

Iz navedenih tabela jasno dolazimo do zaključka da je u korpusu sa naslovima iz britanske štampe koji sadrže jedno od tri ciljana glagolska vremena najveća frekventnost upotrebe prezenta, i to 97,2%. Ako gledamo broj naslova u kojima se javlja prezent, dolazimo do cifre od 521 koja u poređenju sa originalnih 666 naslova čini 78,23% ukupnog korpusa koji je bio ispitivan.

Pre nego što pređemo na diskusiju dobijenih rezultata, bilo bi korisno da napomenemo da se može više nego evidentno tvrditi da je upotreba vremena u naslovima britanskih novinskih članaka nesrazmerna u frekventnosti. Ali, ukoliko izuzmemo prezent kao najfrekventnije upotrebljavano vreme, lako je uvideti da postoji neznatna prednost prilikom upotrebe preterita (2,42% ili 13 primera) u odnosu na sadašnji perfekt (0,37% ili 2 primera). U odnosu na čitav korpus (666 primera), procenat upotrebe ova dva glagolska vremena još je manji – preterit 1,95% i sadašnji perfekt 0,30%.

Ne bi bilo praktično pominjati sve primere iz korpusa prezent, preterit i sadašnji perfekt, već ćemo po kriterijumu različitih značenja glagolskih vremena pomenuti i odgovarajuće primere.

Počecemo sa najučestalijim glagolskim vremenom – prezentom. Biber i dr. tvrde da prezent ima dva glavna značenja kada se odnosi na sadašnje vreme:

- 1) da opiše stanje koje postoji u sadašnjem trenutku koje može biti privremeno ili pak može da traje duže vreme;

2) i da opiše sadašnje uobičajeno ponašanje (Biber et al. 1999: 453).

U okviru našeg korpusa postoje naslovi u kojima se može prepoznati prvo značenje, i to bi bio sledeći primer:

(1) *Economists **fear** 45 billion pounds will be added to deficit by 2017 (The Independent).*

Primer iz našeg korpusa koji možemo da iskoristimo da bismo ilustrovali drugo značenje prezenta glasi:

(2) *'Little Britain': newspapers in Europe **mock** UK and Theresa May over PM's Brexit speech (The Daily Telegraph).*

Prezent se takođe koristi u određenim slučajevima da obeleži prošle događaje ili buduće. Istorijski prezent⁴, koji se odnosi na prošlost, često se koristi u književnosti ne bi li doveo do živopisnijeg opisa, kao da se događaji dešavaju u trenutku govora (Biber et al. 1999: 454). Mišljenja smo da bi sledeći naslov iz našeg korpusa mogao najbolje da predstavi upotrebu prezenta za izražavanje prošlosti:

(3) *Rolls-Royce **apologises** in court after settling bribery case (The Guardian).*

U primerima u kojima se značenje prezenta odnosi na budućnost, takvo značenje vezano je za gramatiku pre nego za specifični registar. Skoro svi slučajevi gde se prezent odnosi na budućnost dešavaju se u jednom od dva povezana gramatička konteksta – ili sa pratećim adverbijalom koji se jasno odnosi na budućnost, ili u kondicionalnoj ili temporalnoj klauzi koja se odnosi na budućnost. Naslov iz našeg korpusa koji bi ovde poslužio kao primer glasi:

*Theresa May **refuses** to say what **happens** if Parliament rejects her Brexit deal (The Independent).*

Na redu je glagolsko vreme koje je na drugom mestu po učestalosti javljanja u našem korpusu, pa bi neki od primera preterita sa određenim značenjem koje smo pronašli u okviru korpusa bili sledeći:

⁴ Istorijski prezent koristi se kao stilsko sredstvo – kako Mekarti i Karter napominju (McCarthy i Carter 1994: 194), stavljajući naglasak na dramu događaja i fokusirajući se na posebno značajne trenutke u priči. Prezent se u naslovima poklapa sa istorijskim prezentom u upotrebi, u smislu aktuelnosti vesti, čime znatno doprinosi vrednosti objavljene vesti. Sličnu upotrebu sadašnjeg perfekta iznosi i Mekarti (McCarthy 1994: 93–94). Dok se pod istorijskim prezentom podrazumeva obeleženo vreme koje se odnosi na prošlu radnju ili događaj u književnom delu i konverzaciji, prezent se kao glagolski oblik javlja u naslovima i odnosi se takođe na prošlu radnju, odnosno događaje, a za razliku od istorijskog prezenta predstavlja neobeleženo vreme. S obzirom na to da se upotrebljava kao „internal evaluation device“ (sredstvo unutrašnje procene), kako smatra Šifrin (Schiffrin 1981: 59–61), u onim situacijama u komunikaciji lišenih pokušaja govornika da naglasi ključne događaje i radnje, gde bi bila podesnija upotreba nekog drugog glagolskog vremena, odnosno preterita.

Međutim, upotreba prezenta u naslovima se prilično razlikuje i prezent je najčešće neobeleženo vreme stoga što je ovo vreme uobičajeno za određenu situaciju u govoru, što ne znači da se druga vremena ne javljaju. Naprotiv, javljaju se i druga vremena, iako u manjem broju u naslovima, kao što je to slučaj u našem korpusu. Upotreba ostalih vremena u naslovima novinskih članaka može se onda protumačiti kao odvajanje od uobičajenog, i označiti kao obeleženaost u odnosu na uobičajeni prezent u naslovima.

(4) *Public sector workers 'frogmarched' into strike action over pensions (The Daily Telegraph).*

(5) *Monetary Policy Committee **voted** unanimously to hold rates (The Daily Telegraph).*

Osnovno značenje preterita predstavlja određeni preterit. Njegova upotreba tiče se prvenstveno radnje koja nije aktuelna i koja je završena u nekom određenom momentu, periodu u prošlosti, sa dinamičnim značenjima glagola, ili određenog stanja koje postoji u određenom vremenu u prošlosti sa statičnim glagolima (Đorđević 2002: 338).

Prilikom istraživanja našeg korpusa nismo naišli na primere trajno iterativnog preterita. Značenje ovakvog preterita odnosi se na radnju ili stanje koji se ponavljaju, tj. na niz događaja. Ovi događaji mogu a i ne moraju biti određeni vremenskim trenutkom dešavanja (Đorđević 2002: 339), na primer:

(6) *Last week the professor **reviewed** the papers every single day.*

U okviru našeg istraživanja nismo naišli na primere svevremenog ili generičkog preterita. Ovakav preterit spada u pomerena značenja preterita i ima značenje radnje koja pripada svim vremenima (Đorđević 2002: 339):

(7) *Sigh no more, ladies. Men **were** deceivers ever.*

Činjenica je da smo naišli na mali broj naslova sa preteritom, ali se među njima našao i preterit sa budućim značenjem:

(8) *Britain's manufacturing sector **contracted** at the fastest rate in seven months in June (The Daily Telegraph).*

Preterit sa budućim značenjem, koji takođe spada u pomerena značenja preterita, odnosi se na budućnost, tačnije, u primerima ovakav preterit imenuje predbuduće vreme. Glagoli koji se mogu naći u zavisnim klauzama ne opisuju realnu radnju, već onu radnju koja bi trebalo da se odigra (Đorđević 2002: 339).

Istraživanjem našeg korpusa nismo pronašli primere modalnog preterita. Razlog ovome, a i jako slaboj frekventnosti upotrebe preterita u naslovima, možemo potražiti u tome što je upotreba preterita u svakodnevnom razgovoru neobeležena, dok je u naslovima obeležena (Chovanec 2002: 84). Modalni, hipotetički, nerealni preterit nema značenje kojim pravi razliku između sadašnjosti i prošlosti, već između realnog i poželjnog. Glagol u kondicionalnim klauzama ne opisuje realnu radnju već hipotetičku sadašnju ili buduću radnju (Đorđević 2002: 340):

(9) *If I **won** the lottery, I would give most of the money to charity.*

I na kraju ovog dela, dolazimo i do sadašnjeg perfekta, najmanje upotrebljavnog vremena u našem korpusu naslova, čije celokupno značenje može da se podeli u pet različitih kategorija:

- I Sadašnji perfekt sa inkluzivnim značenjem;
- II Sadašnji perfekt sa rezultativnim značenjem;

- III Sadašnji perfekt sa značenjem neodređene prošlosti;
- IV Sadašnji perfekt sa značenjem uobičajene radnje;
- V Sadašnji perfekt u temporalnim i kondicionalnim klauzama.

Za prvu kategoriju pronašli smo sledeći primer:

(10) *The fire's only **been** out an hour or two (The Independent)*

Sadašnji perfekt sa inkluzivnim značenjem sadrži dve bazične komponente: dužinu trajanja vremenskog perioda u okviru kog se obavljala radnja imenovana glagolom i sadašnji trenutak ili trenutak govora (Poutsma 1926: 210–211, Đorđević 2002: 447). Đorđević još navodi da se trajanje radnje izražene sadašnjim perfektom sa inkluzivnim značenjem može i produžiti, ili se može očekivati da se ponovo dogodi, tj. da se ne dogodi kada je odrični oblik u pitanju, u sadašnjosti ili budućnosti. Otuda i naziv inkluzivni, jer uključuje prošlost, sadašnjost i budućnost. Inače, Jespersen ovu kategoriju naziva *inkluzivni prezent* (Jespersen 1965: 47).

U okviru korpusa pronađen je sledeći primer sadašnjeg perfekta sa rezultativnim značenjem:

(11) *Germany's constitutional court **has delayed** the creation of a new € 500bn eurozone bail-out fund (The Daily Telegraph).*

Ova kategorija poseduje dve značenjske komponente:

- 1) Rezultat je u sadašnjoj vremenskoj sferi, dok se njegovo poreklo nalazi u radnji koja pripada prošloj vremenskoj sferi,
- 2) vreme izvršenja radnje nije bitno, te stoga takav vremenski period može, a i ne mora, uključivati sadašnji trenutak, jer se on već podrazumeva u samom rezultatu radnje.

Rezultativni perfekt ili *sadašnji perfekt iskustva* (Blaganje, Konte 1979: 266) na sadašnjost gleda kao na rezultat onoga što se desilo u prošlosti ili kao na povezanost prošle radnje i sadašnjeg trenutka preko rezultata koje ta prošla radnja ostavlja u sadašnjosti. Važno je naglasiti da govornikov glavni interes nije prošlost, već sadašnjost (Jespersen 1965: 47, Đorđević 2002: 448–449).

Ono što u korpusu nismo pronašli jeste primer sadašnjeg perfekta sa značenjem neodređene prošlosti. Da bismo bolje objasnili o čemu se ovde govori, kao primer ćemo navesti jedan noviji naslov koji kao takav nije mogao da postane deo našeg korpusa, zato što naš korpus čine naslovi koji su objavljeni ranije, ali kao što se može zaključiti nesumnjivo je da se javlja:

(12) *Science **hasn't changed**; politics have (The Independent).*

Najistaknutija komponenta značenja neodređene prošlosti sadašnjeg perfekta je pre svega neodređena prošlost ili neodređeni prošli vremenski period. Druga komponenta je veza između prošlog perioda i sadašnjeg trenutka. Ta veza ne ostvaruje se preko rezultata, već sam govornik uviđa preklapanje između nekog vremenskog perioda, tj. između onog u kom se radnja odigrala i sadašnjeg trenutka, odnosno trenutka govorenja (Quirk et al. 1999: 192–194).

U okviru korpusa ne samo da nismo uspeli da pronađemo primer sadašnjeg perfekta sa značenjem uobičajene radnje, već to nismo uspeli da pronađemo ni među novinskim naslovima koji ne spadaju u korpus, a najskorijeg su datuma. Ipak ćemo dati primer za ovo značenje sadašnjeg perfekta, koji će biti iz knjige *Brave New World (Vrli novi svet)* autora Oldosa Hakslija:

(13) *Singapore has often produced over sixteen thousand five hundred...*
(Huxley 1950: 5).

Sadašnji perfekt sa značenjem uobičajene radnje (Blaganje, Konte 1979: 267) ima dve komponente, i to:

- 1) Da se radnja označena glagolom ponavljala ili trajala tokom vremenskog perioda koji osim prošle vremenske sfere uključuje i sadašnji trenutak.
- 2) Radnja se ponavljala toliko puta, u okviru određenog vremenskog perioda, da se pretvorila u izvesnu naviku, stalnu osobinu ili karakteristiku samog subjekta. Dakle, osnovna karakteristika radnje je njeno stalno ponavljanje, tj. radnja je postala stalna subjekatska osobina.

Takođe treba napomenuti i veoma važnu karakteristiku perfektivnih oblika da eksplicitno povezuju raniju radnju ili događaj sa tekućom situacijom (Graver 1990: 74).

U okviru našeg istraživanja nismo naišli na primere sadašnjeg perfekta u temporalnim klauzama. Međutim, u primerima u kojima se javljaju temporalne klauze sadašnji perfekt imenuje prebduće vreme, bez obzira na veznik, što dalje znači da radnja izražena sadašnjim perfektom mora biti završena pre nego što počne radnja iskazana u glavnoj klauzi⁵ koja ima predikat u obliku budućeg glagolskog vremena ili nekog drugog glagolskog vremena koje imenuje radnju lociranu u budućnosti:

(14) *I shall leave as soon as the meeting has ended* (Graver 1990: 82).

4. Diskusija

Kod novinara je u upotrebi poseban jezik koji se obično koristi u novinama ili časopisima i naziva se *novinski stil* (Summers 1995: 768). Prema Fauleru, novine usvajaju govorni stil, kako bi se stvorila „iluzija neformalnosti, poznavanja, prijateljstva“, jer je „razgovor kooperacija, slaganje, simetrija između moći i znanja među učesnicima“ (Fowler 1991: 57). Naslovi i nisu potpune rečenice, već kratki sažeci napisani tako da privuku pažnju. Kao rezultat toga, neke „nepotrebne“ reči su izostavljene i glagolski oblici se menjaju. Zbog toga je u popriličnoj meri prezent, kao osnovno vreme u sistemu glagolskih vremena u engleskom jeziku (Dušková et al. 1988: 217), i preuzeo uloge sadašnjeg perfekta i preterita, i to ne samo sa stanovišta našeg korpusa. Istvud (Eastwood 2002: 85) pominje da se prezent može upotrebiti u naslovima za neku skoriju radnju, a da bi se u normalnom stilu upotrebio

⁵ Međutim, javljaju se i situacije kada glagol u glavnoj klauzi može označavati i radnju koja je locirana u sadašnjoj vremenskoj sferi. Tada sadašnji perfekt u zavisnoj klauzi nosi značenje pretprezenta, što je uobičajeno značenje sadašnjeg perfekta u glavnim klauzama.

sadašnji perfekt (npr. *Railfares go up* umesto *Railfares have gone up*), Aleksander (Alexander 2003: 166) navodi da se prezent koristi kada želimo da se naslov odnosi na neki prošli događaj (npr. *DISARMAMENT TALKS BEGIN IN VIENNA*). Ipak, izbor upotrebe vremena u naslovima određuje interpersonalna funkcija, pošto promena vremena rezultira promenom deiktičkih centara (Kristal, 1996: 58), npr. vreme događaja, čime popunjava prazninu između događaja i čitaoca.

Široka upotreba prezenta u novinskim naslovima jedna je od karakteristika registra koji se u medijskom diskursu koristi u naslovima (Fowler 1991). U toku našeg istraživanja i obrade podataka došli smo i do razloga zbog kojih se prezent može upotrebiti u naslovima novinskih članaka da bi se odnosio na prošle događaje i u kojim se obrascima, u tom slučaju, pojavljuje. Pored sadašnjih događaja prezent može da izrazi budućnost i prošle događaje. U tom smislu, prezent je atemporalno vreme. Dejvid Kristal smatra da nije moguće uspostaviti prost odnos 1:1 između glagolskih oblika i stvarnog vremena, i onda sadašnje vreme može izražavati prošlost ili budućnost zavisno od konteksta (Kristal 1996: 398). Iako je stereotipni opis prošlih događaja upotrebom prezenta uobičajen u naslovima, takođe se često javlja u naraciji, kako u fikciji, tako i u konverzaciji (Dušková et al. 1988: 219, Shiffrin, 1981). Upotreba preterita nije tako česta, što i nije iznenađujuće, zato što se preterit veoma često upotrebljava u direktnim citatima, koji ukazuju na prisustvo „drugog glasa”, delova drugih diskursa, odnosno onih reči koje je naizgled izgovorio neko drugi, a ne predstavlja samo novinski izveštaj (Chovanec 2000: 87).

S obzirom na to da je jedan od zadataka ovog rada i da se uspostavi odnos između teorijske i praktične strane ovog istraživanja, u ovom odeljku ćemo predložiti šta se može od dobijenih rezultata i izvedenih zaključaka iskoristiti da bi studenti komunikologije i žurnalistike na Filozofskom fakultetu u Nišu još bolje ovladali gramatikom engleskog jezika. Jasno je da treba poraditi na svim značenjima gore navedenih glagolskih vremena. Tako da ovde opisujemo samo neke od ideja kako naslovi mogu poslužiti kao inspiracija za aktivnosti koje se mogu upotrebiti tokom časova. Ono na šta bismo se naročito fokusirali u svakoj od sledećih aktivnosti je povratna informacija koju bismo dobili od studenata i koja bi kasnije bila upotrebljena za razjašnjavanje konkretnih gramatičkih problema – pravilne upotrebe prezenta, sadašnjeg perfekta i preterita.

Da bismo razumeli naslove novinskih članaka na engleskom jeziku, moramo, pored razumevanja reči, načina na koji se izgovaraju i pišu, i načina na koji red reči treba upotrebiti da bismo dobili smislaone celine, posedovati i nešto što se obično naziva predznanje. Ako ne znamo ništa o kriketu, nećemo biti u stanju da razumemo članak u novinama na tu temu. Takođe, do nedostatka razumevanja može doći i u člancima koji uključuju na primer *the House of Lords*, *the Commonwealth*, *BBC* i dr. Stoga bi zasigurno bilo dobro sa studentima obraditi neke od ključnih karakteristika, kulturnih i tradicionalnih, Velike Britanije. Međutim, razumevanje jezika u vestima podrazumeva ne samo poznavanje britanske kulture, već i najnovijih događaja. Na primer, naslov „FIRST FEMALE SUCCESSOR TO THE THRONE”, imao bi smisla samo ako znamo na koga se ovde misli. Tako da bi bilo neophodno ovde reći da je obaveza samih predavača engleskog jezika, kako za posebne svrhe tako i ostalih,

da uvek budu u toku sa najnovijim dešavanjima o kojima se piše, kao i da takve informacije inkorporiraju u nastavu.

Više je nego jasno da naslovi ne predstavljaju potpune rečenice. Stoga studenti kao jednu od aktivnosti mogu imati da napišu naslov koristeći celu rečenicu. Procedura bi bila da naslov koji sadrži prezent, studenti napišu onako kako ga oni vide. Na raspolaganju bi im bila dva glagolska vremena – sadašnji perfekt ili preterit. Ne bi im trebalo dati više od jednog minuta po naslovu, nakon čega bi usledila usmena provera. Ono što bi nas zanimalo prilikom provere, tj. čitanja njihovih odgovora, jeste koje su glagolsko vreme upotreбили i zašto. Kod ove aktivnosti ne bi bilo obavezno da predavač odmah kaže studentu da li je odgovor tačan ili ne i da mu potpitanjem pomogne da dođe do tačnog odgovora. Od izuzetne važnosti bi bilo, bez obzira na to da li je odgovor tačan ili ne, pitati što veći broj studenata da pročitaju svoje rečenice. Time bismo dobili vrlo dragocen uvid u to da li i u kojoj meri studenti pravilno upotrebljavaju ova glagolska vremena, i možda još bitnije gde se kriju potencijalne greške.⁶ Ovakva aktivnost ima smisla samo kada imamo više naslova u optičaju.

Međutim, često smo svedoci da samo jedan naslov može da bude od tolike važnosti da će se mesecima govoriti samo o njemu. U ovakvoj situaciji, predlažemo sledeću aktivnost – povezivanje naslova novinskih članaka sa prethodnim iskustvom studenata. Procedura bi podrazumevala da svaki od studenata kroz nekoliko minuta poveže naslov sa nekim svojim iskustvom (čemu je prisustvovao, šta je video, i sl.) i da bude spreman da o tome ispriča koristeći prezent, sadašnji perfekt ili preterit. Više je nego očigledno da je ovde pored uvežbavanja upotrebe već pomenutih glagolskih vremena, integrisano i vežbanje komunikacije i to na sasvim prirodan način zato što je stimulans novinski naslov – nešto što dolazi u originalnoj formi iz jezika koji se proučava. Što više podeljenih iskustava, to je bolji uvid u to ima li grešaka i gde su najčešće.

5. Zaključak

Težište ovog rada bilo je da utvrdi da li analiza upotrebe glagolskih vremena iz naslova britanskih novinskih članaka može da pomogne u nastavi gramatike engleskog jezika za studente žurnalistike i komunikologije Filozofskog fakulteta u Nišu. Da bismo ovo uradili, trebalo je sastaviti korpus koji se u našem slučaju sastojao od 666 naslova iz britanskih dnevnih novina: *The Independent*, *The Times*, *The Guardian* i *The Daily Telegraph*. Trudili smo se da relevantnost korpusa opravdamo zastupljenošću ovih dnevnih novina kod čitalaca, a naslove koje smo koristili aktuelnošću (politika, ekonomija, biznis). Analizirali smo koja se sve glagolska vremena javljaju u naslovima, bavili smo se detaljno rezultatima do kojih smo došli, i predstavili ih u vidu tabela za svaki dnevni list posebno.

Na osnovu statističkih podataka, utvrđena je i frekventnost glagolskih vremena u datom korpusu. Najfrekventnija je upotreba prezenta, koji se od ukupno 666 naslo-

---

⁶ Ovakve aktivnosti otvaraju vrata i za druge gramatičke partije koje možemo dodatno uvežbavati ili proveravati ovim putem, kakva je, primera radi, upotreba članova.

va javlja 521 put, ili procentualno 78,23%. Za 536 naslova koji sadrže samo prezent, sadašnji perfekt ili preterit, učestalost prezenta je mnogo veća (97,2%). Evidentno je da postoji prednost određenog glagolskog vremena, i ne možemo se složiti sa nekim autorima kao što je Biber i dr. (Biber et al. 1999: 456) da se prezent i preterit javljaju u istoj razmeri. Preterit zauzima drugo mesto po frekventnosti upotrebe (1.95% ili 13 primera), a sadašnji perfekt je gotovo u potpunosti prepustio svoju ulogu prezentu u našem korpusu i javlja se u svega dva primera (0,30%).

Predstavljene su i dve aktivnosti sa naslovima koje mogu doprineti poboljšanju nastave gramatike engleskog jezika za posebne svrhe. Na nastavnicima je da ih dalje razrade i usmere u onom pravcu koji je za njih i studente najpotrebniji. Mišljenja smo da bi ovakve aktivnosti, zbog aktuelnosti koje naslovi neosporivo imaju, bile ne samo veoma interesantne za studente i da bi rado u njima učestvovali, već bi prvenstveno mogli da unaprede njihovo znanje u oblasti upotrebe glagolskih vremena.

Literatura

- Alexander, L.G., 2003. *Longman English Grammar*, Harlow: Pearson Education Limited.
- Bell, A. 1995. 'Language and the media.' *Annual Review of Applied Linguistics* 15, 23–41.
- Biber et al. 1999. *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Harlow: Longman.
- Biber Douglas, Ulla Connor and Thomas A. Upton. 2007. *Discourse on the Move: Using Corpus Analysis to Describe Discourse Structure*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Blaganje, D., Konte, I. 1979. *Modern English Grammar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Chovanec, J. 2002. *The uses of the present tense in headlines*. (83–92). Preuzeto sa sajta http://www.phil.muni.cz/angl/thepest/thepest_01_09.pdf
- Dušková et al. 1988. *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*, Praha: Academia.
- Đorđević, R. 2002. *Gramatika engleskog jezika*, Beograd: Izdanje autora.
- Eastwood, J. 2002. *Oxford Guide to English Grammar*, Oxford: Oxford University Press.
- Fairclough, N. 1995. *Media Discourse*, London: Edward Arnold.
- Fowler, R. 1991. *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*, London: Routledge.
- Graver, B.D. 1990. *Advanced English Practice*, Oxford University Press.
- Huxley, A. 1932. *Brave New World*, London: Chatto and Windus, Uniform ed. 1950.
- Jespersen, O. 1965. *A Modern English Grammar on Historical Principles*, London: George Allen & Unwin.
- Kristal, D. 1996. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.
- McCarthy, M. & R. Carter, 1994. *Language as Discourse: Perspectives for Language Teaching*, London: Longman.
- Poutsma, H.A. 1926. *A Grammar of Late Modern English*. Groningen: P. Noordhoff.
- Quirk, R., et al. 1999. *A Grammar of Contemporary English*, London: Longman.

Shiffrin, D. 1981. Tense Variation in Narrative, *Language* 57 (1) 45–62.

Summers, D. (ed.) 1995. *Longman Dictionary of Contemporary English*, New edition, Harlow: Longman.

Swan, M. 2005. *Practical English Usage*, Oxford: Oxford University Press.

Veб-sajtovi sa kojih je preuzet korpus:

The Independent <http://www.independent.co.uk/>

The Times <http://www.thetimes.co.uk/>

The Guardian <https://www.theguardian.com/>

The Daily Telegraph <http://www.telegraph.co.uk/>

Svetlana Makismović, Nikola Tatar

TENSES IN HEADLINES OF THE BRITISH NEWSPAPER ARTICLES

Newspaper headlines present an interesting topic to research and because of that, different kinds of analyses can be carried out on them. This paper will deal with the analysis of the use of tenses in headlines of the British newspaper articles for the purposes of teaching English grammar to the students of Communicology and Journalism. The analysis of this kind could provide insight into the frequency of use of tenses and indicate the ways tenses could be used. In this regard, a lot of questions could be asked, for instance, whether the Present Simple Tense is the most frequently used tense in headlines of newspaper articles, whether the Past Simple Tense occupies the second place according to the usage frequency, how often the Present Perfect Simple Tense is used, what their meanings are, and whether, as Biber et al. claim (Biber et al. 1999: 456), the Present Simple Tense and the Past Simple Tense occur in approximately the same number of examples. The aim of this analysis is to advance teaching grammar within the English for specific purposes framework.

cecasmile@mts.rs
nikolatatar@gmail.com

UDK 81'42:32"20"

Aleksandar Kavgić

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

Olga Panić Kavgić

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

KONCEPT VREMENA U PREDIZBORNIM SLOGANIMA AMERIČKIH I SRPSKIH PREDSEDNIČKIH KANDIDATA NA POČETKU 21. VEKA¹

Sažetak: Rad se bavi konceptom vremena kao vanjezičke i jezičke kategorije u predizbornim sloganima predsedničkih kandidata u Sjedinjenim Američkim Državama i Srbiji, na svim predsedničkim izborima od 2000. do 2012. godine. Kao vanjezički koncept, vreme je analizirano na semantičkoj ravni, u svetlu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, kao tri segmenta na vremenskoj osi na koje se sadržaj slogana može odnositi. S druge strane, razmatraju se i jezička sredstva, poput glagolskog vremena, kojima se uspostavlja veza između sadržaja slogana i vremena kao vanjezičke kategorije. Korpus za istraživanje čine slogani predsedničkih kandidata u predizbornim kampanjama u poslednjih šesnaest godina u SAD i Srbiji. Cilj rada je da se, kombinacijom kvalitativne i kvantitativne metode, utvrde jezički mehanizmi kojima se u dva jezika – engleskom i srpskom, i dva savremena društva – američkom i srpskom, izražava koncept vremena kao jednog od ključnih ali teško uhvatljivih egzistencijalnih pojmova kojima su prožete i uslovljene sve čovekove delatnosti, uključujući i polje politike. Drugi cilj jeste da se utvrdi na koji se segment na vremenskoj osi – prošlost, sadašnjost ili budućnost – najviše odnose noviji slogani u predizbornim kampanjama za predsednike Sjedinjenih Američkih Država i Srbije na početku ovog veka.

Ključne reči: koncept vremena, glagolsko vreme, predizborni slogani, predsednički izbori, engleski, srpski, Amerika, Srbija

1. Uvod: ciljevi istraživanja

Na najopštijem nivou, osnovni cilj ovog istraživanja je bio da pruži skromni doprinos analizi političkog diskursa. Politički diskurs, kao specifičan segment upotrebe jezika, relevantan je za istraživanja jer se može pretpostaviti da, za razliku od nekih drugih vrsta diskursa, ima veoma vidljive posledice na živote pojedinaca, nacija, a, suštinski, i čitavog sveta — što je u skladu sa antičkom mudrošću koju neki pripisuju Periklu da nezainteresovanost pojedinca za politiku ne znači da je i politika

---

¹ Rad je nastao u okviru projekta 178002, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

nezainteresovana za pojedinca. Naravno, analiza političkog diskursa, u skladu sa obimom rada, usredsređena je na jedan njegov krajnje specifičan oblik: predizborne slogane na predsedničkim izborima u Sjedinjenim Američkim Državama i u Srbiji u periodu od 2000. do 2016. godine.

U skladu sa fokusom istraživanja, njegov prvi preciznije definisani cilj bila je analiza vremena u predizbornim sloganima sa američkih i srpskih predsedničkih izbora na 1) semantičkoj i 2) vanjezičkoj ravni (prošlost, sadašnjost i budućnost, kao tri segmenta vremenske ose). Drugi cilj istraživanja bila je analiza jezičkih sredstva (npr. glagolskog vremena) kojima se uspostavlja veza između sadržaja slogana i vremena kao vanjezičke kategorije, pri čemu se kombinovanjem kvalitativne i kvantitativne metode pokušalo otkriti kojim jezičkim mehanizmima se u engleskom i srpskom izražava koncept vremena u izbornim sloganima. U skladu sa tim, treći cilj istraživanja bio je da se utvrdi na koji se segment na vremenskoj osi najviše odnose noviji slogani u predizbornim kampanjama predsedničkih izbora u SAD i Srbiji, koji se mogu smatrati reprezentativnim primerima pažljivo promišljenih i strateški osmišljenih upotreba jezika u političkom diskursu.

Ostatak rada, hronološkim redosledom, prati korake koje su autori obavili u okviru ovog istraživanja. Sledstveno tome, u sledećem, tj. drugom, odeljku rada, opisano je kako su ovako definisani ciljevi uklopljeni u odgovarajuće teorijske okvire iz domena jezičkih istraživanja. Naravno, ovaj teorijski okvir uticao je na odabir metodologije istraživanja, što predstavlja temu trećeg odeljka. Nakon što je odabrana metodologija primenjena na korpusu izrađenom za potrebe ovog rada, bilo je moguće obaviti analizu rezultata korpusnog istraživanja i utvrditi kako se koncept vremena realizuje u američkim i srpskim predsedničkim sloganima, što je predstavljeno u centralnom delu rada. Konačno, u završnom odeljku, rad nudi i osvrt na uočena preklapanja i razlike u srpskom i američkom korpusu, kao i opšte napomene o rezultatima istraživanja.

2. Teorijski okvir za istraživanje slogana

Termin 'slogan' u domaćoj literaturi nije jednoznačno definisan, kako u širim okvirima društveno-humanističkih nauka, tako ni u okviru lingvistike. U *Leksikonu stranih reči i izraza* Vujaklija 'slogan' definiše kao kulturološki markirani arhaični anglicizam: „Slogan (eng. *slogan*) — stari ritmički ratni poklič škotskih gorštaka“ (Vujaklija 2014). U savremenom srpskom jeziku, ovaj termin se, međutim, ne doživljava kao dijahronijski markiran anglicizam sa kulturološkim asocijacijama na škotske gorštace, već se svakodnevno upotrebljava kao parola koja opisuje političku poziciju određenog aktera na političkoj sceni, što dokazuje i njegova upotreba u sredstvima javnog informisanja (npr. Jasnić 2016). Upravo zbog ovakvih razlika u značenju i definiciji slogana između različitih izvora, ovaj odeljak rada prvo će se baviti definicijom slogana i njihovom funkcijom u političkom diskursu, da bi potom ponudio teorijski osvrt na funkciju slogana i, konačno, analizu vremenske dimenzije u sloganima.

2.1. Šta je slogan?

Kada je reč o definiciji slogana, može se primetiti da u dostupnoj literaturi na srpskohrvatskom i srodnim jezicima ne postoji konsenzus po pitanju toga koji oblik političke poruke ovaj termin opisuje. Na primer, Kostić (2002) pravi razliku između 'slogana' i 'parola':

I jedno i drugo su kratki i jezgroviti izrazi. I tu sličnosti zamiru. Slogani obećavaju, pokušavaju da, kod biračkog tijela, unesu osjećaj sigurnosti, snage, boljeg sutra. Parole su, pak izrazi negodovanja i pobune. Parole su uvek uvredljivog sadržaja (za neprijatelja) (Kostić 2002: 1).

Drugim rečima, Kostić (2002) stvara binarnu, pozitivno-negativnu, razliku između termina 'slogan' i 'parola', gde 'slogan' definiše kao politički motivisani iskaz sa isključivo pozitivnim sadržajima, dok 'parolu' označava kao politički motivisan iskaz isključivo negativnog ili uvredljivog sadržaja.

S druge strane, Slavujević (2007: 153) odbacuje Kostićevu dihotomiju kao neutemeljenu kako u stručnoj literaturi, tako i u svakodnevnom govoru. Kao glavni argument navodi činjenicu da izrazi koje Kostić binarno deli na pozitivne i negativne, mogu u stvari da istovremeno kombinuju i pozitivno i negativno značenje:

Ako se još primeti da slogan, odnosno parola može da sadrži i pozitivan i negativan iskaz (na primer, jedan od slogana NOB-a bio je 'Smrt fašizmu, sloboda narodu') i, još dalje, da svaki eksplicitni iskaz 'za' istovremeno, mada implicitno, indirektno, ima značenje i 'protiv' nečega, onda ovakvo razlikovanje pojmova 'slogan' i 'parola' nema opravdanja (Slavujević 2007: 153).

Pošto se Slavujević (2007) sloganima bavi iz perspektive analize izbornih kampanja, može se pretpostaviti da ima bolji uvid u njihove pragmatičke i semantičke osobine od Kostića (2002), koji ih proučava primarno iz opštelingvističke perspektive. Upravo iz tog razloga, kao i zbog logičke utemeljenosti kontraargumenata o podeli na slogane i parole, u ovom radu odlučeno je da se kao teorijska definicija 'slogana' koristi upravo definicija koju navodi Slavujević u poglavlju pod naslovom „Slogani – 'udarna pesnica' izbornih kampanja?“:

Politički, odnosno izborni slogani najčešće se određuju kao sintetizovane, kratke i atraktivne poruke koje plasiraju partije i kandidati da bi publici predstavili, učinili shvatljivim i prihvatljivim svoje ključne političke sadržaje, odnosno sadržaje sa kojima nastupaju u kampanji. Predstavljanje široj publici programskih stavova i izbornih obećanja stranaka i kandidata ne može biti uspešno ako oni nisu pretočeni u kratke i sažete lako pamtljive, dopadljive, i, najzad, prihvatljive poruke – slogane (Slavujević 2007: 153).

Drugim rečima, slogani predstavljaju pažljivo artikulisane izraze koji imaju dvojaku namenu: 1) da na nedvosmislen i lako prepoznatljiv način identifikuju političku orijentaciju i stavove aktera na političkoj sceni, bila to stranka ili njen kandidat, i 2) da podstaknu motivaciju političkih pristalica na političko delovanje koje odgovara trenutnim ciljevima datog političkog aktera, kao što je izlazak na izbore i glasanje za opciju koju slogan identifikuje. Suštinski, slogani, prema gorenavedenoj

definiciji, kombinuju trajne elemente identiteta stranke ili kandidata sa trenutnim političkim ciljevima iste te stranke ili kandidata.

Slavujević, osim definicije slogana, nudi i osvrt na funkciju i primarnu namenu slogana u okviru političkog diskursa, pri čemu ovu diskusiju bazira na analizi i sintezi više interdisciplinarnih izvora, kako iz oblasti psihologije, tako i lingvistike (Slavujević 2007: 153–156). U tom pogledu navodi se da slogani, na najvišem nivou opštosti, predstavljaju „artikulaciju težnji širih ili užih socijalnih grupa” koja je propuštena „kroz vizuru osnovnih partijskih programskih opredeljenja“, pri čemu je slogan poruka koja pored uobičajenih karakteristika svih poruka, pristupačnosti, uočljivosti, razumljivosti, uverljivosti i prihvatljivosti, takođe ima i tri specifične karakteristike: persuzivnost, jer pokušava da podstakne politički angažman, kontekstualnost, jer je slogan dobrim delom oblikovan pod uticajem slogana konkurenata, i originalnost, jer slogan mora da bude jedinstven kako ga ne bi bilo moguće povezati sa političkim konkurentima (Slavujević 2007: 154–155).

2.2. Šta je jezička funkcija slogana?

Iako prethodni odeljak daje jasnu definiciju slogana i njegove funkcije u političkom diskursu, ova razmatranja nisu bila primarno lingvistička. U tom pogledu postavlja se pitanje njegove jezičke funkcije, tj. šta je funkcija slogana u jeziku, ako se isti posmatra kao komunikacijski sistem, a ne kao sredstvo ostvarivanja političkih ciljeva. Iako postoji više različitih klasifikacija komunikativnih funkcija (videti npr. MacBride 1980: 284–287), najčešće korišćeni teorijski okvir za analizu komunikacijskih funkcija verovatno je Jakobsonova klasifikacija koja razlikuje šest funkcija koje odgovaraju dimenzijama komunikacijskog procesa: 1. kontekst; 2. poruka; 3. pošiljalac; 4. primalac; 5. kanal i 6. kod (Jakobson 1960). Prema ovoj klasifikaciji, komunikacijska funkcija može biti: 1) referentna (kontekstualna ili situaciona informacija), 2) poetska (estetska ili kreativna), 3) emotivna (lična ili ekspresivna), 4) konativna (vokativno ili imperativno obraćanje primaocu), 5) fatička (kontrolni radni kanal) i 6) metalingvistička (kontrolni radni kod), pri čemu je jedna od ovih šest komunikacijskih funkcija uvek dominantna u tekstu i obično određuje tip teksta (Jakobson 1960: 357).

Iz perspektive Jakobsonove klasifikacije komunikacijskih funkcija, te iz perspektive prethodne rasprave o funkcijama slogana u političkom diskursu, sa velikom dozom sigurnosti može se ustvrditi da slogani imaju primarno konativnu i poetsku funkciju. Konativna funkcija slogana odnosi se pre svega na činjenicu da se slogani direktno obraćaju primaocu i podstiču ga na politički angažman. S druge strane, slogani uvek imaju i poetsku funkciju jer su pisani kreativno, tako da budu estetski prijemčivi i lako prepoznatljivi, iako, naravno, poetska funkcija slogana ne može da se smatra njihovom dominantnom komunikacijskom funkcijom.

Veza između ovih komunikacijskih funkcija i koncepta 'vremena' objašnjena je u sledećem pododjeljku.

2.3. Slogani i vreme

U srpskom jeziku 'vreme' kao termin može da se shvati dvoznačno kao glagolsko vreme ili kao dimenzija fizičke stvarnosti, za razliku od engleskog jezika, gde postoji jasna leksikalizovana distinkcija između ova dva značenja (tense / time). Upravo zbog ove dvoznačnosti inherentne u srpskom jeziku, važno je naglasiti da je primarni fokus ovog istraživanja glagolsko vreme, ili neki drugi jezički mehanizam, kojim se jezička poruka pozicionira na vremenskoj osi.

Neki autori smatraju da je vreme u fizičkom smislu u stvari „semantička kategorija“ (Huddleston and Pullum 2002: 51), dok je glagolsko vreme sistem koji omogućava da se „situacija, ili jedan njen deo, locira u nekoj vremenskoj tački ili vremenskom periodu“ (Huddleston and Pullum 2002: 116).

Pojedini domaći autori koriste nešto drugačiju definiciju i navode da je glagolsko vreme kategorija koja „nije samo u vezi sa hronološkim vremenom koje se pripisuje radnji, stanju ili zbivanju, već i u vezi sa vidom ili aspektom“ (Sekulović 1995: 7).

Slične stavove navode i Kverk i Grinbaum (Quirk et al. 1985), Lič i Svartvik (Leech and Svartvik 2002: 2), kao i mnogi drugi autori. U suštini, postoji opšti konsenzus da glagolsko vreme predstavlja jezičko sredstvo za lociranje jezičkog značenja u vremenu kao fizičkoj, nejezičkoj dimenziji stvarnosti. Sledstveno tome, u ovom radu pod terminom 'vreme' podrazumevamo i glagolsko vreme i vreme kao vanjezički koncept, jer će i jedan i drugi koncept biti analizirani u domenu političkih slogana.

U svetlu svega napisanog u ovom odeljku, u krajnjoj instanci može se reći da se u ovom radu istražuje na koji način, tj. kojim jezičkim sredstvima, konativna funkcija slogana povezuje sadržaj slogana sa vremenskom dimenzijom, tj. da li se sadržaj slogana projektuje kao relevantan za prošlost, sadašnjost ili budućnost, te na koji način.

3. Metodologija istraživanja

Istraživanje predstavljeno u ovom radu, s obzirom na analizirane jezičke iskaže i na ciljeve navedene u prethodnim odeljcima, jedino je moglo biti obavljeno primenom korpusno-lingvističke metodologije koja polazi od kvantitativne ili kvalitativne analize autentičnih primera upotrebe jezika (McEnery and Hardie 2012: 1–2). U skladu sa tim, ovaj odeljak posvećen je opisu principa izrade korpusa i metoda kojim je on potom analiziran.

3.1. Korpus: izrada i karakteristike

Kao što je često slučaj u korpusno-lingvističkim istraživanjima, jedan od najvećih problema predstavljala je izrada korpusa, što je u ovom slučaju bio uporedni korpus sastavljen od predizbornih slogana na predsedničkim izborima u SAD i Srbiji u periodu od 2000. do 2012. godine.

Iako je inicijalna ideja bila da rad obuhvati veoma dug vremenski period, on je sužen na raspon od 2000. do 2012. godine kako iz praktičnih, tako i iz kulturno-istorijskih razloga. Kada je reč o potonjima, ograničavajući faktor predstavlja godina kada su u Srbiji održani prvi višestranački izbori za predsednika: 1990. Istraživanje predizbornih slogana pre te godine nije bilo moguće u srpskom, jer pre 1990. godine u Srbiji prosto nije ni bilo predsedničkih izbora. Sledstveno tome, inicijalna ideja bila je da se obuhvati period od 1990. do 2012. godine, ali to nije bilo moguće iz ranije pomenutih praktičnih razloga: tokom istraživanja izvora dostupnih u srpskim bibliotekama i na internetu, pokazalo se da u praksi nije moguće pronaći slogane sa predsedničkih izbora u Srbiji iz devedesetih godina prošlog veka. Naime, uprkos obilju literature koja se bavi izborima i višestranačjem u Srbiji tokom te decenije, nijedan članak ili knjiga ne sadrži spisak slogana na predsedničkim izborima, niti čak pominje slogane u integralnom tekstu ili u fusnotama. Isto može da se kaže za izvore na internetu, ali iz prostog razloga što sve do kasnih devedesetih godina prošlog veka u Srbiji nije postojala raširena upotreba interneta. Najprostije rečeno, odabir 2000. godine kao početne godine za istraživanje predizbornih slogana na predsedničkim izborima u Srbiji i SAD bio je oportunistički, jer je to prva godina za koju je, u nedostatku bibliotečkih izvora, barem na internetu bilo moguće pronaći slogane iz Srbije.

Kada je reč o sloganima sa predsedničkih izbora u SAD, situacija je mnogo bolja, ali ne i za istraživače koji rade u Srbiji. Naime, kada se radi o referentnoj literaturi, postoje dva odlična izvora koja se bave predsedničkim izborima u SAD i koja sadrže kako analizu, tako i spisak predizbornih slogana: jednotomna (Roberts and Hammond 2004) i trotomna (Roberts et al. 2012) enciklopedija predsedničkih izbora u SAD. Međutim, pošto ovi izvori zbog svoje cene i specifične teme nisu dostupni u bibliotekama u Srbiji, a zbog enciklopedijskog oblika nisu dostupni čak ni putem međunarodne bibliotečke razmene, istraživači su bili prisiljeni da čak i za slogane sa predsedničkih izbora u SAD koriste internet kao primarni izvor.

Kao što se iz prethodnih pasusa može lako pretpostaviti, korpus korišćen u ovom istraživanju nastao je pažljivim pretraživanjem interneta, a posebno upotrebom servisa WayBackMachine koji omogućava uvid u starije verzije internetskih stranica. Uprkos tome, neki od slogana pronađeni su tek pretraživanjem slika dostupnih na internetu iz relevantnih godina. Na ovaj način pronađeno je ukupno 28 slogana sa predsedničkih izbora u SAD koji su održani 2000, 2004, 2008. i 2012. godine. S druge strane, pronađeno je i ukupno 42 slogana sa predsedničkih izbora u Srbiji (i Crnoj Gori) 2002, 2003, 2008. i 2012. godine. Razlika u broju slogana predstavlja posledicu postojanja suštinski dvopartijskog sistema u SAD, s jedne strane, i prilično fragmentirane političke scene u Srbiji, s druge strane. Pri tome, važno je dati dve napomene. Prva jeste da su, kad je to bilo moguće, u korpusu obuhvaćeni slogani i iz prvog i iz drugog kruga predsedničkih izbora u Srbiji, kao i razne verzije slogana iz SAD (u slučajevima kada se slogan menjao tokom kampanje). Druga napomena tiče se predsedničkih izbora u Srbiji s početka dvehiljaditih: uprkos velikom naporu i čitanju dnevne štampe iz tog perioda, pronađena su samo četiri slogana iz 2002. godine. Konačna verzija engleskog dela korpusa data je u Tabeli 1, dok je srpski korpus predstavljen u Tabeli 2.

Tabela 1: Engleski deo korpusa – predizborni slogani na predsedničkim izborima u SAD od 2000. do 2012. godine

Godina	Slogan	Kandidat	Stranka
2000	Leadership for the New Millennium	Al Gore	Democrat
2000	Prosperity and Progress	Al Gore	Democrat
2000	Prosperity for America's Families	Al Gore	Democrat
2000	Compassionate Conservatism	George W. Bush	Republican
2000	Compassion in Action	George W. Bush	Republican
2000	Leave no Child Behind	George W. Bush	Republican
2000	Real Plans for Real People	George W. Bush	Republican
2000	Reformer With Results	George W. Bush	Republican
2000	A Better America	George W. Bush	Republican
2000	Government Of, By, and For the People... Not the Monied Interests	Ralph Nader	Green
2004	Yes, America Can!	George W. Bush	Republican
2004	Help Keep America Strong	George W. Bush	Republican
2004	Stay the Course	George W. Bush	Republican
2004	Let America be America Again	John Kerry	Democrat
2004	A Stronger America	John Kerry	Democrat
2008	Change We Can Believe In	Barack Obama	Democrat
2008	Yes We Can	Barack Obama	Democrat
2008	Change We Need	Barack Obama	Democrat
2008	Hope	Barack Obama	Democrat
2008	Country First	John McCain	Republican
2008	The Original Maverick.	John McCain	Republican
2008	Best Prepared to Lead from Day One.	John McCain	Republican
2008	Experienced Leadership,	John McCain	Republican
2008	Bold Solutions.	John McCain	Republican
2008	A leader we can believe in.	John McCain	Republican
2008	Reform • Prosperity • Peace	John McCain	Republican
2012	Forward	Barack Obama	Democrat
2012	It Begins With Us	Barack Obama	Democrat
2012	Believe in America	Mitt Romney	Republican

Tabela 2: Srpski deo korpusa – predizborni slogani na predsedničkim izborima u Srbiji od 2000. do 2012. godine (oznaka '2003 f' označava neuspele februarske predsedničke izbore 2003. godine)

Godina	Slogan	Kandidat	Stranka
2002	Znamo se	Bata Živojinović	SPS
2002	Predsednik. Zna Srbija	Vojislav Koštunica	DSS
2002	Najbolje za Srbiju — Miroljub Labus — Predsednik	Miroljub Labus	G17+
2002	Moj predsednik	Vojislav Šešelj	SRS
2003 f	Ozbiljan državnik — Naš predsednik — Dragoljub Mićunović	Dragoljub Mićunović	DS
2003 f	DOS ili Srbija	Tomislav Nikolić	SRS
2003 f	Radikalno bolje	Tomislav Nikolić	SRS
2003 f	Čisto lice Srbije	Slobodan Vuksanović	NDS
2003	Realno (prvi krug)	Tomislav Nikolić	SRS
2003	Nikolić za Srbiju (drugi krug)	Tomislav Nikolić	SRS
2003	Samo napred (prvi krug)	Boris Tadić	DS
2003	Srbija — naša kuća (prvi krug)	Boris Tadić	DS
2003	Srbija za Tadića (drugi krug)	Boris Tadić	DS
2003	Bori se (drugi krug)	Boris Tadić	DS
2003	Srbija ima snage	Bogoljub Karić	PSS
2003	U centar, Srbijo	Dragan Maršićanin	DSS
2003	Ni levo, ni desno	Dragan Maršićanin	DSS
2003	Predsednik svih građana	Dragan Maršićanin	DSS
2003	U ime svih nas — Ivica Dačić	Ivic Dačić	SPS
2003	Za lepšu Srbiju	Jelisaveta Kardorđević	grupa građana
2003	Budimo ljudi Vladan Batić	Vladan Batić	DHSS
2008	Snaga juga	Jugoslav Dobričanin	SJ
2008	Izaberi Srbiju!	Velimir Ilić	NS
2008	Istina	Čedomir Jovanović	LDP
2008	Život je zakon!	Čedomir Jovanović	LDP
2008	Porodica je snaga Srbije.	Milanka Karić	SS
2008	Dela govore. Naš drug.	Milutin Mrkonjić	SPS
2008	Svim srcem (za predsednika) (prvi krug)	Tomislav Nikolić	SRS
2008	Svim srcem (za Srbiju) (drugi krug)	Tomislav Nikolić	SRS
2008	Za Srbiju u kojoj će svima biti dobro	Ištvan Pastor	SVM
2008	Ne dam zemlju za fotelju	Marijan Rističević	SSS

2008	Za jaku i stabilnu Srbiju (prvi krug)	Boris Tadić	DS
2008	Da osvojimo Evropu zajedno! (drugi krug)	Boris Tadić	DS
2012	Poštena i uspešna Srbija (prvi krug)	Tomislav Nikolić	SNS
2012	Predsednik građana, ne političke partije (drugi krug)	Tomislav Nikolić	SNS
2012	Izbor za bolji život (prvi krug)	Boris Tadić	DS
2012	Za sigurnu budućnost (drugi krug)	Boris Tadić	DS
2012	Dačić.	Ivica Dačić	SPS
2012	Odlučno.	Ivica Dačić	SPS
2012	Jasno. Čvrsto. Odlučno.	Ivica Dačić	SPS
2012	Za Srbiju Znaš zašto	Vojislav Koštunica	DSS
2012	Zato što živimo ovde	Nenad Čanak	LSV
2012	Verna Srbiji	Jadranka Šešelj	SRS

3.2. Anotacija korpusa

Korpus predstavljen u Tabelama 1 i 2 bilo je potom neophodno anotirati i analizirati u skladu sa teorijskim okvirima definisanim u prethodnom odeljku. Drugim rečima, bilo je potrebno uvesti anotacionu shemu koja omogućava da se teorijski okviri mogu obeležiti u korpusu i potom kvantitativno analizirati.

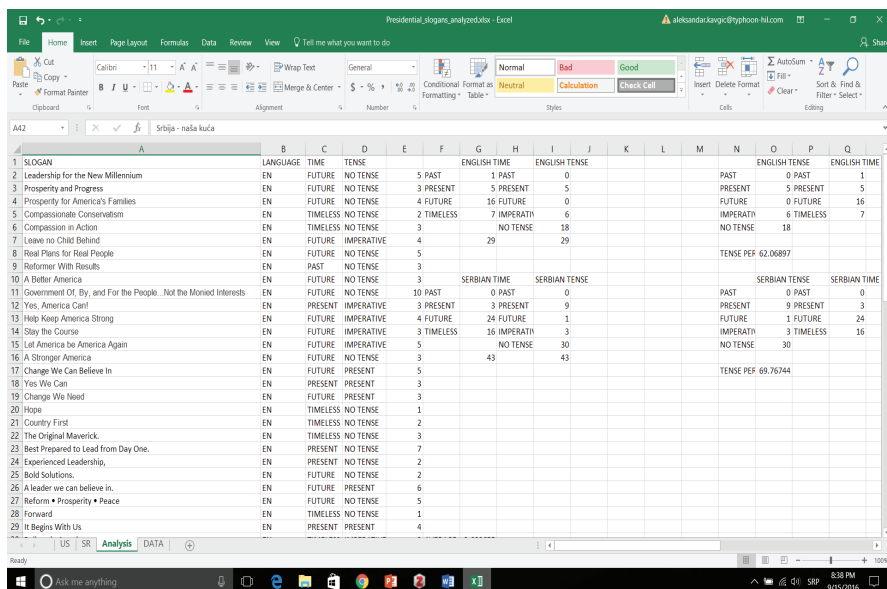
S obzirom na cilj istraživanja koji podrazumeva analizu koncepta vremena u sloganima, inicijalno je bilo odlučeno je da se svaki slogan anotira oznakom za glagolsko vreme (ili imperativ kao glagolski način) i oznakom za fizičko vreme, tj. za segment vremenske linije na koji se odnosi slogan (prošlost, sadašnjost i budućnost). Međutim, ubrzo nakon što su istraživači počeli da anotiraju korpus, uočeno je da postoji određeni broj slogana u kojima se ovakva anotaciona shema nije mogla primeniti – ili zbog nepostojanja glagolskog vremena ili zbog nejasne vremenske orijentacije slogana. Naime, neki slogani ne sadrže glagol pa nije moguće označiti glagolsko vreme, iako se može pretpostaviti na koji deo vremenske ose se projektuje poruka. Na primer, slogan „Izbor za bolji život“ ne sadrži glagolsko vreme, ali je jasno da se odnosi na budućnost, tj. da je nameravana poruka slogana da će glasanja za ovog kandidata u budućnosti doneti bolji život. S druge strane, postoje i slogani poput „Istina“, za koje ne samo da nije moguće odrediti glagolsko vreme, već nije moguće nedvosmisleno odrediti na koji deo vremenske ose se odnose. Slični slučajevi postoje i u engleskom delu korpusa, a reprezentativni primeri su, recimo, „Forward“ (Napred) i „Hope“ (Nada), koje je koristio Barak Obama.

Upravo zbog ovakvih primera, inicijalna anotaciona shema modifikovana je dodavanjem oznake za slogane bez glagolskog vremena i slogane koji su 'vanvremenski' u smislu da nije moguće jasno utvrditi da li se odnose na prošlost, sadašnjost ili budućnost. Konačni oblik anotacione sheme prikazan je u Tabeli 3.

Tabela 3: Anotaciona shema upotrebljena za analizu korpusa

OZNAKE ZA GLAGOLSKO VREME	OZNAKE ZA FIZIČKO (VANJEZIČKO) VREME
PROŠLO VREME (PAST)	PROŠLOST (PAST)
SADAŠNJE VREME (PRESENT)	SADAŠNJOST (PRESENT)
BUDUĆE VREME (FUTURE)	BUDUĆNOST (FUTURE)
IMPERATIV (IMPERATIVE)	VANVREMENSKI (TIMELESS)
BEZ GLAGOLSKOG VREMENA (NO TENSE)	

Sam postupak anotacije obavljen je u programu Microsoft Excel, tako što su u jednoj koloni bili navedeni slogani, u sledećoj koloni oznaka za glagolsko vreme za dati slogan, a u trećoj oznaka za fizičko vreme. Na ovaj način izbegnuti su problemi ubacivanja oznaka (na engleskom, 'tags') u sirovi tekst, a takođe je olakšana potonja izrada deskriptivnih statističkih podataka o korpusu. Primer anotiranih slogana dat je na Slici 1, pri čemu je važno napomenuti da su zasebno (u zasebnim Excel sveskama) analizirani srpski i engleski deo komparabilnog korpusa, a da su anotacione oznake i u srpskom i u engleskom delu korpusa bile na engleskom (npr. PAST, PRESENT i sl.) iz prostog, mehaničkog razloga: kraće su za ukucavanje.

Slika 1: Izgled anotiranog korpusa u programu Microsoft Excel

1	SLOGAN	LANGUAGE	TIME	TENSE	ENGLISH TIME	ENGLISH TENSE
2	Leadership for the New Millennium	EN	FUTURE	NO TENSE	5 PAST	1 PAST
3	Prosperity and Progress	EN	FUTURE	NO TENSE	3 PRESENT	5 PRESENT
4	Prosperity for America's Families	EN	FUTURE	NO TENSE	4 FUTURE	16 FUTURE
5	Compassionate Conservatism	EN	TIMELESS	NO TENSE	2 TIMELESS	7 IMPERATH
6	Compassion in Action	EN	TIMELESS	NO TENSE	3	NO TENSE
7	Leave no Child Behind	EN	FUTURE	IMPERATIVE	4	29
8	Real Plans for Real People	EN	FUTURE	NO TENSE	5	
9	Reformer With Results	EN	PAST	NO TENSE	3	
10	A Better America	EN	FUTURE	NO TENSE	3	SERBIAN TIME
11	Government Of, By, and For the People. Not the Moneyed Interests	EN	FUTURE	NO TENSE	10 PAST	0 PAST
12	Yes, America Can!	EN	PRESENT	IMPERATIVE	3 PRESENT	3 PRESENT
13	Help Keep America Strong	EN	FUTURE	IMPERATIVE	4 FUTURE	24 FUTURE
14	Stay the Course	EN	FUTURE	IMPERATIVE	3 TIMELESS	16 IMPERATH
15	Let America by America Again	EN	FUTURE	IMPERATIVE	5	NO TENSE
16	A Stronger America	EN	FUTURE	NO TENSE	3	43
17	Change We Can Believe In	EN	FUTURE	PRESENT	5	
18	Yes We Can	EN	PRESENT	PRESENT	3	
19	Change We Need	EN	FUTURE	PRESENT	3	
20	Hope	EN	TIMELESS	NO TENSE	1	
21	Country First	EN	TIMELESS	NO TENSE	2	
22	The Original Maverick	EN	TIMELESS	NO TENSE	3	
23	Best Prepared to Lead from Day One.	EN	PRESENT	NO TENSE	7	
24	Experienced Leadership,	EN	PRESENT	NO TENSE	2	
25	Bold Solutions.	EN	FUTURE	NO TENSE	2	
26	A leader we can believe in.	EN	FUTURE	PRESENT	6	
27	Reforms • Prosperity • Peace	EN	FUTURE	NO TENSE	5	
28	Forward	EN	TIMELESS	NO TENSE	1	
29	It Begins With Us	EN	PRESENT	PRESENT	4	

Nakon što je obavljena analiza korpusa, moglo se pristupiti tumačenju dobijenih rezultata, što je sadržaj sledećeg odeljka.

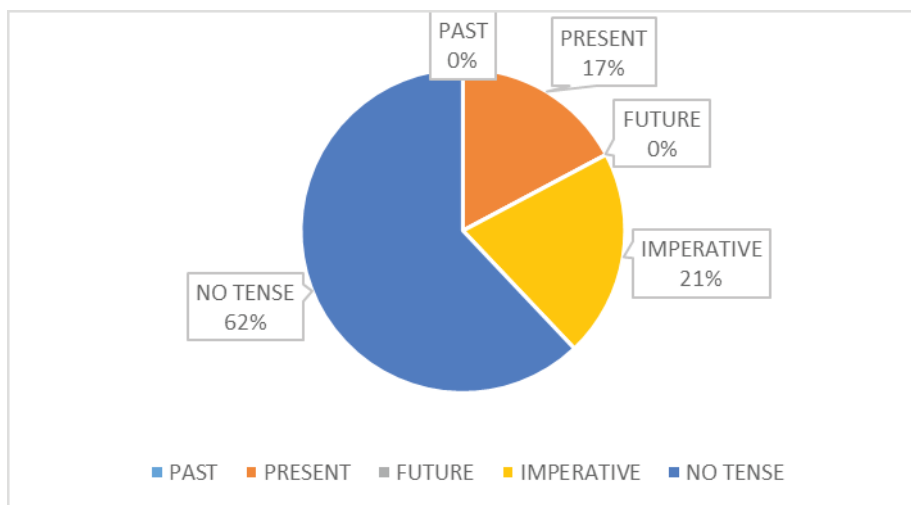
4. Analiza anotiranog korpusa

Inicijalne hipoteze pred početak istraživanja bile su da će analiza korpusa pokazati: 1) da ne postoji velika razlika između predizbornih slogana korišćenih u predsedničkim izborima u SAD i Srbiji, te 2) da većina slogana koristi neki oblik prezenta ili imperativa kojim se označava budućnost. Pokazalo se, međutim, da ove početne hipoteze nisu bile u potpunosti tačne, kao što će biti objašnjeno u sledećim odeljcima koji se bave analizom rezultata anotacije srpskog i engleskog dela korpusa.

4.1. Američki predsednički slogani i koncept vremena

Kada je reč o upotrebi glagolskih vremena za izražavanje koncepta 'vremena' i pozicioniranje slogana na vremenskoj osi, deskriptivni statistički podaci o engleskom delu korpusa pokazali su da čak 62% slogana upotrebljenih u američkim predsedničkim izborima uopšte ne sadrži glagol (oznaka „NO TENSE“), tj. glagolsko vreme kao jezičko sredstvo pozicioniranja poruke u vremenu kao fizičkoj dimenziji. Štaviše, nije zabeležen nijedan primer upotrebe budućeg vremena (oznaka „FUTURE“) i niti jedan slučaj upotrebe prošlog vremena (oznaka „PAST“). S druge, pak, strane, prezent (oznaka „PRESENT“) i imperativ, kao glagolski način, (oznaka „IMPERATIVE“) imaju veoma sličnu zastupljenost u korpusu: 17% slogana sadrži prezent, a 21% sadrži imperativ. Ovo je u suprotnosti sa inicijalnom hipotezom da će najveći broj primera slogana koristiti prezent ili imperativ, jer su, u stvari, najzastupljeniji slogani bez ikakvog glagolskog vremena. Ovaj nalaz predstavljen je u Grafikonu 1. pri čemu su glagolska vremena navedena u skladu sa anotacionom shemom, tj. na engleskom jeziku.

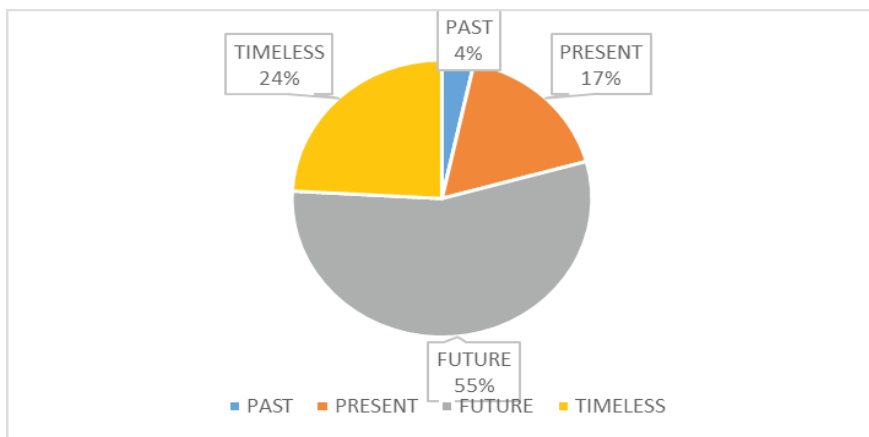
Grafikon 1: Glagolsko vreme u američkim sloganima

Kada je reč o segmentu vremenske ose na koju slogani upućuju (prošlost, sadašnjost i budućnost), rezultati su, u suštini, bili u skladu sa početnom hipotezom.

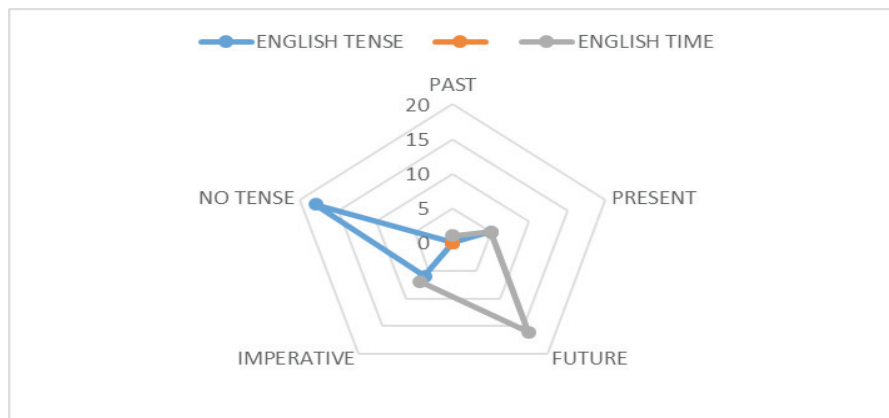
Naime, najveći broj analiziranih slogana, 55%, odnosi se na budućnost, 17% na sadašnjost, a samo 4% na prošlost. No, s druge strane, uočen je i trend koji odstupa od inicijalne hipoteze: čak 24% slogana su 'vanvremenski', u smislu da nisu nedvosmisleno upućeni ni na jedan od segmenata vremenske ose. Za ove potonje primere, poput „Country first“ (Zemlja na prvom mestu) ili „Compassionate Conservatism“ (Saosećajni konzervativizam), može se reći da su, zapravo, vremenski univerzalni, pre nego vanvremenski – no to je terminološki problem koji zahteva zasebnu raspravu. Rezultati analize korpusa prema anotacionim oznakama za vreme kao fizičku dimenziju dati su u Grafikonu 2, pri čemu važi ista napomena kao i za Grafikon 1: segmenti vremenske ose navedeni su u skladu sa anotacionom shemom, tj. na engleskom jeziku.

Grafikon 2: Segmenti vremenske ose na kojima su pozicionirani američki slogani

Opšti rezultati analize američkih slogana prikazani su u Grafikonu 3, koji kombinuje anotacione oznake za glagolsko vreme i za segment vremenske ose, pri čemu su anotacione oznake ponovo navedene na engleskom jeziku.

Grafikon 3: Kombinovani rezultati analize američkih slogana

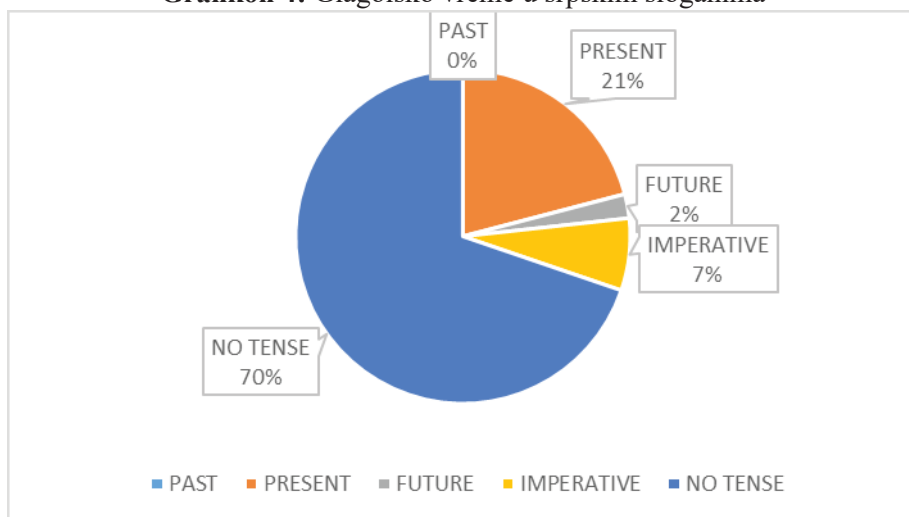

Na ovom mestu, moguće je zaključiti da su inicijalne hipoteze samo delimično potvrđene, jer je analiza korpusa pokazala da najveći broj slogana zaista upućuje na budućnost, ali da se za izražavanje koncepta vremena u najvećem broju slučajeva ne koriste glagolska vremena, već se vremenska orijentacija slogana iskazuje nekim drugim sredstvima, verovatno asocijativnim putem ili kontekstualizacijom, što je tema za zasebno istraživanje.

3.2. Srpski predsednički slogani i koncept vremena

Analiza srpskih predsedničkih slogana dala je rezultate koji su veoma slični rezultatima analize američkih predsedničkih slogana. Kada je reč o upotrebi glagolskih vremena za izražavanje koncepta vremena i pozicioniranje slogana na vremenskoj osi, čak 70% slogana uopšte ne sadrži glagol, što je oko 8% više nego u američkim sloganima. Kao i u američkim sloganima, prezent je veoma učestao sa 21%, a nije zabeležen nijedan primer upotrebe prošlog vremena. No, postoje i razlike u odnosu na američke slogane. Preciznije rečeno, postoji 2% slogana, tj. jedan slučaj, koji koristi buduće vreme (0% u slučaju američkih slogana), a razlika u odnosu na američke primere uočljiva je i u učestalosti imperativa koji je u srpskom delu korpusa zastupljen u 7% slučajeva, što je 14% manje nego u američkom delu korpusa. Kao i u slučaju američkih slogana, ovaj nalaz je u suprotnosti sa inicijalnom hipotezom da će najveći broj slogana koristiti prezent ili imperativ, jer su, u stvari, najzastupljeniji slogani bez ikakvog glagolskog vremena, kao što je prikazano u Grafikonu 4.

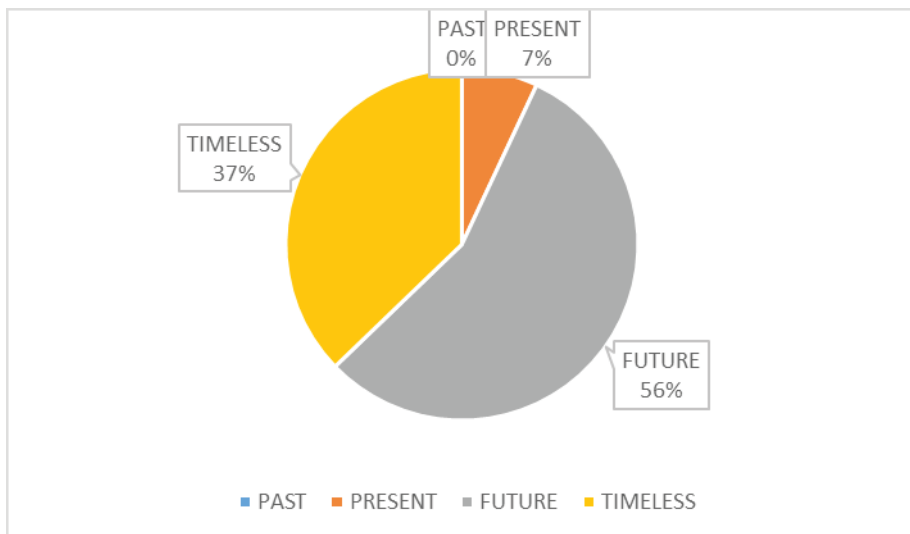
Grafikon 4: Glagolsko vreme u srpskim sloganima

Poklapanja između srpskih i američkih slogana postoje i kada je reč o segmentu vremenske ose na koju upućuju. Rezultati su u skladu sa početnom hipotezom i najveći broj analiziranih slogana, 56%, odnosi se na budućnost, što je razlika od samo 1% u odnosu na američke slogane. No, s druge strane, 10% srpskih primera odnosi se na sadašnjost, što je 7% manje nego u slučaju američkih slogana. Razlika postoji i kada je reč o sloganima koji se odnose na prošlost: u srpskom delu korpusa

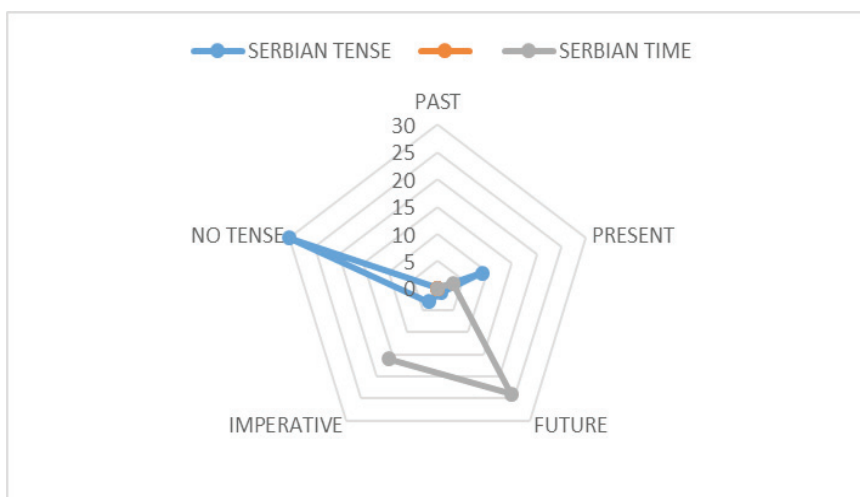
uopšte ih nema (4% u američkim sloganima). Konačno, uočeno je da i srpski slogani još izraženije prate trend delimičnog odstupanja od inicijalne hipoteze koji je uočen kod američkih slogana, jer je čak 37% primera 'vanvremensko' (24% u američkom delu korpusa). Ovi rezultati dati su u Grafikonu 5.

Grafikon 5: Segmenti vremenske ose na kojima su pozicionirani srpski slogani

Kao i u slučaju američkih slogana, opšti rezultati analize srpskih slogana prikazani su u kombinovanom Grafikonu 6, na kome su istovremeno prikazane frekvencije anotacionih oznaka za glagolsko vreme i za segment vremenske ose na koji se slogani odnose.

Grafikon 6: Kombinovani rezultati analize srpskih slogana

5. Završna razmatranja

Na samom kraju opisa istraživanja, može se izneti zaključak da predizborni slogani na američkoj i srpskoj političkoj sceni pokazuju prilično velika poklapanja, pre svega u pogledu orijentacije na budućnost. Analiza je takođe pokazala da većina slogana uopšte ne koristi glagole i glagolska vremena za iskazivanje koncepta vremena, što predstavlja potencijalno zanimljivu temu za dalja istraživanja. Najveće iznenađenje, i verovatno najvažnije saznanje proisteklo iz istraživanja, predstavlja podatak da priličan broj srpskih (37%) i američkih (24%) slogana nije precizno pozicioniran na vremenskoj osi, već se mogu smatrati vanvremenim ili univerzalnim. Uprkos tome, poklapanja između srpskih i američkih slogana veoma su velika. Skoro dve trećine slogana (65%) ne sadrže glagol, tj. ne sadrže eksplicitno izraženo, odnosno verbalizovano, glagolsko vreme, a ako je ono iskazano, uglavnom je reč o sadašnjem vremenu. Takođe, primetna je i sličnost u dužini slogana: prosečni slogan ima 3,68 reči u engleskom i 3,46 reči u srpskom.

Literatura

- Huddleston, R. D., G. K. Pullum. 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.
- Jakobson, R., 1960. Closing statement: Linguistics and poetics. *Style Lang.* 350, 350–377.
- Jasnić, I. M., 2016. 'OVO SU SLOGANI ZA IZBORE Šta stranke poručuju svojim sloganima' in *Blic.rs* [Online]. Dostupno na: <http://www.blic.rs/vesti/politika/ovo-su-slogani-za-izbore-sta-stranke-porucuju-svojim-sloganima/ns848t1> (accessed 9.14.16).
- Kostić, V., 2002. Predizborne poruke: ako je fasada bijela — šineš mu crvenu. *Respekt* 7, 1–3.
- Leech, G. N., J. Svartvik. 2002. *A Communicative Grammar of English*. London; New York: Longman.
- MacBride, S., 1980. *Many Voices, One World: Towards a New, More Just, and More Efficient World Information and Communication Order*. New York: Rowman & Littlefield.
- McEnery, T., A. Hardie. 2012. *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*, 2nd Revised edition edition (May 1985). London: Longman.
- Roberts, R., S. Hammond, V. Sulfaro. 2012. *Presidential Campaigns, Slogans, Issues, and Platforms: The Complete Encyclopedia*, 2nd Edition [3 volumes]. Westport, Conn: Greenwood.
- Roberts, R. N., S. J. Hammond. 2004. *Encyclopedia of Presidential Campaigns, Slogans, Issues, and Platforms*. Westport, Conn: Greenwood.
- Sekulović, G., 1995. *Gramatika engleskog jezika sa vežbanjima*. Beograd: Viša tehnička PTT škola.
- Slavujević, Z. Đ., 2007. *Izborne kampanje: pohod na birače: slučaj Srbije od 1990. do 2007. godine*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Vujaklija, M., 2014. *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Mali pingvin.

Aleksandar Kavgić, Olga Panić Kavgić

**THE CONCEPT OF TIME IN ELECTION SLOGANS OF
AMERICAN AND SERBIAN PRESIDENTIAL CANDIDATES AT
THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY**

Summary

This paper deals with time and tense in election slogans of presidential candidates in the USA and Serbia in the period between 2000 and 2012. Time was analyzed from a semantic point of view, in relation to the segment of the timeline (past, present, future) to which a slogan refers. Tense was analyzed as a grammatical means which makes it possible to establish the relationship between the meaning of the slogan and time as a physical dimension. The research was based on a corpus containing 42 Serbian and 28 American slogans. It showed that Serbian and American presidential election slogans have a lot in common, in particular the fact that more than 50% of slogans refer to the future and that the most frequent tense form is the present tense. Another important finding was that almost two-thirds of the slogans do not contain a verb or a tense form, while almost a quarter of all slogans are not clearly positioned on a timeline, which means that their message is to be interpreted as timeless and/or universal.

kavgić@ff.uns.ac.rs

olgapk@sbb.rs

FROM *BUSHISMS* TO *TRUMPISIMS*: HAS THE LAPSE OF TIME AFFECTED POLITICAL RHETORIC?

Abstract: An eventful period of fifteen years separates the (first) presidential campaign of George Bush and that of Donald Trump (this paper was written at the height of the Trump campaign, well before the election itself). The authors wished to compare statements concerning certain issues made by these two political figures during their campaigns. George Bush was known for statements that were often considered apolitical, or rather, were not in the scope of the typical political discourse. A myriad of such statements can be found; in fact, his articulations were popularly termed *Bushisms*. Fifteen years later, another prominent figure has drawn significant attention, also because of the inappropriate language – Donald Trump. In light of the fact that addresses by US presidential candidates are directed towards the public that goes far beyond a single country, a single political entity and a single culture, and that recipients of those addresses perceive those messages from their respective vantage points, shaded by their own political, cultural, ethnic, economic and other experiences, Leech's politeness maxims presented themselves as the most appropriate mechanism for conducting a detailed comparison of their various public addresses.

Key words: George W. Bush, Donald J. Trump, Geoffrey Leech, Politeness Maxims, political statements

1. Introduction

Even mentioning the fact that the US presidential elections have always been in the focus of the world attention is a truism. However, not many US presidential races have drawn the world's attention as the 2016 race. The reason is that Donald Trump, a businessman, decided to run for president in the ranks of the Republican Party. The USA is a country that has already elected a celebrity president – Ronald Regan. The Trump race would not have drawn that much attention had he not made an array of inappropriate statements. At the very beginning of the race, many thought that the puerile billionaire would soon be out of the picture. Still, something completely different happened – Donald Trump has become the Republican nominee for the 2016 US presidential elections. The New Yorker magazine correspondent

David Denby characterized Donald Trump's rhetoric in an article "The Plot against America: Donald Trump's Rhetoric":

"Trump's entire world picture, as he presents it to his voters, is an elaborate fiction—coherent in itself, like all such extreme fantasies, and therefore emotionally satisfying, but never required, either by Trump or by his audience, to meet the test of factuality and actuality." (2016, March 22)

While a number of prominent intellectuals and Republican Party members are becoming vocal against the narcissistic person who uses fear and the feeling of hopelessness of the US citizens to achieve his political ambitions, we cannot but recall the former US President, George W. Bush. The reason for this is that George Bush Junior frequently used language many considered inappropriate for a US President. The Bushes are an affluent family that has traditionally been involved in the US political life. Still, George W. Bush's statements have become subject of many a joke; his verbal slips have popularly been called *Bushisms*.

This paper aims to compare statements of the two prominent Republican Party representatives, and observe them within the framework of the Politeness Theory, more precisely, Politeness Maxims, developed by late professor Geoffrey Leech (Leech 1983, 2014). The paper will present statements made by George W. Bush, the former US President, and compare them to statements made by Donald Trump in the (ongoing at the time of writing) 2016 presidential campaign. The paper will not comment the true political events and activities of the former President, nor try to elaborate on the political events, shifts and changes that have taken place during the fifteen years separating the two campaigns, but rather, observe and compare statements made by the two prominent individuals.

1.1. Introducing the Maxims

Although the work by Penelope Brown and Stephen Levinson is in many respects considered pivotal when observing Politeness Theory, we need to emphasize that there have been many voices of linguists stating that the theory is not entirely suitable for cultures that are not Anglophone. For example, linguists observing the Japanese language (e.g. Ide 1992, Pizziconi 1997, Fukada and Asoto 2004) have reacted to the Levinson and Brown model as inadequate for that cultural milieu. Of course, many have proposed modifications to the theory (Lakoff and Ide 2005), but also some other voices appeared, not necessarily as a reaction to the Levinson and Brown model, but as different views on the issue of linguistic politeness.¹

One such model was that of Geoffrey Leech, who developed the *politeness principle with politeness maxims*. His model is analogous to that by Paul Grice (cf. Grice 1975).²

¹ It can be argued that Culpeper's approach to impoliteness (cf. 2011) could, in fact, render itself suitable for this kind of analysis, particularly in relation to the fact that Donald Trump violated Leech's politeness maxims to such a great extent, adding such an approach would be beyond the scope of this particular paper. The same can be said for Watts' criticism of Leech's maxims (2003), as Watts offers little more than a criticism of Leech's maxims, and presents no new approach.

² Paul Grice was the first to establish the Cooperative Principle through which he presented the maxims,

The very notion of politeness principle was understood by Leech as a pragmatic device, and he stated that one needs to “Minimize (other things being equal) the expressions of impolite beliefs, and (...) Maximize (other things being equal the expressions of polite beliefs” (Leech 1983: 81). Subsequently, in a book published shortly before his death, Leech (2014: 35) refers to several politeness maxims (six, to be precise), where two pairs are very related to one another, like opposites of a coin. They all operate on a cost/benefit scale:

- 1.) Maxim of Tact – minimize cost to others; maximize benefit to others;
- 2.) Maxim of Generosity – minimize the expression of benefit to self and maximize the expression of cost to self;
- 3.) Maxim of Approbation – minimize dispraise of others and maximize praise of others
- 4.) Maxim of Modesty – minimize praise of self; maximize dispraise of self;
- 5.) Maxim of Agreement – minimize disagreement between self and others; maximize agreement between self and others;
- 6.) Maxim of Sympathy – minimize antipathy between self and others; maximize sympathy between self and others.

1.2. Corpus and Methodology

In view of the fact that versatility and variety of addressees of the rhetoric used in US presidential campaigns and the fact that the perception of that rhetoric is conditioned by the different experiences of the audiences that go far beyond a single country, i.e. the US, Leech’s maxims will be applied as the most appropriate. To ensure that the content of the statements analyzed below are equally relevant (i.e. international in nature) and not referring only to domestic U.S. issues, the selection of their content is as follows:

- 1) foreign policy (Mexico, China)
- 2) terrorist threat
- 3) Holy See.

2. Applying the Maxims: Bush and Trump in the Spotlight

As we have stated in the introductory remarks, we will present the statements of two politicians within three thematic frameworks and analyze them through the politeness maxims. The thematic framework will be considered as introduced above.

2.1. Foreign Policy

Perhaps one of the reasons why the entire world is so interested in the US elections rests in the fact that the US President is one of the few people deciding on

---

later elaborated by Leech and many others.

the fate of the global economy and political relations, especially when it comes to the underdeveloped and developing countries. Both Bush and Trump are known for their anti-immigrant attitude; still the way in which they expressed their opinion on the issue is surprisingly different, as can be seen from statements they made about the US southern neighbor – Mexico. George Bush said:

(1) “We hear claims that immigrants are somehow bad for the economy, even though this economy could not function without them. All these are forms of economic retreat, and they lead in the same direction, toward a stagnant and second-rate economy. Keeping America competitive requires an immigration system that upholds our laws, reflects our values and serves the interests of our economy. Our nation needs orderly and secure borders. To meet this goal, we must have stronger immigration enforcement and border protection. However, we must have a rational, humane guest-worker program that rejects amnesty, allows temporary jobs for people who seek them legally and reduces smuggling and crime at the border.”

(Bush in *Congressional Record* 151:1, 2006)

In recent past, Donald Trump made the following statement (retrieved from the article “Donald Trump speech, debate and campaign quotes” published by the *Newsday* magazine editorial staff):

(2) “When Mexico sends its people, they’re not sending their best. They’re not sending you. They’re not sending you. They’re sending people that have lots of problems, and they’re bringing those problems with us. They’re bringing drugs. They’re bringing crime. They’re rapists. And some, I assume, are good people.”

(Trump in *Newsday*, 2016)

If we are to compare the two statements in the framework of Leech’s maxims, we can say that the maxim of tact and the maxim of generosity naturally come as a ground for analysis. Both Bush and Trump are addressing the American public, but Bush (1) is obviously far more careful. Pressured to increase the state border with Mexico, Bush tries to emphasize reasons for passing an act that made him target of severe criticism – building a fence with Mexico. He calls upon laws and preservation of the US economy and makes them his key arguments for the fence. In that sense, he is in complete congruence with the tact maxim, for he gradually explains reasons for his decision. In this way, he tries to appeal to the US citizens how opposed him with regards to that decision. In that sense, Bush also follows the generosity maxim by letting those who hold different opinions know that his intention is not to prevent the immigrants from entering the country, for, as he stated, the US needs them.

Trump (2), on the other hand, lets the US public know that dangerous people are lurking among them: illegal migrants who will most certainly commit many crimes. In fact, he addresses the people of Mexico, openly insulting them. Not only does such attitude entail the violation of tact maxim, but also the violation of one other pair of Leech’s maxims: approbation and modesty. Namely, the approbation maxim means reducing dispraise of others to the lowest level possible. That Trump does otherwise is more than obvious. He also violates the modesty maxim by saying

that “They are not sending you.” That is an *a priori* attitude that Americans are best in everything, including that they are model immigrants.

Let us next observe how Bush and Trump view(ed) relations with China. As one of the world’s largest nations, as well as one of the world’s largest economies (and growing), China is, in fact, becoming a superpower that many statesmen from around the world take very seriously and are trying to make China a trade partner. Bush said:

(3) “It’s in our nation’s best interests to open up Chinese markets to farm products, to high-tech manufactured goods. So therefore I believe China ought to be in the World Trade Organization. I also believe that Taiwan ought to be in the World Trade Organization.”

(Bush, Speech at Boeing plant, part of “Renewing America’s Purpose” 2000.)

Donald Trump said (4):

(4) “The Trans-Pacific Partnership is a horrible deal, a deal that is going to lead to nothing but trouble. It’s a deal that was designed for China to come in, as they always do, through the back door, and totally take advantage of everyone.”

(Trump in Hee, 2016)

Interestingly, Bush’s statement (3) appears moderate and open for cooperation with a great communist superpower – China. When Bush was running for president for the first time, his tactic was the inclusion of both China and Taiwan, which was a very sensitive issue at the time, due to the Chinese appetite for that province. Bush fully observes the sympathy maxim towards China (and Taiwan), making the US public aware that it is important to put in some effort for cooperation. He is also of an opinion that even larger trade unity needs to be achieved and that one step towards that goal would be China’s membership in the World Trade Organization.

Trump (4), on the other hand, is doing the exact opposite. Almost 20 years after Bush’s statement, in the world where China is the world’s second most powerful economy, Trump is of the opinion that the Transpacific Partnership (currently counting 12 members) is a very bad thing. Keeping in mind that many countries, including the United States of America, want to see China in the TPP, Trump lets the nation know that it is a very bad idea in essence. That way he violates the approbation maxim, as well as the agreement maxim towards China. He does that by implying that China always sneakily achieves its goals. Also, this negative characterization of China is, as far as Leech’s maxims are concerned, a violation of the maxim of modesty, since Trump maximizes dispraise of the Other. Lack of clarity and inability to draw the conclusion on the direction of the statement makes the maxim of sympathy inapplicable. However, seemingly relevant, the maxim of approbation is inapplicable for the same reason.

2.2. Terrorist Threat

The entire world nowadays is facing a serious threat of terrorism performed by Muslim extremists. We have witnessed horrible acts of terrorism just under a year.

Of course, the entire world dreads and condemns the terrorist acts, but statements vary from one person to another, from one politician to another. When George W. Bush was President, the September 11 attacks occurred. This is what he stated immediately afterwards:

(5) “The terrorists are traitors to their own faith, trying, in effect, to hijack Islam itself. The enemy of America is not our many Muslim friends. It is not our many Arab friends. Our enemy is a radical network of terrorists and every government that supports them.” (Bush, “Address to Joint Session of Congress”, 2001)

Trump’s view on the issue differs significantly:

(6) “Should I read you the statement? Donald J. Trump is calling for a total and complete shutdown of Muslims entering the United States until our country’s representatives can figure out what the hell is going on. We have no choice. We have no choice.” (Trump in Johnson, 2015)

Interestingly, and in contrast, Bush made the following statement, which is, in fact, a message to his fellow citizens:

(7) “The face of terror is not the true faith of Islam. Islam is peace. Our war is against evil, not against Islam.” (<https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010917-11.html>)

Trump’s quite recent statement is as follows:

(8) “We need surveillance. You need to deal with the mosques, whether you like it or not. We have to be smart, we have to be vigilant. I mean these attacks aren’t done by Swedish people. We have to be smart. We have to be vigilant. We have to watch very closely what’s going on.” (Trump in Sherfinski, 2016)

From the very moment of the September 11th attacks, Bush was strongly pressured to react: he had to protect his country. By many parameters a war president, Bush’s political activities towards countries of the Middle East have caused many serious consequences. Still, in the aftermath of the 2001 attacks, he addressed the public by making a clear distinction between terrorism and religion. Moreover, he stated that the religion the terrorists claim to practice is also hostage to those terrorists. That way, Bush fully observes the sympathy maxim (5, 7) by which antipathy with others is to be reduced to the smallest extent possible, as well as the maxim of agreement by which all forms of disagreement with others are to be either drastically reduced or eliminated. In the immediate aftermath of the horrific 2001 attacks, such address by the US President was more than a necessary step towards protection and understanding between the citizens, since Muslims were targets of a tension, which resulted from fear and rage over the events. Bush emphasized such attitude once more when he addressed the nation stating that Islam is a religion of peace. In that sense, he fully observed the approbation maxim, where praising others is of crucial importance.

On the other hand, and again, Trump (6, 8) does the opposite. He addresses the nation in such a way that he creates tensions against Muslims in the United States. He uses fear as a tool for increasing his political popularity. One should also emphasize that he wrongly equates Muslims (followers of a religion) and Swedes (a nation). That, of course, may have been a deliberate slip aimed at increasing tension (Muslims are all over, while Swedes live in fairly limited territorial borders). Muslims are hostile; Swedes are not. Of course, when stating that he will prevent Muslims from entering the USA, he provides his listeners with a feeling of safety. In view of Leech's maxims, Trump violates the approbation maxim by implicitly letting the US public (and world public) know that Muslims are a threat. The maxim of modesty (minimize praise of self; maximize dispraise of self) is clearly violated. Finally, the sympathy maxim (minimize antipathy between self and others; maximize sympathy between self and others) is also violated, as the statements considered here aim at raising the level of antipathy towards Muslims to the highest level possible.

2.3. The Holy See

The period of fifteen years that separates these two candidates was largely marked by events and developments related to religion. Since both candidates often speak from the vantage point of and with references to Christianity, the authors decided to analyze their statements in relation to the Holy See.

Although there have been some other interesting thematic units that we could have taken into consideration for analysis, we opted for two interesting statements made by both Bush and Trump. They both addressed the Pope (Benedict XVI and Frances, respectively).

After Pope Benedict XVI made a speech at the White House, President Bush stated:

(9) "Thank you, your Holiness. Awesome speech."
(Trump in Allen, 2008)

We are aware that Bush addressed the Pope in an inappropriate manner. One can say it was a bad choice of words. Interestingly, though, Bush's utterance is fully observant of the politeness maxims, especially the modesty maxim (the speaker praises his collocutor).

Unlike President Bush, Donald Trump takes a different approach:

(10) "If and when the Vatican is attacked by ISIS, which as everyone knows is ISIS's ultimate trophy, I can promise you that the Pope would have only wished and prayed that Donald Trump would have been President because this would not have happened. ISIS would have been eradicated unlike what is happening now with our all talk, no action politicians."
(Trump in Griffin, 2016)

This reaction followed after Pope Francis reacted to Trump's statements on Mexicans and his plans on building a wall at the Mexico border (if elected president). However, Trump once again plays the fear card and addresses the Pope by warning him against the

possible ISIL³ attacks on the Vatican (he frequently insinuated that the Islamic insurgents may have crossed the Mexico border with the US). Of course, he also “comforts” the Pope stating that he, Trump, the president, will protect the Vatican against the attacks. Trump here violates the maxims of approbation and modesty. He condemns Pope Francis’ statement, which, in essence, promotes the principal Christian values, for the Biblical commonplace is that one is to open one’s hand to one’s brother. He assumes an absolutely superior role in the relationship with the Vatican, with the Pope, with the rest of the world and states that he as president would be able to protect the Holy See from the world’s most feared terrorist organization. Everybody else is, in his view, either less worthy, or unworthy. As far as the politeness maxims are concerned, Trump’s violation of the modesty/approbation maxim not only assumes the typical self-praise, but also something else, far more dreadful and worrying – he implies that the Holy See is powerless. This message can also be viewed as Trump’s address to the US public. He implies to be greater than the Vatican. He is, in fact, assigning himself attributes of a deity.

3. Conclusion

Analyzing political statements has for a long time been a very popular topic in linguistic research. In this paper, we tried to present different opinions of two politicians – George W. Bush and Donald J. Trump. It is interesting to note that the statements analyzed here cover the span of fifteen years, during which much had changed in the world. At the same time, key issues debated by Republican presidential candidates are evidently the same. On the other hand, the approach has changed in the sense that what we now see as an emerging new political practice (at least in the case of Donald Trump) is the use of rhetoric aimed at creating tension and inducing fear among people. Statements made by George W. Bush (the ever-famous *Bushisms*) were often perceived as just funny, whereas Trump does not shy away from using the fear mongering rhetoric to generate public support. The *triumphs of Trumpism*⁴ are not only the result of a careless attitude or an attempt at being funny; on the contrary – we are of the opinion that they are deliberate utterances, carefully chosen for the purpose of manipulation. Whether or not Trump will lead the USA the way he hosted his TV show *The Apprentice*, whether Clinton would be a better option, whether President of the United States of America truly is the one in command, or if some other powers that be are running our planet from the “dark shadows”, we do not know. What is certain is that Trump’s rhetoric worked as far as

³ The acronyms ISIS and ISIL may appear interchangeable, but they are not. ISIS stands for the Islamic State of Iraq and Syria, but, the official US political discourse opted for the use of ISIL (the Islamic State of Iraq and Levant) to denote the scope of the terrorist threat that goes far beyond the country's indicated in the first acronym, hence the use of the acronym ISIL in this paper (cf. <https://www.cia.gov/news-information/speeches-testimony/2016-speeches-testimony/statement-by-director-brennan-as-prepared-for-delivery-before-ssci.html>).

⁴ The term is in frequent use in reference to Trump's rhetoric. Cf. e.g. <https://www.theguardian.com/us-news/2016/nov/09/us-election-political-movement-trumpism>.

many citizens of the US are concerned. If G. W. Bush had ever entered Trump's TV show, he would have most probably had been fired. For being soft-hearted.

References

- Allen, M. 2008. 'Thank you, your Holiness. Awesome speech.' in Politico [Online]. Available: <http://www.politico.com/tipsheets/playbook/2008/04/thank-you-your-holiness-awesome-speech-001962> [2016, March 22]
- Brown, P. and Levinson, S.C. 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bush, G. W. 2001. Address to Joint Session of Congress. [Online]. Available: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/quotes/george-w-bush-on-terrorists-hijacking-islam-in-address-to-joint-session-of-congress> [2016, March 22]
- Bush, G. W. 2001. 'Islam is Peace' in The White House Press Releases. [Online]. Available: <https://georgewbushwhitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010917-11.html> [2016, March 22]
- Congressional Record: Volume 152-1. 2016. [Online] Available: <https://books.google.ba/books?id=NhqV7-WmbZ0C> [2016, March 22]
- Culpeper, J. 2011. *Using Language to Cause Offence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Denby, D. 2015. 'The Plot against America: Donald Trump's Rhetoric' in *The New Yorker* [Online]. Available: <http://www.newyorker.com/culture/cultural-comment/plot-america-donald-trumps-rhetoric> [2016, March 22]
- Fukada, A. and Asato, N. 2004. Universal Politeness Theory: application to the Use of Japanese Honorifics. *Journal of Pragmatics* 36, 1991 – 2002.
- Grice, P. 1975. Logic and conversation. In *Syntax and semantics*. 3: Speech acts, P. Cole, J. Morgan, eds., 41 – 58. New York: Academic Press.
- Griffin, A. 2016. 'Donald Trump calls Pope Francis 'disgraceful' and says Vatican will be attacked by Isis' in *Independent* [Online]. Available: <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-elections/donald-trump-calls-pope-francis-disgraceful-and-says-vatican-will-be-attacked-by-isis-press-a6881926.html> [2016, March 22]
- Hee, M. L. H. 2016. 'Donald Trump's claim that China 'will enter' the Trans-Pacific Partnership 'at a later date' in *The Washington Post* [Online]. Available: <https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2016/06/30/donald-trumps-claim-that-china-will-enter-the-trans-pacific-partnership-at-a-later-date/> [2016, March 22]
- Ide, S. (1992). On the notion of Wakimae. In *Mosaic of Language: Essays in Honour of Professor Natsuko Okuda*, 298 – 305. Tokyo: Mejiro Linguistic Society.
- Johnson, J. 2015. 'Trump calls for 'total and complete shutdown of Muslims entering the United States' in *The Washington Post*. [Online]. Available: <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/12/07/donald-trump-calls-for-total-and-complete-shutdown-of-muslims-entering-the-united-states/> [2016, March 22]
- Lakoff, R. and Ide, S. 2005. Introduction. Broadening the horizon of linguistic politeness. In: *Broadening the Horizon of Linguistic Politeness*, R. Lakoff, S. Ide, eds., 1 – 20. Amsterdam: John Benjamins.

- Leech, G. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Leech, G. 2014. *The Pragmatics of Politeness*. New York: Oxford University Press.
- Newsday Magazine eds. 2016. 'Donald Trump speech, debate and campaign quotes' in *Newsday* [Online]. Available: <http://www.newsday.com/news/nation/donald-trump-speech-debates-and-campaign-quotes-1.11206532> [2016, March 22]
- ontheissues.org. 2000. 'George W. Bush on China' [Online]. Available: www.ontheissues.org/George_W_Bush_China.htm [2016, March 22]
- Pizziconi, B. 1997. *Taiguu Hyoogen Kara Mita Nihongo Kyookasho - Kyookasho 5 shu no Bunseki To Hihan [Politeness expressions in Japanese Textbooks – An Analysis and Critique of Five Textbooks Types]*. Tokyo: Kuroshio Shuppan.
- Sherfinski, D. 2016. 'Trump on Brussels attacks: 'We're having problems with Muslims' in *The Washington Times* [Online]. Available: <http://www.washingtontimes.com/news/2016/mar/22/donald-trump-brussels-we-have-be-very-very-careful/> [2016, March 22]
- Tarnoff, B. 2016. 'The triumph of Trumpism: the new politics that is here to stay' in *The Guardian* [Online]. Available: <https://www.theguardian.com/us-news/2016/nov/09/us-election-political-movement-trumpism> [2016, December 30]
- Watts, R. J. 2003. *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Amira Sadiković, Selma Đuliman

OD BUŠIZMA DO TRAMPIZMA: DA LI PROTOK VREMENA UTIČE NA POLITIČKU RETORIKU?

Rezime

Događajima ispunjen period od petnaest godina razdvaja (prvu) predsjedničku kampanju Georgea Busha od kampanje Donalda Trampa (ovaj rad nastao je u jeku Trumpove kampanje, prije samih izbora). Autorice su željele uporediti izjave o određenim pitanjima koje su tokom kampanja davale ove dvije političke ličnosti. George Bush bio je poznat po izjavama koje su se često smatrale apolitičnim, odnosno, nisu bile u opsegu tipičnog političkog diskursa. Brojne se izjave te vrste mogu pronaći: u stvari, popularno su nazvane *bušizmi*. Petnaest godina kasnije, druga prominentna ličnost, Donald Trump, privlači značajnu pažnju, opet neprimjerenim jezikom. U svjetlu činjenice da su obraćanja američkih predsjedničkih kandidata usmjerena ka auditoriju koji je daleko širi od jedne zemlje, jedne političke cjeline i jedne kulture, te da primaoci tih obraćanja poruke percipiraju iz sopstvenog gledišta, uslovljenog sopstvenim političkim, kulturnim, etničkim, ekonomskim i drugim iskustvima, Leechove maksime učtivosti ukazuju se kao najprimjereniji mehanizam za detaljno poređenje njihovih različitih javnih obraćanja.

amira.sadikovic@bih.net.ba
selma.djuliman@gmail.com

TIME AND POLITICALLY CORRECT LANGUAGE—THE EUPHEMISTIC “PEOPLE-FIRST” EXPRESSIONS IN THE SERBIAN PRESS

Abstract: The early 1990s saw the proposal of “people-first” language when referring to people with disabilities, which implied that premodified nouns (disabled people) needed to be replaced by postmodified nouns (people with disabilities) (Burris 1992; APA 1994). In addition to adhering to the proposed syntactic change, these changes also often included a shift in the field of lexical euphemisms (Halmari 2011: 829). This usage was first implemented in the fields of education and psychology, only to be widely accepted throughout the world during the first decade of the 21st century (Fox 2007: 321–322).

The aim of this paper is to ascertain the extent to which these prescribed guidelines for talking about people with disabilities were adopted in the Serbian press during a period of nine years. This will be achieved by investigating their distribution in the online archives of the “Politika” newspaper between 2007 and 2015, well after the “people-first” proposition was introduced. The starting hypothesis is that the newspaper archives will contain a larger proportion of the politically correct “people-first” expressions coupled with non-offensive lexical euphemisms, as well as that the progress of time will coincide with the increase in “people-first” terminology in the newspaper texts.

Keywords: politically correct, euphemism, “people-first”, people with disabilities

1. Introduction

Generally speaking, the goal of language and communication in general is to promote harmonious relations and social cohesion among people. One of the inescapable elements of this kind of communication are the norms of political correctness—a term used to describe language, policies, or measures which are intended not to offend or disadvantage any particular group of people in society (Puissegur 2016). Politically correct language has become a norm in past three decades; however, it is also an area that is in constant flux, with new expressions replacing old ones on an almost daily basis. One of the key expressions used to support this approach are expressions known as euphemisms—“vague and indirect

expressions, in their quest to avoid and camouflage life's harsh realities" (Halmari 2011: 828).

The general rule of using euphemisms encompasses a commonly innocuous word or expression used in place of one that may be found offensive or suggest something unpleasant (Webster's Online Dictionary). Allan (2001: 148) defines a euphemism as "a word or phrase used as an alternative to a dispreferred expression." This process, replacing a listeme with another listeme, is contrary to the 'Blocking principle' (Aronoff, 1976), which states that new listemes should not be created if there already is one conveying the same meaning—unless there is a "good reason for doing so" (Aronoff and Fudeman, 2005: 219). The main motive for using these expressions is avoiding "dysphemistic locution"—language that is perceived as discriminatory "against a variety of disadvantaged groups" (Allan, 2001:153). The central presupposition of euphemistic locution is that the change in language will modify the attitudes towards disadvantaged groups for the better. Apart from women and national/racial minorities, people with disabilities have always been a target of extensive and detailed euphemisms.

One of the newest developments in this regard is the "people-first" language, expressions that place the person in the first place. Apart from the standard lexical changes of expressions with a dysphemistic connotation, this approach envisaged a syntactic change that would put the person before the disability. For example, one should say that someone is 'a person with a disability', and not 'a disabled person.' It also avoids expressions that suggest that people with disabilities are sick or dependent (Guth and Murphy 1998). These expressions are the main focus of this research—since this a relatively new, but an already standard trend in addressing people with disabilities in the US and Europe, it explores the degree of the presence of "people-first" expressions in the Serbian media in light of Serbia's European Union accession process, which requires it to conform to EU standards regarding human and minority rights, including people with disabilities. These principles are reflections of changes in society, where an attempt is being made to create a more polite or sensitive world for all of its members.

2. Goals and Hypothesis

The problem that should be addressed is whether we can alter the language. One method for solving this problem is exploring whether the recommended terms are embraced in everyday language use. While government associations and experts in the fields of psychology and education have explicitly embraced the politically rectified language as sketched out above, to what degree has it entered regular application? The aim of this paper is to ascertain the extent to which these prescribed guidelines for talking about people with disabilities were adopted in the Serbian press during a period of nine years. This will be achieved by investigating the distribution of "people-first" expressions in the online archives of the "Politika" newspaper between 2007 and 2015 as compared to the distribution of "non-people-

first” expressions. The starting hypothesis is that the newspaper archives will contain a larger proportion of the “people-first” expressions coupled with non-offensive lexical euphemisms, and that the progress of time will coincide with the increase in “people-first” terminology in the newspaper texts. The assumption is that the “people-first” language needed time to infiltrate the language of everyday press, which would mean that the data for later years will show a dominance of these “people-first” expressions.

3. Theoretical Framework and Previous Research

The last decade of the twentieth century in the United States saw a significant number of publications in the areas of psychology and education that proposed a ‘people-first’ approach, which stated that premodified nouns (disabled people) needed to be substituted by postmodified nouns (people with disabilities) (e.g., American Psychological Association 1994, Folkins 1992). This change was gradually accepted in all spheres of society, the proof of which is the steady change in names of official institutions that contained terms that were “non-people-first” according to the new norm (Halmari 2011: 829). In time, this approach became an international standard, which can be seen from the fact the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities from 2006 was entirely written using “people-first” standards (United Nations 2006). Another official recommendation for using “people-first” language when communicating with and about people with disabilities is included in Sue Fox’s “Etiquette for Dummies” (2007: 322).

The general tenets of the “people-first” language were given by the American Psychological Association through the Committee on Disability Issues in Psychology (1992), and they can be summarized in the following five prescriptions:

- 1) Put people first, not their disability/Avoid implying that “a person as a whole is disabled (e.g., disabled person)”;
- 2) Do not label people by their disability/Avoid equating “persons with their condition (e.g., epileptics)”;
- 3) Do not overextend the severity of a disability/Avoid expressions that extend the scope of the disability (e.g., the disabled);
- 4) Use emotionally neutral expressions/Avoid suggestion of helplessness (e.g., stroke victim, suffer from a stroke, confined to a wheelchair);
- 5) Avoid offensive expressions (e.g., cripple).

The stated prescribed rules are exemplified in the following expressions given in Table 1, taken from Halmari (2011: 830):

	PROBLEMATIC	PREFERRED
I	Disabled person Mentally ill person	Person with (who has/having) a disability Person with mental illness
II	Deaf and dumb/the deaf Schizophrenics Epileptics Amputee Paraplegics The disabled The retarded The mentally ill The CMI or SPMI	People who are hearing impaired People who have schizophrenia Individuals with (who have) epilepsy Person with an amputation Individuals with paraplegia People with disabilities Children with mental retardation People with a mental illness People with long term or serious and persistent mental illness or psychiatric disabilities
III	The physically disabled The learning disabled Retarded adult	Individuals with a physical disability Children with specific learning disabilities Adult with mental retardation
IV	Stroke victim Afflicted with cerebral palsy Suffering from multiple sclerosis	Individual who had a stroke Person with cerebral palsy People who have multiple sclerosis
V	Cripples Deformed Mongoloid Crazy, paranoid	People who are mobility impaired / People who use wheelchairs Person with a shortened arm Child with Down Syndrome Person with symptoms of mental illness

Table 1. 'Problematic' vs. 'preferred' phrases according to Halmari (2011: 830)

The syntactic form of the preferred expression is 1) head noun + prepositional phrase (PP starting with the preposition *with*); 2) head noun + relative clause (starting with *who*), or 3) head noun + participial (*people having*). Apart from the change of the syntactic pattern, the preferred language introduces lexical euphemisms for terms which were often earlier euphemisms themselves (e.g., "people with long term mental illness" for CMI, itself a euphemistic acronym for "chronic mental illness"). A further characteristic is the favoring of abstract nominalizations: disability, paraplegia, retardation, mental illness. The final characteristic of this language is that the postmodifying relative clauses include transitive verbs *have* (people who have schizophrenia) and *use* (people who use wheelchairs) in the 'preferred' expressions.

As far as Serbia is concerned, no such detailed guidelines for introducing "people-first" language in official institution names and official communication were given. However, the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities was ratified by the Serbian Parliament in 2009, acknowledging the new approach towards people with disabilities, while the integration of Serbia in the EU already caused its institutions to adopt the majority of the new vocabulary, even though no specific instructions were existent.

Apart from that, Saša Janković, the Serbian Ombudsman, issued The Guidelines for Standardized Non-Discriminatory Language and behavior in 2010, where the Ombudsman Office explicitly stated what counts as politically correct language. A portion of the document deals with the language that is supposed to be used with people with disabilities and is titled “Non-discriminatory language and behavior regarding people with disabilities.” Some of the instructions the Ombudsman pointed out are:

- Avoid anything offensive, discriminating, pitying and disparaging regarding persons with disabilities.
- Always use the expressions “person with disabilities,” “children with developmental disorders” and never use the terms the disabled, disabled child...
- Do not use terms stemming from diagnoses—the autistic, cerebral palsied, paraplegics. These terms are not politically correct and in time people started using them as insults (retard etc.)

(Ombudsman’s Office of the Republic of Serbia 2010: 7–8)

Even though the issue of euphemisms dealing with people with disabilities was a matter of numerous debates, very few papers dealt with their distribution in the press, i.e., their adoption in everyday usage. The present paper is largely based on research performed by Halmari (2011), who also investigated the distribution of “people-first” and “non-people-first” expressions related to people with disabilities in the press, i.e. the Texas daily newspaper named the *Houston Chronicle*, in the 2002–2007 period. The results were compared to those acquired using the same methodology to analyze articles from Google News. The goal was also to see to what extent “people-first” euphemisms were adopted in a non-academic everyday context of a daily newspaper. The results spoke largely in favor of the “non-people-first” approach—73.6% of the *Houston Chronicle* corpus and 73% of the Google News corpus pertained to the “non-people-first” variant.

The **Houston Chronicle** “non-people-first” expressions consisted of the following constructions, according to their distribution: (1) Premodification/Attributive adjectival, (2) Nominal adjectival, (3) Predicate adjectival/Subject or object complement and (4) The verb suffer + (from) + NP. No expressions that could be considered openly offensive according to the fifth principle (“avoid offensive expressions”) were found in the *Houston Chronicle* data. Of the 73.6% of the “non-people-first” expression, 72.3% were syntactic euphemisms (1, 2, and 3) while only 1.3% pertained to the lexical variant (suffer + (from) + NP). A further qualitative investigation showed that “non-people-first” euphemisms using premodification/attributive adjectivals generally were about criminals, victims of crimes, and fictional characters. Furthermore, the nominal adjectival group of euphemisms falls into the official language of criminal justice, names of organizations serving the target group, and, again, members of the target group as victims of an injustice. Finally, the examples from the predicate adjectival group can be accounted for by

collocations with the words *execute/execution/death row*, the target group member being a criminal in general, or, again, the target group member being a victim.

As far as the “people-first” expressions in the *Houston Chronicle* are concerned, the structures containing a noun and a postmodifier are either embedded within names of organizations providing services for the target groups, or in descriptions of what these types of centers, organizations, or programs do. The other variation, the ‘have + nominalization’ pattern of the politically correct expressions, was generally reserved for the use of proper names in reference to members of the target group, i.e., news stories which refer to real human beings with real names. The general conclusion from the *Houston Chronicle* data is that the “non-people-first” pattern is reserved for criminals, their victims, or some fictional characters while the “people-first” pattern is used with reference to children and non-criminal adults.

The Google News “non-people-first” target group expressions showed a surprising predominance of the expressions least present in the *Houston Chronicle*, the blatantly offensive terms (e.g. *retard*). The occurrence of offensive words in the Google News articles marks the clearest difference between online and print media in Halmari’s study. Even though it is not used derogatorily in most cases, its mere presence compared to its near-total absence in the *Houston Chronicle*, emphasizes the essential difference in the news screening process and styles between the two news companies. The prevalence in Google News of what the ‘people-first’ guidelines call offensive usage gets its explanation in the informal nature of many of the entries that get included: blogs and a range of popular news. The Google News “non-people-first” expressions are used frequently in metalinguistic contexts in explicit discussions of the pejoration of the word’s denotations, in reference to fictional characters, victims, and criminals.

4. Methodology

The corpus consists of 1885 articles from the *Politika Online* website, the electronic edition of the daily newspaper “*Politika*”, ranging from July 2006 to March 2016. The corpus contains “people-first” and “non-people-first” uses of target expressions and had several stages of creation.

First, a list of “people-first” and corresponding “non-people-first” terms was compiled based on the Serbian equivalents of terms from Table 1 (Halmari 2011) and the main tenets of ‘people-first’ language. The terms in brackets are rough translations of the terms into English:

Non-people-first terms	People-first terms
Invalid (disabled person)	osoba sa invaliditetom/koja ima invaliditet (person with disabilities/that has a disability)
mentalno bolesna osoba (mentally ill person)	osoba sa mentalnom bolešću (person with a mental illness)

gluvonemi/gluvi (the deaf-mute/the deaf)	osobe sa oštećenjem sluha (people with hearing impairment)
šizofreničari (schizophrenics)	osobe koje imaju šizofreniju (person with/that has schizophrenia)
epileptičari (epileptics)	osobe koje imaju epilepsiju/sa epilepsijom (person that have/with epilepsy)
amputirac (amputee)	osoba sa amputacijom (person with an amputation)
paraplegičar (paraplegic)	osoba sa paraplegijom (person with paraplegia)
hendikepirani (the handicapped)	osobe sa hendikepom (people with a handicap/disability)
retardirani (the retarded)	osobe sa mentalnom reterdacijom/osobe s intelektualnim teškoćama (people with mental retardation/people with intellectual difficulty)
mentalno bolesni (the mentally ill)	osobe sa mentalnom bolešću (people with mental illness)
retardirana osoba (retarded person)	osoba sa mentalnom retardacijom (person with mental retardation)
žrtva moždanog udara (stroke victim)	osoba koja je doživela šlog (person that had a stroke)
cerebralac/osoba koje pate od cerebralne paralize (cerebral/person that suffers from cerebral palsy)	osoba koja ima cerebralnu paralizu/sa cerebralnom paralizom (person that has/with cerebral palsy)
osobe vezane/prikovane za kolica (person tied to/chained to a wheelchair)	osobe koje koriste invalidska kolica/korisnici kolica (person that uses a wheelchair/wheelchair user)
bogalji (cripples)	osobe sa otežanim kretanjem/poteškoćama u kretanju (people with mobility difficulties)
deformisani (the deformed)	ljudi sa deformitetima (person with deformities)
mongoloidan/daunovac (mongol/"down person")	osobe sa daunovim sindromom (person with Down syndrome)
ludi, ludaci, paranoici (the crazy, crazy person, paranoids)	osobe sa simptomima mentalnih oboljenja (people with /symptoms of/ mental illness)
bolesnik, pacijent, slučaj (patient, case)	osoba (person)
ometeni/ometena osoba/osoba ometena u razvoju	Osoba sa ometenošću/teškoćom/oštećenjem/ smetnjama u razvoju
multipla sklerotičari (multiple sclerotics)	osobe sa multipla sklerozom (people with multiple sclerosis)
autističari (autistics)	osobe sa autizmom (people with autism)
distrofičari (dystrophic)	osoba sa distrofijom (person with dystrophy)
tetraplegičari (tetraplegics)	osoba sa tetraplegijom (person with tetraplegia)
slepac/slepici/slepi/slepe osobe (the blind/blind people)	osoba sa oštećenjem vida (people with visual impairment)

slabovidi/slabovide osobe (the visually impaired/partially sighted person)	osobe sa slabovidošću (people with visual impairment)
invalidno (disabled /adjective for things related to people with disabilities/)	za osobe sa invaliditetom (for people with disabilities)
psihijatrijski pacijenti/psihički/duševni/mentalni bolesnici/slučajevi (psychiatric patients/cases/mental patients)	osobe s psiho-socijalnim invaliditetom (person with psycho-social disability)
slaboumni, mentalno zaostali, retardirani, retardi, idioti, imbecili i moroni, sakati (feeble-minded, mentally retarded, retards, idiots, imbecils, morons, the lame)	osobe sa intelektualnim invaliditetom (people with intellectual disabilities)

Table 2. The “non-people-first” and corresponding “people-first terms” that were used to compile the corpus

The list of case and gender variations of both the “people-first” and “non-people-first” terms was compiled due to the limitations of the search engine of the Politika Online website, which does not support wildcard or whole-phrase search. The keywords were then used to search for relevant articles mentioning people with disabilities and containing the target expressions. These articles were compiled into a corpus, which was then analyzed regarding the distribution of “people-first” and “non-people-first” expressions. The first and the last year, 2006 and 2016, were disregarded because they were incomplete. Apart from the simple division of expressions into the “people-first” and “non-people-first” group, the keywords and expressions acquired by them were categorized into 5 thematic groups and several subgroups¹ in order to facilitate the analysis:

1. People with disabilities
  - a) People with disabilities
  - b) People with handicaps
2. People with movement impairments
  - a) People in wheelchairs
  - b) People with cerebral palsy
  - c) People with movement impairments
  - d) People with amputations
  - e) People with paraplegia
  - f) People with multiple sclerosis
3. People with visual and hearing impairments
  - a) People with visual impairments
  - b) People with hearing impairments
4. People with developmental disorders
  - a) People with retardation
  - b) People with autism

¹ The categories and subcategories are labeled using politically correct terminology, but they encompass both the politically correct and incorrect terms.

- c) People with developmental disorders
  - d) People with Down syndrome
5. People with mental impairments
- a) People with schizophrenia
  - b) People with epilepsy
  - c) People with psychiatric issues

The results were also categorized according to the year the article was published in, from 2007 to 2015, and the results were statistically analyzed in order to get more detailed information on the distribution of target expressions.

6. Results

The corpus contained 1885 articles ranging from July 2006 to March 2016; however, the initial and final years (2006 and 2016) were excluded from the results because there were not enough articles to be compared to the complete years. Upon their exclusion, 1735 articles were left in the final corpus:

Year	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Total
	237	240	226	189	179	2012	191	137	183	1735

Table 3. The distribution of articles over the span of the observed nine years.

Even though no clear trend can be observed at first glance, upon performing regression analysis, a statistically significant ($p < 0.05$, R Square=72%) negative trend was discovered ($\beta_1 = -11.12$), which might imply that this time period witnessed a slight loss of interest in the topic of people with disabilities.

As far as the number of target expressions is concerned, analysis showed the existence of 4199 expressions about target group, 2069 “people-first” and 2130 “non-people-first” expressions. The distribution of the articles over the nine-year span is given in Table 4:

Year	Number of PC	% of PC per year	Number of non-PC	% of non-PC per year	Total	% per year
2007	226	36.75	389	63.25	615	100
2008	215	39.45	330	60.55	545	100
2009	294	55.79	233	44.21	527	100
2010	268	56.07	210	43.93	478	100
2011	211	48.73	222	51.27	433	100
2012	285	57.69	209	42.31	494	100
2013	228	54.55	190	45.45	418	100
2014	125	48.64	132	51.36	257	100
2015	217	50.23	215	49.77	432	100
Total	2069	49.27	2130	50.73	4199	100

Table 4. The number and distribution of target expressions over the observed nine-year span (2007–2015)

Observing the total number of expressions, the general conclusion can be reached that “non-people-first” expressions are slightly more dominant, but that there is no extreme propensity towards a single type in any of the years, excluding perhaps 2007 and 2008. This refuted the first assumption that the “people-first” expressions would be more dominant in the overall number of target expressions. Regression analysis of the connection between the number of target expressions (both “people-first” and “non-people-first”) and the passage of time shows a statistically significant (R Square = 66.2%, t-stat = -3.7, $p < 0.05$) decreasing trend ($\beta_1 = -29.96$), which is in line with the aforementioned negative trend of the number of articles. Upon performing regression analysis on the percentage of “people-first” expressions in relation to the passage of time, a seemingly positive trend ($\beta_1 = 1.34$) was established, which might imply that the percentage of “people-first” expressions increased over the years, thus confirming the starting (alternative) hypothesis that the press gradually increased its usage of PC terms. However, the R Square value of 24.62% and the p value of 0.174 ($p > 0.05$) suggest that there is no true statistical connection between time and the percentage of “people-first” expressions. Furthermore, the t-stat value of 0.889 reaffirms this claim, effectively confirming the null hypothesis.

The target expression results were broken down into additional five categories in order to acquire a better insight into the nature of the expressions that are being used. The results are given in Table 5.

Category		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Total	
People with disabilities	PC	141	131	207	165	167	188	151	85	99	1334	1981
	non-PC	138	119	57	65	74	28	66	49	51	647	
People with movement impairments	PC	18	29	29	25	16	9	10	12	26	174	353
	non-PC	41	28	33	15	15	9	4	22	12	179	
People with visual and hearing impairments	PC	2	2	8	15	13	19	9	9	24	101	1038
	non-PC	144	131	98	92	107	140	85	31	109	937	
People with developmental disorders	PC	42	46	43	59	3	63	48	11	61	376	545
	non-PC	18	30	25	20	4	16	11	16	29	169	
People with mental impairments	PC	23	7	7	4	12	6	10	8	7	84	282
	non-PC	48	22	20	18	22	16	24	14	14	198	
Total	PC	226	215	294	268	211	285	228	125	217	2069	4199
	non-PC	389	330	233	210	222	209	190	132	215	2130	

Table 5. The number of target expressions (both “people-first” and “non-people-first”) through time in relation to the category of disability mentioned

The distribution of “people-first” and “non-people-first” expressions for every category is expressed through the share each type of expression takes up in a single year. These data are given in Table 6.

Category		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Total
People with disabilities	PC (%)	50.54	52.4	78.41	71.74	69.29	87.04	69.59	63.43	66	67.34
	Non-PC (%)	49.46	47.6	21.59	28.26	30.71	12.96	30.41	36.57	34	32.66
People with movement impairments	PC (%)	30.51	50.88	46.77	62.5	51.61	50	71.43	35.29	68.42	49.29
	Non-PC (%)	69.49	49.12	53.23	37.5	48.39	50	28.57	64.71	31.58	50.71
People with visual and hearing impairments	PC (%)	1.37	1.50	7.55	14.02	10.83	11.95	9.57	22.5	18.05	9.73
	Non-PC (%)	98.63	98.50	92.45	85.98	89.17	88.05	90.43	77.5	81.95	90.27
People with developmental disorders	PC (%)	70	60.53	63.24	74.68	42.86	79.75	81.36	40.74	67.78	68.99
	Non-PC (%)	30	39.47	36.76	25.32	57.14	20.25	18.64	59.26	32.22	31.01
People with mental impairments	PC (%)	32.39	24.14	25.93	18.18	35.29	27.27	29.41	36.36	33.33	29.79
	Non-PC (%)	67.61	75.86	74.07	81.82	64.71	72.73	70.59	63.64	66.67	70.21
Total	PC (%)	36.75	39.45	55.79	56.07	48.73	57.69	54.55	48.64	50.23	49.27
	Non-PC (%)	63.25	60.55	44.21	43.93	51.27	42.31	45.45	51.36	49.77	50.73

Table 6. The distribution (percentage) of target expressions (“people-first” vs. “non-people-first”) from Table 5 through time in relation to the category of disability mentioned

Tables 5 and 6 show a clear numerical dominance of two categories: *People with disabilities* and *People with visual and hearing impairments*. However, these groups show a completely different distribution of “people-first” and “non-people-first” expressions—the *People with disabilities* category is dominated by “people-first” expressions (67.34%) while the *People with visual and hearing impairments* category mostly consists of “non-people-first” expressions (90.27%). There are two more categories that exhibit a noticeable propensity for one type of expressions: *People with mental impairments*, in which 70.21% of expressions are “non-people-first”, and *People with developmental disorders*, where 68.99% of expressions belong to the “people-first” type.

7. Discussion

The results and their statistical analysis effectively disproved both the initial hypothesis that the “people-first” expressions would be dominant in the overall number of target expressions and the hypothesis that the passage of time would bring about an increase in the percentage of “people-first” expressions related to the target group. The analysis proved that there was no true statistical connection between data and the passage of time and that the distribution of “people-first” and “non-people-first” expressions was a matter of chance. However, other conclusions can be reached from the data acquired in this research. The overall trend shows a decrease in the number of articles written about the target group through time, which has no clear explanation, having in mind Serbia’s EU-accession efforts, which impose very strict guidelines regarding the rights of people with disabilities. The decreasing number of target expressions (both “people-first” and “non-people-first”) seems to reaffirm this paradox. As far as the number of “people-first” expressions is concerned, the overall number of expressions shows a very slight tendency towards the “non-people-first” variety of the target expression (49.27% “people-first” vs. 50.73% “non-people-first”), which, *prima facie*, shows that the “people-first” language is by no means the norm in the Serbian press since it has no clear predominance.

There is a noticeable growth in the percentage of “people-first” expressions in 2009 and 2010 (55.79% and 56.07%, as opposed to 36.75% and 39.45% in 2007 and 2008 respectively), which might be explained by the aforementioned ratification of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities in 2009 and the publication of The Guidelines for Standardized Non-Discriminatory Language and behavior in 2010.

The majority of “people-first” target expressions are expressions in the “People with disabilities” category (1334 of 2069 total “people-first” expressions). These expressions are mostly used when referring to “people with disabilities” (Ser. *osobe sa invaliditetom*), proving that this “people-first” expression has penetrated everyday use. However, there is still a large percentage of stock expressions that use the premodified “non-people-first” expressions and violate other “people-first” tenets, particularly the one regarding equating people with their disability personified in the term “invalidi” (Eng. the disabled). These stock phrases, apart from the now waning phrase “invalidi,” include the terms “ratni vojni invalidi” (Eng. disabled war veterans), “invalidnina” (Eng. disability allowance), the adjective “invalidski/a/e” (Eng. for the disabled /used as a premodifier in Serbian/), and the terms “hendikepirane osobe” (Eng. handicapped persons) and “hendikepirani” (Eng. the handicapped). The press still uses these “non-people-first” expressions because they either comprise the official names of institutions and legal terms, e.g. for veteran organizations and veteran allowances given by the state, or in stock expressions denoting assistance devices such as “invalidska kolica” (Eng. wheelchair). Moreover, when people with disabilities are referred to outside the aforementioned contexts, the “people-first” variations are more than dominant:

- (1) Boban Stingić (1971) iz Negotina, **ratni vojni invalid** najteže kategorije, od ponedjeljka štrajkuje glađu i živi u malom šatoru ispred Ministarstva odbrane u Beogradu. (Ratni invalid štrajkuje ispred Ministarstva odbrane, January 31, 2008)
[Boban Stingić from Negotin, a **disabled war veteran** of the the most serious category, started a hunger strike in a tent outside the Ministry of Defense in Belgrade.]
- (2) Objasnili su joj, priča ova naša čitateljka, da Zakon o penzijskom i **invalidskom** osiguranju predviđa ovu mogućnost za **invalidnu** decu, bez obzira na godine starosti – i to trajno. (Deci sa invaliditetom penzije od oba roditelja, August 29, 2015)
[As our reader says, she got the explanation that the Law on Pension and **Disability** Insurance provides this possibility for **disabled children**, regardless of their age—and on a permanent basis.]

The second most numerous category, People with visual and hearing impairments, shows a completely opposite tendency—over 90 percent of the target expressions are used in a “non-people-first” way, especially by violating the principle of labeling people by their disability and avoiding equating persons with their condition. Serbian apparently does not use postmodification in the case of this target group, which can be seen in the official institution names such as “Udruženje slepih i slabovidih Srbije ‘Beli štap’” (Eng. The Serbian Association of the Blind and Visually Impaired “Beli štap”), “Gradska organizacija slepih Beograda” (Eng. The City Organization of the Blind of Belgrade), “Savez slepih Srbije” (Eng. The Association of the Blind of Serbia), and “Savez gluvih i nagluvih Srbije” (Eng. The Association of Deaf and Hard of Hearing of Serbia). Apart from these uses, the “non-people-first” versions included predicative adjectivals used as subjective or objective complements (“...je slep” (Eng. ...is blind)).

- (1) Savez **slepih i slabovidih** Srbije u skladu sa savremenim tehnološkim razvojem od oktobra prošle godine u saradnji sa Ministrastvom za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku započeo je projekat audio biblioteka. (Najstarija biblioteka za slepe na Balkanu, May 7, 2007)
[From October last year, the Association of the **Blind and Visually Impaired** of Serbia in cooperation with the Ministry of Labor, Employment and Social Policy started the project of audio libraries, in line with modern technological trends.]
- (2) Vodič je rezultat timskog rada zaposlenih u Muzeju, dobre saradnje sa Organizacijom **slepih i slabovidih osoba** i Udruženjem **gluvih i nagluvih** iz Zrenjanina, kao i sa dizajnerskom kancelarijom „The Studio” – kaže Sanja Vrzić. (Tablet vodi kroz muzejske postavke, July 3, 2015)
[The guide is the result of the teamwork of museum employees in cooperation with the Organization of the **Blind and Visually Impaired**, the Association of the **Deaf and Hard of Hearing** of Zrenjanin, and the “The Studio” design company – Sanja Vrzić explains]

Since the official institution names were not officially changed, the awareness of the necessity for this change was not sufficiently raised in order for the expressions to penetrate the mainstream language.

Furthermore, the “non-people-first” expressions contained expressions that violated the fifth principle of using PC expressions and included the most offensive lexical items, now considered dysphemisms. These expressions encompassed the terms such as “bogalj” (Eng. cripple), “slepac” (Eng. blind person /derog./), “slaboumni” (Eng. the feeble minded), “idioti” (Eng. idiots), “imbecili” (Eng. imbeciles), and “moroni” (Eng. morons). However, apart from certain references to victims of crimes, these expressions are almost exclusively used in reporting other people’s speech, referring to fictional characters, and certain kinds of figurative speech (“ekonomski bogalj” (Eng. economic cripple)), so the Politika Online cannot be accused of such harsh language:

- (1) Taj košmar uslovio je da su, s raznih strana, za pokolj **bogalja** u Dvoru na Uni optužene sve tri umešane vojske. (Tri istrage zločina u Dvoru na Uni, March 10, 2012)
[The consequence of this nightmare is that, from different sides, all three armies involved were accused for the slaughter of **cripples** in Dvor on the Una.]
- (2) Nebojša Ilić je umerenije izvajao Gradonačelnika, jednog **slaboumnog** i nadobudnog primitivca, ... (Traži se kapetan broda, June 5, 2013)
[Nebojša Ilić sculpted the mayor, a **feebleminded** wannabe and brute, in a more moderate manner...]
- (3) Srbija ne želi da u EU ulazi kao ekonomski **bogalj**, izjavila je danas potpredsednica vlade... (Udovički: Srbija ne želi u EU kao ekonomski bogalj, September 15, 2014)
[Serbia does not want to enter the EU as an economic **cripple**, according to the Deputy Prime Minister...]

Finally, special attention should be given to the category “People with mental impairments”, which shows a clear dominance of “non-people-first” speech (70.21% vs. 29.79%). These “non-people-first” target expressions are dominated by expressions such as “psihijatrijski pacijenti”, “psihijatrijski bolesnici” (Eng. psychiatric patients), “psihijatrijski slučajevi” (Eng. mental cases), “mentalno oboleli” (Eng. mentally ill), and “epileptičari” (Eng. epileptics):

- (1) **Psihijatrijski bolesnik** Nikola Radosavljević ubio je devetoro svojih komšija u selu Jabukovac kod Negotina. (Srbi – umereno naoružani, April 11, 2013)
[Nikola Radosavljević, a **psychiatric patient**, murdered nine of his neighbors in the village of Jabukovac near Negotin.]
- (2) Kao starešina doma vlasnicima je postavila uslov da u dom budu primljeni paraplegičari, nepokretni stari ljudi, poludementni, ali nikako **neuropsihijatrijski slučajevi**. (Utočište za iznemogle, September 14, 2007)

[As the manager of the home, she ordered the owners to accept paraplegics, immobile old people, the semi-demented, but under no circumstances should they accept **psychiatric cases**.]

- (3) Kada su vlasti posumnjale na zloupotrebu **mentalno obolelih**.... (Žene seju smrt u Iraku, March 23, 2008)

[When the authorities suspected the abuse of the **mentally ill**...]

Medical terminology used to be a sure way of achieving political correctness since it created a distance between the person and the condition he/she has by giving it a medical connotation. However, lately, this approach has slowly crossed to the area of dysphemisms since the depersonalization of people with these conditions is frowned upon in the “people-first” approach, which tends to put the person in the spotlight and emphasize that people with disabilities are first and foremost individuals. “Non-people-first” expressions were predominantly used when speaking about murderers or criminals, as well as victims of crimes, which coincides with Halmari’s (2011) conclusions that “making news is a bigger priority than using the prescribed politically correct language.”

However, one should not be quick to judge the journalists of the Politika Online newspaper, and indirectly the language habits in Serbia. On the one hand, newspaper articles need to be short and catchy, and sometimes it is more efficient to use “non-people-first” expressions to get the message through. The “people-first” language has a circumlocutionary style that involves using prepositions and relative pronouns, and it does not fit reporters’ needs. Furthermore, nominalizations in the PPs postmodifying the head noun are longer than premodifying adjectivals: ‘a person with a disability’ is longer than ‘a disabled person.’ On the other hand, there is a clear need of producing interesting and colorful articles, which would often be impossible due to the monotonous frequent use of “people-first” expressions. So it was often noticed that a single article randomly used both “people-first” and “non-people-first” expressions, the goal being a more interesting tone. Therefore, newspaper articles, and especially their titles, do not hesitate to avoid “people-first” language if their editors deem it fit. They are not insensitive towards proper etiquette, but creating a quality article often demands using catchy “non-people-first” terminology which leaves a stronger impression.

8. Conclusion

The language for people with disabilities is in constant flux. What were once considered proper and polite expressions have, in time, gained a dysphemistic tone and were superseded by new phrases. Take the example of the expression “osobe sa posebnim potrebama” (people with special needs), introduced as an ultimate euphemism encompassing all types of disabilities, be they physical or mental. However, the expression is now frowned upon because the people it was supposed to label said that it was patronizing and that their needs were the same as anyone’s.

This research showed no real connection between the passage of time and the increase in the share of politically correct “people-first” expressions. However, nearly half of the expressions conformed to the “people-first” pattern (even though it was not the norm) and certain expression categories favored one variation over the other. The category denoting “People with disabilities” tended to use the “people-first” version of expressions while the category “People with visual and hearing impairment” strongly favored the “non-people-first” variant. The strong presence of “non-people-first” expressions was mainly a consequence of certain stock phrases still used in the Serbian press (and public in general) and names of certain institutions, showing that no systematic change was implemented in the Serbian society. The maximally impolite expressions (idiots, morons, cripples, etc.) were mainly used in contexts that reported other people’s speech or in figurative speech. The reporters need to conserve space and create shocking headlines, so “non-people-first” language is often used to fulfill that purpose and avoid monotony coming from the use of repetitive postmodified prepositional phrases.

Instead of definitive and clear-cut answers, this paper opens new questions for further research. Does changing the language have the ability to change the world and the attitudes towards people with disabilities (in a Whorfian manner)? What is the opinion of people with disabilities about these expressions and is gaining opportunities equal to people with no disabilities more important to them? What is their opinion on the ever-changing norms regarding disability-related euphemisms? How long will the current euphemisms politically correct before they become dysphemistic and are replaced by new expressions? Is there an ultimate form of a “people-first” expression? Unfortunately, the answers cannot be reached from a quantitative research like the present one, so gaining a deeper insight into this issue requires a more comprehensive approach. While terminology is important in shaping viewpoints, attitudes are even more important. Most people with disabilities are less offended by occasional outdated terminology than by obvious paternalistic or patronizing attitudes. Interactions with others that show sincere respect and equality are easily recognized and empowerment is beneficial to all.

References

- Allan, K. 2001. *Natural Language Semantics*. Blackwell, Oxford.
- American Psychological Association. 1994. *Publication Manual of the American Psychological Association, 4th ed.* American Psychological Association, Washington, D.C..
- Archives of the Politika Online newspaper. Available: <http://www.politika.rs/scc/clanci/arhiva> [March 2016]
- Aronoff, M. 1976. *Word Formation in Generative Grammar*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Aronoff, M and K. Fudeman. 2005. *What is Morphology?* Blackwell, Malden, MA.
- Burris, R.W. 1992. *Manual of style for depicting people with disabilities* [Brochure]. State of Illinois, Chicago, Ill.

- Craig, C. 1992. Describing persons with disabilities “to a T.” Kennedy Center N.E.W.S. 18 (3).
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Declarations and Reservations. UN Treaties Collection. .
- Folkins, J. 1992. *Resource on Person-First Language*. American Speech-Language-Hearing Association. Available: https://web.archive.org/web/20150511071056/http://www.asha.org:80/publications/journals/submissions/person_first.htm [2016, February 15]
- Fox, S., 2007. *Etiquette for Dummies*. Wiley Publishing, Inc., Hoboken.
- Guth, L. J. and L. Murphy. 1998. *People-first language in middle and high schools: usability and readability*. The Clearing House 72 (2), 115–117.
- Halmari, H. 2011. *Political correctness, euphemism, and language change: The case of ‘people-first’*. Journal of Pragmatics. 43, 828–840.
- “Euphemism.” 2016. In Merriam-Webster.com.
- Retrieved from <http://www.merriam-webster.com/dictionary/euphemism> [February 25, 2016]
- Protector of Citizens of the Republic of Serbia. 2010. *Uputstva za standardizovan nediskriminativni govor i ponašanje*. Available: <http://www.ombudsman.org.rs/> [February 12, 2016]
- Puissegur, L. 2016. *Political Correctness, the Ruination of the United States*. Available: <http://freedomoutpost.com/political-correctness-the-ruination-of-the-united-states/> [February 12, 2016]

Ivan Stamenković

VREME I POLITIČKI KOREKTAN JEZIK – EUFEMISTIČKI IZRAZI „KOJI STAVLJAJU OSOBE NA PRVO MESTO“ U SRPSKOJ ŠTAMPI

Rezime

Početak poslednje decenije dvadesetog veka predložen je tzv. „people-first” jezik, koji stavlja osobu na prvo mesto kada govori o ljudima sa invaliditetom. Njegov predlog je da premodifikovane imenice (invalidne osobe) treba zameniti postmodifikovanim imenicama (osobe sa invaliditetom) (Burris 1992; APA 1994). Pored predložene sintaktičke promene, ove inovacije obuhvataju i promenu u polju leksičkih eufemizama (Halmari 2011: 829). Ovo pravilo je najpre primenjeno u oblasti obrazovanja i psihologije, a prihvaćeno je u celom svetu tokom prve decenije 21. veka (Fox 2007: 321–322).

Cilj ovog rada je da utvrdi nivo do koga su ove propisane smernice za govor o osobama sa invaliditetom usvojene u srpskoj štampi tokom devetogodišnjeg perioda. Istraživaće se njihova distribucija u internet arhivi novine *Politika* između 2007. i 2015, dakle, nakon uvođenja „people-first” norme. Početna hipoteza je da će novinska

arhiva sadržati veći procenat „people-first” izraza zajedno sa leksičkim eufemizmima koji nisu uvredljivi, kao i da će se vremenom povećavati procenat „people-first” terminologije u novinskim tekstovima.

Rezultati i njihova statistička analiza osporili su početnu hipotezu da će „people-first” izrazi biti dominantni u ukupnom broju ciljnih izraza, kao i da će protok vremena dovesti do povećanja procenta „people-first” izraza. Ovo istraživanje nije pokazalo pravu vezu između vremena i povećanja udela politički korektnih izraza. Međutim, skoro polovina izraza je u skladu sa „people-first” šablonom (iako to nije bilo pravilo), dok su neke kategorije izraza bile naklonjenije jednoj ili drugoj varijaciji.

ivan.stamenkovic.1987@gmail.com

ВРЕМЕ ИДЕАЛИЗОВАНОГ СУЖИВОТА СРБА И АЛБАНАЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ¹

Сажетак: За потребе овог прилога креиран је корпус оддесет разговора са расељеним лицима са Косова и Метохије, вођених током 2002. и 2003. године у колективним прихватним центрима и приватном смештају расељених лица у централној Србији, у којима се као доминантна издваја тема о времену идеализованог суживота Срба и Албанаца. Корпус је анализиран из перспективе антрополошке лингвистике, са циљем да се укаже да се време пре расељавања перципира као идеализовано безконфликтно. Година 1999. се узима као година почетка ратних сукоба и почетка расељавања, иако су расељена лица у централну Србију долазила у више таласа, током 2000. године и касније. Време пре расељавања карактерише идеализовани суживот Срба и Албанаца, а у највећем броју примера из Корпуса говори се о идеализованој приватној и јавној сфери живота, као и о идеализованој пословној сарадњи. У неколико примера време идеализованог суживота Срба и Албанаца поистовећује се временом у коме влада Јосип Броз Тито, и оно се описује као време наметнуте етничке једнакости после кога почињу конфликти.

Кључне речи: антрополошка лингвистика, расељена лица са Косова и Метохије, идеализација међуетничких односа, етничка толеранција, размена културолошког знања, пословна сарадња

Расељавање српског становништва са Косова и Метохије 1999. године и годинама које су уследиле препознато је од стране научне заједнице у Србији, као и од стране Унеска, као ситуација која ће довести до нестанка косовско-метохијских говора, с обзиром на очекивану језичку асимилацију у већински варијетет српског језика оних језичких средина у које су се расељена лица временом интегрисала. Године 2002. два института Српске академије наука и уметности – Институт за српски језик и Балканолошки институт сарађују на пројекту који финансира Унеско – *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији*. Пројекат који је релативно кратко трајао (од децембра 2002. до краја 2003. године) резултирао је звучним архивом косовско-метохијских

¹ Прилог је резултат рада на пројекту *Језик, фолклор и миграције на Балкану* (бр. 178010) Балканолошког института САНУ, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

говора у који је депоновано 585 сати аудио-снимљених разговора.² Истраживања обављана у оквиру овог пројекта вођена су како у српским заједницама на Косову и Метохији, тако и у колективним прихватним центрима и приватном смештају расељених лица у централној Србији и на Косову и Метохији.

Од првобитно примарно дијалектолошки усмереног научно-истраживачког пројекта, коме је био циљ да забележи дијалектолошки репрезентативну усмену грађу, широм лингвистичком стратегијом дошло се до пројекта чија би теренска грађа била не само дијалектолошки репрезентативна, већ погодна и за истраживања из перспективе лингвистичке прагматике, лингвистичке антропологије и етнолингвистике. Узимајући у обзир ратни и послератни контекст, који подразумева и расељавање становништва, интеграцију расељеног становништва у нову средину, као и трансформацију традицијске културе, у осмишљавању теренских истраживања за потребе пројекта осим лингвистичких питања требало је покрити и она питања која су важна за друге хуманистичке науке, те усмерити истраживања у интердисциплинарном правцу. Иако су у истраживачки тим били позвани и етнологи, антрополози, етномузиколози, највећи број истраживача који су учествовали на овом пројекту били су лингвисти (Ђирковић 2015: 267).

Звучни архив садржи 585 сати аудио-разговора и може се сматрати обимним и репрезентативним корпусом за дисциплинарно различита истраживања, али је ипак мали број научних студија насталих на основу забележене теренске грађе.³ У пројекту који је спровођен и окончан пре 13 година развијена је методологија тимских теренских истраживања која је примењивана и у другим пројектима,⁴ и која се и данас, без прекида, примењује у тимским теренским истраживањима Балканолошког института САНУ.⁵ Применом исте теренске

² Комплетан корпус настао у пројекту *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији* депонован је у Дигитални архив Балканолошког института САНУ, чува се и у Институту за српски језик САНУ, а копије корпуса налазе се и у приватним архивама истраживача који су учествовали у истраживањима.

³ О студијама и зборницима радова насталих на основу забележеног корпуса в. више у: Ђирковић 2015: 276.

⁴ О развоју и примени методологије теренских етнолингвистичких и антрополошко-лингвистичких истраживања у Србији в. више у: Сикимић 2008, 2012. Иста теренска методологија примењивана и примењује се и у извођењу пројеката: *Српске народне епске песме и њихов културни израз* (Институт за књижевност и уметност, Београд, 2004–2005), *Проучавање и заштита нематеријалне баштине Републике Српске* (Филолошки факултет Универзитета у Бањалуци, Балканолошки институт САНУ, Београд, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2012–2016), *Срби у Румунији и румунско-југословенске везе у другој половини 20. века* (међуакадемијска сарадња Српске академије наука и уметности и Румунске академије наука, 2013–2015), *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора* (Асоцијација Арт остварења, 2015, 2016), *Истраживање језика и фолклора Рома у Књажевцу* (Народна библиотека „Његош“ у Књажевцу, 2016), *Савремена теренска истраживања усмене традиције Запања* (Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2016).

⁵ Од 2002. године тимска теренска истраживања континуирано спроводи истраживачки тим Балканолошког института САНУ у оквиру пројекта *Језик, фолклор и миграције на Балкану*, који финансира Министарство образовања, науке и технолошког развоја Републике Србије.

методологије на овај начин се формира за сада неумрежени, али свакако обиман усмени корпус српског језика (како стандардног језика, тако и његових дијалеката).

Звучни архив пројекта употребљен је за израду докторске дисертације, а потом и монографске студије настале на основу дисертације, *Стереотип времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије*. За потребе ове студије издвојено је 40 разговора са расељеним лицима, а у фокусу разговора налазе се теме које се тичу искустава саговорника везана за рат, избеглиштво и нове услове живота. Анализа овако одабраног и формираног Корпуса показала је да просторна измештеност расељених лица условљава нову перцепцију времена која почива на фиксирању периода рата као нулте тачке на временској линији и одређивању прошлости, садашњости и будућности на основу ове тачке. Тиме је указано на постојање специфичног просторно-временског координатног система расељених лица.

На Корпус је примењена доминантно когнитивнолингвистичка теорија,⁶ посебно принцип категоризације, али сами примери су изискивали и примену формалнолингвистичког аналитичког приступа, аналитички приступ анализе конверзације и анализе дискурса, али и теорија таксиса.⁷ Може се закључити да анализу изабраног Корпуса карактерише плурализам аналитичких метода.

Анализом Корпуса из перспективе когнитивне лингвистике указано је само на принцип креирања временских категорија, те је потврђена хипотеза о „новој“ перцепцији времена и креирању „нове“ временске линије које зависе од промене простора. С обзиром на обим Корпуса (40 одабраних разговора, око 44.000 речи), али и његов садржај, осим већ наведених теоријско-методолошких приступа примењених у анализи, чини се да су бројне теме остале занемарене – углавном због јасно дефинисане теме дисертације, а потом и монографије настале на основу текста дисертације. Осим тема које су остале ван постојеће анализе, Корпус омогућава и примену теоријско-методолошких приступа других лингвистичких дисциплина. За потребе овог прилога као основа ће бити употребљен већ креирани Корпус, с тим да ће, с обзиром на тему прилога, бити издвојени они фрагменти у којима се као доминантна издваја тема време

⁶ На издвојени корпус примењен је теоријски оквир когнитивне лингвистике, представљен у делима данас класичних когнитивних лингвиста Џорџа Лејкофа (George Lakoff), Марка Џонсона (Mark Johnson), Леонарда Талмија (Leonard Talmy), Чарлса Филмора (Charles J. Fillmore), Роналда Ланакера (Ronald W. Langacker), а из којих су издвојене оне поставке које се тичу односа језика и његове употребе (Langacker 1987: 2), процеса конструисања значења, способности да се објективно иста ситуација види на различите начине, Филморовим оквирима (Fillmore 1985), Лејкофовим идеализованим когнитивним моделима (Lakoff 1987: 68–76), као и Ланакеровим когнитивним доменима који представљају нужни контекст за семантичку категоризацију одређеног концепта (Langacker 1987: 148–150). Дефиниције прототипа и стереотипа преузете су од лингвисткиње Људмиле Поповић (Поповић 2008), јер су се чиниле најадекватнијим за приступ примењен на Корпус.

⁷ Теорија таксиса примењена у овој монографији заснива се на оквиру који је дао Виктор Храковскиј (Храковский 2003), а његова теорија је примењена и у студији Људмиле Поповић (Поповић 2012).

идеализованог суживота Срба и Албанаца на Косову и Метохији пре 1999. године. Овако сужен Корпус садржи десет разговора, чији ће фрагменти илустровати оно време које се перцепира као безконфликтно. Теоријско-методолошки приступ који је планиран да буде примењен у овом прилогу налази се у основи антрополошке лингвистике. Тиме ће се постојећи Корпус схватити као језички ресурс који ће омогућити увид у оне друштвене феномене којима се није могло приступити теоријско-методолошким аспектима когнитивне лингвистике и других дисциплина које су примењене у монографској студији.

1. Постконфликтни –расељенички дискурс

Постконфликтни дискурс карактеришу сећања директних или индиректних учесника у конфликтима на сам конфликт, али та сећања неретко реферишу и на оно време које је претходило конфликтима. Истраживачи који се баве културном и социјалним географијом, принудним миграцијама у чијем су фокусу углавном интерно расељена лица из Абхазије и Јужне Осетије у Грузији након конфликта 1992–1998, указују како су животне околности ових људи често окрутне, погоршане стигматизацијом, недостатком интеграције и неизвесном будућношћу (Kabachnik et al. 2010: 316). Такође, сугерише се да принудни мигранти показују да се држе прошлости и да се фокусирају на место у ком су живели у прошлости. Самим тим „дом“ је ситуиран у прошлости као да је изграђен и репродукован кроз носталгију и сећање (Ray 2000). Овако постављен, „дом“ се асоцира са нормалним начином живота, безбедношћу, фамилијарношћу, здрављем, удобношћу, а губици и тегобе настали након расељавања доведени су у супротност са нормалним начином живота у прошлости (Kabachnik et al. 2010: 323). Истражујући концепт „дома“ у литератури, социјална политиколошкиња Шели Малет (Shelley Mallett) сматра да је однос између „дома“ и сећања комплексан и флуидан, и да се мора узети у обзир значај искуства и сећања на „дом“ у различитим фазама животног циклуса. У литератури, како наводи ова политиколошкиња, „дом“ се често описује као уточиште и склониште, као место и/ или простор у коме се људи могу повући и опустити. Овакво разумевање „дома“ почива на неколико сличних идеја, међу којима је најочитија она о разлици између јавног и приватног, спољног и унутрашњег света. У основи виђења дома као уточишта и склоништа лежи идеја да се приватна, често фамилијарна област јасно разликује од јавног простора и заштићена је од јавног вида. Јавна сфера се повезује са послом и политичким ангажовањем, као и неродбинским односима. За разлику од ње, приватна област дома типично се разумева као простор који нуди слободу и контролу, безбедност, поље за креативност и обновљивост (Mallett 2004: 70–71). Грузија, држава на граници између Источне Европе и Западне Азије, и Србија (са Косовом и Метохијом), држава у Јужној (Југоисточној Европи), без обзира на физичку удаљеност, у погледу искустава расељених лица показују недвосмислене сличности, што би вероватно потврдило и истраживање расељавања и искустава расељавања у другим сличним подручјима.

1.1. Време добросуседских односа Срба и Албанаца пре 1999. године

Разговори са расељеним лицима са Косова и Метохије интенционално су усмеравани на тему традицијске културе,⁸ али у Корпусу постоје и разговориу чијем су фокусу (ауто)биографске приче, усмена историја, историја насеља из којих долазе/потичу саговорници, или насеља у којима су живели, и као што је већ наведено разговори о рату, избеглиштву, личним и породичним драмама. У специфичном контексту често долази до преплитања различитих тема – теме из области традицијске културе често бивају „испресецане“ аутобиографским и/или избегличким причамау форми дигресија.⁹

С обзиром на мултиетнички контекст у коме расељена лица живе до 1999. године, очекивано је да се након расељавања у разговорима са расељеним лицима јављају и коментари, па чак и комплетни наративи на тему међуетничких односа и суживота Срба и Албанаца. Како су односи Срба и Албанаца од 1999. године резултирали оштрим конфликтима и коначно ратним сукобима, у највећем броју случајева расељена лица говоре о традиционално лошимодносима са Албанцима. Међутим, издваја се неколико разговора у којима саговорници са носталгијом говоре о времену некадашњих добросуседских односа са Албанцима, односу поштовања, неговања добрих односа са суседима, сарадње у свакодневним пословима. Лоцирани у прошлост, пре рата, бомбардовања и расељавања која су почела 1999. године, време добросуседских односа Срба и Албанаца представља фрагмент у оквиру категорије прошлости.¹⁰

Без обзира на то о којој је сфери живота реч, добросуседски односи су једна од важних карактеристика која се често истиче. С обзром на то да су, као што је већ речено, сви описивани догађаји, епизоде из живота саговорника лоцирани у прошлост, пре почетка ратних сукоба 1999. године, типично средство за описивање догађаја је глаголски облик перфекат. Међутим, као што је већ у студији насталој на обимној теренској грађи наведено (Ћирковић 2012) – у наративима није редак случај да перфекат бива замењен презентом (и то наративним/историјским, али и презентом за означавање хабитуалне радње) и футуром првим (такође у функцији изражавања хабитуалности). Важно је напоменути да се глаголски систем у наративима уобичајено уводи и изводи неким прете-

⁸ Разговори на тему традицијске културе усмеравани су питањима из етнолингвистичког упитника Ане Плотникове (Плотникова 1996). У време креирања пионирског рада са расељеним лицима претпостављало се да ће теме из области традицијске културе подстакнути позитивна сећања и да се у разговорима саговорницима неће отежати већ постојеће тешко психолошко стање, као да ће за истраживаче без искуства у етички деликатном раду традицијска култура бити „неутрална“ тема (Ћирковић 2015: 268).

⁹ Више у Ћирковић 2004.

¹⁰ Категорија прошлости је поред категорије садашњости и категорије будућности, једна од три категорије које се издвајају на врменској линији у односу на временску границу, реализовану предлошко-падежним конструкцијама са лексемама рат и бомбардовање (Ћирковић 2012: 83–90) и посебно глаголима кретања (Ћирковић 2012: 90–112). Издвојене категорије – прошлости, садашњости и будућности, карактерише употреба одређених глаголских облика, њихово апсолутно и/или релативно значење, као и транспонововање значења (уп. више у Ћирковић 2012).

риталним глаголским обликом (најчешће перфектом или аористом).¹¹ Примери наведени у овом прилогу управо показују такав наративни образац (Ћирковић 2012: 150).

У овом прилогу биће анализирани управо фрагменти разговора који илуструју временски период у коме су владали добросуседски односима Срба и Албанаца.

1.1.1. Време добросуседских односа Срба и Албанаца у приватној сфери живота

О времену добросуседских односа између Срба и Албанаца често се говори из личне перспективе, или перспективе заједнице, а оно је окарактерисано као заједничко време проведено у окупљањима током традиционалних празника како православних (Ускрс, Божић, слава), тако и муслиманских (најчешће се помиње Бајрам), али и у околици приликама – венчања, дружења/посећивања. Овакви односи недвосмислено потврђују концепт „дома“ у прошлости који се асоцира нормалним односима, безбедношћу, здрављем и удобношћу, на које указују англосаксонски социјални географи и политиколози, а који се доводе у везу и са добросуседским односима са Албанцима.

1.1.1.1. Свадбе

Добросуседски односи указују на време заједнички проведено у ритуалима карактеристичним за једну етничку заједницу. Тако се у примеру [1] говори о непостојању (етничких) разлика између Срба и Албанаца приликом позивања на албанске свадбе:

[1] Мало снаше су дошле де нисам ја позван на шиптарске свадбе. Не само ја, него пуно Срба. Звали не на свадбе, жени сина, прави свадбе, „дођи“. (А они, је л' они долазили код, рецимо, код вас?) Да. Како да не. Како да не, па имали смо то заједнички. Е сад ово, ово, ово, овај рат, то поквари све. То је најпрљавији рат у историји. [431-R-SUVA REKA-1-SC]¹²

¹¹ Овом приликом неће посебна пажња бити посвећена употреби глаголских облика у издвојеним фрагментима и примерима. О овом лингвистичком питању је помно разматрано у студији *Стереотип времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије* (Ћирковић 2012). Употреба наративног презента је предмет научне дискусије у бројним радовима англосаксонских и српских лингвиста, уп. нпр. : Wolfson 1979, Schiffrin 1981, Smith 2007, Савић 1994, Танасић 1996, 2005. Глаголским облицима за исказивање инструкција, као и употребом футура првог у ситуацијама исказивања неизвесне будућности, конкретном току разговора између истраживача и саговорника, спонтаном изражавању планова везаних за будућност, итд. ауторка овог прилога се враћа и у студијама: Ћирковић 2013, 2014.

¹² Наведени примери садрже неколико техничких информација важних за боље разумевање самих примера. У заградама су наведена питања и коментари истраживача, док угласте заграде садрже информације везане за архивирани дигитални снимак разговора. Први број се односи на број снимка у архиву, *R* реферише на разговоре са расељеним лицима (алтернатива ознаци *R* је ознака *K* која указује на то да је разговор обављан на територији Косова и Метохије). Ознака архивираниог дигиталног снимка разговора садржи још и податак одакле је саговорник

Пример показује да није у питању позив на албанску свадбу упућен конкретном саговорнику, већсу и остали чланови српске заједнице позивани да својим присуством увеличају славље албанске породице, али пример такође показује да је овакава пракса била реципрочна.

1.1.1.2. Верски празници

Осим свадби, које су временски одационално одређени ритуали, и верски празници – било православно-хришћански, било муслимански, такође су прослављани уз присуство чланова и православне и муслиманске заједнице.

[2] Било, добро смо живели, нећу да кажем. Ја сам имао првог комшију, био Муслиман. Он долази код мене на славу, остане на славу, само што се не крсти. (Да. Да.) Него и он устане. Онда кад је Бајрам и ја сам ишао код њега. Послужи те са слатко и са све. Ко пуши цигару, то није обавезно, онда ти да слатко, већином код њи чај, кафа слабо. Ако оћеш кафу, ће те понуде, ако не, чај ће те понуде. И код њи је обичај, ако не знаш, има да пијеш целе ноћи, ако не обрнеш ову малу кашику наопако на чашу. Целу ноћ има да те служи да пијеш чај ако не окренеш кашиче ово мало, да ставиш на одозго преко чаше има да нон стоп само да ти пију, бес прекида. Е код њи обичај тако. [423-R-LJUBIŽDA-1-SC]

У наведеном примеру ([2]) само делимично су наведени обавезни елементи које припадници српске-православне заједнице практикују током прослављања крсне славе. Албанци, муслиманске вероисповести, не следе православна правила, али позивање на прослављање крсне славе од стране Срба, као и долазак Албанаца, недвосмислено указује на израз великог поштовања: *Ја сам имао првог комшију, био Муслиман. Он долази код мене на славу, остане на славу, само што се не крсти. (Да. Да.) Него и он устане* – конкретан пример показује и елементе ритуала којих се припадник муслиманске заједнице не придржава: *остане на славу, само што се не крсти*, али и који су то елементи којима изражава своје поштовање домаћину: *Него и он устане*.

Реципроцитет у поштовању верских празника „друге“ верске заједнице огледа се у присуству Срба на једном од највећих муслиманских празника – Бајраму, које прослављају Албанци: *Онда кад је Бајрам и ја сам ишао код њега. Послужи те са слатко и са све. Ко пуши цигару, то није обавезно, онда ти да слатко, већином код њи чај, кафа слабо*, а пример указује на протокол који се мора поштовати у муслиманском домаћинству. Важно је напоменути да осим обавезних процедура током обележавања / прослављања празника, саговорник изражава и „научене“ елементе свакодневног живота: *И код њи је обичај, ако не знаш, има да пијеш целе ноћи, ако не обрнеш ову малу кашику наопако на чашу. Целу ноћ има да те служи да пијеш чај ако не окренеш кашиче ово мало, да ставиш на одозго преко чаше има да нон стоп само да ти пију, бес прекида. Е код њи обичај тако*.

(нпр. ISTOK, SUVA REKA, LJUBIŽDA, GNJILANE, DRENOVAC...), као и број снимка који је један истраживач забележио са саговорницима у истом насељу. Ознака садржи и иницијале истраживача који су водили разговор.

[3] Кад сам био тој млад, такој, пешеснајес године сам имао, ми све са Шиптари смо се дружили. Играли смо лопту, они код мене дођу, ја код њи отиднем. Они кад имају тамо неки Бајрам кад имају, они праву баклаве. Па они кријев се, неће да уђе у нашу кућу тад. А ми деца можемо, али који су поголеми људи, не, и они не долазију тамо код њи. Никако не улазе у кућу. Жене крили су од нас. А ми како деца идемо куд њи. И они дау ни онеј баклаве, ми да однесемо дома. Кад ни биде на њи, буде на нас Великден, они много волели црвени јајца. Па ми кад дамо црвени јајца, они се радују. (*исечено питање*)¹³ У, кад биље весеље, знаш, тако некад, неке свабе, тако дођев. На честитку, пола сата... [400-R-GNJILANE-1-JM]

Учествовање припадника обе етничке и верске заједнице у верским празницима истакнуто је и у примеру [3]¹⁴: *Они кад имају тамо неки Бајрам кад имају, они праву баклаве[...]*¹⁵. *И они дау ни онеј баклаве, ми да однесемо дома. Кад ни биде на њи, буде на нас Великден, они много волели црвени јајца. Па ми кад дамо црвени јајца, они се радују.: У, кад биље весеље, знаш, тако некад, неке свабе, тако дођев. На честитку, пола сата.* Разлике у свакодневном, породичном, животу муслиманске породице саговорник у примеру [3] наводи као научене, али је важно напоменути да их ни на који начин не вреднује: *Па они кријев се, неће да уђе у нашу кућу тад. А ми деца можемо, али који су поголеми људи, не, и они не долазију тамо код њи. Никако не улазе у кућу. Жене крили су од нас. А ми како деца идемо куд њи – одрасли људи немају приступ женском делу заједнице, док је деци ипак омогућено да буду у кругу припадница те заједнице.*

[4] Не бре, смо прошле добро сас њи док смо биље добро. Не смо имаље лоше никад само ете овај враг улезе у њи. За толико године смо живеле, смо се мешале, кад бине Бајрам ће идемо, кафу ће пијемо, ће ни бидне наш Ђурђевдан, овај Великдан, ће дођеу. Не смо имали. У поље смо спале, никој не ти рекнаја бог те убија, а сљге ето, вој време кад дође, бог да чува. Мука. (Мука.) Мука голема беше. [118-R-LJUBIŽDA-1-RM]

У примеру[4] идентично је изражавање поштовања верских празника од стране припадника обе етничке и верске заједнице, учествовање у ритуалима, поштовање правила понашања.

Важно је истаћи, а на то указују и сами делови разговора, да је током прослављања важних верских празника, међу припадницима обе етничке и верске

¹³ Иако је једно од правила установљених још пре почетка извођења пројекта било да се питања истраживача не изостављају са снимка, неки истраживачи, вероватно у складу са некадашњим традиционалним дијалектолошким бележењем теренског материјала, нису бележили своја питања аудио-снимачем. У наведеном примеру уочава се управо таква ситуација. На основу транскрипта разговора, одговора саговорника може се само претпоставити које је питање истраживач поставио.

¹⁴ И у овом примеру саговорник говори о обавезном присуству припадника српске заједнице у албанским свадбеним весељима, узајамном поштовању верских празника, њихових протокола, указује се на свакодневне заједничке дечачке/ момачке активности, реализоване дечјим играма у којима су учествовали припадници обе етничке заједнице.

¹⁵ Ознаком [...] маркира се изостанак дела исказа.

ке заједнице (српске и албанске) долазило до размене културолошког знања и правила понашања током наведених прослава и весеља, али и правила понашања у свакодневном животу оне друге етничко-верске заједнице.

1.1.1.3. Пријатељски односи

Време добросуседских односа између Срба и Албанаца на Косову и Метохији пре 1999. године описује се и као време у коме је владало искрено пријатељство. Примери из фрагмената разговора који следечесто указују и на емотивну реакцију на нарушавање таквих односа.¹⁶

[5] Јер се он [син] дружио све са Шиптарима, са Албанцима, са муслимани, са католици, држао се са Шиптари, и имаја друга, најбољи друг, исто ко он личи. Глеј њега, глеј њега. Само што је овај други плав, а мој је црн. И косу такву има, и све, ама све. И кад причав, чини ми се да су браћа рођена. Једна мајка да ги родила. Ја не знам шта да ти кажем, стварно, али овај жалос је велики шта ни направише. И још гледав да замутив работу. Ово је срамота што ради овако, што не остави народ да сам реши своју судбину. Него гледа само да ствара неприлике. Што каже мој Ненад, имаја друштво свирале, певале, ће дођев код нас, имао сам велику собу па ту ће се накупив, па по кафу ће ги кувам. [366-R-ISTOK-5-MI]

У наведеном примеру ([5]) саговорница упоређује свог сина са његовим најбољим пријатељем Албанцем. Осим дружења и блиских пријатељских односа, саговорница налази и физичку сличност између два пријатеља: *Јер се он [син] дружио све са Шиптарима, са Албанцима, са муслимани, са католици, држао се са Шиптари*, саговорница налази и физичку сличност између два пријатеља: *[...]и имаја друга, најбољи друг, исто ко он личи. Глеј њега, глеј њега. Само што је овај други плав, а мој је црн. И косу такву има, и све, ама све. И кад причав, чини ми се да су браћа рођена. Једна мајка да ги родила.*

[6] (И шта они кажу да не треба још да идете доле?) Не, она зове мене на госте, за кућу да завршимо. (А за што бисте продали кућу?) Ја нећу да вратим доле. Не. Неће нико да ми га дира од наши, од наши Шиптари, Турци што бегу. Ја верујем њима. Како плакали они ми кад смо изашле, ти немаш појма да ти кажем, ја сам се тресла цела кад ме он загрли [...] чист Шиптар био. Чист. Долазили ми у кућу музиканти били и они, па кад ни дође по десет петнес. [113-R-DRENOVAC-4-MI]

У примеру [6] саговорница изражава поверење у некадашње комшије да ће кућа коју је напустила остати нетакнута. Суседе Албанце ова саговорница маркира присвојном заменицом *наши*, појачавајући већ исказано поверење и сећање на време добросуседских односа. Тренутак принудног одласка градацкијски достиже највиши степен емотивног набоја: *Како плакали они ми кад смо*

¹⁶ Разговори обележени архивском ознаком [366-R-ISTOK-5-MI] и [113-R-DRENOVAC-4-MI] истраживачица Марија Мандић [Илић] водила је у неколико наврата са истим саговорницима, па се може приметити да је садржај фрагмената сличан, односно да се сличне емоције у овим фрагментима изражавају.

изашле, ти немаш појма да ти кажем, ја сам се тресла цела кад ме он загрли.

[7] Нисмо ми гледали нације уопште. Сви ме волели, ка-ће дођем, њему кажем [...] Све ме деца волели, ја ће ги напраим сладолед, ћа напраим шампиту, па ће ги изнесем, а они више па ће се потепав. А вај вика: „Тета Веро да л’ има свињски мас?“ Неће тета Вера да те посрби тебе, не брини. И ти имаш твоју веру, тета Вера има своју“ и нема. Живота ми. А он ће се искида од смејање. Знаш шта је то било, ми смо били као један кућа, не знам шта нам направише овој све. [113-R-DRENOVAC-4-MI]

Посебно је међуетничка толеранцијаистакнута у примеру [7], у заједници „без нација“, нису се истицале разлике, али су се поштовале. Оваква ситуација илустрована је англотом: *Све ме деца волели, ја ће ги напраим сладолед, ћа напраим шампиту, па ће ги изнесем, а они више па ће се потепав. А вај вика: „Тета Веро да л’ има свињски мас?“ „Неће тета Вера да те посрби тебе, не брини. И ти имаш твоју веру, тета Вера има своју“ и нема. Живота ми. А он ће се искида од смејање.*

[8] Цело село сам заша, јер трактор да нађем или кола мало робу да дигнем од Призрен до, до овај. Толика њина обавеза да буде, на пример, неће да те прими Србина, па не знам, не знам колке паре да му даднеш. То-ј никако. А имаја сам људи добри, до пре него, предобри, бољи тај Шиптар би ми учинија, на пример, раније време, него ти што би ми учинија. Толико смо се волеле, додуше једно друго смо живели. И цело село сам заша круг, никој тија што останале ка мој памет што имале. Они биле код куће, али како се седале, испоубијени после. Испопљачкани на живот. Е, сви имале пуне куће, Срби, ми смо били добри у могућнос. Сви смо били у добро стање. [118-R-LJUBIŽDA-1-RM]

Позитивна искуства у односима са Албанцима исказује и саговорник у примеру [8] – његова искуства са суседима Албанцима не заснивају се само на индивидуалним карактеристикама људи: *А имаја сам људи добри, до пре него, предобри, бољи тај Шиптар би ми учинија, на пример, раније време, него ти што би ми учинија*, већ и на суштински добрим суседским односима: *Толико смо се волеле, додуше једно друго смо живели.*

1.1.2. Време добросуседских односа Срба и Албанаца у пословној сарадњи и јавној сфери живота

Фрагменти разговора из Корпуса показују да и пословну сарадњу између Срба и Албанаца пре 1999. године обележавају односи међуетничке толеранције. За разлику од приватне сфере суживота Срба и Албанаца, у фрагментима разговора у којима се говори о пословној сарадњи нема информација које би указивале на размену културолошког знања, правила понашања која важе у свакој заједници понаособ, као и на поштовање културолошких разлика. Такође, ови фрагменти лишени су и емотивно обојених исказа, те се може претпоставити да су ове разлике резултат садржаја разговора, односно, фокуса разговора на пословну сарадњу и јавну сферу живота.

Елементи разговора који истичу пословну сарадњу између Срба и Албанаца, јавну сферу живота углавном су иницирани питањима истраживача: *А*

је л' су вам они помагали, рецимо, пошто сте ви имали земљу, Кад се жњело ручно, је л' су вам Шиптари долазили на њиву? „А је л' сте ви њих позивали или су они сами долазили, виде да вама треба, не знам, помоћ, па сами дођу?“, али је тема добре пословне сарадње у неким фрагментима разговора и спонтано поменута (нпр. пример [12])

[11] (А је л' су вам они помагали, рецимо, пошто сте ви имали земљу, значи...) Све. И ми њима и они нама. Све те. Пуно пута смо, мислим, заједно ишли и копали, бостан смо садили, мислим. Знаш шта је бостан? (Да, да.) Е код нас се каже ортачки, са комшију позовемо, заједнички да сејемо. Они Муслимани, наши Срби, заједнички сејемо. После кад се продаје, после дели се новац. Па било, несмо имали никакве проблеме, нити они са нас, ни ми са њи. Сад ова [...] ситуација, што кажу, други [...] иначе за њих не би, никад ово не би дошло. Него, нека моле Богу за Америку, за велике силе. Зато смо ми и дошли до ово. [423-R-LJUBIŽDA-1-ŚĆ]

[12] Нисмо имали тако лоше, тако, и дружили смо се, на работу кад идемо заједно, радимо заједно, у кафану заједно. Тек после поче мржња, тако. Кад беше бомбардовање, један комшија дође, „вала, што да праим“, каже, „не смем да седим“, каже, „да не дође“. „Комшо, да те не убије, нема да те дира нико, слободно дођи код мене“. Шта? Како, ко ће да иде тад. И фала комшије, фала, не су ги дирали... (не разуме се баш најбоље) и добро смо живели и све то. Кад дођу његово време, е тад ми вика комшија: „Боље да идеш, комшија, не смем да те чувам. По и мене ће убијев. Не смем да те чувам. Ако мислиш кућу да продаш, да ти дам, да купим ја“. [400-R-GNJILANE-1-JM]

[13] (Кад се жњело ручно, је л' су вам Шиптари долазили на њиву?) Па то ти кажем ја. Ми смо то заједнички радили. И они код нас, ми код њи. То све се заједничко радило. Не сад, мислим, цело село, него како ко са ким има контактира. Да, то смо све заједнички радили. (А је л' сте ви њих позивали или су они сами долазили, виде да вама треба, не знам, помоћ, па сами дођу?) Не, не, ми смо се договарали. Оћеш ти да дођеш данас код мене да радиш, ја ћу кад будеш ти имао. Ми аргати смо ги звали. Тако ти кажем, оно, тај говор наш. Ми ћемо код тебе. И тако је то било цело време. И за време окупације, што ти реко ја. За оно време то је тако било. Већ после ослобођења, то већ, не знам како да ти кажем, можда душевно не знам шта је ко мислио, ал ја није се разликовало, никакве разлике није било зашто је овај Србин, или зашто је овај Шиптар, између нас. [431-R-SUVA REKA-1-ŚĆ]

[14] (А били сте одвојени од Шиптара?) Јес, одвојено. (Како, чиме?) Па, с њима смо били добро, они док се помамише сада, до сада, оно су били добро. И несу тели што вика, тај знаш колико смо ми прошли добро ми сас њима. Никад ништа ти не би урадио, боже сачува. Ако би те неко напао, они би те бранили. А сад шта и би, не знам. [110-R-DRENOVAC-1-MI]

Наведени примери показују да су у руралним међуетничким заједницама на Косову и Метохији пољопривредни радови, који су прочито захтевали већи број људи, обављани „заједнички“, да је сарадња почивала на договору: *Пуно пута смо, мислим, заједно ишли и копали, бостан смо садили, мислим [...]* Е код нас

се каже ортачки, са комишију позовемо, заједнички да сејемо ([11]), Ми смо то заједнички радили. И они код нас, ми код њи. То све се заједничко радило. Не сад, мислим, цело село, него како ко са ким има контактира. Да, то смо све заједнички радили [...] Не, не, ми смо се договарали. Оћеш ти да доћеш данас код мене да радиш, ја ћу кад будеш ти имао. Ми аргати смо ги звали. Тако ти кажем, оно, тај говор наш. Ми ћемо код тебе. И тако је то било цело време ([13]).

У примеру [13] уочава се сегментација времена на окупацију и после ослобођења, које се односе на време Другог светског рата (окупација) и време након завршетка Другог светског рата (после ослобођења). Очито је постојала разлика у односима између Срба и Албанаца, али се ове разлике нису истицале у пословној сарадњи. Пример показује да саговорник не може са сигурношћу да говори о приватним односима између Срба и Албанаца, али да је пословна сарадња остала ненарушена.

Иако се чини да су фрагменти разговора јасно подељени на оне у којима се истиче с једне стране приватна сфера живота и, с друге, јавна сфера, те да саговорници у складу с тим говоре само о својим приватним релацијама са Албанцима или о дистанцираној, али толерантној пословној сарадњи, примери из тих фрагмената ипак указују на то да су ове две сфере живота испреплетене. Пример [12] показује да је пословна сарадња била само један сегмент јавне сфере живота у мултиетничким заједницама из којих саговорници долазе – осим дружења, одласка у кафану, суживот Срба и Албанаца је подразумевао и сарадњу у свакодневним пословима: *Нисмо имали тако лоше, тако, и дружили смо се, на раду кад идемо заједно, радимо заједно, у кафану заједно.*

Генерално добри односи са суседима наводе се и у примерима [4] *У поље смо спале, никој не ти рекнаја „бог те убија“, [14] тај знаш колико смо ми прошли добро ми сас њима. Никад ништа ти не би урадио, боже сачува. Ако би те неко напао, они би те бранили.*

1.2. Наметнути односи и околности

У већини наведених примера, фрагмената разговора, не изостаје коментар о промењеним животним околностима, времену честих конфликта, времену добросуседских односа које више не постоји. Време идеализованог суживота Срба и Албанаца на Косову и Метохији радикално је промењено након 1999. године и постало је време етничке и верске нетолеранције, које је резултирало и расељавањем становништва – с обзиром на разговоре вођене са Србима, у фокусу разговора је расељавање само српског становништва. О промењеним животним околностима се говори као о наметнутим, добросуседски односи су нарушени „споља“.

Рат који је почео 1999. године окарактерисан је: *Е сад ово, ово, ово, овај рат, то поквари све. То је најпрљавији рат у историји*[1], рат је донео и мржњу међу људе: *Тек после поче мржња, тако. Кад беше бомбардовање*[12], време које је наступило: *а сџе ето, вој време кад дође, бог да чува. Мука. (Мука.) Мука голема беше*[4].

Кривицу за нарушавање идеалног суживота саговорници очито приписују „спољним силама“, што донекле ослобађа кривице њихове суседе Албанце, и наставља да идеализује некадашњи заједнички живот: *Ја не знам шта да ти кажем, стварно, али овај жалос је велики шта ни направиле. И још гледав да замутив раду. Ово је срамота што ради овако, што не остави народ да сам реши своју судбину. Него гледа само да ствара неприлике*[5], *Знаш шта је то било, ми смо били као један кућа, не знам шта нам направиле овој све*[7]. У примеру [11] саговорник јасно именује „Америку“ и „велике силе“ као спољни фактор у изазивању конфликта: *Сад ова [...] ситуација, што кажу, други [...] иначе за њих не би, никад ово не би дошло. Него, нека моле Богу за Америку, за велике силе. Зато смо ми и дошли до ово, док у примеру [4] одговориним се сматра само ете овај враг уљезе у њи.*

1.3. Титово време – време идеализованог суживота Срба и Албанаца на Косову и Метохији

Међу наведеним фрагментима разговора ипак се јасно истичу они у којима се добросуседски односи између Срба и Албанаца доводе у везу са временом владавине Јосипа Броза Тита. На основу фрагмената разговора уочава се да су добросуседски односи између Срба и Албанаца били наметнути идеологијом у којој је императив била етничка једнакост, јавно изражавање верске припадности санкционисано, као и конфликти између припадника ове две етничке заједнице. Јавна сфера живота Срба и Албанаца била је принудно мирна и толерантна. Међутим, саговорници јасно праве разлику у међусобним односима у различитим временским периодима. У Корпусу постоје само два фрагмента која региструју прецизно временско лоцирање идеалног суживота, и почетак конфликта.

[15] (А како се живело са Шиптарима пре рата, док је била та стара Србија?) Па како смо, нисмо ги ми ништа ни дирале. Добро живеље они, они увек добро живели. Богами, они увек живели. И Тита кад бија, и сџ кад дошле ове наши, они живели добро. Никој нигде ништо ни дирани. (А вас?) А нас, сџ кад било не дирале. Не могу да кажем да је дирале. А сџ кад овај учекь кд узела, богами, тепале доста. Само наше село не. Кажем, наше село нико, смо биле ми добри с њи, не.[381-R-SMAĆ-1-NR]

У примеру [15] истраживач тражи од саговорника да опише суживот са Албанцима за време „старе Србије“, и то време саговорник карактерише као време доброг живота за Албанце, односно, изостаје коментар о међусобним односима. Време добог живота за Албанце лоцира се и у време Титове владавине, али и у неодређено време, које очито указује и на промену власти: *И Тита кад бија, и сџ кад дошле ове наши, они живели добро. Никој нигде ништо ни дирани.*

[16] (Значи нисте са њима, је л' у вашем селу било Шиптара?) Па у наше село, стреја до стреје. Стреја наша, стреја њина. Тако близо смо биле са Шиптарима. (А је л' сте са њима, како сте са њима живели?) Међувремена кад дође

Тита, после се сложише. Срби и Шиптари. Имали су после, мирно биљо, сложни биле. Али већ овеј десет године, девет како ми се унук родио, од тој време почоше демонстрације, оно ово, више мир немало са Шиптарима. Ево девет године. Није имало мир са Шиптарима, после ко, ко да се не видимо, један преко другога. (Без обзира што сте били пре комшије?) Аааа, без обз, доша у-че-ка (УЧК) у руке све Шиптаре. Нису смели да говору са нама, и да, и да мислиле да говору нису смеле од у-че-ка. Па они се сакупише ко војска. Све Шиптари без обзира било да ме познаје, било да га сам не познавала, он отиша у у-че-ка. И не смеја да ми говори, и да ме види, он не смеја да говори. [...] Одоше, тешко са нама после. Ево док смо избегље од њи. (А пре него што сте избегли, је л' су вас комшије малтретирале?) Аааа, богами, не смо смели да изађемо по поље, да беремо сено, да копамо винограде, не смо смеље, све са стражу. Неее, већ осам године има како, како смо ми препатиле. Ево већ четири како смо избегли, и раније три, седам-осам године како овако било стање лоше. Између њима и нама. (А нисте се посећивали, рецимо, да вам нека Шиптарка дође на кафу, комшиница?) Па јес раније док је био Тита на влас. Е, биље су мирни (А-ха.) Али после између времена после, они се zaloжише са нама. Тели да ни истерау од, већ пред седам-осам године, док не истераше овако.[358-R-SUVA REKA-2-SC']

Наведени пример ([16]) садржи комплекснију временску локализацију добросуседских односа, као и промену односа између Срба и Албанаца – саговорница посебно издваја време Титове владавине, време у коме делује УЧК (Ослободилачка војска Косова), приватно време (време од кад се родио унук), као и временски период пред расељавање који карактеришу лоши односи Срба и Албанаца.

Титово време је време у коме Срби и Албанци живе у добрим односима: *Међувремена кад дође Тита, после се сложише. Срби и Шиптари. Имали су после, мирно биљо, сложни биле [...] (А нисте се посећивали, рецимо, да вам нека Шиптарка дође на кафу, комшиница?) Па јес раније док је био Тита на влас. Е, биље су мирни.* Време у коме организовано делује УЧК (Ослободилачка војска Косова) није дефинисано календарским временом, али је то временски период који обележава етничка нетолеранција и промењени односи Срба и Албанаца: *(Без обзира што сте били пре комшије?) Аааа, без обз, доша у-че-ка (УЧК) у руке све Шиптаре. Нису смели да говору са нама, и да, и да мислиле да говору нису смеле од у-че-ка. Па они се сакупише ко војска. Све Шиптари без обзира било да ме познаје, било да га сам не познавала, он отиша у у-че-ка. И не смеја да ми говори, и да ме види, он не смеја да говори. [...] Одоше, тешко са нама после.* Прецизнија временска локализација заостравања односа Срба и Албанаца долази са употребом приватног времена – лоши односи Срба и Албанаца трају откад се саговорници родио унук: *Али већ овеј десет године, девет како ми се унук родио, од тој време почоше демонстрације, оно ово, више мир немало са Шиптарима. Ево девет године. Није имало мир са Шиптарима, после ко, ко да се не видимо, један преко другога.*

Време расељавања је и у овом случају маркер лоших односа Срба и Албанаца – *Ево док смо избегље од њи. (А пре него што сте избегли, је л' су вас*

комишије малтретирале?) Аааа, богами, не смо смели да изађемо по поље, да беремо сено, да копамо винограде, не смо смеље, све са стражу. Неее, већ осам године има како, како смо ми препатиле, али је време расељавања временски прецизирано стандардним рачунањем времена: Ево већ четири како смо избегли, и раније три, седам-осам године како овако било стање лоше. Између њима и нама [...]Тели да ни истерау од, већ пред седам-осам године, док не истераше овако.

2. Закључна разматрања

Десет разговора са расељеним лицима са Косова и Метохије, вођених током 2002. и 2003. године у колективним прихватним центрима и приватном смештају расељених лица у централној Србији, у оквиру пројекта *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији*, анализирани су из перспективе антрополошке лингвистике са циљем да се укаже да се на време пре рата и расељавања (а као почетна тачка се узима 1999. година) реферише као на време идеализованог суживота Срба и Албанаца. Иако се у највећем броју разговора односи Срба и Албанаца описују као лоши, конфликтни, издваја се мали корпус разговора у којима саговорници са носталгијом говоре о времену некадашњих добросуседских односа са Албанцима, неговању таквих односа, о односу поштовања, сарадње у свакодневним пословима. Лоцирани у прошлост, пре рата, бомбардовања и расељавања 1999. године, време добросуседских односа Срба и Албанца представља фрагмент у оквиру категорије прошлости. О времену добросуседских односа Срба и Албанаца говори се из перспективе приватне и јавне сфере живота. У приватној сфери идеализовано време суживота Срба и Албанаца карактерише међуетничка толеранција, размена културолошког знања и правила понашања у свакој заједници понаособ, било да су у питању правила која се односе на окационалне и верске рутуале, било у свакодневном животу, искази на ову тему емотивно су обојени. За разлику од приватне сфере, идеализовано време суживота Срба и Албанаца у јавној сфери и пословној сарадњи карактерише постојање и поштовање пословних договора, најчешће ови искази нису емотивно обојени.

Иако се чини да су фрагменти разговора јасно подељени на оне у којима се истиче, с једне стране, приватна сфера живота и, с друге, јавна сфера, те да саговорници у складу с тим говоре само о својим приватним релацијама са Албанцима, или о дистанцираној, али толерантној пословној сарадњи, примери из тих фрагмента ипак указују на то да су ове две сфере живота испреплетене.

Време идеализованог суживота радикално је промењено након 1999. године, постало је време етничке и верске нетолеранције, које је коначно резултирало и расељавањем становништва. Кривицу за нарушавање идеалног суживота саговорници најчешће приписују спољним „силама“, што донекле ослобађа кривице њихове суседе Албанце, и наставља да идеализује некадашњи заједнички живот.

У неколико фрагмената разговора се време идеализованог суживота Срба и Албанаца поистовећује са временом у коме је владао Јосип Броз Тито, време у коме је императив била етничка једнакост, и у примерима се разлике у односима припадника ове две етничке групе илуструју кроз време и промену власти.

Остаје отворено питање, на које, чини се да данас, шеснаест година након расељавања и ратних сукоба на Косову и Метохији, нема коначног одговора – да ли је суживот Срба и Албанаца пре ратних сукоба, о којем саговорници радо говоре био заиста идеалан, такав каквим га описују, или га временска дистанца и потреба човека да памти лепе ствари, и депонује их у позитивне успомене, чини идеализованим. С обзиром на то да у Корпусу има дијаметрално супротних животних прича о суживоту Срба и Албанаца – од оних које су обележене убиствима, прогањањима, претњама, па до оних које карактерише добар, колегијалан, пријатељски однос на приватном, пословном плану, чини се да се на питање о „истини“ не може дати одговор.

Литература

- Плотникова, Анна. 1996. *Материалы для этнолингвистического изучения балканославянского ареала*. Москва: Российская академия наук. Институт славяноведения.
- Поповић, Људмила. 2008. *Језичка слика стварности. Когнитивни аспект контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Нишу.
- Поповић, Људмила. 2012. *Контрастивна граматика српског и украјинског језика: таксис и евиденцијалност*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Савић, Свенка. 1994. Прагматички апсект времена у нарацији у српскохрватском стандардном језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 37, 543–550.
- Сикимић, Биљана. 2008. Етнолингвистички теренски рад: Концептуализација ризика. У *Слике културе некад и сад, Зборник радова Етнографског института САНУ* 24, 81–93. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Сикимић, Биљана. 2012. Тимски теренски рад Балканолошког института САНУ: Развој истраживачких циљева и метода. У *Теренска истраживања – поетика сусрета. Зборник радова Етнографског института САНУ* 27, Милина Ивановић-Баришић (ур.), 167–198. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Танасић, Срето. 1996. *Презент у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Танасић, Срето. 2005. Синтакса глагола. У *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, 345–477. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.
- Ђирковић, Светлана. 2004. Мек љеб ко сунђур да једеш. У *Избегличко Косово. Лицеум* 8., Б. Сикимић (ур.), 85–108. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ – Универзитет у Крагујевцу.

- Ћирковић, Светлана.2012. *Стереотип времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије*.Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Ћирковић, Светлана.2013. Изражавање будућности у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије.*Косовско-Метохијски зборник* 5, 301–320.
- Ћирковић, Светлана.2014. Дискурс инструкција – између когнитивне и антрополошке лингвистике.*Јужнословенски филолог* LXX, 207–223.
- Ћирковић, Светлана.2015. Улога истраживача у креирању корпуса конверзационих наратива.*Филолог* 11, 267–280.
- Храковский, Виктор С. 2003.Категорија таксиса (общая характеристика). История вопроса.*Вопросы языкознания* 2, 32–54.
- Fillmore, Charles J. 1985. Frames and the Semantics of Understanding.*Quaderni di Semantica* 6, 222–254.
- Kabachnik, Peter., J. Regulska, B. Mitchneck. 2010. Where and when is home? The double displacement of Georgian IDPs from Abkhazia.*The Journal of Refugee Studies* 23/ 3, 315–336.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago-London: University of Chicago.
- Langacker, Ronald W. 1987.*Foundations of Cognitive Grammar*, vol. 1: *Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Mallett,Shelley.2004. Understanding Home: A Critical Review of the Literature. *Sociological Review* 52/ 1, 62–89.
- Ray, Kakoli.2000. Repatriation and De-Territorialization: Meshketian Turks' Conception of Home.*The Journal of Refugee Studies* 13/ 4, 391–414.
- Schiffrin,Deborah.1981. Tense variation in narrative.*Language* 75/ 1, 45–62.
- Smith, Carlota S. 2007. Tense and temporal interpretation.*Lingua* 117, 419–436.
- Wolfson, Nessa. 1979. The conversational historical present alternation.*Language* 55/1, 168–182.

Svetlana Ćirković

THE TIME OF IDEALIZED COEXISTENCE BETWEEN SERBS AND ALBANIANS IN KOSOVO AND METOHİJA

Summary

A corpus of ten interviews with displaced persons from Kosovo and Metohija, placed in 2002 and 2003 in refugees' camps and private accommodation of displaced persons in central Serbia was created for the purposes of this paper. In these interviews the time of idealized coexistence between Serbs and Albanians stands out as the dominant topic. The corpus was analyzed from the perspective of linguistic anthropology, with the aim to draw attention to the time before the displacement as idealized conflict-free. The year 1999 was taken as the year of the beginning of the war and the beginning

of displacement, although displaced persons had been coming to central Serbia in several waves, in 2000 and later. The time before displacement was depicted as idealized coexistence between Serbs and Albanians, and in most of the examples from the Corpus the private and public sphere of life, as well as business cooperation was idealized. In a few examples, the time of idealized coexistence between Serbs and Albanians was identified with the time ruled by Josip Broz Tito, the time of imposed ethnic equality after which the conflicts began.

scirkovic@hotmail.com

UDK 316.774

32.019.51:654.19

Zoran Jevtovic

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet

Zoran Aracki

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet

MEDIJI I PROMENE OBRAZACA MIŠLJENJA U DIGITALNOM DOBU¹

Sažetak: Transnacionalno i komunikaciono umreženo društvo stvarnost sve češće tumači na osnovu mišljenja i predstava koje pored klasičnih medija, formiraju internet i digitalizovane medijske platforme. Pri tome, uz reforme medijskih politika, rastući uticaj nosilaca moći i oglašivača, uočava se problem sve koncentrisanijeg vlasništva nad audio-vizuelnim industrijama što vodi daljem snižavanju kvaliteta ponuđenih sadržaja. Obrasci medijske potrošnje radikalno se menjaju: sa analognih na digitalne, kablovske i satelitske; sa televizije na mobilne telefone; sa knjiga i štampe na onlajn platforme, blogove i društvene mreže. Ekonomičnost i široka dostupnost distribucionih tehnika, uz beskrajnu ponudu informacija stvorili su nove društvene obrasce koji u velikoj meri utiču na programiranje medijskih sadržaja. Umesto dijaloga i kritičkog rasuđivanja publika se narkotizuje tabloidizovanim i banalizovanim sadržajima, prepunim nasilja, propagande, kiča i šunda, dok nizovi senzacionalističkih i spektakularnih slika zavode um i vremenom snižavaju estetske i etičke vrednosti. Nacionalnu orijentaciju u informativnim emisijama potiskuje sve snažniji globalno-međunarodni uticaj, standardna dužina epizoda u serijalima se ujednačuje, podela na žanrove se unificira, a obrasci korišćenja domaćih i stranih formata standardizuju. Autori ukazuju na postepenu promenu komunikacione paradigme, konstatujući kako su kognitivni procesi u direktnoj zavisnosti od nametnutih medijskih diskursa. Mentalne i telesne matrice koje usmeravaju čovekov habitus u digitalnom okruženju postaju cilj korporativno-potrošačkih industrija, težeći da promene svest masovnog auditorijuma.

Ključne reči: medijsko mišljenje, propaganda, politika, digitalizovani interfejs, promena svesti

1. Uvod

U aktuelnom svetskom poretku moć pojedinaca, grupa i društvenih aktera formira se na pravovremenom identifikovanju, selekciji, oblikovanju, skladištenju

---

¹ Rad je nastao u okviru realizacije projekata: broj 179008, koji realizuju Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, i Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet i broj 179074, koji realizuje Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

i distribuciji informacija, ali malo je tekstova koji otvoreno govore o tome. Kontrola i upravljanje tokovima komunikacija izvire iz medijskih sistema i političko-vojnih potencijala države i njenih civilnih kapaciteta. Sa preobražajima u tehnološkom okruženju transformišu se sredstva prenosa informacija, ali nikako i namere elite da nadziranjem medijskih struktura upravljaju svetom simbola, mišljenja i vrednosnih obrazaca. Internet i brojne digitalne aplikacije, mobilni telefoni, društvene mreže i sajber zajednica, konvertovani sa klasičnim medijima (štamptom, radiom, televizijom i filmom) u velikoj meri su izmenili pristup javnosti, neosetno ostavljajući dubok trag i na svima nama. Iz vremena oskudice informacijama koje je karakterisalo najduži period civilizacije, za samo nekoliko decenija došli smo u doba *informacionog preopterećenja*,² što je prosečnog građanina dovelo u neprijatnu situaciju jer sa ograničenim znanjima više nije komunikaciono kompetentan da prepozna procese u kojima je i sâm dobio ulogu potencijalnog subjekta. Transnacionalno i komunikaciono umreženo društvo stvarnost sve češće tumači na osnovu mišljenja i predstava koje pored klasičnih medija, formiraju internet i digitalizovane medijske platforme, što će u daljem radu biti predmet našeg interesovanja.

Globalno, regionalno i lokalno snabdevanje medijskim sadržajima ima dve primarne dimenzije: ekonomsku i političku, ali i mnoštvo sekundarnih refleksija: ideološku, religijsku, psihološku, kulturološku, lingvističku, dezintegrativnu, konfliktološku i sl. Mediji su uvek odraz aktuelne politike, pri čemu, da bi se razumela njihova priroda treba da smo obrazovani da prepoznamo značenje diskursa koje promovišu. Digitalno komponovanje stvarnosti donelo je specifičan jezik novih medija, kodiranje u interfejsima koji sažimaju podatke i iskustva, modularne strategije organizovanja značenja, ali i – što je najvažnije – nove konvencije predstavljanja stvarnosti koje daju prednost određenim interpretacijama smisla. Na primer, *Tviter* kao jedna od onlajn društvenih mreža omogućava rasutim korisnicima da šalju i čitaju kratke poruke – *tvitove* (eng. *tweets*), sa strogo ograničenim brojem karaktera (140). Kao posledicu dobijamo povećanje anglicizama, koji se u našem jeziku adaptiraju, pa se tako obaveštenja, prema originalnom *notifications* imenuju kao *notifikacije*, a najpopularnije teme kao *trendovi*. Umesto srpskog glagola *pretraživati* u komunikacione tokove se uvodi fonološki i grafološki adaptirano *srčovati* (eng. *search*), dok pojam citiranje (navođenje tuđih reči) na nalogu menja glagol *kvotovati* (eng. *quote*). Proces ima i obrnuto dejstvo, pa neke naše reči na *Tviteru* dobijaju nova, apsolutno drugačija značenja. Posebno je zanimljiv primer glagola *silovati*, koji u našoj svakodnevici znači: „nasiljem primoravati, prisiljavati, siliti” ili „nasilno obljubiti, seksualno zlostavljati”. Međutim, u zajednici *tviteraša* on ima značenje „odjednom nekome *retvitovati* i *fejvovati* mnogo *tvitova*”. Glagolu *lajkovati*, koji je među omiljenim u leksici Fejsbuka, a označava radnju kojom korisnik pokazuje da mu se sviđa nečije saopštenje, na *Tviteru* odgovaraju *fejvovati*,

² U teoriji nastaje pojam *informacijskog overlouda*, koji podrazumeva nesnalazjenje običnog čoveka da iz ogromne količine informacija izvuče onu koja mu je potrebna. Komunikolozi (Wurman, 1989; Horton, 1983 i Nelson, 1997) navode više razloga: 1) konzument ne razume raspoložive informacije; 2) informacijsko zagušenje onemogućava puno razumevanje; 3) pojedinac ne zna da li neka informacija uopšte postoji; 4) nema saznanja gde određeni podatak treba da traži; 5) zna gde da potrebnu informaciju traži, ali ne zna način na koji može da joj pristupi.

odnosno fejbati (dvovidski), te fejbnuti, koji je svršenog vida; rezultat ove radnje je fejb. Skoro da se i ne primećuje da je on nova leksička tvorevina, koja se postepeno infiltrira u diskurs digitalnih mreža, ali i niz drugih specifičnih kodova. Na primer, simbol @ omogućava stavljanje nečijeg korisničkog imena u sopstveni tvit. On se naziva *menšn* (eng. *mention*), a sama radnja glagolom *menšnovati*. Vertikalni niz tvitova koji se prikazuje na ekranu imenuje se kao *lajna* (prema eng. *line*), dok se njeno pregledanje označava konstrukcijom – *skrolovati lajnu*. Radnja kojom se nekome zabranjuje pristup informacijama sa profila označava se glagolom *blokirati*. Precizno određena dužina poruka trajno menja i redefiniše jezičke specifičnosti, ali se to sporo uočava. Tako se korisnici protokom vremena utapaju u moru numerički kreiranih predstava i programiranih značenja, pri čemu semiotički kôd nije neutralni mehanizam prenosa sadržine, već aktivno sredstvo medijskog uticaja koji se proizvodi i distribuira. *Preumljavanje masa* prikriva se navalicom zabavnih i tabloidizovanih medijskih formata, dok se sadržaj trivijalizuje odvrćajući pažnju od kritičkih i analitičkih vrednovanja svakodnevnice.

Iako je medijski sistem kao skup svih masovnih medija u određenoj državi ograničen njenim političkim granicama može se reći da je moć koju rasprostire daleko veća, u skladu sa nametnutim simboličkim uticajem i vrednostima. Mrežno komuniciranje je rasterećeno prostorno-vremenskih ograničenja, ali i ugrađeno u ukupnu komunikacijsku infrastrukturu tako što u značajnoj meri učestvuje u proizvodnji i distribuciji poruka, ideja, kulture, znanja i srodnih simboličkih tvorevina. Unutar modernog društva nastaje novi vid bolesti – narkotička zavisnost od informacija ili učešća u društvenom komuniciranju. Građani tako saznanja o događajima, ličnostima i procesima koja su nekada sticali kao rezultat ličnih opažanja, sve više zasnivaju konzumiranjem sekundarnih percepcija, ali samo onih koje je medijski diskurs izdvojio kao značenjski bitne.³ Obrasci medijske potrošnje bitno se menjaju: sa analognih na digitalne, kablovske i satelitske; sa televizije na mobilne telefone; sa knjiga i štampe na onlajn platforme, blogove i društvene mreže. Na primer, prelaskom na digitalno emitovanje signala država Srbija je od dividende zaradila preko 100 miliona evra, ali je pet televizija sa nacionalnom frekvencijom u nekoliko narednih meseci izgubilo oko milion i trista hiljada gledalaca?⁴ Otuda su u fokusu ovog rada promene u procesu formiranja i upotrebe simboličke moći koja je sa digitalizacijom i novim organizaciono-tehnološkim kontekstom postala dinamičnija, sveobuhvatnija i integrisanija. Sa društvenim mrežama semiotička moć postaje veća no ikada, jer sve fragmentarniji auditorijum sve više potpada pod uticaj medijskih tvorevina koje su uvek proizvodi nečijih interesa. To znači da su kognitivni procesi u direktnoj zavisnosti od nametnutih diskursa, odnosno da se medijskim konstrukcijama značenja najefikasnije vlada određenom zajednicom, uključujući i sajber prostor.

³ Pod medijskim diskursom Miletić M. i Miletić N. u *Komunikološkom leksionu* podrazumevaju „skup verbalnih, usmenih, pisanih ili štampanih, auditivnih, vizuelnih ili audiovizuelnih poruka koje pošiljalac saopštava primaocu sa određenim značenjem“.

⁴ Branko Gogić, v. d. direktor JP „Emisione tehnike i veze“ izjavio je 3. januara 2016. da je tog trenutka u Srbiji digitalnim signalom pokriveno 98% teritorije. Poslednji analogni TV predajnici ugašeni su 7. juna 2015.

Model deliberativne demokratije⁵ utemeljen na prohodnosti kanala javne sfere u direktnoj je zavisnosti od izbora, vrste i formata informacija, diskursa i selekcije podataka, čime politički prostor i vreme dobijaju svoj kontekstualni okvir. Međutim, previđa se da koncentracija medijskih industrija globalizuje planetarni prostor tako što kompanije postaju sve veće, ali i da je istovremeno njihov broj sve manji, čime se sužava i prostor za raznolikost informacija. Pravila igre nameću hijerarhijski nadređeni zastupnici dominantnih interesa (političari i političke partije, oglašivači, državne institucije i drugi agensi), pri čemu se nejednaka distribucija finansijske i političke moći reflektuje na obim i kvalitet medijskih uticaja. Sadržaj bitnih tema, izbor činjenica i argumenata usmerava se iz skrivenih centara, koji stvarnost pakuju u medijsku istinu koristeći je kao oruđe sopstvene promocije ili potrošačke kolonizacije. Zato medijski sadržaji nisu obično preslikavanje ili rekonstrukcije stvarnosti, već ideološki sofisticirane interpretacije realnih zbivanja, prilagođene zahtevima vladajućeg establišmenta. Tako se savremeno društvo sve uočljivije deli na privilegovani sloj informisanih ljudi koji vladaju (elite) i onih kojima se vlada nametanjem medijskih predstava (gomile, stada), što samo pojačava potrebu daljih istraživanja ljudske prirode, njenih materijalnih, intelektualnih i društvenih veza i odnosa. Da bi kompetentno odlučivali građani treba da budu informisani, što znači da u procesima obrazovanja i novinarstva kvalitetne i pravovremene informacije postaju temelj demokratske!

2. Struktura medijskog mišljenja

Ljudska civilizacija je tokom dugog postojanja razvijala i proširivala granice međusobnog opštenja, trudeći se da određenu količinu podataka smesti na određenom materijalnom nosaču kojim bi ih sačuvala od zaborava, ali i prenela dalje na nove prostore i u druga vremena. Od glinenih tablica sa klinastim pismom, prvih papirusa i pergamenata, svitaka i kodeksa, preko fotografskih ploča, filmskih rolni, štamparske prese, radija i televizije, do računara, društvenih mreža i multimedija menjali su se jezici kulture i javne komunikacije. Svako otkriće proizvodilo je revolucionarne promene unutar datog društva, ali je informatički cunami obuhvatnošću i dubinom preobražaja nadmašio sve prethodne.⁶ Tržište u komunikacijskom polju vodi ka koncentraciji vlasništva, pri čemu digitalno usklađivanje samo osnažuje privid mnoštva. Novinski, radijski ili televizijski paketi upakovani u digitalni celofan

⁵ Pojam nemačkog filozofa i sociologa Jirgena Habermasa (nem. Jürgen Habermas), koji pod njim podrazumeva model u kojem se političke odluke donose *procesima pregovaranja, dogovaranja i ubeđivanja*. Autori u ovom području prepoznaju važnost paradigme komunikacionog delovanja, kao vrste medijske moći i specifično novog političkog i kulturnog kapitala.

⁶ Lev Manovič (Lev Manovich) navodi da je „uvođenje štamparske prese dotaklo [je] samo jedan stepen kulturnih komunikacija – distribuciju medija. Na sličan način, uvođenje fotografija uticalo je samo na jedan vid komunikacija – na nepokretne slike. Nasuprot tome, računarska medijska revolucija utiče na sve stepene komunikacije, uključujući akviziciju, manipulaciju, memorisanje i distribuciju; isto tako, ona pogađa sve vrste medijuma – tekstove, nepokretne slike, pokretne slike, zvuk i prostorne konstrukcije“ (Manovič 2015: 62).

jesu međusobni konkurenti u lovljenju pažnje recipijenata, ali diskurs koji promoviraju po pravilu je isti. Moć savremenih medija nije u govorenju ljudima *šta da misle*, već u neprimetnom nametanju tema, ideja i stavova *o kojima treba* da razmišljaju. Usmeravanje, obraćanje ili zadržavanje pažnje javnosti ka određenom problemu, događaju ili ličnosti obezbeđuje socijalnu stabilnost društva. Mediji pri tome imaju neverovatnu sposobnost brzog uzbuđivanja masa, proizvodnje društvene destrukcije uz samoprožimajuću brzinu kojom nove tehnologije poništavaju realno vreme.

Mišljenje čoveka uvek je u direktnoj zavisnosti od načina komunikacije u datom društvu. Čuveni britanski lingvista Dejvid Kristal (*David Crystal*), saglasan je kako pojava novih tehnologija uvek dramatično utiče na načine na koje komuniciramo, kao i na reči koje koristimo. U intervjuu, datom Toniju O'Brajanu, direktoru Britanskog saveta za zapadni Balkan, autor *Kembričke enciklopedije engleskog jezika* pojasnio je svoje stavove: „Uzmimo *Tviter*, na primer. Kada se pojavio, dobili biste pitanje: „Šta radite?“ Odgovorili biste: „Ja sam u vozu“, „Gledam film“, „Zaglavljn sam u liftu“... Poznat je primer sjajnog britanskog glumca i pisca Stivena Fraja, koji je celom svetu tvitovao „Zaglavljn sam u liftu“. I milioni ljudi su tražili da vide njegov sledeći tvit, da vide da li je izašao iz lifta. A dugo je trajalo. Čitav dan. I odjednom su svi videli da *Tviter* može da kaže šta se dešava u mozgovima ljudi, i tako je to počelo. Zatim je 2009. *Tviter* promenio prompt-pitanje. „Šta radite?“ je postalo „Šta se dešava?“. Razmislite. „Šta radite?“ znači pogledajte u sebe. „Šta se dešava?“ znači pogledajte oko sebe. I tako, odjednom nema zamenice prvog lica. Postoje zamenice trećeg lica. I vremena se smenjuju u jednoj rečenici – prošlo i buduće: „Video sam nešto, a videću i to“. I reklame stižu na *Tviter*. Govore: „Pogledajte našu novu knjigu! Evo šta prodajemo“. Tako *Tviter* odjednom postaje forma izveštavanja, servis za novosti, pre nego dnevnik i u suštini menja jezik. Jednostavno zbog toga što vas ne samo tehnologija već i softver navodi da razmišljate na drugi način od uobičajenog (*Politika*, 27.3.2014). Digitalna stvarnost sagledana optikom jezičkih promena teži autentičnosti, punoj slobodi i revoluciji, što u medijskoj praksi znači postepeno menjanje standardizovanih i eksplicitno normiranih podsistema. Nove tehnologije prilagođavaju norme sopstvenim specifičnostima, čineći sve da intenziviraju socijalne funkcije i interakciju sa sve brojnijim i razuđenijim javnostima.

Fizička mobilnost pojedinca povlači se pred digitalnom mobilnošću grupa, gradeći tendenciju interfejsa koji promoviraju blizinu na globalnom nivou. Stoga i artikulacija državne moći slabi sa slabljenjem granica društva, što u prostorno-vremenskom smislu znači da se sa referentno nacionalne seli na regionalnu ili globalnu strukturu. Ričard Ruk (Richard Rooke) promene analizira kroz lupu tržišta i konstatuje: „I tržišna pravila su sve manje nacionalna. Čak i globalna trgovinska pravila obuhvataju nove medijske proizvode“ (Ruk 2011: 125).⁷ To nije kraj države, ali jeste krah komunikacionog suvereniteta, jer globalni mediji sa društvenim mrežama i satelitskim programima ruše sve barijere u pohodu na um običnog čoveka. Tada

⁷ Sagledavajući evropske medije u digitalnom okruženju, britanski mediolog Ruk ističe da veliki medijski proizvođači reaguju tako „što šire asortiman svojih proizvoda“. On uočava da prevelika koncentracija proizvodnje vodi opasnosti nastajanja medijskih oligopola, videći spornim pitanje neumerenog „širenja tržišta“.

medijski kreirana svest artikuliše društveno činjenje, kreirajući dijalektičku međuzavisnost: značenje priprema teren za praktično delovanje, dok je postupanje u javnom prostoru samo primena medijski nametnutog mišljenja. To nije fikcija: mediji u spoju sa moćnim tehnologijama rekonstruišu stvarnost, pri čemu valja uočiti kako tehnologija nije neutralna, kao ni ljudi koji njome upravljaju.

Filozofi su jasno formulisali cilj mišljenja kao „*utvrđivanje objektivne istine o različitim problemima s kojima se ljudi svakodnevno suočavaju*“ (Marković 1959: 5). To znači da u novinarstvu moramo tragati za saznanjem o objektivnoj stvarnosti povezujući jezik sa semantičkim i pragmatičkim sadržajem medijskog iskaza. Dominantni diskurs se stvara kroz lanac povezanih činova koji su među sobom heterogeni: pored lingvističkih tu su i gestovi, mimika i druga sredstva neveralnog komuniciranja. Ako znamo da se novinarstvo zasniva na ličnom opažanju, traganju za informacijama, njihovoj proveru, selekciji podataka i oblikovanju, shvatamo da slika o društvenom poretku zavisi od produkcije i reprodukcije medijskih iskaza kroz koje se konceptualno specifikuje i dobija određeno značenje. Vest, izveštaj, članak, komentar ili neki drugi žanr predstavljaju snopove događaja koji tek medijskim usmeravanjem pažnje dobijaju simboličko značenje koje ukazuje na nevidljivu moć označitelja. Linije istine, simulacije i subjektivnosti se dodiruju i prepliću, jer novinar konstruisanjem stvarnosti nameće njeno tumačenje. Međutim, u ovoj fazi odlučujuću ulogu igra percepcija posmatrača koji izborom činjenica vrši određeno usmeravanje (ideološko, kulturološko, religijsko, filozofsko, komercijalno i sl.), koje ne isključuje namerne propuste i iskustvena iskrivljavanja. Pažnja se planski usmerava i koncentriše na informacije koje predstavljaju utilitarni interes, određeni problem, ideju, skandal, proces. „Prelaz prirodnog u medijsko zbivanje jeste granica filozofsko-komunikološke ravni, etike i estetike, međuprostora istine i interesa“ (Jevtović 2011: 179–200). To je trenutak kada se misao pretvara u znakove, a praksa prepoznaje kao novinarska nadgradnja. Smisao više nije diferencirana umom, već mnoštvom znakova koji kreiraju medijsku sliku podređenu razumu i bitku. Medijsko mišljenje stoga nije proizvod logičkih pravila, jer je formulisano u skladu sa uređivačkom politikom medija i interesima dominantnih društvenih elita. Distribuciona mreža globalno pokriva sav prostor planete. Ona ima ogroman značaj u povezivanju različitih ljudi, grupa i publika, ali istovremeno i čudesnu moć u funkciji pojačavanja nekih predrasuda ili polarizujućih stavova.

3. Obrasci mišljenja i uokviravanje stvarnosti

Neprekidno stanje krize u savremenoj zajednici samo podstiče moć medija i bujanja informacija. Suverenitet jedne nacije uvek je ugrožen suverenitetom drugih nacija i mogućnošću ratova, ali da bi do njih došlo neophodna je promena javne retorike. Vilijem Fluser (Vilém Flusser) navodi da „čovjek činjenice čini razumljivim tek kada ih propusti kroz tokove komunikacije, kodifikujući njihova značenja u

određeni kontekst” (Fluuser 2012: 226).⁸ Demokratija podrazumeva individualnost i dijalog, sukobljenost ideja i mišljenja, pri čemu tumačenje dobijenih informacija usmerava obrasce ponašanja. Tek ukrštanje individualnih mišljenja i kolektivne svesti rezultira prihvaćenim verovanjima, stavovima i ponašanjima. Otuda javnu komunikaciju uslovljavaju politički, ekonomski, kulturološki, bezbednosni i drugi akteri koji iz senke utiču na medije i mrežne komunikacije, kako bi postavljanjem informacijske agende (*agenda setting*), uokviravanjem (*framing*) i prajmingom (*priming*) isprovocirali određene mentalne reakcije. Tako konstrukcija značenja postaje oblik društvene dominacije, sa novim paradoksom: što je njena uloga u propagiranju specifičnih interesa i vrednosti veća to je manja potreba za pribegavanjem otporu (bio on legitiman ili ne).⁹

Cilj kvalitetnog žurnalizma je da se udalji od bliskosti sa centrima moći i publiciteta, da objasni i približi pojave koje su uočene, čuvajući javni interes kao temelj svog kredibiliteta. Nadzirući elite koje se sve više udaljavaju od građana mediji kreiraju konvencije sa *konotativnim* i *denotativnim* značenjima. U prvom slučaju su kôdovi u kojima svaki simbol repertoara može imati različita značenja u univerzumu, pri čemu svako značenje takođe dozvoljava različitost simbola, dok u drugom primeru svaki simbol repertoara ima jedinstveno značenje u univerzumu, odnosno svako značenje ima jedinstven kôd. Različiti teoretičari ovde vide suštinu procesa, pa tako Sosir (*Ferdinand de Saussure*) izdvaja nastanak interakcije između čitaoca i teksta u relaciji – označivač (signifier), tj. zvuk, objekt, slika i označeno (concept, ideja),¹⁰ dok Rolan Bart (*Roland Barthes*) proces pojednostavljuje kroz slojeve značenja i označenog, pri čemu ljudski jezik nije samo obrazac označavanja, već i njegov temelj – semiologija je deo lingvistike. „Čim se pređe na skupove koji imaju stvarnu sociološku dubinu, ponovo se nailazi na jezik (...) ne samo u svojstvu modela, već takođe u svojstvu činioca, prenosnika ili označenog. Ipak, ovaj jezik nije više u potpunosti jezik lingvista: to je drugostepeni jezik, čije jedinice više nisu moneme ili foneme, već širi delovi izlaganja, oni što se odnose na predmete ili epizode koji imaju značenje ispod jezika, ali nikada bez njega” (Bart 1975: 283–284). Džon Fisk (*John Fiske*) prvi sloj naziva *denotacijom*, videći je kao „očigledno značenje znaka“ (Fisk 1982: 17). Ona u fokusu ima konkretan pojam, predstavu o pojavama i predmetima sa određenim karakteristikama zbog kojih se razlikuje od drugih pojmova, što mediji tehnološkim sredstvima simbolički osnažuju. Bart prvi razlikuje denotacije simbola kao doslovnu poruku/značenja i konotaciju koja ukazuje na simboličko

⁸ Fluuser kaže da su kodovi simbolički sistemi, što znači da se sastoje od elemenata koji nešto predstavljaju (zamenjuju). Ti elementi se nazivaju „simbolima”, to što oni zamenjuju naziva se „repertoar koda”. Simboli su uređeni pravilima, a zbir tih pravila poznat je kao „struktura koda”.

⁹ Manuel Kastels (Manuel Castells) u knjizi *Moć komunikacija* uočava kako „mediji čine glavni izvor socijalizovane komunikacije koja ima potencijal da dopre do društva u celosti”, što vodi zaključku da se „uokviravanje javnog uma uglavnom sprovodi procesima koji se odvijaju u medijima” (Kastels 2014: 196).

¹⁰ Kada je znak u jezičkom sistemu (društvu) jednom već uspostavljen zbog nasleđenih konvencija (i/ili zajedničke navike, dogovora, običaja), više nije u moći pojedinca da ga menja. Iz toga proizilazi, da je znak samo načelno arbitraran, jer su određeni znakovi koje društvo koristi nepromenjivi. Više u: Ferdinand de Sosir, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1969, str. 85–143.

značenje. Ilustrujući tvrdnju naslovnom stranom časopisa *Pari Mač* (*Paris Match*), na kojoj je prikazan mladi crnac u francuskoj uniformi kako pozdravlja vojničkim pozdravom, on otkriva oba sloja: denotativni čini slika mladog čoveka koji salutira, ali posmatrana kroz kontekst nastanka znaka – vreme i mesto, fotografija ukazuje i na konotativni smisao. Naslovna strana *Pari Mača* objavljena je u vreme političke krize sa Alžirom i raspada francuskog kolonijalnog carstva. Tako interpretirana slika crnog vojnika (Alžirca) predstavlja simboličnu asimilaciju sa belim vojnikom (Francuska) sa kojim deli lojalnost velikoj imperiji. U medijskoj praksi kodovi su izmešani, a značenja reprezentovana jedinstvenim i različitim simbolima. Što je kôd konotativniji to je nesvesniji, što se sofisticirano koristi u komercijalnom i političkom marketingu za kreiranje poželjnih obrazaca mišljenja, ponašanja i vrednovanja!

Ekonomičnost i široka dostupnost distribucionih tehnika, uz beskrajnu ponudu informacija stvorili su nove društvene obrasce koji u velikoj meri utiču na programiranje medijskih sadržaja. „Mentalne i telesne matrice koje usmeravaju delovanje čoveka – od načina govora i ponašanja za stolom, do vrednosnih opredeljenja, kreiraju njegov habitus (Antonić 2011: 41–51)¹¹ čineći ga sposobnim da u određenom trenutku reaguju na određeni način. U korporativnom poretku tranziciona društva su najpogodnija za ispoljavanje simboličke nadmoći, jer se pod plaštom reformi medijskog sistema nacionalni komunikacioni prostor smanjuje i značenjski prilagođava potrošačko-hedonističkom ambijentu. Novoproizvedene elite čine sve kako bi sačuvale stečeni položaj, direktno kontrolišući političke partije, vladu, parlament, ali i ustanove obrazovanja, kulture i medije. Misaoni obrasci se usklađuju sa medijskim mišljenjem, pri čemu do običnog čoveka stižu tek krhotine stvarnosti u kojoj obitava. Svet jave i privida se prepliće, jezik i slike oblikuju sa ciljem slamanja otpora njihovom kritičkom poimanju, pri čemu se beskompromisnim kampanjama slamaju volje čitavih nacija. Na primer, kada je Amerika atomskim oružjem bombardovala Hirošimu i Nagasaki, paralelno se angažovala na dva fronta: ekonomskoj obnovi i preoblikovanju japanske svesti. „Naš problem”, rečeno je još 1945. godine u obrazovnom filmu za okupacione snage, „počiva unutar mozga u japanskoj glavi. Njih ima sedamdeset miliona u Japanu, fizički jednakih bilo kom drugom mozgu na svetu, napravljenih od potpuno iste materije kao i naši. Ti mozgovi mogu, poput naših mozgova, da čine dobre i loše stvari, zavisno od ideja koje su u njih usađene” (Dower 2000: 215).¹² Izgradnja javnog mišljenja u medijima postaje preduslov vladanja drugima, pa kontrola komunikacijskih tokova postaje neophodna za dalju distribuciju uticaja. Umrežavanjem medijske infrastrukture i sadržaja programiranja nadzor se pojačava, opsednutost sofisticiranom cenzurom raste, ali negdašnju funkciju države preuzima korporativni kapital koji pod plaštom tržišta forsira spektakl, senzacije, zabavu i nasilje. Na primer, uredništva sajtova Rojtersa (Reuters), Si-En-Ena (CNN), Blumberga (Bloomberg), „Čikago Tajmsa“ (The Chicago Sun-Times), „Popularne nauke“ (Popular Science) i drugih posećenih onlajn izdanja ukinula su mogućnost komentarisanja svojih tekstova, sa obrazloženjem da „provokatori“ (u internet slengu – trolovi) i razni „botovi“ (politički zaduženi aktivisti

¹¹ Slobodan AntoniĆ sukob oko sistema vrednovanja danas vidi kao „glavni prostor u kome se odigravaju društvene borbe”, nove forme kulturne hegemonije „koja se bje u glavama ljudi”.

¹² Film američke vojske, 1945. g.

koji po partijskim nalogima usmeravaju javno mnjenje) digitalni prostor zloupotrebljavaju za širenje govora mržnje i raspirivanje rasnih ili etničkih predrasuda. Na sreću ne misle svi tako: „Njujork Tajms“ (The New York Times) i „Vašington post“ (The Washington Post) zajedničkim snagama rade na softveru koji bi olakšao uređivanje!¹³ Digitalno doba na vrh piramide izbacuje pretraživače medijskih sadržaja, koji preuzimaju kontrolu nad emitovanim sadržajima. Umesto listanja stranica ili elektronskog preuzimanja informacijskih paketa sada sve više listamo iste sadržaje prepakovane u moderne tehnološke obrasce. Rijaliti stvarnost useljava se u realne živote običnih ljudi, jeftine sapunice i beskonačne serije oduzimaju slobodno vreme, dok estradizacija, kriminalizacija, seks, smrt i sport postaju deo svakodnevnog medijskog prtljaga koji ljudi ne primećujući nose sa sobom. Komercijalizacija povećava potrebe za brzim i jeftinim sadržajima, sve veći broj kanala smanjuje auditorijum, a time i prihode od marketinga. Podsticajne mere države i njenog projektnog sufinansiranja su teorijski lepo zamišljene, ali ako su poduprte partijskim interesima, onda je demokratija u problemu? Lukavo kamufliran ideološki kontekst mnogi ne opažaju, pa lagana delegitimizacija države i institucija vodi tihoj i postepenoj promeni kulturnih obrazaca. Korporativna oligarhija propagira širenje liberalnih vrednosti i demokratske prakse vešto koristeći institucije vlasti i privatne tiranije. Filozof Milan Brdar konstantuje da „Imperijalna logika ne pita za istinu i činjenicu, nego ih nameće“ (Brdar 2009: 172).

Ako je u prapočecima govorenje bilo poznato kao „artikulirano ozvučavanje misli posredstvom govornih organa“ (Hajdeger 1982: 249),¹⁴ sa digitalizacijom smo dobili neograničenu bazu podataka koji, kontinuirano rastući, menjaju načine čovekovih saznanja. Apsolutne identičnosti sa stvarnošću u medijima nema, tako da kreirani narativ predstavlja simboličku kopiju obogaćenu sudovima i stavovima učesnika u komunikacionom lancu! Sistemi vrednosti unutar društva uvek se menjaju, ali bitna novost je tehnološka revolucija koja značajno ubrzava i zgušnjava prenos znakova, čime se i smisao pojmova relativizuje i osporava. Obrasci mišljenja se sve više formiraju pod uticajem globalnih medija, a ako nas oni zabavljaju, zaglupljuju, zasenjaju i zavode jasno je i da će kritički um postati korumpiran. Podložnost imperijalnom establišmentu vodi trijumfu egoizma i potrošnje, ali o tome nije popularno govoriti, jer vas odmah etiketiraju kao „kočničare progresa“.

Čovek je od prvih dana medije koristio da bi označio grupe ili kategorije predmeta, ističući njihova svojstva kao obrazac uopštavanja,¹⁵ odnosno *odražavanja stvarnosti*.

¹³ Samo „Vašington post“ prima oko 20.000 komentara dnevno (oko osam miliona godišnje), pa se razmišlja i o mogućnosti prebacivanja tribine čitalaca na društvene mreže – Fejsbuk i Tvider.

¹⁴ Martin Hajdeger (nem. *Martin Heidegger*) pod govorom podrazumeva istovremeno i slušanje. Preuzimajući misaoni koncept Vilhelma fon Humbolta (nem. *Wilhelm von Humboldt*), on uočava moć komunikacionih preobražaja primerenih duhu vremena: „Ne menjajući jezik u pogledu njegovih glasova, a još manje u pogledu njegovih formi i zakona – vreme posredstvom rastućeg idejnog razvoja, povećane moći mišljenja i prodornije osetljivosti često u njega uvodi nešto što on ranije nije posedovao. Tad se u *istu ljušturu stavlja drugačije značenje*; istim se izrazom daje nešto različito; istim se sintaksičkim zakonima nagoveštava drugačije stepenovan tok ideja“.

¹⁵ Razvojni psiholog Lav Vigotski (Lav Vygotsky) uopštavanje je video kao „poseban verbalni *misaoni čin*, koji odražava stvarnost sasvim drukčije no što je odražavaju neposredni oseti i opažaji“ (Vigotski 1983: 105).

Nametnuto mišljenje u praksi je predstavljalo nametnutu stvarnost, redukciju misaonih odnosa, uz kontrolu znakova i značenja. Otkriti konotacije ili denotacije u strukturi poruka znači lišiti ih ideoloških nanosa, što njihovi kreatori svakako ne žele. Tehnološka nadmoć ne znači i oslobađanje mišljenja, pa teorijom agende elite publiku usmeravaju o čemu da misli, dok uokviravanjem činjenica utiču i *kako* da misli! Tako u praksi nastaje savez istomišljenika, jednoobrazan i fiktivno snažan. On je moćan jer se istovremeno oslanja na tri kôda: vizuelni (latinski alfabet), auditivni (govorni jezik) i audio-vizuelni (mediji, televizija pre svih). Brojni elektronski sadržaji, društvene mreže, blogovi i slične forme masovnog komuniciranja nude ideološki prečišćene i umivene pojmove i sadržaje, pretvarajući konzumente u anonimne subjekte koji izloženi ogromnim količinama podataka i ne razmišljaju o njihovoj istinitosti.

Medijsko mišljenje implicira poželjne predstave kroz strukturu kodova koji su nam prepoznatljiviji. Ono je posledica razdvojene stvarnosti, privida koji stvaraju čuvari informacijskih kapija, propuštajući kroz brojne filtere simbolički precizne i usmerene (spinovane) nizove znakova. Mediji su mesto gde se značenja poruka artikulišu, dobijajući smisao koji poziva na delovanje. Umesto da obaveštavaju o stvarnosti različitim i suprotstavljenim činjenicama novinari navode samo one koji potvrđuju sliku koju žele da konstruišu. Tako je moguće proizvoditi laičku javnost, koja je u praksi regresivna jer ukida pluralizam, obeshrabrujući pojedinca da se kritički suprotstavi dominantnom mišljenju. Individualna svest se potiskuje sa javne scene, racionalno se povlači pred afektivnim, dok narcisizam i poslušnost postaju poželjan model društvenog ponašanja. Promena obrazaca podrazumeva obrazovnu i medijsku promenu vrednosti, pa je tako moguće da kriminalci, estradne zvezde i sponzoruse postaju omiljeni među mladima, dok nekompetentne ličnosti sa sumnjivim diplomama (ili bez njih) često zauzimaju visoke i odgovorne pozicije u društvu. To je paradoks koji je teško razumeti: mnoštvo istih ili sličnih informacija slabi kritički otpor javnosti, dok vlasnici medijskih sistema opijeni rejtinizima i profitom skrivaju da se u obilju kiča i jeftine zabave skriva ideološko uticanje! Mogućnost da na televizijskom prijemu posredstvom kablovskog operatera gledate stotine programa u praksi često znači da stvarno koristite svega nekoliko, ali i da su udarne informacije svuda pripremljene na isti ili sličan način. Razvijaju se želje i emocije, podstiču ego, panika i strah; vrline i stid postaju balast, dok raskalašnost i pohlepa šire potrošački mentalitet. Nacionalnu orijentaciju u informativnim emisijama potiskuje sve snažniji globalno-međunarodni uticaj, standardna dužina epizoda u serijalima se ujednačuje, podela na žanrove se unificira, a obrasci korišćenja domaćih i stranih formata standardizuju.

4. Zaključna razmatranja

U ovom radu pojam medijskog mišljenja posmatrali smo kao odnos znaka i novinarskih konstrukcija značenja, ističući važnost razlikovanja denotativnog i konotativnog značenja. Polazeći od tumačenja da je jezik nepromenljiv sistem (struktura), uočili smo kako njegova suština nije u pojedinačnim elementima (znacima), već u odnosima koji postoje među njima. To potvrđuje Sosirovo shvatanje da nema

evolucije jezika kao sistema, već da ima različitosti varijante istog sistema, koje nastaju sve češće kao posledica medijskog delovanja. Eksternu lingvistiku on je tumačio sa aspekta povezanosti sa srodnim naukama (komunikologijom, politikom, književnošću, etnologijom), jasno konstatujući da se ovim putem ne može doći do suštine. Otuda savremena lingvistika teži pažljivijem proučavanju prostora između jezika medija i običnog, govornog jezika jer svaki govor kao proizvod dominantne kulture i tehnologije vodi do tačke koja odvaja sferu postojanja od prirodne sfere svoga nastanka. Predstavljачke tehnologije zasnovane na ekranskoj kulturi uranjaju korisnike u svet raznolikih informativnih sadržaja, nudeći mnoštvo platformi kojima im omogućavaju pristup informacijama (na primer, veb-lokacije, čitači ili enciklopedije na mreži). Za razliku od industrijskog masovnog društva koje se zasnivalo na milionima kopija deljenih svima koji su za njih bili zainteresovani u postmedijskom društvu svaki građanin može da krera svoj stil života i konvencije koje će dalje koristiti. Jezik se prilagođava pojedincu, koji dobija šansu da utiče na sadržaje komunikacija i načine njihovog predstavljanja.

Konstatovali smo i kako je osa društvene identifikacije ugrađena u medijske platforme sa četiri značenjske konfiguracije: konzumerizam (potrošnja), kosmopolitizam (ideološki, politički i religijski), multikulturalizam i umreženi individualizam. Razvijajući i podstičući želje, potrebe, navike i misli mediji kroz sadržaje komuniciranja promovišu društveno poželjne obrasce ponašanja, pri čemu je um pojedinaca meta propagandnog aktivizma. Razlike u značenju među pripadnicima različitih grupa ili ideologija mogu biti tolike da im se i osnovni smisao reči razlikuje. Otuda u tranzicionim društvima posebna briga za promenom prethodne svesti, po cenu brutalnog raskida sa tradicijom i etabliranim estetsko-etičkim vrednostima. Za razliku od klasičnih medija čiji je prioritetni zadatak bio da prenose poruke (obaveštavaju, informišu, edukuju...) digitalni mediji prevashodno zabavljaju, ali i stvaraju nova značenja, svest, kulturu... Njihova namera je da korisnike utope u svet medijskih narativa nudeći im efikasan pristup nizovima informacija, ali ne i ideološku šifru kojom bi mogli da prepoznaju skrivena značenja. Komunikaciona paradigma se neosetno menja, pri čemu su kognitivni procesi u direktnoj zavisnosti od nametnutih medijskih diskursa.

U digitalnom dobu javna sfera je postala bogatija za mnoštvo hiperveza pojedinaca i grupa koji su međusobno uključeni u komunikaciju. Tako je privatno postalo javno, a jedinstveno – masovno. Međutim, to ne znači da je medijsko mišljenje utemeljeno na logičnosti, već u relaciji vlasti i moći unutar određenog ideološkog sistema. Ono nastaje tamo gde se stapaju interesi oligarhija i onoga što je ostalo od države, pa time retko predstavlja opšte dobro. Komunikacione mreže i globalni mediji danas su pod kontrolom globalnih ili regionalnih korporacija, zaviseći od akcionara i finansijskog uspeha na tržištu. Stoga je medijsko mišljenje sredstvo za stvaranje pogodne atmosfere u nametanju određenih ideja ili stavova. Njegova misaona percepcija počiva na rekonstrukciji primarnih saznanja o stvarnim ličnostima, predmetima i događajima, uz sekundarno posredovanje u stvaranju akustičke i vizuelne slike.

Koristeći semiotske pojmove mogli bismo zaključiti kako digitalizovani interfejs deluje kao snažan kôd koji prenosi medijski uticaj u sve pore društva u promenama. Svet koji nas okružuje sačinjen je od pretpostavki, oblika koje sami stvaramo i simbolički pre-

poznajemo, pa je i predstava koju dobijamo medijskom naracijom rezultat subjektivne konstrukcije novinara koji je to doživio ili koje je neko drugi kao svedok opisao. Zato je medijsko mišljenje posledica veštačke komunikativnosti, koja se tehnološkim alatima može usklađivati i usaglašavati u skladu sa ideološkim i kulturnim obrascima. Tradicionalna razlika između prostornih i vremenskih ograničenja sada je ukinuta, pri čemu ne treba zanemariti ni činjenicu da je sa računarskim tehnologijama nestalo čvrste podele na sferu rada i sferu zabave. Građanin sa modemom istovremeno analizira poslovne podatke za svoju kompaniju, trguje na berzi, krstari internetom, sluša muziku i možda četuje sa svojim prijateljima; komunikacijski lanac postao je mnogo veći i slobodniji. Tu je značaj novih medija: sadržaj i interfejs se spajaju; dinamički generišu u realnom vremenu i brzo serviraju masovnom auditorijumu često medijski nepismenom da otkrije skrivena značenja. Cilj je podstaći emocionalno reagovanje (ambicije, pohlepu, zavist, težnju za višim društvenim statusom, seksualnu požudu...), a onda u kombinaciji sa informativnim paketima koje konzumenti prepoznaju kao modelovane želje projektovati mišljenja koja će prihvatiti kao sopstvena. Uokvirene slike simuliraju stvarnost, vešto koristeći kontinuitet koji postoji između starih i novih medija, naslanjajući se na prethodne konvencije i oblike, ali i diskretno nudeći nova značenja kojim postepeno stvaraju nove kulturne obrasce. U praksi, ispod prividno mirne medijske površine odvija se simbolički rat za nametanjem vrednosne paradigme, koja u pozadini prikriva snažne ideološke i korporativne interese.

Literatura

- Antonić, Slobodan. 2011. *Šta treba promeniti – paradigmu ili habitus?*, u: *Promena obrazaca mišljenja*, Zbornik radova, ur.: Knežević, M. Beograd: Dom kulture Studenski grad.
- Bart, Roland. 1971. *Književnost, mitologija, semiologija*. Beograd: Nolit.
- Brdar, Milan. 2009. *Logika zapadnih medija kao logika moći*, u: Godišnjak Fakulteta za kulturu i medije, ur: Branković, S. Beograd: Megatrend univerzitet.
- Dower, John. 2000. *Embracing Defeat; Japan in the Wake of World War II*, New York: Norton.
- Fiske, John. 1982. *Introduction to Communication Studies*, Methuen & Co. Ltd., Second edition published 1990, London: Routledge.
- Fluser, Vilijem. 2012. *O teoriji komunikacije*, u: *Moć/mediji/&*, Zbornik radova, ur: Čekić, J. i Blagojević, J. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.
- Habermas, Jürgen. 2007. *Politička komunikacija u modernom društvu*, CM br. 5. Beograd/Novi sad: Fakultet političkih nauka&Protokol.
- Hajdeger, Martin. 1982. *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit.
- Horton, F. Woody. 1983. *Information literacy vs. computer literacy*, Bulletin of the American Society for Information Science, Vol. 9, No. 4 (April).
- Jevtović, Zoran. 2011. *Teorija značenja i logika globalnih medija*, u: Zbornik radova: *Mihailu Markoviću u spomen*, ur: Z. Avramović. Beograd: Institut za političke studije.

- Kastels, Manuel. 2014. *Moć komunikacija*. Beograd: Klio.
- Manović, Lev. 2015. *Jezik novih medija*. Beograd: Klio.
- Marković, Mihajlo. 1959. *Pravilno mišljenje i pravila mišljenja*. Beograd: IP „Rad”.
- Miletić, Mirko, & Miletić, Nataša. 2012. *Komunikološki leksikon*. Beograd: Megatrend univerzitet.
- Nelson, M. 1997. *We Have the Information You Want, But Getting It Will Cost Zou: Being held Hostage by Information Overload*. Crossroads The ACM Student Magazine. posećeno: 23.6.2010. URL:<http://www.acm.org/crossroads/xrds1-1/mnelson.html>
- Ruk, Ričard. 2011. *Evropski mediji u digitalnom dobu*. Beograd: Klio.
- Sosir, Ferdinand. 1969. *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit.
- Wurman, R. S. 1989. *Information anxiety*, New York: Doubleday.
- Vigotski, Lav. 1983. *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.

Zoran Jevtović, Zoran Aracki

MEDIA AND MIND PATTERNS IN DIGITAL ERA

Summary

Transnational and communication-networked society often explains reality based on views and presentations, which apart from the classical media are formed by internet and digital media platforms. Accordingly, together with the reforms of media policies and increasing influence of the power bearers and advertisers, the problem of more concentrated ownership of audiovisual industries is noticed, which further leads to the decrease of the offered content's quality. The patterns of media consumption have been radically changing: from analog to digital, from cable to satellite, from television to mobile phones; from book and press to online platform, blogs and social networks. The economic affordability and availability of distribution techniques, together with endless offerings of information have created new social patterns which greatly influence programming of media content. Instead of dialogue and critical reasoning, the audience is drugged by tabloid and banal contexts, filled with violence, propaganda, kitsch and trash while sensational and spectacular images seduce the mind and, in time reduce aesthetic and ethical values. The national orientation in news programs has been suppressed by all the stronger global- international influence, the standard length of episodes in serial program has been harmonizing, the genre division unifying, and used patterns of foreign formats have been standardizing. The writers of the article point to gradual change of the communication paradigm concluding that cognitive processes are directly dependent on obtruded media discourses. Mental and body matrixes which direct the human habitat into digital environment are becoming the target of the corporate-consumer industries, tending to change the consciousness of the mass audience.

zoran.jevtovic@filfak.ni.ac.rs
zoran.aracki@filfak.ni.ac.rs

NOVINSKI POLITIČKI STRIP I REKONTEKSTUALIZACIJA

Sažetak: Diskursna (kritičkodiskursna) istraživanja u domenu novinskog funkcionalnog stila, odnosno medijskog diskursa poglavito se bave tzv. tipičnim (ili kanonskim) publicističkim žanrovima. Strip – kako se na osnovu pregledane literature, kod nas, može uvideti – predstavlja marginalni, „bezzredni ili manje vredni” žanr, tj. podstil i otud nedovoljno interesantan za analizu. Međutim, u recentnijim (savremenim) istraživanjima takav vrednosni sud spram stripa se menja, izazivajući sve veću pažnju naučnika, te sada postoji obimna literatura posvećena i ovom žanru („osmoj umetnosti”), a i u našoj sredini nailazi na sve veću recepciju. Autor je smatrao da se i novinski strip, kao dosad nedovoljno „primećena”, odn. obrađena forma u istraživanjima, može podvrgnuti jednoj vrsti kritičkodiskursne analize, što je i urađeno na stripovnom korpusu iz tabloida *Informer*. U prvom delu rada autor locira svoje istraživanje u određeni teorijsko-metodološki okvir; u drugom (centralnom) segmentu rada analiziraju se tri primera stripa iz navedenog propagandno-tabloidnog lista koji rekontekstualizuju „gaf” tadašnjeg ministra odbrane B. Gašića, da bi se u završnom delu radu izveli, na osnovu provedenog istraživanja, relevantni zaključci.

Ključne reči: novinski politički strip, kritička analiza diskursa, rekontekstualizacija, okvir

1. Teorijsko-metodološka pitanja

1.1. *Predmet istraživanja: novinski politički strip i njegova tranzitornost.* Izvesno je da je funkcionalno-stilska pripadnost novinskog političkog stripa dvojna, na šta se i ukazuje dvojnomo atributskom determinacijom *novinski politički* u navedenoj sintagmi. Naime, budući da se pojavljuje u dnevnim, nedeljnim, mesečnim novinama (časopisima, magazinima) politički strip je svakako deo tzv. publicističkog stila. Štaviše, u *Funkcionalnim stilovima* B. Tošovića (2002), kao jedan od (posebnih) podtipova publicističkog funkcionalnog stila, izdvaja se i tzv. stripovni publicistički podstil. O stripu se očituje i Marina Katnić Bakaršić (1999), koja ga svrstava u *sekundarne stilove*, napominjući kako „strip obično nije izdvojen kao zaseban stil, čemu je vjerovatno uzrok činjenica da je strip kod purista smatran bezvrijednim, trivijalnim, a njegov jezik manje vrijednim jezikom” (Katnić Bakaršić 1999: 77). S druge strane, ako odrednica *novinski* ukazuje na poreklo, tj. medij u kome se strip pojavljuje, druga odrednica (*politički*) govori o sadržaju stripa, tj. o onome šta po-

smatrani tip stripa predočava. Politički strip odlikuje eksplicitni politički sadržaj, i to na nivou: likova u stripu, pripovedanog/predočenog događaja, korišćenog direktnog diskursa (koji sadrži jasne političke reference). Čak i ukoliko ovi elementi izostanu, političnost stripa može se registrovati na konotativnom planu, tj. u opštem tonu stripa ili indirektnom referiranju na elemente politike/društvene/političke svakodnevice. No, ti su slučajevi ređi, a primeri koji će se ovde analizirati sadrže gorepomenute elemente. Politički strip (kao i karikatura) „igra na kartu”, s jedne strane, prepoznatljivosti političkog sadržaja, koji je relevantan za zajednicu jer reprezentuje nešto iz „stvarnosti”, i, na drugoj strani, na kartu imaginacije i preterivanja, satiričnosti, sarkastičnosti, pa i grotesknosti. Ovaj drugi, fiksijski ili estetski/„estetski” element približava strip umetničkim medijima, dok ga onaj prvi vezuje za publicistički, tj. *faktualni* medij. Spoj ovih dvaju elemenata doprinosi da se određena (politička) poruka prenese recipijentima na upečatljiv način, što i primarno karakteriše strip kao formu. Otuda dvojno određenje najbolje govori o prirodi korpusnog materijala koji će biti predmet analize.

Ako se pogledaju lingvistička istraživanja na korpusu publicističkog stila, onda je uočljivo da je obično pisani/verbalni tekst bio predmetom brojnih istraživanja, dok je vizuelni/pikturalni tekst tek sporadično bio ispitivan. Novinski strip nudi, međutim, takođe respektabilan materijal za analiziranje, čemu bi trebalo s pažnjom (i odgovarajućom metodologijom) pristupiti.¹ Pod ovim mislim kako novinski politički strip (u ovom slučaju) jeste proizvod/element publicističke delatnosti, ali je sadržaj eminentno politički/ideološki (što se, doduše, može tvrditi i za tekstove drugih žanrova (u novinama), s razlikom u većoj ili manjoj eksplicitnosti/implicitnosti). To korespondira s ustaljenom distinkcijom u novinarstvu između tzv. tvrdih i mekih vesti, gde tvrde vesti [hard news] odlikuje dosledno neekspliciranje ličnih stavova, dok meke vesti [opinion news] karakteriše direktniji „angažman” autora teksta. Prema tome, analiza novinskog stripa bila bi prilog opisu mekih vesti naše publicistike/žurnalistike.

1.2. Za (novinski) politički strip se kaže kako nudi čitaocima „kondenzovane tvrdnje ili mininarative o pretpostavljenim ‘problemima’ ujedno uzimajući zdravo za gotovo neka značenja o svetu / iz sveta” (Greenberg 2002: 182). Dalje, može se reći da se pojedini fenomeni u stripovima fokusiraju u široj ravni „time što se ‘problem u pitanju’ situira u svakodnevni kontekst i na taj način eksploatišu ‘univerzalne vrednosti’ kao sredstvo ubeđivanja čitalaca da se identifikuju sa slikom i njenom nameravanom porukom” (Ibid.). Na drugoj strani, ističe se kako strip odlikuje i privremenost (tranzitornost), zbog toga što se obraća više „onima koji žive u istim/sličnim društvenim, istorijskim, političkim, ekonomskim, kulturnim okolnostima” (Ibid.: 183).

¹ Ne samo novinski strip nego i strip uopšte zavređuje da – (i) u našoj sredini – bude detaljno istražen i opisan, primereno savremenim teorijsko-metodološkim pristupima. U tom pogledu su, ispitujući različit stripovski materijal, Dušan Stamenković i Miloš Tasić (npr. Tasić & Stamenković 2013; Stamenković & Tasić 2015 itd.) napravili ogroman korak napred, pokazavši u kom smeru takva analiza može/treba da ide i na koji način da se vrši. (Videti tamo i ostalu konsultovanu literaturu.)

Kako, prema tome, *vreme* (temporalna dimenzija) – kao ključna, objedinjujuća (integrativna) reč Zbornika – korelira s našom temom i analizom? Po Greenbergovom viđenju, koje se dominantno oslanja na teoriju Geoga Meada, „definicija sadašnjosti uvek zavisi od promena [...] u koje stupaju društveni akteri u stvarnom svetu”, te kako se „menjaju događaju u stvarnom svetu, i okviri vesti postaju fleksibilni da bi se prilagodili novim sadržajima i perspektivama, kao i da bi se preuredilo ono što je već uklopljeno u okvir” (nav. prema Greenberg 2002: 184). Tako i mediji „organizuju shvatanje svakodnevice u temporalnom smislu, tj. strukturiraju našu svest o prošlosti na način da posluži sadašnjosti i budućnosti” (Ibid.).

Vreme otud treba shvatiti kao konkomitantni aspekt u stripu predočene/distorzirane stvarnosti. Ono figurira kao (hronotopski) supstrat, tj. nosilac ili pratilac događaja koji se predočava (i satirizuje) u novinskom političkom stripu a koji o(d) slikava aktuelnu politički (i uopšte širu socijalnu) situaciju i odnose među društvenim akterima. Pritom, vreme se ne javlja samo u takvom širem/kontekstualnom/situacionom/„supstratskom” (makro)smislu nego ono igra određenu ulogu i na nivou samih stipovnih narativa (up. npr. Primer 1 i Primer 3, gde je za zbivanje u samom stripu značajno vreme novogodišnjih praznika ili proslave, o čemu će biti reči više u docnijoj analizi). Štaviše, novin(ar)sko sagledavanje prošlosti, odn. prošlih događaja „legitimizuje autoritativni status proizvođača vesti [newsmakers] kao pripovedača [storyteller], ali i daje proizvođačima i konzumentima vesti analitičko oruđe kojim opisuju i konstruišu značenje o budućim problemima” (Greenberg 2002: 185). Iz tih razloga i Greenberg (2002: 185) zaključuje kako je „*temporalna dimenzija* vizuelnih vesti od sociološke važnosti ne samo zbog toga što strip pruža uvećalo kroz koje se implicirana verzija prošlosti propituje spram aktuelnih okolnosti nego i stoga što medijska obrada društvenih fenomena ima reperkusije na odnos spram sopstvene prošlosti”.

Prema Morrisu (1993: 198–199, nav. prema Greenberg 2002: 186), stripovi (i karikature) – u medijima – služe radi utvrđivanja/fokusiranja određenih društvenih ciljeva, i to: (a) promovisanjem izvora stripa (autor, karikaturista, novine) kao autoriteta ili eksperta u vezi s događajem i problemom o kome je reč, (b) konstruisanjem specifičnog okvira „koji pobuđuje interes za neki problem, generirajući smisao intelektualne krize, identifikujući prirodu te krize, njene simptome, i nudeći delovanje ili efekisan lek”, (c) osmišljavanjem „normativne agende na osnovu koje čitaoci mogu evaluirati karaktere iz stripa u terminima morala”, i (d) „promovisanjem ‘želje za akcijom’, time što će osigurati da preferirana poruka rezonuje kod publike” (Ibid.). Videćemo kako će to osmišljavanje „normativne agende” izgledati u ovde analiziranim trima primerima stripa.

1.3. *Dva teorijska pojma: okvir i rekontekstualizacija.* U daljoj analizi političkog stripa od koristi će nam biti dva koncepta: okvir [frame], onako kako ga je u društvenim naukama osmislio E. Goffman, a razradio u kognitivizmu G. Lakoff, i rekontekstualizacija (izvorno u tumačenju B. Bernsteina, i daljoj razradi kod G. Kressa, N. Fairclougha, T. van Leeuwena i dr.).

1.3.1. Rekontekstualizacija je pojam kojim se objašnjava kako određeni diskursi – koji su nastali, tj. originerno su vezani za jedno socijalno mesto i aktivnost – bivaju reorganizovani da bi se dalje mogli pojaviti i pozicionirati/translocirati u drugačije socijalno okruženje (Bezemer & Kress 2015: 75). U svetlu sociosemiotičkog učenja, reprezentovanje sveta podrazumeva takve diskursne aktivnosti koje traže neprestane translacije jednog načina ili sredstva stvaranja značenja ka drugim načinima ili sredstvima stvaranja značenja. Takve su translacije neizbežne jer se, na jednoj strani, socijalno okruženje menja pri rekontekstualizaciji, a na drugoj strani, određena sredstva i načini, tj. mediji bivaju ograničeni (u resursima). Tako u primerima koji slede, u odnosu na izvorni događaj (o čemu će biti više reči u drugom delu rada), rekontekstualizacija podrazumeva transdukciju u strip, tj. „sekvencu jezičkih i/ili drugih semiotičkih aktivnosti, to jest žanr” (Van Leeuwen 2008: 12), tako da se postojeći (prvotni) materijal, koji ima određeno značenje, prevodi u novi kontekst i medij, spram resursa koji u njemu postoje, tj. kojima disponuje. Strip kao sekvencijalna umetnost ili, kako kaže McCloud (2006: 8), „sekvencu hotimice sastavljena od jukstaponiranih pikturalnih ili drugih slika”, bez sumnje, jeste jedna vrsta reprezentacije a u primerima koji slede i rekreacije, jer prema naučavanju Van Leeuwena (2008: 5), [strip] predočava u medijskom diskursu neku društvenu praksu, tj. društveni događaj ali ga ujedno i menja. Ovaj teoretičar podseća da je

važno naglasiti razliku između, na jednoj strani, društvene prakse i, na drugoj strani, predstavljanja (reprezentacije) te društvene prakse. To se čini, dakako, očiglednim, ali se ta razlika često prenebregava. [...] Opet, za Schanka i Abelsona (1977), isti *skripti* su u osnovu naše sposobnosti da učestvujemo u društvenoj praksi kao i da ih reprezentujemo. Ja ću ovde ipak insistirati na razlici između ‘činjenja’ i ‘razgovaranja o tome’, kao i na pluralnosti diskursa – mnogih *mogućnih načina* da se ista socijalna praksa reprezentuje (Van Leeuwen 2008: 6).

Van Leeuwen uviđa kako Bernsteinov koncept rekontekstualizacije može poslužiti u analizi diskursa, jer diskurs upravo predstavlja „društveno konstruisano znanje neke društvene prakse” (Ibid.). U ovom slučaju, reč je o medijskom diskursu i načinu na koji se jedan društveni događaj, jedna aktivnost reprodukovala u medijima.

Rekontekstualizacija je, dakle, proces koji izdvaja prvobitni tekst (znak) iz svog izvornog konteksta (dekontekstualizacija) kako bi ga uveo u drugi kontekst, ili po rečima Pera Linella: „dinamički transfer-i-transformacija neke stvari iz jednog diskursa/teksta-u-kontekstu [...] u drugi” (Linell 1998: 154). Norman Fairlough naziva da se

društveni događaji se ne zbivaju sami, nego u međupovezanim lancima, ili nešto slobodnije, u mrežama, koje su pak delovi lanaca ili mreža tekstova. Tekstovi takođe povezuju događaje, uključujući događaje koji su pomereni [removed] jedni od drugih u vremenu i prostoru. Medijski tekstovi očito imaju poseban značaj u ovom pogledu. Učesnici u lancima ili mrežama događaja orijentišu nas na puteve ulančavanja ili umrežavanja, koji su pak delovi mreža društvenih praksa, uključujući, semiotički, i lance žanrova koji se regularno i predvidljivo ulančavaju zajedno tako da su znače-

nja pomerena i transformisana duž lanca i rekontekstualizovana i transformisana na redovan način u saglasnosti s tzv. rekontekstualizirajućim principima [...] (Fairclough 2006: 26).

Imajući rečeno u vidu, i kritička analiza diskursa (KAD), kako podseća Fairclough (2006), uzela je bernštajnovski koncept *rekontekstualizacije* kao bitnu analitičku kategoriju čineći je operativnim elementom u svojoj metodologiji – insistirajući na rekontekstualizaciji kad je reč o žanrovima i žanrovskim lancima (Ibid.).

Relacije rekontekstualizacije involviraju *principe odabira* kao i *sredstva filtriranja*, koja *selektivno kontrolišu* koja će značenja [...] biti pomerena iz jednog polja u drugo. No, postoje i unutrašnje veze unutar rekontekstualizujućeg polja koje kontrolišu kako će rekontekstualizovana značenja biti artikulisana s postojećim značenjima – tj. [...] koji se oblici interdiskurzivnosti pojavljuju između rekontekstualizovanih i postojećih diskursa, žanrova i stilova. Sve ovo uzevši u obzir, rekontekstualizacija značenja je takođe i transformacija značenja, putem dekontekstualizacije (izvlačenjem značenja iz svog konteksta) i rekontekstualizacije (stavljanjem značenja u nove kontekste) (Fairclough 2006: 26).

Međutim, rekontekstualizacija kojoj svedočimo u ovom radu je drugačija (kompleksnija) u svojoj naravi: ona podrazumeva korišćenja jednog elementa (verbalnog/semiotičkog) iz realnog hronotopa kao modifikovanog elementa u fikcijskom (stripovnom) svetu, tj. u medijskom svetu. Drugim rečima, ovde nije po sredi „prosta” transdukcija (rekontekstualizacija) – tipična za medije – gde se jedan događaj prenosi u medij, koji „tek” reprezentuje stvarnost, uz nužnu medijsku rekontekstualizaciju (u određeni medijski žanr), nego kompleksna transdukcija koja podrazumeva (normalno) prvo promenu društvenih uloga učesnika/odnosno proizvođača znakova [sign-makers], sredstva, medija (što sve regularno nalazimo pri „konverziji” neke društvene aktivnosti u medijski diskurs) ali i dodatnu, sekundarnu semiotizaciju – ne samo zbog upotrebe više kodova nego i zbog prirode žanra stripa koja nije kanonska u medijskom diskursu (i podrazumeva „nešto više”). A to znači da nije samo u funkciji reprezentacije nego i rekreacije. Prema tome, početni događaj, koji možemo odrediti kao ministrov komentar pred samu konferenciju (o tome više u tački 1.4), pretrpeo je prvu rekontekstualizaciju kada je postao predmetom medijske obrade (i to je bila višestruka rekontekstualizacija: intervjui, uvodnici, novinski članci o tome), da bi sekundarno – samo jedan njegov deo – bio opet rekontekstualizovan, kao povod za tabloidni strip. Moglo bi se preciznije reći da je prva instanca rekontekstualizacije bila interdiskurzivna, dok je druga instanca rekontekstualizacija bila intertekstualna u odnosu na druge medijske tekstove a interdiskurzivna u odnosu na izvorni događaj (to je ta kompleksnost transdukcije u stripu). Po analogiji s bazičnom Bernsteinovom postavkom (koji je to primenio na pedagoški diskurs) ako se razlikuju – polje produkcije, polje rekontekstualizacije i polje reprodukcije² – onda

² Ovakav pojam *polja* je u velikoj meri podudaran onom koji u svojim analizama daje Bourdieu, koji, da se podsetimo, kaže kako je polje „društveni prostor konflikta i kompeticije, gde učesnici teže tome da ustanove monopol nad vrstama kapitala koji su učinkoviti” (u tom polju). Isp. „strukturisanje polja novinarstva zavisi od odnosa snaga između učesnika (pojedinaца ili institucija) uključenih u distribuciju

bi se primarni incident mogao, uslovno, nazvati poljem produkcije, a strip, i šire posmatrano tabloidni list – polje rekontekstualizacije (no i reprodukcije). Ipak, s druge strane, kako je u stripovima – koji će ovde biti analizirani – vrhunac čitavog izvornog događaja sveden na iskaz, onda je opravdano govoriti primarno o intertekstualnosti (što korespondira s teorijskim pristupom koji možemo naći kod D. Oraić Tolić [1990]), jer se time pokazuje kako je i koliko značenje reči i rečenice zavisno od okvira, tj. konteksta u kome se izriče.

1.3.2. Drugi je bitan pojam za predstojeću analizu – okvir [frame]. Goffman je, naime, uvideo da ljudi „uokviruju” svakodnevicu kako bi bezbrojne iskustvene stimuluse i društvene fenomene bolje razumeli i kategorizovali: „[...] mi težimo da posmatramo događaje u terminima primarnih okvira, i upravo će tip okvira, koji upotrebljavamo, obezbediti način opisa događaja na koji ga primenjujemo” (Goffman 1974: 24). Drukčije kazano, medijski okviri služe kako bi vodili radnju, tj. uokviriti znači

[...] *izabrati neke aspekte percipirane stvarnosti* i učiniti ih *upadljivim* u saopštenom tekstu, tako da se promovise određeno definisanje problema, uzročna interpretacija, moralna evaluacija, i/ili preporučeno postupanje prema predmetu koji je u pitanju. Okviri, uobičajeno, dijagnostifikuju, procenjuju i propisuju [...] (Entman 1993: 52).

Prema tome, „uokviravanje, u suštini, podrazumeva *selekciju i upadljivost* [salience]” (Ibid.). Ili, kako će to Lakoff (2004) reći:

Okviri su mentalne strukture koje oblikuju način na koji vidimo svet. Posledica toga je da oni oblikuju i naše ciljeve, planove, način na koji delamo, kao i procene toga šta je dobro ili loše proizišlo iz našeg činjenja. U politici, naši okviri oblikuju naše društvene principe i institucije koje formiramo da bi realizovale naše ciljeve. Promeniti naše okvire znači promeniti sve ovo. Promena okvira [reframing] je društvena promena! Okviri se ne vide ni ne čuju. Oni su deo onoga što kognitivisti nazivaju ‘kognitivne nesvesne’ strukture u našim mozgovima kojima se ne može svesno pristupiti, ali koje prepoznajemo po njihovim posledicama: način na koji rezonujemo i šta važi kao zdrav razum [common sense]. Takođe, poznajemo okvire kroz jezik: sve reči su definisane upravo spram konceptualnih okvira. Kada čujemo reč, njen je okvir (ili više njih) aktiviran u našem mozgu (Lakoff 2004: xv).

Na isti način postupaju i mediji, kako bi se „locirali, percipirali, identifikovali i imenovali brojni događaji, tako da čitaocima budu lakše shvatljivi” (Greenberg 2002: 183), što svakako važi i za (novinske) stripove koji „smanjuju beskonačnu količinu detalja na praktične okvire koji su relevantni i primereni društvenim akterima” (Ibid., 184).

---

profesionalnog kapitala koji je specifičan za njih. Reč je uvek o sukobu u kome jedna strana nastoji da očuva, a druga da dovede u pitanje i razori profesionalni kapital. Bitna je, pri tom, činjenica da je taj kapital specifičan i važi samo unutar određenog polja, dok je za druga polja irelevantan” (nav. prema Stojković 2006: 84–85).

1.4. O kojem će se to *realnom događaju stripovno rekontekstualizovanom* govoriti u ovome radu? Reč je o događaju koji se odigrao prilikom posete ministra odbrane R. Srbije Bratislava Gašića vojnom garnizonu u Trsteniku, 6. XII 2015. Tom je prilikom (tadašnji) ministar izneo neumesan i posve derogativan komentar na račun novinarkе B92, koja je čučnula ispred njega uoči početka konferencije za štampu, rekavši joj: „Što volim novinarkе koje lako kleknu!” To je taj realni događaj koji će se u drugom (centralnom) segmentu rada analizirati, tj. pokazaće se i objasniti na koji je način upravo taj verbalni element (komentar) ovog (izvornog) događaja rekontekstualizovan u stripu tabloida *Informer* (ukazujući, uz to, i na neke strukturne odlike samog stripa).

2. Analiza i diskusija

2.1. Elementi navedenog izvornog događaja – izjava i akteri – ovde predstavljaju zapravo kohezivne elemente, ono što povezuje primere stripa koji će se razmatrati, između sebe, i sve njih (primere) s originernom situacijom: tri primera stripa (tzv. Stripformera) koji slede imaju, naime, zajedničku referencu na događaj i verbalni sadržaj u kome je glavnu reč imao Bratislav Gašić uputivši novinarki iskaz – „Što volim novinarkе koje lako kleknu”. Nekoliko meseci kasnije čitav je skandal okončan smenom ministra Gašića, ali je u prvih nekoliko dana, po objavljivanju snimka u kome se vidi i čuje šta Gašić govori, [skandal] izazvao brojne reakcije – kako samih novinara tako i građana i političkih partija. Reakcije na taj događaj su bile i vidu karikatura i stripa, od kojih su ovde izdvojene i analizirane tri objavljene u tabloidnom listu *Informer*.³

Realni događaj izazvao je, dakle, konsternaciju većeg dela javnosti, ministar se čak i izvinio (premda nevoljno), a nakon nekoliko meseci je bio razrešen ministarske dužnosti. Prema tome – vidimo iz potonjih reakcija – njegov je nastup ocenjen i od javnosti i od većeg dela političke elite kao neprimeren i nipodaštavajući. Pa ipak, od svega toga je – u *Informerovom* stripu – ostala jedino njegova rečenica (iskaz), ogoljena i izdvojena iz konteksta. Ono što je upravo bilo razlog skandala i potonjeg ministrovog razrešenja, iskorišćeno je za kreiranje posve novih (dijegetskih) okvira (u stripu). Umesto patrijarhalno-autoritarnog okvira jasno prizvanog Gašićevim iskazom – koji je ipak, kako smo videli, (uz veliko snebivanje predstavnika vlasti) protumačen diskriminatorno i omalovažavajuće i prema ženskoj populaciji, i prema novinarskoj profesiji (ili, skupa, prema jednome i drugome) – znači, okvira utemeljenog u patrijarhalnoj svesti koja, makar i uprošćeno predstavljeno, vidi ženu kao kolonijalni posed, ili autoritarnog (nedemokratskog) okvira u kojem se ministar, kao državni službenik, ponaša bahato i kome je dozvoljeno da izgovori – bez posledica – bilo šta, pa i seksističke doskočice iako je na istaknutoj javnoj funkciji, što bi, u

---

³ Treba istaći da je korpus formiran tako što su iz pomenutog tabloida *Informer* (Insajder tim d.o.o. Terazije 5/7, Beograd, dir. Damir Dragić, gl. ur. Dragan J. Vučićević), u mesecu decembru 2015. godine, „ekscerpirani” svi primeri iz stripovnog serijala *Stripformer* (crta – Siniša Radović) u kojima se referira na pomenuti događaj, da bi potom bila izdvojena tri koja će biti ovde detaljnije analizirana.

demokratskom društvu, moralo da podrazumeva i stanovitu odgovornost ne samo za delanje nego i za izgovorenu reč, dakle od jednog takvog okvira na koji bi trebalo ukazati i potom ga podvrgnuti kritici/dekonstrukciji, došli smo, u stripu, do okvira koji Gašića derogira u sporednu ličnost, pretvarajući ga u „šekspirovsku ludu” ili „čoveka iz naroda”, koji na simpatičan, žovijalan način komentariše zbivanja oko sebe. Kako je to urađeno u stripu?

2.2. Podrazumeva se da predstojeći analitički postupak neće (ma koliko se istraživač trudio) i ne može biti istovetan s interpretativnim metodama recipijenata poruke, ali pruža obrazloženje na osnovu tragova koje svako može pronaći u „materijalnosti” posmatranog predmeta/poruke, tj. na osnovu onoga što strip nudi otvara se polje „za čitav opseg mogućih dešifrujućih čitanja koja čitaoci konstruišu” (Grenberg 2002: 186).

Primer 1.

2.3. Situacija – na nivou akterske analize – u primeru 1 izmenjena je utoliko što se lik Gašić ne pojavljuje kao akter u narativu (dijegezi) stripa nego kao akter-komentator onoga što je predloženo u stripu. Otud njegova krajnja desna pozicija (što će biti slučaj i u trećem primeru, kako ćemo videti) – dakle, kao nešto što je na samom završetku, terminativno, zaključno, baš kakva i jeste pozicije komentara u odnosu na prethodeći (komentarisani) događaj. No, kakav je to narativ? Vidimo dva aktera – prvog čoveka Beograda koji postavlja novogodišnju rasvetu i prvog čoveka Vlade Republike Srbije – koji su u dijalogu. Narativ je dat iz pozicije 3. lica, dakle ne posmatra se iz ugla aktera; odnos između dva aktera je asimetričan: jedan ima naredbodavnu ulogu – drugi sluša. To je jasno iz (dijegetskog) direktivnog (imperativnog) iskaza upućenog primaocu (*zakači više tu novogodišnju rasvetu*), kao i leksičkom statusnom kategorizatoru u replici (*evo, šefe, evoooo*) što se na planu grafičkog teksta reflektuje kroz lik gradonačelnika koji se penje na merdevine ne bi li izvršio ono što mu je rečeno.⁴ U odnosu na izvorni događaj stripovni narativ sadrži samo konta-

⁴ Na osnovu grafičke narativne sekvence saznajemo još neke detalje, koji, međutim, nemaju bitnu ulogu za ovu interpretaciju: npr. na nivou facijalne ekspresije oba su lika predstavljena ozbiljno, što se čini da ne odgovara u potpunosti tonu poruke koju likovi izriču; premijer je, dalje, s karakterističnim položajem prstiju (neka vrsta vizuelnog znaka prepoznavanja); vizuelna je pak distinkcija minimalna

miniranu izjavu lika Gašića: „Što volim ove gradonačelnike koji se ovako lako penju na merdevine”. Kao što je već rečeno: jedino će taj verbalni deo primarne društvene aktivnosti i biti u svim primerima stripa – kroz delimično citiranje – rekontekstualizovan. I ništa osim toga. Dakle, izvršena je leksička supstitucija i adicija u odnosu na referentni iskaz – umesto im. *novinara/ki* pojavljuje se im. *gradonačelnici*, umesto gl. *saginjati* upotrebljen je gl. *penjati se*, a dodat je i spacijalni determinator (akuzativna predložko-padežna konstrukcija). Iz akterske pozicije – razlika je bitna: Gašićev izvorni komentar je dat kada je on sam bio akter, dok u narativu iz stripa – lik Gašić nije zapravo učesnik u dijalogu premijera i gradonačelnika Beograda nego (auktorijalni) posmatrač-komentator. Samim tim, značaj ovoga lika je minorizovan, dok je komentar postao – relevantniji.

Kakva je, dakle, razlika između izvornog komentara i ovog koji nalazimo u stripu? Originalni Gašićev ekspresiv predstavljao je njegov emocionalni stav spram, u tom momentu, aktuelnog događaja, dok je u primeru stripa – leksički izmenjen – pretrpeo transformaciju s obzirom na stripovni dijegetski događaj: konstruisanjem specifičnog, možda i karikaturalnog, političkog okvira u kome dominira lik premijera koji, direktivnim direktnim diskursom u stripu, promovise dobro poznatu želju za akcijom, za radom, i koji je u stanju čak i gradonačelnika da natera na fizičku aktivnost (što možemo i metonimijski shvatiti: manuelni rad za bilo koju vrstu aktivnosti) – izmenjeni izvorni komentar (sada) postaje primeren i, očekuje se, nailazi na simpatije čitalaca, jer promovise takvu (morisovski shvaćenu) normativnu agendu koja tobože omogućava da se svako, pa čak i oni na najvišim funkcijama, i s najviše političke moći, evaluiraju i da im se može uputiti zamerka. Jaz između primarne situacije (i prizvanog okvira) i stripovske situacije (i aktiviranog okvira) toliki je da obesmišljava kritiku izvorne izjave i ideološke matrice koja ju je (makar i nesvesno) proizvela (ili joj doprinela), pošto se u novom okviru – rekontekstualizovana izjava (kao delimični citat) – čini više nego prihvatljiva (pa čak i dopadljiva).

Primer 2.

– oba su lika obučena kako dolikuje funkcijama koje obnašaju; u držanju i gestikulaciji likova takođe se ne očituje bilo kakva emotivna uznemirenost...

2.4. Drugi primer stripa, u kome se rekontekstualizuje verbalni segment pomenutog incidenta, tj. čitav događaj preko date izjave, ima drugačije strukturne karakteristike. Naime, uočavamo tri aktera: nar. poslanika Zorana Babića, ministra Velimira Ilića i ministra Gašića, gde se ovaj poslednji akter pojavljuje kao participant a ne kao komentator (pa otud i njegov lik nije u krajnjem delu panela, kao u prethodnom primeru i onom koji sledi). Prva dvojica se obraćaju Gašiću, dok on skrušeno, takvo mu je držanje, sluša šta mu govore. Enterijer u kome se nalaze odaje nam da je reč o zgradi Vlade Republike Srbije. Pored onoga što ova dva lika saopštavaju, vidljiv je takođe i naratorov iskaz, smešten u gornji deo stripovnog panela, koji predstavlja svojevrsan *voice over*: iz kojeg se saznaje da je Gašićev „incident naišao na oštru osudu političara”. Međutim, da je u pitanju kritika, tj. osuda iz posve pogrešnog razloga shvatamo već kod prvog lika (Babića): on se zapravo ne slaže s formom gl. *klenuti*, i smatra da bi pravilno bilo reći *klenkuti* – i takva pogreška ga *šokira*. U odnosu na izvorni događaj u stripu došlo je do rekontekstualizacije jer je izvorni iskaz postao predmetom „osude”, tj. „šokiranosti”. No pored toga, stripovni je tekstualni element koji izgovara lik poslanika Babića (*Gašiću, ja sam šokiran, pa ne kaže se klenku nego klenku!*) i – transtekstualan u odnosu na česte Babićeve spunerizme iz Narodne skupštine. Iz ovoga se da zaključiti kako je primarni događaj samo (običan) jezički incident, a da nije nekakvog „dubinskog”, tj. vrednosnog karaktera. Slično je i s trećim likom (ministar Ilić), koji ne vidi nikakav problem s originernim iskazom, nego nalazi spornim to što neko (javnost) uopšte smatra da je iskaz problematičan, slikovito ga upoređujući⁵ sa sopstvenom situacijom kada je, takođe, na meti bila jedna poznata novinarka.

U ovom primeru nailazimo na više oblika transtekstualnosti (prema u Genettovoj terminologiji): ne samo intertekstualnost (koju nalazimo u svim primerima – i što je osnova rekontekstualizacije) nego i metatekstualnost (i hipertekstualnost). Jer, to jeste i komentarisanje prethodnog teksta (originerne izjave), dakle, primer metatekstualnosti, ali i primer kada novi tekst, počivajući na prethodnom, služi ne samo kao komentar nego ga transformiše u parodiju, travestiju.

Primer 3.

⁵ Na nivou strukturnih karakteristika, kod ovog lika nailazimo i na jednu koja se tiče uokviravanja [framing] njegovog govora: oštra, nazubljena veza [jagged outline] između govornog balona i lika pokazuje njegovo emotivno stanje (ozlojednost, nezadovoljstvo).

2.5. U odnosu na prethodna dva, jezički deo stripa u primeru 3 je siromašniji: nailazimo samo na naratorski komentar, postavljen s leve strane, kao objašnjenje, i iskaz lika-Gašića, koji je opet pri rekontekstualizaciji modifikovan, kroz delimično citiranje (*Što volim... koja ovako lako...*) i supstituciju izvorne lekseme *novinarke* sintagmom *Evropsku uniju*, kao i putem zamene glagola *kleknu* predikatsko-objekatskim izrazom *otvara poglavlja*, čime, u stripu, lik-Gašić iskazuje svoje zadovoljstvo zbog započinjanja institucionalnih pregovara sa EU. I to je sve što je ostalo od izvornog događaja. U stripu raspoznavamo pet likova, pored Gašića: premijera Srbije Aleksandra Vučića, srpskog ministra spoljnih poslova Ivicu Dačića, evropskog komesara (bez portfelja) Johanesa Hana, ministra spoljnih poslova Luksemburga Žan Aselborna (koji dolazi iz zemlje koja je u tom momentu predsedavala Unijom), te ministarku Jadranku Joksimović. Na nivou strukturne organizacije stripa, vidimo da lik-Gašić suštinski ne participira u re-prezentovanoj proslavi povodom otvaranja poglavlja, što je u suprotnosti s onim što naratorski glas (*voice over*) kazuje, tj. „otkriva”: kako je i on pozvan na tu proslavu. Da on zapravo nije deo te situacije govori detalj u stripu: slavljenički šampanjac, tj. pune čaše šampanjca drže svi likovi osim njega. Takođe, dok su likovi pomenute petorke okrenuti jedni drugima u levom i centralnom delu panela (polja), i predstavljeni kao da su u međusobnom razgovoru, lik-Gašić je van tog „kruga” – on ne pripada njemu.⁶ On je, opet, kao i u prvom primeru, „sveden” na sporedni, komentatorski lik, u gotovo simpatičnoj ulozi „narodskog čoveka” koji skrštenih ruku zadovoljno sudi o čitavoj situaciji koju strip predočava. Tako je i u ovom primeru rekontekstualizacije neutralizovan negativan okvir prizvan originernim događajem, te se više uistinu ne oseća ni trag negativne konotacije koji ima izvorni incident.

3. Zaključci

U zaključnom delu ove analize osvrnućemo se na dva cilja koja smo postavili (u uvodnom segmentu) u tački 1.4: prvo, da se ukaže na neke strukturne odlike *Stripformera* (tzv. sekundarni, „prpratni” cilj) i drugo (glavno), da se objasni kako je sporni verbalni element realnog (izvornog) događaja rekontekstualizovan u stripu tabloida *Informer* i zbog čega je rekontekstualizacija tako izgledala.

Uopšteno o strukturnim odlikama tri primera *Stripformera*: (a) ne postoji nikakva razlika u načinu na koji se govor (verbalni tekst) prikazuje (slova su ujednačena, ne odaju nikakvo dodatno značenje, jedino što se, kako je već rečeno, u primeru 2, kod lika V. Ilića, registruje nazubljena veza s govornim balonom, što reflektuje emociju/ekspresiju odnosnog lika), (b) narativno vreme je svugde: momentalno i punktualno, praktično se sve odigrava u jednom trenu (tome doprinosi to što ne postoji više od jednog panela u stripu), (c) otud se ne može govoriti ni o kakvom tempu/

⁶ Inače, jedan od „inkongruentnih” detalja iz stripa vidimo kod lika-premijera: da bi se naglasila njegova česta poza (prepleteni prsti), po kojoj je, između ostalog, postao prepoznatljiv, ostavljena je šampanjska čaša da visi u vazduhu pored njega. To pokazuje da je crtač stripa optirao za jednu stereotipičnu pozu naspram „stvarnosne kongruentnosti”.

ritmu, (d) odnosno o panelu kao „kontroloru” stripovskog medija, (e) panelizacija pojedinačnih likova se odvija u vidu celih figura [full figure] (vidimo, dakle, ceo lik, a ne krupni ili medijalni plan), (f) perspektiva je takođe – uobičajena: signalizira realističnost prikazanog, i konačno (g), ekspresivna anatomija je prisutna u sva tri primera (postura tela likova, njihov govor ruku/prstiju itd.).

No, vratimo se sada centralnom pitanju – kako da shvatimo crtačevo (i tabloidno) uokviravanje i rekontekstualizovanje verbalnog elementa izvornog događaja u tri navedena primera stripa, tj. kakve su posledice? Drugim rečima, šta bi se s pozicija kritičke analize diskursa moglo reći o ovakvim postupcima promene okvira (između izvornog događaja i onih koje nalazimo u *Stripformeru*)? Rekao bih da su u pitanju dve mogućnosti tumačenja. Prema prvom tumačenju, posledice ovakve rekontekstualizacije i davanja novih okvira izvornom verbalnom iskazu imaju funkciju (a) komentarisanja svakodnevnih zbivanja na našoj političkih sceni i, značajnije, (b) minimiziranja značaja (a time i negativne konotacije) koju je izvorni događaj imao, pomoću humorizacije i trivijalizacije Gašićeve izjave u novim okvirima (što bi predstavljalo, na dubljem nivou, podržavanje socijalne (ideološke) paradigme za koju pledira crtač i uredništvo tabloida).

Ako je primarni događaj određen kao društvena praksa – ma koliko ona ocenjena kao neprimeren način delovanja, kakvo je bilo njeno predočavanje u stripu? Na kakve transformacije nailazimo u stripu? Prvo, na nivou učesnika: samo se ministar Gašić pojavljuje u stripu, drugi participant – novinarka B92 – ne pojavljuje se ni u jednom stripu – primer transformacije brisanja [deletion] aktera. Međutim, brojni se drugi akteri pojavljuju u stripu, koji nemaju veze s originernim događajem, što je primer izmene i dodavanja [substitutions & additions]. Drugo, aktivnost, preciznije, *verbalni element društvene aktivnosti* iz primarnog društvenog događaja (okvira) – postao je centralno mesto u stripu, ali najčešće parafraziran, kontaminiran i, u rekontekstualizovanom svetu stripa, upućen potpuno drugim akterima u posve drugačijim dijegetskim situacijama. Posledice akterskih, lokacijskih, tekstualnih (leksičkih) izmena vode nas do ključnog elementa – svrhe i legitimizacijsko-evaluacijskog aspekta transformacija pri rekontekstualizaciji događaja u stripu: jer, strip „ne samo što reprezentuje [...] nego i objašnjava i legitimizira” društvene aktivnosti (Van Leeuwen 2008: 20). Stripom je suštinski originerni događaj implicitno legitimizovan i evaluiran: time što se Gašićeva izvorna izjava našla u brojnim reprezentovanim situacijama, kao manje ili više smislen komentar, tj. replika (u modifikovanom, prilagođenom vidu), izvršena je naturalizacija („pacifikacija”) izjave, a odustajanjem od fokusiranja izvornog događaja (okvira), *de facto* je gl. akter (Gašić) time ekskulpiran.

Implikacije takve medijatizacije i rekontekstualizacije izvornog događaja, međutim, imaju jasnu političku i, uopšte, vrednosnu dimenziju: takvim stripovnim predočavanjem normalizuje se mizogini i suštinski nedemokratski diskurs, koji novinare i žene vidi kao podređene i kao grupe koje se ne smeju suprotstaviti, postaviti iznad ili ravnopravno s onima koji vrše vlast. Nego, naprotiv, kako je tadašnji ministar i rekao, mogu samo klečati. Time se šalje poruka i drugima kako se moaju ponašati u prisustvu vlasti. Otuda je stripovna rekontekstualizacija daleko od „šaljive, dopadljive varijacije”, jer zapravo govori o načinu na koji se (i to od strane jednog

medija, tačnije „medija”) promišlja vlast, njena dispozicija (moći), i njen odnos prema drugim učesnicima u javnoj sferi.

Da sumiramo ovu prvu interpretaciju, uz pojednostavljivanje kako bi se očuvala analogija s Bernsteinovom teorijom rekontekstualizacije: ako je izvorni incident bio polje distribucije i moći, onda je tabloid i strip polje rekontekstualizacije i znana, tj. ideološke predstave, koja ima za cilj perpetuiranje i očuvanje određene svesti.

A prema drugom tumačenju, nasuprot rečenom, mogli bi se, ako ne svi, onda barem neki od ovih primera stripa (posebice drugi), tumačiti kao ironični i osuđujući diskurs-komentar, usmeren ne samo prema Gašiću nego prema čitavoj političkoj (vladajućoj) „eliti”, koja ne shvata, ne prihvata ili ne želi da prihvati drugačiji vrednosni okvir od onog koji je, tradicijom ustanovljen, dominantan u našem društvu.

Literatura

- Bezemer, J., G. Kress. 2015. *Multimodality, Learning and Communication: A Social Semiotic Frame*. London: Routledge.
- Eisner, W. 1985. *Comics and Sequential Art*. New York: Poorhouse Press.
- Entman, R. 1993. Framing: Toward clarification of fractured paradigm. *Journal of Communication* 43/4, 51–58.
- Fairclough, N. 2006. Semiosis, Ideology and Mediation: A Dialectical View. In: *Mediating Ideology in Text and Image: Ten Critical Studies*, Lassen, I. et al. eds., 19–37, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Goffman, E. 1974. *Frame Analysis*. Boston: Northeastern University Press.
- Greenberg, J. 2002. Framing and Temporality in Political Cartoons: A Critical Analysis of Visual News Discourse. *The Canadian Review of Sociology and Anthropology* 39/2, 181–198.
- Oraić Tolić, D. 1990. *Teorija citatnosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Katnić Bakaršić, M. 1999. *Lingvistička stilistika*. Budapest: Open Society Institute, Center for Publishing Development.
- Lakoff, G. 2004. *Don't Think of an Elephant!: Know Your Values and Frame the Debate – The Essential Guide for Progressives*. Vermont: Chelsea Green Publishing Company.
- Linell, P. 1998. *Approaching Dialogue*. Amsterdam: John Benjamins.
- McCloud, S. 1994. *Understanding comics: The Invisible Art*. New York: HarperPerennial.
- Saraceni, M. 2003. *The Language of Comics*. New York: Routledge.
- Stamenković, D., M. Tasić. 2015. Analiza diskursa u vizuelnom jeziku stripa. In: *Jezik, književnost, diskurs - Jezička istraživanja*, Zb. radova, Mišić Ilić, B., V. Lopičić, ur., 203–218, Niš: Filozofski fakultet.
- Stojković, B. 2006. Burdijeovo shvatanje polja novinarstva. In: *Nasleđe Pjera Burdijea – pouke i nadahnuća*, Zb. radova, Nemanjić, M., I. Spasić, ur., 77–92, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Tasić, M., D. Stamenković. 2013. Vizuelne manifestacije pojmovne metafore i metonimije u stripu. In: *Od nauke do nastave – Tematski zbornik radova*, Dimitrijević, B., gl. ur., 182–198, Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet.

Tošović, B. 2002. *Funkcionalni stilovi*. Beograd: Beogradska knjiga.

Van Leeuwen, T. 2008. *Discourse and Practice – New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Strahinja Stepanov

AN EXAMPLE OF RECONTEXTUALISAZION IN POLITICAL COMICS IN SERBIAN NEWSPAPERS

Summary

In discourse (and critical discourse) studies – when investigating newspaper functional style (or more broadly, the media discourse) – scholars are predominantly dealing with the so-called typical (or canonical) journalistic genres. Comics have been so far (based on reviewing the literature) neglected in our research because they are perceived as – marginal, „worthless or inferior” genre and hence not sufficiently interesting for the analysis. In more recent (modern) research projects, however, such value judgments against the comics and cartoons have received well-founded criticism, causing increasing attention towards these genres. There is now considerable literature devoted to this genre („eighth art”), and an ever-increasing interest for such studies. Therefore, the author decided that newspaper comics, so far insufficiently „observed” or discussed in linguistics, might undergo a kind of critical discourse analysis. Three examples of comics from the tabloid newspaper *Informer* served as the corpus for the analysis. In the first part of the paper, the author locates his research in a particular theoretical and methodological framework. In the second (central) segment of the paper, the three examples of comics were analyzed (they all contained one central common element – recontextualised “gaffe” of the then-Minister of Defense B. Gašić – which was the reason for such a selection of comics). Finally, in the third part of the paper, relevant conclusions are reached and highlighted.

straxstepanov@yahoo.com

UDK 741.5:159.937.53

UDK – obezbeđuje uredništvo

Dušan Stamenković

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet

Miloš Tasić

Univerzitet u Nišu, Mašinski fakultet

TEMPORALNOST U VIZUELNOM JEZIKU STRIPA¹

Sažetak: Polazeći od osnovnih postulata iz domena studija stripa (Eisner 1985/2008; McCloud 1993/2004) i istraživanja veza između vremena i prostora (Clark 1973; Alverson 1994; Casasanto & Boroditsky 2008; Oliveri, Koch & Caltagirone 2009), rad prikazuje načine na koje se različiti elementi proticanja vremena iskazuju u domenu stripa, tipično statičnog grafičkog medija. U okviru ovog medija, vreme i prostor su nužno direktno povezani te je tako vreme jedino moguće prikazati kroz prostornu dimenziju. Metode kojima se autori stripova služe u iskazivanju temporalne dimenzije su raznolike, što se ogleda u tome da vremenska distanca između dva kadra može da varira od par milisekundi do nekoliko miliona godina, kao i u činjenici da trajanje radnje unutar jednog kadra može da se razlikuje u većoj ili manjoj meri. Pozivajući se na neke od značajnijih novijih studija koje se između ostalog bave i problemom prikazivanja vremena u stripu (Groensteen 2007, 2013; Saraceni 2003), u radu se dalje razmatra subjektivni aspekt tumačenja protoka vremena, kao i specifičan ritam kojim se odlikuje grafička naracija. Tipovi prikazivanja vremena u stripu ilustrovani su odgovarajućim primerima iz savremenih izdanja.

Ključne reči: vreme, prostor, strip, vizuelni jezik, kretanje

1. Prostorno-vremenski odnosi, jezik i strip

Kako bi razumeo složeni koncept vremena, ljudski um poseže za elementima iz znatno opipljivijeg i razumljivijeg domena prostora. Ovaj *veliki metaforički pomak* (Vidanović 2014) predstavlja značajnu kognitivnu promenu koja nam je, kao vrsti, u jednom trenutku omogućila da koristimo prostorne odnose za opis temporalnosti. Verovatno je upravo ova sposobnost ljudi jedan od razloga zbog kojih su ljudske kognitivne sposobnosti na nivou na kome su danas (v. Radden 2011). Vezi između ciljnog domena vremena i izvornog domena prostora u kognitivnoj lingvistici se najčešće pristupa iz perspektive teorije pojmovne metafore i to pojmovne metafore koju nazivamo VREME JE PROSTOR/KRETANJE. Ova metafora bila je predmet

---

¹ Pripremljeno u okviru projekta br. 179013, koji se izvodi na Univerzitetu u Nišu – Mašinski fakultet, a finansira ga Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

mnogobrojnih proučavanja (npr. Lakoff & Johnson 1980; Gentner & Imai 1992; Boroditsky 2000, Kövecses 2002; Radden 2011), a i dalje predstavlja jedno od gorućih pitanja u kognitivnoj lingvistici i psihologiji. Veza između ova dva važna pojma, tj. domena uspostavlja se uz pomoć čitavog niza preslikavanja, a svako preslikavanje predstavlja sistemsko povezivanje elemenata izvora i cilja usmereno ka usaglašavanju (Holyoak 2012: 235). Preslikavanje prostora i vremena se u zapadnom svetu obično zbiva na horizontalnoj osi (Hegarty & Stull 2012), ali u različitim kulturama i jezicima dolazi do preslikavanja koje je različito u pogledu ose, pravca, putanje, razdaljine usmerenja i drugih elemenata, a razlike uzrokuju kognitivni, antropološki i društveno-kulturološki faktori. Sama preslikavanja odigravaju se po principu invarijance (Turner 1993; Lakoff 1993), što znači da su usmerena ka održavanju topologije izvornog domena na način koji je konzistentan u odnosu na ciljni domen (Lakoff 1993: 125), što znači da ne dolazi do preslikavanja svih, već samo odgovarajućih elemenata. Činjenica da je nivo shematizacije u domenu prostora prilično veliki i da je potreba za strukturom u domenu vremena i više nego očigledna ukazuje nam na to da vreme u procesu preslikavanja dobija svojevrsnu prostornu strukturu kako bi se lakše razumelo.

Prostorno-vremenska preslikavanja funkcionišu po principima dve metaforičke sheme – u jednoj je čovek entitet koji se kreće kroz vreme, dok je u drugoj čovek statični posmatrač, a vreme je entitet koji se kreće (Fillmore 1971; Alverson 1994; McGlone & Harding, 1998; Alloway, Ramscar & Corley 2001). Studije uglavnom pokazuju da su veze između prostora i vremena uređene i sistematizovane, a da je njihov odnos asimetričan, tj. da se vremenski odnosi objašnjavaju uz pomoć prostornih, a ne i obrnuto (Casasanto & Boroditsky 2008), dok pojedina novija istraživanja ukazuju na to da preslikavanje u nekim slučajevima i u određenim aspektima može da se odigrava i u suprotnom smeru (Cai & Connell 2015). Takođe, usmerenje naše percepcije vremena često se povezuje sa sistemom, tačnije smerom pisanja u jeziku (Casasanto & Jasmin 2012). Dokaze za prostorno-vremenske odnose nalazimo i u brojnim jezicima (v. Boroditsky 2000; Nuñez & Sweetser 2006; Torralbo, Santiago, & Lupiañez 2006), a broj jezika koji ne sadrže elemente koji ih odražavaju jeste marginalan (v. Sinha et al. 2016). Primeri vrlo često uključuju predloge, ali postoje i u drugim segmentima leksikona. U engleskom možemo sresti izraze „in three weeks”, „at four o'clock”, „a distant era”, „from now on”, „a tradition that goes back to the seventeenth century” (Hofstadter & Sander 2013: 63), u nemačkom „vor langer Zeit”, „in drei Wochen” ili „in nächster Zukunft”, a u srpskom „između dva razdoblja”, „vreme brzo leti”, „duge godine”, itd.

Ova bliska povezanost domena vremena i prostora navela je Boroditsky (Boroditsky 2001) na tvrdnju da naša percepcija vremena zapravo zavisi od prostorno-vremenskih metafora koje postoje u jeziku koji govorimo, što predstavlja hipotezu blisku ideji jezičkog relativizma, tj. Sapirovoj i Vorfovoj hipotezi (v. Kay & Kempton 1984). Međutim, to što je prostornost u srži razumevanja jezika kod govornika velikog broja jezika, može da znači upravo suprotno – da se radi o nadjezičkom, tačnije kognitivnom principu, koji se samo različito „kalibrira“ od jezika do jezika. U prilog ovome govore i eksperimentalni dokazi (Gleitman & Papafragou 2012) koji

ukazuju na to da metafora sama po sebi nema dugoročni uticaj na prirodu konceptualizacije vremena. Ona je u ovom slučaju rezultat bazičnih shematskih principa koji utiču na procese koji dolaze pre jezika.

Strip i vizuelni jezik stripa koji se danas često vezuje za ovaj medij (Cohn 2013) na specifičan i praktično neminovan način vezuju prostor i vreme, jer je jedini način da se u stripu iskaže vreme upravo prostorom. U stripu se događaji prikazuju u sekvenci, a sama sekvenca usmerava pažnju čitaoca i ukazuje na protok vremena između prikazanih situacija. Iako je strip po svojoj prirodi statički medij, čitanje stripa je zapravo dinamički proces, koji uključuje konstantno pomeranje pažnje sa jednog kadra (*panela*) na drugi (El Refaie 2016), pri čemu se protok vremena doživljava sam po sebi. Međutim, prikazivanje vremena u mediju stripa nije jednostavno niti jednolično kakvim može da se čini. Ono autoru stripa omogućava slobodu da odredi brzinu protoka vremena, pa tako vremenska distanca između dva kadra može da varira od par milisekundi do nekoliko miliona godina. Uz to, trajanje radnje unutar jednog kadra može da se razlikuje u većoj ili manjoj meri. Zadatak ovog rada jeste da istakne različite načine prikazivanja vremena u stripu, što može da predstavlja još jedan korak ka zbližavanju studija stripa i kognitivnolingvističkih teorija, a kombinacija ove dve discipline se u više navrata pokazala kao veoma korisna i za jednu i za drugu stranu (v. Stamenković & Tasić 2014, Forceville 2016).

2. Vreme u studijama stripa

Pregled najznačajnijih dosadašnjih razmatranja na temu prikazivanja i tumačenja protoka vremena u stripu počinjemo publikacijom koja predstavlja ključni momenat u razvitku modernih studija stripa. Prvim u trilogiji svojih „priručnika“ za proučavanje stripa, *Comics and sequential art* (Eisner 1985/2008), Vil Ajzner postavlja teorijske i praktične osnove kako za same autore, scenariste i crtače, tako i za naučnike i istraživače koji se ovim medijem bave s drugačijeg polazišta. Značaj koji vreme i „tajming“ imaju u stripu najbolje potkrepljuje činjenica da se poglavlje vezano za ove fenomene nalazi kao treće u knjizi (Eisner 1985/2008: 23–37), odmah nakon delova posvećenih stripu kao obliku čitanja i njegovom vizuelnom aspektu. Kao dva fundamentalna sredstva za predstavljanje i prepoznavanje vremena u stripu Ajzner uzima kadar i oblačić s tekstem. Naime, kadar, čija primarna uloga leži u uokviravanju radnje, jeste osnova za prenos vremena, ili njegovog poimanja u jednoj sekvenci statičnih slika, sa autora na čitaoca. Kadriranje odvaja jednu scenu od druge i, na neki način, vrši funkciju interpunkcije u stripu. Tako postavljena sekvenca, bez obzira da li se radi o samo jednoj strani ili „multikadru“ (Groensteen 2013: 135) ili čitavoj knjizi, postaje kriterijum na osnovu koga interpretiramo iluziju protoka vremena. Oblačići sa tekstem su, po Ajzneru, takođe bitni za prikazivanje vremena jer služe da bi se govor ili zvuk, koji poseduju jasnu vremensku dimenziju u stvarnosti, nekako uhvatili i preveli na jezik stripa.

Ajzner smatra da je predstavljanje proticanja vremena u stripu usko povezano sa emocionalnim elementima priče, i da se usporavanje i ubrzavanje radnje putem

mehanizama dostupnim strip autorima može koristite ne samo iz praktičnih razloga, koje vrlo često nameću prostorna ograničenja samog medija, već upravo kako bi se željene emocije naglasile i načinile uočljivijim. Tako prostorni prikaz vremena postaje ključan za prenošenje poruke koju autor pokušava da saopšti čitaocima, pa je potrebno uspostaviti određeni verodostojni „ritam“ radnje. Veoma često se u vizuelni narativni tok uvode dodatni elementi koji ukazuju na dati protok vremena, poput slavine koja kaplje, sata koji otkucava i sl. Njima se, kako Ajzner tvrdi, naglašava tempo kojim se radnja odvija, a često postize i željeni dramski efekat. Za ritam je takođe bitan i izgled samih kadrova, tj. njihov broj, veličina i oblik. Na primer, kada je potrebno sabiti radnju, autori često koriste veći broj malih kadrova, pa prostornom skućenošću i zbijenošću zapravo ukazuju na iste odlike predstavljenog vremena. S druge strane, veliki kadrovi, poput onih koji katkad zauzimaju cele strane, čitaoca nagone da se odmakne i sagleda celu sliku natenane, usporavajući tako i realno vreme čitanja i fiktivno vreme odigravanja radnje. Premda, kako Tjeri Gronsten (Groensteen 2007: 46) primećuje, ovakvom tumačenju specifičnih tehnika kadriranja ne treba pristupati dogmatski jer postoje mnogobrojni primeri gde ono kao takvo ne stoji. Konačno, ako se vratimo Ajzneru i njegovom zaključku, vreme i ritam u stripu čine jednu celinu koja je iskazana kroz predstavljene radnje i svojevršno kadriranje istih.

U knjizi *Understanding comics: The invisible art*, Skot Meklaud (McCloud 1993/2004) prikazivanju vremena u stripu posvećuje poglavlje „Time Frames“ (McCloud 1993/2004: 94–117), u kojem polazi od početne ideje da svaki kadar u stripu prikazuje jedan trenutak a da naš um onaj prostor između tih zamrznutih trenutaka povezuje i popunjava tako što stvara iluziju o vremenu i pokretu. Ovu ideju odmah napušta, tvrdeći da je prikazivanje vremena znatno kompleksnije od toga. Najpre, može se poći od često zanemarivane činjenice da vreme u samom kadru nije zamrznuto. Kombinacija slika i reči, makar i onih onomatopejičnih ukazuje na određeno trajanje – svaki zvučni efekat i svaka reč koju likovi u stripu izgovaraju sami po sebi zahtevaju proticanje izvesnog vremena. Meklaud zatim vreme na širim kadrovima poredi sa užetom, koje se proteže od jedne strane ka drugoj, a svaki centimetar tog užeta predstavlja vremensku jedinicu – ovakva konceptualizacija usko je povezana sa sistemom čitanja, kao i sa ustaljenim shvatanjem vremena kao kretanja na horizontalnoj osi. Sama širina kadra može da označi i duže trajanje radnje prikazane u okviru kadra. Naravno, Meklaud ne beži od toga da jedan kadar zaista može da prikaže jedan trenutak, ali taj slučaj nije toliko čest koliko nam se isprva čini.

Meklaud tvrdi da kroz upoznavanje sa stripom mi zapravo učimo da vreme u njemu spoznajemo pomoću prostornih elemenata – u svetu stripa, vreme i prostor su, u stvari, jedno. Problem predstavlja to što ne posedujemo nikakvu tablicu konverzija koja će nam reći koliko milimetara je koliko minuta, niti koliko je tačno vremena prošlo između dva kadra – razmak između kadrova može trajati kako jedan sekund, tako i nekoliko miliona godina. Ovo autoru daje poprilično veliku mogućnost i dovoljno sredstava da uspori ili ubrza protok vremena, a čitalac retko ima problema da se adaptira na bilo koju vrstu prostorno-vremenske promene. Ukoliko je kadar „nem“ ili ukoliko nije oivičen, šanse da se percipira kao bezvremenski su mnogo veće. Specifičnost stripa je i u tome što je to možda i jedini medij u kome su nam

neposredna prošlost i sadašnjost u svakom trenutku dostupne. Prikazivanje protoka vremena u stripu neminovno je povezano i sa sekvencijalnim pokretom, odnosno nizom povezanih slika koje naš um doživljava kao pokret, a samim tim i kao proticanje vremena. Još jedan element stripa povezan sa kretanjem, pa tako i vremenom, jesu tzv. linije kretanja koje opisuju ili brzinu kretanja entiteta ili njegovo pomicanje sa tačke A u tačku B. U oba slučaja za kretanje je potrebno određeno vreme, pa tako i ovaj grafički element dodajemo u repertoar načina za iskazivanje proticanja vremena u stripu. Načini iscrtavanja i prateći elementi linija kretanja mogu da se razlikuju, ali je njihova povezanost sa vremenom teško uništiva.

U nekoliko navrata se i Mario Saraseni u knjizi *The language of comics* (Saraceni 2003) dotiče tema vezanih za proticanje vremena u stripu. Najpre, on kaže da se percepcija stripa retko poklapa sa percepcijom fotografije, tačnije da se kadar doživljava kao deo naracije, a kao takav on zauzima ne samo određeno mesto, već i određeno vreme. Slično Meklaudau, on ukazuje na to da, pored tekstualnih elemenata stripa, širina kadra može da utiče na percepciju trajanja radnje. Naravno, ne izostaje ni mogućnost da autor stripa kroz tekstualno objašnjenje da informaciju o vremenskim odnosima. Za vremenske odnose je, prema Saraseniju, naročito važan prostor između kadrova, tačnije onaj deo stripa u kojem se od čitaoca zahteva da dopuni, tj. zamisli, ono što se između dva kadra desilo, kako u prostornom, tako i u vremenskom smislu. U ovim trenucima čitalac dopunjava i vremensku komponentu, tj. ima zadatak da shvati koliko je vremena prošlo.

Na Sarasenijeve tvrdnje se nadovezuje i Tjeri Gronsten koji prvo u *The system of comics* (2007), a nešto kasnije i u *Comics and narration* (2013)², raspravlja o vremenu u stripu, držeći se isključivo termina *ritam*, prvo kao o jednoj od šest osnovnih funkcija kadra (Groensteen 2007: 45–46), da bi mu u drugoj knjizi posvetio celo poglavlje (Groensteen 2013: 133–157). Poput Sarasenija, Gronsten primećuje da je veoma važno napraviti razliku između vremena trajanja neke radnje i vremena čitanja, i da upravo od čitaoca zavisi koliko će vremena čemu posvetiti u stripu. Dakle, radi se o nekoj vrsti saradnje između autora i čitaoca, gde bez ovog drugog nije moguće preneti određeni tok vremena na željeni način. Kako Gronsten zapaža, ritam se u stripu ne tiče intervala vremena koje je moguće nekako izmeriti, već intervala koje treba osetiti na osnovu utiska čija se jačina postepeno povećava. Narativni diskurs u jednom multikadru stripa jeste duplo motivisan – emocionalno i estetski. Uprkos činjenici da konfiguracija jedne strane, misleći se na broj, veličinu i oblik kadrova, kao i gustina prezentovanih informacija jesu objektivni parametri, nema ničega subjektivnijeg od našeg ličnog doživljaja u njihovom tumačenju. Stoga nije moguće govoriti o protoku vremena u ovom mediju kao o nečemu što je unapred regulisano bez učešća čitaoca. Gronsten ovde navodi primer da jedan „nemi“ kadar stripa na kojem vidimo groplan protagoniste može biti vremenski protumačen na različite načine zavisno od toga koliko svaki čitalac ponaosob posvećuje vremena „čitanju“ istog. Neko će samo preleteti preko kadra, neko će obratiti posebnu pažnju na tehničku

² Za potrebe izrade ovog teksta, autori su koristili američka izdanja Gronstenovih knjiga, a valjalo bi napomenuti da su se originalna izdanja na francuskom jeziku pojavila 1999, odnosno, 2011. godine.

umešnost crtača, a neko će provesti mnogo vremena kontemplirajući nad osećanjem koje je autor nameravao da prenese.

Kao što smo već ranije napomenuli, Gronsten ritam kojim vreme protiče u stripu vezuje za multikadar, tj. za veličinu, raspored i međusobni odnos kadrova na jednoj strani, kao svojevrsni takt stripa. Multikadar predstavlja „instrument za pretvaranje prostora u vreme, u trajanje. [...] A upravo je na preseku ove dve dimenzije, prostora i vremena, umetnost stripa i razvila svoju sopstvenu ritmičku praksu“ (Groensteen, 2013: 138). Tehnike kojima se crtači služe u prikazivanju vremena jesu mnogobrojne, a Gronsten posebnu pažnju posvećuje regularnom rasporedu kadrova na strani, gde imamo uobičajeni broj kadrova, npr. šest ili devet, koji se ponavljaju na svakoj strani. Gronsten smatra da je upravo ovakva, naizgled rigidna postavka multikadra najbolja za varijacije u protoku vremena jer svako odskakanje od ustaljene forme ukazuje na promenu u trajanju i brzini proticanja radnje. Kako to Gronsten pokazuje na jednom primeru (2013: 140–142), moguće je čak i zadržati tu regularnu postavku kadrova a opet usporiti ili ubrzati vreme. Naime, zumiranjem i prikazivanjem većeg broja detalja, s jedne strane, odnosno, „udaljavanjem kamere“ i davanjem širokog kadra s druge, autori su u mogućnosti da uspore ili ubrzaju vreme tako što će fokusiranjem na određene stvari tražiti od čitalaca da posvete više pažnje, a samim tim i vremena, čitanju date sekvence koju Gronsten po analogiji naziva „strofom“. Nasuprot regularnom rasporedu kadrova na strani, kod retoričkog rasporeda u kojem se veličina, a ponekad i oblik kadrova prilagođavaju sopstvenoj sadržini, neregularnost postaje pravilo, pa se svaka naznaka standardizovanog rasporeda kadrova može tumačiti kao promena u predstavljanju vremena.

Ovde bi trebalo navesti i Gronstenova tri tipa naglašavanja protoka vremena u stripu: *repeticiju*, *periodičnu alternaciju* i *progresivnost*. Sve ove tehnike pomažu da se vreme u stripu iskaže na željeni način, omogućavajući autorima da menjaju ritam po potrebi. Prvi tip u kojem autor ponavlja statične kadrove nekog lika, grupe ili pozadine, na neki način usporavaju ritam i naglašavaju dati ključni momenat, iznova vraćajući čitaoca na isti narativni momenat. Drugi se tip naglašavanja tiče promene grafičkih elemenata stripa, poput kontrastivne upotrebe bele, sive i crne boje, gde prelaz sa kadrova u kojima, na primer, dominira crna boja na kadrove gde crne uopšte nema, može da označava jasnu promenu u ritmu opšte strukture narativnog toka i trajanju njegovih delova. Na kraju, treći tip o kojem Gronsten raspravlja moguće je podeliti na kinematografsku i optičku progresivnost, gde u prvom slučaju imamo dekompoziciju predstavljene radnje na manje delove, a u drugom približavanje ili udaljavanje od datog subjekta radnje.

U narednom delu rada, kroz odabrane primere izražavanja vremena u stripu, pokušaćemo da ilustrujemo neke od gorenavedenih tvrdnji i tehnika, i prikažemo deo veoma bogatog arsenala kojim se strip umetnici služe kako bi na najprikladniji način iskazali tok i ritam vremena u ovom intrinzično statičnom mediju.

3. Primeri izražavanja vremena u stripu

Već smo više puta u radu ukazali na mnogobrojnost i raznovrsnost tehnika pomoću kojih je moguće prikazati proticanje vremena u stripu. Međutim, kako to i dolikuje samom predmetu istraživanja, u ovom delu ćemo pokušati da vizuelno ilustrujemo neka od zanimljivijih rešenja, bez ikakve namere da pružimo sveiscrpni pregled različitih metoda, jer je to jednostavno nemoguće. Primeri koji slede potiču iz različitih škola stripa i pokrivaju raznolike prikaze apstraktnog domena vremena kroz daleko lakše razumljiviji i mnogo pristupačniji prostorni domen. Počinjemo primerima koji prikazuju proticanje vremena unutar jednog kadra.

Slika 1. *JLA: Vol. 1* (copyright © 2008 DC Comics)

Na prvom primeru (slika 1) imamo prikaz koji se veoma često sreće u superherojskom žanru, gde scene borbi neretko prati velika količina teksta, pa dolazi do pojave jasno uočljive diskrepancije između uhvaćenog trenutka borbe i vremena koje nam je potrebno da pročitamo sav tekst. Međutim, čitalac u takvoj situaciji nema mnogo problema da razume o čemu se zapravo radi. Uprkos statičnosti samog crteža, autor uspeva da na neki način dâ određeno trajanje samom kadru, pa čitalac lako shvata željenu poruku. Doista, borba kao da se odigrava pred našim očima iako

crtež „miruje“, dok konverzacija koja teče između protagonista samo pojačava osećaj protoka vremena.

Slika 2. *Bakuman*, Vol. 4 (copyright © 2011 Viz Media)

Drugi primer (slika 2) potiče iz japanske škole stripa karakteristične po tome što se stripovi crtaju i čitaju sa desna na levo, pa imamo potpuno suprotno prostorno poimanje vremena u odnosu na zapadne škole stripa. Kada je japanska manga u pitanju, radnja se kreće ulevo, pa i proticanje vremena time posmatramo kao nešto što se kreće u tom smeru. Kadar koji imamo na drugoj slici treba tako i čitati, a vreme je u njemu prikazano na krajnje domišljat način. Naime, sami likovi su poređani tako da čitalac može donekle da isprati odvijanje više istovremenih radnji. Prvo Takagi, koga vidimo skroz desno odlučuje da pozove nekog, zatim centralno postavljena Kaja ostaje zabezegnuta odgovorom Mašira koji se potom baca na crtanje na levoj strani kadra. Međutim, raspored aktera u ovom kadru vara čitaoca u neku ruku, i tek na osnovu oblačića sa tekstom zaključujemo kako se radnja zapravo odvija, dok nam autor kroz repove oblačića pokazuje šta ko od junaka govori i u kojem sledu. Tako relativno jednostavno shvatamo protok vremena koji nam je prikazan više kroz govor uhvaćen u oblačićima, a ne nužno kroz sam crtež.

Slika 3. *Blic strip – Utsak nedelje* (copyright © 2015 Blic/Ringier Axel Springer Media AG/Marko Somborac)

Kao naredni primer izdvajamo sliku broj 3, koja predstavlja viđenje pozicije emisije *Utsak nedelje* u različitim političkim okolnostima, koje su prikazane kroz ličnosti koje su u datom momentu bile na čelu Srbije, bilo kao predsednici ili premijeri. Emisija *Utsak nedelje* emitovala se od 1991. do 2014. godine, najpre na *Studiju B*, a potom na televiziji *B92*,

nakon čega je došlo do prestanka emitovanja. Prikaz karikaturiste Marka Somborca, objavljen u dnevnom listu *Blic*, jeste takav da između kadrova imamo razmak od bar nekoliko godina, a pet kadrova pokriva celi raspon od 23 sezone, koliko je emisija trajala. Ovo nam ukazuje na mogućnost autora da kroz odabir denotacije za svaki od kadrova napravi skok koji može biti i veći od nekoliko godina – primer mogu biti upravo stripovi Marka Somborca iz specijalne serije epizoda pod nazivom *Vučićeva istorija sveta*, gde se na susednim kadrovima prikazuju zamišljeni događaji koji su razdvojeni i po nekoliko stotina ili hiljada godina, dok naš um „popunjava“ razmak između samih kadrova.

Slika 4. *The Complete Maus* (copyright © 2011 Art Spiegelman)

Na narednom primeru (slika 4) imamo jednu čitavu stranu ili „multikadar“ kako je Gronsten naziva. Na ovoj tabli možemo istovremeno da pratimo dva narativna toka, jedan iz sadašnjosti a drugi iz prošlosti. Kako Karin Kukkonen (Kukkonen 2013: 65–67) pokazuje, autor koristi specifičan raspored kadrova i zaglavlja na nekim od njih kako bi

čitaocu bilo jasno koji se kadrovi odvijaju u sadašnjosti a koji u prošlosti. Kukonen nalazi određenu zakonitost u prikazivanju vremena u ovom stripu, tvrdeći da se kadrovi koji se tiču sadašnjosti na neki način nalaze u pozadini, oni jesu vrlo često dati ili na samom početku ili na kraju strane, dok se kadrovi koji prikazuju radnje iz prošlosti nalaze na sredini strane, tj. na neki način u prvom planu. Ona uz to primećuje i da kadrovi vezani za prošlost odišu dodatnom statičnošću, te liče na neka dokumenta ili fotografije iz prošlosti u odnosu na razigranije kadrove čiji se sadržaj odigrava u sadašnjosti. Ovakvom tehnikom autor vrlo lako skače iz prošlosti u sadašnjost i nazad, tako da na jednoj strani često imamo i razmak od par desetina godina, a ne nailazimo ni na kakve poteškoće u tumačenju takvih vremenskih prelaza na naizgled skućenom prostoru jedne stripovske table.

Slika 5. Rokamboleska Sigmunda Frojda: *Pasji život* (copyright © 2014 Darkwood)

Sledeći primer (slika 5) ilustruje i druga sredstva koja strip ima na raspologanju za prikazivanje vremena.³ Boja takođe može biti upotrebljena u svrhu jukstapozicije različitih trenutaka u vremenu na jednom multikadru. U primeru gore imamo prva tri kadra na kojima je u crno-belom tehnicu dat jedan događaj iz prošlosti, koji u zaglavlju prepričava protagonist stripa. Ispod njih sledi nekoliko jasno oivičenih kadrova u boji, na kojima nas autor vraća u sadašnjost. Slično tehnici karakterističnoj za medij filma, gde se takozvani *flešbekovi* često prikazuju u crno-belom tehnicu, vidimo da je moguće isto učiniti i u stripu, naravno, u onim delima koja se rade u boji. Kada je reč o crno-belom stripu, ovakvi se skokovi najčešće naznačavaju različitim okvirima kadrova, tako, primera radi, u italijanskoj školi stripa radnje koje su se zbivale u prošlosti, a koje iz nekog razloga autor prikazuje u sadašnjosti, uglavnom bivaju date u kadrovima sa zaobljenim okvirima. Postoje i drugi modusi prikazivanja upliva prošlosti u sadašnjost, ali ćemo se ovde zadržati na gorenavedenim.

Slika 6. *Watchmen* (copyright © 2008 DC Comics)

Konačno, poslednji primer u ovom delu rada koji se nalazi na slici 6 obuhvata dve strane stripa i prevashodno se tiče onoga što Gronsten primećuje u vezi sa regularnim rasporedom kadrova i svojevršnim ritmom koji upotrebom takvog rasporeda autor gradi u svom radu. Na prvoj strani imamo jedan multikadar koji se sastoji od devet kadrova identične veličine. Čitalac se lako navikava da prati ritam radnje koja se odvija na ovoj strani i vreme naizgled teče ustaljenim tempom. Međutim, prekida-

³ Usled štamparskih ograničenja, čitaoci ne mogu da uoče razliku u boji s obzirom da je cela tabla stripa ovde reprodukovana u crno-belom tehnicu. U originalu, prva tri kadra koja nemaju jasno definisane okvire data su crno-belo, dok je ostatak table u boji, pa je lakše konstatovati različitu vremensku referencu.

njem kontinuiteta i narušavanjem regularnosti rasporeda kadrova na narednoj strani, autor uspeva da uspori vreme čitanja, ne nužno i vreme odvijanja radnje, i ukaže nam na nešto značajniji događaj, u ovom slučaju pojavu jednog od glavnih likova u stripu. Nakon kratke pauze, gde čitalac provodi više vremena na kadru koju zauzima polovinu druge table, radnja se ponovo ubrzava i kroz niz od četiri manja kadra, stičemo utisak da vreme brže teče. Nedostatak teksta, ako izuzmemo naslov poglavlja, dodatno pojačava subjektivno poimanje proticanja vremena iskazano samo kroz vizuelni kanal, a ceo doživljaj još jednom ukazuje na značaj koji sam čitalac ima u tumačenju i oživljavanju radnje u stripu.

4. Zaključna razmatranja

Nakon razmatranja literature koja se bavila mogućnostima prikaza protoka vremena u stripu, kao i primera koji ilustruju ove mogućnosti, možemo zaključiti da su, iako govorimo o mediju koji je po svojoj prirodi statički, načini da se ova sama po sebi dinamička kategorija izrazi poprilično raznovrsni i kreativni. Počev od kompozicije kadrova, preko kombinovanja slike i teksta, promene ritma, zumiranja i udaljavanja, repeticije, periodične alternacije i progresivnosti, pa sve do određivanja vremenske distance između kadrova, autoru se pruža prilika da kroz kombinovanje statičkih elemenata izrazi nešto što je netipično i možda neočekivano za ovaj medij. Ne treba zanemariti ni ulogu uma čitaoca, koji, najčešće bez većeg napora, statičke elemente povezuje u dinamičku celinu i popunjava vremenske praznine. Ovo nam ujedno otkriva i empirijski potencijal samog stripa – strip se, zajedno sa animiranim elementima, može upotrebiti kao sredstvo za ispitivanje percepcije statičkih i dinamičkih vizuelnih elemenata i dodatno razotkrivanje uvek aktualnih veza između konceptualizacije prostora i vremena.

Literatura

- Alloway, T., M. Ramscar and M. Corley. 2001. The role of thought and experience in the understanding of spatio-temporal metaphors. In *Proceedings of the 23rd annual conference of the Cognitive Science Society*. Edinburgh: Cognitive Science Society.
- Alverson, H. 1994. *Semantics and experience: Universal metaphors of time in English, Mandarin, Hindi, and Sesotho*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Boroditsky, L. 2000. Metaphoric structuring: Understanding time through spatial metaphors. *Cognition* 75, 1–28.
- Boroditsky, L. 2001. Does language shape thought? Mandarin and English speakers' conception of time. *Cognitive Psychology* 43, 1–22.
- Cai, Z. G. and L. Connell. 2015. Space–time interdependence: Evidence against asymmetric mapping between time and space. *Cognition* 136, 268–281.
- Casasanto, D. and L. Boroditsky. 2008. Time in the mind: Using space to think about time. *Cognition* 106, 579–593.

- Casasanto, D. and K. Jasmin 2012. The hands of time: Temporal gestures in English speakers. *Cognitive Linguistics* 23 (4), 643–674.
- Clark, H. H. 1973. Space, time, semantics, and the child. In *Cognitive development and the acquisition of language*, T. E. Moore, ed., 27–63. New York: Academic Press.
- Cohn, N. 2013. *The visual language of comics: Introduction to the structure and cognition of sequential images*. London: Bloomsbury Publishing.
- Eisner, W. 1985/2008. *Comics and sequential art*. New York/London: W. W. Norton & Company.
- El Refaie, E. 2016. The spatial construal of time in the comics medium. In *The 11th conference of the Association for Researching and Applying Metaphor – Book of Abstracts*. Berlin: Freie Universität Berlin, 33–34.
- Fillmore, C. J. 1971. *The Santa Cruz lectures on deixis*. Bloomington: Indiana University Linguistic Club.
- Forceville, C. 2016. Conceptual metaphor theory, blending theory, and other cognitivist perspectives on comics. In *The visual Narrative Reader*, N. Cohn, ed., 89–114. London: Bloomsbury Publishing.
- Gentner, D. and M. Imai. 1992. Is the future always ahead? Evidence for system mappings in understanding space-time metaphors. In *Proceedings of the 14th annual conference of the Cognitive Science Society*, 510–516. Bloomington, IN: Cognitive Science Society.
- Gleitman, L. and A. Papafragou. 2012. New Perspectives on language and thought. In *The Oxford handbook of thinking and reasoning*, Holyoak, K. J. and R. G. Morrison, eds., 543–568. New York: OUP.
- Groensteen, T. 2007. *The system of comics*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Groensteen, T. 2013. *Comics and narration*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Hofstadter, D. and E. Sander. 2013. *Surfaces and essences: Analogy as the fuel and fire of thinking*. New York: Basic Books.
- Holyoak, K. J. 2012. Analogy and relational reasoning. In *The Oxford handbook of thinking and reasoning*, Holyoak, K. J. and R. G. Morrison, eds., 234–259. New York: OUP.
- Kay, P. and W. Kempton. 1984. What is the Sapir-Whorf-hypothesis? *American Anthropologist* 86, 65–79.
- Kövecses, Z. 2002. *Metaphor: A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kukkonen, K. 2013. *Studying comics and graphic novels*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Lakoff, G. 1993. The contemporary theory of metaphor. In *Metaphor and thought* (2nd ed.), A. Ortony, ed., 202–251. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- McCloud, S. 1993/2004. *Understanding comics: The invisible art*. New York: Harper-Collins.
- McGlone, M. and J. Harding. 1998. Back (or forward?) to the future: the role of perspective in temporal language comprehension. *Journal of Experimental Psychology* 24, 1211–1223.
- Nuñez, R. and E. Sweetser. 2006. Looking ahead to the past: Convergent evidence from Aymara language and gesture in the crosslinguistic comparison of spatial construals of time. *Cognitive Science* 30, 401–450.

- Oliveri, M., Koch, G. and C. Caltagirone. 2009. Spatial–temporal interactions in the human brain. *Experimental Brain Research* 195, 489–497.
- Radden, G. 2011. Spatial time in the West and the East. In *Space in time and language*, M. Brdar et al., eds., 510–516. Frankfurt: Peter Lang.
- Saraceni, M. 2003. *The language of comics*. New York: Routledge.
- Sinha, C. et al. 2016. When time is not space: The social and linguistic construction of time intervals and temporal event relations in an Amazonian culture. *Human Cognitive Processing* 52, 151–186.
- Stamenković, D. and M. Tasić. 2014. The contribution of cognitive linguistics to comics studies. *The Balkan Journal of Philosophy* 6 (2), 155–162.
- Torralbo, A., J. Santiago and J. Lupiañez. 2006. Flexible conceptual projection of time onto spatial frames of reference. *Cognitive Science* 30, 749–757.
- Turner, M. 1993. Aspects of the invariance hypothesis. *Cognitive Linguistics* 1, 247–255.
- Vidanović, Đ. 2014. The tractability of conceptual blending. *CogSciNiš 2014 Workshop*. Niš: University of Niš – Center for Cognitive Sciences.

Dušan Stamenković, Miloš Tasić

TEMPORALITY IN THE VISUAL LANGUAGE OF COMICS

Summary

Starting from the basic tenets of comics studies (Eisner 1985/2008; McCloud 1993/2004) and the research into the relations between time and space (Clark 1973; Alverson 1994; Casasanto & Boroditsky 2008; Oliveri, Koch & Caltagirone 2009), the paper presents the manners in which various elements of the passage of time are expressed in the domain of comics, a typically static graphic medium. Within comics, time and space are necessarily directly connected, thus it is only possible to represent time using the dimension of space. The methods employed by the comics authors in the attempt to express the temporal dimension are diverse, which can be seen in the fact that the time distance between two panels can range from a millisecond to a million years, as well as in possibility of varying the amount of time found within a single panel. Drawing on certain significant recent studies which deal, among other things, with the issue of time in comics (Groensteen 2007, 2013; Saraceni 2003), the paper further discusses the subjective aspect of interpreting the flow of time, along with the specific rhythm which characterizes the graphic narration. The different types in which time is represented in comics are illustrated in the paper with appropriate examples from contemporary comics.

dusan.stamenkovic@filfak.ni.ac.rs
tmilos@masfak.ni.ac.rs

III

**VREME U PRIMENJENOLINGVISTIČKIM
ISTRAŽIVANJIMA**

JEZIK, KNJIZEVNOST, VREME

LANGUAGE, LITERATURE, TIME

ВРЕМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА МОТИВАЦИЈЕ У ОБЛАСТИ УЧЕЊА СТРАНИХ ЈЕЗИКА

Сажетак: Током последњих неколико деценија проучавање мотивације у области учења страних језика прошло је кроз неколико фаза, а у оквиру сваке од њих мотивација је посматрана из различитих перспектива: као свесни или несвесни процес, когнитивна или афективна димензија, темпорална или контекстуална компонента. У дијахронијском смислу у истраживању мотивације у области учења страних језика могу се разликовати четири периода: друштвено-психолошки, когнитивно-ситуациони, период процесног модела и друштвено-динамични период. Након периода изучавања мотивације из перспективе ставова ученика и ситуационих аспеката процеса учења, истраживачи су увидели да је у проучавање мотивације у учењу страних језика неопходно увести димензију времена. Наиме, период процесног модела обележило је наглашавање значаја испитивања динамичне и темпоралне природе мотивације, као и различитих фаза кроз које она пролази током процеса учења. У овом раду, даћемокритички преглед три основна приступа у оквиру овог периода процесног модела: Вилијамсов и Бурденов концепт мотивације, Ушиодин темпорални оквир мотивације, и Дерњеијев и Отоов процесни модел. Циљ овог рада биће поређење основних поставки ових теорија, као и њихових импликација за наставни процес. Коначно, у раду ћемо представити слабости испитивања мотивације у учењу страних језика из перспективе временске димензије.

Кључне речи: мотивација, учење страних језика, време, процесни модел, мотивационе стратегије

1. Увод

Питање мотивације у учењу страних језика већ дуго представља значајну тему у области методике наставе страних језика и примењене лингвистике. Стога, бројни истраживачи (Gardner and Lambert 1972; Clément et al. 1977; Gardner 1985; Dörnyei 1994; Taguchiet al. 2009) бавили су се испитивањем места мотивације у процесу учења страних језика, фактора који утичу на мотивацију, а првенствено испитивањем њеног утицаја на постигнуће у учењу страних језика. Резултати бројних истраживања (на пример, Gardner 1985; Ramage 1990)

показали су високи степен корелације између мотивације за учење страних језика и постигнућа ученика, указујући на то да мотивација представља један од кључних фактора који утичу на успех ученика у процесу учења страних језика. Истраживања показују да ученици са вишим степеном мотивације показују већу спремност да уложе напор у процес учења, што се коначно одражава и на виши степен постигнућа у учењу одређеног језика. Неки аутори (Hermann 1980; Skehan 1989; Lightbown and Spada 1993; Ellis 1994) тврде да је овај утицај двојак, односно да мотивација утиче на постигнуће, али и да сама мотивација може да буде последица постигнућа.

Проучавање мотивације у области учења страних језика настајало је као прилично независно поље у оквиру којег су наглашавани јединствени социолошки, психолошки и културолошки моменти које усвајање новог кода комуникације подразумева. У историји развоја ових теорија може се разликовати неколико периода, у оквиру којих приступи налазе упориште, с једне стране, у водећим теоријама мотивације у области психологије, а с друге стране, наглашавају аспекте мотивације јединствене за процес учења страних језика (Dörnyei & Ushioda 2011: 39). Према Дерњеиу (Dörnyei 2005) у дијахронијском смислу истраживање мотивације у области учења страних језика може се поделити у четири периода: друштвено-психолошки, когнитивно-ситуациони, период процесног модела и друштвено-динамички период.

Почетак истраживања мотивације у области учења страних језика обележио је друштвено-психолошки периоду оквиру којег се истиче Гарднеров модел мотивације, а пре свега његова идеја о интегративности као водећи концепт ове перспективе. Након ове фазе деведесетих година прошлог века уследио је когнитивно-ситуациони период, који је обележила тежња да се проучавање мотивације у области учења страних језика усклади са когнитивним мотивационим теоријама, као и настојање да се стави нагласак на ситуациону анализу мотивације у одређеном контексту учења уместо на сувише широку перспективу етнолингвистичких заједница и ставова ученика према учењу језика. Након ове две фазе у оквиру којих се мотивација испитивала као непроменљиви феномен, истраживачи су увидели да је у проучавање мотивације у учењу страних језика неопходно увести димензију времена, и то из два разлога: прво, како би се објаснило како мотивација настаје, и друго, да би се испитало како се она мења током процеса учења (Dörnyei 2000). Дерњеи тврди да је испитивање временске димензије мотивације посебно важно за процес учења јер је циљ наставне праксе не само створити, већ и одржавати мотивацију ученика током одређеног временског периода.

2. Временска димензија мотивације – мотивација као процес

Заинтересованост за испитивање временске димензије мотивације у учењу страних језика потиче заправо из теорија мотивације у области психологије, у оквиру које су се деведесетих година јавила настојања аутора (Heckhausen

1991; Pintrich and Schunk 1996; Ford 1992) да истакну временску компоненту мотивације, а пре свега да одреде фазе кроз које она пролази током одређеног процеса. Дерњеи (Dörnyei 2000) истиче да је неопходно укључити димензију времена у испитивање мотивације првенствено из два разлога: прво, мотивација је феномен који се развија постепено кроз низ сложених процеса који укључују почетно постављање циљева и планирање, настајање намере, обликовање задатка, и коначно, обављање задатка; друго, током одређене, временски дуже активности, као што је похађање одређеног школског предмета, мотивација не остаје непроменљива, већ се мења под утицајем различитих унутрашњих и спољашњих фактора којима је појединац изложен. У теоријама мотивације у психологији истиче се значај разликовања различитих фаза кроз које мотивација пролази, проучавају се ментални процеси које мотивација укључује, а који воде ка настанку и одржавању одређене акције, а и наглашава се значај испитивања развоја мотивације. Сви ови нови аспекти проучавања мотивације подразумевали су укључивање компоненте времена у испитивање овог феномена.

Под утицајем оваквих струјања у области психологије, крајем прошлог и почетком овог века наступио је нови период у проучавању мотивације у области учења страних језика, тзв. период процесног модела мотивације. Иако је раније било јасно да се мотивација ученика мења током процеса учења страних језика, тек у овом периоду јавила су се настојања истраживача да испитају динамику промена мотивације како на микронивоу, односно током обављања одређеног задатка, тако и на макронивоу, на пример током курса, током дужег периода учења, итд. (Dörnyei & Ushioda 2011: 60).

Током периода процесног модела мотивације за учење страних језика, може се уочити више праваца истраживањима у зависности од тога који временски аспекти мотивације су се испитивали у оквиру ових праваца (Dörnyei & Ushioda 2011). Првенствено су се испитивале опште промене у мотивацији током дужег периода учења, затим мотивација током живота појединца, као и мотивациона саморегулација.

Прва струја у оквиру истраживања мотивације за учење страних језика из перспективе процесног модела подразумева испитивање и праћење општих промена у мотивацији током дужег периода учења код одређене групе испитаника (Chambers 1999; Gardner et al. 2004; Williams et al. 2002). Оваква истраживања обично укључују лонгитудиналне студије, а од инструмената упитнике којима се мери мотивација и ставови испитаника у различитим временским тачкама током тог дужег периода. Поређењем резултата доносе се закључци о променама или разликама у мотивацији које настају с протоком времена.

Најпознатији овакав покушај да се истражи промена мотивације за учење страних језика током одређеног временског периода била је лонгитудинална студија коју је у од 1993. до 2004. године у Мађарској спровео Золтан Дерњеи (Dörnyei et al. 2006), како би испитао мотивацију за учење страних језика испитаника (13000 испитаника, 13–14 година). Подаци су прикупљани у три фазе (1993, 1999. и 2004. године), а свако анкетање је пратило одређену значајну

фазу у друштвено-политичком животу ове земље, од пада комунизма до придруживања Мађарске Европској унији. Истраживање показује како су значајне друштвено-политичке промене и глобализација утицале на мотивацију испитаника и њихове ставове према учењу пет страних језика: енглеском, немачком, француском, италијанском и руском. Резултати су показали пад мотивације за учење страних језика током овог временског периода, али са значајним јачањем инструменталне мотивације за учење енглеског језика, што показује јачање свести ученика о користима које могу имати од учења овог језика.

Друга струја у оквиру проучавања мотивације за учење страних језика из временске перспективе односи се на испитивање промена у мотивацији у оквиру искуства појединца током дужег периода његовог живота. Дерњеи (Dörnyei & Ushioda 2011: 68) тврди да су оваква истраживања била подстакнута растућом заинтересованошћу за аутобиографску и биографску методу у истраживањима у примењеној лингвистици и друштвеним наукама уопште (Chamberlayne et al. 2000, цитирано у Dörnyei & Ushioda 2011: 68). Користећи ову методу, аутори испитују искуства кроз која испитаник који учи одређени страни језик пролази током различитих фаза учења тог језика.

Како би истражили ову врсту промена у мотивацији током процеса учења енглеског језика, Шуиб и Дерњеи (Shoib and Dörnyei 2005) у својим квалитативним студијама су користили ретроспективне интервјуе, кроз које су настојали да испитају искуство ученика везано за учење енглеског језика током претходних неколико година учења. Резултати истраживања открили су постојање одређених временских образаца који су се понављали и кључних епизода које су утицале на промене у мотивацији ове групе испитаника, као што је на пример, завршетак процеса формалног школовања, запослење ученика, боравак у некој од земаља енглеског говорног подручја, итд. (Dörnyei & Ushioda 2011: 68).

У оквиру трећег правца процесног модела мотивацијеза учење страних језика наглашаван је значај развоја саморегулорних стратегија којима ученик контролише, одржава и јача мотивацију за учење неког страног језика током одређеног периода учења. Оваква истраживања подстакнута су заинтересованошћу за испитивањем стратегија које су неопходне како би се мотивација створила, а онда и одржавала током процеса учења. У образовној психологији истраживања су се окренула ученицима као главним чиниоцима у стварању и одржавању мотивације (на пример, Schunk and Zimmerman 2008).

Ушиода (Ushioda 1997) под процесом самоодржавања мотивације подразумева смислено и позитивно размишљање ученика о искуству у вези са учењем и циљевима учења. Ушиода (Ushioda 1998) је у истраживању у којем је испитивала мотивацију студената француског језика, идентификовала обрасце размишљања и акција које су испитаници спроводили како би одржали своју мотивацију за учење. Ауторка тврди (Ushioda 2003) да су ученици у стању да користе стратегије за контролисање мотивације за учење страних језика у оној мери у којој су свесни своје улоге у процесу управљања уверењима и мислима којима се обликује мотивација током процеса учења.

Дакле, кључна питања која се истражују у оквиру процесног модела мо-

тивације су испитивање општих промена мотивације током дужег временског периода код одређене групе испитаника, истраживање промена мотивације током дужег периода учења у животу појединца, и испитивање мотивације у контексту истраживања саморегулаторних стратегија током процеса учења. Сва ова нова струјања у проучавању мотивације за учење страних језика подразумевају укључивање димензије времена, као и посматрање мотивације као несталног, динамичног феномена који подразумева процес.

3. Процесни модел мотивације – основни правци

Кључним питањима испитивања мотивације за учење страних језика у оквиру процесног модела која су поменута у претходном одељку бавило се више аутора и настало је неколико теорија, а најпознатији су Вилијамсов и Бурденов концепт мотивације (Williams & Burden 1997), Ушиодин оквир мотивације посматране из перспективе темпоралности (Ushioda 1996), и Дерњеијев и Отоов процесни модел (Dörnyei & Ottó 1998).

Истраживачи Вилијамс и Бурден (Williams & Burden 1997) покушали су да синтетизују мотивационе компоненте везане за учење страних језика у контексту учионице у оквиру ширег прегледа психологије за наставнике страних језика. Ослањајући се на друштвено конструктивистички модел мотивације, ови аутори тврде да је сваки појединац мотивисан на различит начин, али да је мотивација појединца, такође, подложна различитим друштвеним и контекстуалним утицајима (Dörnyei & Ushioda 2011: 53). Аутори су предложили детаљни оквир унутрашњих фактора који утичу на мотивацију појединца (на пример, ставови, интринзичка заинтересованост, итд.), као и оних спољашњих (на пример, контекста у којем се обавља процес учења, утицај других појединаца, итд.).

Вилијамс и Бурден (Williams & Burden 1997) истичу да је први корак у изучавању мотивације у области учења страних језика из временске перспективе разликовање две врсте мотивације. Први тип се односи на „мотивацију за ангажовање“ (*motivation for engagement*), која подразумева избор појединца (на пример, избор језика који ће учити као страни), разлоге због којих ће учити тај језик, његове жеље, намере, одлуке у вези са језиком који ће учити. Други тип мотивације аутори називају „мотивација током ангажовања“ (*motivation during engagement*) и овај тип се односи на оно што појединац осећа, како се понаша и реагује током процеса учења одређеног страног језика (Dörnyei & Ushioda 2011: 61). Вилијамс и Бурден тврде да мотивацију треба посматрати као процес који укључује три фазе: разлоге за обављање одређене акције, одлуку да се предузме акција, и улагање и одржавање напора. За прве две фазе карактеристична је почетна (иницијална) мотивација, а за трећу фазу одржавајућа мотивација. Дакле, у основи теорије коју су предложили ови аутори је разликовање процеса стварања од процеса одржавања мотивације.

Друга значајна теорија која је обележила период процесног модела у истраживању мотивације за учење страних језика је оквир мотивације посматране из перспективе темпоралности који је предложила Ема Ушиода (Ushioda 1996). Дерњеи и Ушиода (Dörnyei & Ushioda 2011: 62) истичу да је један од разлога зашто је временска димензија мотивације за учење страних језика занемаривана током последњих неколико деценија и то што су се у центру истраживања мотивације налазиле квантитативне студије. Како се оваква истраживања темеље на употреби инструмената попут упитника и батерија, она омогућају ширу слику мотивације. Међутим, она занемарују и онемогућају испитивање динамичких аспеката мотивације, односно оваквим истраживањима немогуће је испитати различите фазе мотивације у процесу учења појединца. Ушиода наглашава да је природа мотивације динамична, па је стога, у истраживање мотивације у области учења страних језика неопходно укључити испитивање њених квалитативних димензија, што ће потом омогућити увид у промене и развој мотивације с протоком времена, као и контекстуалне факторе који се налазе у динамичком односу са мотивацијом.

У оквиру свог модела мотивације, Ушиода разликује две фазе кроз које мотивација за учење пролази: фазу мотивације која потиче из претходног искуства појединца и ону која усмерава појединца ка будућим циљевима. Током прве фазе ученик је мотивисан позитивним искуством везаним за учење неког страног језика у прошлости, интринзичким мотивима, позитивним искуством везаним за употребу тог страног језика, и сл. Током друге фазе ученике мотивишу лични будући циљеви, краткорочни циљеви, итд. Дакле, и Ушиода тврди да се мотивација за учење страних језика мора посматрати као динамична, а не статична структура, за шта је неопходно у њено испитивање увести временску димензију.

Трећи и најдетаљнији модел мотивације за учење страних језика посматране из временске перспективе, предложили су Золтан Дерњеи и Ишван Ото (Dörnyei & Ottó 1998). Аутори су настојали да синтетишу различите перспективе истраживања мотивације у области учења страних језика у јединствени оквир. Наиме, модел који су предложили састоји се из две основне димензије: димензије низа акција и димензије мотивационих утицаја. Прва димензија, димензија низа акција, подразумева процес у којем се почетне жеље и наде појединца, везане за учење одређеног језика као страног, трансформишу у циљеве, који прелазе у намере, које коначно воде акцији и остварењу циљева, након чега је овај процес подложен евалуацији. Друга димензија, димензија мотивационих утицаја, односи се на изворе и снагу мотивације који леже у основи претходног процеса (Dörnyei & Ushioda 2011: 65).

Ослањајући се на временске моделе мотивације у области психологије (Nesckhausen and Kuhl 1985), поред ове две димензије, ови аутори су предложили и три фазе мотивационог процеса. Прву фазу аутори обележавају као предакциону, која делимично одговара концепту мотивације за ангажовање који су предложили Вилијамс и Бурден. Аутори тврде да ова фаза укључује: постављање циљева, формирање намере и почетак остваривања те намере. Друга фаза је ак-

циона и она се односи на одржавање мотивације током обављања задатка. Она подразумева разлагање задатка на појединачне јединице и одређивање краткорочних циљева, процену бројних стимулуса који потичу из учениковог окружења, као и праћење напредовања ка циљу и контролисање акције (тј. задатка), односно примену различитих стратегија за јачање и одржавање мотивације. Последња, постакиона фаза укључује критички осврт на акцију након што је она изведена, када ученик пореди почетна очекивања и планове акције, и оно у шта су се она претворила у стварности. Током ове фазе, ученик развија стратегије за процесе учења у будућности, а често у овој фази настају и нове намере, и циљеви.

Настојећи да дефинише педагошке импликације процесног модела мотивације за учење страних језика, Дерњеи (Dörnyei 2001) је предложио низ мотивационих стратегија које се могу примењивати током процеса учења у складу са различитим фазама кроз које мотивација ученика пролази. Аутор наглашава да се могу разликовати четири основне тачке у стварању и одржавању мотивације ученика за учење одређеног страног језика: стварање основних услова за настајање мотивације, стварање мотивације ученика у предакционој фази, одржавање мотивације у акционој фази, и коначно, подстицање позитивног самоцењивања код ученика у постакионој фази. Поред ових импликација, које се односе на практичне стратегије које се могу користити у наставној пракси, Дерњеи истиче да се на основу овог модела може предложити и низ саморегулаторних мотивационих стратегија које се могу применити током процеса учења страних језика.

4. Предности и недостаци процесног модела

На основу наведених карактеристика процесног модела мотивације и различитих струја које су се у оквиру њега појавиле, може се уочити да је једна од основних предности овог модела то што је његовом употребом мотивацију могуће испитивати као динамичан процес, а не као статичну компоненту процеса учења. Укључивањем димензије времена у испитивање мотивације за учење страних језика омогућује се испитивање различитих фаза кроз које мотивација пролази, као и увид у факторе који утичу на мотивацију током ових фаза. Из оваквог посматрања мотивације следе бројне педагошке и методичке импликације које се пре свега односе на употребу различитих мотивационих стратегија у различитим временским периодима током процеса учења страних језика.

С друге стране, иако процесни модел омогућује детаљни преглед различитих фаза кроз које пролази мотивација током процеса учења страних језика, могу се уочити и његове слабости. Дерњеи (Dörnyei 2005) пре свега истиче недостатак овог модела који се односи на нејасноће у прецизном временском одређењу процеса учења. Заправо, једино у лабораторијским условима могуће је одредити са прецизношћу када процес учења тачно почиње и када се завршава. У контексту учионице, односно у реалном контексту учења страних

језика, овај процес није могуће строго дефинисати, па је и прецизно испитивање процеса мотивације у оваквим условима отежано. Друга слабост овог модела односи се, према Дерњеију, на немогућност издвајања учења страних језика од учења других садржаја. Наиме, према овом моделу процес учења страних језика дешава се изоловано од других процеса учења, односно независно од учења других садржаја у које ученик може истовремено да буде укључен. Дерњеи наводи да се мотивација може посматрати искључиво у контексту динамичног и сложеног контекста који чине различити процеси учења, као и различити друштвени и лични циљеви који обликују понашање појединца.

5. Закључак

Питање мотивације за учење страних језика представља једно од важних питања у области методике наставе страних језика и примењене лингвистике. Проучавање овог феномена значајног за успех у учењу страних језика пролазило је кроз различите фазе у оквиру којих је мотивација испитивана из различитих перспектива. У овом раду представили смо кључна питања и поставке процесног модела мотивације за учење страних језика, односно модела којим је у проучавање мотивације уведена димензија времена. Такође, у раду смо дали преглед основних праваца који су се јавили у оквиру ове перспективе: Вилијамсов и Бурденов концепт мотивације, Ушиодин темпорални оквир мотивације, и Дерњеијев и Отоов процесни модел. Коначно, критички су представљене предности, као и могуће импликације овог модела, али и његови недостаци.

На крају, можемо закључити да је укључивање временске димензије у испитивање мотивације за учење страних језика омогућило посматрање мотивације као динамичног, сложеног феномена, што раније теорије нису омогућавале. Захваљујући новом приступу могуће је испитати различите фазе кроз које мотивација пролази током процеса учења, као и њене промене у квалитативном и квантитативном смислу током одређеног временског периода. Такође, нова перспектива омогућује истраживање мотивације одређене групе испитаника, појединаца, као и бољи увид у мотивационе стратегије које су карактеристичне за одређене фазе процеса учења. С друге стране, поменуте слабости овог модела онемогућују прецизно дефинисање и испитивање мотивације у учењу страних језика, због чега у овој области наступа нови период у проучавању мотивације, социодинамички период, који карактерише наглашавање значаја ситуационих аспеката мотивације у учењу страних језика и њеног развоја у динамичкој интеракцији са различитим унутрашњим, друштвеним и контекстуалним факторима, као и испитивање ширег контекста учења и коришћења језика у модерном, глобализованом свету.

Литература

- Chamberlayne, P., Bornat, J. and Wengraf, T. (eds) (2000). *The Turn to Biographical Methods in Social Science: Comparative Issues and Examples*. London: Routledge.
- Chambers, G.N. (1999). *Motivating Language Learners*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Clément, R., Gardner, R.C. and Smythe, P.C. (1977). Motivational variables in second language acquisition: A study of francophones learning English. *Canadian Journal of Behavioural Science* 9: 123–133.
- Dörnyei, Z. (1994). Motivation and motivating in the foreign language classroom. *Modern Language Journal* 78: 273–284.
- Dörnyei, Z. (2000). Motivation in action: Towards a process-oriented conceptualisation of student motivation. *British Journal of Educational Psychology* 70: 519–538.
- Dörnyei, Z. (2001). *Motivational strategies in the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press
- Dörnyei, Z. (2005). *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Dörnyei, Z., Csizér, K. and Németh, N. (2006). *Motivation, Language Attitudes and Globalisation: A Hungarian Perspective*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Dörnyei, Z. and Ottó, I. (1998). Motivation in action: A process model of L2 motivation. *Working Papers in Applied Linguistics (Thames Valley University, London)* 4: 43–69.
- Dörnyei, Z. and Ushioda, E. (2011). *Teaching and researching motivation*. Harlow: Pearson Education.
- Ellis, R. (1994). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Ford, M. (1992). *Motivating humans*. Newbury Park, CA: Sage.
- Gardner, R.C. and Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and motivation in second language learning*. Rowley, MA: Newbury House.
- Gardner, R.C. (1985). *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. London: Edward Arnold.
- Gardner, R.C., Masgoret, A.M. Tennant, J. and Mihic, L. (2004). Integrative motivation: Changes during a year-long intermediate-level language course. *Language Learning* 54: 1–34.
- Heckhausen, H. (1991). *Motivation and action*. New York: Springer.
- Heckhausen, H. and Kuhl, J. (1985). From wishes to action: The dead ends and short cuts on the long way to action. In Frese, M. and Sabini, J. (eds), *Goal-Directed Behaviour: The Concept of Action in Psychology*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum: 134–160.
- Hermann, G. (1980). Attitudes and success in children's learning of English as a second language: The motivational versus the resultative hypothesis, *ELT Journal*, 34 (4), 247–254.
- Lightbown, P.M. and Spada, N. (1993). *How Languages are Learned*, Oxford: Oxford University Press.
- Pintrich, P.L. and Schunk, D.H. (1996). *Motivation in education: Theory, research and applications*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

- Ramage, K. (1990). Motivational factors and persistence in foreign language study. *Language learning* 40: 189–219.
- Schunk, D.H. and Zimmerman, B.J.(eds) (2008) *Motivation and Self-Regulated Learning: Theory, Research and Applications*. New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Shoab, A. and Dörnyei, Y. (2005). Affect in lifelong learning: Exploring L2 motivation as a dynamic process. In Nunan, D. (ed.), *Learners' Stories: Difference and Diversity in Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press: 22–41.
- Skehan, P. (1989). *Individual Differences in Second-Language Learning*. London: Edward Arnold.
- Taguchi, T.et al. (2009). The L2 motivational self system amongst Chinese, Japanese and Iranian learners of English: A comparative study. In Dörnyei, Z. and Ushioda, E. (Eds.), *Motivation, language identity and the L2 self*, Clevedon: Multilingual Matters.
- Ushioda, E. (1996). Developing a dynamic concept of L2 motivation. In Hickey, T. and Williams, J. (eds), *Language, Education and Society in a Changing World*. Dublin/Clevedon: IRAAL/Multilingual Matters: 239–245.
- Ushioda, E. (1997) The role of motivational thinking in autonomous language learning. In Little, D. and Voss, B (eds) *Language Centres: Planning for the New Millennium*. Plymouth: CERCLES, Centre for Modern Languages, University of Plymouth: 39–50.
- Ushioda, E. (1998) Effective motivational thinking: A cognitive theoretical approach to the study of language learning motivation. In Soler, E.A. and Espurz, V.C. (eds), *Current Issues in English Language Methodology*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I: 77–89.
- Ushioda, E. (2003). Motivation as a socially mediated process. In Little, D., Ridley, J. and Ushioda, E. (eds), *Learner Autonomy in the Foreign Language Classroom: Teacher, Learner, Curriculum and Assessment*. Dublin: Authentik: 90–102.
- Williams, M. and Burden, R.L. (1997). *Psychology for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, M., Burden, R.L. and Lanvers, U. (2002). ‘French is the language of love and stuff’: Student perception of issues related to motivation in learning a foreign language. *British Educational Research Journal* 28: 503–528.

Anica Krsmanović, Katarina Ivanović

TEMPORAL DIMENSION OF L2 MOTIVATION

Summary

The study of L2 motivation has passed through several phases over the last few decades, and in each of them, it has been viewed from different perspectives: as a conscious or unconscious process, cognitive or affective dimension, temporal or contextual component. Diachronically, four distinct phases can be identified in the theory of L2 motivation: social psychological, cognitive-situated, process-oriented, and socio-dynamic period. After the period of investigating L2 motivation from the

perspective of learners' attitudes and situational aspects of the process of learning, the researchers realized that it was necessary to include the dimension of time into the study of L2 motivation. Namely, the process-oriented period was marked by the focus on the study of dynamic and temporal nature of L2 motivation, as well as the various phases through which it passes during the process of learning. The paper aims to give a critical overview of three basic approaches of the process-oriented period: the concept of motivation by Williams and Burden, Ushioda's temporal model of L2 motivation, and Dörnyei and Ottó's process model of L2 motivation. The aim of the paper is the comparison of the basic tenets of these theories and their implications for the teaching process. Finally, the paper focuses on the disadvantages of investigating L2 motivation from the perspective of temporal dimension.

anicarad@yahoo.com
kajaaksic@hotmail.com

MANAGING EDUCATIONAL INNOVATION IN CHANGING TIMES: AN ANALYSIS OF AN EFL TEACHER TRAINING PROGRAMME IN SERBIA

Abstract: Regardless of the type of educational innovation introduced, it is safe to assume that classroom teachers are the final agents in the ultimate change processes. Classroom teachers are expected to reshape their practices in light of present and prospective challenges. Thus, teacher education has frequently been adapted in keeping with different times, the sociopolitical circumstances and the needs of the society. Furthermore, becoming a teacher educator is a logical step in the professional-development processes in language teacher education. This paper explores a teacher development programme aimed at facilitating ELT changes in Serbian primary state-funded schools. This professional ELT upgrading programme comprised two consecutive stages: 'training of trainers' (Stage 1), and 'primary teacher training' (Stage 2) in the subsequent teacher-generated programme. The paper will reconstruct the content, the processes and the outcomes of both stages in relation to teacher development and demands of the specific time. Finally, the paper will provide a discussion of the main points of programme evaluation with respect to the implications for future practices and educational changes in question.

Key words: educational innovation, EFL, teacher training, professional development

1. Introduction

The professional ELT upgrading programme described in this paper exemplifies the statement that classroom teachers are the chief agents in the ultimate educational change processes (Parrot, 1993; Markee, 1997; Wedell, 2003). Moreover, the course impact supports the views expressed by Wright (2009) that becoming a teacher educator is a logical step in the professional development in language teacher education. This paper will first describe a teacher development programme aimed at facilitating ELT changes in Serbian primary state-funded schools and then evaluate its overall effectiveness. Having been involved in the programme both as a participant/trainee ('training of trainers', Stage 1) and as a trainer team member ('primary teacher training', Stage 2), I will reconstruct the content, the processes and the outcomes of both stages of the programme. Finally, a discussion of the programme will be provided with respect to the implications for future practices.

2. Key concepts: teacher education, teacher training, teacher development

In examining any of the resources dealing with the issues of language teacher education (Burns and Richards, 2009; Crandall, 2000; Freeman, 2001; Johnson, 2009; Richards and Nunan, 1990), it may be noted that the content predominantly includes the topics aimed at inexperienced teachers and the field of teacher preparation. In other words, the issue of ongoing professional upgrading after the initial teaching programme has not been universally included. Furthermore, the question of basic terminology – teacher education, training, and development – has not been dealt with identically. Namely, Richards and Nunan (1990) stress the need for a shift from teacher training (practical techniques and classroom skills) to teacher education (understanding and developing teaching theories) in the field of teacher preparation. Similarly, Parrot (1993) chooses only two main terms to contrast, but this time these are teacher training (prospective teachers) and teacher development (practicing teachers), even though his course content is designed to be used for both purposes equally. In turn, Freeman defines teacher education as ‘the superordinate term, within which teacher training and teacher development can fit as complementary and integrated strategies’ (Freeman, 2001:76). The details of this distinction are shown in Table 1.

TEACHER TRAINING AND TEACHER DEVELOPMENT			
	‘what’- content	‘how’ -process	‘to what effect’- outcome
Teacher training	Defined externally Usually determined beforehand Providing access to knowledge base	Transmitting knowledge/skills Organising access to new content	Externally assessed Bounded Often drawing on demonstrated evidence
In common	External process of presentation triggers Internal process of incorporation		Use leads to usefulness
Teacher development	Usually generated through experience Determined by/ in relation to participants	Sense making, using articulated experience to construct new understandings	Self-assessed Open-ended Using self-reported evidence

Table 1. Teacher training and teacher development (Freeman, 2001:76)

A detailed account of potential levels in language teacher education can be found in Wright (2009). He presents the processes and directions individual prospective language teachers must take, ranging from the initial steps, aimed at gaining a teaching licence, to the final steps. Wright distinguishes three levels in

language teacher education, starting with the classroom in the first level, continuing in language teacher education at level 2, and ending with the representation of trainer development in the third level. As Wright points out, language teacher educators must ‘have expertise in and knowledge of both the content and process of language teacher education, *and* of classroom teaching’ (Wright, 2009:103). The levels described by Wright are represented in Table 2.

LEVELS IN LANGUAGE TEACHER EDUCATION			
Professional activity	‘Teacher’ role	‘Student’ role	Target roles for ‘Student’
<p>LEVEL 3</p> <p>Trainer development (initial or continuing professional development for Language Teacher Educators)</p>	<p>(Trainer: TLTEd)</p> <p>Teaching language teacher education</p>	<p>(Teacher or Teacher Educator) Learning how to conduct language teacher education. Knowledge, skills, awareness, and other qualities as a teacher educator.</p>	<p>Special roles: teacher educator, mentor, adviser (to work in Level 2)</p>
<p>LEVEL 2</p> <p>Language Teacher Education (initial or continuing professional development for Language Teachers)</p>	<p>(Language Teacher Teacher Educator: LTEd)</p> <p>Teaching language teaching</p>	<p>(Student-teacher/ initial or Experienced/ continuing) Learning how to do language teaching. Knowledge, skills, awareness, and other qualities as a teacher.</p>	<p>Language teacher (to work in Level 1)</p>
<p>LEVEL 1</p> <p>Language teaching</p>	<p>(Language Teacher)</p> <p>Teaching language</p>	<p>(Language Learner) Learning a language. Knowledge, skills, awareness, and other qualities as a language user.</p>	<p>Various</p>

Table 2. Levels in professional activity in language teacher education (Wright, 2009:103)

It might be useful to remember that language teaching is not viewed as a profession in all educational contexts – ‘that is, as having unique characteristics,

as requiring specialized skills and training, as being a lifelong and valued career choice...'(Richards and Lockhart, 1994:40). Nevertheless, there is a growing awareness that such views should change 'with respect for the role of teachers in directing their own professional development through collaborative observation, teacher research and inquiry, and sustained inservice programs...' (Crandall, 2000:36). In turn, the role of programmes aimed at increasing professional competence has been recognised as a significant factor which ultimately ensures effective teaching. Such programmes involve teachers in, as Parrot points out, 'examining and developing their 'experiential knowledge' (their opinions and beliefs about learning and teaching based on their own experience of language classrooms), and extending their 'received knowledge' (their knowledge of theories of language, of the psychology of language learning, and of opinions, beliefs and practices which are different from their own)' (Parrot, 1993:2). A course of this type would be described as the 'Reflective' model of teacher education, although the other two models proposed by Wallace – 'Craft' and 'Applied Science' – remain as alternatives (Wallace, 1991:6-15).

Given the differences in key terminology, the term which will be used in this paper to refer to the course is in accordance with its official name - Training of Trainers for Young Learners Programmes (TTYLP Stage 1) for the first stage of the project. The second stage conducted by novice trainers will be referred to as Young Learners Teacher Training (YLTT Stage 2).

In order to provide an accurate account of the unique role of the programme described in this paper, the next section describes the educational system in Serbia with an emphasis on the ELT practices.

3. Background information and context

Serbian foreign language teachers obtain their pre-service preparation at universities, regardless of whether they are preparing to teach at the primary or secondary level. Their university programmes rely mainly on language and literature, and there are usually three pedagogical subjects - psychology, pedagogy and methodological theories. Additionally, there is a limited amount of classroom observation and practice teaching as a part of the pre-service training. Consequently, the university programmes appear less specifically geared to the needs of prospective language teachers (Crandall, 2000). Moreover, the regional foreign language advisor appointed by the Ministry of Education is the only 'external component of in-service supervision' (Gaies and Bowers, 1990:172), restricted only to practicing teachers in the state sector, which is insufficient to serve any training purposes in view of potential educational reforms.

In contrast, in the years prior to the Trainer Training course in question, that is, before 2002, in-service ELT seminars did not include local teachers as educators in accredited professional development programmes. They primarily related to foreign promoters launching new textbook series. Such programmes were aimed at private language schools whereas the state sector at the time was allowed to use only course

books approved by the Ministry of Education. Nevertheless, local teachers were free to join such seminars as these were a welcome opportunity to meet colleagues and foreign experts in the field of language teaching, discuss issues of common interest and exchange ideas (Lamb, 1995). In summary, there were no accredited extended in-service courses in Serbia aimed at increasing the knowledge base and professional upgrading of local English language teachers prior to the TTYL Programmes. After this project and a three-year discontinuation in similar endeavours, following yet another sociopolitical shift, the EFL in-service education on various topics has been conducted annually throughout the country. Although primarily organized by the Ministry of Education officials and university experts, these seminars have included some of the new teacher trainers as instructors. Unlike occasional in-service events prior to this project, the post-2006 programmes including the present ones have been accredited according to the Ministry of Education demands contributing to the professional development of the participants.

4. Course description

The following description of the Training of Trainers for Young Learners Programmes (TTYLP stage 1) will be based on resources and notes obtained during and after the course. The course content will be reconstructed in a similar way, with the addition of data obtained by means of personal communication with fellow participants.

For the ease of course presentation, the format proposed by Wallace (1991) will be used because it appears both comprehensive and yet simple for this purpose. The summary of his course design issues can be found in the following table, starting from rationale, aims, and finally to course evaluation.

COURSE DESIGN CHECKLIST	
Rationale	training and educational philosophy reasoned explanation of the course (pre/in-service, length, level, resources, target population, admission requirements, need for course)
Aims and objectives	what the course intends to achieve (general to specific)
Principles	overall design issues (broad/narrow education, relevance, professional/vocational)
Syllabus and structure	main subject areas/relationships between them major parts/modules unit organisation
Progression	gradual increase in challenge

Coherence	links between modules logical progression
Methodology	activities and tasks types of procedures
Assessment	content, mode, timing, agent
Course evaluation	formative/illuminative (ongoing, for course improvement) summative (final)

Table 3. Course design checklist (Wallace, 1991:141-164)

Nevertheless, circumstances related to the aim and the overall course organisation will also be included, thus partly expanding the Wallace model.

4. 1 Stage 1: The Training of Trainers for Young Learners Programmes

4. 1. 1 Rationale and supporting information

The YL Training Project was a joint effort of the Serbian Ministry of Education and the British Council, Belgrade in support of educational reforms. The Ministry of Education at the time was planning to introduce primary ELT courses starting from the first year in primary state schools – age 7, as opposed to the usual age 10 start. A new kind of preparation was needed to cater for the needs of practicing primary ELT teachers who were supposed to work with the youngest of learners in the state system, teaching new courses from the beginning of the following school year.

Therefore, a 120-hour training course was designed and conducted by two experienced British teacher trainers, divided into five weekend sessions over the period from December 2002 to April 2003 (Stage 1 of the programme). This was an in-service course aimed at experienced teachers, offering prospects for professional development as teacher educators, which was a novel role in Serbian educational practices. In terms of training philosophy, the course appeared to be based on a broadly reflective approach (Wallace, 1991).

4.1.2 Aims and objectives

The general aim was to train a group of teachers of English to become regional YL teacher trainers for the Ministry of Education who would continue to train teachers in Serbia using self-designed materials, tailored to the educational context. Therefore, another stage of this project (Stage 2) included the actual training aimed at practicing primary ELT teachers conducted simultaneously by novice trainers in the regions of Serbia, following the completion of the initial training (Stage 1). This final training conducted by the first Serbian ELT trainers was designed to facilitate the introduction of new primary ELT programmes in state schools and familiarize primary teachers in all Serbian regions with current communicative methodologies and practical techniques.

4. 1. 3 Entry requirements and selection procedure

The Serbian Ministry of Education and the British Council office in Belgrade invited English teachers (BA in the English language) to apply for their TTYL programmes in several local newspapers in November 2002. A number of candidates were interviewed in English at the British Council office, the venue of subsequent training, by a committee of three members – one from the Council, and two of the Ministry ELT sector. The final nineteen candidates were presumably accepted due to their previous teaching experience, familiarity with the current approaches, language proficiency, and team work qualities. There was no formal testing prior to the course or average grade level requirements.

4. 1. 4 Principles

The first stage was aimed at the most immediate needs of the participants who were to become trainers in six months' time. The content and the approaches were highly practical, and limited to the Ministry requirements.

4. 1. 5 Syllabus and structure

The main subject areas and topics were as follows:

1. *The Communicative approach, Issues in primary teacher education*
2. *From teacher to trainer, Running seminars and workshops, Training session design*
3. *Approaches to lesson observation, Feedback and counseling skills*
4. *Evaluating the quality of teaching, Micro-training*
5. *Discussion of training programme to be produced, Micro-training feedback*

In keeping with the programme purpose, the first session established common ground for all trainees in CLT methodology and teaching English to young learners. The remaining sessions dealt with a variety of training issues as well as with materials preparation for Stage 2 of the programme.

4. 1. 6 Progression and coherence

The increase in challenge was achieved through the design of the final product of this training course - the Primary ELT Teacher Training Manual. Prior to the program completion, the trainees selected their future training course content, topics and materials to support them. Therefore, they progressed from trainees to trainers in a TTYL course.

4. 1. 7 Methodology

The summary of activities, tasks and procedures is provided in Table 4, adapted from Ellis (1990:28-34) to include only the items used in the course. Activities were organised to promote awareness raising and reflection on the previous teaching and learning experiences (Ellis, 1990:27); furthermore, post-course material examination

has revealed that a number of session tasks were adapted from Lubelska and Matthews (1996), Parrot (1993), Wajnryb (1992), Wallace (1991), and Woodward (1991).

SOURCES, PROCEDURES AND ACTIVITIES IN TEACHER TRAINING		
Providing data for activities	Tasks	Procedures
Video/audio recordings Peer teaching Micro-teaching Readings/materials Lesson/session plans	Comparing Designing Evaluating Improving/adapting Listing, Selecting Ranking, Adding Rearranging	Lectures Group/pair discussions Workshops Assignments Demonstrations Elicitations Plenary discussion Panel discussion

Table 4. Sources, procedures and activities in teacher training (Ellis, 1990:28-34)

4. 1. 8 Assessment

There was no formal assessment of the participants after the course in terms of an examination. Apart from the ongoing evaluation obtained by on-the-spot trainer comments during micro-training sessions, their abilities were tested in practice during their own training of regional teachers.

4. 1. 9 Course evaluation

Instead of 'summative' pre-course/post-course evaluation, a 'formative' type of evaluation was used throughout Stage 1(Williams and Burden, 1994:22). Each session ended in brief written responses on the part of the trainees, as requested by the trainers. In turn, the trainers considered the obtained comments before conducting further sessions, except for the final session, where a detailed feedback questionnaire was distributed. Nevertheless, since the trainers were 'involved in the day-to-day working of the project' and the evaluation data collected served to 'assist decision-making and help to guide the process', the term 'illuminative evaluation' could also be applied (Williams and Burden, 1994:23). Additionally, break times were also used for gathering information, which turned out to be crucial in clarifying significant implementation and context issues, such as the importance of formal certification for prospective local trainers.

The following section will describe the second stage of the programme, providing a detailed description of the differences in course design, and a brief reminder of the facts that relate to both parts.

4. 2 Stage 2: Young Learners Teacher Training

The realisation of the second stage of this programme was the chief reason for the initial programme design. The Stage 2 details can be summarised as follows:

4. 2. 1 Rationale

In keeping with the national educational reforms initiated by the Serbian Ministry of Education, a 25-hour in-service primary ELT teacher training course was written, piloted and revised by Stage 1 trainees – now trainers. As largely modelled after Stage 1, it also encouraged participants to reflect on their experiences after dealing with practical situations aimed at their context.

4. 2. 2 Entry requirements and selection procedure

Stage 2 trainers were the nineteen participants/trainees from the Stage 1 part of the project, divided into regional pairs formed during their initial training. In the period from June to July 2003, they trained approximately 646 practicing primary school EL teachers in the state sector in 22 cities and towns all over Serbia.

4. 2. 3 Aims and objectives

The aim of the second stage of this project was to organize and conduct the actual training for practicing primary ELT teachers. Therefore, one-week training sessions were conducted simultaneously by novice trainers, introducing Serbian English teachers to CLT in a practical, straightforward way. Concrete objectives included exposing teachers to a variety of options in CLT primary classes, providing ideas about materials and settings, familiarizing teachers with specific issues in teaching English to young learners.

4. 2. 4 Principles

The training was aimed at the most immediate needs of participants who were to start teaching English courses for first year learners in primary schools, as opposed to the usual fourth year start. The scope of the course was rather narrow, limited to the Ministry requirements for skills and practices in working with young learners.

4. 2. 5 Syllabus and structure

The syllabus of the course was determined entirely by the ‘Primary ELT Teacher Training Manual’, which was the final product of the previous phase. It was written, piloted, and later revised for further use during stage 2. The training course content, topics, and materials that support them were presented as follows:

1. *Working with young learners of English*
2. *Communicative language teaching*
3. *Using English in the classroom*

4. *Listening as the primary skill*
5. *Speaking*
6. *Introducing reading and writing*
7. *Creativity in the classroom*
8. *Assessing young learners*
9. *Lesson planning*
10. *Reflection and feedback*

The topics were chosen and developed into training sessions by new trainers and supervised by foreign trainer trainers from the previous stage, tried out in micro-training and revised after extensive feedback from trainer trainers and colleagues.

4. 2. 6. Progression

The Manual content and the chosen topics determined the progression and the training materials as the novice trainers were supposed to follow the intended order and the materials that they themselves designed for this purpose. The course participants were expected to use practical activities in their teaching as a starting point in their new primary courses.

4. 2. 7 Methodology

The activities and tasks for participants were largely modelled in form after the stage 2 coursework (see section 4.1.7). Similarly, lectures and long readings were avoided as the course had a practical, time-limited purpose. Additionally, the use of tasks was based on the format similar to the one proposed by Parrot (1993) summarised in Table 5.

USING THE TASKS IN TEACHER TRAINING AND DEVELOPMENT	
Types of tasks	Discussion tasks Classroom-based tasks
Procedures in task realisation	Preparation Setting up tasks Management Reporting back Round-up
Potential problems in procedure	Unfocussed discussion in small groups One person dominates the discussion Groups work at different pace Repetition of points in plenary Reluctance to express opinions

Table 5. Using the tasks in teacher training and development (Parrot, 1993:8-15)

4. 2. 8 Assessment

There was no formal participant assessment in terms of examination. The Ministry of Education was in charge of certification issues upon receiving trainers' reports and attendance lists of teacher participants.

4. 2. 9 Course evaluation

As in the case of stage 1, continuous in-training formative evaluation was used after every session in the form of brief notes which were used for guidance in the next-day sessions. Break times were also used for gathering additional context-related information. However, the adjustments were related to style and pace rather than course content, which was determined in advance. There was also an end-of-course questionnaire distributed for the Ministry of Education officials. Finally, two reports were written where the trainers themselves had to present the outcomes of the course – for the Ministry, and for the British trainer trainers.

5. Overall course evaluation

To begin with, the evaluation summary must re-examine the introductory idea about teachers seen as the chief change agents in any educational processes. This idea has been materialised in both stages, as local teachers were engaged in the realisation of the Ministry project. Still, the motives behind such a radically different training concept remained known to the Ministry officials alone. One could hope that the system has recognised the initiative of local English language teachers' associations, whose peer development activities appeared to foreground the idea of professional upgrading within the system (Johnson, 2009). Nevertheless, since only five out of nineteen participants were active ELT Association members, it would be safe to assume that their activities had very little influence on the overall rationale behind the course. A possible explanation relates to overall arrangements for the Ministry – it was certainly more convenient to utilize the teachers already employed by the system than to invite 20 foreign experts to train simultaneously throughout the country.

Apart from the reasons behind the rationale issues, discrepancies between the two stages of the project were soon evident to the participants. The British Council-based Stage 1 was notably superior in all aspects of organisation due to the unlimited resources for both the UK trainers and local participants. Conversely, when novice trainers were sent to conduct their training, they faced numerous organisational problems in some regions, ranging from the lack of understanding on the part of certain principals resulting in attendance problems, to the barely visible Xerox copies for training materials. Nevertheless, timely communication between the Ministry and the regional school officials could have prevented these incidents. As Wedell (2003) points out, ongoing support and communication with the ultimate change planners are crucial for the success of new projects.

Based on the continuous formative evaluation (Williams and Burden, 1994; Lamb, 1995; Mann, 2005) conducted during project stages, both course components were described as suitable in design, form, and content, given the time constraints, and the variety in the trainers'/teachers' background and experiences.

In many ways, Stage 1 was a model for the development of the second part, created by the participants themselves. Foreign trainer trainers were aware of the complexity of our situation, as well as flexible to make adjustments in the programme when more preparation time or support was needed. Additionally, their course content turned out to be a reasonably balanced set of theory and practice, which provided a solid base for novice trainers. Furthermore, although the project might have resembled a 'centre-periphery' model of development (Markee, 1997:63), where experts from a 'centre' country (Britain) were sent to a 'peripheral' country (Serbia), this was not the case because it was designed, adapted, and conducted with respect to the specific educational context.

Stage 2 participants also praised the course for being highly practical, appropriate for immediate use in the classroom, motivating and – to use the exact words – 'refreshing'. Additionally, they appreciated that it was respectful of their individual experiences and the realities of their classrooms.

6. Implications for future training practices

It is difficult to provide a general overview of implications due to the fact that any reform in this context is susceptible to political changes, which was evident in the case of the evaluated programme. After the initial success, the project was abandoned due to the policy change in the Ministry of Education following the general elections. However, the course details entered the accreditation database, which means that the course could be adjusted and reused if needed.

It should be pointed out that Stage 1/the training of trainers was the first and so far the only training of this type in Serbia, where local non-native English teachers were given the opportunity for a kind of professional development which had never before been recognised by the educational system. It is also interesting to note that the feeling of 'ownership' (Markee, 1997:11) prevailed among new trainers as they were designing their own future training content, even though it was a Ministry initiated, 'top-down' project. They appreciated being given professional freedom to create, adjust and improve the actual training manual themselves. However, they also expected a follow-up course in the future, as expressed in the end-of-course questionnaire, in order to continue the process of development. Furthermore, there was a request for an end-of-project meeting for the training team to exchange feedback and experiences. Neither the follow-up nor the feedback sessions were organised after the training, presumably due to the above-mentioned policy changes.

Similarly, there was no study to assess the implementation of the new ELT practices in primary schools. As there was no formal investigation of teachers' work prior to the YL training (Lamb, 1995), it would be difficult to determine the success of the course and the application of new practices. As Williams and Burden (1994:22) point out, the overall 'process of evaluation should form a major part of the design and implementation of

foreign language projects'. Conversely, valuable information required for project success might be neglected without such inquiry. Notwithstanding these deficiencies, the long-term effects of this project have been felt to this day given that it has marked the beginning of a series of future in-service ELT seminars on various topics after a three-year halt and yet another sociopolitical change in 2006. Moreover, following the practice established for the TTYL Project, all future in-service projects will have been accredited according to the newly-formed guidelines with the purpose of improving the competencies of EFL practitioners.

7. Conclusion

This paper has provided a description and an evaluation of one particular teacher training project designed to be in keeping with the national educational reforms of the period. Having aided the ELT changes as planned, the project was halted due to the changes in policy, thus confirming the notion that the question of sustainable educational development depends on large-scale issues such as the political changes of a country (Wedell, 2003; Mann, 2005). Nevertheless, the overall impact of the project has been significant for all participants; in the case of local trainers, it has provided an exceptional professional opportunity and a self-development perspective. In keeping with the initial idea of teachers as the main change agents, the issue of 'locally developed initiative' (Markee, 1997:33) related to English language teaching can be singled out as the most prominent outcome of the project. Above all, the significance of this project lies in the inclusion of the local ELT practitioners in the professional development programme on a national scale, which continues to this day in numerous current in-service projects.

References

- Burns, A. and Richards, J. C, eds. 2009. *The Cambridge Guide to Second Language Teacher Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crandall, J. 2000. Language Teacher Education. State of the Art. *Annual Review of Applied Linguistics* 2, 34-55.
- Ellis, R. 1990. Activities and procedures for teacher preparation. In *Second Language Teacher Education*, J. C. Richards and D. Nunan, eds., 26-36. Cambridge: Cambridge University Press.
- Freeman, D. 2001. Second Language Teacher Education. In *The Cambridge Guide to Teaching English to Speakers of Other Languages*, R. Carter, D. Nunan, eds., 72-80. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gaies, S. and R. Bowers. 1990. Clinical supervision of language teaching. In *Second Language Teacher Education*, J. C. Richards, and D. Nunan, eds., 167-181. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnson, K. E. 2009. *Second Language Teacher Education*. New York and London: Routledge.
- Lamb, M. 1995. The consequences of INSET. *ELTJ* 49/1, 72-80.

- Lubelska, D. and M. Matthews. 1996. *Looking at Language Classrooms: trainer's guide; teacher development video package*. Cambridge: Cambridge University Press
- Mann, S. 2005. The language teacher's education. *Language Teaching* 38, 103-118.
- Markee, N. 1997. *Managing Curricular Innovation*. Cambridge: Cambridge University Press
- Parrott, M. 1993. *Tasks for Language Teachers: a resource book for training and development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards, J. C. and C. Lockhart. 1994. *Reflective Teaching in Second Language Classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards, J. C. and D. Nunan, eds. 1990. *Second Language Teacher Education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wajnryb, R. 1992. *Classroom Observation Tasks*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallace, M. 1991. *Training Foreign Language Teachers: a reflective approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wedell, M. 2003. Giving TESOL players a chance. *System* 31, 439-56.
- Williams, M. and R. Burden. 1994. The Role of Evaluation in ELT Project Design. *ELTJ* 48/1, 22-7.
- Woodward, T. 1991. *Models and Metaphors in Language Teacher Training*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, T. 2009. Trainer Development: Professional Development for Language Teacher Education. In *The Cambridge Guide to Second Language Teacher Education*. A. Burns, and J. C. Richards, eds., 102-112. Cambridge: Cambridge University Press.

Marija Stojković

**INOVACIJE U OBRAZOVANJU U PERIODU PROMENA:
ANALIZA PROGRAMA EDUKACIJE NASTAVNIKA
ENGLSKOG JEZIKA U SRBIJI**

Rezime

Rad je predstavio i analizirao program edukacije nastavnika engleskog jezika u vezi sa datim vremenskim kontekstom. Program je organizovan sa ciljem da omogući nastavu stranog jezika od prvog razreda osnovnih škola a izveden je u dve konsekutivne faze: obuka nastavnika koji će voditi edukaciju i kasnija edukacija u školama širom Srbije. Rad je predstavio sadržaj, ciljeve, postupke i ishode programa, kao i naknadnih edukacija iz druge faze ovog obrazovnog projekta na nacionalnom nivou. Isto tako, rad se bavio i pitanjem napredovanja i usavršavanja nastavnika stranih jezika u obrazovnim projektima datog perioda. Ishodi i značaj celog programa istakli su potrebu za sličnim projektima u budućnosti.

marija.stojkovic@filfak.ni.ac.rs

INVESTIGATING THE TIME FACTOR IN THE ACQUISITION OF ENGLISH WORD STRESS PATTERNS BY SERBIAN EFL LEARNERS

Abstract: The study investigates the effects of different temporal distribution of lessons on the acquisition of English word stress patterns (focusing on primary stress placement) by Serbian EFL learners at two proficiency levels, A2 and B2 CEFR. More precisely, the paper analyzes and compares Serbian EFL learners' perception and production accuracy after the application of two types of training courses – intensive short-term instruction in long sessions and regular long-term instruction in short sessions. The central idea of the paper is derived from the phenomenon named *the spacing effect*, well-known to cognitive psychology, yet relatively underresearched in SLA, claiming that learning and remembering is better if material is presented in spaced sequences with time pauses, or if other pieces of information intervene the target forms instruction, than in the cases where considerable material is presented at once (Dempster, 1996). The study consisted of pre- and post-testing before and after the intensive and long-term training courses, and the results underscore the importance of gradual introduction of relevant material and practice.

Key words: L2 stress, spacing effect, Serbian-English interlanguage, phonetic training

1. Research in English Lexical Stress Acquisition

The importance of L2 prosody acquisition has been underscored in numerous interlanguage studies, for it is claimed that segmental pronunciation errors negatively affect comprehension and foreign-accentedness to a lesser degree than utterances erroneous in terms of stress, rhythm and intonation (Munro, Derwing 1995). Following the assumptions of language transfer, language-specific features of stress placement and pitch variations may affect the acquisition, i.e. perception and production of lexical suprasegmentals in a second language (Hallé, Chang, Best 2004). Although the greatest number of studies related to L2 prosody deal with the effect of mother tongue on target forms acquisition, many queries and unresolved issues remain to be investigated (Jarvis 2000). Notoriously, English word stress is a problematic aspect of phonology acquisition for learners of various L1 backgrounds, since syllable structure, lexical class and phonological similarity need to be taken into account when positioning accent within words in English (Flege, Bohn, 1989; Zhang et

al. 2008). Besides L1 prosodic transfer (Archibald 1997), various factors determine the level of difficulty encountered by EFL learners acquiring English stress, such as age, gender, proficiency level etc. (Guion et al. 2004). A considerable body of research was devoted to investigating EFL learners' stress placement on the correct syllable and the processes involved in making the accurate choice (Archibald 1997). Studies likewise determined phonetic correlates of stress perception and production establishing that fundamental frequency, intensity and duration represent the most valid acoustic cues learners rely on in perception (Fry 1958), while spectral balance is claimed to be the relevant cue for production (Sluijter et al. 1995).

SLA research abounds in studies related to lexical stress perception and production cross-linguistically. Thus, Silveira (2012) points out that both American and Brazilian speakers make errors in English stress perception, however, their errors exhibit different patterns of native languages, i.e. Brazilian speakers made errors based on Portuguese stress placement rules. In a study with Taiwanese EFL learners' perception of English word stress, Ou (2010) demonstrated that the participants predominantly relied on pitch in word stress placement, or on morphosyntactic categories, depending on the level of experience. Exploring the use of auditory word priming in Indonesian EFL learners' acquisition of English word stress, Karjo (2012) found that Indonesian learners are better at perceiving than producing stress, generally concluding that English lexical stress represents a difficult aspect in L2 acquisition, due to the lack of prescribed rules. The transfer of L1 strategies for stress placement is further underlined in a study on Hungarian (Archibald 1993) and Arabic EFL speakers (Anani 1989), as well.

2. Lexical Stress in English and Serbian

Unlike tone languages, such as Chinese, or pitch accent languages, such as Japanese, that use pitch variations to establish word meanings, English relies on stress, phonetically depicted by duration, spectral tilt or quality of segments, in marking the most prominent syllable (Sabater 1991). In Serbian, and other Slavic languages, such as Russian or Slovene, stress is learnt individually for every word, since, even though there are rules of distribution, the rules may not be decisive in stress assignment.

Serbian has a four-accent system with two short - rising and falling accents and two long - rising and falling accents, and there is no distinction between primary, secondary or tertiary accent, as in English, each word has only one stress (Lehiste, Ivić 1996). Stress cannot be found on the last syllable, and in polysyllabic words, stress placed on syllables other than the first, can only be rising. Monosyllabic words contain falling accents exclusively, and the first syllable of disyllabic words, or more, can bear any of the four accents. English possesses a lexical stress system sensitive in terms of quantity, more precisely, heavy syllables are stressed (Ladefoged, Johnson 2011), although it should be underscored that there are many exceptions to this. Having so many exceptions in terms of rules of stress placement, English teachers

tend to avoid giving lectures on English word stress at educational levels lower than tertiary (Seferoğlu 2005). However, word stress proved to be an important cue for word perception and recognition among L2 learners of English (Munro 2008), and misplaced primary stress in word production is regarded as one of the key factors of speech unintelligibility, which underlines the significance of research in the field of stress acquisition (Bond 2005).

3. A Comparison of Intensive and Extensive English Courses

Intensive EFL courses are widespread, the so called compressed courses, and represent an accelerated way of learning the target language, where the very lessons are given in blocks of several hours in a short period of time (Wodkowski 2003). Intensive oppose the most common, extensive courses, in which classes are evenly distributed over a longer period of time, with a more flexible class structure requiring no substantial effort on the part of learners to focus only on language learning immediately after each learning session is finalized. Extensive course types follow the principles of the psychological phenomenon of the spacing effect, which claims that learning and knowledge retention is facilitated by even distribution of classes with temporal pauses between the lessons, and with other content intervening (Dempster 1996). There are studies that confirmed the benefits of intensive courses, as well as the ones criticizing the distribution of learning material in blocks of several hours. Among the positive sides of intensive training, researchers recognized regular attendance, an increase in concentration and student in-class participation (Daniel 2000). Studies further found that students were more motivated and committed to learning during the intensive courses (Grant 2001), hence making learning more enjoyable and enhancing the relationship between the instructor and students (Daniel 2000). However, when it comes to the actual performance, i.e. the effect of intensive training on testing results and knowledge acquisition, studies proved more in favour of traditional, extensive courses, since it provides time to revise (Henbury 1997). Intensive courses are also criticized for increasing fatigue and anxiety, hence decreasing interest of students for the participation in various assignments (Scott, Conrad 1991). Furthermore, the teaching practice demonstrated that, especially introvert students, needed more time to free themselves of speaking inhibitions, hence, developing actual speaking proficiency and fluency required more time and could not be easily achieved though short-term instruction. To our knowledge, there are no studies in Serbian EFL scientific context investigating the effects of intensive and extensive EFL courses on the perception and production accuracy of primary word stress by students at A2- and B2-level CEFR. The research related to the very issue is likewise scarce in the world, even though there are numerous studies investigating factors affecting the acquisition of English stress. Having the state of affairs in mind, our study represents a small-scale preliminary research investigating the effects of intensive and extensive English courses on the students' actual performance.

4. Methodology

4.1 Aim

The aim of the present study was to investigate whether there was a difference in acquiring English word stress in two diverse EFL courses – intensive short-term and extensive long-term – at two levels, A2- and B2-CEFR. Our goal was to equally explore the accuracy of perception, as well as production, before and after the completion of the courses. We also sought to determine the long-term effect of the courses on the production of word stress, i.e. knowledge retention, by repeating the post-test after an instruction-free period of three months, in which the participants did not receive any additional pieces of information on English via formal instruction, more precisely, during the pause between the undergone course and the next.

4.2. Research Questions

Having the aims of the investigation in mind, we proposed the following research questions:

- Is there a difference in the perception accuracy of word stress after the completion of intensive and extensive EFL courses at A2- and B2-level CEFR?
- Is there a difference in the production accuracy of word stress after the completion of intensive and extensive EFL courses at A2- and B2-level CEFR?
- Are there any differences between the two levels related to the performance on post-test examinations?
- Is there a difference in long-term effects of the two courses on the production accuracy of word stress? More precisely, which of the two courses facilitates and ensures better knowledge retention?

4.3. Participants

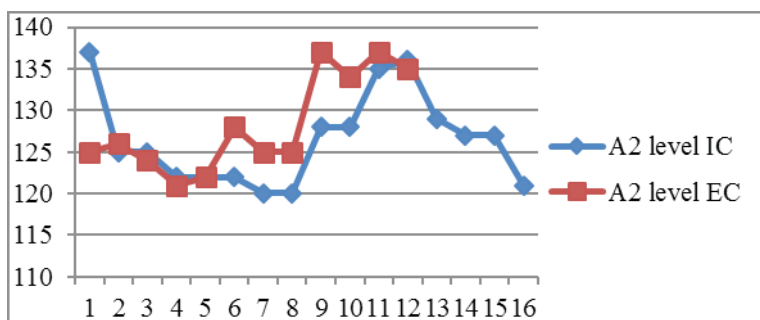
A total of 50 participants (16 male, 34 female) took part in the experimental part of our research, including the intensive and extensive instruction period, perception and production pre-test and post-test examinations, as well as repeated production post-tests. The descriptive statistics of the sample can be found in Table 1.

Table 1. Descriptive Statistics of the Sample of Participants

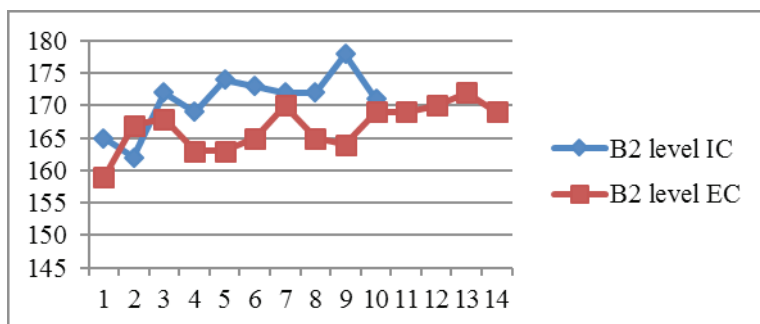
	Mean Age	Gender (M, F)
A2 Intensive Course	27.25	A2 Intensive Course (M=5, F=7)
A2 Extensive Course	26.0	A2 Extensive Course (M=5, F=11)
B2 Intensive Course	29.2	B2 Intensive Course (M=2, F=8)
B2 Extensive Course	28.21	B2 Extensive Course (M=4, F=10)

Twelve participants of A2-level and ten participants of B2-level CEFR enrolled on intensive course (IC), since the number of students should not exceed twelve, according to the recommendations of an EFL intensive course from abroad that has been effectively implemented and upon which the intensive course in our study is based¹. Sixteen A2 and fourteen B2 level CEFR students underwent an extensive EFL course (EC), i.e. regular English classes at a private school in Jagodina, and the detailed account of the curriculum and temporal distribution of classes is provided in the ensuing segment of the paper. Participants' achievement on language proficiency testing² can be seen in Graphs 1 and 2.

Graph 1. A2 Level Students' Performance on Language Proficiency Testing (KET, 120-139 points)

Graph 2. B2 Level Students' Performance on Language Proficiency Testing (FCE, 160-179 points)

Before the experiment, we performed statistical analysis to estimate whether there was a statistically significant difference in the performance of the students in the chosen groups to avoid conflict and discrepancies in terms of validity and eligi-

¹ The description of the course and requirements can be found on <http://www.inlinguavancouver.com/programs/intensive>.

² A detailed description of the exams, points range and result interpretation is available on <http://www.cambridgeenglish.org/exams/key/results/> for KET, and on <http://www.cambridgeenglish.org/exams/first/results/> for FCE.

bility. Student's t-test showed no statistically significant difference ($p > 0.05$) between the examined groups at both levels ($p = 0.9704$, $t = 0.0419$, $df = 2$, standard error of difference = 29.326), although there was negligibly higher achievement in intensive course groups.

4.4. Instruments

The participants in the study went through pre-test and post test perception and production accuracy examinations. Perception testing consisted of two tasks: *Word Stress Placement* task in which the students had to place the primary accent on the correct syllable based on hearing the recorded pronunciation of 15 words (10 existent and 5 nonce words), and *Parts of Speech Distinction* task in which the students heard 8 pre-recorded words and were supposed to decide on the part of speech based on word stress. Particular testing examples were chosen based on the previous studies that found that stress placement by non-native speakers was determined by syllable structure even in nonce words (Guion et al. 2004) and that it was likewise dependent on students' knowledge of lexical class (Davenport, Hannahs 2005). Production testing likewise consisted of two tasks: in task 1 the participants were expected to pronounce a list of 15 words correctly (the attention was paid to stress placement only) and in task 2 the participants were required to read a sentence containing a target word that changed the primary stress position depending on the part of speech, so their goal was to recognize the required part of speech and accurately produce the stressed syllable. The vocabulary chosen for the words in both perception and production tasks was chosen according to the recommendations of the expected vocabulary range corresponding to CEFR levels, A2 1500-2500 and B2 3250-3750 words (Milton, Alexiou 2009). Pre-test and post-test word lists differed in examples, whereas the repeated production post-test contained the same instances of words as the first production post-test.

4.5. Procedure

Testing. Language proficiency testing was performed before the beginning of the courses in order to adapt the curriculum and learning materials. Pre-testing was likewise conducted before the experimental period, and post-test was given immediately after the completion of intensive courses (after four weeks), and extensive courses (after six months). Production post-test was repeated after three months without any formal instruction for each of the groups. The experimental period and the testing continued from February to December 2014.

Experimental period. The students who belonged to intensive course groups had three-hour classes each day for four weeks excluding weekend (60 hours overall). The classes included grammar and vocabulary knowledge expansion, reading and writing skills development, with speaking and listening being slightly disregarded in comparison to the rest of the skills, i.e. less time was devoted to actual formal listening type of exercises and separate speaking sessions in comparison to other

skills. The extensive course groups had one-hour classes two times a week during the period of six months (54 hours overall). The course material was the same for both intensive and extensive groups including *Face to Face* Cambridge University Press textbooks and additional instructor's material adapted to the levels. The instructor was the same for all the groups and the dominant language of instruction was English with only key concepts of grammar, vocabulary or culture explained in Serbian. Communicative language learning was the instructor's preferred teaching approach.

4.6. Statistical Data Processing

Descriptive statistics and frequency counts, repeated measures ANOVA, as well as t-testing statistical analyses were performed by using SPSS software package version 20.0.

5. Results and Discussion

For the sake of clarity the results of the examinations are presented in the following tables 2, 3 and 4. Multiple t-test and ANOVA analyses were performed to establish whether there were statistically significant differences in the performance between the two groups of participants (receiving intensive and extensive language training) before and after the experimental period at both proficiency levels.

Table 2. Perception and Production Pre-test/Post-test Results of A2 Level Groups

Mean Scores	Intensive Course		Extensive Course	
	Pre-test	Post-test	Pre-test	Post-test
Perception Task 1 (max. 15)	7.83	8.25	7.63	9.63
Task 2 (max. 8)	3.58	3.83	3.88	6.56
Production Task 1 (max.15)	7.83	8.92	7.44	9.25
Task 2 (max. 10)	5.42	7.25	5.06	7.38

Table 3. Perception and Production Pre-test/Post-test Results of B2 Level Groups

Mean Scores	Intensive Course		Extensive Course	
	Pre-test	Post-test	Pre-test	Post-test
Perception Task 1 (max. 15)	9.7	12.0	8.64	11.36
Task 2 (max. 8)	5.6	6.7	4.71	6.29
Production Task 1 (max.15)	11.1	12.5	9.85	12.64
Task 2 (max. 10)	6.8	6.4	6.07	8.57

Table 4. Repeated Production Post-test Results for A2 and B2 Level Groups

Mean Scores		Intensive Course	Extensive Course
A2 level	Task 1 (max. 15)	8.41	9.75
	Task 2 (max. 8)	4.83	7.13
B2 Level	Task 1 (max 15)	9.1	12.29
	Task 2 (max 10)	6.2	8.79

To ensure that there are no significant differences in performance regarding both perception and production of word stress, we conducted pre-tests with both groups and the analysis showed that there was no statistically significant difference between the participants before taking the courses, neither for perception at A2 level ($p=0.9875$, $t=0.0176$, standard error of difference =2.834) and at B2 level ($p=0.7641$, $t=0.3433$, standard error of difference =2.840), nor for production at A2 level ($p=0.8453$, $t=0.2214$, standard error of difference =1.694) and B2 level ($p=0.7625$, $t=0.3458$, standard error of difference =2.863). Even though there were no statistically significant differences between the groups at both levels on pre-tests, it seems worthy of noticing that both A2 and B2 intensive groups had slightly better scores on both perception and production especially regarding the first task. It is also interesting that students at both levels had similar scores on both tasks of perception and production meaning that once they learnt where to place the word stress, they recognized the distinction among parts of speech based on it, or the explanation may be of methodological nature, i.e. that the participants were equally (un)familiar with both types of tasks contrary to our initial assumptions. Relatively poor performance on pre-tests may point to the lack of vocabulary knowledge, or familiarity with the meanings of words but insufficient attention paid to the pronunciation component. Furthermore, it seems that the participants scored better on the first task, than on the discrimination task, which may point to the lack of adequate vocabulary knowledge or unfamiliarity with the type of exercise.

When it comes to the post-testing after the courses were finished, multiple t-tests were performed for perception, and repeated measures ANOVA for production to establish statistical significance of the differences in scores.

Regarding the perception post-test at A2 level CEFR, paired samples t-testing showed no statistically significant difference in the performance on pre- and post-tests, which means that the type of EFL course had no impact on favourable outcomes in perception of word stress across tasks (task 1: $p=0.655$, $t=0.459$; standard error of mean =0.90836; task 2: $p=0.082$, $t=1.915$, standard error of mean 0.13056). The extensive training, however, issued positive improvement on perception post-testing, which is confirmed by statistical analysis, i.e. the difference in scores proved to be statistically significant across tasks (task 1: $p=0.001$, $t=4.216$; standard error of mean =0.47434; task 2: $p=0.000$, $t=7.948$, standard error of mean 0.33812).

Both courses resulted in perception accuracy improvement at B2 level of proficiency, since the differences in pre-and post-testing proved to be statistically sig-

nificant across tasks after intensive (task 1: $p=0.006$, $t=3.535$; standard error of mean $=0.65064$; task 2: $p=0.007$, $t=3.498$, standard error of mean 0.31447) and extensive course likewise (task 1: $p=0.002$, $t=3.800$; standard error of mean $=0.71429$; task 2: $p=0.000$, $t=9.099$, standard error of mean 0.17271). Proficiency level thus seems to be an important factor in predicting the perception scores of word stress when implementing the two types of EFL courses opposing in terms of temporal distribution of lessons.

There were two post-test examinations of production accuracy to investigate the long-term effect of the two types of English courses on word stress acquisition, hence repeated measures ANOVA was chosen as the most appropriate statistical method to measure the significance of the differences in performance of the two groups at both proficiency levels. Both task types and temporal distribution of tests were coded as within-subject variables.

Having assured that the assumptions necessary for performing repeated measures ANOVA were not violated, including the test of sphericity ($p=0.001$, Mauchy's $w=0.245$), we measured the statistical difference of the intensive course group production tests at A2 level and found that there were no statistically significant differences among pre-test, post-test and repeated post-test scores, which means that the intensive training did not manage to considerably improve A2 level students' production of primary stress across tasks. The lack of statistical significance between post-tests is important, since it points to the relatively stable knowledge retention. The scores did not drastically change, they even got negligibly higher for both tasks. Having in mind that the examples of words were repeated for the second post-test, the higher score may result from the familiarity with the tested items.

In the case of the production tests at A2 level for extensive training group, the assumption of sphericity was violated ($p=0.314$, Mauchy's $w=0.847$), hence, in our estimation of statistical significance we had to turn to a Greenhouse-Geisser correction to determine statistical significance. The extensive course group also failed to provide statistically significant improvement in scores in production at various testing points ($p=0.119$, $F=2372$), nevertheless, task type proved as a significant factor ($p=0.000$, $F=19.904$). Thus, we can conclude that extensive course at A2 level had statistically significant effect on the enhancement of word stress production in verb/adjective/noun distinction task, which also underlines the beneficial effects of extensive training, even if it is merely one aspect of word stress acquisition. A2 level extensive group students likewise preserve constant scores, or even higher, on the repeated production test, which is important because it points to the long-term effect of the applied instruction method.

B2 level intensive group provides interesting statistical results. Namely, the sphericity assumption was violated once again ($p=0.824$, Mauchy's $w=0.953$), so we had to refer to a Greenhouse-Geisser correction to determine possible statistical significance of the time and task factors. The results indicated statistical significance for the time factor ($p=0.000$, $F=124.502$), i.e. different measurement points yielded statistically significant differences among scores. Bonferroni post hoc pairwise comparisons enabled us to determine where the actual differences occurred, and there

were differences between pre- and post-test examinations ($p=0.000$), as well as between post- and repeated post-test examinations ($p=0.005$). Hence, we can conclude that the intensive course positively influenced the improvement in word stress production across tasks, since the task factor proved to be not statistically significant in this case ($p=0.259$, $F=1.454$). Production accuracy scores positively correlate with the perception accuracy scores, which means that at a higher level of proficiency, such as B2, intensive course may positively affect word stress acquisition. However, statistically significant difference between the post-test and repeated post-test underlines the side-effects of the four-week course. Namely, the scores were appreciably lower, especially regarding the first task, which means that intensive training does not ensure long-term retention at least in the case of word stress production.

B2 level extensive group repeated measures analysis again violated the assumption of sphericity ($p=0.164$, Mauchly's $w=0.740$), so Greenhouse-Geisser correction showed statistically significant difference both for the time ($p=0.000$, $F=37.343$) and task factors ($p=0.000$, $F=38.885$), which means that the scores were different across temporal points and task types. Bonferroni post hoc pairwise comparisons suggested statistically significant differences between pre-test and post-test examinations ($p=0.000$), yet not between post-test and repeated post-test examinations ($p=0.562$). This means that the course taken longer, but with smaller number of classes, had positive effect on word stress production, furthermore, it also had long-term effect on memory, since the results on the repeated post-test did not deteriorate. On the contrary, they slightly improved, which may stem from the same examination examples. The favourable impact of extensive course was especially evident in the second task of part of speech discrimination based on word stress.

Having the results if the statistical analyses in mind, we may conclude that intensive training may be useful for higher levels of proficiency when it comes to both perception and production, however it does not have an equally positive effect on knowledge retention as extensive training. Nevertheless, our findings did not confirm beneficial effects of intensive training at lower level of A2, since the group in question did not achieve sufficient improvement either regarding perception, or production of word stress, even though the intensive group had slightly better scores on initial testing. Similarly, although the intensive course group had slightly higher scores on pre-tests at B2 level both in terms of production and perception, the course lasting longer yielded higher scores in both segments of word stress acquisition. Extensive training may be more suitable at both levels of proficiency especially regarding perception, yet when it comes to production, it is likewise recommended for higher levels. Extensive course has advantage over intensive when it comes to long-term memory, i.e. production accuracy retention over time. Since the studies relating types of courses and acquisition of stress are fairly rare, not only in Serbian, but in EFL context in the world, as well, we need to compare the results to the studies exploring the effects of course type on general proficiency, or speaking proficiency, more precisely. Hence, our study agrees with previous findings that intensive training is better suited for higher proficiency levels both in perception (Meerman, Tamaoka 2006) and production (Meerman, Tamaoka 2008). Moreover, the conclusions

we arrived at regarding the advantage of extensive over intensive training likewise confirms the findings of previous studies (Scott, Cornard 1992; Nasiri, Shokrpour 2012). The results related to students' having more difficulty with the second task, i.e. stress placement based on lexical class, agree with previous research, as well (Guion et al. 2004). Nonetheless, our findings regarding long-term knowledge retention in word stress production disagree with a previous study (Jacques-Bilodeau 2010), however, the previous study was more focused on the long-term motivation of students enrolled on an intensive course for the repetition of the learning process, rather than on the actual performance.

More favourable results for perception at A2 level, compared to production scores in the extensive course, may point to the fact that the target forms are in the process of being acquired, i.e. it takes time for them to transfer from the level of perception to the actual production. The situation may also be explained by a methodological issue, perhaps different task designs might have yielded divergent results.

6. Conclusion

The present study aimed at investigating the effect of different temporal distribution of classes during an EFL course, on the perception and production accuracy of primary word stress at two proficiency levels, A2 and B2 CEFR. For the purpose of answering the proposed research questions, we conducted an experiment with intensive and extensive groups at A2 and B2 proficiency levels CEFR and measured their progress via pre-test and post-test examinations, as well as repeated post-test for production. The results indicated more favourable outcome in favour of the extensive course group, i.e. the group that had less classes per week, but longer in the overall period of time, as opposed to the intensive group, in which students had several classes per day jammed into a one-month period of time. Such results confirm the assumptions of the psychological phenomenon of the spacing effect, claiming that learning is facilitated if the lessons are distributed with pause with other content intervening (Dempster 1996).

Furthermore, poor performance on pre-tests once again pointed to the lack of adequate instruction related to the prosodic features of L2 and the need for improvement in EFL pronunciation teaching methodology. The study also underscored the interrelatedness of perception and production in the process of English word stress acquisition.

Having a lack of research regarding word stress acquisition in mind, especially the one related to the effect of L2 learning courses on the perception and production accuracy, our study underlines several important aspects to be expanded in future investigations. Intensive and extensive English courses can have both positive and negative impact on word stress perception and production. Intensive training may be more suitable for higher proficiency levels, while extensive training proved to be slightly more efficient at lower levels even. Our small-scale study was designed as a sort of preliminary examination, thus having several limitations. The number of participants needs to be

more evenly distributed across groups and perhaps more importantly, equally divided across several groups. Examination tasks should have more examples at both perception and production level to enable more valid test scores. Proficiency level of students needs to be taken into account since the results may be incongruent among higher or lower proficiency levels. Furthermore, the teaching approach of the instructor and learning material represent notable factors that have to be likewise carefully planned beforehand, to ensure the validity of results. Future studies should also increase the number of hours per day during the intensive course period, introduce content-based instruction and provide extensive target language input by native speakers, similarly to immersion programs perhaps, to potentially ensure perception and production improvement on post-tests.

References

- Anani, M. 1989. Incorrect Stress Placement in the Case of Arab Learners of English. *IRAL* 27, Feb 1989, 1, 15-22.
- Archibald, J. 1993. *Language Learnability and L2 Phonology*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Archibald, J. 1997. The acquisition of second language phrasal stress: a pilot study. In S. J. Hannahs & M. Young-Scholten (Eds.), *Focus on phonological acquisition*. Philadelphia: J. Benjamins. 263-290.
- Bond, Z. S. 2005. Slips of the ear. In D. B. Pisoni and R. E. Remez (eds), *The Handbook of Speech Perception* (pp. 290-310). Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd.
- Daniel, E. L. 2000. A review of time- shortened courses across disciplines. *College Student Journal*. 34, 298-308.
- Davenport, M , Hannahs, S.J. 2005. *Introducing Phonetics and Phonology*. 2nd ed. London : Oxford University Press.
- Flege,, J.E., Bohn, O.S. 1989. An instrumental study of vowel reduction and stress placement in Spanish-accented English. *SSLA* 11, 35-62.
- Fry, D. 1958. Experiments in the perception of stress. *Language and Speech*, 1, 126-152.
- Grant, B. 2001. Using block courses for teaching logistics. *International Journal of Physical Distribution and Logistics management*. 31(7/8), 574.
- Guion, S.G., Harada, T., Clark, J.J. 2004. Early and late Spanish-English bilinguals' acquisition of English word stress patterns. *Bilingualism Language and cognition*, 7(3), 207-226.
- Hallé, P. A., Chang, Y. C., Best. C. T. 2004. Identification and discrimination of Mandarin Chinese tones by Mandarin Chinese vs. French listeners. *Journal of Phonetics*, 32, 395-421.
- Henbery, K. 1997. The impact of class schedule on student performance in a financial management course. *Journal of Education for Business*. 73(2), 114.
- Jacques-Bilodeau, M. 2010. Research project: A study of the long term effects of Intensive English programmes on secondary school ESL students. Retrieved in December. 2015 from www.csbe.qc.ca/projetrd/doc_projet/marie_jac_bil_2010.pdf.

- Jarvis, S. 2000, Methodological rigor in the study of transfer: Identifying L1 influence in the interlanguage lexicon, *Language Learning* 50-2, 245-309.
- Karjo, C. H. 2012. Auditory Repetition Priming for English Word Stress -Applying Auditory Priming in Teaching English Word Stress. *Indonesian Journal of English Language Teaching*, Vol.8. No.1. 14-24.
- Lehiste, I., Ivić, P. 1996. *Prozodija reči i rečenice u srpskohrvatskom jeziku*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci - Novi Sad.
- Meerman, A. D., Tamaoka, K. 2006. Can Japanese ESL students recognize the correct order of adjectives in noun phrases? *International Journal of Curriculum Development and Practice*, 8(1), 1-11.
- Meerman, A. D., Tamaoka, K. 2008. Measuring the effects of intensive instruction on the rules of adjective order in English noun phrases for Japanese EFL students. *International Journal of Curriculum Development and Practice*, 10(1), 1-12.
- Milton J., Alexiou, T. 2009. Vocabulary size and the Common European Framework of Reference in Languages. In B.Richards, H. Daller, D. Malvern, P. Meara, J. Milton and J. Treffers-Daller (eds), *Vocabulary studies in first and second language acquisition*. Palgrave: Macmillan, 194-211.
- Munro, M. J. 2008. Foreign accent and speech intelligibility. In J. G. Hansen Edwards & M. L. Zampini (eds), *Phonology and Second Language Acquisition* (pp. 193-218). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Munro, M.J.,T.M. Derwing 1995, Processing time, accent, and comprehensibility in the perception of native and foreign-accented speech, *Language and Speech* 38, 289-306.
- Nasiri, E., Shokrpour, N. 2012. Comparison of Intensive and Non-intensive English Courses and Their Effects on the Student's Performance in an EFL University Context. *European Scientific Journal*, Vol.8, No.8. 127-137.
- Ou, S.-C. 2010. Taiwanese EFL learners' perception of English word stress. *Concentric: Studies in Linguistics*, 36, 1-23.
- Sabater, M. S. 1991. Stress and rhythm in English. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 4, 145-62.
- Scott, P. A, Cornard, C. F.1992. A critique of intensive courses and agenda for research. *Higher Education: Hand book of Theory and Research*, 8(411-459).*Student Journal*. 34, 298-308.
- Silveira, A. P. 2012. The role of cross-linguistic stress pattern frequency and word similarity on the acquisition of English stress pattern by native speakers of Brazilian Portuguese. *Revista Diadorim / Revista de Estudos Linguísticos e Literários do Programa de Pós-Graduação em Letras Vernáculas da Universidade Federal do Rio de Janeiro*. Vol.12. 174-188.
- Sluijter, A.M.C., Shattuck-Hufnagel, S., Stevens, K.N., van Heuven, V.J. 1995 Supralaryngeal resonance and glottal pulse shape as correlates of stress and accent in English. Proceedings of the XIIIth ICPHS, Dept of Speech Communication and Music Acoustics, KTH, and Dept of Linguistics, Stockholm University, 630-633.
- Wodkowski, R. J. 2003. Accelerated learning in colleges and universities. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 97(spring), 5-15.

Zhang, Y.H., Nissen, S.L., Francis, A.L. 2008. Acoustic characteristics of English lexical stress produced by native Mandarin speakers. *The Journal of the Acoustical Society of America*. 123(6), 498-513.

Danica Jerotijević Tišma

VREME KAO FAKTOR U PROCESU USVAJANJA AKCENTOVANJA REČI KOD SRPSKIH UČENIKA ENGLESKOG KAO STRANOG JEZIKA

Rezime

U radu se ispituje uticaj različite temporalne distribucije časova na usvajanje akcentovanja reči u engleskom, sa fokusom na primarni akcent, kod srpskih učenika koji engleski uče kao strani jezik, podeljenih u dve grupe po nivou postignuća (A2 i B2 nivo). Preciznije, u radu se analizira i upoređuje percepcija i produkcija engleskih akcentata u rečima nakon primene dve vrste kurseva – intenzivni kratkotrajni kurs sa časovima koji dugo traju i uobičajeni tip nastave gde su časovi kraći, ali celokupni kurs traje duže. Osnovna ideja rada temelji se na fenomenu raspoređivanja gradiva iz kognitivne psihologije, po kome su učenje i pamćenje bolji ukoliko se gradivo ravnomerno raspoređuje sa određenim vremenskim pauzama ili ako se u pauzama dobijaju i druge informacije, nego u slučaju kada se velika količina gradiva uči odjednom (Dempster 1996). Istraživanje se sastojalo iz testiranja pre i nakon intenzivnog i dugoročnog kursa, a rezultati ukazuju na neophodnost postepenog uvođenja relevantnog materijala i adekvatnih tipova vežbanja.

danicajerotijevic@gmail.com

УДК 811.163.41'373

801.82:[821.163.41-13:398

Ивана Лазих Коњик, Маријан Јелић

Институт за српски језик САНУ, Београд

Универзитет у Новом Саду, Учитељски факултет у Сомбору

ЈЕЗИЧКИ СВЕТ СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА ИЗМЕЂУ СТАРОГ И НОВОГ ВРЕМЕНА¹

Сажетак: У раду се разматра лексика српских народних песама на одабраном материјалу прве књиге Вукових лирских песама са становишта рецепције модерног читаоца и са становишта потреба наставе књижевности. Утврђен је лексички састав према лексичко-нормативном статусу иудео лексема које за савременог читаоца могу бити непознате, дискутовано је о питању заступљености и семантичког представљања ових лексема у постојећим релевантним речницима српског језика и на крају питање потреба за правилно и прикладно разумевање и учење садржаја народне књижевности и традицијске културе на основношколском узрасту.

Кључне речи: језик фолклора, српски, лирске усмене песме, лексика, лексикографија

1. Увод

Читање и разумевање српских народних песама за изворног говорника српског језика у најновије време све више зависи од елементарног познавања и разумевања језика којим су записане, тачније од познавања значења употребљених речи и познавања појмова на које се оне односе. И речи и облици речи и већина појмова и радњи њима означених савременом су читаоцу, нема сумње, данас мало познати, па је процес читања и уметничког доживљавања текста без одговарајуће пропратне дидактичке апаратуре у приличној мери отежан, готово осујећен.

Проблем нарочито долази до изражаја у наставном процесу, у којем су текстови народне књижевности део обавезног наставног програма, па се са ученицима морају читати и обрађивати на часовима српског језика и књижевности. Потешкоће у разумевању прочитаног текста, међутим, не јављају се само код ученика већ све више и код наставника који до потпуних објашњења

---

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

лексема с аспекта поимања и вредновања реалија које оне означавају у контексту традиционалне културе тешко да могу доћи.²

Као предмет књижевно-теоријских и фолклорних истраживања народна књижевност солидно је истражена са различитих аспеката, док је језик усмене народне традиције, језик фолклора,³ у истраживањима српских лингвиста као предмет проучавања остао углавном по страни. У малобројним досадашњим истраживањима лексика српског фолклора разматрана је само с аспекта обраде у једнојезичним речницима с циљем идентификације фолклорне лексичке грађе у укупном лексичком фонду и њеног места у језичком систему са становишта спољашње лексикографске критике (Vasić 1995). По изузетку су анализирани појединачне речи или њихови облици, односно устаљени изрази с аспекта семантичке и етимолошке анализе (Лома 2014, 2015), а у новије време и неки аспекти лексичког значења у вези са симболичким аспектима у оквиру фолклористичких истраживања (нпр. Детелић 2008, Детелић–Делић 2014).⁴ Чак се и у проучавањима турцизама који чине значајан слој лексике српских народних песама фолклорни текстови нису узимали као извор грађе за истраживања, већ углавном грађа из књижевног српско-хрватског језика и у новије време из српско-хрватских дијалеката (исп. Петровић 2012: 11).

Не постоје, међутим, одговарајући приручници посвећени појмовима везаним засрпскународну традиционалну културу, нити специјални речници у којима би овакве лексеме биле систематски представљене, семантички и лингвокултуролошки протумачене, илустроване примерима и сликама, на шта су указивали методичари и др. истраживачи традиционалне лексике (исп. Николић 1992: 215; Недељков–Петровачки 2006, Симовљевић 2011).⁵ Због тога је важно да се управо из угла потреба наставе и наставног процеса у ширем контексту проучавања, очувања и заштите културних вредности и националног иден-

² А. Лома указује на проблем отежаног разумевања наших народних песама које данас више не можемо читати без мање или веће помоћи речника (Лома 2014: 37–38).

³ Термин „језик фолклора“ се у лингвистичким радовима интерпретира као наддијалекатска уметничка форма језика реализована у фолклорним текстовима (Никитина 1993, глава 4). Као резултат интензивног проучавања језика фолклора крајем 20. века у руској средини појавило се схватање да изучавање језика фолклора треба да буде предмет посебне филолошке дисциплине – лингвофолклористике (Бобунова и др. 2005).

⁴ Исп. и радове који се заснивају на материјалу народних говора, а значајни су за истраживање језика фолклора (Хлебец 1988, Ивић 1996, Поповић 1991, Поповић 1992). На ширем плану, језик фолклора у домаћим етнолингвистичким истраживањима изучаван је нпр. у: Sikimić 1996 и Петровић 2006, иу различитим етнолингвистичким радовима објављеним у часопису *Кодови словенских култура*.

⁵ Стање је и у другим словенским језицима слично. У руском језику, у коме је лексикографска традиција веома развијена, постоји само речник језика руских народних епских песама *Словарь языка русского фольклора: лексика былин* (М. А. Бобунова, А. Т. Хроленко, Курск, 2006) и шире засновани етнолингвистички пројекти који обухватају поред фолклорног и етнографски материјал, рус. *Словянские древности* (Н. И. Толстой и С. Толстой) и етнолингвистички речник пољске традиционалне народне културе чија је израда у току *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny* (1980), од 1996. *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (руков. Ј. Бартмињски).

титета, али и из угла фолклористичких и других проучавања, размотре најопштија питања која се односе на језик и лексикку српског усменог песништва, како би се процеси читања, тумачења и усвајања наставних садржаја везаних за народну књижевност и традицијску културу учинили ученицима ближим и једноставнијим и како би се стекла права слика стања о присуству нестандартних језичких елемената у лексичком саставу српских народних песама. То су следећа питања: питање састава лексике српских народних песама, типови и статус употребљених лексема у савременом језику, затим удео лексема које су за савременог млађег читаоца (ученика) непознате или неразумљиве у укупном лексичком фонду ових песама, односно могу бити непознате или неразумљиве (проблем предвиђања непознатих речи), даље, питање заступљености и семантичког представљања ових лексема у постојећим релевантним речницима српског језика, и на крају, питање дидактичких потреба с аспекта семантичког тумачења и важности пружања етнолингвистичких/лингвокултуролошких информација за правилно и прикладно разумевање и учење садржаја традицијске културе на школском узрсту (питање постојања одговарајућих речника и њиховог будућег заснивања и израде).

2. Корпус

Како би се покушало одговорити на постављена питања у разматрање је узет материјал прве књиге Вукових *Српских народних пјесама* (СНП 1), који обухвата лирске народне песме, на којима ће бити анализирани и показане назначене лексичке карактеристике усмених песама. Вукова збирка је изабрана као репрезентативна за српско усмено песништво и референтна с аспекта наставе, будући да се према важећим наставним програмима за основну школу многе песме из ове збирке предвиђају за обраду на часовима српског језика и књижевности, од првог до осмог разреда (у средњој школи само у првом разреду за гимназије општи смер) као обавезни наставни садржаји (лектира) у формалном назначавану наслова или у виду избора, због чега су подесне за експликацију.

У корпус за анализу су ушле све песме из СНП 1, укупно 793 песме, које претворене у речи обухватају око седам хиљада употребљених лексема. Посматрано с аспекта савременог језика корпус ових песама, односно лексема, све више припада корпусу историјске језичке грађе и у погледу фонетских/фонолошких, и у погледу граматичких, и у погледу лексичко семантичких језичких одлика, а све мање корпусу савременог језика, што показују бројни примери: *Нашој Мејри књу поставише / И на ноге и на б'јеле руке* (44)⁶; *Бабо даде, а братја не даду* (510); *Вољу с мајком, нег' с кошуљом танком* (440); *Коњи су ви оселдани, те вас чекају* (22); *Веселе л' се тамо мене!* (11) и др., док ће примери лексичкосемантичког језичког плана, типови и статус лексема у савременом језику, бити показани даљем излагању.

⁶ Број у загради означава број под којим је песма штампана у СНП 1.

На смањен степен разумевања језика (лексике) српских народних песама поред лексичкосемантичког статуса одређеног и типом лексике (лексика са доминантном национално-културном компонентом), утичу и различите друге околности правописне и узуалне природе, па се тако у стиховима песама јавља већи број речи са изостављеним словом (некада словима) што је у песми обично обележено апострофом, нпр. *дјевојак'* уместо *дјевојака*, *за ран'* уместо *за рана*, *'вако* уместо *овако*, *ж'о* уместо *жао*, *чиј ли* уместо *чији ли* итд. (укупно 2216 таквих примера у корпусу СНП 1).

Разумевање песама отежава такође присуство речи односно облика записаних без финалног или иницијалног *x*, јер је Вук првобитно писао *x* само тамо где га је чуо, нпр. *Чиј ли ће њ двори дочекати?! Чија л' мајка даром даривати?*(16); *Свију ваши родитеља, / Који су вас породили*(219); *То је сестра брата послушала, / И обуче братове аљине*(748) и др.

Слични су и чести примери употребе дијалекатског облика уместо стандардног, нпр.: *вишмо* за *видесмо* (*Ваздан жесмо, крај не вишмо*, 251), *доше* за *дођоше* (*А кад ми пак доше / Дуге зимске ноћи*, 458), *пох* за *поћох* (*Не пох тамо за годину*, 501) итд.

Исто тако, има и лексичких, одн. обличких, варијаната које су последица, како Вук каже потребе „да се испуни стих“, које такође отежавају разумевање, нпр. *војинов* и *војнов*, *дваа* и *два*, *скухано* и *скухан* (*Криво ватра ложена, / Меко љебац скухано*, са Вуковом напоменом „У *скухано* (мјесто *скухан*) додато је О, да се испуни стих“, 703). За употребу речи *не* уместо *није* Вук каже да је „за невољу скраћено од *није*“: *Петар се граду фалио: / Не љепше љуби од моје, / Ни б'јеле виле од горе*, 78.

Све то треба имати у виду када се одређује удео лексема у укупном лексичком фонду српских народних песама које су за савременог, посебно млађег читаоца непознате или неразумљиве приликом одабира за лексикографско представљање у речницима и за лингводидактичке потребе.

3. Састав лексике

Да би се представио састав лексике лирских усмених песама, на основу којег је могуће донети закључке о статусу ових лексема у актуелном лексикону српског језика, анализиран је и статистички обрађен ограничен узорак, материјал слова А, Б, В, Г и Д (односно све речи које почињу овим словима) што укупно износи 1060 речи.

Састав лексике биће представљен у односу на стање у савременом стандардном језику, према уобичајеним принципима лексичког раслојавања: дијастратичким, дијатопичким, семантичким и нормативним,⁷ уз уважавање главног критеријума за ово истраживање – предвиђања (не)познатости лексе-

⁷ О раслојености лексике српског језика у вези са проблемима лексичке норме и појединим њеним питањима највише је писала С. Ристић у више својих радова који су обједињено представљени у књизи: Ристић 2006.

ме ученицима, према заступљености у анализираном материјалу. Треба имати на уму да су многе речи које су некада биле сасвим обичне и у општој употреби за различите реалије из свакодневног живота данас за нас фолклорне, иако у једнојезичним дескриптивним речницима нема увек податка о томе. С друге стране, неке уобичајене речи из основног лексичког фонда у контексту фолклора чувају специфичне етнокултурне информације које је важно представити с аспекта разумевања комплексне фолклорне ситуације.

На основу горе наведених параметаралексика је разврстана на две основне категорије, релевантне за ово истраживање: 1) лексика општег фонда и 2) речи из народних говора и фолклора. У даљем излагању ближе ће се предочити обе наведене категорије.

1) У категорију опште лексике уврштене су речи које припадају централном делу лексичког система, типу немаркиране лексике с аспекта савремене језичке употребе (укупно 658 речи). У подгрупу(а) познато значење уврштене су лексеме за које се претпоставља да их ученици основношколског узраста знају, нпр. *адвокат, анђел (анђео), Ана, Андрија, баба, бабин, бадем, бадемов, бака, бања, барем, Бачка, бежати* др. У подгрупу(б) непознато значење и мање књижевне гласовне и др. варијанте уврштене су речи за које се претпоставља да их ученици на (раном) основношколском узрасту не могу или не морају знати, које се усвајају у току школовања, као и мање позната муслиманска и др. имена и презимена, нпр. *аманет, Арапин, арбанаски, баница, бановица, батати, баштина, бегати, бедра, бедрица, белолик, Бембаша, беседити (бесједити / бисидити), Абиба, Ајка (Хајка), Ајкуна, Ал-ага, Анте, Антоније, Апићев, Атлазић, Бегичи* др., *башча, башчован, башчованка* према уобичајеним, књижевнијим *башта, баштован, баштованка* и сл.

У подгрупу (б) уврштене су такођер речи које имају уобичајено основно значење у савременом језику, познато ученицима, а у песми се јављају са секундарним значењем које је маркирано у односу на савремени језик (као историјско, застарело, архаично или неко друго специјално или мање уобичајено значење), због чега их ученици не разумеју или их могу погрешно разумети, нпр. *(х)аљина* мн 'све горње и доње одело што се у исто време носи на телу': *А братац је секи говорио: / „Нудер, секо, ако Бога знадеш! / Ти обуци све моје аљине (748), град* место ограђено бредима ради заштите, тврђава, утврђење': *Вијор долом дује, / Градом пољуљује, / На граду девојка / Виком подвикује (294), девојка* вереница; невеста, млада': *Дуждевић ме зове у сватове, / Да му будем девер код девојке (20), игралиште* 'простор, место, обично у планини, где се по народном веровању ноћу састају виле и играју': *Шатор пење Угрин Јанко / Украј Саве воде ладне / На вилино игралиште (266), придев велик(и)* који се одликује пореклом, аристократски; отмен, угледан': *Од рода је од велика, / Кољена је господскога (9), придев грозан* 'крупан као зрна грождја'⁸: *Што девојка грозне сузе рони? (344)* и др. Оне су посебно проблематичне јер су заводљиве.

⁸ Реч је о хомониму у савременом стандарду уобичајеног придева *грозан, -на, -но* 'који изазива грозу; страшан, ужасан, језив'. О значењу овог данас изобичајеног придева у народним песмама и етимолошком развоју писао је Лома (2015).

2) Другу grupu čini markirana nestandardna leksika svojstvena narodnim govorima, izdvojena prema uobičajenim, navedenim principima leksičkog raslojavanja (prema kriterijumima teritorijalne i vremenske ograničenosti upotrebe: dijalekatska, pokrajinska, istorijska, zastarela, arhaizmi, npr. *artiја, арфа, ајати, бајнолучки, банда, бандунати, бачити, бегаи* др., затим мање уобичајена, народна, варваризми, нераспрострањена, некњижевна као и лексика страног порекла (туђице), нпр. *братин, брез, брајов, букагије, бутун, вај, варакли, диван, дивит, долибашаи* др.⁹). То су речи које се налазе на периферији лексичког система чиме је и одређен њихов статус у језичкој употреби. Многе речи из ове групе данас припадају историји језика (застареле и историјске, посебно војна лексика), стилски обојеној лексици (архаичне) и историји културе (речи које се односе на појмове и предмете традиционалне културе којих данас више готово да нема), због чега је њихово тумачење значајно не само са аспекта теоријских лексичкосемантичких изучавања већ и са аспекта функционисања у тексту (разумевања самих текстова песама) и са аспекта учења и употребе језика.

Језички статус лексема ове групе у бројним примерима одређен је њиховим страним пореклом, углавном турским,¹⁰ а има и хунгаризама, талијанизама и незнатан број речи из других језика. Страни елементи у језику примаоцу испољавају се по правилу према области (сфери) утицаја, што је одређено не само језичким већ и ванјезичким факторима. Доминантан турски утицај из периода Османског царства на друштвено-историјском плану одразио се у језику народних песама у виду превладавања турцизма у свим тематским групама за означавање различитих реалија и појмова карактеристичних за сферу свакодневног живота различитих области забележених у посматраном узорку (нпр. родбински односи: *бабајко, брајен, баба / бабо, бабин, браин, дундо*, титуле: *ага, анума, везир, војвод-баша, главар, дужд, дуждевић*, становање: *авлија, авлијски, амам, аров, ахар, бешика, ваганитд*.¹¹) док је мањи број талијанизама претежно забележен у песамама из Дубровника и приморских крајева, а хунгаризама у песамама из Војводине.

У тематској групи 'веровања и религија', која поред народне обухвата и хришћанску црквену лексику, присутан је већи број грецизама (или латинизама) који потичу из најстаријег слоја грчких (византијских) позајмљеница, како показује материјал, нпр. *апостол, ар(х)имандрит, бискуп* и др. Оне истовремено припадају и одговарајућим теолошким терминолошким системима, специјалној црквеној религијској лексици, и језику српских народних песама, одн. језику фолклора.

⁹ Није редак случај комбинације више наведених обележја, нпр. *вас* (арх. и покр.), *ваћел* (покр. и заст.), *виленски* (покр. и заст.), *војвода* (нар. и заст.) итд. (исп. и Vasić 1995: 160–161).

¹⁰ У радовима наших турколога под турцизмом се обично подразумевају речи које су пореклом турске као и речи које су у српски језик ушле посредством турског језика без обзира на то ког су дубљег порекла (исп. Петровић 2012: 9–10; Бинђић 2013: 3, 14–15)

¹¹ Лексика лирских народних песама према тематским пољима представљена је у раду Лазић-Коњик 2016.

Речи наведених тематских група образују народне терминологије које се уклапају у општи лексички фонд српског језика и чине његов знатан део. Један број лексема којима се именују основни појмови сваке тематске групе припада централном делу лексикона, основном лексичком фонду који је и данас у употреби (нпр. за родбинске односе то су *отац, мајка, мати, брат, сестра, сестрица, ујак* и сл.).¹² Већина осталих речи овог типа које се јављају у песмама функционишу као једнозначне јединице у оквиру затворених тематских система којима припадају, регионално су обележене, па је њихов периферни статус у језику условљен језичким факторима употребе (исп. Ристић 2006: 154). Њихово функционисање изван ових система није уобичајена појава, а услед промене начина живота и типа културе у савременом језику постале су неактуелне, непознате, осипају се и заборављају.

Статистички приказ састава лексике српских народних песама на ограниченом узорку према издвојеним категоријама и типовима лексике представљен у виду дијаграма (в. дијаграм 1) показује да од укупног броја речи које почињу словима А–Д (1060 речи), категорију опште лексике чини 658 лексема (62,08%), од чега 411 познатих и 247 непознате речи и мање књижевне гласовне и др. варијанте. У категорију нестандардне лексике улазе 402 (37,92%) речи. Посматрано с аспекта удела лексема које су за савременог млађег читаоца (ученика) непознате или неразумљиве (непознате речи из групе општих речи (247) и цела друга група нестандардне лексике са тематском (402)), долази се до податка да од 1060 речи које почињу словима А–Д у СНП 1, 649 речи припада групи непознатих, што чини 61,23 % укупног броја речи (в. дијаграм 2).

Дијаграм 1 Састав лексике СНП 1 заслова А–Д

¹² То су речи које припадају старијем слоју језика, именују (нај)старији слој материјалне културе и имају стабилан статус у лексичком систему.

Дијаграм 2 Удео непознатих речи заслова А–Д

4. Заступљеност у речницима

Познато је да се народна лексика губи с променом облика народног живота и нестајањем праксе уколико се на време не фиксира у језичком стању уношењем у речнике и на тај начин не спаси од заборав (исп. Mršević Radović 1995: 182). У литератури је истакнуто да фолклор као предмет српске дескриптивне лексикографије није довољно третиран (Matijašević 1995: 167), те да лексика фолклора није у довољној мери заступљена у нашим референтним дескриптивним речницима РЈА¹³, РМС¹⁴ и РСАНУ у односу на укупан лексички фонд фолклора који подразумева народну уметност речи, одн. фолклорну књижевност, и да није увек доследно нити на одговарајући начин лексикографски обрађена и означена (исп. Vasić 1995; Sikimić 1995; Marković 1995; Vuković 1995).

Изречене критике на рачун избора фолклорне грађе, селекције и уношења фолклорне лексике и начина њене обраде у поменутих дескриптивним речницима и поред емпиријске заснованости таквих анализа треба узети с опрезом, нарочито када се има у виду шири план посматрања који се односи наврсту речника, његов обим, теоријску концепцију, начин и време израде и на карактер лексикографије као примењене научне дисциплине. Лексиколошка знања која се могу установити као теоријски принципи описа лексике у целини или појединих њених сегмената у једном речнику није увек могуће доследно реализовати у решавању конкретних проблема на које се наилази у пракси. Фактори

¹³ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, izd. Jugoslavenska akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1952.

¹⁴ *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска), 1967–1976.

који на то могу да утичу су различити,¹⁵ а у случају фолклорне лексике то је најчешће питање односа према језичком стандарду у погледу регионалне дистрибуираности и у погледу порекла лексеме, некада и у погледу значења, а нарочито, како је истакнуто у литератури „kada se, zbog izostajanja standardizovane lekseme, dijalekatski markirana leksema integriše u standardnojezički leksički fond (...) često uz naznačavanje porekla“ (Vasić 1995: 159) и постаје књижевна, као једини назив за одговарајући појам, који је довољно познат. Лексикографска пракса показује да су проблеми језичког функционалностилског и семантичког квалификовања лексема, препознавања и издвајања фолклорне лексике из општег лексичког фонда и одређивање њеног места и њене функције у том фонду веома захтевни, тешки, често нерешиви проблеми (Vasić 1995: 159 и даље), али да су, с друге стране, применом различитих поступака у лексикографском представљању у највећем броју случајева ипак успешно решавани, барем када је у питању РСАНУ, што ће се показати у даљем излагању.

У РМС који је конципиран као дескриптивни речник књижевног језика средњег обима не може се ни очекивати исцрпна заступљеност речи из народних говора и фолклора нити комплексна обрада, јер су извори грађе за ексерпцију и принципи одабира и уноса лексема саображени обиму и типу речника, а то значи да би, собзиром на концепцију речника, требало очекивати само оне турцизме који су постали део књижевног језичког израза.

С друге стране, РЈА има историјски карактер, заснован је као речник теза урусног типа, а у изворе РЈА су уврштени многи фолклорни текстови: Вуков Рјечник, народне песме, приче, анегдоте, пословице, загонетке, збирке речи са терена, дијалектолошки радови, етнографски описи и др., па је очекивано да је фолклорна лексика заступљена. У којој мери и колико исцрпно показала би тек детаљна анализа и потпуна ексерпција која на овом месту због ограниченог обима није могућа.

За ову прилику ће се показати заступљеност фолклорне лексике у РСАНУна примеру ограниченог материјала лирских песама посматраног у овом раду и указати на неке карактеристике њеног лексикографског представљања. Анализа ће, као и претходно, обухватити узорак слова А–Д, па ће се и добијени резултати представљени у виду закључака односити на поменути ограничени материјал.

РСАНУ је по својем обиму и концепцији најопштији речник српског језика у коме је представљена лексика књижевног и народног језика која обухвата раздобље XIX и XX века. Према списку извора обухваћених ексерпцијом, у грађу РСАНУ су ушле све Вукове збирке српских народних песама, као и Вуков *Српски рјечник*,¹⁶ па је очекивано да лексика лирских песама из прве књиге

¹⁵ А основни је тај, који помиње Б. Тафра (Taфра, у штампи), да језичка граматичка теорија и лексиколошка теорија не морају решавати појединачне случајеве док лексикографска пракса мора.

¹⁶ Поред наведених ту су и бројни други извори фолклорне грађе: збирке народних песама, пословица, прича, загонетки, збирке речи из различитих крајева, различити етнографски списи и часописи у којима је таква грађа забележена и др. (за детаљан списак извора фолклорне грађе

буде заступљена у Речнику. Задивљујуће је, ипак, да су све речи из нашег узорка, и познате и непознате, унете и објашњене у РСАНУ.

Начини лексикографског представљања нестандардне лексике која обухвата фолклорну лексiku везану за различите облике народног живота подразумевају употребу различитих квалификатора уобичајених у лексикографији, којима се указује на језичку вредност или на семантичку, тематску област којој дата лексема припада, одн. на област живота на коју упућује, а у РСАНУ су то следећи квалификатори: покрајинизам, дијалектизам, народски, неуобичајено, некњижевно, неодомаћено, нераспрострањено, застарело, архаизам, западни крајеви, југозападни крајеви, источни крајевии квалификатори који указују на порекло: варваризам, туђица, односно турцизам, мађаризам, талијанизам и др. као ознаке језичке вредности и територијалне распрострањености, затим етнологија, историја и друге скраћенице које упућују на област (народног) живота или на специјалну област употребе која може имати и научну вредност (ботаника, зоологија, аграрно и др.) и даље митологија, празноверје, православни, католички, религија.

У зависности од статуса лексеме која је употребљена у песми, одн. која припада фолклорној лексици, зависи да ли ће у речнику она бити обележена (као фолклорна) или не. С обзиром на то да у фолклорне лексеме спадају „lekseme koje upotrebljava ili ih je upotrebljavao kolektiv kao govornik u vezi sa rojmovima iz domena narodne tradicije i tradicijskog načina života“ (Vasić 1995: 160) и друге лексеме које се односе на материјалну и духовну народну културу (народне обичаје, веровања, религију, начин одевања, становања, исхрану и др.), јасно је да реч која је употребљена у песми а део је основног лексичког фонда савременог језика неће бити квалификована, без обзира што је она истовремено део фолклора. Квалификоване ће бити само оне лексеме које припадају периферији лексичког система или које су у процесу лексичког превирања, па им је лексички статус нестабилан, што се у речнику обично не показује квалификатором већ упућивањем на књижевнију, стандарднију реч.

Дакле, осим ових у традиционалној лексикографији уобичајених поступака квалификовања лексеме којима се указује на њен статус у лексикону, одн. којима се посредно може указати на припадност фолклорном фонду, постоје и други мање истакнути поступци у РСАНУ који су често у том погледу информативнији. Један је, како је претходно показано, начин дефинисања, нпр. упућивачка дефиниција која може да сигнализира мање књижевни статус лексеме. Исто тако за представљање фолклорне лексике у РСАНУ користе се унифициране дефиниције типа *врста (народног) кола, врста дечје игре, врста народне игре, врста (народног) веза, шаре* и др. или нарочите глосе у саставу дефиниције или испред дефиниције од које се разликују или употребом другачијег типа слова или стављањем у заграду: *по народном веровању, обичај (о / по којем ...), по обичају, у народној машти, у народној медицини, у народном лекарству, (само) у народној песми (загонци, бајалици, басми, бројаници, здравици, клетвији сл)*. Како је указала С. Ристић (2006: 129) дефиниција фолклорне лексике у РСАНУ је „у већем

в. у Списку извора и њихових скраћеница у РСАНУ књ. 19. стр. VIII–CXIII).

броју случајева дужа због комплексности фолклорног садржаја“, па је и то један од важних показатеља припадности лексеме фонду фолклора.

Важну информацију за одређивање статуса лексеме и припадност фолклорној лексици носи ознака порекла. Сама чињеница да је нека реч страног порекла и да је то назначено у речнику упућује на њен периферни статус у лексикону.¹⁷ Турско порекло неке речи добар је сигнал за то да је реч наслеђена из времена утицаја османског турског на српски, будући да највећи број позајмљеница из турског потиче управо из овог периода (Петровић 2012: 10), па се на основу такве информације може претпоставити припадност лексеме фолклорној лексици.

И на крају, не мање важну улогу у ишчитавању свих информација које РСАНУ нуди корисницима за одређивање статуса и типа лексеме имају и примери који се наводе после дефиниције. Пример из фолклорног извора недвосмислено упућује на припадност лексеме фолклорној лексици, а пракса у РСАНУ је таква да се примери из народних песама и прича и других фолклорних текстова наводе кад год је то могуће, а нарочито из Вуковог језика, из збирки песама, народних умотворина и речника, који се дају на првом месту (исп. Упутство чл. 118). Није редак случај да се за етнографску културно маркирану лексику пример наведе у дужем облику од уобичајеног како би се пружили додатни семантички подаци важни с аспекта значења и још више с аспекта функције у фолклорном традицијском контексту, исп. нпр. лексему *кабаница* (1.а.) у РСАНУ.

Тако се за препознавање лексичког статуса и припадности лексеме фонду фолклорне лексике у проучавањима морају узимати у обзир информације о лексеми које се не исцрпљују само у њеној семантичкој идентификацији и језичкој и семантичкој квалификацији, него у њеном укупном лексикографском представљању, па и шире у систему,¹⁸ јер се једино на тај начин могу добити бројне релевантне информације представљене у РСАНУ о граматичким, семантичким, прагматичким, етнолингвистичким и културолошким карактеристикама лексеме. На жалост, ово велико богатство у навођењу информација у урађеним томовима РСАНУ није јасно на једнообразан уређен системски начин представљено, па се просечан корисник тешко може снаћи „у мору информација које дескриптивни речник овог типа даје“ (Ристић 2006: 132).

5. Потребе и задаци

На основу резултата претходног истраживања јасно је да велики број лексема у лирским народним песмама има значење које није познато савреме-

¹⁷ У РСАНУ постоји правило да се етимологија не даје код позајмица које су стекле карактер домаћих речи (Упутства чл. 52).

¹⁸ О системском представљању различитих информација у РСАНУ с аспекта етнолингвистичке анализе свих елемената речничког чланка и других системских података у виду карактеристичних лексичкосемантичких односа, деривационих, хиперо-хипонимијских, антонимијских, синонимијских, синтагматско-синтаксичких, фразеолошких и фолклорног текстана примеру лексеме *дом* в. у раду Ристић, Лазић Коњик, у штампи.

ном поготово млађем читаоцу – више од половине, чак 61,23% таквих речи и да те речи великим делом припадају периферији лексичког система 37,92 %. У складу са тим поставља се питање да ли ученици и остали читаоци могу разумети ове песме и да ли могу разумети време и свет који су у њима представљени, културу, обичаје, традицију и др.

Без одговарајућег приручника у коме би све такве речи и појмови на које се оне односе били објашњени у ширем контексту фолклорне традиције, ни песме не могу бити на прави начин схваћене. Зато се не поставља питање потребе израде једног таквог специјалног речника, она без сваке сумње од стране филолога (и фолклориста) одавно постоји.

Тешкоће у разумевању Вукових лирских песама, како је претходним истраживањем показано, бројне су: велики број застарелих речи, историзама, покрајинизама, дијалектизама, туђица које више нису у употреби, лексике традиционалне културе која више на спада у општи лексички фонд, поред екавских – јекавски и икавски изговорни облици речи, разне лексичке обличке варијанте итд.

Потреба за специјалним речником фолклора исказана је такође укључивањем фолклорне лексике у постојеће дескриптивне, дијалекатске, етимолошке и др. речнике у мањој или већој мери, а такође и досадашњим настојањима приређивача збирки песама и издавача да такве збирке фолклорних текстова опскрбе пригодним речницима-појмовницима мање познатих и регионално обожених речи.

И са аспекта наставе у коме би се такав речник користио као дидактичко средство важно да он постоји. Исто тако је важно да се у њему поред релевантних језичких информација нађу и одговарајуће лингвокултуролошке информације неопходне за правилно и прикладно разумевање и учење садржаја народне књижевности и традицијске културе. Јер између лексичког фонда савремених генерација (школског узраста, студената и најшире читалачке публике) и језичког фонда традиционалног усменог фолклора постоји изражена дискрепанција, због чега без оваквог једног речника тешко да је могуће на адекватан начин обрадити текстове народне књижевности и пренети знања и облике традиционалне културе савременом читаоцу.

Литература

- Бобунова, М.А., И.С. Климас, С.П. Праведников, А.Т. Хроленко. 2005. Эвристический потенциал лингвофольклористики. *Palaeoslavica* XIII, 1, 260–280. Доступно на: <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/12498>>26.04.2016.
- Детелић, М., Л. Делић. 2014. Вечна кућа у усменој епизи. У: *Промисљања традиције, фолклорна и литерарна истраживања*, Б. Сувајџић, Б. Златковић (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 105–126.
- Детелић, М. 2008. Формулативност и усмена епска формула: атрибути бело и јуначко у српској десетерачкој епизи. У: *Српско усмено стваралаштво*, Д. Иванић, К. Видаковић-Петров (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 119–145.

- Бинђић, М. 2013. *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*. Београд, Филолошки факултет, необјављена докторска дисертација.
- Ивић, М. 1996. О изразима плав и модар. *Јужнословенски филолог* ЛП, 11–17. Доступно на: <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/11704>>26.4.2016.
- Лазивић Коњик, И. 2016. Лексика традиционалне културе према тематским пољима, рад изложен на Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас* који је одржан 11–13. маја 2016. у Београду.
- Лома, А. 2014. Нада тврда као челик. *Језик данас*, Нова серија, 1–2, 37–39. Доступно на: <http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/Jezik%20danas%20X%20godina%201_2.pdf>26.04.2016.
- Лома, А. 2015. Грозни виногради и рујно вино. *Језик данас*, Нова серија, 3–4: 22–27. Доступно на: <http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/Jezik%20danas%20XI%20godina%203_4.pdf>26.04.2016.
- Недељков, Љ., Љ. Петровачки. 2006. Лексика традиционалне културе у настави српског језика и књижевности. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIX/2, 277–287.
- Никитина, С.Е. 1993. *Устна народна култура и језиково сазнање*. Москва: Наука. Доступно на: <http://philologos.narod.ru/nikitina/Contents_rus.htm>26.04.2016.
- Николић, М. 1992. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровић, С. 2012. *Турцизми у српском призренском говору*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Петровић, Т. 2006. *Здравница код балканских Словена*. Београд: САНУ Балканолошки институт.
- Поповић, Љ. 1991. О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору. *Зборник Матице српске за славистику*, 41, 149–154.
- Поповић, Љ. 1992. О семантици назива за црвену боју у руском, украјинском и српском фолклору. *Расковник*, 69/70, 91–102. <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/autorovic_cvrena.html>26.04.2016.
- Ристић С., И. Лазивић Коњик, у штампи. Репрезентативност Речника САНУ за етнолингвистичка истраживања: од лексикографске ка когнитивној дефиницији. *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*, С. Ристић, И. Лазивић Коњик, Н. Ивановић (ур.).
- Ристић, С. 2006. *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности* 1–19, САНУ, Београд, 1959–2014.
- Симовљевић, И. 2011. Тешкоће у тумачењу лексике народне традиције у лектири нижих разреда основне школе. *Примењена лингвистика*, 343–350.
- СНП 1: Караџић Стефановић, Вук, *Српске народне пјесме I*. Београд: Просвета–Нолит, 1976. *Упутство за израду РСАНУ*, интерни документ Института за српски језик САНУ

- Хлебџ, Б. 1988. Називи за боје у Српском рјечнику. *Међународни научни састанак славила у Вукове дане XVII/1*, 145–151.
- Marković, Ž. 1995. Praznoverja, mitološki i religijski pojmovi – problem razgraničenja. *Folklor u Vojvodini*, 9, 235–240.
- Matijašević, J. 1995. Folklorna građa u dvojezičnim rečnicima. *Folklor u Vojvodini*, 9, 167–178.
- Mršević Radović, D. 1995. Folklorna frazeologija i leksikografska praksa. *Folklor u Vojvodini*, 9, 179–192.
- Sikimić, B. 1995. Leksika narodnih zagonetaka u Rječniku JAZU i Rečniku SANU. *Folklor u Vojvodini*, 9, 213–226.
- Sikimić, B. 1996. *Etimologija i male folklorne forme*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Tafra, B., у штампн. Dvojbe pri određivanju natuknice. *Зборник Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*, С. Ристић, И. Лазич Коњик, Н. Ивановић (ур.).
- Vasić, V. 1995. Folklorna građa u jednojezičnim rečnicima. *Folklor u Vojvodini*, 9, 159–166.
- Vuković, G. 1995. Praznici i obredna jela. *Folklor u Vojvodini*, 9, 259–266.

Ivana Lazić Konjik, Marijan Jelić

LINGUISTIC WORLD OF SERBIAN FOLK POEMS BETWEEN OLD AND NEW TIMES

Summary

This paper analyses vocabulary of Serbian folk poetry from a limited corpus consisting of lyric poems only. We consider the issues of lexical content, the share of the lexemes which for a modern reader could be unfamiliar, the share and semantic representation of these lexemes in the current relevant dictionaries of Serbian language and the issues of needs (from the aspect of semantic interpretation) and the way of providing linguo-culturological information (from the aspect of instruction). The analysis showed that, from the total number of words from A to D (Cyrillic alphabet) in the included material, the category of general vocabulary comprises 658 lexemes (62.08%), while the category of non-standard lexemes 402 (37.92%). The share of lexemes which for the modern reader might be unfamiliar totals 61.23% (649 lexemes), which clearly shows the urgent need for a specialized dictionary of the language of lyric folk poetry.

ivana.konjik@gmail.com
marijan.jelic@pef.uns.ac.rs

RAZVOJ REČNIČKE MIKROSTRUKTURE U SREDNJOVEKOVNOJ ARAPSKOJ LEKSIKOGRAFIJI

Sažetak: Arapska leksikografska aktivnost u srednjem veku predstavlja verovatno najbolje proučen istorijski lingvistički doprinos Arapa. Bezmalobesve relevantne arapske i zapadne studije posvećene ovoj temi akcenat stavljaju na analizu rečničke makrostrukture, pošto su i sami arapski leksikografi srednjeg veka najviše pažnje posvetili upravo inovacijama na tom planu, praveći anagramske, rimovane i alfabetske rečnike. Najvažniji arapski opšti jednojezični rečnici u periodu od VIII do XV veka jesu: *Kitāb al-'ayn* – „Knjiga o slovu *ajn*“ Halila ibn Ahmeda (al-Halīl ibn 'Aḥmad, umro 791), *Muğmal al-luġa* – „Sažeto o jeziku“ i *Maqāyīs al-luġa* – „Nivoi u jeziku“ Ibn Farisa (Ibn Fāris, umro 1004), *al-Šihāḥ* Džavharija (al-Ġawharī, umro između 1003. i 1010), *Lisān al-'arab* – „Arapski jezik“ Ibn Menzura (Ibn Manzūr, 1232–1311), *al-Qāmūs al-muḥīṭ* – „Okean koji okružuje“ Firuzabadija (al-Fīrūzābādī, 1326–1414) i *'Asās al-balāġa* – „Osnovi retorike“ Zamahšarija (al-Zamahšārī, 1075–1144). Cilj ovog istraživanja jeste da se izvrši pregled i analiza osnovnih odlika mikrostrukture navedenih rečnika, to jest, elemenata strukture rečničkog članka poput lematizacije, navođenja gramatičkih i semantičkih obeležja odrednice/leme i kvalifikatora, kao i da se utvrdi način na koji se taj segment leksikografske aktivnosti kod Arapa u srednjem veku razvijao.

Ključne reči: arapska srednjovekovna leksikografija, mikrostruktura rečnika, makrostruktura rečnika, rečnički članak, lema, lematizacija

1. Uvod

Počeci leksikografske misli kod Arapa vezuju se za Abul Asvada el Dualija ('Abū al-'Aswad al-Du'alī¹, umro 688), prvog arapskog gramatičara, kao i za gramatičarsku školu u Basri koja je bila najplodotvornija tokom VIII veka (Kico, 2003: 81). Objektivno gledano, precizno određenje trenutka nastanka leksikologije i leksikografije nije moguće najpre zbog toga što su arapska jezička proučavanja uopšte u početnom periodu bila izrazito isprepletana. Osim toga, leksikologija sa leksikografijom i gramatika, kao i mnoge druge lingvističke grane, nisu odelite teorijske i praktične discipline već ispoljavaju izuzetnu međuzavisnost i prirodnu upućenost jednih na druge.

¹ Za beleženje arapskih i imena i primera korišćena je ZDMG transkripcija.

Od samog uspostavljanja arapske filologije, posle objave islama u VII veku, leksikografija je kod Arapa zauzimala prvo mesto među svetovnim naukama, što je u potpunosti logično ako se u obzir uzme činjenica da nije imala samo vrlo važnu ulogu u svetovnoj sferi života, već da je davala sakralno značenje Kuranu. Takođe, na nju su se u velikoj meri oslanjale sve arapske srednjovekovne nauke jer im je ona davala neophodnu leksičku i terminološku bazu (Рыбалкин 2003: 259).

Arapski filolozi su vrlo rano uočili nijanse u značenjima reči različitih oblika a sličnih značenja u preislamskoj poeziji i Kuranu, kao što su bili svesni leksike koja je postala arhaična ili se odlikovala neuobičajenom upotrebom. Kao plod njihovog zanimanja za sinonimiju i sakupljanja leksema i fraza sa srodnim i dijalekatskim osnovama nastali su prvo manji, usko specijalizovani traktati, a zatim i obimniji leksikografski radovi različitih tipova. Korpus na kojima su se ovi leksikografski radovi zasnivali u početku su činili najpre Kuran, hadisi i drugi teološki tekstovi. Kasnije su glavni korpus predstavljali svetovni tekstovi kao što su preislamska i srednjovekovna poezija, poslovice i izreke (Рыбалкин 2003: 259–260).

Na čisto jezičkom planu, arapska srednjovekovna leksikografija je podjednako aktivno učestvovala u beleženju i analiziranju načina građenja leksema i termina, fonetskih promena, značenjskih nijansi leksema i drugih lingvističkih pojava. Takođe, arapski leksikografi su dali veliki doprinos građenju terminologije i terminosistema, proširivanju i standardizaciji leksičkog fonda klasičnog arapskog jezika, ali i produbljivanju teorijskih i praktičnih saznanja o odnosu između formalnog i značenjskog aspekta leksema. Svojim originalnim idejama i inovacijama doprineli su i razvoju rečničke mikrostrukture, osobito pitanjima kao što su obuhvaćena leksička masa i raznovrsni načini na koje se ona može predstaviti.

U radu je uzet u obzir upravo period u kom je arapska leksikografija izgradila i primenjivala te nove ideje, pre kontakta sa evropskom leksikografskom metodologijom.

2. Tipologija srednjovekovnih arapskih rečnika

Određivanje rečničke tipologije jeste složen analitički zadatak zbog postojanja više kriterijuma koji se mogu primeniti. To važi i za srednjovekovnu arapsku leksikografsku produkciju koja se u relevantnoj literaturi najčešće klasifikuje na osnovu kriterijuma ustrojstva, informacionog tipa i namene rečnika, pri čemu ustrojstvo leksikografskih ostvarenja, osobito onih koja su nastala do kraja XVIII stoleća, najviše zaokupljaju pažnju istraživača (Haywood 1965: 1, 4, 132–133; Koçak 2002: 16–18; Kico 2003: 89; Рыбалкин 2003: 261–262; 279 i 293–323; Dayf 1984: 142–146). Za naše istraživanje najrelevantnija je klasifikacija ukrajinskog arabiste Ribalkina, koja se zasniva na prezentativnom, to jest tektonskom kriterijumu. Najbliža je savremenim tipološkim klasifikacijama i pruža najjasniji uvid u razvoj leksikografske metodologije i leksikografije uopšte kod Arapa.

Bilo da je reč o jednojezičnim, dvojezičnim ili višejezičnim leksikografskim ostvarenjima, ovaj autor razlikuje dva osnovna tipa rečnika u arapskoj srednjove-

kovnoj leksikografiji na osnovu principa unutrašnje organizacije rečnika, to jest ustrojstva i klasifikacije rečničkih jedinica. To su:

1. rečnici sa leksičko-semantičkim principom klasifikacije, odnosno predmetno-tematski rečnici;
2. rečnici sa analitičko-morfološkim principom klasifikacije, koji se dalje dele na sledeće podvrste:
  - a) rečnici sa fonetsko-permutativnim ili anagramskim ustrojem;
  - b) rečnici sa alfabetsko-permutativnim ustrojem;
  - c) rečnici sa alfabetsko-kružnim ustrojem;
  - d) rečnici sa rimovanim ustrojem prema poslednjem korenskom suglasniku;
  - e) rečnici sa primarnim alfabetskim ustrojem prema prvom korenskom konsonantu (Рыбалкин 2003: 261, 279 i 293–323).

Rečnici čijom se mikrostrukturom bavi ovo istraživanje pripadaju različitim periodima i imaju različitu makrostrukturu, pri čemu predstavljaju najvažnija arapska srednjovekovna leksikografska ostvarenja. To su opšti jednojezični rečnici književnog arapskog jezika *Kitāb al-'ayn* – „Knjiga o slovu *ajn*“ Halila ibn Ahmeda (al-Halīl ibn 'Aḥmad, umro 791), *Muğmal al-ḥuġa* – „Sažeto o jeziku“ i *Maqāyīs al-ḥuġa* – „Nivoi u jeziku“ Ibn Farisa (Ibn Fāris, umro 1004), *al-Šiḥāḥ* Džavharija (al-Ġawharī, umro između 1003. i 1010), *Lisān al-'arab* – „Arapski jezik“ Ibn Menzura (Ibn Manzūr, 1232–1311), *al-Qāmūs al-muḥīṭ* – „Okean koji okružuje“ Firuzabadija (al-Fīrūzābādī, 1326–1414) i *'Asās al-balāġa* – „Osnovi retorike“ Zamahšarija (al-Zamaḥšarī, 1075–1144).

3. Analiza rečničke mikrostrukture najvažnijih arapskih srednjovekovnih rečnika

Rečnik *Kitāb al-'ayn* – „Knjiga o slovu *ajn*“ jeste prvi celovit rečnik arapskog jezika i pripisuje se Halilu ibn Ahmedu (al-Halīl ibn 'Aḥmad, umro 791). Ovim delom su postavljeni prvi standardi u organizovanju rečničkih jedinica na koje su se leksikografi ugledali tokom narednih 250 godina. Taj rečnik se istovremeno smatra prvim znamenitim delom arapske nauke o jeziku uopšte (Dayf 1984: 142; Versteegh 2001: 62; Kico 2003: 81–82 i 89). U njemu je primenjen fonetsko-permutativni, fonetsko-anagramski, anagramski ili princip glasovne retroverzije što se tiče makrostrukture i on je ostvario jak uticaj na većinu kasnijih leksikografa koji su ovaj kompleksni metod često prilagođavali sopstvenim zamislima.

Halil je redao rečničke odrednice prema mestu nastanka početne foneme odrednice u govornom aparatu, odnosno na osnovu fonetskog alfabeta počev od guturala pa sve do bilabijalnih glasova. Pri tome je navodio postojeće permutacije korenskih suglasnika, izvedenice iz takvih korenskih oblika i njihova značenja. To znači da su zajedno bili grupisani oni korenski oblici koji dele iste konsonante u različitom redosledu (Dayf 1984: 142; Kico 2003: 89).

Hejvud iznosi pretpostavku da je ovaj znameniti gramatičar imao uvid u radove staroindijskih leksikografa i da je neke svoje ideje u vezi sa organizacijom rečničke građe zasnovao na njihovim. Kao i većina srednjovekovnih leksikografskih ostvarenja, *Kitāb al-‘ayn* je bio namenjen učenom svetu koji je činio veći deo pismene populacije tog perioda. Bez obzira na to što princip ustrojstva ovog rečnika iz današnje perspektive može delovati neobično, čak nepraktično, Hejvud ga smatra kamenom temeljcem ne samo arapske već i svetske leksikografije (Haywood 1965: 27–28). Balbaki smatra da je cilj ovakvog ustrojstva Halilovog rečnika bio zapravo da se popišu sve korenske osnovne arapskog jezika što smatra i najvećim doprinosom ovog leksikografskog ostvarenja (Baalbaki 2014: 296).

Kada je reč o mikrostrukturi, *Kitāb al-‘ayn* se odlikuje relativno ujednačenom strukturom rečničkog članka, ali, kako Balbaki uočava, Halil ne navodi sve derivate (Baalbaki 2014: 298). Takođe, on uglavnom prvo navodi gramatičke informacije relevantne za leksemu, ali redosled kojim to čini nije ujednačen. Kod imenica, navodi oblike za jedninu i množinu, dok rod naglašava samo ako je nemarkiran. Na primer:

šhb: al-šāḥib yuğma‘ bi al-šaḥb wa al-šuḥbān wa al-šuḥba wa al-šihāb. Wa al-‘aṣḥāb ḡamā‘at al-šaḥb (al-Ḥalīl 1988: III, 124) – „koren *šhb*: reč *al-šāḥib* ima množine *al-šaḥb*, *al-šuḥbān*, *al-šuḥba* i *al-šihāb*“.

Kod glagola daje informacije kao što su oblik za perfekat i imperfekta, glagolsku imenicu, ali opet ne sasvim dosledno. Na primer:

dḥn: daḥana al-duḥān duḥūn^{an}: saṭa‘a (al-Ḥalīl 1988: IV, 232) – „koren *dḥn*: prefekat: *daḥana*, glagolska imenica: *al-duḥān* i glagolska imenica br. 2: *duḥūn^{an}*. definicija/ sinonim: *saṭa‘a*“;

lḡ: laḡḡa yaliḡḡu wa yalaḡḡu laḡḡā^{an} (al-Ḥalīl 1988: VI, 19) – „koren *lḡ*: prefekat: *laḡḡa*, imperfekta: *yaliḡḡu* i *yalaḡḡu*, glagolska imenica: *laḡḡā^{an}*“.

Takođe, ponekad navodi prvo glagolsku imenicu, pa tek onda relevantne glagolske oblike i prateće derivate. Na primer:

sbq: al-sabqu : al-quḍmatu wa taqūl lahu fī al-ḡary wa al-‘amri sabqu^{an} wa subqat^{an} wa sābiqat^{an} ‘ay sabaqa al-nāsa ‘ilayhi (al-Ḥalīl 1988: V, 85) – „koren *sbq*: glagolska imenica: *al-sabqu*, značenje: *al-quḍmatu* – ‘prednost’ i za to kažete u trčanju i drugom *sabqu^{an}*, *subqat^{an}* i *sābiqat^{an}* to jest *sabaqa al-nāsa ‘ilayhi* – ‘prestigao je ljude’“.

Ovi nedostaci u uređenju mikrostrukture uticali su i na kasnija leksikografska dela, na šta ukazuje Balbaki:

The absence in *al-‘Ayn* of a rigorous system for the internal arrangement of the lemma-ta as well as for the inclusion of all used derivatives of the same root obviously left its mark on the lexicographical tradition as a whole. Despite some improvements in certain lexica from this perspective, the user often has to read almost the whole lemma in order to find the required word (Baalbaki 2014: 299).

Ibn Farisovi (Ibn Fāris, umro 1004) rečnici *Maqāyīs al-luḡa* – „Nivoi u jeziku“ i *Muḡmal al-luḡa* – „Sažeto o jeziku“ glavni su predstavnici takozvanog alfabetsko-kružnog principa ustrojstva. Za njih je karakteristično poštovanje opšteprihvaćenog

alfabetskog redosleda, s tim što, kako Ribalkin navodi, alfabet za Ibn Farisa i druge leksikografe koji su primenjivali ovakav princip ustrojstva, ne predstavlja linearni, već kružni poredak, poput kazaljke na satu (Рыбалкин 2003: 313–316).

U vezi sa mikrostrukturom rečnika *Maqāyīs al-luġa* – „Nivoi u jeziku“, Balbaki zapaža da kod troradikalnih korenskih osnova Ibn Faris utvrđuje koliko osnovnih značenja ima i navodi primere osvedočene upotrebe (Baalbaki 2014: 349). Pri tome u ovom Ibn Farisovom rečniku ne postoji utvrđen i stalan redosled navođenja derivata određene korenske osnove. Na primer:

ġassa: al-ġīm wa al-sīn 'ašl^{um} wāhid^{um} wa huwa ta'arrufu al-šay'i bi massⁱⁿ laṭīf. yuqāl ġasastu al-'arqa wa ġayrahu ġassan. wa ġāsūs fā'ūl min hādā; li 'annahu yataḥabbaru mā yurīduhu bi ḥafā'ⁱⁿ wa luṭfⁱⁿ. wa đukira 'an al-Ḥalīl 'anna al-ḥawwāss allatī hiya mašā'ir al-'insān rubbamā summiyat ġawwāss^a (Ibn Fāris 1979: I, 414) – „koren *ġassa*: koren od slova *al-ġīm* i *al-sīn* ima jedno osnovno značenje, a to je upoznavanje nečega blagim dodirima (ispipavanjem). Kaže se *ġasastu al-'arqa wa ġayrahu ġassan* – “. Imenica *ġāsūs* – 'špijun, uhoda' je vršilac te radnje (*fā'ūl*), jer potajno i diskretno ispituje šta želi. Pominje se da je Halil² rekao da je reč *al-ḥawwāss* koja označava čovekova osećanja i čula možda nazvana *ġawwāss*“.

Iz prethodnog primera se vidi da Ibn Faris poklanja pažnju relevantnim gramatičkim podacima, ali i da najpre nudi osnovna, a potom i prenesena značenja lekseme, što znači da je imao razvijenu svest i o značaju pružanja semantičkih podataka.

Drugi Ibn Farisov rečnik, *Muġmal al-luġa* – „Sažeto o jeziku“, upravo predstavlja sažetije ostvarenje sa praktičnijom namenom. Na primer:

lġ: al-ṭalġu ma'rūf^{um}. wa 'ardun maṭlūġat^{um}, 'ašabahā al-ṭalġu. wa raġulu maṭlūġu al-fu'ādi, 'idā kāna balīd^{an} 'āġiz^{an} (Ibn Fāris 1986: 162) – „koren *lġ*: sneg je poznat. Zavejana (doslovno 'snežna') zemlja je ona na koju je pao sneg. Čovek snežnog srca je onaj koji je inertan i nesposoban“.

Ovaj rečnik nudi kraće i jednostavnije definicije, a to pokazuje da je bio namenjen široj publici. Već to, samo po sebi, predstavlja izuzetno značajan pomak u srednjovekovnoj arapskoj leksikografiji gde su korisnik i njegove potrebe dugo bili u senci kompleksnih i često vrlo apstraktnih teorijskih jezičkih promišljanja. U ovom rečniku, Ibn Faris je gramatičke i semantičke informacije maksimalno suzio, ali je značajno da se u obuhvaćenoj leksičkoj masi nalaze brojne lekseme koje u *Maqāyīs al-luġa* nije uvrstio.

Radikalni zaokret na planu rečničkog ustrojstva prvi je načinio arapski leksikograf turskih korena, Džavhari (al-Ġawharī, umro između 1003. i 1010), rečnikom *Tāġ fi al-luġa wa šihāḥ al-'arabiyya* – „Kruna jezika i pravilnosti arapskog“, koji se u literaturi najčešće naziva skraćeno *al-Šihāḥ*. *Al-Šihāḥ* predstavlja prvi arapski rečnik u kojem je primenjen jedinstven i jednostavan sistem organizacije rečničkih jedinica tako da su ga lako mogli koristiti i oni neupućeni u filološke nauke. Jedan od važnih činilaca tog jednostavnog sistema organizacije bilo je to što je Džavhari uveo u arapsku leksikografiju skraćenice koje su bliže objašnjavale vrstu reči, njen

² Misli se na Halila ibn Ahmeda.

izgovor i tome slično. Džavhari u svom rečniku za osnovu uzima opšteprihvaćeni alfabetski redosled, a korenske oblike ne klasifikuje prema broju korenskih suglasnika niti u analizi primenjuje permutaciju kao raniji leksikografi. On ređa korenske oblike prema alfabetskom redosledu, a na osnovu poslednjeg korenskog suglasnika, uspostavljajući princip rimovanja. Princip koji je ustanovio Džavhari na izvestan način predstavlja preteču savremenih obratnih semasioloških rečnika.

Metodološki principi koje je Džavhari uspostavio u zlatnoj epohi arapske leksikografije i arapsko-islamske civilizacije uopšte ostvarili su vrlo jak uticaj na kasnije leksikografe koji su stvarali od početka XII do kraja XVIII veka. Njegov rečnik *al-Šihāh* predstavlja poslednje potpuno originalno leksikografsko delo u pogledu inovacija u ustrojstvu rečničkih jedinica.³

Što se tiče mikrostrukture ovog rečnika, ona je obeležena purističkim motivima autora jer je Džavharijeva namera bila da zabeleži onu arapsku leksiku koju je on lično smatrao pravilnom (Baalbaki 2014: 376). Stoga Džavhari u rečničkom članku dosledno stavlja akcenat na pravilno čitanje i izgovor, na fonotaktička, ortografska i morfološka pravila, dok definicijama pojmova i semantičkim nijansama poklanja daleko manje svoje neposredne leksikografske pažnje. Na primer:

'rq: al-'arāqu: al-sahru. wa qad 'ariqtu bi al-kasri, 'ay sahartu, wa kaḏālika i'taraqtu 'alā ifta'altu wa 'anā 'ariq^m (al-Ġawharī 1979: 1445) – „koren *'rq:* al-'arāqu: nesanića, nespavanje noću. Srednji perfekatski vokal *i:* 'ariqtu, odnosno 'bio sam budan cele noći', kao što postoji oblik VIII glagolske vrste, *i'taraqtu*, na paradigmatu *ifta'altu*, dok je oblik prideva 'ariq^m – 'budan'“;

ḡsm: qāla 'Abū Zayd: al-ḡismu: al-ḡasadu wa kaḏālika al-ḡusmānu wa al-ḡuṭmānu (al-Ġawharī 1979: 1887) – „koren *ḡsm:* Abu Zejd navodi oblik *al-ḡismu* – „telo“, sinonim *al-ḡasadu*, kao i oblike *al-ḡusmānu* i *al-ḡuṭmānu*“.

U vezi sa Zamahšarijevim (al-Zamahšarī, 1075–1144) rečnikom *'Asās al-balāḡa* – „Osnovi retorike“, gde su popisane lekseme i fraze iz Kurana, hadisa, poezije i poslovice primenom primarnog alfabetskog ustrojstva, Hejvud navodi: „With the '*Asās al-Balāḡa*', however, al-Zamahšarī introduced the modern dictionary order in its entirety, listing words under their roots according to the alphabetical order of all their component letters from the first to the last“ (Haywood 1965: 106).

Balbaki, međutim, kao glavni kvalitet ovog rečnika ističe pojedine odlike njegove mikrostrukture:

Perhaps more than in the adoption of a full alphabetical order starting with the first letter, Zamahšarī's innovative role in the Arabic lexicographical tradition lies in the content of *al-Asās*, that is, the distinction between the tropical and the literal or veridical usages (*ifrād al-maḡāz 'an al-ḥaqīqa*) (Baalbaki 2014: 358–359).

³ Od početka XII do kraja XVIII veka nastupio je period u kojem je nastala sveopšta društvena i kulturna stagnacija arapskog sveta, što se odrazilo i na leksikografiju. U tom periodu se pojavio osetno manji broj iscrpnih i originalnih leksikografskih radova, a preovlađivali su manji rečnici kompilatorskog karaktera koji nisu sastavljani na osnovu aktuelne jezičke građe.

Naime, na planu mikrostrukture rečnika Zamahšari je iskazao podjednaku autorsku zrelost, pedantnost i doslednost jer je sistematski razmatrao osnovno i preneseno značenje svake navedene lekseme i upotrebu leksema u kontekstu. Svaki rečnički članak je podeljen na dva dela, pri čemu se prvo navodi primarno značenje lekseme, a zatim preneseno, koje se uvodi arapskom frazom *min al-mağāz* – „preneseno“, „metaforički“. Na primer:

r š: 'ahl Makka yusammūn yawm al-qarr yawm al-ru'ūs li 'annahum ya'kulūn fihi ru'ūs al-'adāhī. wa raḡul 'ar'as wa ru'āsī: 'azīm al-ra's. [...] wa min al-mağāz: 'indī ra's^{um} min al-ḡanam. wa 'iddat 'ar'us, wa mā 'indī ra's māl (al-Zamahšarī 1998: I, 325) – „koren *r š*: Mekanci nazivaju drugi dan Kurban-bajrama (ar. *yawm al-qarr*) *yawm al-ru'ūs* – 'dan glava' jer tog dana jedu glave kurbana. Za čoveka se kaže *'ar'as* i *ru'āsī* u značenju: glavat. [...] Metaforički: '*indī ra's^{um} min al-ḡanam. wa 'iddat 'ar'us, wa mā 'indī ra's māl* – 'Imam kozju glavu i nekoliko glava, ali nemam novca“.

Sve navedeno u vezi sa ovim rečnikom potvrđuje Kočakovu konstataciju da je rečnik *'Asās al-balāḡa* bio vesnik nove ere u arapskoj leksikografskoj produkciji (Kočak 2002: 41–42).

Ibn Menzur (Ibn Manzūr, 1232–1311) jeste autor rečnika *Lisān al-'Arab* – „Jezik Arapa“ koji se, prema obimu obuhvaćene leksike, i danas ubraja u najcelovitije rečnike književnog arapskog jezika. Kočak ukazuje na to da ovo delo nije samo jedan od najvećih rečnika arapskog jezika, već predstavlja jedan od najboljih izvora preislamske i klasične poezije. Naime, ovo delo nije bilo smatrano isključivo rečnikom, već je predstavljalo i sumu znanja iz gramatike, sintakse, književnosti, tumačenja hadisa i islamske pravne nauke (Kočak 2002: 32).

Uprkos tome što Ibn Menzur nije dao nikakav originalni doprinos leksikografskoj metodologiji na planu makrostrukture već se postavio kao predani kompilator, Hejvud ističe da je njegov *Lisān al-'Arab* značajan i po tome što je to bio prvi opšti rečnik književnog arapskog jezika u pravom smislu te reči (Haywood 1965: 80–81).

Uvidom u rečničke odrednice možemo zaključiti da Ibn Menzur nije dao poseban originalan doprinos ni na planu organizacije rečničke mikrostrukture. Koren reči i ovde predstavlja osnovu rečničkog članka, što nam sugerise da se korensko predstavljanje lema i lematizacije u potpunosti ustalilo u leksikografskoj praksi. Ibn Menzur je vrlo podrobno nabrajo i definisao sve derivate, pri čemu se obilato pomagao različitim citatima, najčešće primerima iz Kurana i poezije. Iako su njegove definicije vrlo iscrpne, nije koristio nikakve kvalifikatore upotrebne i stilske vrednosti, niti skraćenice, za razliku od Zamahšarija. Osim toga, Ibn Menzur nije bio sasvim dosledan u redosledu nabranjanja derivata, tako da kod deverbale derivacije nekad prvo navodi glagol u perfektu 3. lica singulara pa ostale relevantne derivate, a drugi put prvo glagolsku imenicu, pa glagol, pa ostale derivate. Na primer:

hfl: al-ḥafl: iḡtimā' al-mā' fi maḥfilīhi, taqūlu ḥafala al-mā' yaḥfilu ḥafl^{an} wa ḥufūl^{an} wa hafl^{an}, wa ḥafala al-wādī bi al-sayl wa iḥtafala: ḡā'a bi mal'i ḡanbayhi (Ibn Manzūr 2003: XI, 156) – „koren *hfl*: *al-ḥafl* – 'slivanje': skupljanje vode, kaže se u perfektu *ḥafala al-mā'*, u imperfektu *yaḥfilu*, glagolska imenica ima oblike *ḥafl^{an}*, *ḥufūl^{an}* i *ḥafl^{an}*. Kaže se *ḥafala al-wādī bi al-sayl wa iḥtafala* – 'Rečno korito je preplavilo': što znači da je voda prešla preko obala“;

zll: zalla al-sahmu ‘an al-dir‘i, wa al-‘insān ‘an al-ṣaḥrati yazillu wa yazallu zall^{an} wa zalīl^{an} wa mazillat^{an} (Ibn Manẓūr 2003: XI, 306) – „koren *zll*: *zalla* – ‘skliznuti, zabići’, koplje je skiznulo niz oklop, čovek je zaobišao sedeljku, imperfekta: *yazillu* i *yazallu*, glagolska imenica: *zall^{an}*, *zalīl^{an}* i *mazillat^{an}*“.

Bez obzira na ove nedostatke, Ibn Menzur je na korak bliže prišao kreiranju rečnika koji je podređen potrebama pretpostavljenih korisnika. U vezi sa tim Balbaki ističe:

Obviously, Ibn Manẓūr’s arrangement of lexical items based on meaning within each lemma is helpful to the reader in finding the word he seeks, although he may have to search through much of the lemma to find it due to the lack of a fixed scheme of arranging verbs, nouns, derivatives, etc. (Baalbaki 2014: 391).

Leksikograf persijskog porekla Firuzabadi (al-Fīrūzābādī, 1326–1414) je primenom principa rimovanja rečničkih odrednica sastavio rečnik pod naslovom *al-Qāmūs al-muḥīt* – „Okean koji okružuje“, koji se najčešće skraćeno nazivao *al-Qāmūs* – „Okean“.⁴ Osim preglednosti, dosledne vokalizacije i velikog broja uključenih leksema, za ovaj rečnik su karakteristične i određene izmene u pogledu tretiranja izvesnih fonema. Među važne Firuzabadijeve doprinose, u kojima se ujedno ogleda deo uticaja Džavharijevog rečnika, ubraja se to što je dodatno usavršio sistem skraćenica u rečniku kako bi bio jednostavniji za upotrebu a kojima je obeležavao određene gramatičke oblike i pojave (Haywood 1965: 87–90; Baalbaki 2014: 395). Na primer:

‘ḡr: al-‘aḡru: al-ḡazā‘u ‘alā al-‘amali, ka al-‘iḡāra muṭallaṭat^{an}, ḡ: ‘uḡūr^{an} wa ‘āḡār^{an}, wa al-ḡakru al-ḡasanu wa al-maḡru. wa ‘aḡarahu ya’ḡuruḡu wa ya’ḡiruḡu (al-Fīrūzābādī 1998: 342) – „koren ‘ḡr: *al-‘aḡru* – ‘nadnica’: nadoknada za posao, kao i ‘iḡāra, mn.: ‘uḡūr^{an} i ‘āḡār^{an}, kao što znači miraz i mehr. Perfekta: ‘aḡarahu, imperfekta: *ya’ḡuruḡu* i *ya’ḡiruḡu*“.

Naravno, Firuzabadijevo delo nije nastalo bez značajnih uticaja čitavog niza ranijih znamenitih leksikografa, ali je njegov nesumnjiv doprinos upravo to što je prepoznao i uvažio potrebe korisnika rečnika i vrlo dosledno primenio sve korisne ideje svojih prethodnika.

4. Zaključak

Različiti spojevi načina na koje su leksičke jedinice ređane i analizirane predstavljaju pokazatelj „preraspodele i poboljšavanja tradicionalnog instrumentarijuma praktičnih metoda“ koje su se javljale u leksikografiji (Рыбалкин 2003: 335).

U makrorečničkoj strukturi, ta poboljšanja se očituju kao:

- primena permutativnog principa na osnovu različitih tipova alfabeta, odnosno različitih alfabetskih redosleda;

⁴ *Al-Qāmūs al-muḥīt* je bio jedan od retkih široko rasprostranjenih leksikografskih radova u to vreme, te je reč „qāmūs“ – „okean“ iz naslova postepeno dobila značenje „rečnik“ tako da se Firuzabadiju pripisuje nenamerno autorstvo jedne od današnjih arapskih reči za rečnik – „qāmūs“ (Haywood 1965: 83).

- primena alfabetskog principa na osnovu različitih tipova alfabeta, odnosno različitih alfabetskih redosleda;
- primena rimovanog principa na osnovu različitih alfabetskih redosleda.

U mikrореčničkoj strukturi, ta poboljšanja su:

- količina navedenih detalja prilikom analiziranja korena reči;
- redosled navođenja detalja, osobito relevantnih gramatičkih informacija;
- vrsta klasifikovanja korenske osnove i dalji redosled lematizacije;
- razrada definicija i navođenje osvedočene upotrebe;
- uvođenje semantičkih informacija, najpre osnovnog i prenesenog značenja;
- prilagođavanje rečničkog članka potrebama korisnika.

Ono što je za sveukupnu srednjovekovnu arapsku leksikografiju karakteristično jeste da leksičke jedinice u svojim leksičko-semantičkim i gramatičkim odnosima, to jest, rečničke odrednice i osnove na kojima se zasnivalo ustrojstvo leksikografskih ostvarenja, nisu postale glavni nosioci značenja, već je to postao apstraktni koren reči. Konkretne lekseme izvedene iz datog korena imale su ulogu da potvrde realnost korena i njegovu objektivnu prirodu. Takođe, arapski leksikolozi i leksikografi bili su usredsređeni na grupisanje i aranžiranje korenskih gnezda. S druge strane, često nisu iskazivali interesovanje za dalje hijerarhijsko grupisanje izvedenica iz tih korenskih osnova – lematizaciju, posebno u prvim stolicima leksikografske aktivnosti.

Što se makrореčničke strukture tiče, prelazak sa jednog principa ustrojstva rečnika na drugi ponekad se svodio na promenu samo jednog od navedenih parametara i to je omogućavalo istovremeno postojanje različitih, katkad sasvim oprečnih principa ustrojstva rečnika, kao što su fonetsko-permutativni i princip rimovanja (Рыбалкин 2003: 335). S druge strane, mikrореčnička struktura iskazuje znatno uređeniji razvoj i napredak, jer je kod najranijih rečnika akcenat bio na apstraktnoj gramatičkoj analizi, dok se kod kasnijih rečnika primećuje jasna svest o praktičnoj upotrebnoj vrednosti rečnika.

Dakle, srednjovekovni opšti rečnici arapskog jezika akcenat su stavljali na formalni aspekt leksikona, pri čemu su postepeno iskazivali sve veću tendenciju ka popisivanju sveukupnog leksičkog fonda arapskog jezika. Na primer, već činjenica da Halil u fond svog rečnika nije uključio vlastite imenice, a da ih je Firuzabadi, nekoliko vekova kasnije, vrlo pedantno beležio, govori o promeni pristupa u odabiru i načinu predstavljanja rečničke građe.

Sve ovo ukazuje na to da, iako se nalazio u senci makrostrukturnih inovacija i „akrobacija“, rečnički članak je u srednjovekovnoj arapskoj leksikografiji iskazao siguran i stabilan razvoj kako na teorijskom, tako i na upotrebnom planu. Verujemo da će ovu tvrdnju potvrditi i buduća istraživanja ove značajne teme. Buduća istraživanja ove problematike trebalo bi svakako mnogo više produbiti, uz poseban osvrt na uticaj srednjovekovnih arapskih jezičkih proučavanja na razvoj mikrostrukture rečnika.

Literatura

- Baalbaki, R. 2014. *The Arabic Lexicographical Tradition From the 2nd/8th to the 12th/18th Century*. Leiden/Boston: Brill.
- Dayf, Š. 1984. *Mağma' al-luğa al-'arabiyya fī hamsīn 'ām 1934-1984*. Al-Qāhira: Mağma' al-luğa al-'arabiyya.
- Fīrūzābādī (al-), M. M. 1998. *Al-Qāmūs al-muḥīṭ*. Dimašq: Mu'assasat al-Risāla.
- Ġawharī (al-), I. Ħ. 1979. *Al-Šihāḥ - Tāğ al-luğa wa šihāḥ al-'arabiyya*. Bayrūt: Dār al-'ilm li al-malāyīn.
- Halīl (al-), I. A. 1988. *Kitāb al-'ayn*. Bayrūt: Manšūrāt mu'assasat al-'A'lamī li al-maṭbū'āt.
- Haywood, J. 1965. *Arabic Lexicography: its history, and its place in the general history of lexicography*. Leiden: E.J. Brill.
- Ibn Fāris, A. A. 1979. *Maqāyīs al-luğa*. Bayrūt: Dār al-fikr.
- Ibn Fāris, A. A. 1986. *Muğmal al-luğa*. Bağdād: Mu'assasat al-Risāla.
- Ibn Manzūr, 'A. Ğ. 2003. *Lisān al-'Arab*. Bayrūt: Dār Šādīr.
- Kico, M. 2003. *Arapska jezikoslovna znanost: općelingvistička utemeljenja i specifična određenja*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Koçak, A. Y. 2002. *Handbook of Arabic dictionaries*. Berlin: Schiler.
- Рыбалкин, В. С. 2003. *Классическое арабское языкознание*. Киев: Стило.
- Versteegh, K. 2001. *The Arabic Language*. 2nd edition. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Zamaḥšarī (al-), 'U. I. 1998. *'Asās al-balāğa*. Bayrūt: Dār al-kutub al-'ilmiyya.

Dragana Đorđević

THE DEVELOPMENT OF DICTIONARY MICROSTRUCTURE IN MEDIEVAL ARABIC LEXICOGRAPHY

Abstract

Arabic lexicographic activity during the Middle Ages represents one of the best researched historical linguistic contribution of the Arabs. Almost all relevant Arabic and Western studies that are dedicated to this topic put accent to the analysis of the dictionary macrostructure since the innovations in that field were at the center of attention of the Medieval Arab lexicographers. They created various anagrammatic, rhymed, and alphabetic dictionaries as a result of these innovations. The most important general monolingual dictionaries of the Arabic language of that time (8th-11th century) were: *Kitāb al-'ayn* – “The Book of Ayn” by Khalil Ibn Ahmad (al-Halīl ibn 'Aḥmad, died in 791), *Muğmal al-luğa* – “Concise of Language” and *Maqāyīs al-luğa* – “Levels of the Language” by Ibn Faris (Ibn Fāris, died in 1004), *al-Šihāḥ* by Jawhary (al-Ġawharī, died between 1003-1010), *Lisān al-'arab* – “The Arabic Language” by Ibn Manzur

(Ibn Manẓūr, 1232-1311), *al-Qāmūs al-muḥīṭ* – “The Surrounding Ocean” by Firuzabady (al-Fīrūzābādī, 1326-1414), and *'Asās al-balāġa* – “The Basis of Rhetoric” by Zamakhshary (al-Zamaḥṣarī, 1075-1144). The aim of this research is to describe and analyze basic features of the microstructure of the said dictionaries, i.e. the elements such as lemmatization, grammatical and semantical features of lemmas, as well as the analysis of the development of this segment of the Arabic lexicographical activity in the Middle Ages.

dragana.djordjevic@fil.bg.ac.rs

THE INFLUENCE OF AGE, TIME SPENT IN CANADA AND OTHER FACTORS ON THE LEVEL OF INTERCULTURAL SENSITIVITY OF SERBIAN IMMIGRANTS¹

Abstract: Since this was a part of a broader research, the starting point was the placement of the participants, Serbian immigrants in Canada, in one of six phases of Milton Bennett's Developmental Model of Intercultural Sensitivity (DMIS) as well as the theoretical framework of the model, because it defines every phase through people's attitudes towards difference (e.g. "not interested/does not believe in cultural difference"). However, no attention has been paid by researchers to some factors, linguistic and non-linguistic, that may have an influence on the development of certain attitudes and worldview. Thus, the first part of the analysis dealt with non-linguistic factors, such as the age on arrival, time spent in Canada, schooling in Canada and occupation, and their influence on intercultural sensitivity. The second part investigated the relationship between some language-related factors (the use and the (social) role of Serbian and English, as well as language retention) and intercultural sensitivity. The corpus included 23 interviews and questionnaires.

This study was important not only because it was the first research using DMIS on Serbian immigrants, but also because it analyzed if the time spent in a foreign country would be enough for a positive attitude towards other cultures or if some other factors have an influence on building an ethnorelative worldview.

Key words: Serbian immigrants, Canada, intercultural sensitivity, Developmental Model of Intercultural Sensitivity (DMIS), linguistic factors, non-linguistic factors

1. Introduction

The aim of this study is to determine what specific factors, linguistic and non-linguistic, may have an influence on one's intercultural sensitivity, that is, the ability of people to deal with difference, i.e. other cultures. The participants in this study are Serbian immigrants who spent at least five years in Canada, that is, in a different cultural framework. Since this is a part of a broader research project, which was focused on the construction of cultural and linguistic identity of Serbian immigrants

---

¹ 23 questionnaires and interviews that were analyzed in this paper were conducted in the project "Central Europe in Canada: CEACS Diaspora Project." I would like to thank the Central European Association for Canadian Studies (CEACS) and the Diaspora Project, headed by professor Vesna Lopičić, for making their useful materials available to me and other researchers.

in English-speaking Canada, the starting point of the current research is the placement of the participants in one of six phases of Milton Bennett's Developmental Model of Intercultural Sensitivity (DMIS), as well as the theoretical framework of the model, because it defines every phase through people's attitudes towards difference. This means that this model is interested in people's attitudes and worldview rather than specific factors that are behind them.

The primary focus of this analysis is on time spent in Canada, age on arrival, schooling in Canada and occupation, as non-linguistic factors, as well as on some linguistic factors, such as the use and (social) role of Serbian and English as well as language retention. The corpus of this study includes 23 interviews and questionnaires. This study is important not only because it was the first research using DMIS on Serbian immigrants, but also because it analyzed if the time spent in a foreign country would be enough for a positive attitude towards other cultures or if some other factors have an influence on building an ethnorelative worldview.

2. Theoretical framework – Developmental Model of Intercultural Sensitivity (DMIS)

Milton Bennett created the Developmental Model of Intercultural Sensitivity (DMIS) which provides a theoretical framework for understanding how people experience and react to cultural difference. Six phases of different perspectives describe how people see, think about, and interpret events happening around them from the perspective of intercultural difference. Since DMIS indicates what a person sees and thinks, it also suggests what people do not see or think about. DMIS theory says that (inter)cultural sensitivity and cultural differences represent a potential obstacle or benefit in developing relationships and communicating effectively with other people (Bennett 1998, Bennett and Bennett 2001, Hammer *et al.* 2003, Bennett and Castiglioni 2004, Bennett 2004).

Ethnocentric (Denial, Defense/Reversal and Minimization) may be defined as using one's own set of standards and customs to judge all people, often unconsciously – one's own culture is experienced as central to reality in some way. On the other hand, ethnorelative (Acceptance, Adaptation and Integration) refers to a person who is comfortable with many standards and customs and who can adapt his/her behavior and judgments to many interpersonal settings – one's own culture is experienced in the context of other cultures – positive mindset about cultural difference (Bennett 1998, Bennett and Bennett 2001, Hammer *et al.* 2003, Bennett and Castiglioni 2004, Bennett 2004).

Denial	Defense/ Reversal	Minimization	Acceptance	Adaptation	Integration
Ethnocentric			Ethnorelative		

Since research performed with DMIS represents a starting point in the current study and since the results of this research are relevant in the analysis of the factors that may have an influence on intercultural sensitivity, each stage of this model will be briefly defined. After the definition of each stage, a table (1-6) with the criteria for the placement of participants in one of DMIS stages is given.

2.1. Denial

The denial of cultural differences represents “the lowest degree of openness to cultural differences” (CIL: 3). “The main issue to be resolved at Denial is the tendency to avoid noticing or confronting cultural difference” (Bennett 2004: 64). People at Denial are not refusing to “confront the facts.” They are rather unable to make the perceptual distinctions that allow cultural facts to be recognized (Bennett 2004: 64). “[A]n individual denies that there is any difference, that other views of reality exist” (Gillert 2000: 30). People at this stage need to realize that other cultures, no matter how different from their culture, are equally legitimate.

Name and surname	Table 1. DENIAL WORLDVIEW ²				
	Not interested/ does not believe in cultural difference	One's own cultural perspective is viewed as the only real one	Physical or social isolation from people of different cultural backgrounds (limited contact with the 'others,' comfortable with familiar)	Differences never reach the point where they challenge one's view of the world	Other cultures are either not noticed at all, or they are understood in a rather vague manner
Lidija B.	+	+	+	+	+
S. S. (31)	+	+	+	+	+
Ljiljana Đ.	+	+	+	+	+
V. D. (39)	+	+	+	+	-
Gordana M.	+	+	+	+	+
Vlado M.	+	+	+	+	-
Marijana T.	+	+	+	+	+

2.2. Defence / Reversal

Defence and Reversal are not two separate phases of DMIS because they represent two opposite yet similar attitudes towards cultural difference – cultural superiority and cultural inferiority. Defence against cultural difference is the state in which one's own culture is experienced as the only good one and the most evolved of all cultures. The

² For this research, Denial should be carefully considered, because immigrants are already acquainted with the notion of difference, so they are aware that it exists. However, we are interested in their attitude towards difference and how they perceive it.

world is organized into ‘us’ and ‘them,’ us being superior and ‘them’ being inferior. Reversal, or cultural inferiority, is the phase opposite to Defence where “us and them” are switched in the polarized worldview. This opposition means that the other cultures are seen as superior in contrast to one’s own culture. In that way, one forms or has negative feelings for its own culture. Reversal is very common in immigrants who are trying to be a part of a new culture by idolizing that culture and by renouncing their native culture. Bennett and Bennett (2001) call this phenomenon as ‘going native.’

Name and surname	Table 2. DEFENCE/REVERSAL WORLDVIEW			
	One’s own culture (or an adopted culture) is experienced as the only good one	The world is organized into ‘us’ and ‘them’ (cultural superiority or inferiority)	Tend to be highly critical of other cultures/home culture	Threatened by cultural difference, constructs defenses against those differences
Bianca L. Q.	+	+	+	+
Zoran D.	+	+	+	+
Danka M.	+	+	+	+

2.3. Minimization

Minimization, the last ethnocentric stage, represents a kind of a transition zone between the ethnocentric and ethnorelative stages of DMIS because people are trying to minimize their negative feelings towards difference and other cultures and start focusing on similarities of all cultures – “it is an effort to bury cultural difference under the weight of cultural similarities” (CIL: 4). People are trying to minimize intercultural differences by experiencing elements of their own culture as universal, that is, applying to all. Minimization “represents the most complex strategy for avoiding cultural difference” (Bennett and Bennett 2001: 18) because individuals at this stage seem to be handling the differences well. The main issue to be resolved in the move forward to ethnorelativism is cultural self-awareness – the ability to experience one’s own culture as a particular context, not the central reality.

Name and surname	Table 3. MINIMIZATION WORLDVIEW			
	Similarity between people and cultures (people are more similar than dissimilar)	Human similarities can outweigh any differences (common features are enough for successful intercultural relations)	Similarity is assumed rather than known	Unable to recognize the importance of difference (elements of one's own culture are experienced as universal – applying to all)
Petar N.	+	+	+	+
Tamara A.	+	+	-/+	+

2.4. Acceptance

Acceptance of cultural difference represents a significant change in the worldview because it indicates that other cultures are accepted as being different but equally valuable and complex as one's own culture. Bennett (2004: 68) states that Acceptance "is the state in which one's own culture is experienced as just one of a number of equally complex worldviews." People in the Acceptance stage enjoy recognizing and exploring differences (Hammer *et al.* 2003), and they do not perceive these differences as threatening. To be in this phase, an individual needs to understand that people from other cultures are just as complex as people from their own culture (Sheffield 2007). It is important to say that acceptance does not necessarily mean agreement or even liking. It is wrong to think that intercultural sensitivity and competence are directly related to liking other cultures and agreeing with their customs and values, or even their way of life.

Name and surname	Table 4. ACCEPTANCE WORLDVIEW				
	Recognizes and explores differences	Tolerant and not threatened by difference (does not judge)	One's own culture is experienced as just one of a number of equally complex worldviews	People realize that experience of others is just as rich as their own	Able to understand that people from other cultures are just as complex as themselves
Božidar N.	+	+	+	+	+
Aleksandra S.	+	+	+	+	+
Svjetlana R.	+	+	+	+	+
Nebojša M.	+	+	+	+	+

2.5. Adaptation

Two final stages of DMIS, Adaptation and Integration, represent two very complex worldviews in terms of intercultural sensitivity. Adaptation to cultural difference is a state in which the experience of another culture is accompanied with appropriate behavioral patterns, so not only the behavior is changed but also the way of thinking. People in Adaptation are able to put into practice all the knowledge and experience from the culture in question and feel comfortable in implementing them in intercultural encounters. These people are usually called ‘cultural pluralists.’

Name and surname	Table 5. ADAPTATION WORLDVIEW			
	One’s worldview is expanded to include constructs from other worldviews	Bicultural or multicultural	May intentionally change behavior to communicate more effectively in another culture	Able to use understanding of cultural differences and intercultural skills to improve relationship with people from other cultures
Dušan Đ.	+	+	+	+
Svetlana Iv.	+	+	+	+
V. J. (45)	+	+	+	+

2.6. Integration

Integration is the final and the most complex stage of DMIS, because at this stage one’s identity is mostly at stake. It represents the ability of people to integrate more than one cultural framework into their identity and skills to cope with that. Since they have integrated customs and values from more than one cultural framework into their identity, individuals are able to move from one cultural framework to another with ease. That is why the Integration worldview requires an everlasting (re)definition of one’s identity, which is determined by the lived experience and new framework(s) that should be integrated. Bennett (2004) says that Integration is not necessarily better and preferable to Adaptation.

Name and surname	Table 6. INTEGRATION WORLDVIEW			
	Integrated more than one cultural perspective and behaviour into identity	Able to move from culture to culture with ease	Capable of both cognitive and behavioural adaptation to different cultures	May have difficulties articulating and explaining identity
Svetlana N.	+	+	+	+
Žarko M.	+	+	+	+
Ivana S.	+	+	+	+
Ksenija S.	+	+	+	+

2.7. DMIS – Summary of the results

Denial	Defense/ reversal	Minimization	Acceptance	Adaptation	Integration
7 (30.43%)	3 (13.04%)	2 (8.70%)	4 (17.39%)	3 (13.04%)	4 (17.39%)
Ethnocentric stages			Ethnorelative stages		
12 (52.17%)			11 (47.83%)		

Table 7 shows that the largest number of participants is in Denial (7, 30.43%), and the smallest number of participants is in Minimization (2, 8.70%). There are 3 (13.04%) participants in Defence/Reversal and Adaptation and 4 (17.39%) in Acceptance and Integration. Also, there is almost an equal number of interviewees in ethnocentric and ethnorelative stages – ethnocentric stages have 12 (52.17%) and ethnorelative stages have 11 (47.83%) participants, which is a bit unexpected for immigrants.

3. Present Study – Participants, Corpus and Methodology

The participants in this research are the members of the first generation of Serbian immigrants in Canada from different waves of migration (Tomović, 2002), and they came for various reasons to Canada and in different periods. There are 23 participants, 16 female (69.57%), 7 male (30.43%), and their average age is 45. Most of the interviewees are in their forties and fifties, but there are also the ones in their twenties and thirties, and a few in their sixties. That means that representatives of all relevant age groups are present in the research. The occupation of participants also varies and they come from all spheres of life.

The corpus of this study consists of 23 interviews and 23 interviewee profile questionnaires conducted in July 2008 in Toronto, Canada as a part of a cross-cultural project called “Central Europe in Canada: CEACS Diaspora Project” (that is, the part called Oral histories) which included 8 countries. This international project was conducted by CEACS (Central European Association for Canadian Studies) and the head of the project was Professor Vesna Lopičić, Faculty of Philosophy in Niš, whereas the interviewer was Milena Kostić, a teaching assistant at the same faculty. The transcribed versions of the interviews were used in this research (about 60 pages of text, more than 32,500 words) as well as 23 interviewee profile questionnaires.

This is a corpus-based research, and it combines qualitative content, that is, discourse analysis, and quantitative analysis (statistical processing of data) used for individual segments of research. The combination of these two methods gives more complete results, and the conclusions could easily be checked and potential new research on the same corpus should give the same or similar results, having in mind

that the corpus itself is not prone to changes. It should also be mentioned that other researchers, such as De Fina (1995) and Schiffrin (2002) also used the quantitative analysis as a support to the qualitative research.

The questionnaires were analyzed in their original paper form, whereas the interviews were firstly transcribed and translated and then analyzed. Firstly, the attitudes of the interviewees were analyzed in terms of Milton Bennett's DMIS and the participants were positioned in one of 6 phases of the model. Based on these results, some non-linguistic factors (such as the age on arrival, time spent in Canada, schooling in Canada and occupation) and some linguistic factors (the use and the (social) role of Serbian and English, as well as language retention) were analyzed in terms of their influence on intercultural sensitivity. Also, since some stages of DMIS are very similar, the focus was mostly on ethnocentric and ethnorelative phases since they represent opposite worldviews.

This study is important because no attention has been paid to individual factors and their influence on intercultural sensitivity because the placement in DMIS is based on general attitudes. Also, this analysis tries to determine if time plays an important role in the development of a positive attitude towards other cultures. The hypothesis is that younger age on arrival, more time spent in Canada, balanced language use, occupation (nationality of co-workers), and the structure of friends should have a positive effect on intercultural sensitivity.

4. Results, Analysis and Discussion

4.1. Potential influences on intercultural sensitivity: Non-linguistic factors

Table 8. Potential influences on intercultural sensitivity: non-linguistic factors					
Name	Phase	Age on arrival	No. of years in Canada	Schooling in Canada (Yes/No)	Occupation (at the time of the interview)
Lidija B.	Denial	6	39	Yes	Logistics coordinator
S. S. (31)	Denial	37	5	No	Rental agent
Ljiljana Đ.	Denial	14	35	Yes	Housewife
V. D. (39)	Denial	35	5	No	Salesperson in a bookstore
Gordana M.	Denial	33	19	Yes	Professor
Vlado M.	Denial	56	11	No	Upholsterer
Marijana T.	Denial	28	7	No	CSR

Bianca L. Q.	Reversal	18	37	Yes	University lecturer
Zoran D.	Defence	26	19	Yes	Electrician
Danka M.	Defence	46	11	No	Housewife
Petar N.	Minimization	21	15	No	Watchmaker
Tamara A.	Minimization	29	6	No	Librarian
Božidar N.	Acceptance	22	46	No	Construction company owner
Aleksandra S.	Acceptance	28	13	No	Housewife
Svjetlana R.	Acceptance	28	13	No	Mechanical designer
Nebojša M.	Acceptance	32	13	No	Journalist
Dušan Đ.	Adaptation	23	24	No	Mechanical engineer
Svetlana Iv.	Adaptation	30	32	No	Babysitter
V. J. (45)	Adaptation	31	13	No	Payroll and benefit team
Svetlana N.	Integration	20	38	No	Housewife
Žarko M.	Integration	17	11	Yes	Interior designer
Ivana S.	Integration	19	25	No	Buyer
Ksenija S.	Integration	3	14	Yes	Salesperson at Serbica Books

Table 9. Non-linguistic factors – summary

	Ethnocentric stages	Ethnorelative stages
Age on arrival	28.27	23.42
Time spent in Canada	16.71	22.08
Schooling in Canada	5/12	2/11
Occupation/friends	Serbian friends	Mixed friends

The first interesting and somewhat surprising information that can be seen in tables 8 and 9 is related to schooling in Canada – 5 participants out of 12 in ethnocentric stages had schooling in Canada while only 2 out of 11 participants in ethnorelative stages has schooling in Canada. One of the well-based assumptions is that schooling should help people (especially immigrants) on their way towards integration; however, this group of participants does not seem to have positive influences from schooling on their intercultural

sensitivity and their ability to deal with difference, which does not support the starting hypothesis of this paper. This is probably because they continued their schooling in Canada since they came at an older age, so they could not start working after arrival.

There are a lot of interesting combinations of factors and influences that may lead to different outcomes and attitudes – for example, Lidija B. came to Canada when she was 6, spent 39 years there, but she is still in Denial. It can be concluded that the worldview plays a crucial role in intercultural sensitivity development, and that two persons may have very similar influences and data but they may be in two opposite stages of DMIS. The reason for this is that similar influences may lead to different outcomes and worldviews, because each person has his/her own perceptual system and in that was decided which influences are going to prevail. Also, the surroundings, upbringing, social and cultural influences together with role-models play a huge role in the creation of one's worldview which is closely related to the personal identity.

However, some generalizations can be made according to the data from Table 8 (see Table 9) – arrival at a young age is certainly a positive influence for the development of one's intercultural sensitivity and a better attitude towards difference, and it should probably be combined with a larger number of years spent in a different culture(s). The numbers show that the average age on arrival of people in the ethnocentric stages is 28.27, while the participants in the ethnorelative stages arrived almost five years younger – the average age of their arrival is 23.42. On the other hand, people in ethnorelative stages spent, on average, almost 5.5 years more in Canada than the people in ethnocentric stages (22.08 in contrast to 16.71). This certainly supports the assumption that arrival at younger age and a large number of years spent in a different culture may reflect positively on one's intercultural sensitivity and attitudes towards difference in general.³

4.2. Potential influences on intercultural sensitivity: linguistic factors

Name	Language(s) spoken at home	Language(s) spoken at work	Language(s) spoken with friends	Language(s) spoken with the extended family	Do children speak Serbian?
Lidija B.	Serbian	English	Serbian	Serbian, English	No children
S. S. (31)	Serbian	English	Serbian	Serbian	No children
Ljiljana Đ.	Serbian	English	Serbian	/ ²	Yes
V. D. (39)	Serbian, English	Serbian	Serbian, English	Serbian, English	Two children – Yes, the youngest – No
Gordana M.	Serbian (50%) English (50%)	English	Serbian	N/A ³	Yes
Vlado M.	Serbian	English	Serbian	Serbian	Yes

³ Information deliberately not provided by the interviewee in the Interviewee profile or during the interview

Marijana T.	Serbian	Serbian	Serbian (80%) English (20%)	Serbian	Yes
Bianca L. Q.	English	English	English	Mostly English, some Serbo-Croatian and Istrian	No
Zoran D.	Serbian	English	Serbian	Serbian	N/A
Danka M.	Serbian	Serbian	Serbian	Serbian	Yes
Petar N.	Serbian (90%) English (10%)	Serbian (50%) English (50%)	Serbian (80%) English (20%)	Serbian	Yes
Tamara A.	Serbian (90%) English (10%)	Serbian	Serbian, English	Serbian, English	No children
Božidar N.	Serbian (50%) English (50%)	English	Serbian (50%) English (50%)	Serbian (50%) English (50%)	Yes
Aleksandra S.	Serbian	/	Serbian, English	Serbian	Yes
Svjeta R.	English	English	Serbian, English	Serbian, English	N/A
Nebojša M.	Serbian	English	Serbian, English	Serbian	Yes
Dušan Đ.	Serbian	/	Serbian (50%) English (50%)	N/A	Yes
Svetlana Iv.	N/A	N/A	N/A	N/A	Yes
V. J. (45)	Serbian	English	Serbian (80%) English (20%)	Serbian	Yes
Svetlana N.	Serbian (50%) English (50%)	English	Serbian (50%) English (50%)	Serbian (50%) English (50%)	Yes
Žarko M.	Serbian	English	English, Serbian	Serbian	No children
Ivana S.	Serbian	English	Serbian (50%) English (50%)	Serbian	No children
Ksenija S.	Serbian	Serbian	English	Serbian	No children

Language retention, according to the data provided by the participants, is very high – almost all of the interviewees claim that they passed the Serbian language to their children. Out of 14 participants with children, 13 (92.86%) responded positively while 1 (7.14%) participant responded negatively. It should also be said that these positive numbers of language retention may be due to the fact that most children

⁴ Information not provided (left blank, skipped) by the interviewee in the Interviewee profile or not given during the interview.

were born in Serbia and then brought to Canada, but based on their interviews, it can be concluded that most parents are really trying to pass the Serbian culture and the Serbian language to their children because they find it important. However, there is not a strong link between language retention, except in cases in which parents renounce their home culture.

Regarding the roles of language, it should be said that only 3 (13.04%) interviews were conducted in English, while the remaining 20 (86.96%) were conducted in Serbian as a result of the deliberate choice of the interviewees. This is interesting because it seems that for the most interviewees Serbian is still the language in which they express their identity presumably because most of them did not master English good enough or they just felt more comfortable and secure speaking Serbian in terms of making possible mistakes in English. However, this 'choice' contributes to the claim that the mother tongue (L1) is considered to be the language of identification, while L2 is seen as the language of communication in certain social situations.

Although there are four categories of language use presented in Table 10, three categories will be taken as relevant while 'language(s) spoken with the extended family' will not be analyzed because family members are not a result of one's choice, and people cannot choose to have Serbian, English or other relatives. Even the language(s) spoken at home might not have greater significance to one's intercultural sensitivity. In this research, only 2 out of 22 (9.09%) participants use only English at home, while others use strictly Serbian (14 – 63.63%) or a combination of Serbian and English (5 – 22.73%), and one participant did not give her data regarding languages.

Language(s) spoken at work can provide a much better connection with the position in the stages of DMIS. It can be seen that, out of 13 people in ethnocentric stages, 4 (30.77%) of them use strictly Serbian at work, one person uses a combination of Serbian and English (50-50%) and 7 people (53.85%) use strictly English. On the other hand, out of 8 people in the ethnorelative stages (if we deduct 2 people who do not work and one person who did not provide this information), there is only one person who speaks Serbian at work while the remaining 7 (87.50%) speak strictly English. It should also be mentioned that the only person in this group who speaks strictly Serbian at work is a 17-year-old girl with a part-time job at a Serbian bookstore called *Serbica Books*. It can be concluded that people who speak only Serbian at work are more likely to be socially isolated from the people who are different from them, so they are less likely to develop their intercultural skills. They are apparently in touch only with people of Serbian and former Yugoslavian origin which are already familiar to them, and they lack other intercultural contacts. This social isolation is even more apparent with the choice of friends and the language(s) the interviewees speak with their friends.

Language(s) spoken with friends is probably the category in which the social isolation and the ethnocentric worldview is the most apparent. It is interesting, even amazing, that 7 (58.33%) out of 12 interviewees in the ethnocentric stages speak only Serbian with their friends, and that means that they are in a kind of a social isolation and that their friends are of Serbian or former Yugoslavian origin. In addition, 2 interviewees use Serbian in 80% of social interactions and in the remaining 20% they use English. This means that they might even speak a bit of

English with their Serbian friends, but this may also mean that they have one or two non-Serbian friends. The other two participants (16.67%) use both Serbian and English in their interaction with their friends, while the remaining one uses strictly English. These numbers point out the lack of intercultural contacts on the part of the interviewees and social isolation, and this once again supports their placement in the ethnocentric stages. On the other hand, there are 10 interviewees in the ethnorelative stages (because one did not want to respond to these questions) and none of them uses strictly Serbian in communication with friends. It should be mentioned that one interviewee uses only English language in communication with her friends, while the other 9 (90%) interviewees use both Serbian and English. This may mean two things – that they speak both Serbian and English with their Serbian friends or, what is much more likely, that they have both Serbian and non-Serbian friends, and that apparently has a positive effect on their intercultural sensitivity and is in accordance with their placement in one of the ethnorelative stages. To be more precise, 4 (40%) participants wrote in their ‘Interviewee profile’ that they use both Serbian and English when communicating with their friends, without specifying the percentage; 4 (40%) interviewees wrote that they use Serbian 50% and English 50%, and the remaining participant estimated the ratio at 80% Serbian and 20% English. This clearly shows that a mixed ‘choice’ of friends contributes positively to one’s intercultural sensitivity and justifies the placement of these people in the ethnorelative stages.

5. Conclusion

This research is significant for being the first research in which Milton Bennett’s Developmental Model of Intercultural Sensitivity was used on Serbian immigrants to measure the level of their intercultural sensitivity. Moreover, this research not only provided the opportunity to test the model, but also provides an insight into the Serbian Diaspora and an opportunity to find out something about the Serbian immigrants in Canada. Also, it was the first research that examined the relationship between linguistic and non-linguistic factors and intercultural sensitivity.

The results indicate that Serbian immigrants in the ethnocentric stages are predominantly in Denial and came to Canada at the average age of 28.27 and spent 16.71 years there until the time when the interviews were conducted. They also may have had some schooling in Canada – they either finished their schooling started in Serbia or acquired further education in Canada. On the other hand, they tend to be in a kind of a social isolation – most of them have strictly Serbian friends, and most of them work with the people of Serbian origin.

In contrast, Serbian immigrants in the ethnorelative stages finished schooling in Serbia, came to Canada at the average age of 23.42 and spent almost the same number of years in Canada as they did in Serbia – 22.08. They tend to be more open for the members of other cultures – they tend to work with the ‘foreigners’ and they have a mixed group of friends, not only friends of Serbian origin.

The analysis showed that time has an important role in the development of intercultural sensitivity – people who come at a younger age and stay for a longer period

of time in a host culture have good chances to develop positive attitudes. Schooling in Canada is also a relevant factor as well as the choice of friends. The use of language is also an important factor because it shows social isolation. However, every case is very complex and so is the development of one's worldview, but these results make sense when a larger group of people is analyzed because a lot of them share similar features.

References

- Albu, R. and Lopičić, V. (eds.). (2010). *Migrating Memories: Central Europe in Canada. Volume 2 – Oral Histories*. 1st edition. Brno: CEACS, 2010 (Niš: Sven).
- Bennett, J. M. and Bennett, M. J. (2001). Developing Intercultural Sensitivity: An Integrative Approach to Global and Domestic Diversity. *The Diversity Symposium*. Retrieved in January 2016. Retrieved from: <http://www.diversitycollegium.org/pdf2001/2001Bennettspaper.pdf>
- Bennett, M. J. (1998). Intercultural Communication: A Current Perspective. In Milton J. Bennett (Ed.). *Basic Concepts of Intercultural Communication: Selected Readings*. Yarmouth, ME: Intercultural Press. Retrieved in January 2016. Retrieved from: http://www.mairstudents.info/intercultural_communication.pdf
- Bennett, M. J. (2004). Becoming Interculturally Competent. In J.S. Wurzel (Ed.). *Toward Multiculturalism: A reader in multicultural education* (2nd edition, pp. 62-77). Newton, MA: Intercultural Resource Corporation.
- Bennett, M. J., and Castiglioni, I. (2004). Embodied Ethnocentrism and the Feeling of Culture: A Key to Training for Intercultural Competence. In D. Landis, J. Bennett, & M. Bennett (Eds.), *Handbook of intercultural training* (3rd edition, pp. 249-265). Thousand Oaks, CA: Sage.
- CIL – Centre for Intercultural Learning, Canadian Foreign Service Institute. Attitudes towards Cultural Difference: A Developmental Model of Intercultural Sensitivity. Retrieved in June 2011, from: http://www.vives.org/files/2011/10/IMar%C3%AD_14102011_annex2.pdf
- De Fina, A. (1995). Pronominal Choice, Identity, and Solidarity in Political Discourse. *Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*. Volume 15, Issue 3, Pages 379–410.
- Hammer, M. R., Bennett, M. J., Wiseman, R. (2003). Measuring Intercultural Sensitivity: The Intercultural Development Inventory. *International Journal of Intercultural Relations* 27, pages 421–443.
- Schiffirin, D. (2002). Mother and Friends in a Holocaust Life Story. *Language and Society* 31: 309–53.
- Sheffield, D. (2007). Assessing Intercultural Sensitivity in Mission Candidates and Personnel. *Evangelical Missions Quarterly*, January 2007 Vol. 43, No.1. Retrieved in January 2061, from <http://sheffield.typepad.com/files/assessinginterculturalsensitivityinmissioncandidatesandpersonnel.pdf>
- Tomović, V. (2002). *Canadian Serbs: A History of Their Social and Cultural Traditions (1856-2002)*. Fonthill, Ontario: Batlik.
- Weeks, J. (1990). The Value of Difference. In J. Rutherford (ed.) *Identity, Community, Culture, Difference*, pp. 88–100. London: Lawrence and Wishart.

Saša Trenčić

UTICAJ STAROSTI, VREMENA PROVEDENOG U KANADI I DRUGIH FAKTORA NA NIVO INTERKULTURNE OSETLJIVOSTI SRPSKIH IMIGRANATA

Rezime

Rad predstavlja deo šireg istraživanja, a polazna tačka bilo je pozicioniranje ispitanika, srpskih imigranata u Kanadi, u jednoj od šest faza Razvojnog modela interkulturene osetljivosti koji je napravio Milton Benet, kao i teorijski okvir ovog modela, zato što definiše svaku fazu kroz stavove ljudi prema razlikama (npr. „nije zainteresovan-a/ne veruje u kulturološke razlike“). Međutim, istraživači se nisu bavili pojedinim faktorima, jezičkim i nejezičkim, koji mogu da utiču na razvoj određenih stavova i pogleda na svet. Zbog toga se prvi deo analize bavi nejezičkim faktorima, kao što su uzrast prilikom dolaska, vreme provedeno u Kanadi, školovanje u Kanadi i zanimanje, kao i njihov uticaj na interkulturenu osetljivost. Drugi deo bavio se istraživanjem veze između nekih faktora vezanih za jezik na interkulturenu osetljivost, kao što su upotreba i (društvena) uloga srpskog i engleskog, i prenošenje jezika na potomke. Korpus se sastoji od 23 intervjua i upitnika.

Ovo istraživanje je važno ne samo zato što je to prvo istraživanje koje je primenilo Benetov model na srpskim imigrantima, već i zato što se bavilo analizom uticaja vremena provedenog u stranoj zemlji, odnosno dužine tog vremena, na izgradnju pozitivnog odnosa prema drugim kulturama, kao i analizom nekih drugih faktora koji utiču na izgradnju etnorelativnog pogleda na svet.

sasa.trencic@gmail.com

IS ENGLISH A *LINGUA FRANCA* OF SCIENTIFIC DISCOURSE OF MODERN TIMES?¹

Abstract: As the title of this paper indicates, its aim is to discuss English language usage in scientific publications with special reference to the current situation in such countries as Serbia, France, or Italy; however, paying particular attention to my native country that is Poland, i.e. a country which, according to Kachru's (1992) distinction, is placed within the Expanding Circle. On the basis of studies conducted by different scholars (e.g. Hamel 2007, van Weijen 2012, Montgomery 2013) we know that the usage of English in international journals and scientific communication (mainly at conferences) is increasing. It has also been noted that the use of English is more common among scientists, natural scientists and engineers than among scholars of the humanities and social scientists. Both tendencies are observed in Poland. This is the reason why the matter is discussed within the academic world, e.g. in *PAUza Akademicka*, an electronic weekly of the Polish Academy of Arts and Sciences. There are many arguments, both for and against, using English as a *lingua franca* of research and at the end of the paper we make certain recommendations for Polish academics.

Keywords: the Expanding Circle, English as a *lingua franca*, scientific publications, scientific communication

1. Introductory remarks

The topic of the present conference is fairly broad but this year emphasis is put on time. It goes without saying that mankind has always used a different *lingua franca* in everyday communication as well as in writing including scientific studies. First and for quite a long period of time, i.e. during the Middle Ages, Latin functioned as a *lingua franca*. Then, it was replaced by Spanish, which happened in 1492 when Spain was liberated from Arabic rule and approximately at the same time the Jews were forced to leave Spain, and they settled down in different Mediterranean countries using a variant of Spanish. Besides, the position of Spanish was strengthened by the discovery of America and simultaneous expansion of this tongue in the New World. Later, that is, in modern times, and in particular, in the course of the 17th and 18th centuries this role was taken over by French (Mańczak, 1999). Nowadays, English

---

¹ It is a modified version of the paper presented at the international conference "Various Dimensions of Contrastive Studies" held in 2014 in Szczyrk, Poland.

is an unquestionable language of international communication and, as the title of this paper indicates, it is also used as a *lingua franca* in scientific publications and communication. We all know that it is a topic frequently debated by academics as well as by the media (cf., among others, *PAUza Akademicka*, an electronic weekly of the Polish Academy of Arts and Sciences and *Gazeta Wyborcza*, a most influential Polish daily paper). It is also evident that the matter is not restricted to Poland but is of concern to a number of countries, like Serbia, France or Italy in which English is used as a foreign language (see remarks below).

2. The position of English in the world

As we all know, the position of the English language nowadays is unique. If we study the history of the development and usage of different tongues, without doubt none have ever been used by so many speakers in so many places all over the world. The reasons behind this fact have often been considered in the literature, and most agree it is due firstly to the expansion of the mainly British, but partly American, colonial power in the course of the 19th century as well as the emergence of the United States as the economic super-power of the 20th century and beyond (e.g. Mańczak-Wohlfeld, 2001).

Although most linguists treat the spread of English in a positive manner, we cannot disregard certain scholars' negative attitude towards it, notably Phillipson (1992, 2003). In the latter publication Phillipson states that English is:

...a kind of linguistic cuckoo, taking over where other breeds of language have historically nested and acquired territorial rights, and obliging non-native speakers of English to acquire the behavioural habits and linguistic forms of English (Phillipson 2003:4).

It is, however, evident that this is a relatively new situation. If we go back to the time of Queen Elizabeth I, it is thought there were between 5 and 7 million native speakers of English, whereas at the present time, that is during the reign of Queen Elizabeth II, English is used by almost 350 million native speakers. As Crystal (1997: 25) notes: "Between the end of the reign of Elizabeth I (1588) and the beginning of the reign of Elizabeth II (1958), this figure increased almost fifty-fold". Obviously, such a figure does not only refer to the inhabitants of Great Britain but also to residents of the first diaspora, that is the United States of America, Canada, Australia, and New Zealand. However, we have to note that the number of individuals who speak English as their first language has in fact declined in comparison to those who speak other languages. In 1950 English native speakers accounted for 8% of the global population whereas by 2050 the percentage is predicated to be under 5% (Machan 2013: 16).

The second diaspora concerns speakers of English as a second language living in former British colonies in Africa (Sierra Leone, Ghana, the Gambia, Nigeria, the Camerons, Liberia, Kenya, Tanzania, Uganda, Malawi, Zimbabwe, Zambia,

the Republic of South Africa) and in Asia (India, Bangladesh, Pakistan, Sri Lanka, Nepal, Bhutan, Singapore, Malaysia, Hong Kong) as well as in one former American colony (the Philippines). It is assumed that there are about 430 million such speakers of English (Crystal, 2003).² It is also interesting to note that despite the many attempts undertaken in the former colonies to introduce ethnic languages as the official tongues, in a number of cases English still plays this role.

Finally, the third and the largest group of speakers constitute those who use English as a foreign language. Indeed, English is often called both a language of international communication since it is spoken by people who do not necessarily communicate with native speakers of English, as well as the *lingua franca* of modern times. With this group the figures are even more approximate as they are connected with the definition of the term *competence*. Thus, we can put the following question: what degree of competence is necessary to consider someone a speaker of English?³ The question is partly rhetorical a generally it is claimed that about one billion people are able somehow to communicate in English, which suggests that this figure is not related to competence. On the contrary, it shows that we treat their command of English in a fairly liberal way. One billion would include inhabitants from about one hundred countries, both in Europe as well as in other continents, e.g. the People's Republic of China, Indonesia, Japan, South Korea, Israel, Egypt, Saudi Arabia, to name but a few.

If we add together the three groups of English users we get almost two billion speakers of English, which constitutes 1/3 of the world's population. However, the above-mentioned three categories of English users speak different *World Englishes*. As Crystal (1997: 134) rightly claims:

International varieties thus express national identities, and are a way of reducing the conflict between intelligibility and identity. Because a speaker from country A is using English, there is an intelligibility bond with an English speaker of country B – and this is reinforced by the existence of a common written language. On the other hand, because speaker A is not using exactly the same way of speaking as speaker B, both parties retain their identities. It is another way of 'having your cake and eating it'.

The distinction between the three types of English speakers is often presented in the form of a diagram. Below, a slightly modified version of Kachru's concept (1992: 356) is presented although we are aware of the fact that certain scholars have since proposed alternative models of the spread of English, which include more recent tendencies. As Jenkins (2009: 2) claims: "Tripathi (1998: 55), for example, argues that 'the third world nations' should be considered an independent category that supersedes the distinction of ESL and EFL".

² It is worth observing that in the first edition of *English as a Global Language* (1997) Crystal mentioned 223 million speakers of English as a second language, whereas in the 2003 edition he claimed there were 430 million such speakers. We can only suspect that by 2016 the figures have increased even more.

³ Strangely enough, no exact figures related to the three categories of English users could be found on the Internet.

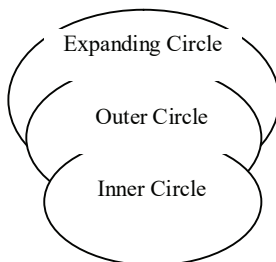

Diagram 1

Diagram 1

The terms themselves are self-evident. The Inner Circle refers to native speakers of English, the Outer Circle to those who use English as a second language and the Expanding Circle, as previously mentioned, is connected with those who treat English as a foreign language or as a language of international communication or a *lingua franca*.

This means that the language used in the Inner Circle dictates the norm, with the English typical of the Outer Circle developing the norm and the language used in the Expanding Circle dependent on the norm (Kachru 1992).

Although Diagram 1 is transparent, it raises a number of concerns among linguists. For instance, some claim that it is formed on the basis of geographical or historical factors and thus does not take into account the speaker's own identification with the English language. Besides, in the Outer Circle English may act as the first language for some speakers. Also we have to realise that there are those who are bilingual, or even multilingual, and therefore it is difficult to place them in one particular circle. Finally, it hardly needs to be said that some native speakers' command of English may be relatively poor (limited vocabulary and low grammatical competence), whereas the opposite may be true of non-native speakers, cf. Jenkins (2009: 20 after Mańczak-Wohlfeld 2011).

Despite these objections we can state that the English used in Poland, which is our concern, should be placed in the Expanding Circle. We are aware of the fact that English is used for various purposes, e.g. as the language of international business and of the largest multinational companies, which is why English has been called "the language of capitalism ... either the modernizing panacea or the ruthless oppressor depending on your place in the world" (Holborow 1999: 1, after Machan 2013: 6). These are new domains, almost unknown before World War II, and there are other areas that were totally unknown, like the Internet or the many technological developments.

3. A short history of English use in scientific discourse

Thus we arrive at the core of our paper, that is, the usage of English in scientific discourse. It is a well-known fact that in the 19th century and even up until the outbreak of the Second World War, German was the dominant language of science, although

both French and English were of some significance. The defeat of the Germans in both World War I and World War II changed the situation in favour of English. Even in Germany (mainly in Western Germany) scientists started to publish in English, thus introducing English terminology and occasionally even changing the language of those journals originally published in German into English as happened, for instance, in the case of *Psychologische Forschung* which became *Psychological Research*. Regarding the statistics that support the above claim, we need to return to relatively dated calculations provided by Tsunoda (1983). Taking into account American, French, German and Russian publications encompassing five disciplines: mathematics, physics, chemistry, biology, and medicine which were published between 1890 and 1980 the scholar concluded that the usage of German and French was gradually disappearing and being replaced by English.⁴ Later Skudlik (1999) provided a more accurate interpretation by claiming that English dominates in original publications rather than in surveys, in exact sciences rather than in the humanities, and in theoretical studies rather than in applied sciences. Most probably, this results from the fact that the former are of a more international character than the latter. According to Skudlik (*ibid.*) we are faced with a similar situation at international scientific conferences where English is the dominant language, with French, not to mention German or any other languages, infrequently used.⁵ It is worth contrasting Skudlik's observations with Shenton's remark (1933: 22) from 1920:

French, English and German in the order named, are the three major languages in cosmopolitan conferences. Italian and Spanish contend for the fourth place.
(based on Mańczak-Wohlfeld 2004).

A different opinion was expressed at approximately the same time by Professor Roman Dyboski, founder of the first Polish Department of English Philology. He wrote an article entitled "Język angielski jako język światowy" (*The English language as a world language*) which was published in the journal *Neofilolog* (*Neophilologist*) (1931: 57–62). The title itself shows that Dyboski was a visionary. At the beginning of the article he states that within Europe there has always been a *lingua franca*. During his own lifetime two languages functioned as a *lingua franca*: French and German. However, he predicts that in not too distant future they will be replaced by English, and provides a number of reasons of which only one is relevant to our considerations, namely the development of science in Great Britain. As we can read:

Z nauką niemiecką świetnie konkuruje angielska, szczególnie w dziedzinie myślenia przyrodniczego i tych jego zastosowań technicznych, które geniusz angielski już dawno przed niemieckim o wspaniałe zdobycze wzbogacił (Dyboski 1931: 59; original spelling).⁶
(based on Chrzanowska-Kluczevska and Mańczak-Wohlfeld 2014).

⁴ It is worth noting that British publications were not included.

⁵ As Ammon (1996) wrote, it was significant that international scientific conferences held in France, where French was not used as an official language, were not given any financial support. This might have changed by now but no official data on the matter are available.

⁶ English science competes well with that of Germany, particularly in the field of natural thinking and their technical applications, with the English genius rather than the German enriched by wonderful achievements [my translation – EM-W].

Returning to present day statistics let's quote Hamel (2007: 60), for example, who concluded that

By the end of the 20th century English had become the dominant language in selected international journals with 75 per cent or higher of publications. Important differences arise between the natural sciences on the one hand, and the social sciences and humanities on the other with the latter retaining a greater proportion of publications in other languages including in books which continue to play a central role in most social sciences and humanities.

A similar observation, although based on a different criterion, was made even more recently by van Weijen (2012) who claimed that roughly 80% of all the journals indexed in Scopus are written in English.⁷⁶ The aim of his study was to determine whether the use of languages other than English in scientific publications was increasing or decreasing in comparison to a previous study which addressed the period 1996–2007 and to confirm in which fields researchers published the most when writing in their native languages instead of English. In order to answer the first question, the author analysed the journals indexed in Scopus in the period 2008–2011 and came to the conclusion that the number of scientific publications in English had increased. With regard to the second question the results supported Skudlik's statements (1990) mentioned above.

These facts could without doubt also be found in the work of other researchers and clearly demonstrate the present state of affairs. Perhaps, we should, therefore, ask whether this is the right direction in which to proceed.

4. The usage of English in scientific publications written by Polish scholars

Before I present my own views concerning the language of scientific publications written by Polish scholars, I would like to discuss the general attitude towards the language/s of scientific publications or communication (including the language of conferences) within Polish academia. It goes without saying that researchers specialising in exact sciences, natural sciences (including medicine) and technical sciences opt for English. The situation is somewhat different in the case of those who focus on the humanities or social studies. The first group, in particular, oppose the use of English as a language of scientific communication suggesting, among others, reasons such as:

- an inability to express oneself in a foreign language as well as in one's first language
- matters that are specific to one's culture do not need to be written in English or any other foreign language.

---

⁷ It is worth noting that Scopus only includes non-English language journals if they contain articles whose titles and abstracts are in English.

Although one cannot ignore the activities of the Narodowy Program Rozwoju Humanistyki (*the National Programme for the Development of the Humanities*) whose aim, among others, is to financially support the translation into English of the best Polish works from within the humanities and social studies into English, the attitude quoted above seems to be common among Polish humanists and, to a lesser extent, social scientists.

Since it would be difficult if not impossible to conduct a research study on this topic among academics, I undertook a pilot study among the students of English and Polish philology (MA programme) at the Jagiellonian University in Kraków in May 2014. They were given the following question:

Co Pan/i sądzi o publikowaniu tekstów w języku angielskim w zakresie:

1. nauk humanistycznych
2. nauk społecznych
3. nauk ścisłych
4. nauk przyrodniczych
5. nauk technicznych.⁸

This was a small-scale study whose aim was to give a general impression as to the students' views on the subject. I received 30 answers from the English students and almost 50 from the Polish students. In order to make a fair comparison, I considered only the first 30 answers given by the Polish students. The results were as follows: among the English students 16 opted for publishing only in English, 9 for English and Polish publications within the humanities and social studies, 2 considered Polish to be used as the only academic language, 3 were in favour of writing in both languages but if it proved to be impossible they suggested English should be used. To a certain extent similar results were received from the students of Polish: 10 were in favour of English alone, 10 suggested both languages, 2 favoured Polish only, 3 agreed that English should be used in all fields except for the humanities, and 5 students suggested translation into English if necessary. This was not mentioned by the English students, who perhaps failed to consider translating from Polish into English as they themselves would write in English. Thus, contrary to my expectations the general conclusion is that the students of English favoured English as the language of scientific publications only slightly more than the Polish students.

5. Suggested approaches

We are fully aware of the fact that using English in scientific publications and communication results in an asymmetric power relation between English native

---

⁸ What do you think about publishing scientific texts in English in the following fields:

1. the humanities
2. social studies
3. exact sciences
4. natural sciences
5. technical sciences.

speakers and their non-native counterparts in science. It goes without saying that the former can express themselves more easily and thus promote their achievements more successfully. On the other hand, we know that being monolingual, which is the case of most English native speakers, could be considered somewhat restricting, for example, having only one research perspective or being unaware of world knowledge expressed in different languages. However, if we disregard this difficulty, we have to realise that as Hamel (2007: 66) claims:

The present pre-eminence of English language use in scientific publications has already severely reduced multilingualism in the field, and may eliminate the status of any other language as an international language of science. Figures and forecasts send out a mixed message for future development. Most of them seem to suggest that there is an inevitable course of affairs towards an English monopoly. This is furthermore presented as a natural process and by-product of globalisation by many experts. If you want to have your research findings read by the relevant international scientific community, so the story goes, you have to publish in English. Whether this tendency is desirable or not is a matter of international and national debate where many actors understandably take sides according to the perceived interests of their professional and language communities.

A more robust view is that of Montgomery (2013). It is not only evidenced by the title of his book *Does Science Need a Global Language? English as the Future of Global Research* but also by his clear statement "English is the language of science" (2013: IX). The scholar (2013: X) also adds: "what has happened to modern science is remarkable, revolutionary" and continues:

It is this ability of scientists throughout the world to speak and write to each other, to read each other's work directly, and to collaborate without mediators of any kind that defines the new era (*ibid.*).

Montgomery also draws attention to the fact that "consequently scientific English has begun to change" (*ibid.*), which is inevitable if we consider that it is used by scholars of diverse language backgrounds. Certainly, an analysis of this new type of scientific English is very interesting from a linguistic point of view, although, it is beyond the scope of the present paper.

As a consequence of these statements, I would suggest that researchers specialising in exact sciences, natural sciences (including medicine) and technical sciences continue to publish and present their papers in English. Indeed, it seems that there is a lack of controversy in this matter. It is happening and an alternative is not considered. Most of academics even claim that it is easier to voice their ideas or thoughts in English rather than in their mother tongue, which in our case is Polish.

The matter is slightly more complicated with reference to those working within the social sciences and humanities. Although the former are generally more inclined to use English, the latter are more resistant. Although some humanists (e.g. philosophers), understand that if their research is to be widely known, it has to be in English, a greater problem faces those philologists and historians dealing with national issues, e.g. Polish history. Thus, my suggestion is as follows: if a linguist is

concerned with, for instance, grammatical gender distinction in Romanian, it would be preferable to discuss it in Romanian rather than in English. The same holds true for other branches of philology. Yet, if one is interested in more general matters, it is certainly worth-while to write or/and present them in English. Let me give as an example, the greatest Polish linguist, Jan Niecisław Baudouin de Courtenay. Although his list of publications comprises about one thousand items, most were written in Polish with a few exceptions that were in German, French, Russian, Italian or Slovenian. This resulted in the fact that despite his intellectual power, he had little impact on Western linguistics. This is unfortunate since he discovered various trends or made observations which were later put forward by other linguists, such as Saussure's claim concerning the social character of language, Chomsky's idea of creativity, or the cognitivists' proposal that language is a carrier of meaning. Certainly, at the time when Baudouin de Courtenay (1845–1928) was active, English was not used as the *lingua franca* of science, but had he published more in German or French, his innovative ideas concerning general linguistics would have been better known to the international academic community.

A similar observation could apply to specialists dealing with Polish culture or literature as well as to historians concerned with Polish history. It is clear that certain facts related to any national culture, literature or history are of interest to the representatives of that nation and in most cases they should, and in fact are written in the national tongue. However, again there should be certain exceptions. An example might be the history of Poland, which has been popularised, although perhaps not entirely accurately by Norman Davies's books which were written in English or by Timothy Snyder's publications on contemporary Polish political situation. Thus, the conclusion is the same as the case of philology. If the research concerns more general matters or might be of interest to an international audience rather than local audience it should also be written in English to avoid the fate of Baudouin de Courtenay.

All in all, it has to be underlined that if researchers do not want to be isolated from scientific communication they will have to use English at least now and at the foreseeable future. Obviously, we do not know whether English will remain the sole international language of science, as it is worth remembering that in the past first Latin, and later French and German, played the same role with academia as English does nowadays.

My personal view is quite definite, as I feel Polish should be used in scientific discourse only in the few exceptional cases enumerated above. I am aware of the fact that many scholars do not agree with such a standpoint as they oppose the dominant role of English in academia. Thus, a more modest proposal was made by Kokoski (2014) who, along with others, considered abstracts alone to be written in the congress languages, languages which apart from English include French, German, Russian as well as Spanish and that the best scientific works within the humanities and social studies should be translated. Kokoski is aware of the fact that publications in, as he calls them, techno-bio-info are in English anyway.

Despite my personal conviction of the necessity of using English as the *lingua franca* of science, in order not to be considered biased let me quote an opposing view

that favours a plural language policy within science, namely that of Hamel (2007: 67) who writes:

I have elsewhere argued in favour of a plurilingual enrichment model for Spanish as a language of science that might help to avoid a zero sum game and the “either – or” dichotomy present in approaches that assume the unrestricted defense of a given language and foster monolingualism. Plurilingualism entails a view of intercultural communication where ones’ own position or academic standpoint recognises that other perspectives and procedures are also part of the possible world knowledge; or, to put it another way, that other valid positions and knowledge bases exist that may be formulated in terms of different languages, discourse structures and cultural models that define research paradigms.

Hamel is not the only linguist who opposes the so-called scientific monolingualism (see Durand 2001, 2006, Ehlich 2001 or Phillipson 2003).

However, if we observe the present-day state of science it seems that these quoted linguists’ views may be considered as “wishful thinking”.

References

- Ammon, W. 1996. “The European Union (EU = formerly European Community) status change during the last fifty years”. In: J.A. Fishman, A.W. Conrad, A. Rubal-Lopez (eds.) *Status Change in Former British and American Colonies, 1940–1990*, 241–267. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Chrzanowska-Kluczewska, E., E. Mańczak-Wohlfeld. 2014. “Profesor Roman Dyboski jako gramatyk”. *Prace Komisji Neofilologicznej Polskiej Akademii Umiejętności* XII: 36–42.
- Crystal, D. 1997/2003. *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Durand, C. 2001. *La mise en place de monopoles du savoir*. Paris: L’Harmattan.
- Durand, C. 2006. “If it’s not English, it’s not worth reading!” *Current Issues in Language Planning* 7.1: 44–60.
- Dyboski, R. 1931. “Język angielski jako język światowy.” *Neofilolog* II. 2: 57–62.
- Ehlich, K. 2001. “Wissenschaftskomparatistik”. In: K. Ehlich (ed.) *Mehrsprachige Wissenschafteuropäische Perspektiven – Eine Konferenz im Europäischen Jahr der Sprachen*, 1: 7–10. München: Iudicium.
- Hamel, R. E. 2007. “The dominance of English in the international scientific periodical literature and the future of language use in science”. *Association Internationale de Linguistique Appliquée* 20: 53–71.
- Jenkins, J. 2009. *World Englishes*. London, New York: Routledge.
- Kachru, B. B. 1992. “Teaching world Englishes”. In: B. B. Kachru (ed.) *The Other Tongue: English across Cultures*, 355–367. Urbana, Il.: University of Illinois Press.
- Kokoski, M. 2014. “Podstawowe błędy mechanizmu oceny parametrycznej jednostek naukowych. Aspekt naukoznawczy”. *PAUza Akademicka. Tygodnik Polskiej Akademii Umiejętności* 246. Retrieved 20 March, 2014, from pauza.krakow.pl 20.03.2014.

- Machan, T.W. 2013. *What is English? And Why Should We Care?* Oxford: Oxford University Press.
- Mańczak, W. 1999. *Wieża Babel*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Mańczak-Wohlfeld, E. 2001. "Pozycja języka angielskiego w świecie." In: Z. Cygal-Krupa (ed.) *Studia Językoznawcze. Dar przyjaciół i uczniów dla Zofii Kurzowej*, 209-214 Kraków: Universitas.
- Mańczak-Wohlfeld, E. 2004. "Język angielski na przełomie stuleci." In: H. Kurek, J. Labocha (eds.) *Studia Linguistica Danutae Wesolowska oblata*, 163-168. Kraków: Universitas.
- Mańczak-Wohlfeld, E. 2011. "The nature of English as a foreign language in Poland." In: P. P. Chruszczewski, Z. Wąsik (eds.) *Philologica Wratislaviensia: Acta et Studia 4. Languages in Contact 2010*, 121-126. Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej we Wrocławiu..
- Montgomery, S. L. 2013. *Does Science Need a Global Language? English as the Future of Global Research*. Chicago: University of Chicago Press.
- Phillipson, R. 1992. *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Phillipson, R. 2003. *English-Only Europe? Challenging Language Policy*. London: Routledge.
- Shenton, H. N. 1933. *Cosmopolitan Conversation. The Language Problems of International Conferences*. New York: Columbia University Press.
- Skudlik, S. 1990. *Sprachen in den Wissenschaften: Deutsch und English in der internationalen Kommunikation. (Forum für Fachsprachen-Forschung)* Tübingen: G. Narr.
- Tsunoda, M. 1983. "Les langues internationales dans les publications scientifiques et techniques". *Sophia Linguistica Working Papers in Linguistics* 12: 144–155.
- van Weijen, D. 2012. "The language of (future) communication" *Research Trends*. Retrieved 21 May 2014, from <http://researchtrends.com/issue-31-november-2012/the-language-of-future-scienc>.

Elżbieta Mańczak-Wohlfeld

DA LI JE ENGLISKI *LINGUA FRANCA* NAUČNOG DISKURSA U SAVREMENOM DOBU?

Rezime

Kao što se nagoveštava u naslovu, cilj rada je da se razmotri upotreba engleskog jezika u naučnim publikacijama sa posebnim osvrtom na trenutnu situaciju u zemljama kao što su Srbija, Francuska ili Italija, mada će posebna pažnja biti posvećena situaciji u mojoj domovini – Poljskoj, tj. zemlji koja, prema Kachruovoj klasifikaciji (Kachru 1992) spada u prošireni krug (Expanding Circle). Na osnovu različitih studija (npr.

Hamel 2007, Van Weijen 2012, Montgomery 2013), poznato je da je upotreba engleskog jezika u međunarodnim naučnim časopisima i u naučnoj komunikaciji (prvenstveno na konferencijama) u velikom porastu. Takođe je primećeno da je upotreba engleskog jezika češća među naučnicima iz prirodnih i tehničkih nauka nego među onima iz društvenih i humanističkih nauka. Obe tendencije su primećene i u Poljskoj. Zbog toga je ova problematika čest predmet diskusija u akademskom svetu, npr. *PAUza Akademicka*, elektronskom nedeljniku koji izdaje Poljska akademija nauka i umetnosti. Postoje mnogi argumenti, kako u prilog korišćenju engleskog kao lingua franca u savremenim istraživanjima, tako i protiv toga. U zaključku rada date su izvesne preporuke za poljske naučnike, a koje se mogu primenjivati i šire.

manczak@uj.edu.pl

**Spisak učesnika konferencije *Jezik, književnost, vreme*, april 2016.
List of participants of the Conference *Language, Literature, Time*, April
2016:**

1. Jasmina Ahmetagić (jaca.a@eunet.rs)
2. Jelena Aleksov (jelena.aleksov@yahoo.com)
3. Danica Andrejević (andrejevic03@gmail.com)
4. Mihailo Antović (mantovic@gmail.com)
5. Zoran Aracki (zoran.aracki@filfak.ni.ac.rs)
6. Jasmina Arsenović (jasmina_arsenovic@yahoo.com)
7. Sara Arva (sara.arva@gmail.com)
8. Monika Bala (moniballa@gmail.com)
9. Andrej Blagojević (andrej.blagojevic@filfak.ni.ac.rs)
10. Savka Blagojević (savka.blagojevic@filfak.ni.ac.rs)
11. Hana Bogdanova (hanabogdanova@yahoo.com)
12. Marijana Bogdanović (marijana.Bogdanovic@isj.sanu.ac.rs)
13. Mirjana Bojanić Ćirković (mirjanab027@gmail.com)
14. Jasmina Bučevac (jasminabn@gmail.com)
15. Lilijana Burcar (lilijana.burcar@guest.arnes.si)
16. Cristóbal Pagán Cánovas (cpaganc@unav.es)
17. Yildiray Cevik (cevikyildiray@yahoo.com)
18. Mladen Ćirić (mladenciric84@gmail.com)
19. Svetlana Ćirković (scirkovic@hotmail.com)
20. Ilijana Ćutura (ilijana.cutura@gmail.com)
21. Ivan Cvetanović (ivan.cvetanovic@filfak.ni.ac.rs)
22. Dragana Dimitrijević (dragana_dim77@hotmail.com)
23. Milan Dojčinović (dojchaaa@gmail.com)
24. Jasmina Đorđević (jasmina.djordjevic@filfak.ni.ac.rs)
25. Dragana Đorđević (dragana.djordjevic@fil.bg.ac.rs)
26. Ana Došen (ana.dosen@fmk.edu.rs)
27. Dragana Drobnjak (dragana.drobnjak@ff.uns.ac.rs)
28. Tatjana Đukić (tatjana.aiki@gmail.com)
29. Selma Đuliman (selma.djuliman@gmail.com)
30. Miloš D. Đurić (milos.djuric@etf.bg.ac.rs)
31. Ivana Đurić Paunović (ivana.djuric.paunovic@ff.uns.ac.rs)
32. Ana Elaković Nenadović (aelakovic@yahoo.com)
33. Vladimir Figar (vladimir.figar.81@gmail.com)
34. Violeta Gerjikova (vio@gbg.bg)
35. Anica Glodović (glodjovicanica@yahoo.com)
36. Sanja GolijaniinElez (snjelez@gmail.com)
37. Vladislava Gordić Petković (vladysg@yahoo.com)
38. Zdravka Grublješić (gzdravkica@yahoo.com)
39. Snežana Gudurić (snezana.guduric@ff.uns.ac.rs)
40. Jan Hartman (hartman.honza@gmail.com)
41. Sanja Ignjatović (sania.ignjatovic@gmail.com)
42. Katarina Ivanović (kaja.aksic@hotmail.com)
43. Milan Jačević (jacevicmilan@gmail.com)
44. Aleksandra Janić (aleksandra.janic@filfak.ni.ac.rs)

45. Milan Janjić (milanknight@live.com)
46. Marina Janjić (marina.janjic@filfak.ni.ac.rs)
47. Marijan Jelić (marijan.jelic@pef.uns.ac.rs)
48. Radojka Jevtić (Green.piano.in.blue@gmail.com)
49. Dragana Jevtić (draganajevtic88@gmail.com)
50. Zoran Jevtović (zoran.jevtovic@filfak.ni.ac.rs)
51. Danica Jerotijević Tišma (danicajerotijevic@gmail.com)
52. Sandra Josipović (sandrajosipovic@gmail.com)
53. Ivan Jovanović (ivan.jovanovic@filfak.ni.ac.rs)
54. Jovana Jovanović (j.jovanovic85@gmail.com)
55. Ana Jovanović (jovanna762004@yahoo.com)
56. Vera Ž. Jovanović (lullabyav@gmail.com)
57. Milena Kaličanin (mkostic76@gmail.com)
58. Milica Karić (comkaric@gmail.com)
59. Aleksandar Kavgić (sasa.kavgic@gmail.com)
60. Sonja Kitanovska Kimovska (sonjakitanovska@yahoo.com)
61. Ana Kocić (anakocic@hotmail.com)
62. Milica Kočović (milicak@hotmail.com)
63. Maja Kostadinović (mayavuyinovic@gmail.com)
64. Miloš M. Kovačević (mkovacevic31@gmail.com)
65. Anica Krsmanović (anicarad@yahoo.com)
66. Ivana LazićKonjik (ivana.konjik@isj.sanu.ac.rs)
67. Emilija Lipovsek (foxlinden@gmail.com)
68. Vesna Lopičić (lovevuk@gmail.com)
69. Wei-lun Lu (weilunlu@gmail.com)
70. Sanja Macura (sanja_macura@yahoo.com)
71. Sergej Macura (sergej.macura@fil.bg.ac.rs)
72. Svetlana Maksimović (cecasmile@mts.rs)
73. Nina Manojlović (manojlovic.nina@gmail.com)
74. Elia Marinova (marinovaelia@hotmail.com)
75. Fedor Marjanović (marjanovicfedor@gmail.com)
76. Ljiljana Marković (ljiljana.markovic@gmail.com)
77. Jelena Matić (jelenamatic@sbb.rs)
78. Tijana Matović (tijana_matovic@yahoo.com)
79. Jelena VeljkovićMekić (vmjelena@yahoo.com)
80. Sena Mihailović (sena.mihailovic@gmail.com)
81. Nenad Miladinović (nenad_miladinovic@yahoo.com)
82. Žarko Milenković (zarkomilenkovic@hotmail.rs)
83. Snežana MilosavljevićMilić (snezana.milosavljevic.milic@filfak.ni.ac.rs)
84. Vanja Miljković (Vanja.Miljkovic@isj.sanu.ac.rs)
85. Sofija Miloradović (sofija.miloradovic@sanu.ac.rs)
86. Jelena Milovanović (blue_girl_89@live.com)
87. Milica Milovanović (mmilovanovic14@gmail.com)
88. Sonja Milovanović (sonja.kovljanic@gmail.com)
89. Biljana Mišić Ilić (bmisicilic@gmail.com)
90. Danijela Mišić (danijelam@ucfak.ni.ac.rs)
91. Marijan K. Mišić (marijan.misic@gsm-nis.edu.rs)
92. Milica Mitić (milica09@hotmail.com)
93. Petra Mitić (petra.mitic@filfak.ni.ac.rs)
94. Borjan Mitrović (kirborjan@hotmail.com)

95. Milivoje Mladenović (milivoje_mladjenovic@yahoo.com)
96. Kerstin-Anja Munderlein (kerstin-anja.muenderlein@uni-bamberg.de)
97. Predrag Mutavdžić (predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs)
98. Aleksandar B. Nedeljković (abnedelkovichscifi@yahoo.com)
99. Silvana Neshkovska (silvanakolevska@yahoo.com)
100. Melina Nikolić (nikolicmelina@ikomline.net)
101. Predrag Novakov (predragnovakov@sbb.rs)
102. Olga Panić Kavgić (olgapk@sbb.rs)
103. Vladan Pavlović (vladanp2@gmail.com)
104. Vladimir B. Perić (vladimirperic99@gmail.com)
105. Petra Pešić (petra88pesic@gmail.com)
106. Velibor Petković (velja.petkovic@gmail.com)
107. Margita Petrović (margita.petrovic@gmail.com)
108. Aleksandar Petrović (apetrovic018@gmail.com)
109. Ljiljana Petrović (ljiljanalingua@gmail.com)
110. Jelena Pilipović (abaridovastrela@gmail.com)
111. Milena Podolšak (milena.podolsak@gmail.com)
112. Vladeta Radović (vladeta.radovic@filfak.ni.ac.rs)
113. Milica Radulović (mlcradulovic2@gmail.com)
114. Jelena Ristović (zlocko83@live.com)
115. Zoran Ristović (ristoviczoran@gmail.com)
116. Amira Sadiković (amira.sadikovic@bih.net.ba)
117. Valentina Sedefčeva (v_sedefcheva@yahoo.com)
118. Jelena R. JovanovićSimić (jelenajo@bitsyu.net)
119. Radoje D. Simić (jelenajo@bitsyu.net)
120. Svetlana Slijepčević (s.slijepcevic@gmail.com)
121. Milica Spremić Končar (mspremic@eunet.rs)
122. Ivana Šorgić (ivana.vlajkovic@filfak.ni.ac.rs)
123. Dubravka Popović Srdanović (dubravka.popovic.srdanovic@filfak.ni.ac.rs)
124. Dušan Stamenković (dusan.stamenkovic@filfak.ni.ac.rs)
125. Ivan Stamenković (shubyyo@gmail.com)
126. Ivana Stamenković (stojkoviccsi@yahoo.com)
127. Slađana Stamenković (sladja_stamenkovic@live.com)
128. Ana Stanković (ana.stankovic86@yahoo.com)
129. Milena Stanković (milenastankovic1705@hotmail.com)
130. Strahinja Stepanov (straxstepanov@yahoo.com)
131. Buba D. Stojanović (bubast@ucfak.ni.ac.rs)
132. Natasha Stojanovska Ilievska (n.stojanovska@ff.ukim.edu.mk)
133. Vojkan Stojičić (vojkans@hotmail.com)
134. Marija Stojković (marija.stojkovic@filfak.ni.ac.rs)
135. Mirjana Stošić (mirjana.stosic@fmk.edu.rs)
136. Ksenija Šulović (ksenija.sulovic@ff.uns.ac.rs)
137. Miloš Tasić (tmilos@masfak.ni.ac.rs)
138. Nikola Tatar (nikolatatar@gmail.com)
139. Katarina Todorović (katarina.katja.t@gmail.com)
140. Stefan Todorović (stodorovic@rocketmail.com)
141. Jelica Tošić (jelica.tosic@znrak.ni.ac.rs)
142. Saša Trenčić (sasa.trencic@gmail.com)
143. Divna Tričković (divna.trickovic@gmail.com)
144. Aneta Trivić (morena77@ptt.rs)
145. Nataša Đ. TrnavacCaldović (natasatrnavaac@gmail.com)

146. Nataša Tučev (natasa.tucev@filfak.ni.ac.rs)
147. Sonja Urošević (urosevic.sonja@gmail.com)
148. Sonja Veselinović (sonjecka@gmail.com)
149. Djordje Vidanović (vidanovic@gmail.com)
150. Katerina Vidova (vidovakaterina44@gmail.com)
151. Biljana Vlašković Ilić (biljanavlaskovic@gmail.com)
152. Nermin Vučelj (nermin.vucelj@filfak.ni.ac.rs)
153. Miroslav Vukelić (eirenokles@gmail.com)
154. Maja Vukić (maja.vukic@filfak.ni.ac.rs)
155. Sanja Vuletić (vuleticsanja01@gmail.com)
156. Tatjana Vulić (tatjana.vulic@filfak.ni.ac.rs)
157. Elżbieta Mańczak Wohlfeld (manczak@uj.edu.pl)
158. Snežana Zečević (snezzanaz@yahoo.com)
159. Milan D. Živković (mzivkovic@useens.net)
160. Ljubiša Zlatanović (zlatanovic1301@yahoo.com)

JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME
Jezička istraživanja
april 2016

Izdavač
Filozofski fakultet u Nišu
Ćirila i Metodija 2

Za izdavača
Prof. dr Natalija Jovanović, dekan

Lektura
Maja Stojković (srpski)
Kelsey Montzka (engleski)

Dizajn korica
Darko Jovanović

Prelom
Milan D. Ranđelović

Format
17x24

Štampa
UNIGRAF X-COPY

Tiraž
100 primeraka

ISBN 978-86-7379-446-4